

UDK: 371.9:004.42

Shaxlo ABDULLAYEVA,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
UBS Innovatsion texnologiyalar kafedrası o'qituvchisi
E-mail: waxlo0110@gmail.com

NamDTU dotsenti, PhD A.Xasanov taqrizi asosida

DIGITAL INCLUSIVE EDUCATION FOR VISUALLY IMPAIRED STUDENTS IN UZBEKISTAN: INTEGRATION OF BRAILLE AND VOICE TECHNOLOGIES IN TEACHING INFORMATICS

Annotation

Developing digital inclusive education for visually impaired students in Uzbekistan is a significant issue. The article analyzes barriers in their education and proposes solutions through the integration of Braille and voice technologies.

Key words: inclusive education, visually impaired students, Braille, voice technologies, informatics education, digital adaptation, educational resources in Uzbek, screen reader programs, Braille displays, innovative educational technologies.

ЦИФРОВОЕ ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ: ИНТЕГРАЦИЯ ШРИФТА БРАЙЛЯ И ГОЛОСОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНФОРМАТИКЕ

Аннотация

Цифровое инклюзивное образование для учащихся с нарушениями зрения в Узбекистане является важной проблемой. Статья анализирует барьеры в обучении таких учащихся и предлагает решения путем интеграции шрифта Брайля и голосовых технологий.

Ключевые слова: инклюзивное образование, учащиеся с нарушениями зрения, шрифт Брайля, голосовые технологии, обучение информатике, цифровая адаптация, образовательные ресурсы на узбекском языке, программы экранного чтения, дисплеи Брайля, инновационные образовательные технологии.

O‘ZBEKISTONDA KO‘RISH QOBILIYATI CHEKLANGAN O‘QUVCHILAR UCHUN RAQAMLI INKLYUZIV TA‘LIM: INFORMATIKA FANINI O‘RGATISHDA BRAYL VA OVOZLI TEXNOLOGIYALARNING INTEGRATSIYASI

Annotatsiya

O‘zbekistonda ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilar uchun informatika fanini o‘qitishda raqamli inklyuziv ta‘limni rivojlantirish muhim muammo hisoblanadi. Maqola ushbu o‘quvchilarning ta‘limdagi to‘siqlarini tahlil qilib, Brayl yozuvi va ovozli texnologiyalarni integratsiya qilish orqali yechimlar taklif etadi.

Kalit so‘zlari: inklyuziv ta‘lim, ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilar, brayl yozuvi, ovozli texnologiyalar, informatika ta‘limi, raqamli moslashtirish, o‘zbek tilida ta‘lim resurslari, ekran o‘quvchi dasturlar, brayl displeylari, innovatsion ta‘lim texnologiyalari.

Introduction. Uzbekistan’s “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategy prioritizes digital literacy, highlighting the need for inclusive education systems for visually impaired students [14]. By 2025, there will be more than 36 million people living in Uzbekistan, and 2.7% of them - or 1.03 million people - will have a disability, including visual impairments [3]. Despite 26.74 million internet users (75% of the population) in 2023 [10], visually impaired students face barriers due to limited accessible infrastructure and trained educators. In order to enable fair access, assistive technologies such as refreshable Braille displays and audio tools (such as text-to-speech software and NVDA screen readers) are necessary for informatics, which is essential for promoting computational thinking. Globally, 85% of visually impaired students using such tools demonstrate improved performance in STEM subjects. In Uzbekistan, 205 digital technology training centers trained 144,000 learners in 2022, yet only 3% of programs targeted visually impaired students [5]. This study examines the integration of Braille and audio technologies in informatics education, predicting that with sustained investment, 40% of visually impaired students could access inclusive education by 2030 [2].

Literature Review. The integration of assistive technologies, such as Braille displays and audio systems, has transformed inclusive education globally, though their application in Uzbekistan’s informatics curriculum remains limited. A systematic review of 71 studies from 2013 to 2023 shows that multimodal interfaces combining tactile and audio feedback enhance student engagement by 68% [12]. Specifically, 85% of visually impaired students using tools like NVDA or refreshable Braille displays achieve better outcomes in computational subjects [6]. However, only 12% of these studies address low- and middle-income countries, indicating a research gap for Uzbekistan [7]. In Uzbekistan, the “Raqamli O‘zbekiston – 2030” initiative trained 144,000 learners in 2022, but only 3% of programs incorporated assistive technologies for visually impaired students [5]. Key challenges include the high cost of Braille displays (\$2,000–\$3,000) [11], limited digital infrastructure (only 15% of schools have accessible tools) [8], and inadequate teacher training, with 79% of educators in low-resource settings lacking relevant skills [15]. Research by Horna-Saldaña and Canaleta (2024) demonstrates that 3D-printed Braille tools improve comprehension by 62% [1], while audio-haptic pedagogies enhance understanding in 73% of cases [6].

Predictive models suggest that with targeted investments, 45% of Uzbekistan's schools could adopt assistive technologies by 2030, potentially benefiting 50,000 visually impaired students [10].

Research Methodology. This study adopts a mixed-methods design, combining quantitative measures (academic performance, technology usage) and qualitative insights (user experiences, pedagogical challenges) to evaluate the efficacy of Braille and audio technologies in informatics education. 150 visually impaired adolescents (ages 12 to 18) from 10 schools in Toshkent, Samarqand, and Buxoro were chosen by stratified random sampling with a 95% 2.confidence level, 5% margin of error, and Cochran's formula as part of a quasi-experimental pre- and post-test design [8]. Additionally, 30 informatics teachers and 20 special education staff were purposively sampled to provide implementation insights [8]. Data were collected through:

Quantitative: 5-point Likert-scale usability surveys, device usage records (frequency, duration, and error rates), and standardized informatics tests modified for accessibility (Cronbach's alpha > 0.80).

Qualitative: Semi-structured interviews with 15 students, 10 teachers, and 5 staff; three focus groups (6–8 participants each); and non-participant observations in 10 classes.

A 12-week intervention piloted a curriculum integrating Braille displays and audio tools (e.g., NVDA), with teachers receiving 20 hours of training aligned with UNESCO's inclusive education guidelines. Descriptive statistics, paired t-tests, ANOVA, logistic regression (goal $AUC \geq 0.75$), and NVivo thematic analysis were used in the data analysis [9]. The Uzbekistan Pedagogical Sciences Research Institute's ethical approval guaranteed data confidentiality and informed consent (in Braille or audio forms). The short intervention length and the urban-centric sample are limitations; longitudinal rural studies are planned.

Results and Analysis. Quantitative Results: The informatics test scores before and after the intervention improved significantly, with the average score before the

intervention being 62.4 (SD = 12.3) and the average score after the intervention being 78.6 (SD = 10.8; $t(149) = 14.72$, $p < 0.001$, Cohen's $d = 1.39$ [9]. Between Toshkent, Samarqand, and Buxoro, no discernible regional variations were found ($F(2, 147) = 1.23$, $p = 0.297$) [9]. Students completed 82% of tasks (SD = 9%) and made 12% of errors (SD = 5%) using audio tools for 32% of tasks and Braille displays for 68% of tasks (SD = 15%). [11]. Technology use and academic success were found to be moderately positively correlated by a Pearson correlation ($r = 0.47$, $p < 0.01$) [9]. With Cronbach's alpha values of 0.83 and 0.87, respectively, surveys assessed the usability of audio tools at 3.9 (SD = 0.8) and Braille displays at 4.1 (SD = 0.7), indicating good reliability [9]. With an AUC of 0.79, logistic regression revealed that teacher training hours ($\beta = 0.48$, $p < 0.05$) and previous technology exposure ($\beta = 0.62$, $p < 0.05$) were predictors of effective adoption.

Qualitative Results: Four major themes emerged from the thematic analysis of focus groups, interviews, and observations.

Accessibility: 80% of students reported that Braille displays were "intuitive" after training, even though 30% reported delays in audio tool processing [1, 6].

Pedagogical Adaptation: Multimodal education was successfully implemented in 70% of observed classes, despite 40% of teachers citing a lack of preparation as a barrier [15].

Student Engagement: Compared to 65% (SD = 10%) in traditional settings, the use of assistive technology increased engagement to 88% (SD = 7%) [12].

Implementation Barriers: 60% of teachers reported high device costs, and 20% of rural sessions had connectivity issues [10, 11].

Increased accessibility and involvement were linked to academic advances, according to triangulation [9]. Predictive modeling indicates that by 2028, school adoption may rise by 30% in urban areas while lagging by 15% to 20% in rural areas, where 40% of schools are impacted by connectivity constraints [2, 10].

Table 1: Summary of Quantitative Results

Metric	Pre-Intervention	Post-Intervention	Statistical Significance
Test Score (M ± SD)	62.4 ± 12.3	78.6 ± 10.8	$t(149) = 14.72$, $p < 0.001$
Braille Usage (%)	-	68 ± 15	-
Audio Usage (%)	-	32 ± 10	-
Task Completion (%)	-	82 ± 9	-
Error Rate (%)	-	12 ± 5	-

Conclusion and Recommendations. This study demonstrates that for visually impaired students in informatics education, using Braille and audio technology greatly improves student involvement (M = 88%, SD = 7%) and academic performance ($t(149) = 14.72$, $p < 0.001$, Cohen's $d = 1.39$). These results are in line with the "Raqamli O'zbekiston – 2030" plan and worldwide patterns, where the use of assistive technology has increased by 20% a year in poor countries [2]. However, 40% of rural schools lack proper infrastructure, and scalability is limited by high device costs and regional connectivity constraints. The following suggestions are put forth in order to address these issues:

Infrastructure Investment: Using a projected 15% annual budget growth, increase funds to provide assistive technologies to 50% of rural schools by 2030.

Teacher Training: To increase technology use by 10–15%, mandate 40-hour training programs ($\beta = 0.48$, $p < 0.05$).

Cost Subsidies: By introducing subsidies, gadget costs can be lowered by 20% to 30%, which might lead to a 25% increase in urban usage by 2028.

Localized Content: Since only 30% of the available materials are in Uzbek, create audio and Braille resources in that language.

Longitudinal Research: To increase coverage by 20% by 2030, carry out two to three-year studies that include remote schools.

AI Integration: To cut error rates (now 12%, SD = 5%) by 5–10%, test AI-powered screen readers [13].

By 2030, Uzbekistan might meet international standards by increasing inclusive digital education access for visually impaired pupils by 50% through focused interventions.

REFERENCES

1. Horna-Saldaña, C., & Canaleta, X. (2024). Tactile learning environments for visually impaired students in STEM education. *Journal of Inclusive Education*, 12(3), 45–62.
2. UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report: Technology in Education*. Paris: UNESCO Publishing.
3. National Agency for Social Protection of Uzbekistan. (2023). *Annual Report on Disability Statistics in Uzbekistan*. Tashkent: Government of Uzbekistan.
4. Smith, J., & Brown, R. (2021). *Assistive Technologies for Visually Impaired Learners: A Global Perspective*. London: Routledge, 89–112.
5. Abdullaev, S. (2022). *Digital Transformation in Uzbekistan: Progress and Challenges*. Tashkent: University of World Economy and Diplomacy Press.
6. Lee, H., & Kim, S. (2020). Audio-haptic interfaces for inclusive STEM education. *International Journal of Technology and Disability*, 8(2), 23–35.
7. García, M., & López, A. (2020). Barriers to STEM education for visually impaired students in low-resource settings. *European Journal of Special Needs Education*, 35(4), 512–528.
8. Ministry of Public Education of Uzbekistan. (2023). *Inclusive Education Framework Report*. Tashkent: Ministry of Public Education.
9. Davis, P. (2019). *Braille Technologies in Education: Design and Implementation*. New York: Springer, 67–94.
10. World Bank. (2023). *Digital Development in Uzbekistan: Opportunities and Gaps*. Washington, DC: World Bank Publications.
11. Kumar, R., & Sharma, V. (2022). Cost-effective assistive technology solutions for inclusive education in developing nations. *Journal of Educational Technology*, 19(1), 78–92.
12. Petrov, A., & Ivanova, E. (2021). Multimodal learning environments for visually impaired students. *Russian Journal of Inclusive Education*, 7(2), 34–49.
13. Zhang, L. (2023). AI-driven assistive technologies for visually impaired learners. *Journal of Artificial Intelligence in Education*, 15(3), 101–118.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2020). *Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasi*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Hukumati.
15. Fernández, C., & Ruiz, M. (2022). Teacher training for inclusive education in low- and middle-income countries. *International Journal of Disability, Development and Education*, 69(5), 345–360.

UDK:378.087.5

Jur'atbek ABDURAIMOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: juratbekabduraimov@gmail.com

TATU professori, t.f.d M.Yakubov taqrizi asosida

O'QITUVCHINING ELEKTRON TA'LIM RESURLARI VA PLATFORMALARIDAN FOYDALANISH TAYYORGARLIGINI TA'MINLASH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchilarning elektron ta'lim resurslari va platformalaridan samarali foydalanish bo'yicha tayyorgarligini ta'minlash masalalari yoritilgan. Xususan, o'qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bo'yicha kompetensiyalarini rivojlantirish, elektron platformalardan foydalanish malakalarini shakllantirish, hamda ularni o'quv jarayoniga integratsiyalash muammolari va echimlari tahlil qilinadi. Maqolada ilg'or xorijiy va mahalliy tajribalar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Elektron ta'lim, raqamli platforma, o'qituvchi tayyorgarligi, AKT kompetensiyasi, masofaviy ta'lim, raqamli pedagogika, zamonaviy texnologiyalar.

FORMATION OF TEACHER'S ABILITY TO PROVIDE READINESS TO USE ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES AND PLATFORMS

Annotation

Currently, the issues of ensuring the preparation of teachers for the effective use of electronic educational resources and platforms in the modern educational process are covered. Analysis of the problems and solutions of developing teachers' competencies in information and communication technologies (ICT), improving their skills in electronic platforms, and integrating them into the educational process. The article develops proposals and recommendations based on advanced assistance and experience.

Key words: Electronic education, computer platform, teacher training, ICT competence, distance learning, pedagogy, modern technology.

ФОРМИРОВАНИЕ СПОСОБНОСТИ УЧИТЕЛЯ ОБЕСПЕЧИВАТЬ ГОТОВНОСТЬ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ И ПЛАТФОРМ

Аннотация

В настоящее время освещаются вопросы обеспечения подготовки учителей к эффективному использованию электронных образовательных ресурсов и платформ в современном образовательном процессе. Проведен анализ проблем и решений формирования компетенций учителей в области информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), повышения их квалификации в области электронных платформ и интеграции их в образовательный процесс. В статье разработаны предложения и рекомендации на основе передовой помощи и опыта.

Ключевые слова: Электронное образование, компьютерная платформа, подготовка учителей, ИКТ-компетентность, дистанционное обучение, педагогика, современные технологии.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim sohasida raqamli transformatsiya jarayoni jadallik bilan kechmoqda. An'anaviy o'quv shakllari bilan bir qatorda elektron ta'lim resurslari va platformalari ham keng qo'llanilmoqda. Bunday sharoitda o'qituvchining zamonaviy texnologiyalarni puxta egallashi va ularni o'quv jarayonida samarali qo'llay olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Elektron resurslar va platformalardan foydalana olish qobiliyati nafaqat texnik malaka, balki metodik yondashuvni ham talab qiladi. Shu sababli, o'qituvchilarning bu boradagi tayyorgarligini tizimli ravishda rivojlantirish zarurdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Tahlil va umumlashtirish – milliy va xorijiy tajribalar, ilmiy maqolalar, davlat siyosati hujjatlari o'rganilib, dolzarb jihatlar ajratib olindi;

So'rovnoma va intervyu usullari – amaldagi pedagoglar o'rtasida elektron platformalardan foydalanish bo'yicha tajribalari o'rganildi;

Eksperimental yondashuv – ayrim o'quv muassasalarida elektron resurslardan foydalanish bo'yicha treninglar o'tkazilib, natijalar baholandi;

Solishtirma tahlil – AKT bo'yicha kompetensiya standartlari va real amaliyot o'rtasidagi farqlar aniqlab chiqildi.

Mavzuning asosiy mohiyati:

Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar tobora chuqurroq singib bormoqda. Bu holat ta'limning barcha bosqichlarida – maktabgacha ta'limdan tortib, oliy ta'limgacha bo'lgan tizimda sezilmoqda. Xususan, o'qituvchining elektron ta'lim resurslari va raqamli platformalardan foydalanish tayyorgarligi, uning kasbiy malakasi va zamonaviy ta'lim talablariga javob bera olish qobiliyatining ajralmas bir qismi hisoblanadi.

Ushbu mavzu o'z mohiyatiga ko'ra, uch asosiy omil doirasida ko'rib chiqiladi:

Texnik bilim va ko'nikmalar – kompyuter, mobil quрилmalar, internet va turli platformalardan foydalanish qobiliyati;

Bugungi kunda o'qituvchi zamonaviy texnologiyalar bilan ishlay olishi juda muhim. Darslarni samarali o'tish, talabalarga qiziqarli materiallar taqdim etish, topshiriqlarni onlayn yuborish yoki ularning ishlari bilan tanishish uchun kompyuter va internetdan foydalanish kerak bo'ladi. Shuning uchun har bir o'qituvchi o'zining texnik tayyorgarligini mustahkamlashi lozim. Texnik bilim deganda biz birinchi navbatda kompyuterda ishlay olishni tushunamiz. Bu degani, o'qituvchi klaviatura va sichqonchani yaxshi bilishi, Windows yoki boshqa operatsion tizimda fayllarni yaratish, saqlash, chop etish yoki kerakli joyga yuborishni bilishi kerak. Masalan, Word hujjatida dars rejasi yozish, PowerPoint taqdimot tayyorlash, Excelda baholarni kiritish - bular oddiy, lekin zarur ko'nikmalardir.

Ikkinchi muhim qism - internetdan foydalanish. O'qituvchi elektron pochta ochishi, fayl yuborishi, kerakli dars materiallarini internetdan topa olishi, Zoom yoki Google Meet orqali dars o'ta olishi lozim. Bundan tashqari, Ziyonet, Moodle, Edu.uz kabi ta'lim platformalarini ishlatish ham muhim. Bu platformalarda o'qituvchi dars jadvalini tuzishi, talabalarga vazifa berishi, ularning ishlari tekshirish va baholash imkoniyatiga ega bo'ladi. Yana bir jihat - mobil qurilmalar bilan ishlay olish. Bugun ko'pchilik o'qituvchilar darslarni telefon yoki planshet orqali ham o'tmoqda. Masalan, Telegram guruhlari orqali topshiriqlar yuborish yoki smartfon kamerasida darsni yozib olish - bu ham texnik bilimga kiradi. Shuning uchun mobil qurilmalarning imkoniyatlarini to'g'ri ishlatishni ham o'rganish kerak.

Bularning barchasi o'qituvchining texnik tayyorligini tashkil etadi. Shunday bilim va ko'nikmalarga ega o'qituvchi zamonaviy darsni sifatli va samarali o'ta oladi.

Metodik tayyorgarlik - darsni onlayn tashkil etish, interaktiv materiallar yaratish, masofaviy baholash usullaridan foydalanish;

Bugungi ta'limda texnik bilimlar bilan bir qatorda o'qituvchining metodik tayyorgarligi ham katta ahamiyat kasb etadi. Chunki zamonaviy vositalarni bilishning o'zi yetarli emas, ularni qanday qilib to'g'ri, samarali va didaktik maqsadlarga mos tarzda qo'llashni bilish lozim. Metodik tayyorgarlik aynan shu jihatni qamrab oladi. Masalan, onlayn dars o'tish uchun o'qituvchi faqat Zoom ilovasiga kirib, mikrofonni yoqib qo'yish bilan cheklanmasligi kerak. Aslida u darsni qanday boshlash, qanday qilib talabani diqqatini jalb qilish, mavzuni bosqichma-bosqich qanday yoritish, oxirida esa qanday xulosa chiqarish kerakligini puxta rejalashtirgan bo'lishi zarur. Ya'ni, raqamli vosita faqat vosita bo'lib qoladi, darsning tuzilishi, mazmuni, uslubi esa metodik yondashuv orqali belgilanishi kerak.

Shuningdek, o'qituvchi o'quv materiallarini shunchaki matn yoki fayl shaklida emas, balki talabani faolligini oshiradigan, ishtirokini ta'minlaydigan tarzda ishlab chiqishi zarur. Masalan, oddiy dars slaydlari o'rniga interaktiv testlar, vizual sxemalar, videoroliklar, jadvallar yoki muammoli vazifalarni qo'llagan holda o'quvchini mustaqil fikrlashga undash mumkin. Bunday yondashuv talabani darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Metodik tayyorgarlikning yana bir muhim qismi - bu baholash usullarini o'zgartirishdir. An'anaviy baholashdan farqli o'laroq, onlayn ta'limda o'quvchini real vaqt rejimida yoki muddatli topshiriqlar asosida kuzatib borish talab etiladi. Shu sababli o'qituvchi masofaviy baholashning turli shakllarini o'zlashtirgan bo'lishi kerak. Bunga test platformalaridan foydalanish, onlayn savol-javoblar, prezentatsiyalar orqali fikr bayon qilish, portfoliolar tayyorlash kabilar kiradi. Baholash shaffof, aniq va o'quvchi uchun tushunarli bo'lishi zarur. Bahoning mezonlari avvaldan belgilanib, talaba u orqali o'z natijasini baholay olishi kerak.

Bundan tashqari, metodik tayyorgarlik deganda o'qituvchining raqamli muhitda pedagogik iqlimni boshqarish

qobiliyati ham tushuniladi. Bu - o'quvchining faol ishtirokini ta'minlash, uni rag'batlantirish, fikrini tinglash, o'z vaqtida savol berish, javobni konstruktiv tahlil qilish kabi holatlardir. Raqamli dars statik bo'lishi emas, balki ikki tomonlama, jonli va maqsadli bo'lishi kerak.

Psixologik va kommunikativ kompetensiya - talabalar bilan raqamli muhitda samarali muloqot o'rnatish olish, dars muhitini ijobiy saqlash va motivatsiyani oshira olish.

Psixologik va kommunikativ kompetensiya - bu o'qituvchining raqamli ta'lim jarayonida nafaqat bilim beruvchi, balki talabalarni ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlaydigan, ularning o'zini erkin his qilishiga sharoit yaratadigan shaxs sifatida ishtirok etishidir. Onlayn darslar ko'pincha bevosita insoniy aloqa va hissiy bog'lanishni susaytirishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchining psixologik sezgirligi va muloqotdagi faolligi ta'lim samaradorligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Raqamli muhitda samarali muloqot o'rnatish uchun o'qituvchi avvalo o'z nutqini tushunarli, lo'nda va qiziqarli tarzda ifodalay olishi kerak. Ekran ortida o'tirgan talaba o'qituvchining ohangidan, yuz ifodasidan, savol berish uslubidan va hatto tana tilidan ham ruhiy muhitni sezadi. Shu bois, video darslarda iloji boricha ochiq, mehribon va rag'batlantiruvchi ohangda suhbat yuritish lozim. Talabalar bilan aloqani yo'lga qo'yish uchun faqat ma'lumot uzatish yetarli emas, balki ular bilan real vaqt rejimida fikr almashish, savollariga e'tiborli bo'lish, fikrlarini qadrlash ham zarur. Bu o'z navbatida o'quvchining o'zini muhim his qilishiga olib keladi. Aynan mana shunday psixologik muhit ta'limga bo'lgan ichki motivatsiyani kuchaytiradi.

O'qituvchi shuningdek, raqamli aloqaning cheklolarini to'g'ri baholay olishi, ya'ni talabalar orasida ijtimoiy yakkalanib qolish holatlarini oldindan sezib, ularni muhokamaga jalb qilish, fikr bildirishga undash orqali ijobiy o'quv muhiti yaratishi lozim. Bu yerda har bir talabani ehtiyojini inobatga olish, individual yondashuvni saqlash ham juda muhim. Motivatsiyani oshirish esa o'qituvchining rag'batlantiruvchi usullaridan to'g'ri foydalanishiga bog'liq. Masalan, talabalar muvaffaqiyatini alohida ta'kidlash, kichik yutuqlarni ham e'tibordan chetda qoldirmaslik, shaxsiy fikrlar orqali darsni jonlantirish motivatsiyani kuchaytiradi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning elektron ta'lim resurslari va platformalaridan samarali foydalanish tayyorgarligi turli omillarga bog'liq: texnik ta'minot, metodik ko'mak, doimiy malaka oshirish, va motivatsion omillar. Shuningdek, o'qituvchilarda raqamli pedagogika asoslari bo'yicha chuqur bilim va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish zarur. Shu boisdan quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

O'qituvchilar uchun AKT bo'yicha maxsus modulli kurslarni joriy etish;

Elektron platformalarni o'quv jarayoniga integratsiyalash uchun amaliy qo'llanmalar yaratish;

Har bir ta'lim muassasasida raqamli mentorlik tizimini joriy qilish.

Yuqorida yoritilgan masalalar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'qituvchining elektron ta'lim resurslari va platformalaridan foydalanish bo'yicha tayyorligi ko'p qirrali, kompleks yondashuvni talab qiladigan jarayondir. Bu faqat texnik bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish bilan cheklanmay, balki chuqur metodik tayyorgarlik, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirish, interaktiv vositalardan to'g'ri foydalanish va eng muhimi, raqamli muhitda samarali psixologik-kommunikativ aloqalarni yo'lga qo'yish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchining elektron ta'lim resurslari va platformalaridan foydalanish qobiliyatini shakllantirish - bu o'qituvchini har tomonlama rivojlantirishni nazarda tutadi. Ustuvor yo'nalish sifatida o'qituvchilarning

raqamli pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz o'qitish tizimini yo'lga qo'yish, ular uchun zamonaviy, metodik jihatdan asoslangan o'quv dasturlarini

ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish zaruratga aylangan. Ana shundagina elektron ta'lim vositalari real ta'lim samaradorligiga xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Якубов М.С., Абдураимов Ж.Г., Методика онлайн-обучения и условия коммерциализации высших учебных заведений// Международный журнал образования, издательство социальных наук, ISSN: 2945-4492 (онлайн) | (SJIF) = 7,502 Импакт-фактор 2023, п.с. 1933-1939.
2. Абдураимов Ж.Г., Классификация факторов, составляющих использование электронных информационных ресурсов учителями/ Академические исследования в области педагогических наук, 2022. Том 03, выпуск 5.7, стр. 578-592.
3. Абдураимов Ж.Г. Особенности использования преподавателями электронных образовательных ресурсов// Научный журнал Новости Национального университета Узбекистана, 2023. [1/5] ISSN 2181-7324, стр. 36-38.
4. Абдураимов Ж.Г. Электронная почта учителей образование и из интернет- ресурсов использовать стили// Международный научный журнал Наука и инновации, специальный выпуск «Цифровые технологии» ISSN: 2181-3337 | учёные.uz, 2023, с. 46-48.
5. Абдураимов Ж.Г. Расчет количества операторов при управлении расцентрированными объектами// Сеть ученых: Европейский журнал междисциплинарных исследований и разработок, 2022. Том 03, выпуск 7.9, стр. 14-20. 2022 год
6. Shamsiyev, M. Elektron ta'lim va uning metodik asoslari Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2019.
7. Qo'shmatov, A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar: elektron ta'lim vositalari Toshkent: "Fan va ta'lim" nashriyoti, 2021.
8. Xudoyberdiyev, D. Onlayn ta'limda pedagogik kommunikatsiya Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti, 2020.
9. Toshmatov, S. Raqamli muhitda ta'lim va psixologik kompetensiya Toshkent: "Ilm-fan" nashriyoti, 2022.

UDK: 327.8

Javlon ABDURASULOV,

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti tayanch doktoranti, o'qituvchisi

E-mail: abdurasulovj1402@gmail.com

Istiqbolli xalqaro tadqiqotlar instituti Afg'oniston va Janubiy Osiyoni o'rganish markazi rahbari I.Gafarov taqrizi asosida

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MINTAQAVIY TASHQI SIYOSATIDA AFG'ONISTON VEKTORI

Аннотация

Markaziy Osiyoda barqarorlikni ta'minlashga muhim ahamiyatga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosati faoliyatining olib borilishi, nazariy- konseptual jihatlar hamda Afg'oniston vektorining mintaqadagi geosiyosiy barqarorlikni ta'minlashdagi bir qancha bosqichlarga ajratilib ko'rib chiqiladi. Maqolda zamonaviy tendensiyalar qamrab olinadi. Jumladan, 2021-yildan keyingi siyosiy voqelikka alohida ahamiyat berilgan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, Afg'oniston, Janubiy Osiyo, geosiyosat, milliy xavfsizlik, Konstitutsiya, Tolibon harakati, ichki va tashqi siyosat, Normativ-huquqiy tahlil.

THE AFGHANISTAN VECTOR IN THE REGIONAL FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Annotation

This article examines the foreign policy of the Republic of Uzbekistan, which plays a crucial role in ensuring stability in Central Asia. It analyzes the theoretical and conceptual aspects of this policy, with particular attention to the Afghanistan vector and its stages in contributing to geopolitical stability in the region. The article also covers current trends, with special emphasis on the political developments since 2021.

Key words: Central Asia, Afghanistan, South Asia, geopolitics, national security, Constitution, Taliban movement, domestic and foreign policy, normative-legal analysis.

АФГАНИСТАНСКИЙ ВЕКТОР В РЕГИОНАЛЬНОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация

В статье рассматривается внешняя политика Республики Узбекистан, играющая ключевую роль в обеспечении стабильности в Центральной Азии. Анализируются теоретико-концептуальные аспекты данной политики, с особым вниманием к афганскому вектору и его этапам в контексте обеспечения геополитической стабильности в регионе. В статье также освещаются современные тенденции, с акцентом на политические события, происходящие после 2021 года.

Ключевые слова: Центральная Азия, Афганистан, Южная Азия, геополитика, национальная безопасность, Конституция, движение «Талибан», внутренняя и внешняя политика, нормативно-правовой анализ.

Kirish. Mustaqillikning dastlabki yillarida davlat suverenitetini va mustaqillikni mustahkamlab borish, davlatlar hamda xalqaro tashkilotlar bilan diplomatik munosabatlarni o'rnatish, milliy xavfsizlikni ta'minlashni tizimli yo'lga qo'yish, eng ma'qul bo'lgan iqtisodiy rivojlanish strategiyasini tanlab olish, tashqi siyosatda muvozanatni saqlash bo'yicha asosiy prinsiplarni belgilab olish, suv va energiya resurslarini boshqarish tizimni yaratish, mamlakat hududida siyosiy-ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan huquqiy asoslarni ishlab chiqish kabi juda ko'plab fundamental masalalar o'z yechimini kutib yotgan edi[1]. Barchasining Institutsional asoslari yaratildi hamda samarali hal qilish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borildi va yanada Institutsional shaklda davom ettirilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Janubiy Osiyo va Afg'oniston bo'yicha mutaxassis Akmalov Shoislom O'zbekiston tashqi geosiyosiy maqsadlarini quyidagicha ta'riflaydi. "O'zbekiston boshqa davlatlar bilan geosiyosiy maydonda raqobatlashish yoki o'z ta'sir doirasini kengaytirib, boshqa davlatlar hisobiga foyda ko'rishni maqsad qilmaydi. Toshkentning asosiy ustuvor yo'nalishi Afg'onistonda barqaror tinchlikka erishish hamda Janubiy Osiyo davlatlari bilan savdo, madaniy va turistik aloqalarni rivojlantirish orqali Hind okeanidagi portlarga eng qisqa yo'lni ochishdan iborat"[2].

Bizningcha, O'zbekistonning mintaqadagi tashqi siyosatini Xalqaro munosabatlarning Liberal siyosiy maktab

vakillarining qarashlari asosida tushuntirib berish, tadqiqotning samaradorligini yanada oshirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan tadqiqotchilar tomonidan izlanishning mohiyatini to'liq tushunishiga yordam beradi. Liberalizm fundamental g'oyalari va uning O'zbekiston tashqi siyosatidagi o'z aksini topganligiga qisqacha to'xtalib o'tishni lozim topdik. Bundan tashqari, Afg'oniston hududidagi bir necha o'n yillikdagi harbiy harakatlar O'zbekiston tashqi siyosatidagi siyosiy liberal qarashlarining dolzarbligini yanada oshirib yuboradi. Liberalizmning dastlabki g'oyalari XVII asrda Yevropada, ayniqsa Buyuk Britaniya va Gollandiyada paydo bo'lgan (namoyondalari: Adam Smit, Jon Styuart Mill, Fridrix Hayek, John Meynard Keyns, Marta Nussbaum)[3]. Bu davrda Yevropada shaxsiy erkinlik va mulkchilik huquqlariga asoslangan jamiyat g'oyalari rivojlanib bordi[4]. Tahlillarimizga muvofiq, XXI asrga kelib, Liberal siyosiy maktab vakillari global muammolar - xavfsizlik, iqlim o'zgarishi, inson huquqlari, xalqaro hamkorlik va institutlar rolini kuchaytirish kabi masalalarga e'tibor qaratib, o'z qarashlarini zamonaviy jarayonlarga moslashtirdi.

2023-yil 30-aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasida ko'zda tutilgan tashqi siyosat prinsiplari[5] hamda 2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida[6] ko'rsatilgan maqsadlarning ichki va tashqi siyosat yo'nalishlarida liberal maktab vakillarining qarashlariga o'xshash jihatlarini uchratishimiz mumkin.

Liberalizm siyosiy va falsafiy ideologiya sifatida bir qator olimlarning izlanishlari va qarashlari asosida muntazam rivojlanib kelmokda.

Mintaqadagi barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan O'zbekiston faol liberal tashqi siyosati Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida ko'plab muammolarni tinch diplomatik yo'l bilan hal qilishga olib keldi. Misol uchun, Qirg'iziston va Tojikiston bilan chegara muammolarining muzokaralar yo'li bilan hal qilingani. Shuningdek, afg'on muammosini hal qilish uchun olib borilayotgan sa'y-harakatlar, O'zbekiston tashqi siyosatida geosiyosiy keskinlik hududini iqtisodiy imkoniyat hududiga aylantirish va buni butun dunyoga ishonitirishga urinishlari o'z natijasini bermoqda. Sh.Mirziyoyev 2022-yil 26-iyulda "Afg'oniston: xavfsizlik va iqtisodiy taraqqiyot" mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilar diqqatini Afg'onistondagi iqtisodiy imkoniyatlarga qaratadi[7]. Fikrimizcha, liberalizm qarashlari asosida tadqiqot ishini tushuntirib berishga ehtiyoj qismi: hududlarning iqtisodiy imkoniyatlarida demografik omillar hamda kelajak sunniy intellekti rivojlanib borishida namoyon bo'lmoqda. Jumladan, uzoq yillik xarbiy harakatlar Afg'onistonda barqarorlikka olib kelmadi. B.Britaniyalik jurnalist Fergussonning, Afg'onistonda tinchlikka erishish kaliti – bu "Tolibon" bilan muzokaralar (muzokaralari, yarashish, qayta integratsiya) bo'lib, "Tolibon" muvaqqat hukumatini integratsiya jarayonlarni tezlashtiradi degan fikrlari [8] mintaqada barqarorlikni ta'minlashning asosiy kalitlaridan biri liberal qarashlar yordamida ijobiy hal qilishga undaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasida tashqi siyosatning prinsiplari sanab o'tilgan, ular: tashqi siyosatda davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik va xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi[9]. O'zbekiston tashqi siyosati mustaqillikka erishgandan boshlab XXI asrning dastlabki choragida yuqorida sanab o'tilgan liberal qarashlar va huquqiy hujjatlari asosida tashqi siyosati amalga oshirilgan.

O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlarida–Afg'oniston. "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonning 95-maqsadida "An'anaviy hamkorlarimiz bilan munosabatlarni yana-da rivojlantirish, tashqi aloqalar geografiyasini kengaytirishga ustuvor ahamiyat qaratib, iqtisodiy diplomatiyani kuchaytirish" ko'rsatilgan. Markaziy Osiyo va Afg'onistonga alohida urg'u qaratilgan[10]. Bu mintaqada joylashgan davlatlar bilan hamkorlik qilish orqali O'zbekiston o'zining milliy manfaatlarini himoya qilish, mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy rivojlanishga erishishni maqsad qildi.

Markaziy Osiyo davlatlarining xavfsizligi va barqaror rivojlanishiga tahdidlar beqaror Afg'onistondan kelib chiqayotgan terrorizm, diniy fundamentalizm va narkotik moddalar tarqalishi uzoq muddatli xususiyatga ega. Xususan, Siyosatshunos Nojumi N. "Tolibon" muvaqqat hukumati tomonidan o'z mamlakatlarida islomiy ekstremizmning kuchayishi haqida xavotir bildirgandi[11]. Fikrimizcha, narkotik savdosi hamda ekstrimizmning afg'on diyorida tarqalishiga faqat ichki faktorlarni sabab qilib ko'rsatish noo'rin. Tashqi kuchlar manfaatlarini, ichki iqtisodiy tangliklar ham sabab qilib olishimiz mumkin. Iqtisodiy barqarorlik ta'minlamasdan, ocharchilikni bartaraf etmasdan turib narkotik savdosini qisqartirish haqida gapirish etak aytganga o'xshatish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ilmiy maqolani to'g'ri tashkil qilish va ko'zlangan maqsadga erishish uchun ilmiy tadqiqot metodlarining quyidagi turlaridan foydalanildi:

Normativ-huquqiy tahlil, tarixiy, umumiyashtirish, taqqoslash, kuzatish, analiz va sintez.

Tahlil va natijalar. Mustaqil O'zbekistonning post-sovet davridagi Afg'onistonga nisbatan tashqi siyosatini tahlil qilish to'rtta aniq bosqichni ajratib ko'rsatishga imkon beradi: 1991-2001, 2001-2016, 2016-2021 va 2021-2025 yillar.

Birinchi bosqich, (1991-2001-yillar), Mustaqillikdan keyingi dastlabki yondashuv. Bunda O'zbekiston mustaqil tashqi siyosatini shakllantira boshladi, Afg'onistonda ichki urushlar (mujahedlar o'rtasida, so'ngra Tolibon va Shimoliy Alyans o'rtasida) munosabatlarning cheklangan bo'lishiga olib keldi. O'zbekiston Tolibon harakatining xavfini tan olib, unga nisbatan ehtiyotkor siyosat yuritdi. O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A. Karimov tomonidan 1993-yil yil 26-28 sentyabr kunlari bo'lib o'tgan, BMT ning 48-sessiyasidagi nutqda Afg'onistondagi muammo bu mintaqaviy muammo emasligini, balki bu global muammo ekanligi ta'kidlab o'tgan. O'zbekiston nafaqat mintaqada balki, dunyoda tinchlik o'rnatilishi, davlatlar o'rtasidagi integratsion jarayonlarni rivojlantirish tarafdoridir[12]. Ushbu nutqda ko'tarilgan masala mana yillardirki o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. 1995-yil 24-oktyabrda BMTning 50 yilligi munosabati bilan bo'lib o'tgan tantanali yig'ilishda I.Karimov BMT Xavfsizlik Kengashiga Afg'onistonga qurol olib kirishni taqiqlash taklifi bilan murojaat qildi[13]. Darhaqiqat, Afg'onistondagi turli guruhlarining tashqi kuchlar tomonidan qurol-yarog' aslahalari bilan ta'minlanishi Markaziy Osiyo mintaqasi bilan birgalikda jahon hamjamiyatini ham jiddiy tashvishiga sabab bo'ldi. O'zbekistonning afg'on mojarosini tartibga solish bo'yicha asosiy g'oyasi harbiy komponentni kamaytirishga va Afg'oniston iqtisodiyotini tiklash masalalariga ko'proq e'tibor qaratishga qaratilgan edi. Tahlillarimizga ko'ra, "Tolibon" harakati hamda Afg'onistonga nisbatan havf tug'duruvchi sifatida qaralgan. Buni O'zbekiston endi mustaqillikka erishgani hamda Afg'oniston ichidagi harbiy harakatlar shunday yo'lni talashga olib kelgani bilan izohlashimiz mumkin.

Ikkinchi bosqich, (2001-2016) AQSh boshchiligidagi koalitsiya davrida AQSh va NATO kuchlarining Afg'onistonga kirishi. 2016-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekistonning Afg'oniston yo'nalishidagi tashqi siyosatini retrospektiv tahlil tamoyillari, yondashuvlari, hamkorlik yo'nalishlari va natijalar asosida ko'rib chiqish lozim topildik. Geografik, geosiyosiy va geoiqtisodiy omillar sababli O'zbekiston Afg'oniston qo'shni davlatlari orasida ushbu mamlakatdagi muammolarni hal qilish jarayonida asosiy ishtirokchilardan biri hisoblanadi.

2012-yil iyul oyida tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosat konsepsiyasini O'zbekistonning o'rta va uzoq muddatli tashqi siyosiy strategiyasini belgilab berdi, unda ustuvor yo'nalishi Markaziy Osiyo bo'lib, uning hayotiy muhim manfaatlarini shu mintaqada bilan bog'liq. Konsepsiyaga ko'ra, Markaziy Osiyodagi muammolar mintaqada davlatlari tomonidan tashqi kuchlarning aralashuvizis hal qilinishi lozim[14]. Bizningcha, O'zbekiston tashqi siyosat konsepsiyasini ishlab chiqish va qabul qilish mintaqada xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ilgari qo'llanilgan yondashuvlar va o'rnatilgan tajribaning (ijobiy hamda salbiy jihatlari bilan birga) umumlashmasi edi. Ushbu hujjat O'zbekistonning Afg'onistondagi vaziyatlarni tartibga solishdagi qo'shnichilik munosabatlari mantiqiy davomidir. Qo'shni davlatlar xususan, Afg'onistonda tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga ko'maklashish Konsepsiyaning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi.

O'zbekiston 2002-yildan boshlab iqtisodiy sohada Kobul bilan faol hamkorlikni boshladi. Bu natijada O'zbekiston va Afg'oniston o'rtasidagi o'zaro savdo hajmi sezilarli darajada oshdi. Masalan, 2007-yildan boshlab ikki davlat o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi keskin o'sdi. Agar

2005-yilgacha bu ko'rsatkich 130 million dollardan oshmagan bo'lsa, 2007-yilda u 326 million dollarga, 2008-yilda esa 520 million dollarga yetdi. 2010-yilda O'zbekiston Afg'onistonning yetakchi uchta importchisi qatoridan joy oldi (Pokiston – 877 mln dollar, Rossiya – 804 mln dollardan keyin). 2010-yil yakunlari bo'yicha O'zbekiston va Afg'oniston o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi 663,5 million dollarni tashkil etdi, shu jumladan eksport – 663,3 million dollar, import – 0,2 million dollarni tashkil qildi. O'zbekistonning ijobiy savdo saldosi 663,1 million dollarni tashkil etdi. 2011-yilda esa ushbu ko'rsatkich 798,6 million dollarga yetdi (eksport – 797,7 mln dollar, import – 0,9 mln dollar)[15].

Shu bilan birga, O'zbekiston tomonidan Afg'onistonni qayta tiklash dasturi doirasida “Mozori Sharif – Qobul” yo'nalishida 11 ta ko'priq qurildi. Shuningdek, Qobuldan O'zbekiston davlat chegarasi tomon uzunligi 442 km bo'lgan 220 kVli yuqori voltli elektr tarmog'i qurilishi yakunlandi(2010-yil). Ushbu elektr tarmog'i O'zbekiston elektr energiya tizimiga “Surxon” (O'zbekiston) va “Hayraton” (Afg'oniston) elektr podstantsiyalari orasida 43 km uzunlikdagi elektr uzatish liniyasi orqali ulangan. Ushbu yuqori voltli liniya orqali dastlab 150 MVt, keyinchalik esa 300 MVt elektr energiyasi O'zbekiston energiya tizimidan Afg'onistonga yetkazib berildi. Loyiha qiymati 198 million AQSh dollaridan oshdi.

2009–2010-yillarda “O'zbekiston temir yo'llari” davlat aksiyadorlik kompaniyasi “Hayraton – Mozori Sharif” temir yo'li uchastkasini qurish loyihasini amalga oshirdi. Ushbu temir yo'lining uzunligi 75 km bo'lib, umumiy qiymati 129 million AQSh dollarini tashkil etdi. Ushbu yo'l xalqaro yuk tashish hajmini (yiliga taxminan 3 million tonna) oshirishning muhim omiliga aylandi. Afg'oniston iqtisodiyoti o'sishini va ayniqsa, mamlakat ichidagi sanoat ishlab chiqarishini sekinlashtirayotgan asosiy muammolardan biri infratuzilmaning – transport kommunikatsiyalari, suv va energiya ta'minoti tarmoqlarining yetishmasligidir. Shu nuqtai nazardan, Afg'oniston hududi orqali temir yo'l qurilishi loyihasi muhim ahamiyat kasb etdi

Tahlillarimizga ko'ra, ushu davr mobaynida Afg'oniston mojarosini hal qilish borasida O'zbekistonning pozitsiyasi dastlab ikki asosiy tamoyilga asoslangani bilan alohida ahamiyat kasb etad:

1. Harbiy harakatlar orqali mojaroni hal qilishning imkonsizligini tan olish;

2. Mojaroni tartibga solish va Afg'onistonni qayta tiklash dasturida iqtisodiy komponentning ahamiyati va rolini oshirish.

Fikrimizcha, O'zbekiston-Afg'oniston munosabatlariga yangi imkoniyatlar yaratdi. Jumladan, gumanitar yordam, elektr energiyasi bilan ta'minoti, Termiz orqali tranziti yo'lga qo'yildi. Bizningcha, ushbu vaqt masofani saqlagan holda ammo, ehtiyotkorlik davri bo'lib, tinchlik va xavfsizlik masalalari asosiy ustuvor yo'nalish bo'lib qolaverdi.

Uchinchi bosqich, (2016-2021) Sh.Mirziyoyev davrining yangi tashqi siyosiy ochiqligi davri. Ushbu davr

mintaqaviy yaqinlashuv siyosatini boshlab bergani bilan xarakterlanadi. Tahlillarimizga ko'ra ushbu davr Afg'oniston barqarorlikni ta'minlash borasidagi xalqaro konferensiya o'tkazishi, temir yo'l, elektr tarmoqlari va infratuzilma loyihalari orqali Afg'oniston bilan aloqalar chuqurlashtirish, Afg'onistonni Markaziy Osiyoga bog'lovchi tranzit mintaqasi sifatida ko'rish kuchaygani bilan alohida ajralab turadi. Bizningcha, AQSH hukumati 2021-yilda Afg'oniston hududidan chiqib ketishda 20 yil davom etgan faoliyat natijasida quyidagi asosiy muammolarni hal qilishning imkoni bo'lmadi: xavfsizlikni ta'minlash, siyosiy boshqaruvga qodir hukumat shakllantirish, mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishi uchun sharoit yaratish.

To'rtinchi bosqich, (2021-2025) Tolibonning qaytishi va yangi reallikka moslashuv davri. O'rganishlarimizga ko'ra, ushbu davr quyidagi o'ziga xosligi bilan ajralib turadi: “Tolibon”ning ikkinchi marta hokimiyatga qaytishi yangi geosiyosiy sharoitlarni yuzaga keltirishi, O'zbekiston Tolibon bilan pragmatik muloqotni tanladi, diplomatik aloqalarni intensiv davom ettirdi, insonparvarlik yordami sini oshdi hamda transchegaraviy loyihalarni rivojlantirish hamda Afg'oniston hududini iqtisodiy imkoniyat sifatida qarash keng tarqala boshlagani bilan farqlandi. Uchinchi hamda to'rtinchi bosqichlari haqida keyingi boblarda batafsil tahlil qilinadi hamda to'xtalib o'tiladi.

Xulosa va takliflar. Afg'onistonni ichki va tashqi siyosiy kuchlar manfaatlari to'qnashadi-ganlarning hech biri mutlaq ustunlikka erish olmaydigan “geosiyosiy arosat maydoni” deb atash mumkin. Ana shunday ziddiyatli bir muhitda va xavfli geografiyada joylashgan Afg'oniston bilan ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirish hech bir uzoq va yaqin qo'shni davlat uchun oson kechmaganni bilib olishimiz mumkin. Fikrimizcha, O'zbekistonning Afg'onistonga nisbatan tashqi va iqtisodiy siyosatini, hamkorlikning tamoyillari, yondashuvlari, yo'nalishlari, natijalarini tahlil qilish, yangi chaqiriqlar, Afg'onistonda hokimiyat o'zgarishi bilan bog'liq xavf-xatarlar va imkoniyatlarni hisobga olgan holda O'zbekiston tashqi siyosatining o'rta va uzoq muddatli istiqbolaridagi asosiy ustuvorliklari aniqlash imkonini beradi.

O'zbekistonning geosiyosiy joylashuvi va qo'shni davlatlar imkoniyatlarini inobatga olgan holda olib borilayotgan liberal ichki va tashqi siyosat ijobiy natijalar bermayotgan. Mintaqadagi barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan bu siyosat diplomatik yo'l bilan muammolarni hal etishda samarali bo'lib, Afg'onistondagi uzoq yillik mojarolar uzoq yillar AQSH harbiy kuchlarining muvaffaqiyatsizligi fonida yanada dolzarb tus olmoqda. Harbiy harakatlarni kamaytirish va iqtisodiy tiklanishga e'tibor qaratish dolzarb masalaga aylangan.

Markaziy Osiyoda geosiyosiy va geoiqtisodiy jarayonlar jadallashmoqda. Transport-logistika yo'laklarining rivojlanishi mintaqaning strategik ahamiyatini oshirmoqda. Shu bilan birga, suv resurslaridan foydalanishdagi huquqiy bo'shliqlar davlatlar o'rtasida ziddiyatlarga sabab bo'lmoqda. Bu esa mintaqada suv tanqisligining keskinlashuvi xavfini kuchaytirmoqda degan xulosaga kelindi.

ADABIYOTLAR

1. “O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining asosiy prinsiplari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasining 26.12.1996-yildagi 336-I-son qonuni <https://www.lex.uz/ru/docs/-39149>
2. Акмалов Ш. Геополитический разрыв между Центральной и Южной Азией в свете афганского фактора. Институт Ближнего Востока. 2022.;
3. Фонд Фридриха Науманна «Европейский диалог» фонд «Либеральная миссия» “Либерализм в XXI веке: современные вызовы свободе и новые либеральные ответы” экспертная группа 2019 с. 48-76
4. Andrew Moravcsik “Liberalism and International Relations Theory” Cambridge: MIT Press, 2003, p.4-20
5. 2023-yil 30-aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son <https://lex.uz/docs/-5841063>

7. Mirziyoyev Sh. 2022-yil 26-iyulda "Afg'oniston: xavfsizlik va iqtisodiy taraqqiyot" mavzusidagi xalqaro konferensiyadagi nutqi <https://president.uz/oz/lists/view/5377>
8. Fergusson J. Taliban: The Unknown Enemy. Cambridge: Da Capo Press. 2020. 416 p.
9. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasi. 2023-yil 1-may <https://lex.uz/docs/-6445145?OND>
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni <https://lex.uz/ru/docs/5841063>
11. Nojumi N. "Afghanistan in the international system" 2002
12. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХИ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.:Ўзбекистон, 1997 б-39.
13. Каримов И.А. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясидаги нутқи.
14. Karimov I.A. Bunyodkor yo'lidan T. O'zbekiston B: 56-57
15. 2012-yil 10-sentabrda O'RQ-330-son bilan tasdiqlangan O'zbekiston tashqi siyosat konsepsiyasi

UDK:929.716

Хожиакбар АБДУРАХМОНОВ,
Базовый докторант АГПИ
E-mail: foudner96@mail.ru

На основании рецензии доцент М.Парпиева

OLIIY PEDAGOGIK TA'LIM MUASSASALARIDA YURIDIK FANLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY USLUB VA TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASH

Аннотация

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi o'quv jarayonini rivojlantirishning hozirgi bosqichida oliy pedagogika ta'lim muassasalarida yuridik fanlarni o'qitishda zamonaviy uslub va texnologiyalardan foydalanish ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy uslub va texnologiyalar, metodologiya, huquqiy fanlar, samaradorlik, faollashtirish, ta'lim, huquqiy ta'lim, huquqiy madaniyat, dolzarblik, o'zgaruvchanlik.

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ И ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРАВОВЫХ ДИСЦИПЛИН В ВЫСШИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В статье рассматривается применение современных методов и технологии при преподавании правовых дисциплин в высших педагогических учебных заведениях на современном этапе развития образовательного процесса Республики Узбекистан.

Ключевые слова: современные методы и технологии, методика, правовые дисциплины, эффективность, активизация, воспитание, правовое образование, правовая культура, актуальность, вариативность.

USAGE OF MODERN METHODS AND TECHNOLOGIES IN TEACHING LEGAL DISCIPLINES IN HIGHER PEDAGOGICAL INSTITUTIONS

Annotation

The article concerns the usage of modern methods and technology in the teaching of legal disciplines in higher pedagogical educational institutions at the current stage of educational development process in the Republic of Uzbekistan.

Keywords: modern methods and technologies, methodology, legal disciplines, effectiveness, activation, upbringing, legal education, legal culture, relevance, variability.

Введение. С древнейших времен человечество интересовалось вопросами государства и права. Многим известно, явления государственной власти и правовой жизни всегда имели особую актуальность и эти реалии имеют большое значение и для независимой Республики Узбекистан.

Всем известно, что знания получают молодыми специалистами на основе их самостоятельного научного поиска той или иной информации и анализа. В настоящее время политика нашей страны направлена именно на поощрение различных внедрения инновационных, современных технологии для улучшения качества образовательного процесса в процессе подготовки будущих профессионалов.

Подобная практика будет стимулировать к развитию творческих способностей учащихся, укреплению их умственного потенциала, обогащению научного кругозора, формированию навыков и умений быстро принимать любое новшество. Использование инновационных технологий в процессе подготовки молодых кадров будет вызывать у учащихся интерес к научному поиску, развивает их креативность и творческие способности. Успешное применение полученных знаний в практической или будущей их профессиональной деятельности является отличным результатом высших учебных заведений.

А также, постоянное изучение действующего законодательства Узбекистана и подзаконных актов, а также роли и значения правовых дисциплин в обществе,

их смысла и сущности, которые считаются основным юридическим элементом построения демократического общества в Республике Узбекистан. Это явление обуславливается с необходимостью применения современных инновационных технологии при преподавании правовых дисциплин в высших педагогических вузах в процессе подготовки молодых специалистов.

Преподаватели и обучающийся по-разному достигают эффективности в своей индивидуальной педагогической или же учебной деятельности. А для того, чтобы достичь гарантированного результата от преподавателей и в том числе и студентов требуется оптимальность их взаимодействия как мера эффективности педагогических инноваций.

Литературный обзор: в своём докладе, посвященном в честь 27-й годовщины принятия Конституции Республики Узбекистан, президент Шавкат Мирзиёев, особо подчеркнул, что что «основная цель педагогов каждого образовательного учреждения - дать молодому поколению, студентам, являющимся продолжателями будущего поколения знания и навыки, которые будут способствовать занять достойное свое место в обществе[1]»

В этом отношении, любой ВУЗ может научиться создавать свой собственный опыт правового образования и воспитания, а также эффективно взаимодействовать государственными органами, средствами массовой

информации и другими образовательными организациями в данном направлении.

Именно на то и указывает 20-ая цель Указа Президента Республики Узбекистан от 28 января 2022 года «О стратегии развития нового Узбекистана на 2022–2026 годы» которая, гласит нам о том, что «для формирования демократического гражданского общества и пробудить в гражданах чувства уважения к закону и законопослушанию, а также необходимо повысить правовую культуру и правовая осознанность граждан во взаимодействии с государственными органами, СМИ и образовательными организациями в этой сфере»[2].

Академик, доктор юридических наук Акмаль Саидов в своей работе под названием «Теория государства и права» отмечает, что современная методика преподавания правовых дисциплин должна учитывать следующие факторы[3]:

- Изобильность альтернативных методов обучения указывает на то, что в области юридического образования существует большое разнообразие подходов, которые можно применять на практике в соответствии с требованиями государственного образовательного стандарта);

- Необходим подход к каждому обучающемуся для вовлечения его в учебный процесс);

- Необходимо пробудить индивидуальность поиска решения задач обучающихся, что означает студенты должны сами научиться анализировать получаемую ими же информации извне. А для разнообразности учебного процесса, можно приводить примеры из реальной жизни, участником которых могут быть субъекты гражданского общества;

- Студенты следуя указаниям своего наставника должен приобрести навыки самостоятельного ведения научной деятельности;

- Запустить процесс поэтапного внедрения обучения паровым предметам начиная со школьных скамьи;

- Согласованность деятельности учителя и ученика в процессе обучения систематизирует, дополняет их общий учебный характер и тем самым повышает их взаимодействие в процессе;

- Вознаграждение студентов за примерную работу также имеет место быть поскольку оно будет способствовать улучшению академической успеваемости.

По мнению Б.А. Перковой, «усовершенствование методики преподавания правовых дисциплин учит будущих учителей тому, как преподавать и играет важную роль в определении качества преподавания предмета»[4].

Вооружившись методикой, каждый учитель получит возможность работать правильно, творчески и эффективно так как именно на преподавателя возложены такие большие и ответственные задачи, как воспитание подрастающего поколения как всесторонне зрелых и всесторонне развитых личностей.

Эффективность правового образования оценивается уровнем знаний, умений и навыков, приобретенных учащимися. В связи с этим, необходимо разработать усовершенствование методики преподавания правовых наук в высших педагогических учебных заведениях, эффективные способы оценки качества образования в данном направлении.

Мы считаем, что процесс преподавания правовых дисциплин должен регулярно совершенствоваться и соответствовать международным стандартам.

А также необходимо развивать систему методических приемов и организационных форм преподавания правовых дисциплин, создавать усовершенствованные учебные пособия, а также широко

внедрять преподавание квалифицированных юридических учебных курсов.

Статья 60 Конституции Республики Узбекистан обязывает граждан соблюдать Конституцию и законы, уважать права, свободы и достоинство остальных[5] - и она в свою очередь требует от граждан паровых знаний и навыков.

В связи с эти необходимо внедрять современные образовательные технологии в процесс правового образования, обеспечивающий формирование должного правосознания и культуры членов общества.

Кроме того, нам следует решать следующие основополагающие вопросы, с учётом актуальности поэтапного внедрения современных методов и технологий в учебном процессе:

- необходимо повысить уровень правосознания и правовой культуры общества;

- воспитать настоящих патриотов своей родины, готовых защищать законы и работать во блага общества;

- подготовить высококвалифицированных юридических кадров;

- заложить основу для формирования правовой грамотности и уважительного отношения к законам страны и международному праву в целом;

- создать отношение нетерпимости к правонарушениям;

- тщательно изучать национальные ценности, традиции и формировать на этом основе правового взгляда;

Методология исследования: в данном исследовании мы использовали методы сравнительного анализа и методы обобщения для структуризации исследуемого материала в объёме.

Сегодня весьма эффективным является использование следующих различных технологий и интерактивных методов при преподавание правовых наук в педагогических вузах:

- а) лекция;

- б) практические занятия;

- в) «case-study»;

- г) групповые занятия;

- д) проектно-ориентированные занятия.

Каждому педагогу следует регулярно знакомиться с опытом своих коллег в области правового образования и воспитания, поскольку немало важную роль играет умение имплементировать эффективные опыты совоих и зарубежных коллег в учебный процесс.

Деятельность опытных юридических кадров показывает, что самостоятельная работа преподавателя и обучающегося по определенной теме, апробация использования новых учебников или внедрения новых методов и технологий обучения обеспечивает качественный и эффективный процесс обучения.

Современные методы преподавания дисциплин развиваются именно благодаря деятельности специалистов в области права, которые посвящают свою работу различным аспектам этой науки.

Анализ и результаты: инновационные технологии, являющийся нововведениями в педагогическом процессе, требуют применения современных методов для формирования правильного свободного и самостоятельного мышления, поскольку именно с помощью подобных методов обучающиеся приобретают навыки и умения работать самостоятельно во взаимодействии со своими наставниками.

В связи с этом мы проанализировали различные материалы и пришли к следующим результатам:

- При преподавании правовых дисциплин в педагогических вузах следует урегулировать вопросы по

созданию учебных программ в соответствии с уровнем знания обучающихся;

- В ходе правового воспитания, студентам необходимо усваивать, закреплять знания, а также научиться использовать полученных правовых знаний и навыков на практике;

- Процесс должен быть организован так, чтобы он способствовал обучающимся к самостоятельному поиску актуальной информации и решать учебные задачи;

- Интерактивность, обзор и фиксация результатов должны определяться вузами посредством оценки новых методов и методик обучения при преподавании правовых наук.

- В результате применения подобной методики становится познание значимости и обработки полученной информации в процессе обучения[6].

Кроме того, что внедрение интерактивных способов при правовом обучении, представляет собой использование следующих телекоммуникационных технологий:

- дистанционное юридическое образование для желающих повысить свою юридическую грамотность;

- организация платных онлайн или офлайн курсов для обучающихся;

- создание новых электронных учебников права и мультимедийных программ для самостоятельной работы учащихся.

Заключение. Таким образом, мы считаем, что в эпоху постоянно меняющегося, научно-технического процесса педагогам, которым осуществляют свою

трудовую деятельность в высших учебных заведениях, следует использовать современные, интерактивные методы при преподавании правовых дисциплин в педагогических вузах для повышения правовой культуры будущих кадров и внедрять богатый опыт зарубежных вузов в этой сфере.

На наш взгляд, необходимо также обучить каждого педагога усваивать, перерабатывать и работать с большим объемом информации в сжатые сроки, поскольку именно педагог является главным исполнителем образовательной реформы. Использование современных информационных технологий, в том числе компьютеров, наряду с традиционными методами обучения поможет ускорить процесс усвоения объема работы, так как любое нововведение направлено на повышение эффективности подготовки кадров.

И соответственно под инновацией будем понимать результат нововведения, а инновационный процесс будем считать как развитие трех основных этапов:

- создание идеи (научное исследование);
- разработка идеи в практическом аспекте;
- реализация нововведения на практике.

Мы считаем что, значимость применения подобной практики при формировании личностей должна быть отражена в концепции. В этой связи инновационный процесс можно рассматривать как процесс доведения научной идеи до стадии практического использования и внедрения инновационных технологий в педагогическую среду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Доклад Президента Шавката Мирзиёева на мероприятии в честь 27-й годовщины принятия Конституции Республики Узбекистан
2. Указ Шавката Мирзиёева от 28 января 2022 года «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы»
3. Саидов А.Х., Таджиханов У.Т. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. 2 жилд. Т., 2001. 336 б
4. Перкова А.Б. Актуальные вопросы методики преподавания права. М.: МАИ, 2012.
5. Новая редакция Конституции Республики Узбекистан от 01.05.2023 г.
6. Баранов В.А., Стомпель Г.А. Научная работа кафедры обществознания и права. / Научно-исследовательская деятельность РГПУ им. А.И. Герцена. СПб., 2024. С. 39-46.

Xusan AKRAMOV,
O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qilish akademiyasi dotsenti, PhD
E-mail: x.f.akramov@proacademy.uz

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi professori, DSc B.Farfiyev taqrizi asosida

HADITHS AS THE FOUNDATION OF ISLAMIC RATIONALISM

Annotation

In today's era of globalization, as science and technology continue to develop rapidly, increasing attention is being paid to the rational foundations of Islam. Hadiths are seen not only as a traditional source of belief but also as playing a central role in addressing contemporary scientific and philosophical issues. This article explores the scholarly study of hadiths as a source shaping the foundations of Islamic rationalism and, based on modern interpretations, reveals their impact on social and scientific processes.

Key words: Hadith, capital, statement / speech / utterance (depending on context for "gap"), work / deed / labor (ish – depending on context), affirmation / confirmation / repetition (taqrir), folk (physical/anatomical) traits, moral (ethical) traits, biography, rationalism, isnad (kept as is, since it's a specialized Islamic term).

ХАДИСЫ КАК ОСНОВА ИСЛАМСКОГО РАЦИОНАЛИЗМА

Аннотация

В современную эпоху глобализации, когда наука и технологии стремительно развиваются, усиливается внимание к рациональным основам ислама. Хадисы рассматриваются не только как традиционный источник вероучения, но и играют ключевую роль в решении современных научных и философских проблем. В данной статье рассматривается научное изучение хадисов как источника, формирующего основы исламского рационализма, а также на основе современных толкований раскрывается их влияние на социальные и научные процессы.

Ключевые слова: Хадис, капитал, высказывание ("речь" или "фраза"), дело / труд / работа, повторение / утверждение, народные (анатомические) качества, нравственные (этические) качества, биография, рационализм, иснад (исламском контексте – isnod сохранил арабское написание, так как это термин).

HADISLAR ISLOM RATSIONALIZMINING ASOSI SIFATIDA

Annotatsiya

Bugungi globallashuv davrida, ilm-fan va texnologiyalar tez rivojlanib borar ekan, islom dinining ratsional asoslariga e'tibor kuchaymoqda. Hadislar nafaqat an'anaviy e'tiqod manbasi, balki zamonaviy ilmiy va falsafiy muammolarning hal etilishida yadro rolini o'ynaydi. Ushbu maqolada hadislarining islom ratsionalizmi asoslarini shakllantiruvchi manba sifatida ilmiy o'rganilishi va zamonaviy sharhlarga tayanib, ularning ijtimoiy va ilmiy jarayonlarga ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlari: Hadis, kapital, gap, ish, taqrir, xalqiy (tana tuzilishidagi) sifatlar, xulqiy (axloqiy) sifatlar, tarjimai hol, ratsionalizm, isnod.

Kirish. Allohga hamd-u sanolar bo'lsin, mustaqillikka erishganimizdan so'ng, aziz Vatanimiz O'zbekiston tuprog'ida yetishib chiqqan ulug' allomalarimizning qutlug' nomlarini tiklash, muborak maskanlarini obod etish, ularning boy ilmiy-ma'naviy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib qilish, shuningdek, milliy-diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylab, ularni ulug'lash uchun keng imkoniyatlar yaratildi. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda shu yo'lda ilgari tasavvur etish ham qiyin bo'lgan tom ma'noda tarixiy ishlar amalga oshirildi.

Bu haqda so'z yuritganda, davlatimiz rahbariyatining tashabbusi va bevosita sa'yi-harakati bilan butun musulmon olamida tan olingan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Burhonuddin Marg'inoniy, Abdulxoliq G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband singari buyuk allomalarimizning hayoti va ilmiy merosining keng o'rganilishi, yuzlab diniy-tarixiy yodgorliklar, me'moriy obida va majmualar obod qilingani, Qur'oni karim ma'nolarining, alloma ajdodlarimizning bebaho ilmiy-ma'naviy merosi ona tilimizga tarjima qilingani va boshqa ko'plab ishlarni ta'kidlashimiz o'rinlidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda postindustrializm davrining ratsionalligi jiddiy o'zgarishlarga uchramoqda, uning asoslari – demokratiya, qonun va ilm-fan

esa misli ko'rilmagan o'zgarishlar ta'sirida buzilmoqda. Masalan, A.V. Tolstousov shunday ta'kidlaydi: "Postindustrial jamiyatda shaxslar va guruhlarining ratsional xatti-harakati tobora shubha ostida qolmoqda, chunki ratsionallikning o'zi – demokratiya, qonun va ilm-fan yemirilishga uchrayapti. Global ijtimoiy kontekstning megatransformatsiyalariga qarshi omon qolish va ularga qarshilik ko'rsatish esa inson xulq-atvorining asosiy motivatoriga aylanmoqda." [1]

Muhim jihatlardan biri shundaki, bugungi kunda ratsionallikning qadri va ustuvor maqomi o'zgarayotgani yo'q, biroq uning mazmuni shubhasiz yangi tus olmoqda. Yangi ratsionalizm hayotiy maqsad va yo'nalishlarni shakllantirish zaruratini ilgari suradi, bu esa tabiat va jamiyatning uyg'un rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Bilim va axloqning uzviy bog'liqligi, haqiqatni anglash aynan shu bog'liqliksiz imkonsiz ekanligi masalasiga o'z vaqtida V.I. Vernadskiy ham alohida urg'u bergan: "Bilim olish jarayonida inson aqli shunchaki kuzatuvchi emas, balki aynan insonning o'z qoidasiga binoan voqelikni shakllantiradi... Haqiqatni anglash uchun faqat aql-idrok emas, balki barcha hissiyotlar, axloq va ma'naviy mas'uliyat ham zarur." [2]

Islom dini faqatgina e'tiqod va ibodat tizimigina emas, balki inson tafakkurini kamol toptiruvchi, shu bilan birga

ijtimoiy, iqtisodiy va axloqiy tuzilmalar shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan kuchli mafkuraviy manba sifatida ham e'tirof etiladi. Ushbu jarayonda Qur'on va hadislar asosiy manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, hadislar nafaqat diniy qonuniyatlarning sharhlanishida, balki insoniy tafakkur va ratsionalizmning rivojlanishida ham muhim o'rin tutadi.

Kishilik jamiyati tarixida muntazam tarzda o'rganilib kelinayotgan murakkab muammolar sirasiga birinchi navbatda kishilarning tafakkur qilish masalalarini taalluqli, deb hisoblash ilmiy nuqtayi nazardan qaraganda asosli va mantiqan to'g'ridir. Zero, tafakkur muammosi insoniyatning eng qadimiy masalalaridan hisoblanib, uning falsafa fani doirasidagi tadqiqotlari antik davrdan boshlab tizimli ravishda shakllana boshlandi va asta-sekinlik bilan rivojlanib bordi. Falsafiy tadqiqotlarda mazkur masala ham ontologik, ham gnoseologik jihatlarida tahlil etiladi. Chunki har qanday falsafiy ta'limot tag-zaminida borliq va tafakkurning o'zaro munosabatlariga taalluqli bo'lgan fundamental savollar yo'tadi. Antik dunyoning «oltin davri» mutafakkirlaridan eng tanikli qomusiy olim Arastu (Aristotel) ham insonning tafakkur qilish faoliyatini atroflicha tadqiq qilishga harakat qildi. U tafakkurni kishining faoliyatida mavjud bo'lishini e'tirof etadi. «Shunday qilib, shubhasiz tarzda, mavjudlikning imkoniyatda namoyon bo'lishi faoliyat orqali aniqlanadi. Buning sababi shundaki, tafakkur – bu faoliyatdir. Demak, shunday ma'noda imkoniyat faoliyatning izmida bo'ladi»[3] degan fikrni ilgari surgan ilk ratsionalistik maktab asoschilari.

Ma'lumki, Payg'ambar alayhissalomning sunnatlari Islom dinida Qur'oni karimdan keyin ikkinchi darajadagi muhim manba sanaladi. Aynan shu sunnatlar hadis to'plamlarida jamlangan bo'lib, ular orqali Islomning asosiy tamoyillari, uning insonparvarlik mohiyati hamda axloqiy, ma'naviy va tarbiyaviy qadriyatlarining inson hayotidagi ahamiyati chuqur anglash mumkin bo'ladi. Ularni to'plash, saralash va kitobholiga keltirish kishidan chuqur bilim, ulkan salohiyat, yuksak aql-zakovat va ma'naviy jasoratni talab etadi. Yirik vatandoshimiz Imom Buxoriy rohimahulloh Payg'ambar alayhissalomning eng ishonchli hadislarini to'plab, sahih hadislar majmuasini tuzishga muvassar bo'lgan buyuk allomadir. Uning «Sahihi Buxoriy» nomli asari musulmon olamining yetuk ulamolari tomonidan eng ishonchli va e'tiborli hadis to'plami sifatida e'tirof etilgan[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy institutlarning shakllanishini ratsionalizatsiya jarayoni bilan bog'lagan holda hadis ilmini va uning institut sifatidagi shakllanishini quyidagi jihatlar bo'yicha ko'rib chiqish mumkin:

1. An'anaviy jamiyatdan ratsionallashtirilgan institutga o'tishda M.Veberga ko'ra, an'anaviy jamiyatlarda ijtimoiy tartib ko'proq urf-odat va diniy e'tiqodlar asosida belgilanadi. Hadis ilmi dastlab sahobalar va tobeinlar davrida og'zaki rivoyatlar shaklida tarqalgan bo'lsa-da, keyinchalik bu soha izchil ravishda tizimlashtirilgan. Muhaddislar tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy metodologiyalar (isnad, matn tanqidi, roviylar ishonchligini tekshirish) hadis ilmini an'anaviy jamiyatdan ratsional jamiyatga olib o'tuvchi muhim institut sifatida shakllantirdi.

2. Ratsional-huquqiy hokimiyat va hadis ilmining institutsionalizatsiyasida M.Veber hokimiyatning uch turini ajratib bergan:

An'anaviy hokimiyat (odat va urflarga asoslangan)

Xarizmatik hokimiyat (shaxsiy ta'sir va ilohiy ilhomga asoslangan)

Ratsional-huquqiy hokimiyat (tizimlashtirilgan qoidalar va qonunlarga asoslangan).

Hadis ilmi dastlab xarizmatik hokimiyat (Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning shaxsiy obro'si) asosida tarqalgan bo'lsa, keyinchalik uni tartibga solish uchun maxsus qoidalar joriy qilindi. Isnad tizimi, roviylarning halolli va

xotirasi bo'yicha qat'iy mezonlarning ishlab chiqilishi hadis ilmini ratsional-huquqiy institutga aylantirdi.

3. Hadis ilmi va ilmiy byurokratizatsiya integratsiyasi asosida M.Veber byurokriyani ratsional jamiyatning ajralmas qismi deb biladi. Hadis ilmining rivojlanishi ham o'ziga xos ilmiy byurokriya shakliga ega bo'ldi:

Muhaddislar ilmiy ixtisoslashgan guruhlariga ajratildi (muhaddislar, jarh va ta'dil olimlari, mustalah ahli va hokazo). Hadislar to'planib, maxsus kodifikatsiya tizimlari ishlab chiqildi (Masalan, Sahih al-Buxoriy yoki Sahih Muslim hadis to'plamlari qat'iy mezonlarga asoslangan). Hadislarning ishonchlik darajasi sinflarga ajratildi (sahih, hasan, zaif, mavzu'). Bu jarayonlarni ilmiy va ratsional asoslangan deb baholash mumkin.

4. Hadisning ijtimoiy amaliyotga ta'siri va institutsional barqarorligi doirasida hadislar islom huquqshunosligi (fiqh), axloqiy me'yorlar va diniy amaliyotlarning muhim qismi sifatida institutlashtirildi. Ular faqatgina shaxsiy e'tiqod masalasi bo'lib qolmay, balki jamoaviy tuzilmalarga ham ta'sir ko'rsatdi. M.Veberning ratsionalizatsiya nazariyasiga binoan, hadis ilmi faqat diniy motivatsiya natijasida emas, balki ijtimoiy barqarorlik va huquqiy tizimni qo'llab-quvvatlash uchun ham shakllangan.

5. Maxsus mutaxassislik (ekspertiza) va ilmiy avtoritet shakllanishi doirasida M.Veber nazariyasiga ko'ra, har qanday ratsional institutda maxsus mutaxassislar sinfi (ekspertlar) bo'lishi kerak. Hadis ilmidagi muhaddislar va jarh-ta'dil olimlari aynan shu rolni bajarib, diniy bilimning avtoritet manbalari sifatida e'tirof etilgan. Ularning ijtimoiy mavqei faqat shaxsiy xarizma yoki an'anaga emas, balki ilmiy yondashuv, aniq mezonlar va ilmiy tekshiruvlarga asoslangan edi.

Hadislarning og'zaki rivoyat shaklida tarqalishi ratsionalizatsiya zarurati va isnod tizimining paydo bo'lishiga sabab bo'lgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning vafotidan keyin musulmonlar orasida hadislar og'zaki shaklida tarqalgan. Bu bosqichda asosiy ishonch sahobalarning obro'si va xarizmatik hokimiyatiga tayanib bo'lgan. Aynan shu sababdan sahobalar va keyingi avlod musulmonlari hadislarini saqlab qolish va ularni buzilmagan holda yetkazish ehtiyojini sezganlar. Ammo vaqt o'tishi bilan og'zaki rivoyatlar orasiga noaniq yoki soxta hadislar ham kirib kela boshladi. Bu esa isnod tizimining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Har bir hadis aniq kimdankimga yetib kelganini tekshirish usuli ishlab chiqildi.

Islom geografiyasining kengayishi va turli tafsirlar paydo bo'lishi oqibatida muhaddislarning ilmiy ekspertiza instituti sifatida shakllanishiga yo'l ochdi. Islom davlatining kengayishi natijasida hadislar turli hududlarda turlicha tushunila boshladi. Mahalliy odatlar va tafsirlar hadislarining har xil talqin qilinishiga olib keldi. Bu jarayonda muhaddislar yangi ijtimoiy guruh sifatida shakllandi. Ular hadislarini tekshirish, to'plash va tasniflash bilan shug'ullanganlar. Bu esa ilmiy byurokratizatsiyaning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Hadis ilmining tizimlashtirilishi va muayyan mezonlar asosida ilmiy baholash tizimi (sahih, zaif, mavzu') ishlab chiqildi.

Soxta hadislarining paydo bo'lishi va siyosiy maqsadlarda foydalanilishi hadislarini tekshirish metodologiyasining takomillashishiga olib keldi. Islom tarixida turli siyosiy guruhlar o'z qarashlarini qo'llab-quvvatlash uchun soxta hadislar to'qiganlar. Masalan, Umaviylar va Abbosiylar davrida ba'zi hadislar siyosiy maqsadlarda ishlatilgan. Muhaddislar ushbu xavfni anglab, jarh va ta'dil metodologiyasini joriy qildilar. Bu metodologiya har bir roviyning xotirasi, halolli va hadislarini qanchalik aniq yetkazganini tekshirishga asoslangan edi. Bu esa o'z navbatida hadislarini faqat ishonchli roviylardan olinadigan qat'iy ilmiy tizim joriy qilinishiga asos bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Hadis (arabcha so'z bo'lib, "xabar", "so'z", "yangilik" ma'nolarini anglatadi) — bu Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ning so'zlari, amallari va sukut bilan tasdiqlagan ishlari haqida rivoyat qilingan ma'lumotlardir. Islom dinida hadis Qur'oni karimdan keyin ikkinchi muhim manba hisoblanadi. Hadis ikki asosiy qismdan iborat:

Matn — ya'ni hadisning asosiy mazmuni, mazkur xabar; Isnod — bu hadis kimlar orqali rivoyat qilinganini bildiruvchi rivoyatchilar zanjiri.

Mazmuni va kelib chiqishiga ko'ra hadislar ikki turga bo'linadi:

Hadisi qudsiy — ma'nosi Alloh taologa, lafzi esa Rasululloh (s.a.v.)ga tegishli bo'lgan hadislar; Hadisi Nabaviy — bevosita Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning so'zlari va amallariga oid hadislar.

Shuningdek, hadislar ishonchlilik darajasiga qarab uch toifaga ajratiladi:

Sahih — to'liq ishonchli hadislar; Hasan — ishonch darajasi yaxshi bo'lgan hadislar; Zaif — ishonch jihatidan zaif hisoblangan hadislar.

Islomni qabul qilgan xalqlarning madaniy va mafkuraviy merosidagi ko'plab unsurlar hadislar orqali islomiy tafakkurga singib ketgan. Hadis to'plash jarayoni o'rta asrlar musulmon madaniyatining asosiy jihatlaridan biri bo'lib, ilm izlash va uni yoyishning muhim yo'nalishiga aylangan. Hadislar nafaqat diniy manba, balki har qanday ilmiy asarning asosini mustahkamlovchi vosita, shu bilan birga, hikmatli so'z va ibratli matal sifatida ham keng qo'llanilgan. Imom Buxoriy tomonidan tuzilgan "Sahihi Buxoriy" to'plami esa hanuzgacha Islom olamidagi yirik oliy diniy ta'lim muassasalarida shariat ilmlarini o'rganishda asosiy darslik sifatida foydalanib kelinmoqda[5].

«Hadis» so'zining asl kelib chiqishi «yangi hodisa», «yangilik» degan ma'nodan olingan. Har bir aytilgan gap - so'z yangi hodisa bo'lgani uchun arablarda so'zni «hadis» deyishgan. Istilohda esa «Hadis Nabiy sollallohu alayhi vasallamga nisbatan berilgan so'z, fe'l, taqrir va xilqat — tana tuzilishi yoki xulqidagi sifat hamda siyrat — tarjimai hollardir». Shuningdek, sahobiy yoki tobe'inga nisbat berilgan so'z yoki fe'lga ham «hadis» deyilaveradi[4].

«Hadis» bu maxsus kapital sifatida, «ta'lim malakasi shaklida institusionalizatsiya qilinishi mumkin bo'lgan madaniy kapital»[6;241-258] bo'lib namoyon bo'luvchi ijtimoiylashuv institutini aks ettiradi. «Inson hamisha hayotida o'zi uchun kerakli bo'lgan boylikni yig'ishga harakat qiladi. Ushbu insoniy harakat inson farovonligini oshirishning muhim mezon bo'lib hismat qiladi. Boylik ilmiy farazlarda "kapital" tushunchasi bilan konvertatsiya qilinadi. Shuning uchun ham, ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida "kapital" tushunchasi keng qo'llanilmoqda va uning turli xil shakllari ajralib chiqmoqda. Uning asosiy mohiyati harajat qilish va to'plashda bo'lib, mazkur ijtimoiy qonun kategoriya sifatida insoniy faoliyatni namoyon etadi. Mazkur kategoriyani jamiyat hayotida ko'payishi va faoliyat sifatida yuritilishi ma'lum darajada iqtisodiy o'sishga ta'sir etishi mumkin»[7]. Islom dunyosi uchun hadis yuqori qiymatga ega bo'lgan resurs shaklida namoyon bo'luvchi ijtimoiylashuv instituti vazifasini bajaradi.

"Hadis" so'zi arab tilida "so'z", "gap" degan ma'noni anglatadi. Lug'aviy jihatdan olayotganda, bu atama bilan Payg'ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallamning aytgan so'zlari va bayonlari nazarda tutiladi. Ilmiy istilohda esa "hadis" — Rasululloh sollallohu alayhi vasallamga nisbat qilingan so'zlar, amallar (fe'llar), sukut bilan tasdiqlangan holatlar (taqrir) hamda u zotning shaxsiy va axloqiy sifatlarini o'z ichiga olgan rivoyatlardir. Hadis ilmi bilan shug'ullanuvchi muhaddis olimlar istilohida esa hadis quyidagicha ta'riflanadi: "Nabiy sollallohu alayhi vasallamdan rivoyat qilingan har qanday so'z, amal, sukutli tasdiq,

jismoniy (ya'ni tana tuzilishi) yoki axloqiy sifatlar, shuningdek, u zotning hayotiga oid boshqa ma'lumotlar hadis yoki sunnat hisoblanadi." Bu ta'rif Muhammad sollallohu alayhi vasallamdan meros bo'lib qolgan va ishonchli ravishda yetkazilgan turli xil ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ularning barchasi jamlanib, "hadis" deb ataladigan muhim diniy manbani tashkil etadi.

"Gap" (qavl). Bu toifaga Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning turli vaziyat va holatlarda aytgan so'zlari kiradi. Masalan, u zot: "Albatta, amallar niyatga bog'liqdir" — deganlar. Ushbu muborak so'zni eshitgan sahobalar uni yodlab, aynan eshitgan shaklida eshitmaganlarga ishonchli tarzda yetkazganlar. Shu tariqa hadis avloddan avlodga o'tib, muhaddis olimlarga yetib kelgan. Muhaddislar esa hadisni maxsus ilmiy usullar orqali sinchiklab tekshirgan, isnodini baholagan va uning hadis ekaniga qat'iy ishonch hosil qilgach, to'plamlariga kiritganlar. Rasulullohning aynan aytgan so'zlariga oid bu kabi rivoyatlar "qavliyy sunnat" yoki "qavliyy hadis" deb ataladi.

«Ish». Nabiy sollallohu alayhi vasallamning qilgan ishlari — amallari. Misol uchun, tahorat qilish, namoz o'qish, haj qilish va boshqa ishlarni olish mumkin. Bunday amallarga guvoh bo'lgan kishilar ularni boshqalarga og'zaki tarzda bayon qilib yoki amalda namoyish etib yetkazganlar. Natijada bu rivoyatlar avloddan avlodga o'tib, hadis ilmi bilan shug'ullanuvchi olimlarga yetib kelgan. Buni «amaliy sunnat» yoki «amaliy hadis» deyiladi[9].

"Jismoniy (tana tuzilishiga oid) sifatlar." Rasululloh sollallohu alayhi vasallamni ko'rgan sahobalar u zotning bo'y-bastlari, tana tuzilishi, sochlari, ko'zlari va boshqa tashqi jihatlarini batafsil tasvirlab berganlar. Ushbu ma'lumotlar hadis sifatida rivoyat qilinib, muhaddislar orqali Islom ummatiga yetib kelgan. Masalan, Imom Termiziy tomonidan yozilgan "Shamoili Muhammadiyya" asari aynan ushbu mavzuga bag'ishlangan mashhur kitobdir. Boshqa ko'plab muhaddislar ham o'zlarining asarlarida shunga o'xshash ma'lumotlarni rivoyat qilishgan.

"Axloqiy (xulqiy) sifatlar." Sahobalar Payg'ambarimizning sabr-toqat, donolik, shijoat va saxiylik kabi ulug' axloqiy fazilatlarini ham esdan chiqarmay rivoyat qilib kelishgan. Bu turdagi ma'lumotlar ham sunnat tarkibiga kiradi.

"Tarjimai hol." Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning muborak hayoti, tug'ilishidan boshlab Robbiga qarab safarga chiqishigacha bo'lgan barcha tafsilotlar ham diqqat bilan rivoyat qilingan. Ushbu ma'lumotlarning to'plami "Siyrat" nomi bilan mashhurdir. Muhaddislar ushbu olti yo'nalishga oid barcha ma'lumotlarni chuqur o'rganib, so'ngra o'z asarlarida keng yoritishgan[9].

Hadislar ilmiy tasniflanib, yozma manbalar asosida islom olamida rasmiy diniy bilimning muhim qismi bo'lib qoldi. M.Veberning ratsionalizatsiya va institusionalizatsiya yondashuviga[10] tayangan holda, hadis ilmi quyidagi bosqichlar orqali barqaror institutga aylangan:

Xarizmatik bosqich — Rasulullohning so'zlari sahobalar tomonidan tarqatilgan.

An'anaviy bosqich — Hadislar og'zaki shaklda rivoyat qilingan.

Ratsional-huquqiy bosqich — Isnod va jarh-ta'dil tizimlari joriy qilingan.

Ilmiy byurokratizatsiya bosqichi — Muhaddislar guruhi shakllanib, hadislar yozib olingan.

Huquqiy institutlashuv — Hadislar shariat va fiqh ilmining ajralmas qismiga aylangan.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, hadis ilmi M.Veber ta'kidlaganidek, diniy institutning ratsionalizatsiya jarayoni orqali shakllanib, huquqiy va ijtimoiy tartibni ta'minlovchi asosiy mexanizmlardan biriga aylangan. Hadis ilmini M.Veberning ratsionalizm nazariyasi asosida tahlil

qiladigan bo'lsak, hadislarning asta-sekin an'anaviy va xarizmatik bosqichdan o'tib, ilmiy va huquqiy tizimga aylanganini ko'rish mumkin. Bu jarayon islom tarixidagi eng muhim institutsionalizatsiya jarayonlaridan biri bo'lib, diniy ilmlarning rivojlanishi va jamiyatning huquqiy asoslarini

shakllantirishda muhim rol o'ynaganligini ko'rishimiz mumkin. Hadis ilmiy mezonlarga asoslangan, maxsus mutaxassislariga ega bo'lgan va huquqiy ta'sirga ega bo'lgan ratsional institut sifatida qaralishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Толстоухов А.В. Глобальный социальный контекст и контуры экобудущего // Вопросы философии. 2003. №8. Стр. 51
2. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. М., 1991. Стр. 77.
3. Фарфиев.Б.А. Ўзбекистон тараққиётида ислом рационализи омили. [Матн]: монография / Фарфиев Б.А. – Тошкент: «Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти» нашриёти, 2019. 25-бет.
4. Олтин силсила: Саҳиҳул Бухорий, 1-жуз. – Тошкент: «Hilol-nashr», 2023. 3-бет.
5. Ҳ ҳарфи. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси». Давлат илмий нашриёти. ТОШКЕНТ. www.ziyouz.com кутубхонаси. 15-бет.
6. Bourdieu, Pierre. Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kaputal, in: Kreckel, Reinhard (ed.) Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt, Sonderheft 2). Güttingen: Otto Schwartz & Co., 1983. P. 183-198. Richardson, John (ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. N.Y., Westport, Conn.: Greenwood Press, 1986. P. 241-258.
7. Акрамов Х.Ф. Социал капитал тушунчаси ва унинг структураси // «Илмий ахборотнома» Гуманитар фанлар серияси, 2019. 6-сон (118). – 69-бет.
8. Алиева Э.И. Сущность социального капитала и его значение в развитии экономики. Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід. -2013.- №14. Стр 77.
9. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Мусталаҳул ҳадис. –Т.: «Hilol-Nashr», 2021. 27-29 бетлар.
10. Вебер, Макс. 1968 [1921]. «Основные социологические термины». В книге «Экономика и общество: очерк интерпретативной социологии». Нью-Йорк: Bedminster Press. стр. 4.

UDK: 81.2.3

Umid ALIMOV,
TIPU dotsenti v.b., PhD

Dotsent, PhD F.Yuldashev taqrizi asosida

YOSH KARATECHILARNI-YILLIK MASHG'ULOT JARAYONLARINI REJALASHTIRISH

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot ishda yosh karatechilarning kumite baxslarida teskor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish texnik xarakterlarni takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. Yosh karatechilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish bo'yicha karate zarbalari tasnifi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Karatechilar, sport mashg'ulotlari, o'quv-mashg'ulot jarayoni.

ПЛАНИРОВАНИЕ ГОДОВОГО ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА ЮНЫХ КАРАТИСТОВ

Аннотация

В данной научной работе рассматриваются вопросы развития способности юных каратистов принимать решения в поединках по кумитэ и совершенствования технических движений. Разработана классификация ударов каратэ для развития общей и специальной физической подготовки юных каратистов.

Ключевые слова: Каратисты, спортивная подготовка, тренировочный процесс.

PLANNING OF ANNUAL TRAINING PROCESSES OF YOUNG KARATES.

Annotation

This research work considers the issues of developing the ability of young karate players to make decisions in kumite matches and improving technical movements. A classification of karate strikes was developed to develop the general and special physical fitness of young karate players.

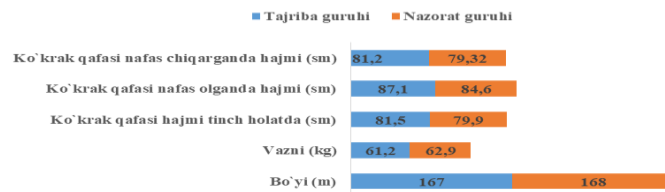
Key words: Karate players, sports training, training process.

Kirish. Jahonda yosh karatechilarni-yillik mashg'ulot jarayonini rejalashtirishda jismoniy tayyorgarligini oshirish, texnik va taktik tayyorlashning zamonaviy usullarini ishlab chiqish, harakat faolligini oshirish bo'yicha ko'plab izlanishlar olib borilmoqda. Tadqiqotlar natijasida yosh karatechilarning jismoniy tayyorgarliklarini ifodalovchi ko'rsatkichlar ham aynan shu yosh bo'yicha belgilangan meyoriy ko'rsatkichlardan past darajada qayd etilmoqda. Shu bois yosh karatechilarning individual xususiyatlariga asoslanib maxsus jismoniy va texnik-taktik tayyorgarlik vositalarini mashg'ulot yuklamalarida taqsimlash va rejalashtirish, musobaqa va maxsus mashqlarni bajarish harakatini boshqarish va uni fiziologik tahlil qilish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Biroq yosh karatechilarning-yillik mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirishda jismoniy tayyorgarligini oshirish, texnik va taktik tayyorlash asosida ilmiy ishlar olib borish zaruriyati yuzaga kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi farmoni, 2021-yil 5-noyabrda PQ-5281-son "2024-yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi olimpiya va XVII parolimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risidagi qaror, hamda 2023-yil 3 noyabrda PQ-356-son "Karate (wkt) sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Qarori hamda yakka kurash sport turlarini ommalashtirish sohasidagi bir qator meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Karatechilarning ko'p-yillik tayyorgarligining metodologik asoslarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy qilish bo'yicha G.B.Abdurasulova, Beak Mun Jong, S.S.Tajibayev Sh.N.Nuriddinova, M.S.Axmatovlar karatechilarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini rejalashtirishda umumiy jismoniy tayyorgarlik vositalaridan foydalanish hamda karatechilarni sport mashg'ulotlarini rejalashtirishda asosan texnik tayyorgarlikni rivojlantirish bo'yicha Sh.A.Arslonov, B.SH.Raxmatov va boshqa mutaxassislar tomonidan sohaga oid turli izlanishlar olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida mavzuga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlar materiallarini tahlil qilish va umumlashtirish, harakatlarni video tahlil qilish dasturi, pedagogik kuzatuv, pedagogik tajriba, so'rovnomalari, pedagogik testlash, antropometriya, yosh karatechilarning funksional holatini baholashning fiziologik usullari hamda matematik-statistik tahlil usuli singari usullardan foydalanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi bo'yicha yosh karatechilarni kata va kumitega tayyorlash uchun ko'p-yillik tayyorgarlik bosqichlarida tayyorgarlik turlarini foiz nisbatlarda taqsimlash hisobiga-yillik tayyorgarlik siklini optimal rejalashtirishga erishilgan. Shuningdek, yosh karatechilar zaxirasini tayyorlash uchun o'quv mashg'ulot jarayonini individuallashtirishga qaratilgan to'rt (natijadorlik, pedagogik, diagnostik va nazorat) blokli karatechilarni chidamliligini rivojlantirish modelini takomillashtirish hisobiga jismoniy va texnik elementlarini o'zlashtirish imkoniyati kengaytirilgan;

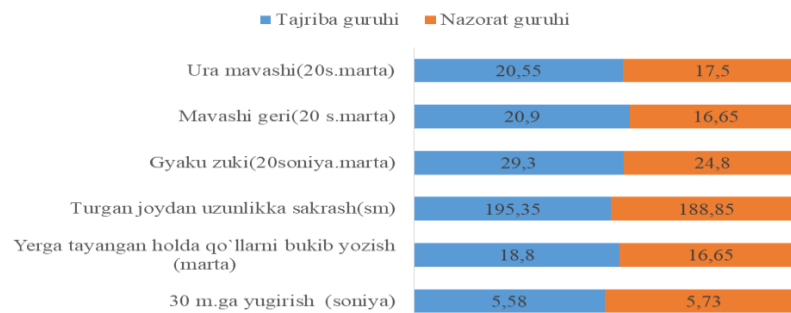

1-rasm. Tadqiqot boshi tajriba va nazorat guruhlarining antropometrik ko'rsatkichlari

Tahlil va natijalar. Jismoniy tayyorgarlik mashqlaridan keyin albatta karatechilar organizmida bir qancha o'zgarishlarni yoki antropometrik ko'rsatkichlarni – bo'yi, vazni, ko'krak qafasi hajmi nafas olganda va chiqarganda, tinch holatidagi holatini aniqladik. Bu esa karate sporti bilan shug'illanuvchilar uchun muhim hisoblanadi. Sababi bo'y o'sganda oyoq va qo'llar uzunligiga erishamiz. Bunda kata va kumite bajarilganda har bir mashq aniq va chiroyli ko'rinadi asosan kata bajarilganda tajriba va nazorat guruhi sportchilarida tadqiqot boshida antropometrik ko'rsatkichlari bo'yicha bo'y, vazn, ko'krak qafasi hajmi nafas olganda va chiqargan vaqtidagi ko'rsatkichlari ustida olib borilgan. Tadqiqot boshida tajriba guruhi sportchilari bo'yi 167 sm, nazorat guruhi sportchilarida esa 1,68 sm ni tashkil etdi. Tajriba guruhi sportchilari vazni 61,2 kg, nazorat guruhi sportchilarida esa 62,9 kg ekanligi aniqlandi. Tajriba guruhi sportchilarida ko'krak qafasi hajmi esa 81,5 sm, nazorat guruhi sportchilarida ko'krak qafasi hajmi 79,95 sm ni

tashkil etdi. Tajriba guruhida ko'krak qafasi nafas olgandagi hajmi 87,10 sm, nazorat guruhi sportchilarida ko'krak qafasi nafas olgandagi hajmi 84,65 sm ekanligi aniqlandi. Tajriba guruhida ko'krak qafasi aylanasi nafas chiqargandagi 81,21 sm tashkil etgan bo'lsa, nazorat guruhida esa ko'krak qafasi nafas chiqargandagi hajmi esa 79,32 sm ni tashkil qildi.

Barcha sport turlari kabi jismoniy tayyorgarlikka e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega. Umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Shularni inobatga olgan holda yosh karatechilarni dastlabki jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari aniqlandi. Tadqiqot oldi yosh karatechilarni jismoniy rivojlanganli ko'rsatkichlarini aniqlash bilan birga ularni jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini aniqlashga e'tibor qaratdik. Tajriba va nazorat guruhiga jalb etilgan yosh karatechilarni jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlar quyidagi testlar orqali aniqlashga imkon berdi (1-jadvalga qarang).

2-rasm. Nazorat guruhlarining jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari

Tajriba va nazorat guruhi sportchilarining tadqiqot davomida jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini aniqlash maqsadida o'tqazilgan tadqiqotlar quyidagilar bo'yicha olib borildi. Unga ko'ra tajriba guruhi karatechilarning 30 metr ga yugurish bo'yicha ko'rsatkichlari 5,58 soniyani tashkil etgan bo'lsa, nazorat guruhi sportchilarida esa 30 metr ga yugurish 5,73 soniya natijaga erishdi. Tajriba guruhi sportchilarida yerga tayangan holda qo'llarni bukib yozish 18,8 marta bajarilgan bo'lsa, nazorat guruhi sportchilarida esa ushbu ko'rsatkich bo'yicha 16,65 martani tashkil etdi. Tajriba guruhi sportchilarida turgan joydan uzunlikka sakrash 195,35 sm. ekanligi kuzatildi, nazorat guruhi sportchilarida turgan joydan uzunlikka sakrash 188,85 sm ni tashkil qildi. Karatechilarning maxsus mashqlaridan biri hisoblangan Gyaku zuki bo'yicha ko'rsatkichlari tajriba guruhi sportchilarida 29,30 martani, nazorat guruhi sportchilarida 24,80 marta bajarildi. Tajriba guruhida mavashi geri mashqida tadqiqot oldi o'rtacha 20,90 marta, nazorat guruhi sportchilarida mavashi geri 16,65 marta deb qayd etildi. Tajriba guruhi sportchilarida Ura mavashi 20,55 marta bular 20 sekunda, nazorat guruhida esa ura mavashi mashqi 17,50 marta bajarildi. Tadqiqot boshida tajriba va nazorat guruhining jismoniy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari bir-biriga yaqin ekanligi o'tkazilgan tadqiqot oldi olingan nazorat testlari orqali ko'rishimiz mumkin.

Murabbiy katta va ulkan kasbiy sport tajribalardan foydalanadi, bu sport mahoratini oshirishning har bir yangi bosqichida sportchilarning organizmiga ularning funksional imkoniyatlari chegarasiga yaqin bo'lgan talablarni qo'yishni

ta'minlaydi. Bu esa adaptatsiya reaksiyalarining samarali borishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yuklama-yildan-yilga asta-sekin o'sib borishi, eng yuqori yutuqlarga tayyorgarlik bosqichida maksimal darajaga yetishi kerak. Shu bilan birga, o'quv-mashg'ulot jarayonini faollashtirishning asosiy yo'nalishlari ta'kidlangan: umumiy-yillik ish hajmi-yiliga 312 soatdan 1664 soatgacha oshadi. Mashg'ulot jarayoni butun kalendar-yil davomida-yillik sport mashg'ulotlari rejasiga muvofiq amalga oshiriladi va 52 haftaga mo'ljallangan. Dam olish kunlarida o'quv-mashg'ulot yuklamasini rejalashtirish sog'lomlashtirish oromgohlari asosida amalga oshiriladi.

Mashg'ulotlar jarayonining mazmuni sport maktabining murabbiylar kengashi tomonidan dasturga muvofiq belgilanadi, unda mashg'ulotlarning mazmuni, hajmi, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar belgilanadi. Sportchilarning mashg'ulot o'tkazishlari uchun sharoit yaratish uchun javobgarlik sport maktabining mansabdor shaxslari zimmasiga yuklanadi. Mashg'ulotlar jadvali yosh xususiyatlarini va belgilangan sanitariya-gigiyena me'yorlarini hisobga olgan holda murabbiyning taklifiga binoan rahbariyat tomonidan tasdiqlanadi.

Mashg'ulot sharoitlari va tashkil etilishiga, shuningdek, sport musobaqalari shartlariga qarab, mashg'ulotlar sport mashg'ulotlaridan o'tayotgan shaxslarning sog'lig'ini saqlash uchun zarur xavfsizlik choralariga majburiy rioya qilish asosida amalga oshiriladi. Sport bilan shug'ullanadigan shaxslarga tibbiy, yosh va psixofizik

talablar. Sport mashg'ulotlarining barcha bosqichlarida karate mashg'ulotlari va sport musobaqalarida qatnashish uchun tegishli tibbiy ma'lumotnoma bo'lishi kerak. Buning uchun-yiliga ikki marta sport mashg'ulotlaridan o'tayotgan 1-jadval

Karate sport turida 52 haftalik ko'p-yillik tayyorgarlikning o'quv – mashg'ulot rejasi

T/r	Tayyorgarlik turlari	Tayyorgarlik bosqichlari							Sportda kamolatga erishish	Oliy sport mahorati
		Boshlang'ich tayyorgarlik		O'quv mashg'ulot						
		1	2	1	2	3	4			
1	Umumiy jismoniy tayyorgarlik	93	140	75	75	104	104	164	232	
2	Maxsus jismoniy tayyorgarlik	46	70	136	136	215	215	299	434	
3	Texnik tayyorgarlik	156	234	312	312	449	449	561	782	
4	Taktik, psixologik tayyorgarlik	7	10	38	38	56	56	62	33	
5	Sport musobaqalarida qatnashish, murabbiy va hakam amaliyoti	10	14	63	63	112	112	162	183	
Umumiy soatlar		312	468	624	624	936	936	1248	1664	
Karate turlari uchun: yaro to'rtburchak, jamoaviy musobaqalar										
1	Umumiy jismoniy tayyorgarlik	180	242	249	249	234	234	424	564	
2	Maxsus jismoniy tayyorgarlik	63	94	156	156	290	290	286	400	
3	Texnik tayyorgarlik	63	122	169	169	327	327	450	582	
4	Taktik, psixologik tayyorgarlik	6	10	25	25	38	38	38	34	
5	Sport musobaqalarida qatnashish, murabbiy va hakam amaliyoti	-	-	25	25	47	47	50	84	
Umumiy soatlar		312	468	624	624	936	936	1248	1664	

Biz tomonimizdan tadqiqotlar davomida o'quv-mashq jarayonini individuallashtirish asosida yosh karatechilarning chidamliligini rivojlantirish modeli ishlab chiqildi. Modelni tadqiqot guruhidagi yosh karatechilarning mashg'ulotlar jarayonida qo'lladik. Yosh karatechilar zahirasini tayyorlashda mashg'ulotlarda asosan individual yondashishga e'tibor qaratdik. Modelimiz to'rtta blokdan iborat. Birinchi blokida individual chidamlilik darajasi, salomatligini mustahkamlash, keng ko'lamdagi vosita va usullarni o'zlashtirish, karatening asosiy texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirib uni natijadorligini oshirishga e'tibor qaratildi. Ikkinchi pedagogik blokda esa dastlabki tayyorgarlikning turli bosqichlarida chidamlilikni rivojlantirishni individuallashtirish metodologiyasi takomillashtirishga e'tibor qaratildi.

Xulosa va takliflar. Ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganib, tahlil qilish natijasida shunday xulosaga kelindiki,

shaxslarni dispanserda chuqurlashtirilgan tibbiy ko'rikdan o'tkazish, musobaqalarda ishtirok etishdan oldin, kasallik yoki jarohatlardan keyin qo'shimcha tibbiy ko'rikdan o'tkazish kerak.

yosh karatechilarning jismoniy va psixomotor rivojlanishi jarayonida karate mashg'ulotlarining ijobiy dinamikasi tajriba guruhi sinalluvchilarida kuzatildi. Ko'pgina mualliflar tomonidan yosh karatechilarning jismoniy va texnik tayyorgarligi bo'yicha karate sport turi bilan shug'ullanishning hamda tanlangan mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyati keng yoritib berilgan. Yosh karatechilarni kata va kumitega tayyorlash uchun ko'p-yillik tayyorgarlik bosqichlarida tayyorgarlik turlarini foiz nisbatlari mashg'ulotlarni rejalashtirildi hamda ushbu reja asosida mashg'ulotlar o'tkazildi. Natijada tajriba guruhi sportchilarining 30 m. ga yugirishda tadqiqot oldingi natijasi 5,58 soniya ko'rsatgan bo'lsa tadqiqotdan keyin esa ushbu ko'rsatkich 5,11 soniya yaxshilanishiga erishildi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori 2017-yil iyun, PQ-3031-son).
2. Биткин В.М. Методические приёмы применения восстановительных средств в подготовке высококвалифицированных футболистов. автореф. дис... канд. пед. наук. Смоленск, 1999. - 24 с.
3. Вишнякова С.В., Солопов И.Н., Замов Б.М. Совершенствование функциональных возможностей спортсменов на начальных этапах подготовки в художественной гимнастике. - Волгоград, 1998. -56с.
4. Голомазов С., Шинкаренко И. Футбол: Тренировка специальной работоспособности футболистов. - М., 1994. - 88 с.
5. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va uslubiyoti. Darslik., Toshkent -2009
6. Arslonov Sh.A.- Tanlangan sport turi bo'yicha mutaxassislikka kirish (karate). Darslik. Chirchiq 2024.
7. Arslonov Sh.A.-Sport pedagogik mahorati oshirish (Karate). O'quv-uslubiy qo'llanma. Chirchiq 2021.
8. Arslonov Sh.A.- "Karate-do dunyosini o'rganing" O'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent "Istiqlol" 2005y. 112 b

УДК:37.013.42

Махбуба АТАВУЛЛАЕВА,

Преподаватель Азиатский международный университета

Рецензент PhD, профессор Т.Олимова

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДЕТЕРМИНАНТ

Аннотация

В статье рассматриваются социально-психологические факторы, влияющие на процесс формирования коммуникативной компетентности у учителей начальных классов. Подчеркивается важность развития коммуникативных навыков в условиях современной школы, анализируются внутренние и внешние детерминанты, включая уровень эмоционального интеллекта, мотивационные установки, межличностное взаимодействие в коллективе и специфику педагогической деятельности на начальном уровне образования. Статья направлена на обоснование необходимости системной подготовки учителя к эффективному профессиональному общению.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, учитель начальных классов, социально-психологические детерминанты, педагогическое общение, эмоциональный интеллект

FORMATION OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE CONTEXT OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS

Annotation

The article examines the socio-psychological factors influencing the development of communicative competence in primary school teachers. It emphasizes the importance of communication skills in the context of modern education and analyzes both internal and external determinants, including the level of emotional intelligence, motivational attitudes, interpersonal interaction within the team, and the specific nature of pedagogical work at the primary education level. The article aims to substantiate the necessity of systematic teacher training for effective professional communication.

Key words: communicative competence, primary school teacher, socio-psychological determinants, pedagogical communication, emotional intelligence.

IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK DETERMINANTLAR KONTEKSTIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Annotsatsiya

Maqolada boshlang'ich sinif o'qituvchilarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar ko'rib chiqiladi. U zamonaviy ta'lim sharoitida muloqot ko'nikmalarining ahamiyatini ta'kidlaydi va ichki va tashqi determinantlarni, shu jumladan hissiy intellekt darajasini, motivatsion munosabatlarni, jamoadagi shaxslararo o'zaro munosabatlarni va boshlang'ich ta'lim darajasidagi pedagogik ishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi. Maqola samarali kasbiy muloqot uchun o'qituvchilarni tizimli tayyorlash zarurligini asoslashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, boshlang'ich maktab o'qituvchisi, ijtimoiy-psixologik determinantlar, pedagogik muloqot, hissiy intellekt.

Введение. Современная образовательная практика предъявляет высокие требования к уровню профессиональной подготовки педагога. Одним из ключевых компонентов педагогического мастерства является коммуникативная компетентность - способность эффективно взаимодействовать с обучающимися, родителями, коллегами и администрацией. Особенно актуальной эта компетентность становится для учителей начальных классов, ведь именно в этом возрасте закладываются основы личности ребёнка, его отношение к обучению и окружающему миру.

Коммуникативная некомпетентность может привести к недопониманию, снижению мотивации учеников, формированию негативного психологического климата в классе. В связи с этим необходимо рассматривать социально-психологические детерминанты формирования коммуникативных навыков педагогов как важный предмет научного анализа.

Целью данной статьи является определить ключевые социально-психологические факторы, влияющие на развитие коммуникативной компетентности

у учителей начальных классов среднеобразовательных школ, и предложить практические пути её формирования в профессиональной деятельности.

Обзор литературы. Термин "коммуникативная компетентность" получил широкое распространение в психологической, педагогической и социологической литературе начиная с середины XX века. Согласно В.В. Рубцову, коммуникативная компетентность представляет собой «систему знаний, умений, установок и личностных качеств, обеспечивающих эффективное и продуктивное взаимодействие в профессиональной деятельности».

Исследования Л.С. Выготского подчеркивают социальную природу общения и его роль в развитии личности, что особенно актуально для педагогической деятельности. Современные ученые, такие как А.А. Леонтьев, В.В. Рибинский, Е.И. Рогов, акцентируют внимание на том, что развитие коммуникативной компетентности учителя напрямую связано с уровнем его эмоционального интеллекта, личностными установками и стилем взаимодействия с коллегами и учениками.

Дэниел Гоулман, вводя концепцию эмоционального интеллекта, показал, что способность осознавать и управлять своими эмоциями, а также понимать эмоции других является важным компонентом успешной профессиональной коммуникации. Эмоциональная устойчивость, эмпатия, мотивация и социальные навыки становятся ключевыми факторами при формировании эффективного педагогического взаимодействия.

Раёно Лутфетдинова, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, доцент Наманганского государственного университета, исследует формирование коммуникативной компетенции учащихся начальных классов через продуктивное чтение. В своей статье «Формирование коммуникативной компетенции у учащихся начальных классов через продуктивное чтение» она акцентирует внимание на развитии навыков чтения и понимания текста, что способствует улучшению коммуникативных способностей учеников.

Дилфуза Ходжакулова, магистр психологии Национального университета имени Мирзо Улугбека, в своей работе «Социально-психологические особенности коммуникативной компетенции учителя» анализирует компоненты психолого-педагогической компетентности, включая знания, умения и личностные качества, необходимые для эффективного общения в образовательной среде.

Отдельные исследования подчеркивают значимость мотивационных и ценностных ориентаций педагога, уровня его самооценки и готовности к профессиональному развитию. Установлено, что благоприятный социально-психологический климат в педагогическом коллективе способствует формированию и укреплению коммуникативной компетентности.

Таким образом, анализ литературы показывает, что формирование коммуникативной компетентности у учителей начальных классов - это сложный и многокомпонентный процесс, зависящий от целого ряда социально-психологических детерминант. Эффективное решение этой задачи требует системного подхода, включающего как психолого-педагогическую подготовку, так и развитие личностных качеств будущего педагога.

Методология исследования. Методологической основой данного исследования выступают системный,

личностно-ориентированный и деятельностный подходы, позволяющие всесторонне рассмотреть процесс формирования коммуникативной компетентности у учителей начальных классов как сложный и многокомпонентный феномен, зависящий от целого ряда внутренних и внешних факторов. При проведении научного исследования были использованы следующие методы;

теоретические метод основан на анализ и синтез научной литературы, сравнительный и системный анализ, обобщение научных подходов;

эмпирические метод основанный на анкетирование, наблюдение, интервью, тестирование (например, опросники на выявление уровня эмоционального интеллекта и коммуникативных навыков);

математико-статистическая обработка данных, количественный и качественный анализ результатов, корреляционный анализ, методы описательной статистики.

Анализ и результаты. В ходе исследования был проведён комплексный анализ уровня коммуникативной компетентности у учителей начальных классов, а также выявлены основные социально-психологические детерминанты, влияющие на её формирование.

Уровень коммуникативной компетентности по результатам анкетирования и тестирования выявлено, что только около 45% респондентов обладают высоким уровнем коммуникативной компетентности, что проявляется в уверенном владении навыками эффективного взаимодействия с учениками, коллегами и родителями. Остальные 55% учителей имеют средний или низкий уровень, что свидетельствует о наличии трудностей в построении профессионального общения.

Влияние эмоционального интеллекта-анализ данных показал значимую корреляцию ($r = 0,68$; $p < 0,01$) между уровнем эмоционального интеллекта педагогов и их коммуникативной компетентностью (таблица-1). Учителя с развитой эмоциональной саморегуляцией и эмпатией демонстрируют более успешное разрешение конфликтных ситуаций и адаптацию к различным коммуникативным ситуациям.

Таблица-1.

Влияние уровня эмоционального интеллекта на коммуникативную компетентность учителей начальных классов

Группа учителей по уровню эмоционального интеллекта	Средний балл коммуникативной компетентности	Стандартное отклонение	Количество участников	Корреляция с коммуникативной компетентностью (r)	Значимость (p)
Низкий уровень эмоционального интеллекта	45,2	5,8	30		
Средний уровень эмоционального интеллекта	58,7	6,3	40		
Высокий уровень эмоционального интеллекта	72,5	4,7	35	0,68	< 0,01

Примечания: средний балл коммуникативной компетентности рассчитан на основе тестирования. Корреляция ($r = 0,68$) отражает общую связь между уровнем эмоционального интеллекта и коммуникативной компетентностью по всей выборке. Значимость $p < 0,01$ свидетельствует о статистической достоверности полученной корреляции.

В ходе исследования выявлено, что мотивация к профессиональному развитию и позитивное отношение к педагогической деятельности положительно влияют на формирование коммуникативных навыков. Учителя с

внутренней мотивацией и желанием совершенствоваться чаще проявляют инициативу в общении и лучше воспринимают обратную связь.

Определено, что социально-психологический климат в педагогическом коллективе также оказывает существенное влияние на коммуникативную компетентность. В коллективах с поддерживающей атмосферой уровень компетентности учителей был значительно выше, чем в группах с конфликтными или деструктивными отношениями.

Результаты наблюдений показали, что особенности работы с младшими школьниками требуют от педагогов высокой эмоциональной устойчивости и гибкости в коммуникативных стратегиях. Учителя, успешно адаптирующие свои методы общения под возрастные и индивидуальные особенности детей, демонстрируют более высокий уровень коммуникативной компетентности. Проводилось целенаправленное наблюдение за уроками учителей начальных классов с акцентом на то, как они адаптируют своё общение под возрастные и индивидуальные особенности учащихся такие как, темп речи, мимика, интонация, словарный запас, тактика обратной связи. Использованы методики для оценки уровня коммуникативной компетентности, это-опросник «Коммуникативные и организаторские склонности» (КОС); методика «Диагностика уровня

сформированности коммуникативной компетентности педагога» (по Л.М. Митиной); экспертная оценка со стороны администрации школы и коллег. Проводили анкетирование, анкета включала вопросы о предпочтительных коммуникативных стратегиях, трудностях в общении с детьми разных возрастов и индивидуальных особенностей, а также самооценку эффективности собственного педагогического общения. также, применения стратегий для детей с сложном характером и инклюзивное образование (таблица-2). Проведён статистический анализ взаимосвязи между степенью адаптации коммуникативных стратегий (по результатам наблюдения и анкет) и уровнем коммуникативной компетентности, измеренным с помощью диагностических методик (таблица-1).

Таблица 2.

Условные результаты анкетирования учителей начальных классов (n = 60). Самооценка коммуникативных умений

Показатель	Высокий уровень (%)	Средний уровень (%)	Низкий уровень (%)
Умение слушать и понимать	68	27	5
Навыки эмоционального самоконтроля	52	40	8
Способность к обратной связи	46	42	12
Уверенность в общении с родителями	58	32	10
Готовность к разрешению конфликтов	49	39	12

Примечание: Данные в таблице представляют собой условные результаты анкетирования учителей начальных классов (n = 60), проведённого в рамках исследования. Учителя самостоятельно оценивали уровень сформированности своих коммуникативных умений по основным показателям: умение слушать и понимать, навыки эмоционального самоконтроля, способность к обратной связи, уверенность в общении с родителями, готовность к разрешению конфликтов. Оценка проводилась по трёхуровневой шкале: высокий, средний и низкий уровень (% от общего числа участников).

Заключение. Коммуникативная компетентность учителя начальных классов - это сложное, многокомпонентное образование, формирующееся под влиянием как личностных особенностей, так и социальной среды. Эффективное педагогическое взаимодействие возможно лишь при условии системного подхода к развитию этих навыков на всех этапах профессиональной подготовки и деятельности. Социально-психологические детерминанты - ключ к пониманию и улучшению качества педагогического общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология. - М.: Аспект Пресс, 2021.
2. Баратов Ш.Р. Социально-психологические основы создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. - Т., 1998. - 37 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Просвещение, 2019.
4. Гуткина Н.И. Психология общения. - СПб.: Питер, 2020.
5. Зимняя И.А. Психология обучения. - М.: Логос, 2022.
6. Леонтьев А.А. Язык, речь, личность. - М.: Наука, 2018.
7. Рубцов В.В. Коммуникация и взаимодействие в образовании. -М.: Институт психологии РАН, 2023.
8. Саловая П., Майер Дж. Эмоциональный интеллект. -СПб.: Питер, 2019.
9. Хурвалиева Т.Л. Мактабгача ёшдаги болаларнинг психик ривожланишига оид назариялар. Замонавий таълим / современное образование 2019, 7(80). 23-30 Б.

UDK: 378.046.4

Feruza AXBUTAYEVA,

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi

Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish institute tayanch doktoranti

E-mail: axbutayevaf@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori A.Djurayev taqrizi asosida

PEDAGOG KADRLARNING LINGVISTIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING INNOVATSION TEKNOLOGIYALARI

Аннотация

Ushbu maqolada pedagog kadrlarning lingvistik kompetensiyasini takomillashtirishning dolzarb masalalari hamda innovatsion texnologiyalarning bu jarayondagi o'rni keng yoritiladi. Lingvistik kompetensiyaning mohiyati, zamonaviy ta'limdagi o'rni, uning tarkibiy qismlari, kasbiy faoliyatda qo'llanilishi va lingvistik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi interaktiv texnologiyalar, shu jumladan raqamli o'qitish vositalari, multimodal ta'lim, CLIL, task-based yondashuvlar asosida shakllantirish strategiyalari atroflicha tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Lingvistik kompetensiya, innovatsion texnologiyalar, interaktiv metod, metakognitiv yondashuv, raqamli ta'lim, kasbiy tayyorgarlik, kommunikativ kompetensiya, multimodal ta'lim, CLIL, task-based learning.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы совершенствования лингвистической компетентности педагогических кадров, а также значение инновационных технологий в этом процессе. Раскрывается сущность лингвистической компетенции, её структура и роль в профессиональной деятельности педагога. Представлены современные подходы к развитию компетентности на основе интерактивных методов, цифровых платформ, метакогнитивных стратегий и модели CLIL.

Ключевые слова: Лингвистическая компетенция, инновационные технологии, интерактивные методы, метакогнитивный подход, цифровое образование, профессиональная подготовка, коммуникативная компетентность, мультимодальное обучение, CLIL, обучение на основе задач.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR IMPROVING THE LINGUISTIC COMPETENCE OF PEDAGOGICAL PERSONNEL

Annotation

The article explores the urgent issues related to improving the linguistic competence of teaching staff and the role of innovative technologies in this process. It highlights the essence of linguistic competence, its components, and its role in professional pedagogical activity. Modern approaches such as interactive methods, digital platforms, metacognitive strategies, and the CLIL model are discussed as effective tools for enhancing linguistic skills.

Key words. linguistic competence, innovative technologies, interactive methods, metacognitive approach, digital education, professional training, communicative competence, multimodal education, CLIL, task-based learning.

Kirish. XXI asrda globallashuv, raqamli transformatsiya va ko'p madaniyatli jamiyatlarning shakllanishi ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot, xalqaro hamkorlik va transchegaraviy mehnat migratsiyasi sharoitida til kompetensiyasi – har bir pedagog uchun zarur bo'lgan bazaviy ko'nikmaga aylanmoqda. Shunday global jarayonlarda o'z o'rini topa oladigan, zamonaviy muloqot standartlariga javob bera oladigan pedagogik kadrlarni tayyorlashda lingvistik kompetensiyani rivojlantirish muhim ustuvorlikka ega.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham "Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim" konsepsiyasi asosida lingvistik kompetensiyani rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Prezidentning 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni, "Ta'lim sifatini baholash milliy markazi"ning hisobotlari (2023), oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarining attestatsiya mezonlari – barchasi lingvistik va kommunikativ kompetensiyani pedagog tayyorgarligining ajralmas tarkibiy qismi sifatida e'tirof etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada kontent tahlil, taqqoslash, ekspert baholash, xorijiy tajribalarni o'rganish va pedagogik kuzatuv metodlari asosida fikrlar bayon etiladi. Shuningdek, amaliy kuzatuvlar, so'rovnomalar va tajriba asosida olingan ma'lumotlar tahliliga ham tayangan holda innovatsion texnologiyalar orqali lingvistik kompetensiyani oshirish usullari keltiriladi. Xodjayev B.X. va hammualiflar (2018) o'z asarlarida ta'kidlaganidek, pedagogik tadqiqotlarda metodologik asoslar sifatida nazariy tahlil, kuzatuv, tajriba, so'rovnoma va kontent tahlil metodlari bir-birini to'ldiruvchi vositalar sifatida xizmat qiladi. Aynan shu metodlarning integratsiyasi orqali lingvistik kompetensiyani baholash va rivojlantirishga oid ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish mumkin[1]. Kumar (2011) o'z qo'llanmasida pedagogik tadqiqotlarda nazariy va empirik metodlarning uyg'unligiga urg'u beradi. Unga ko'ra, tadqiqotchi aniqlangan muammoni chuqur tahlil qilish uchun aniq metodologik asos, ishonchli ma'lumot to'plash vositalari va empirik dalillar bilan ishlashi kerak. Bu yondashuv lingvistik kompetensiyani tahlil qilishda ham samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi[2].

Nazariy asoslar va adabiyotlar tahlili.

Chomsky (1965) tomonidan taklif etilgan linguistic competence tushunchasi til tizimi haqidagi bilimlar majmuasini anglatadi. U tilshunoslikda sintaktik va grammatik qoidalarni ichki bilim sifatida anglashga urg'u berdi. Ya'ni, bu nazariya odamlar og'zaki yoki yozma nutqda grammatik jihatdan to'g'ri gaplarni ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo'lishini tushuntiradi[3]. Keyinchalik Hymes (1972) bu tushunchani kengaytirib, communicative competence - ya'ni tilni faqat grammatik jihatdan to'g'ri emas, balki ma'noli va vaziyatga mos tarzda ishlata olish qobiliyati sifatida talqin qildi. Hymesning fikricha, inson muloqotda qachon, kim bilan, qanday vaziyatda va qanday shaklda gapirishni bilishi lozim. Bu yondashuv pragmatik tilshunoslik va ijtimoiy tilshunoslik rivojiga asos soldi[4]. Canale va Swain (1980) bu nazariyani yanada chuqurlashtirib, kommunikativ kompetensiyani to'rt asosiy komponentga ajratdi:

grammatik kompetensiya (til qoidalarini bilish),
sotsiolingvistik kompetensiya (ijtimoiy kontekstga mos til ishlatish),

diskursiv kompetensiya (mavzulararo bog'liqlikni saqlab muloqot yuritish),

strategik kompetensiya (muloqotdagi uzilishlarni bartaraf etish va o'z fikrini tushunarli yetkazish strategiyalari).

Ularning fikriga ko'ra, bu komponentlar tilni samarali muloqot vositasi sifatida ishlatishda muhim o'rin tutadi. [5] Bugungi kunda CEFR (2001) va boshqa xalqaro hujjatlar asosida til kompetensiyasi nafaqat til bilimi, balki uni muloqotda qo'llash mahorati sifatida qaralmoqda[6]. Xitoy, Koreya Respublikasi va Finlyandiya kabi mamlakatlarda multimodal ta'lim, interaktiv platformalar (Zoom, Moodle, Kahoot) orqali o'qituvchilar til bilimini faol rivojlantirmoqda.

Natijalar va ularning tahlili

O'zbekiston pedagog kadrlarining lingvistik tayyorgarligini aniqlash uchun 124 nafar o'qituvchi ishtirokida so'rovnoma o'tkazildi. Ularning 67 foizi ingliz tilida kommunikativ yondashuvni yaxshi bilishini bildirgan bo'lsa, 33 foizi grammatikaga asoslangan an'anaviy metodlarga tayanmoqda. Innovatsion texnologiyalar (video darslar, SMM, onlayn portfellar) asosida til o'rganayotgan pedagoglar 78% hollarda muvaffaqiyatli natijalarga erishgan. Zakirova va

1-jadval. Pedagoglarning lingvistik kompetensiyasini baholash mezonlari

№	Mezonlar	Ko'rsatkichlar
1	Fonetik va leksik bilimlar	Talaffuz, so'z boyligi, sinonimlar, antonimlar
2	Grammatik kompetensiya	Tuzilma, so'z yasallishi, bog'lovchilar
3	Pragmatik qo'llash	Muloqot konteksti, ijtimoiy vaziyatga moslashuv
4	Kommunikativ strategiyalar	Tinglash, javob berish, munosabat bildirish

Lingvistik kompetensiyaning rivojlanish tendensiyalari va dolzarbligi

So'nggi yillarda global til siyosati, madaniyatlararo muloqot va xalqaro integratsiya jarayonlari pedagogik kadrlar oldiga yangicha vazifalarni qo'yimoqda. Ayniqsa, til o'rganish va til orqali o'qitishning dolzarbligi ortib bormoqda. Lingvistik kompetensiya bu – nafaqat til bilimiga ega bo'lish, balki uni muloqotda, o'qitishda, metodik faoliyatda samarali qo'llay olish layoqati hamdir. Bugungi raqamli davrda bu kompetensiya o'z ichiga fonetik, grammatik, semantik, pragmatik va diskursiv komponentlarni oladi. CEFR (Common European Framework of Reference) standartiga ko'ra, til bilish kompetensiyasi 6 ta bosqich (A1–C2) asosida belgilanadi va bu o'qituvchilarning til darajalarini aniqlashda asosiy mezon hisoblanadi.

Ta'limda kommunikativ yondashuv asosida lingvistik kompetensiyani shakllantirish talab etiladi. Xususan, o'qituvchi o'z darslarida aniq kontekstga mos til birliklaridan foydalanishi, tilni funksional vosita sifatida qo'llay olishi lozim. Hozirda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida lingvistik kompetensiyani takomillashtirishda bir nechta muhim yondashuvlar joriy etilgan:

Hamraevaning (2021) tadqiqotida qayd etilishicha, multimediali loyiha asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalar raqamli kompetentligini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu usul orqali o'quvchilar o'zining bilim va ko'nikmalarini amaliyotda namoyon etishga imkon topadi, bu esa lingvistik kompetensiyani shakllantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi[7].

Muhokama. Pedagog kadrlarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda zamonaviy didaktik yondashuvlar, metodik vositalar va innovatsion texnologiyalar muhim o'rin egallaydi. Xususan, metakognitiv strategiyalar, interaktiv metodlar va CLIL (Content and Language Integrated Learning) kabi yondashuvlar pedagogning nafaqat til bilimini, balki uni real kontekstda qo'llash ko'nikmasini ham shakllantiradi.

Interaktiv metodlar – rol o'yinlari, simulyatsiya, til loyihalari, "case-study" va debatlar orqali o'quvchilarning va ayniqsa, o'qituvchilarning tilni muloqotda faol qo'llashiga turtki beradi. Tillarni o'rgatishda faollashtiruvchi metodlar, masalan, "hot seat", "role-play", "info-gap activities", "jigsaw reading" kabi usullar ingliz tilini o'rganuvchilarning o'z fikrini aniq va ravon ifoda etishiga xizmat qiladi.

Voloshyn va hammualliflar (2022) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda interaktiv, multimodal va reflektiv yondashuvlar o'quvchi va o'qituvchining kasbiy faolligini, mustaqilligini va ijtimoiy mas'uliyatini oshiruvchi asosiy pedagogik vositalar sifatida e'tirof etilgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, multimodal ta'lim vositalari, masalan, vizual grafikalar, audio materiallar, videodarslar va virtual simulyatsiyalar til o'rgatishda ko'proq hissiy va intellektual jalb etish samaradorligini oshiradi[8].

1-rasm. Lingvistik kompetensiyani rivojlantirish modelining blok sxemasi

Quyidagi blok sxema lingvistik kompetensiyani rivojlantirish bosqichlarini ko'rsatadi:

Lingvistik bilimlar bazasi,
Interaktiv yondashuvlar,
Reflektiv strategiyalar,
Kommunikativ holatlar bilan bog'liqlik,
Raqamli vositalar orqali qo'llash.

modul asosidagi ta'lim;

CLIL (Content and Language Integrated Learning);

TPRS (Teaching Proficiency through Reading and Storytelling);

texnologik integratsiyalashgan til o'qitish.

Mazkur yondashuvlar til o'rganishni faqat nazariy emas, balki faoliyatga yo'naltirilgan shaklda tashkil etadi.

Mihaela va hammualliflar (2018) tomonidan ilgari surilgan kompetensiyaga asoslangan o'quv modeli, o'qituvchilarda kasbiy va til kompetensiyalarini real faoliyatda qo'llashga qaratilgan yondashuv sifatida ta'riflanadi. Ularning fikricha, shaxsiylashtirilgan, modul asosidagi o'quv yo'llari lingvistik kompetensiyani ham izchil rivojlantirish imkonini beradi[9].

Xorijiy tajriba va amaliy yondashuvlar

Xitoyda ingliz tili o'qituvchilarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish uchun 'blended learning' (an'anaviy va onlayn yondashuv) asosidagi dasturlar samarali deb topilgan. Koreya Respublikasida esa CLT (Communicative Language Teaching) modeli keng qo'llanilib,

bunda o'qituvchi tilni real kommunikativ vaziyatda qo'llashga urg'u beradi. Finlyandiya esa ko'p tillilikni rasmiy siyosat darajasiga olib chiqib, har bir pedagogda kamida ikki til bo'yicha C1 darajasini talab qiladi. Ushbu tajribalar shuni ko'rsatadiki, lingvistik kompetensiyani rivojlantirish faqat til darslari bilangina emas, balki o'z fanini til orqali o'qitish orqali ham amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa. Pedagog kadrlarning lingvistik kompetensiyasini takomillashtirish zamonaviy ta'limda eng muhim vazifalardan biridir. XXI asrda raqamli texnologiyalar, madaniyatlararo muloqot va global integratsiya kuchaygan sari til kompetensiyasi faqat bilim emas, balki amaliyotda samarali kommunikatsiya qurish vositasi sifatida e'tirof etilmoqda. Ushbu maqolada olib borilgan nazariy tahlillar, so'rovnomal va tajriba natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, lingvistik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida innovatsion texnologiyalar – xususan, raqamli platformalar, multimodal o'qitish metodlari, metakognitiv yondashuvlar va kommunikativ modellar hal qiluvchi o'ringa ega.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli vositalar yordamida o'tkazilgan darslar o'qituvchilarning o'z til ko'nikmalarini mustaqil baholash va takomillashtirish imkoniyatini yaratadi. Refleksiya asosida amalga oshiriladigan faoliyatlar esa o'qituvchilarning o'z-o'zini anglash, nutqiy kamchiliklarini bartaraf etish va kommunikatsion moslashuvchanlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Metakognitiv strategiyalar orqali pedagoglar nafaqat tilni o'rganadi, balki uni qanday va nima maqsadda qo'llash lozimligini anglaydi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, lingvistik kompetensiyani baholashda quyidagi mezonlar muhim ahamiyatga ega:

Fonetik va leksik bilimlar (so'z boyligi, talaffuz, sinonimiya va antonimiya),

Grammatik tuzilma va sintaksis bo'yicha bilimlar,

Pragmatik qo'llanma (muloqot konteksti, sotsiolingvistik moslashuv),

Kommunikativ strategiyalar (tinglash, tushunish, javob qaytarish va fikr bildirish).

Maqolada ishlab chiqilgan tavsiyalarga ko'ra, pedagog kadrlarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi strategiyalarni qo'llash maqsadga muvofiq:

Malaka oshirish dasturlarida multimodal o'qitish va interaktiv yondashuvlarni keng joriy etish;

Lingvistik refleksiya va metakognitiv o'yinlardan foydalanish;

Virtual laboratoriyalar, til chatbotlari va onlayn loyihalarga asoslangan mashg'ulotlar tashkil etish;

CEFR darajalarini inobatga olgan holda bosqichma-bosqich kompetensiya baholash tizimini yo'lga qo'yish;

Xalqaro tajribalarni mahalliy kontekstga moslashtirish orqali innovatsion platformalardan samarali foydalanish.

Ushbu tavsiyalar asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni pedagog kadrlarning lingvistik faolligini oshiribgina qolmay, balki ularni kasbiy faoliyatda aniq maqsadli, muvofiqlashtirilgan va xalqaro me'yorlarga mos pedagoglar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Xususan, O'zbekistonning jahon ta'lim maydoniga integratsiyalashuvi jarayonida bunday yondashuvlar dolzarb bo'lib, milliy kadrlar salohiyatini oshirishda strategik vosita sifatida qaralishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Xodjayev B.X., Choriev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – T.: Iqtisod dunyosi, 2018. – 170 b.
2. Kumar R. Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners. – New Delhi: SAGE Publications, 2011. – 415 b.
3. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge: MIT Press, 1965.
4. Hymes D. On Communicative Competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
5. Zakirova F.M., Hamraeva G.R. Kasb ta'lim yo'nalishi talabalarini raqamli kompetentligini multimediali loyiha asosida rivojlantirish // Zamonaviy ta'lim. – 2021. – №3(100). – B. 32–38.
6. CEFR. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Strasbourg: Council of Europe, 2001.
7. Zakirova F.M., Hamraeva G.R. Kasb ta'lim yo'nalishi talabalarini raqamli kompetentligini multimediali loyiha asosida rivojlantirish // Zamonaviy ta'lim. – 2021. – №3(100). – B. 32–38.
8. Voloshyn M., Babkina M., Yaremko H. Pedagogical technologies for the development of students' professional competence // Revista Tempos e Espaços em Educação. – 2022. – Vol. 15(34). – Article e16984.
9. Mihaela S., Alrumaih H., Impagliazzo J. A Competency-Based Approach toward Curricular Guidelines for IT Education // In IEEE Global Engineering Education Conference. – 2018. – B. 1–9.

UDK: 116:404.007.4(0017)

Zohid BOYMURODOV,
Xalqaro innovatsion universiteti dotsenti, PhD
E-mail: zohidboyurodov26@gmail.com

Shahrisabz davlat pedagogika instituti professori B.Omonov taqrizi asosida

TURMUSH TARZI KATEGORIYASINING TARKIBIY-FUNKSIONAL TAHLILI: MAZMUNI VA MOHIYATI

Аннотация

Maqolada turmush tarzi kategoriyasining ijtimoiy-falsafiy tahlili keltirilgan bo'lib, uning tarkibiy qismlari va ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik munosabati tahlil qilingan. Turmush tarzidagi o'zgarishlar va ularning sabab va oqibatlar bilan bog'liq fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: turmush tarzi, maishiy turmush, milliy madaniyat, milliy turmush tarzi, bo'sh vaqt, ijtimoiy ishtirok, ijtimoiy guru, sinflar diffuziyasi.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИИ ОБРАЗА ЖИЗНИ: СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ

Аннотация

В статье представлен социально-философский анализ категории образа жизни с анализом ее составляющих и взаимосвязи между ними. Приведены отзывы об изменениях образа жизни и их причинах и последствиях.

Ключевые слова: образ жизни, домашняя жизнь, национальная культура, национальный образ жизни, досуг, социальное участие, социальный гуру, распространение классов.

STRUCTURAL-FUNCTIONAL ANALYSIS OF THE LIFESTYLE CATEGORY: CONTENT AND ESSENCE

Annotation

The article presents a socio-philosophical analysis of the category of lifestyle, analyzing its components and the relationship of interaction between them. Feedback related to lifestyle changes and their cause and effect has been cited.

Key words: lifestyle, household life, National Culture, National lifestyle, leisure, social participation, social guru, class diffusion.

Kirish. Dunyo jadal o'zgarib bormoqda. XXI asrning dastlabki choragiga kelib, jahonda yangi iqtisodiy voqelik qaror topdi, iqtisodiy obyektlar o'rtasidagi aloqalar turbulent tus oldi. Zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy hayot ham tubdan yangilanmoqda: ijtimoiy-stratifikatsion transformatsiyalar, ijtimoiy guruh va sinflar diffuziyasi shundan darak beradi. "Siyosiy sohada davlat instituti evolyutsiyasi yuz berdi, unga muqobil vazifasini o'taydigan uyushmalar (korporatsiya-davlatlar) shakllandi, davlat funksiyalarini bajaruvchi mintaqaviy birlashmalar paydo bo'ldi" [1]. Sotsium ma'naviy makoni fenomenlarida ham salmoqli evrilishlar kuzatilmoqda.

O'zgarishlar shaxti O'zbekistonni ham chetlab o'tgani yo'q. Dunyo maydonidagi yangilanishlardan tashqari mamlakatda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar jamiyat qiyofasiga o'zgacha shakl baxsh etdi. Keyingi yillarda Iqtisodiyotni zamonaviylashgani, ijtimoiy soha elementlarini o'zgartirayotgani, jamiyat siyosiy borlig'ini takomillashtirgani, ma'naviy-madaniy hayotiga yangi mazmun berayotgani Yangi O'zbekiston strategiyasi doirasida ro'yobga chiqarilayotgan choralar natijasi ekanligiga guvoh bo'lmoqdamiz.

Muhokama va natijalar: Voqelikning oddiy kuzatilishi va kundalik ong darajasidagi umumlashmalarning o'zidanoq ma'lum bo'ladiki, jahon sahnida va mamlakat miqyosida ro'y berayotgan o'zgarishlar inson ongi va faoliyati, turmush tarzi uchun izsiz ketayotgani yo'q. Ammo, bugungi kunda zamonaviy ijtimoiy voqelikning inson hayoti va turmushiga ko'rsatayotgan ta'siri va uning oqibatlarini kundalik ong darajasida, aniqlab va umumlashtirib bo'lmaydi. Muammo nazariy talqin qilinmas ekan, uning tadqiqida ijtimoiy falsafa va mantiqning ilmiy uslublariga tayanilmas ekan, masalaning mohiyatini ilg'ab, asosli ilmiy xulosalar va ahamiyatli tavsiyalarni ilgari surib bo'lmaydi. Mavzuga doir

ilmiy izlanishlarning dolzarbligi va ijtimoiy ahamiyati ham shunda.

Turmush tarzi – individ yoki jamoa hayoti hamda faoliyatining aniq, muayyan shaklini ifodalashda qo'llaniladigan tushunchadir. Lekin tushuncha mazmuni inson hayotining turli jabhalari ifodasi bilan cheklanmaydi. Shuningdek, unda shaxs xulqining xossalari, uning o'zga kishilar bilan munosabatlari xarakteri ham mujassam bo'ladi. Shaxs turmush tarzi alohida individ hayotiga xos bo'lgan jihatlarni, guruh yoki tabaqa turmush tarzi esa mazkur kishilar birligiga xos umumiy jihatlarni ilg'ash imkonini beradi.

Mavzuga doir ilmiy manbalardan ko'rinadiki, [2]. Har qanday turmush tarzi qator parametrlarni o'z ichiga oladi. Bu parametrlar inson hayotiy faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan kelib chiqadi. Masalan, hayotiy faoliyatning eng muhim yo'nalishi mehnat faoliyati bilan bog'liq.

Mehnat faoliyati o'z ijtimoiy xarakteriga ko'ra xususiy, yollanma va individual mehnatga tasniflanadi. Xususiy mehnat bilan mashg'ul kishilarning turmushi bir tarzda, yollanma mehnatga jalb qilingan fuqarolarning turmushi boshqa tarzda, individual mehnat bilan shug'ullanayotgan jamiyat a'zosining turmushi uchinchi tarzda o'tadi.

Publitsistik adabiyotlarda, ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan maqolalarda "jamiyat ishlaridagi ishtirok" iborasi turli mazmunda va ehtiyotsizlik bilan qo'llaniladi. Aslida bu to'g'ri emas. Jahon falsafasi, sotsiologiyasi va siyosatshunosligida mazkur ibora alohida ilmiy tushuncha sifatida rasmiylashtirib bo'lingan[3]. Jamiyat ishlaridagi ishtirok deganda kishilarning muayyan natijalarga erishish va manfaatlarni ro'yobga chiqarish maqsadida jamiyatning boshqa a'zolari bilan hamjihatlikda ijtimoiy,

siyosiy va madaniy jarayonlarga qatnashishi nazarda tutiladi. Jamiyat ishlarida ishtirok ikki shaklda amalga oshiriladi. Birinchidan, fuqarolik ishtiroki deb - insonning turli siyosiy, demokratik institutlar faoliyatiga, ommaviy-siyosiy tadbirlarga qatnashishiga aytiladi. Bunday ishtiroki, masalan, turli saylov va referendumlarda, siyosiy yoxud ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar muhokamasida, ommaviy tinglovlarda, mitinglarda qatnashish shaklida sodir bo'lishi mumkin. Undan farqli ravishda ijtimoiy ishtirok kishilarning kundalik turmushda amalga oshirilgan hamjihatlikdagi faoliyatini anglatadi. U rasmiy va norasmiy shaklga ega bo'ladi. Rasmiy ijtimoiy ishtirok kishilarning jamoat tashkilotlari faoliyatiga qatnashishida, norasmiy ijtimoiy ishtirok esa muayyan an'analarga rioya qilishda, umumxalq hasharlarida qatnashishda, o'zaro yordam va shu kabi amaliyotlarda namoyon bo'ladi [4].

Inson hayotiy faoliyatining yo'nalishlaridan biri uning maishiy turmushi bilan bog'liq. "Bunda insonning oddiy fiziologik ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan kundalik hayot tarzi nazarda tutiladi. Bu hayot tarzi inson tasarrufidagi uy-joy, kiyim-kechak, ro'zg'or buyumlarini, shuningdek, uning o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan hatti-harakatlarini o'z ichiga oladi" [5].

Maishiy turmush - inson turmush tarzining eng ahamiyatli tomonlaridan biridir. Uning shakli eng avvalo tabiiy shart-sharoitlardan kelib chiqadi. Inson istiqomat qilayotgan hududning geografik joylashuvi, iqlimi, tuprog'i holati, o'simliklar va hayvonot dunyosi, tabiiy resurslar bilan ta'minlanganligi darajasi - bularning barchasi oxir-oqibatda inson maishiy turmushini belgilab beradi.

Inson hayotiy faoliyati haqida gapirganda uning kundalik odat va ko'nikmalari ham tilga olinadi. Binobarin, turmush tarzining muhim tomonini ana shu tushunchalar bilan ham bog'lamoq darkor. Odat deganda "ma'lum sharoit ta'sirida vujudga kelib, kishining fe'l-atvorida mustahkamlanib qolgan va keyinchalik o'z-o'zidan beixtiyor bajariladigan harakat" [5] nazarda tutiladi. Xar qanday hatti-harakat odat tusini olishi uchun muayyan muddat davomida ongsiz ravishda uzluksiz takrorlanmog'i va har safar insonda chuqur qoniqlik hosil qilmog'i darkor. Odatlarning ma'lum tizimi vaqt o'tishi bilan inson xulq-atvorining ajralmas qismi bo'lib qoladi, uning ijrosi esa ehtiyojga aylanadi. Inson turmushida turfa odatlar namoyon bo'ladi.

Ko'nikmalar ham inson turmush tarzining muhim tomonidir. Ko'nikma deganda biror harakatni ongli ravishda uzluksiz takrorlash natijasida hosil qilingan mahorat, malaka tushuniladi. Uning kundalik odatlardan asosiy farqi shundaki, ko'nikma inson tomonidan ongli ravishda shakllantiriladi.

Inson hayotiy faoliyati faqat ish vaqtda yoxud uning jamiyat ishlari bilan mashg'ul bo'lgan davrda emas, balki bo'sh vaqti mobaynida ham davom etadi. Aynan shu sababli inson turmush tarzi bo'sh vaqtdan foydalanish shakllariga qarab ham aniqlanadi. Bo'sh vaqt inson vaqt budjetining muhim tomonini tashkil etadi. Ma'lumki, vaqt budjeti inson ixtiyotidagi umumiy vaqt meyorini ifodalovchi tushunchadir. Odatda vaqt budjeti haqida gapirganda uning ish vaqti va ishdan tashqari vaqtga tasniflanishini qayd qiladilar. Biroq ishdan tashqari vaqtning ham o'z tarkibiy elementlari mavjud. Masalan, inson mehnatdan ozod bo'lgan paytini ro'zg'or yumushlari, bolalar tarbiyasi, fiziologik ehtiyojlarni qondirish, transportda harakatlanish va shu kabi boshqa hatti-harakatlar uchun sarf qilishi mumkin. Mutaxassislar insonning ish vaqtidan hamda sanab o'tilgan yumushlarga ketgan muddatdan ortib qolgan davrni bo'sh vaqt deb ataydilar [7].

Turmush tarzi yuqorida tilga olingan elementlarning murakkab kombinatsiyasidan tarkib topadi. Bu kombinatsiya tabiiy turmush tarzining xarakterini belgilab beradi. Agar tarkibiy elementlar umumiy holda ijobiy, pozitiv tabiatga ega bo'lsa, insonda sog'lom turmush tarzi qaror topadi. "Sog'lom turmush tarzi - inson hayoti va faoliyati sifatini oshirishning

muhim omili, uning o'z funksiyalarini to'laqonli bajarishi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga zamin hozirlaydigan o'ziga xos asos, negizdir" [5]. Demak, insonda nosog'lom turmush tarzi shakllanishi tarkibiy elementlar umumiy holatiga bog'liq bo'ladi. nosog'lom turmush tarzi inson hayotini izdan chiqardi, turmushini boyitmad, hayotiy maqsad va vazifalarini samarali bajarishga xalal beradi. "Sog'lom turmush tarzi kishilarning salomatligini saqlash va mustahkamlashga qaratilgan faoliyatdir" [8].

Xullas, turmush tarzi ancha murakkab tarkib va xarakterga ega. Ayni paytda turmush tarzini bir necha rakursda o'rganish va tasniflash mumkinligini ham e'tirof etib o'tmoq lozim. Jumladan, turli sivilizatsiyalarning inson hayotiy faoliyatiga ta'siri haqida gap ketganda odatda sharqona va g'arbona turmush tarzi tilga olinadi. Sharqona turmush tarzi deganda kishilarning Sharq qadriyatlari va jamoaviylik tamoyillariga asoslangan xulq-atvori va muomalasi nazarda tutiladi. Sharq va G'arb turmush tarzini tahlil qilganda g'arbona turmush tarzi norma va qadriyatlarga asoslanishini ko'rish mumkin. Individuallik tamoyillarining ustuvorligi G'arb turmush tarzining alohida xususiyatini ko'rsatadi.

Turli obyektlarga xos bo'lgan turmush tarzi mazmuni va dinamikasini o'rganib borishning ilmiy-nazariy ahamiyati katta, albatta. Bunday izlanishlar inson turmush tarzining o'zgarishi qonuniyatlarini aniqlash va anglab olish imkonini beradi. Biroq turmush tarzi bilan bog'liq tadqiqotlarning muhim amaliy jihatlari ham mavjud:

ijtimoiy taraqqiyot darajasini; turmush tarzini o'rganish natijasida jamiyatning barcha sohalar (siyosiy, ma'naviy, ijtimoiy, iqtisodiy) rivojlanish darajasini aniqlash va baholash mumkin. Jamiyat a'zolarining turmushi optimal shaklda kechayotgan bo'lsa, bu holat ijtimoiy taraqqiyotning maqbul maqsadlarga yo'nalganligidan, uning to'g'ri yo'nalishda kechayotganidan dalolat beradi. Har qanday ijtimoiy taraqqiyot ham turmush tarziga oqilona tus beravermaydi. Aks holda, bugungi kunda taraqqiy topgan jamiyatlarda nuqul ijobiy turmush tarzlari hukm surgan bo'lardi. Oqilona va optimal xarakterga ega bo'lgan, sog'lom shaklda kechayotgan turmush tarzi faqat jamiyat a'zolari manfaatlariga mutanosib bo'lgan taraqqiyot shakli va maromi mahsulidir;

inson kapitali ahvolini; turmush tarzini o'rganish orqali jamiyat a'zolarining dunyoqarashiga, uning bilimlari va malakalari xarakteriga, ruhiy ahvoliga baho bersa bo'ladi. Agar turmush tarzi asosan ijobiy elementlardan tarkib topgan bo'lsa jamiyatda sog'lom ijtimoiy-ruhiy muhit qaror topadi. Bu esa jamiyatda madaniy saviya baland ekanligidan va kishilarning bunyodkorlik potentsiali farovonlik va yaratuvchanlikka yo'naltirilganligini ko'rsatadi. Inson kapitali notavon ahvolda bo'lgan jamiyatlarda pozitiv turmush tarzining shakllanishi qiyin kechadi;

"inson-jamiyat" munosabatlari xarakterini; turmush tarzi insonning jamiyatga bo'lgan munosabatini ayon etuvchi mezondir. Jamiyat a'zolarining turmush tarzi ijtimoiy manfaatlariga mos bo'lsa, bu holat insonning o'zi istiqomat qilayotgan jamiyatdagi taraqqiyot maqsadlarini, milliy ehtiyoj va manfaatlarni anglab yetganidan va uni qabul qilganidan, milliy g'oya uning e'tiqodiga aylanganidan dalolat beradi. Kishilar turmush tarzi bilan ijtimoiy manfaatlar o'rnatidagi uzilishning mavjudligi, turmush tarzida ijtimoiy manfaatlar o'z ifodasini topmayotganligi odamlarning jamiyatga ishonchi pastligidan darakdir;

"jamiyat-inson" munosabatlari xarakterini; turmush tarzi jamiyatning insonga bo'lgan munosabatini ko'rsatuvchi mezondir. Jamiyatda oqilona turmush tarzining keng ildiz otgani unda inson huquq va manfaatlari ustuvorligi ta'minlanganidan, fuqarolik jamiyati institutlari bu borada real

natijalarga erishganidan, turli ijtimoiy illatlarga qarshi amalda kurashilayotganidan dalolat beradi.

Xulosa. Yuqoridagi mulohazalardan quyidagi xulosalar kelib chiqadi. Turmush tarzi – insonning individual yoxud jamoaviy hayotiy faoliyatining muayyan shaklini ifodalovchi tushunchadir. Inson hayotiy faoliyatining asosiy yo'nalishlari mehnat jarayonida, jamiyat ishlarida ishtirok

etish chog'ida, maishiy turmushda, kundalik odat va ko'nikmalar asosida, bo'sh vaqtda amalga oshirilgan faoliyat turlarini o'z ichiga oladi. Inson, ijtimoiy guruh, tabaqa, sinf, millat turmush tarzi ana shu faoliyat turlarining muayyan konfiguratsiyalaridan tarkib topadi. Faoliyat turlarining ijobiy yoki salbiy, progressiv yoki regressiv xarakteri turmush tarzining pozitiv yoki negativ xarakterini belgilab beradi.

ADABIYOTLAR

1. Majidov M.A. Postmodern jamiyatda inson shaxsi transformatsiyasining ijtimoiy-falsafiy muammolari. Fals.f. bo'yicha fals.d. diss. avtoref. - Samarqand: SamDU, 2021.- B.14.
2. Arzikulov R.U. Sog'lom turmush tarzi asoslari. –Toshkent: 2005; Бегинин В. Социология образа жизни.- Саратов: Изд. Саратовского университета, 1993; Возмитель А. Образ жизни: концепция, сущность, динамика: Автореф. дисс. на соиск... докт.соц.н. -Москва: Институт соц. РАН, 2000; Jumanova F.U., Nazirova G.K. Maktab o'quvchilarida sog'lom turmush tarzini rivojlantirishning psixologik–pedagogik omillari.// Academic research in educational sciences, 2021, vol. 2, №6.- P. 27-32.
3. Putnam, R., Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community. Simon and Schuster.- New York: 2000; van Deth, Jan. Private Groups and Public Life. Social Participation, Voluntary Associations, and Political Involvement in Representative Democracies.- London: Routledge, 1997; Warner W.K. Problems of participation// Journal of cooperative extension,1965, № 4.- P. 219-228; де Токвиль А. Демократия в Америке / Пер. с фр.; Предисл. Гаролда Дж. Ласки.- Москва: Прогресс, 1992; Мерзляков А.А. Гражданское социальное участие как универсальная технология социального управления (на материалах разработки и реализации градостроительных проектов): Автореф. дис. ... канд. социол. наук. - Москва: 2007; Платонова Д.В. Социальная сущность и формы участия аудитории в деятельности СМИ: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Москва: 2007; Холмская М.Р. Политическое участие как объект исследования. Обзор отечественной литературы // Полис, 1999, № 3. - С. 170-176.
4. Скалабан И.А. Социальное, общественное и гражданское участие: к проблеме осмысления понятий.// Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология, 2011, №1. - 130-139-с.
5. Xudoyberdiyev D. Yoshlar iste'molchilik xulqi: mazmuni va shakllari, o'zgarishi sabablari va oqibatlar. - Qarshi: // Fan va ta'lim, 2021.- B.122-123.
6. Qoraboyev U. Odatnoma. - Toshkent: "O'zbekiston". 2016.- B.12.
7. Силко В. Е. Теоретико-методологические подходы к пониманию категории "свободное время". // Власть и управление на Востоке России. 2012, №3.- 143-с.
8. Salomova H.Y, Inoyatov A.SH, Salomova N.M. Ibn Sinoning tibbiy-imiy merosi.-Samarqand: SamDU. - B.123.

UDK: 537.2(076.5)

Erkin VOXIDOV,
O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy izlanuvchisi
E-mail: erkinbekvokhidov8202@gmail.com

Professor, p.f.d M.Tojiyev taqrizi asosida

FIZIKA FANINING "ELEKTROSTATIKA" BO'LIMIDAN AMALIY VA LABORATORIYA MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHDA QR KODLI NAMOIYISHLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Fizika fanining "Elektrostatika" bo'limi bo'yicha amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarni interaktivlashtirish uchun QR kod (matritk shtrixli kod) texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari, usullari va samaradorligi tahlil qilingan. QR kodlar yordamida o'quvchilar fizik jarayonlarni yanada qulay va samarali o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Fan, ta'lim, fizika, elektrostatika, elektr maydon, dars, texnologiya, raqamli ta'lim, mobil ilovalar, QR kod, innovatsiyalar, laboratoriya, amaliy, mashg'ulotlari, STEM ta'lim, o'quv jarayoni, interfaollik, vizualizatsiya, mustaqil ta'lim, modellashtirish.

THE EFFECTIVENESS OF USING QR-CODE DEMONSTRATIONS IN ORGANIZING PRACTICAL AND LABORATORY SESSIONS ON THE "ELECTROSTATICS" SECTION OF PHYSICS

Annotation

This article analyzes the possibilities, methods, and effectiveness of using QR code (matrix barcode) technology to make practical and laboratory sessions on the "Electrostatics" section of Physics more interactive. It demonstrates how QR codes can provide students with a more convenient and efficient way to study physical processes.

Key words: Science, education, physics, electrostatics, electric field, lesson, technology, digital education, mobile applications, QR code, innovations, laboratory, practical sessions, STEM education, learning process, interactivity, visualization, independent learning, modeling.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДЕМОНСТРАЦИЙ С QR-КОДАМИ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРАКТИЧЕСКИХ И ЛАБОРАТОРНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО РАЗДЕЛУ "ЭЛЕКТРОСТАТИКА" ФИЗИКИ

Аннотация

В данной статье проанализированы возможности, методы и эффективность использования технологии QR-кодов (матричных штрих-кодов) для интерактивизации практических и лабораторных занятий по разделу «Электростатика» курса физики. Показано, что с помощью QR-кодов учащиеся могут более удобно и эффективно изучать физические процессы.

Ключевые слова: Наука, образование, физика, электростатика, электрическое поле, урок, технология, цифровое образование, мобильные приложения, QR-код, инновации, лаборатория, практические занятия, STEM-образование, учебный процесс, интерактивность, визуализация, самостоятельное обучение, моделирование.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar barcha sohalarida, jumladan, ta'lim tizimida ham keng qo'llanilmoqda. Innovatsion usullar ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga, nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan mustahkamlashga, bir so'z bilan aytganda raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini rivojlantirishga, xususan, QR kod texnologiyasi o'quv jarayonini interfaolligini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. QR kodlardan foydalanish orqali o'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlash, mustaqil o'rganish va real hayotiy misollar, ayniqsa, fizik hodisalar bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlar, video darslar va interaktiv resurslar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Elektrostatika — fizikaning elektr zaryadlarining o'zaro ta'siri va ularning hosil qiladigan maydonlarini o'rganadigan bo'limidir. Ushbu mavzular abstrakt tushunchalar bilan bog'liq bo'lgani sababli, uni vizualizatsiya qilish va real tajribalar orqali tushuntirish muhim ahamiyat kasb etadi. QR kodlar orqali ta'lim jarayonini interfaollashtirishga, elektrostatikaning murakkab mavzularini yanada tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazishga yordam beradi. Elektrostatika bo'limida ushbu texnologiyani qo'llash orqali o'quvchilarda fizik jarayonlarni yanada qulay va

samarali o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishi bilan bir qatorda ushbu jarayonlarni aniq tushunishlari mumkin bo'ladi.

QR kod texnologiyasining ta'limdagi o'rni. Dunyo miqyosida QR kodlardan foydalanish STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ta'lim yo'nalishida keng ommalashmoqda. Xususan, Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT) tadqiqotchilari QR kod texnologiyasi orqali laboratoriya mashg'ulotlarini 35% samaraliroq o'tkazish mumkinligini, Berlindagi Humboldt Universiteti olimlari QR kodlar yordamida interfaol darslar tashkil qilish talabalarining materialni eslab qolish qobiliyatini 28% ga oshirishini, Janubiy Koreyaning ta'lim texnologiyalari tadqiqot markazi STEM ta'limida QR kodlardan foydalanish natijasida talabalarining mustaqil o'rganish qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlanishini aniqlagan.

Ushbu tadqiqotlar QR kodlardan foydalanish nafaqat amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini samarali tashkil etishga, balki o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishga ham xizmat qilishini isbotlaydi.

Asosiy qism. Elektrostatika bo'limida QR kod texnologiyasi yordamida quyidagi yondashuvlar samarali qo'llanishi mumkin:

Interaktiv laboratoriya mashg'ulotlari – QR kod orqali eksperimentlar bo'yicha batafsil yo'riqnoma, video darslar va virtual laboratoriyalarga havolalar taqdim etish;

Matematik modellash – QR kod orqali elektrostatik maydonlar, kuch chiziqlari va ekvipotensial sirtlarning grafik tasvirlarini o'rganish imkoniyatini yaratish;

Onlayn test va topshiriqlar – QR kod orqali o'quvchilar natijalarini baholash va testlardan o'tish imkoniyatiga ega bo'lishlari;

Tajribalarni mustaqil o'rganish – O'quvchilar QR kod orqali laboratoriya ishlarini mustaqil bajara olishlari uchun raqamli resurslarga kirishlari mumkin.

QR kod texnologiyasi elektrostatika bo'limidagi laboratoriya ishlarini interfaol o'qitish uslubiga aylantirish orqali o'quvchilarning mustaqil izlanish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Elektrostatika bo'limida QR kodlar yordamida laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish orqali har bir laboratoriya ishi uchun QR kod orqali interaktiv yo'riqnoma taqdim etish, o'quvchilarga real tajribalarni videolar orqali kuzatish imkonini yaratish, QR kod orqali test va nazorat savollarini yechish imkoniyatini yaratish hamda virtual laboratoriya muhiti yaratish kabi afzalliklarga ega bo'lishimiz mumkin.

Ammo ushbu texnologiyani samarali qo'llashni tashkil etish uchun avvalo ta'lim muassasalarida raqamli infratuzilma yetarli darajada rivojlangan bo'lishi, o'quvchilar va o'qituvchilar QR kodlardan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishlari, QR kod orqali yo'naltiriladigan materiallar sifatli va doimiy yangilanib borilishi kerak.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning fanni o'zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi. Ayniqsa, fizika fanida tajribalar va vizualizatsiya muhim ahamiyatga ega. "Elektrostatika" bo'limi murakkab tushunchalarni o'z ichiga olgan uchun bu mavzuni amaliy mashg'ulotlar orqali tushuntirish muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida elektrostatikaga oid amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etishda QR kodlardan foydalanishning afzalliklari va usullari ko'rib chiqiladi.

1. QR kodli namoyishlar nima va ularning afzalliklari. QR kod (Quick Response code) – bu matn, havola yoki boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga oluvchi shtrixkodning bir turi hisoblanib, QR kodlarni laboratoriya mashg'ulotlarida ishlatish orqali o'quvchilar laboratoriya ishlari bo'yicha qo'shimcha ma'lumot va video darslarga tezkor kirish imkoniyatiga ega bo'lishlari, tajribalarni to'g'ri bajarish bo'yicha yo'riqnoma va bosqichma-bosqich ko'rsatmalar berish imkoniyatlarini yaratish mumkinligi, murakkab tushunchalarni interaktiv tarzda tushuntirish va animatsiyalar orqali yoritish imkoniyati paydo bo'lishi kabi imkoniyatlarga ega bo'ladi.

2. Elektrostatika bo'limida QR kodlardan foydalanish usullari. Elektrostatikaga oid amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari davomida QR kodlardan quyidagi yo'nalishlarda foydalanish mumkin:

2.1. Elektr zaryad va uning ta'siri bo'yicha tajribalar (Amaliy mashg'ulot): Ebonit tayoqcha va jun mato yordamida statik zaryad hosil qilinadi hamda QR kod orqali o'quvchilarga ushbu tajribaning animatsion tasviri taqdim etiladi. Bunda QR kod orqali eksperiment natijalarini tushuntiruvchi video yoki PDF hujjatga yo'naltirish mumkin.

2.2. Kulon qonuni bo'yicha tajribalarni kuzatish (Amaliy mashg'ulot): Zaryadlangan sharchalar orasidagi tortishish va itarilish kuchini o'lchashda QR kodni skanerlash orqali o'quvchilar real va simulyatsiya qilingan natijalarni taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lishlari hamda eksperiment natijalarini onlayn platformada baholash va muhokama qilishlari mumkin.

2.3. Elektrostatik maydonni vizualizatsiya qilish (Amaliy mashg'ulot): Maydon kuchlanganligi va ekvipotensial sirtlarni o'rganishda QR kod orqali elektrostatik maydon modellashirilgan interaktiv grafikani ochish mumkin. Bunda o'quvchilar har xil joylashgan zaryadlarning maydon chiziqlarini ko'rishlari mumkin bo'ladi.

Bundan tashqari maydon chiziqlari va kuchlanganlik vektorlarining grafik namoyishi, elektr potensial o'zgarishi hamda maydon chiziqlari harakatini o'rganishda interaktiv simulyatsiya va video darsliklardan foydalanish mumkin.

Virtual laboratoriyalarga QR kodlar orqali kirish imkoniyatini yaratish o'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga hamda ularni mustaqil ishlash ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiga olib keladi.

Xalqaro tadqiqotlardan olingan natijalar QR kod texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash orqali o'quvchilar sinovlardan o'rta 20-30% yuqori ball to'plashganini hamda interaktiv materiallardan foydalangan talabalarning darsga qiziqishi 40% ortganligini ko'rsatmoqda.

Yuqorida guvohi bo'lganimizdek, QR kod texnologiyasidan foydalanish o'quv jarayonida ko'plab afzalliklarga ega bo'lsa-da, ushbu texnologiyaning bir qancha kamchiliklari ham mavjud. QR kod texnologiyasi elektrostatika bo'limini o'qitishda juda foydali va innovatsion vosita bo'lishiga qaramay, uni samarali joriy qilish uchun ayrim qiyinchiliklarni hisobga olish kerak. Quyida ularning ayrimlarini tahlil qilamiz.

1. Texnologik infratuzilmaga bog'liqlik. QR kodlardan foydalanish uchun talabalar va o'qituvchilar smartfon yoki planshet kabi raqamli qurilmalarga ega bo'lishlari kerak. Barcha o'quvchilarda bunday imkoniyat mavjud emasligi QR kodlarni universal vosita sifatida joriy qilishda muammolar tug'dirishi mumkin. Bu muammoni o'quv muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda QR kodlarni o'qish uchun zarur bo'lgan mobil ilovalardan bepul foydalanish imkoniyatini yaratish orqali yechish mumkin.

2. Internetga bog'liqlik. Ko'pgina QR kodlar o'quvchilarni onlayn platformalar, video darsliklar yoki virtual laboratoriyalarga yo'naltiradi. Agar internet tezligi past bo'lsa yoki umuman mavjud bo'lmasa, QR kodlarning samaradorligi keskin kamayadi. Bu muammoni QR kodlarni skaner qilganda offlayn resurslar (PDF fayllar, lokal videolar) ochilishiga imkon beruvchi tizimlarni yaratish hamda o'quvchilar uchun oldindan yuklab olinadigan kontent tayyorlash va uni dars davomida ishlatish orqali yechish mumkin.

3. Kontent sifati va yangilanishi. QR kodlar orqali yo'naltirilgan materiallarning sifati past bo'lsa yoki vaqti o'tgan ma'lumotlarni o'z ichiga olsa, ular o'quv jarayoniga kutilgan darajada ta'sir qilmaydi. Bundan tashqari, vaqt o'tishi bilan ba'zi havolalar ishlamay qolishi mumkin. Bu muammoni QR kod orqali ochiladigan ma'lumotlar doimiy ravishda yangilanib turishi hamda o'qituvchilar va ta'lim muassasalari faqat ishonchli va tasdiqlangan manbalar bilan ishlashlarini tashkil etish orqali yechish mumkin.

4. O'quvchilarning passiv bo'lishi

Ba'zi hollarda QR kod texnologiyasidan noto'g'ri foydalanish natijasida o'quvchilar mustaqil izlanish o'rniga tayyor ma'lumotlarni qabul qilishga o'rganib qolishlari mumkin. Bu esa ularning tanqidiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu muammoni QR kodlar faqat ma'lumot beruvchi vosita sifatida emas, balki o'quvchilarni izlanishga undaydigan interaktiv topshiriqlar uchun ham ishlatilishi hamda o'quvchilar QR kod orqali materialga kirgach, uni muammo yechish yoki ijodiy fikrlash talab qiladigan vazifalar bilan birlashtirish orqali yechish mumkin.

5. Maxfiylik va xavfsizlik muammolari. QR kodlar orqali zararli veb-saytlarga yo'naltirish yoki ma'lumotlar

o'g'irlanishi xavfi mavjud. Shuning uchun o'qituvchilar va o'quvchilar ishonchli saytlardan foydalanishlari va foydalanayotgan havolalar xavfsiz ekanligiga ishonch hosil qilishlari kerak. Bu muammoni faqat ishonchli platformalar (ta'lim portallari, universitet veb-saytlari) dan foydalanish hamda o'quvchilarni xavfsiz internet muhitida ishlash bo'yicha o'qitish va shubhali QR kodlarni skaner qilmaslikka o'rgatish orqali yechish mumkin.

6. QR kodlarni skaner qilish muammolari. Ba'zan QR kodlarning o'zi noto'g'ri yaratilgan yoki juda kichik hajmda bo'lgani uchun skaner qilish qiyin bo'lishi mumkin. Bunday holatlar o'quvchilarning dars jarayonida qimmatli vaqtini yo'qotishiga olib keladi. Bu muammoni QR kodlarni yuqori sifatda va kifoya darajada katta o'lchamda chop etish hamda QR kodlarni sinovdan o'tkazish va ulardan foydalanish bo'yicha oldindan o'qituvchilar uchun yo'riqnoma ishlab chiqish orqali yechish mumkin.

Yuqorida keltirilgan muammolarni hal qilish orqali QR kodlarning ta'lim jarayonidagi imkoniyatlarini to'liq ishga solish mumkin.

QR kod texnologiyasining elektrostatika bo'limida qo'llanilishi amaliy mashg'ulotlarni soddalashtirish, interaktivlikni oshirish, fizik jarayonlarni matematik modellash, xalqaro tajribalarni o'rganish, hamda o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Bunda talabalar laboratoriya ishlarini mustaqil ravishda bajarishlari uchun batafsil yo'riqnomalar va ko'rgazmali materiallar QR kodlar orqali taqdim etilishi, eksperiment natijalarini modellash va vizualizatsiya qilish orqali o'quvchilar real jarayonlarni chuqurroq tushunishi, QR kod orqali elektrostatik maydon, kuch chiziqlari va ekvipotensial sirtlarni grafik va simulyatsiyalar yordamida tahlil qilishi, QR kodlar orqali o'quvchilar xalqaro ilmiy bazalarga, video darslarga va jahon tajribalariga bog'lanish imkoniyatiga ega bo'lishi, Xalqaro tadqiqotlarga ko'ra, QR kodlar orqali o'rganilgan materiallarning esda qolish ko'rsatkichi 30-40% yuqori bo'lishi mumkin.

QR kod texnologiyasini ta'lim jarayoniga joriy qilishni yanada rivojlantirish uchun elektron ta'lim platformalari bilan integratsiyalash, mahalliy ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish talab etiladi. Bunda QR kodlar orqali raqamli kutubxonalar, virtual laboratoriyalar va interaktiv darsliklarga bog'lanish imkoniyatlarini kengaytirish, O'zbekiston ta'lim tizimida QR kodlarning samaradorligini baholash bo'yicha eksperimental tadqiqotlar o'tkazish, hamda QR kodlarni nafaqat fizika, balki kimyo, biologiya va muhandislik fanlarida ham laboratoriya mashg'ulotlarini interfaollashtirish maqsadida keng joriy etish tavsiya etiladi.

Xulosa. Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish va murakkab tushunchalarni tushunarli shaklda yetkazishga xizmat qiladi. QR kod texnologiyasi elektrostatika bo'limi bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlarini interfaol va samarali tashkil etish imkonini beradi.

Mamlakatimizda bugungi kunda QR kod texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha turli ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. QR kodlarning ta'lim jarayonida samaradorligi bo'yicha o'tkazilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, bu usul o'quvchilarning bilim olish jarayoniga qiziqishini oshiradi. Elektrostatika bo'limida QR kodlardan foydalanish o'quvchilarga tajribalarni yanada qulay va samarali o'rganish imkonini yaratadi. Kelgusida bu texnologiyani yanada rivojlantirish va uni boshqa fanlarga ham tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

QR kod texnologiyasi elektrostatikaga oid laboratoriya mashg'ulotlarini samarali tashkil etish, nazariy bilimlarni chuqurlashtirish va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirish imkonini yaratadi. Ushbu texnologiyaning ta'lim tizimiga joriy etilishi nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. QR kodlar orqali ta'lim jarayonini interfaollashtirish va zamonaviy raqamli resurslardan foydalanish kelajakda yanada dolzarb bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Qodirov M.. O'zbekiston ta'lim tizimini qanday transformatsiya qilish kerak? Rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimi tahlili nimalarni ko'rsatmoqda // Risola. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2024. – 196 bet.
2. Voxidov E.R. Energetika ta'lim yo'nalishi talabalariga fizika fanining elektrostatika bo'limini o'qitish samaradorligini oshirish // "Innovatsion energetika: energetikaning fundamental asoslari va innovatsion muhandislik yechimlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Urganch davlat universiteti, 2025–yil 9–10 aprel 1746-1749 betlar.
3. Qodirov M., Haydarov X., Voxidov E.// Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion muhandislar tayyorlash masalalari. "Matematika, fizika va informatika fanlarini o'qitishning dolzarb muammolari" Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami. O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti. 2024.
4. Voxidov E.R.. Darsda nazariya va amaliyot uyg'unligi fizika ta'limi sifatini kafolatlovchi asosiy omil // Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириү, Илимий-методикалык журнал, 1/1-сон, 2025.
5. Voxidov E.R.. Fizika fanidan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish // "Fizika va Ekologiya" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi, Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI, –Nukus, 2023 yil 15-16 sentyabr. –B 186-190.
6. Sattorov A.I.. Fizika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalarning yutuqlarini joriy qilishning o'ziga xos jihatlari // Pedagogikada ilmiy izlanishlar, Volume 1, Issue 1. Sentyabr, 2023.
7. Masodiqova D.R., Yusupova K.F.. Fizika fanlarini samarali o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanib darslarni tashkil qilish // International scientific and practical conference modern, innovative development of exact and natural sciences in higher education, November 15, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14167645>.
8. Tashbayeva Sh.Q., Lapasova F.A.. Ta'limda QR kod texnologiyasini qo'llash // O'zbekiston ta'lim jurnali, 4(1)-son, 45-52-betlar. 2022.
9. Rafova Z.G'.. Ta'lim jarayonida QR kodlardan foydalanish // Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences Hosted online from Toronto, Canada. Date: 5 th April, 2024.
10. Nizamov A.. STEM ta'limida QR kodlardan foydalanish // Innovatsion ta'lim tadqiqotlari jurnali, 3(2)-son, 78-85-betlar. 2022.
11. Kamalov D.. Raqamli texnologiyalar yordamida fizika fanini o'qitish // O'zbekiston fizika jurnali, 6(3)-son, 55-63-betlar. 2023.
12. Nuraliyev Sh.B.. Kimyo laboratoriyalarida QR kod texnologiyasidan foydalanish // Zamonaviy fan va texnologiyalar jurnali 5(4)-son, 102–110-betlar. 2023.

UDK: 159.922.6

Nargiza G'ANIYEVA,
NamDU Psixologiya kafedrası tayanch doktoranti
E-mail: nargiza.o.ganiyeva@gmail.com

PhD, dotsent B.Norbekova taqrizi asosida

THE STUDIES IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH ON THE DEMONSTRATION OF PERSONAL COMPETENCE IN ADOLESCENTS

Annotation

The article presents the results of a psychological experimental study aimed at the will of the individual and self-realization as a component of personal subjectivity in the self-expression of the adolescent personality. In obtaining empirical research data, the methods of Professor S.I. Kudinov's "Multidimensional questionnaire of personal self-expression" and A.N. Dobrorodneva's "Determination of the level of individual volitional potential" were used. The research work was conducted with 310 students of grades 7 and 9 of specialized and general secondary schools located in Tashkent, Andijan and Namangan regions. The main task of our study is to determine the level of manifestation of personal potential in adolescents.

Key words: individual, personality, adolescent, self-expression, components, psychological characteristics, analysis.

ИССЛЕДОВАНИЯ В ПСИХОЛОГИИ, ПОСВЯЩЕННЫЕ ПРОЯВЛЕНИЮ ЛИЧНОСТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье представлены результаты психологического экспериментального исследования, посвященного воле и самореализацию личности как компоненту личностной субъектности в самореализации подростка. При получении данных эмпирического исследования «Многомерный опросник самореализации личности» профессора С.И. Кудинова и А.Н. Использована методика Добродордневой «Определение уровня волевого потенциала личности». Исследование проводилось с участием 310 учащихся 7-х и 9-х классов средних специальных и общеобразовательных школ Ташкентской, Андижанской и Наманганской областей. Основной задачей нашего исследования является определение уровня проявления личностного потенциала у подростков.

Ключевые слова: Индивид, личность, подросток, самореализации, компоненты, психологические характеристики, анализ.

O'SMIRLARDA SHAXSIY SALOHİYATNI NAMOYON QILISHNING PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA O'RGANILGANLIGI

Annotatsiya

Maqolada o'smir shaxsining o'zini o'zi namoyon qilishida shaxsiy subyektivlikning tarkibiy qismi sifatida shaxs irodasi va o'zini ro'yobga chiqarishga qaratilgan psixologik tajriba tadqiqot natijalari ko'rsatilgan. Empirik tadqiqot ma'lumotlarini olishda professor S.I. Kudinovning "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketasi" va A.N. Dobrorodnevanning "Shaxs irodaviy salohiyat darajasini aniqlash" metodikalaridan foydalanilgan. Tadqiqot ishi Toshkent, Andijon va Namangan viloyatlarida joylashgan ixtisoslashtirilgan hamda umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7 va 9 – sinflarining 310 nafar o'quvchilari bilan olib borildi. O'smirlarda shaxsiy salohiyatni namoyon qilish darajasini aniqlash tadqiqotimizning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Indivud, shaxs, o'smir, o'zini o'zi namoyon qilish, komponentlar, psixologik xususiyatlar, tahlil.

Kirish. Bugungi jadallashgan zamon muhiti har bir insonning hayoti va faoliyatida o'z salohiyatini namoyon etishi uchun shaxsning individual psixologik xususiyatlarini rivojlantirish va ularni ochib berishni talab etadi. Ta'lim tizimining asosiy maqsadi o'smir shaxsi bilan pedagoglar, ot-onalarning o'zaro bir-birlari bilan munosabatlarda sodir bo'layotgan konfliktlar, ziddiyatlar ham o'smir shaxsiy salohiyatini shakllantirish va namoyon qilishning psixologik xususiyatlarini o'rganishga tadqiqotchilar e'tiborini kuchaytirmoqda. Ijtimoiy jarayonlardagi raqobatdoshlik, ijtimoiy talablarning ortishi va bularga shaxsning moslashishi, muvaffaqiyatli yengib o'tishi dolzarb va asosiy masalalardan biriga aylandi.

Indivud ontogenezdada shaxs sifatida o'zini anglash, rivojlanish, o'zini namoyon qilishdagi ko'tarilish va pasayish holatlarini boshdan kechiradi. Shaxs salohiyatini namoyon qila olishining muhimligi faoliyatdagi talablarining o'zgarishi va jamiyat tomonidan yangi majburiyatlarning paydo bo'lishi

bilan ortadi. Bu muammo, ayniqsa, ta'lim maqsadiga ko'ra shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy darajasini doimiy ravishda oshirib borayotgan o'smir shaxsi uchun dolzarbdir. Aynan, o'smirlik davrida o'z hayotini mustaqil ravishda rejalashtirishga moyillik uyg'onadi. Buni biz o'smirlik davridagi fiziologik va psixologik o'zgarishlar asosida ko'ramiz. Lekin, ularda bu yoshda o'z hayot yo'lining mazmuni haqidagi tasavvuri hali aniq shakllanmagan, o'z-o'zini boshqarish, o'zini to'liq namoyon qilish xususiyatiga ega bo'lmaydilar. Ammo, o'smirlik davri shaxsning barqarorlashuvi va ilmiy-axloqiy dunyoqarashning shakllanish davridir.

O'smiring jamiyatda shaxs sifatida o'z o'rmini topishi o'zini o'zi namoyon qilishi bilan yuzaga chiqadi. Afsuski, o'zini anglash, o'zini ro'yobga chiqarish va ijtimoiy moslashish jarayonida o'smir o'zini namoyon qilish bilan bog'liq bo'lgan muammo va qiyinchiliklarga duch keladi. Bular emansipatsiya, mustaqillikka ehtiyoj, qiyin, tanqidiy vaziyatlarda qaror qabul qila olmaslik, qat'iyatsizlik va ichki

ziddiyatlarni hal qila olmaslikda aks etadi. Shu bilan birga, o'zini o'zi namoyon qilishda irodaviy psixologik xususiyatlarning shakllanmaganligi individuallik namoyon bo'lishini cheklaydi.

O'zini o'zi namoyon qilish nafaqat shaxsiy balki ijtimoiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuning uchun ham o'zini o'zi namoyon qilish shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy turlarga farqlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shaxsiy salohiyat - shaxs ichki imkoniyatlarini namoyon qila olish qobiliyatini anglatadi. D.A. Leontevning fikriga ko'ra, "shaxsiy salohiyat – bu shaxs yetuklik darajasining ajralmas xususiyatidir". Insonning shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish usuli uning o'zini o'zi namoyon qilishidir. Ayniqsa, shaxsiy salohiyat insonning qiyin vaziyatlarda yechim topa olish qobiliyatida ko'rinadi. D.A. Leontevning ta'kidlashicha, xorijiy psixologiyada "shaxsiy salohiyat" tushunchasi "hardiness" – "chidamlilik", "irodalilik" tushunchasiga mos keladi. Bu atama birinchi marta S.Maddi tomonidan stressni boshqarish va individual ijodiy salohiyat kabi muammolar ustida ishlaganda qo'llanilgan. S. Maddi va D. Koshabiylar o'z tadqiqotlarida "hardiness" tushunchasi insonning psixologik salomatligi ko'rsatkichi bo'lib, uning psixologik barqarorligi va yashovchanligini, shuningdek, shaxsning faoliyatdagi samaradorligi darajasini ko'rsatishgan. Bu "hardiness" darajasi odamni qiyin hayotiy hodisalarni hal qilishga va g'oliblikka undaydi.

A.I. Gersen: "shaxsiyatni atrof-muhit va hodisalar yaratadi, lekin vaziyatlar ham shaxs tomonidan amalga oshiriladi va u o'z natijasiga ega", degan fikrni bildirdi. Bu yerda o'zaro ta'sir namoyon bo'ldi. Shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni ijtimoiy moslashuvning muhim tomonidir. Ijtimoiy moslashuv jarayonida esa shaxsning asosiy xususiyati iroda va harakat qilish qobiliyatidir.

Inson o'zining maqsadli, motivatsion va ongli harakatlarida shaxsiy yetuklikning eng yuqori bosqichiga ko'tariladi va shu bilan jamiyatdagi o'z o'rnini mustahkamlaydi. Shunga ko'ra, harakatsizlik, hayotiy maqsadlar, qiziqishlar va sevimli mashg'ulotlarning yetishmasligi natijasida shaxsiyat asta-sekin, lekin shubhasiz tanazzulga yuz tuta boshlaydi. Bu ichkilikbozlik, giyohvandlik, fohishalik, qimor o'yinlari kabi illatlarga olib keladi. Ko'pincha, shaxsning tanazzulga uchrashi jarayonida odam o'z joniga qasd qilish, noqonuniy xatti-harakatlar va

1-jadval. Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining natijalar tahlili

№	Shaxsiy irodaviy salohiyat darajasi	7-sinf sinalluvchilarining % ko'rsatkichi		9-sinf sinalluvchilarining % ko'rsatkichi	
		Qizlar	O'g'il bolalar	Qizlar	O'g'il bolalar
1	Past daraja	9%	7%	9%	10%
2	O'rta daraja	56%	62%	73%	51%
3	Yuqori daraja	35%	31%	18%	39%

2-jadval. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining "Shaxs irodaviy salohiyat darajasini aniqlash" so'rovnoma natijalar tahlili

№	Shaxsiy irodaviy salohiyat darajasi	7-sinf sinalluvchilarining % ko'rsatkichi		9-sinf sinalluvchilarining % ko'rsatkichi	
		Qizlar	O'g'il bolalar	Qizlar	O'g'il bolalar
1	Past daraja	11%	9%	15%	7%
2	O'rta daraja	70%	61%	67%	63%
3	Yuqori daraja	19%	30%	18%	30%

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, irodaviy salohiyat darajasi past bo'lgan respondentlar o'zini o'zi namoyon qilishida faoliyatda zaif iroda, xudbinlik, mas'uliyatsizlik, qat'iyatsizlik, o'z fikr va rejalarida uzoq tura olmaslik, tashabbuskorlikning yetishmasligi bilan farqlandilar. Shaxsiy

huquqbuzarlikka moyil bo'lib boradi. Demak, inson shaxs salohiyatini doimiy shakllantirilishi uning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Individning shaxs sifatidagi faollik xususiyati shundan iboratki, o'z ehtiyojlarini qondirishga yordam beradigan harakatlari instinktiv harakatlar emas, balki inson psixikasiga xos bo'lgan, ongli harakatlardir. Bu ongli harakatlarni biz, har bir shaxs oldindan biron bir maqsadni rejalashtirib, shu maqsadga yetishish uchun yordam bera oladigan vositali yo'l va usullarni oldindan qidirib topishida, to'sqinlik va qiyinchiliklarni yengib o'tishga irodaviy kuch topa olishida ko'ramiz.

A.V. Petrovskiy darsligida iroda – bu kishining o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishda qiyinchiliklarni yengib o'tishga qaratilgan faoliyati va xulq-atvorini ongli ravishda tashkil qilishi va o'z-o'zini boshqarishi demakdir, deb ta'riflanadi. Q.Turg'unov muallifligidagi lug'atda ta'riflanishicha, iroda - shaxsning ongli harakatlarida, o'z-o'zini bilishida ifodalanadigan, ayniqsa maqsadga erishish yo'lida uchraydigan jismoniy va ruhiy qiyinchiliklarni yengib chiqishda namoyon bo'ladigan ixtiyoriy faolligidir. M. Vohidov fikricha, iroda deganda biz oldindan belgilagan, qat'iy bir maqsad asosida amalga oshiriladigan va ayrim qiyinchiliklarni, to'siqlarni yengish bilan bog'liq bo'lmagan harakatlarni tushunamiz. Professor E. G'oziyevning "Umumiy psixologiya" darsligida iroda – bu tashqi va ichki qiyinchiliklarni yengishni talab qiladigan harakatlarni inson tomonidan ongli boshqarilishidir, deb keltiriladi. Umuman olganda iroda shaxs faolligining ko'rinishi hisoblanadi.

O'smir yoshidagi 7 va 9 – sinf o'quvchilari irodaviy salohiyatini o'rganishda A.N. Dobrorodnevning "Shaxs irodaviy salohiyat darajasini aniqlash" so'rovnoma foydalanildi. So'rovnoma 15 ta savoldan iborat bo'lib, berilgan savollardagi fikrlarga to'liq qo'shilsa "ha", ikkilansa "bilmayman", qo'shilmasa "yo'q" javoblarini belgilash so'raldi. O'smiring o'zini o'zi namoyon qilish darajasini o'rganish uchun esa S.I. Kudinov tomonidan ishlab chiqilgan "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketa" so'rovnoma qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari va ularni keyinchalik miqdoriy va sifat jihatidan qayta ishlash o'smirlar irodaviy salohiyat darajasini o'rganishga imkon berdi. O'tkazilgan metodologiya bo'yicha tahliliy ma'lumotlar quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

"Shaxs irodaviy salohiyat darajasini aniqlash" so'rovnoma

ta'minlamaydi. Yuqori darajani ko'rsatgan respondentlar natijasiga ko'ra ulardagi qat'iyatlilik, mas'uliyatlilik, tashabbuskorlik, musataqillik yaqqol ko'zga ko'rinadi. Lekin, ularda moslashuvchanlik, murosallilik, xushmuomalalik va mehribonlik kabi fazilatlarni ham shakllantirish ulardagi shaxs salohiyatini namoyon qilish darajasini oshiradi.

Yuqori darajadagi shaxsiy irodaviy salohiyatli respondentlar uchun o'zini o'zi namoyon qilish ularning

3-jadval. Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketasi" bo'yicha natijalar tahlili

№	O'zini-o'zi namoyon qilish turlari	7-sinf sinaluvchilarining % ko'rsatkichi					9-sinf sinaluvchilarining % ko'rsatkichi				
		juda past	past	o'rta	yuqori	juda yuqori	juda past	past	o'rta	yuqori	juda yuqori
1	Shaxsiy	1%	3%	32%	26%	38%	0%	3%	24%	22%	51%
2	Ijtimoiy	0%	9%	51%	19%	21%	8%	8%	43%	24%	17%
3	Kasbiy	3%	2%	45%	17%	33%	7%	3%	40%	31%	19%

4-jadval. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketasi" bo'yicha natijalar tahlili

№	O'zini-o'zi namoyon qilish turlari	7-sinf sinaluvchilarining % ko'rsatkichi					9-sinf sinaluvchilarining % ko'rsatkichi				
		juda past	past	o'rta	yuqori	juda yuqori	juda past	past	o'rta	yuqori	juda yuqori
1	Shaxsiy	6%	8%	60%	21%	5%	3%	6%	46%	25%	20%
2	Ijtimoiy	6%	25%	46%	18%	5%	2%	23%	51%	12%	12%
3	Kasbiy	7%	26%	52%	12%	3%	2%	23%	57%	11%	7%

Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ustunligi o'smirning shaxsiy kamolotga, uning doimiy rivojlanishiga, o'z ustida ishlashga intilishning doimiylikni ko'rsatadi. Shaxsiy va ma'naviy rivojlanishda yuqori natijalarga erishish uchun shaxsiy fazilatlarni yuqoriligini ko'rsatib beradi.

Ijtimoiylashuv jarayonida o'zini o'zi namoyon qilishning ustunligi shaxs uchun ijtimoiy faollikning muhimligini ko'rsatadi. Bu holda o'smirning o'zini namoyon qilishi uning ijtimoiy faoliyati bilan bog'liq. YA'ni o'zining faolligini ijtimoiy, jamoat va siyosiy sohalarida o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga yo'naltiradi.

Kasbiy o'zini o'zi namoyon qilishning ustunligi esa har qanday faoliyatning barcha turlarida sezilarli natijalarga

jismoniy, intellektual va shaxsiy salohiyatining turli sohalarida muvaffaqiyatga erishishini ta'minlaydi.

Professor S.I. Kudinovning "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketasi" metodologiyasiga binoan o'zini-o'zi namoyon qilish turlari bo'yicha quyidagicha natijalar olindi.

erishishga yordam beradi: kasbiy, ijodiy, sport, ta'lim va boshqalar.

Xulosa. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsiy salohiyatni tashkil etuvchi eng muhim xususiyatlardan biri bu shaxs irodasidir. Natijalar tahlili o'smir irodasining o'zini o'zi namoyon qilish muvaffaqiyatiga ta'siri haqidagi gipotezani tasdiqlaydi. Turli darajadagi irodaviy salohiyatga ega respondentlar o'rtasida o'z-o'zini namoyon qilish turlari bo'yicha 7 va 9 – sinf ixtisoslashtirilgan va umumiy o'rta ta'lim maktablari o'smir o'quvchilarida farqlar ko'rildi. Natijalar asosida o'smirlik davrida shaxsiy salohiyatni namoyon etishdagi psixologik to'siqlar aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. G'oziyev E.G. Ontogenez psixologiyasi. – T: "NIF MISH" 2020. 43-171b.
2. Nishanova Z.T, Kamilova N.G, Abdullayeva D.U, Xolnazarova M.X. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya – T: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati. 2018-240-271b.
3. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. – Umumiy psixologiya – T: TDPU- 2009.239b
4. Ганиева Н.О. Психологические особенности реализации личностного потенциала в подростковом возрасте. Вестник интегративной психологии 2024 Выпуск 34 часть 2; 75с
5. Леонтьев Д.А. Личностная зрелость как опосредствование личностного роста // Культурно-историческая психология развития/ под ред. И.А.Петуховой. М: Смысл, 2001. 154-161с
6. Соколов В. В. Философия духа и материи Рене Декарта. – М.: Либроком, 2011. – С. 78–81.
7. Леонтьев, Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. Вып. 1. / Под ред. Б. С. Братуся, Д. А. Леонтьева. - М.: Смысл, 2002. - С. 56 - 65.
8. Леонтьев, Д. А. Самореализация и сущностные силы человека / Д. А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. - М., 1997. - С. 156-175.
9. Кудинов С.И. Полисистемная концепция самореализации личности // Дизайн и Технологии. Научный журнал — Москва, 2014, № 41(83). — С. 114–121. 96
10. Кудинов С.С., Авдеев Н.П. Индивидуально-типологическая характеристика самореализации личности // Вестник Российского университета дружбы народов. — Москва: РУДН, 2012. — № 4. — С. 85–91.

Ulug'bek DUSMATOV,

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: dusmatov@mail.ru

Samarqand davlat universiteti professori M.Abdiyev taqrizi asosida

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARIDA HARBIY XIZMATCHILARNI G'OYAVIY TARBIYALASHDA ZAMONAVIY METOD VA USULLAR

Аннотация

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida harbiy xizmatchilarni g'oyaviy tarbiyalashda qo'llaniladigan zamonaviy metod va usullar tahlil etilgan. Tadqiqotda harbiy xizmatchilar orasida vatanparvarlik va ma'naviy tarbiya samaradorligini oshiruvchi innovatsion ta'lim texnologiyalari, raqamli platformalar va interfaol metodlar o'rganilgan. Milliy o'zlikni va harbiy axloqni saqlab qolish bilan birga an'anaviy qadriyatlarini zamonaviy ta'lim amaliyotlariga moslashtirishning ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: G'oyaviy tarbiya, harbiy xizmatchilar, zamonaviy metodlar, vatanparvarlik tarbiyasi, raqamli texnologiyalar, harbiy axloq, ma'naviy rivojlanish.

MODERN METHODS AND APPROACHES IN IDEOLOGICAL EDUCATION OF MILITARY PERSONNEL IN THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Annotation

This article analyzes modern methods and approaches used in the ideological education of military personnel in the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan. The research examines innovative educational technologies, digital platforms, and interactive methods that enhance the effectiveness of patriotic and spiritual education among servicemen. The study emphasizes the importance of adapting traditional values to contemporary educational practices while maintaining national identity and military ethics.

Key words: Ideological education, military personnel, modern methods, patriotic education, digital technologies, military ethics, spiritual development.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И ПОДХОДЫ В ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация

В данной статье анализируются современные методы и подходы, используемые в идеологическом воспитании военнослужащих Вооруженных Сил Республики Узбекистан. Исследование рассматривает инновационные образовательные технологии, цифровые платформы и интерактивные методы, повышающие эффективность патриотического и духовного воспитания военнослужащих. Подчеркивается важность адаптации традиционных ценностей к современным образовательным практикам при сохранении национальной идентичности и военной этики.

Ключевые слова: Идеологическое воспитание, военнослужащие, современные методы, патриотическое воспитание, цифровые технологии, военная этика, духовное развитие.

Kirish. O'zbekiston Respublikasining mustaqillik yo'lida erishgan yutuqlari davlat qurilishi va milliy xavfsizlik tizimining poydevorini mustahkamlashda harbiy soha transformatsiyasining strategik ahamiyatini ko'rsatmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar tizimi, xususan, 2019-yil 21-martdagi "Harbiy ta'lim tizimini isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5689-sonli Farmon [1] va 2021-yil 8-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi qurolli kuchlarini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-52-sonli Farmon [2] qabul qilinishi bu sohaning mamlakatimiz kelajagi uchun strategik prioritet ekanligini yaqqol namoyon etadi.

Globalashuvning chuqurlashayotgan jarayonlari va xalqaro munosabatlardagi geopolitik o'zgarishlar sharoitida harbiy xizmatchilarning g'oyaviy-siyosiy ongini shakllantirish, ularni chuqur vatanparvarlik tuyg'ulari, milliy g'urur hissi hamda puxta ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida tarbiyalash milliy xavfsizlik tizimining ajralmas va muhim komponenti sifatida tan olinmoqda. Bu murakkab va ko'p qirrali jarayon nafaqat o'tmishdan meros bo'lib kelgan an'anaviy tarbiyaviy usullar, balki zamonaviy pedagogik

innovatsiyalar, raqamli ta'lim texnologiyalari va interaktiv vositalarning maqsadli integratsiyasi orqali amalga oshirilishi zarurati paydo bo'ldi.

Harbiy xizmatchilarning professional kompetentligini oshirish bilan bir qatorda, ularning g'oyaviy ongini mustahkamlash, milliy identifikatsiyani chuqurlashtirish va ma'naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirish zamonaviy mudofaa tizimining samaradorligini ta'minlashning asosiy omili hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Harbiy xizmatchilarni g'oyaviy tarbiyalash muammosi xalqaro va mahalliy ilmiy hamjamiyat tomonidan keng o'rganilayotgan multidissiplinar tadqiqot sohasidir. Rossiya Federatsiyasi harbiy pedagogikasi mutaxassislaridan A.V.Baranov va V.I.Lutovinovning ilmiy ishlarida harbiy kadrlarning professional kamoloti va shaxsiy rivojlanish jarayonlarida g'oyaviy tarbiyaning fundamental roli hamda uning samarali amalga oshirilishining nazariy-metodologik asoslari chuqur tahlil etilgan [3].

Zamonaviy harbiy ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni va ahamiyati masalasiga bag'ishlangan G.A.Serikovning tadqiqotlari [4]

raqamli ta'lim vositalarining harbiy kadrlar tayyorlash jarayoniga integratsiyasining nazariy jihatlarini fundamental asoslash bilan birga, ularning amaliy tatbiq etilishining optimal yo'llarini ham ko'rsatib beradi.

Mahalliy ilmiy maktab vakillari orasida A.Qo'chqorov [5.156] ning "O'zbekiston qurolli kuchlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya" nomli fundamental asari O'zbekiston harbiy sohasida ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimining milliy xususiyatlari, tarixiy ildizlari va zamonaviy rivojlanish yo'nalishlarini keng qamrovli tahlil qilgan. B.Nazarov [6] ning tadqiqotlari harbiy xizmatchilarning kasbiy rivojlanish jarayonida g'oyaviy tarbiyaning o'rni va ahamiyatini nazariy-metodologik jihatdan asoslashga qaratilgan.

Vatanparvarlik tarbiyasining milliy o'ziga xos jihatlari va ularning harbiy muhitda qo'llanilishi masalalariga bag'ishlangan O.Musayev va N.Karimova [7] larning hamkorlikdagi tadqiqoti O'zbek xalqining boy ma'naviy merosi va milliy qadriyatlarini harbiy xizmatchilar ongiga singdirish yo'llarini ilmiy asoslashga qaratilgan. Raqamli texnologiyalar va innovatsion ta'lim usullarining harbiy sohadagi qo'llanilishi masalalarini o'rganayotgan xorijiy tadqiqotchilar qatorida J.Smith va M.Johnson [8] larning ishi harbiy ta'limda virtual reallik va gamifikatsiya usullarining samaradorligini empirik tadqiqotlar asosida isbotlaydi. K.Leye va S.Brown [9] larning tadqiqotlari esa interfaol ta'lim metodlarining harbiy muhitda qo'llanilishi, ularning afzalliklari va cheklavlarini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Professional harbiy ta'limda gamifikatsiya usullarining qo'llanilishi masalasiga R.Thompson [10] ning monografiyasi fundamental yondashuv bilan qaraydi. D.Wilson [11] ning tadqiqoti harbiy ta'limda virtual reallik texnologiyalarining amaliy tatbiqi masalalarini keng qamrab oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot murakkab va ko'p komponentli metodologik asosda tuzilgan bo'lib, ilmiy ishning maqsad va vazifalariga muvofiq turli tadqiqot strategiyalari va usullarining maqsadli kombinatsiyasidan foydalanilgan.

Tadqiqot falsafasi va paradigmasi: Tadqiqot pragmatik paradigma asosida amalga oshirilgan bo'lib, bu esa real harbiy muhitda g'oyaviy tarbiya jarayonlarining samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan amaliy yechimlarni topishga imkon berdi.

Tadqiqot dizayni: Aralash (mixed methods) tadqiqot dizayni qo'llanilgan bo'lib, miqdoriy va sifatli ma'lumotlarning parallel yig'ilishi va tahlili asosida amalga oshirildi.

Ma'lumot yig'ish usullari:

Taqqoslash va kontrastiv tahlil metodi - O'zbekiston va yetakchi xorijiy davlatlar (AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Janubiy Koreya) harbiy ta'lim tizimlarida g'oyaviy tarbiya usullarini solishtirishda qo'llanildi.

Strukturlashtirilgan kuzatish metodi - O'zbekiston Qurolli Kuchlari 7 ta harbiy qismida g'oyaviy tarbiya mashg'ulotlarini 6 oy davomida tizimli kuzatish va tahlil qilishda foydalanildi.

Standartlashtirilgan so'rovnoma metodi - 450 nafar turli unvon va lavozim egasi harbiy xizmatchi orasida o'tkazilgan keng qamrovli empirik tadqiqot.

Chuqur strukturlashtirilgan intervyu - 85 nafar yuqori martabali ofitser va ta'lim-tarbiya bo'yicha mutaxassis bilan individual suhbatlar.

Fokus-guruh muhokamasi - 12 ta fokus-guruhda 8-10 nafar harbiy xizmatchi ishtirokida o'rtacha 90 daqiqalik muhokamalar.

Tadqiqot bazasi va tanlov: Tadqiqot O'zbekiston Qurolli Kuchlarining 7 ta harbiy qismida 2023-yil sentabr oyidan 2024-yil may oyigacha 8 oy davomida olib borildi. Tanlov usuli sifatida ko'p bosqichli klasterli tanlov (multistage cluster sampling) qo'llanilgan.

Ishonchlilik va aniqlik ta'minlash: Ma'lumotlarning ishonchlili (reliability) Cronbach's Alpha koeffitsienti orqali ($\alpha=0.89$), aniqlik (validity) esa konstrukt va kriteriy aniqlik usullari bilan ta'minlandi.

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan keng qamrovli empirik tadqiqot natijalari asosida harbiy xizmatchilarni g'oyaviy tarbiyalashda qo'llaniladigan zamonaviy metodlarning samaradorlik darajasi va ularning turli xil ta'sir ko'rsatish mexanizmlari aniqlandi. Olingan ma'lumotlarning statistik tahlili quyidagi metodlar eng yuqori samaradorlik ko'rsatkichlariga ega ekanligini ko'rsatdi:

1. Immersiv raqamli texnologiyalar asosidagi metodlar kompleksi:

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari yordamida O'zbekiston tarixidagi muhim voqealar, qahramonlik namunalari va harbiy an'analarni vizual-interaktiv shaklda namoyish etish (samaradorlik ko'rsatkichi: 94.2%)

360-daraja panoramali multimedia prezentatsiyalar va hissiy ta'sirga ega interfaol kinematografik asarlar namoyishi (samaradorlik: 91.7%)

Mobil platformalar va planshet qurilmalar orqali milliy qadriyatlar, tarixiy shaxslar va ma'naviy merosimiz haqida bilimlarni mustahkamlash va chuqurlashtirish (samaradorlik: 87.3%)

Sinxron ta'lim platformalari orqali masofaviy g'oyaviy ta'lim tashkil etish (samaradorlik: 83.9%)

2. Gamifikatsiya va o'yin elementlari asosidagi pedagogik yondashuvlar:

Vatanparvarlik va milliy g'urur mavzulariga bag'ishlangan intellektual o'yinlar va raqobatli viktorinalar (samaradorlik: 89.6%)

Jamoaviy musobaqalar, debat turnirlar va kognitiv bellashuvlar tashkil etish (samaradorlik: 86.4%)

Tarixiy shaxslarning hayot yo'li va faoliyatini aks ettiruvchi rolli o'yinlar va simulyatsiya mashqlari (samaradorlik: 88.1%)

Ballar to'plash va reyting tizimi asosida g'oyaviy faollik va ma'naviy rivojlanishni rag'batlantirish mexanizmi (samaradorlik: 84.7%)

3. Partizipativ va interfaol ta'lim metodologiyasi:

Seminar-muhokama formatida faol ishtirok etish va ijodiy fikr almashish (samaradorlik: 85.3%)

Loyiha asosidagi ta'lim (Project-Based Learning) orqali milliy qadriyatlar va ma'naviy merosni chuqur o'rganish (samaradorlik: 87.9%)

Brainstorming va sinektika seanslarida ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish (samaradorlik: 82.6%)

Case-study metodlari orqali real hayotiy vaziyatlar va axloqiy dilemmalarni tahlil qilish (samaradorlik: 86.8%)

Raqamli ta'lim platformalari va ularning operatsion samaradorligi

Tadqiqot davomida O'zbekiston Qurolli Kuchlarining turli harbiy qismlarida faoliyat ko'rsatayotgan raqamli ta'lim platformalarining samaradorlik ko'rsatkichlari va foydalanuvchilar tomonidan qabul qilinish darajasi keng qamrovli baholandi:

Raqamli platforma turlari	Faol foydalanuvchilar soni	Samaradorlik koeffitsienti	Asosiy qo'llanish sohalari	Foydalanuvchi mamnunligi
Mobil ta'lim ilovalari	387 (86.0%)	89.4%	Kundalik ma'naviy rivojlanish va bilim mustahkamlash	4.6/5.0

VR/AR simulyator tizimlar	196 (43.6%)	95.8%	Tarixiy rekonstruksiya va immersiv tajriba	4.8/5.0
Onlayn kurs platformalari	298 (66.2%)	81.3%	Nazariy bilimlar berish va testlash	4.2/5.0
Interfaol multimedia kontent	356 (79.1%)	91.2%	Emotsional ta'sir va motivatsiya oshirish	4.7/5.0
Adaptiv ta'lim tizimlari	234 (52.0%)	87.6%	Individual yondashuv va personalizatsiya	4.4/5.0

O'zbek xalqining noyob ma'naviy boyliklarini, milliy qadriyatlarini va madaniy merosimizni harbiy xizmatchilar ongiga chuqur singdirish maqsadida quyidagi innovatsion loyihalar va dasturlar ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi:

“Ulug' ajdodlarimizning ma'naviy maktabi” keng qamrovli multimedia loyihasi doirasida Amir Temur Ko'ragon, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Alisher Navoiy kabi buyuk tarixiy shaxslarning hayot yo'li, ilmiy va ma'naviy merosi zamonaviy 3D vizualizatsiya, virtual reallik va interaktiv storytelling texnologiyalari yordamida harbiy xizmatchilar uchun jozibali va ta'sirchan shaklda taqdim etildi.

“Milliy g'oyaviy va ma'naviy xaritamiz” dasturi O'zbekistonning barcha viloyat va shaharlarining boy tarixiy merosi, madaniy xilma-xilligi, arxitektura yodgorliklari va ma'naviy qadriyatlarini interfaol xarita ko'rinishida o'rganish imkoniyatini yaratadi. Bu dastur harbiy xizmatchilarning o'z vataniga bo'lgan muhabbat va g'ururini yanada chuqurlashtiradi.

“Qahramonlarimiz yo'li” virtual muzeyi loyihasi O'zbekiston tarixidagi harbiy qahramonlar, Ikkinchi jahon urushi veteranlari va zamonaviy mudofaa xodimalarining jasorat va fidoyilik namunalari zamonaviy multimedia texnologiyalar yordamida namoyish etadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy muammolar va cheklavchilar omillar aniqlandi:

Kadrlar tayyorligi va malaka oshirish muammolari: zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan samarali ishlash bo'yicha harbiy pedagog va tarbiyachilarning malaka darajasi hali ham yetarli emas (38.7% etarli daraja).

Texnik ta'minot va infratuzilma cheklavlari: harbiy qismlarda zamonaviy texnik vositalar, yuqori tezlikli internet aloqasi va raqamli ta'lim muhiti bilan ta'minlanishda kamchiliklar mavjud.

Metodologik muvozanat masalasi: an'anaviy tarbiya usullari va zamonaviy innovatsion metodlar o'rtasida optimal muvozanatni ta'minlash va ularni organik uyg'unlikda qo'llash qiyinchiligi.

Generatsion farqlar: turli yosh guruhlaridagi harbiy xizmatchilarning zamonaviy texnologiyalarni qabul qilish darajasi va imkoniyatlari o'rtasidagi sezilarli tafovutlar.

Resurslash va moliyalashtirish: zamonaviy g'oyaviy tarbiya dasturlarini amalga oshirish uchun zarur moliyaviy

resurslar va material-texnik bazaning yetarli darajada ta'minlanmasligi.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida harbiy xizmatchilarni g'oyaviy tarbiyalashda zamonaviy metod va usullarning tizimli joriy etilishi tarbiyaviy jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshirdi va kelajakda yanada rivojlantirish uchun keng istiqbol yaratdi. Raqamli texnologiyalar, gamifikatsiya elementlari va interfaol ta'lim metodlari an'anaviy tarbiya usullarini to'ldirish va boyitish orqali harbiy xizmatchilarning g'oyaviy ongini mustahkamlashda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Institusional rivojlanish: harbiy ta'lim muassasalarida “Raqamli G'oyaviy Tarbiya va Innovatsiyalar Markazi”ni tashkil etish, unda zamonaviy metodlar ishlab chiqish, sinab ko'rish va takomillashtirish amalga oshiriladi.

Kadrlar rivojlantirish dasturi: harbiy pedagog va tarbiyachilarni zamonaviy ta'lim texnologiyalari, raqamli vositalar va innovatsion metodlar bo'yicha tizimli qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Texnologik infrastruktura: milliy qadriyatlar va ma'naviy meros asosidagi virtual muzeyi, tarixiy rekonstruksiya laboratoriyasi va immersiv ta'lim muhitini yaratish uchun zamonaviy texnologik bazani shakllantirish.

Kontent ishlab chiqish: mobil ilovalar, onlayn ta'lim platformalari va interaktiv multimedia kontent uchun O'zbekiston tarixiy-madaniy xususiyatlariga mos maxsus dasturiy ta'minot va ta'lim materiallarini ishlab chiqish.

Xalqaro hamkorlik: rivojlangan mamlakatlarning harbiy ta'lim sohasidagi ilg'or tajribasini o'rganish, moslashtirilgan metodlarni joriy etish va ikki tomonlama ilmiy hamkorlik dasturlarini rivojlantirish.

Tadqiqot rivojlantirish: sun'iy intellekt, mashinali o'rganish texnologiyalari, neyro-pedagogika usullari va kognitiv psixologiya yutuqlarini g'oyaviy tarbiya jarayoniga tatbiq etish istiqbollarini chuqur o'rganish va amaliy amalga oshirish.

Kelajakda mazkur yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining kadrlar salohiyatini yanada mustahkamlash va milliy xavfsizlik tizimining samaradorligini oshirishga muhim hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-martdagi "Harbiy ta'lim tizimini isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5689-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2019. № 11. 22-modda.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 8-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi qurolli kuchlarini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-52-sonli Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2021. № 49. 513-modda.
3. Баранов А.В., Лутовинов В.И. Роль идеологического воспитания в профессиональном и личностном развитии военнослужащих. Москва: Воениздат, 2022. 245 с.
4. Сериков Г.А. Информационные технологии в современном военном образовании: теория и практика применения. Санкт-Петербург: ВМА, 2023. 178 с.
5. Қўчқоров А. Ўзбекистон қуролли кучларида маънавий-ахлоқий тарбия: назария ва амалиёт. Тошкент: Шарк нашриёти, 2023. 156 б.
6. Назаров Б. Харбий хизматчиларнинг касбий ривожланишида ғоявий тарбиянинг ўрни. Тошкент: Фан нашриёти, 2022. 203 б.
7. Мусаев О., Каримова Н. Ватанпарварлик тарбиясининг миллий жиҳатлари: Ўзбекистон тажрибаси. Тошкент: Маънавият нашриёти, 2023. 189 б.

Mavludaxon JUMAKULOVA,
Andijon davlat universiteti tayanch doktranti
E-mail: mavludaxonjumakulova0@gmail.com

PhD B.Isroilova taqrizi asosida

RAG'BATLANTIRISH METODINI ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI FANLARIGA DASTURIY PLATFORMALAR ASOSIDA INTEGRATSIYALASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada rag'batlantirish metodini boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi fanlariga zamonaviy dasturiy platformalar, xususan Nearpod platformasi asosida integratsiyalash imkoniyatlari o'rganilgan. Tadqiqotda interaktiv vositalar orqali o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishi, bilimni o'zlashtirish darajasi va mustaqil fikrlash qobiliyatining ortishi tahlil etilgan. Tajriba-sinov ishlari natijalariga tayangan holda, rag'batlantirish metodining raqamli vositalar bilan uyg'unligi o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali tashkil qilishda muhim omil bo'lib xizmat qilishi ko'rsatib o'tilgan. Maqolada platforma asosida tuzilgan differensial topshiriqlar va o'quvchini monitoring qilish orqali individual yondashuvning afzalliklari yoritilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, mazkur yondashuv o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichini oshirishda ijobiy samara beradi.

Kalit so'zlar: Rag'batlantirish, Nearpod, ona tili, o'qish savodxonligi, integratsiya, raqamli platforma, boshlang'ich ta'lim.

ИНТЕГРАЦИЯ МЕТОДА ПОощРЕНИЯ В УРОКИ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЧТЕНИЯ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ

Аннотация

В данной статье исследуются возможности интеграции метода поощрения в преподавание предметов родного языка и начального чтения в начальных классах на основе современных цифровых платформ, в частности платформы Nearpod. В ходе исследования проанализировано, как использование интерактивных средств способствует повышению интереса учащихся к обучению, уровня усвоения знаний и развитию навыков самостоятельного мышления. На основе результатов экспериментального исследования показано, что сочетание метода поощрения с цифровыми инструментами играет важную роль в эффективной организации процесса обучения. В статье также раскрываются преимущества дифференцированных заданий, подготовленных на платформе, и индивидуального подхода через мониторинг деятельности учащихся. Полученные результаты свидетельствуют о положительном влиянии данного подхода на повышение успеваемости учеников.

Ключевые слова: Поощрение, Nearpod, родной язык, начальное чтение, интеграция, цифровая платформа, начальное образование.

INTEGRATION OF THE REINFORCEMENT METHOD INTO NATIVE LANGUAGE AND READING LITERACY SUBJECTS BASED ON DIGITAL PLATFORMS

Annotation

This article explores the possibilities of integrating the reinforcement method into primary school subjects, specifically native language and reading literacy, through modern digital platforms such as Nearpod. The study analyzes how interactive tools influence students' interest in learning, their level of knowledge acquisition, and the development of independent thinking skills. Based on the results of experimental research, it is demonstrated that the combination of reinforcement methods with digital tools plays a crucial role in organizing the learning process more effectively. The article highlights the advantages of individualized approaches through differentiated tasks and student monitoring within the platform. The findings indicate that this approach yields positive results in improving students' academic performance.

Key words: Reinforcement, Nearpod, native language, reading literacy, integration, digital platform, primary education.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayoni izchil amalga oshirilmoqda. O'quv jarayonida zamonaviy dasturiy platformalardan foydalanish nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki o'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirishda ham muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, Ona tili va o'qish savodxonligi kabi fanlarda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, nutq madaniyatini shakllantirish, o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda motivatsiyaning yuqori bo'lishi muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Rag'batlantirish metodi esa o'quvchilarni faol o'rganishga undash, ularning ichki motivatsiyasini kuchaytirish va ta'lim jarayonida ijobiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodikani raqamli vositalar bilan uyg'unlashtirish esa yangi pedagogik

imkoniyatlarni ochib beradi. Dasturiy platformalar orqali o'quvchilarning erishgan yutuqlari uchun real vaqt rejimida rag'bat berish, baholash va monitoring olib borish mumkin bo'lib, bu esa o'quv faoliyatining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Olima Asqarova Manzura o'z tadqiqotlarida o'quvchilarni rag'batlantirish metodining ta'lim jarayonidagi ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, rag'batlantirish – o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishini oshirish, o'qishga ijobiy munosabatini shakllantirish va o'quv faolligini kuchaytirishning samarali vositasidir. U ilgari surgan usullar, jumladan, eng yaxshi kitobxon tanlovi, sinfdan tashqari o'qish faoliyati, fikr bildirishga undovchi topshiriqlar orqali o'quvchilarni rag'batlantirishdir. O'quvchilarning mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga hamda ta'lim

sifatini oshirishga xizmat qiladi [1]. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rag'batlantirish orqali o'quvchilar o'z bilim va salohiyatini to'liq namoyon qila boshlaydi, bu esa ularning o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi.

Djurayeva S.N. Turdiyeva N.S. Baxronova A.I. nashri ostida rag'batlantirish metodikasini o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, uning ijobiy xatti-harakatlarini shakllantirish va faollashtirishda muhim pedagogik vosita sifatida talqin etadi. Tushuntirish, suhbat, hikoya, namunaviy harakatlar, ijtimoiy ta'sir (havas, taqlid, o'rnak) hamda topshiriq va mashqlar orqali o'quvchini rag'batlantirish, ularning darsdagi faolligini, tartib-intizomini, mehnatga va jamoaga bo'lgan munosabatini mustahkamlashga xizmat qilishi ta'kidlanadi[5]. Mualliflar ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilarning ijobiy harakatlarini maqtash, ma'qullash, dalda berish, olqishlash kabi vositalar bilan doimiy qo'llab-quvvatlash ularning o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, axloqiy-ruhiy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini asoslab bergan. Shu bilan birga, mualliflar oilaviy, maktab va pedagogik jamoa o'rtasida yagona talab va baholash mezonlarining mavjud bo'lishi, rag'bat va jazoning adolatli, haqqoniy tarzda qo'llanilishi zarurligini alohida qayd etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Nearpod — bu interaktiv ta'lim platformasi bo'lib, o'qituvchilarga darslarni yanada qiziqarli va samarali o'tkazish imkonini beradi. Nearpod yordamida o'qituvchilar taqdimotlar, viktorinalar, so'rovnomalar, video materiallar va o'yinlar orqali o'quvchilar bilan real vaqtda muloqot qilishlari mumkin. Platformaning asosiy afzalliklaridan biri — o'quvchilarning faolligini oshirish va dars jarayonida ularning bilim darajasini tezkor baholash imkonini berishidir. Nearpod o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rag'batlantiradi, ularni mavzu bo'yicha fikr yuritishga va o'zaro hamkorlikka undaydi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun darsni rejalashtirish va monitoring qilish jarayonini soddalashtiradi. Ta'lim jarayonini raqamlashtirish va interaktivligini oshirishga qaratilgan ushbu platforma ayniqsa zamonaviy ta'lim talablariga mos keladi[2].

F.A.Zahran o'z tadqiqotida Nearpod ta'lim platformasidan foydalangan holda o'qitish o'quvchilarning o'qish tushunish ko'nikmalari va motivatsiyasiga ta'sirini o'rganib, dasturiy ta'lim platformalar orqali rag'batlantirish metodlarini ta'lim jarayoniga samarali integratsiyalash mumkinligini ko'rsatdi. Nearpod dasturiy ta'lim platformasi fanlarni o'qitishda o'quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirish hamda o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlangan. Dasturiy ta'lim platformalar asosida rag'batlantirish metodlarini qo'llash ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi[3].

Tahlil va natijalar. Nearpod ta'lim platformasi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zida mujassam etgan interaktiv vosita sifatida o'quv jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Platformaning eng muhim afzalliklaridan biri — unda interaktiv video, viktorina, so'rovnomalar va boshqa turli faoliyat turlari yordamida o'quvchilarning faolligini sezilarli darajada oshirish imkoniyatidir[4].

Bu turdagi faoliyatlar o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va ularni darsga faol jalb qiladi. Nearpod platformasi o'qituvchilarga real vaqt rejimida o'quvchilar faoliyatini kuzatish imkonini beradi². Bu xususiyat orqali o'qituvchi har bir o'quvchining bilim darajasini, darsga qiziqishini va faol qatnashuvini baholay oladi, shuningdek, kerakli paytda tezkor tarzda individual yordam ko'rsatishi mumkin.

Platformaning yana bir muhim jihati — o'quvchilarning bilim darajasini individual o'lchash va moslashtirish imkoniyatidir[6]. Ona tili va o'qish savodxonligi fanlarida o'qish jarayonini yaxshilash va o'quvchilarning

o'zlashtirish darajasiga qarab moslashtirilgan topshiriqlar taqdim etishda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim jarayoniga Nearpod platformasining integratsiyasi o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga, ularni rag'batlantirishga va o'zlashtirish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Nearpod platformasi ta'lim jarayonini interaktiv va samarali tashkil etish uchun mo'ljallangan zamonaviy vositadir. Uning asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

Nearpod platformasida interaktiv video, viktorina, so'rovnomalar va boshqa faoliyat turlari yordamida o'quvchilarning faolligi oshiriladi. Bu o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi.

O'qituvchilar Nearpod platformasi yordamida o'quvchilarning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu o'qituvchilarga o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholash va kerakli paytda yordam ko'rsatish imkonini beradi.

Nearpod platformasi o'quvchilarning bilim darajasini individual ravishda o'lchash va moslashtirish imkoniyatini taqdim etadi. Bu o'qituvchilarga o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda darslarni tashkil etishga yordam beradi.

Hozirgi kunda o'quvchilarning diqqat e'tibori ko'pincha gadjetlardagi turli zararli o'yinlar va ko'ngilochar ilovalarga bog'lanib qolishi ta'lim jarayonining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, bu bog'liqlikni kamaytirish va o'quvchilarni samarali yo'naltirish maqsadida ona tili darslarida Nearpod kabi interaktiv ta'lim platformalaridan foydalanish zarurati kuchaymoqda. Ayniqsa, 3–4-sinf o'quvchilari uchun bu muhimdir, chunki ushbu bosqichda ular asosiy xat savodxonligini egallagan bo'lib, o'zlarini o'qishni va yozishni bilaman degan fikrga ega bo'ladi. Natijada, o'quvchilarda o'qishga bo'lgan qiziqish pasayishi kuzatiladi, bu esa ularning ta'limdagi faolligi va o'zlashtirish ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir qiladi.

Ana shunday davrda Nearpod platformasi orqali tashkil etilgan interaktiv darslar o'quvchilarning diqqatini jamlash va ularni dars jarayoniga faol jalb etishda samarali vosita bo'la oladi. Platforma o'quvchilarning qiziqishlarini uyg'otish, ularni rag'batlantirish hamda o'zlashtirish darajasiga qarab guruhlash imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlab, ularga moslashtirilgan topshiriqlarni taqdim etishga zamin yaratadi. Shunday qilib, o'quvchilarning faoliyatini doimiy qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish ta'lim jarayonining sifatini oshiradi hamda mustahkam bilim olishga yordam beradi. Nearpod platformasi asosida ona tili darslarini tashkil etish nafaqat o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini tiklash, balki ularning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil va ijodiy fikrlashga undashda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, zamonaviy ta'lim muassasalarida ushbu kabi dasturiy platformalardan keng foydalanish ona tili va o'qish savodxonligi fanlarini o'qitishda samaradorlikni oshirish uchun dolzarb vazifa sifatida qaraladi.

O'quvchilarning o'zlashtirgan bilimlarini mustahkamlashda uy vazifalarini muntazam bajarishi va o'tilgan mavzularni tizimli ravishda takrorlab borishi muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqsadda Nearpod platformasi orqali tashkil etilgan takrorlash darslari o'quvchilarga egallagan bilimlarini mustahkamlash, ularni amaliyotda qo'llash va o'rganilgan materiallarni yaxshiroq o'zlashtirish imkonini beradi. Anderson takidlaganidek, takrorlash — bu o'rganilgan ma'lumotlarni uzoq muddatli xotirada saqlash va yangi bilimlarni mustahkam asosga qurish jarayonidir[6]. Shu sababli, interaktiv va qiziqarli shaklda tashkil etilgan takrorlash mashg'ulotlari o'quvchilarning o'rganish jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda bilimlarni mustahkam egallashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilari orasidan 3-4-sinf o'quvchilari tanlab olindi. Jami 162 nafar o'quvchi ishtirok etdi, shundan 87 nafar o'quvchi tajriba guruhiga, 75 nafar o'quvchi esa nazorat guruhiga taqsimlandi. Tadqiqot bir chorak davomida o'tkazildi va Nearpod ta'lim platformasi orqali o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga moslashtirilgan uch xil qiyinlik darajasidagi topshiriqlar taqdim etildi.

Nearpod platformasi orqali tashkil etilgan interaktiv topshiriqlar nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga, balki ularning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini ham kuchaytirishga xizmat qildi. Tadqiqot boshida tajriba guruhidagi 87 nafar o'quvchidan 62 tasi 1-jadval

Nearpod platformasiga qiziqish darajasi (tajriba guruhi)

2-jadval

Guruh	Boshlang'ich ball	Yakuniy ball	O'sish foizi
Tajriba guruhi	65	73.7	13.3%
Nazorat guruhi	64.5	66	2.3%

Natijalar shuni ko'rsatdiki, Nearpod platformasidan foydalangan holda tashkil etilgan interaktiv va rag'batlantiruvchi ta'lim jarayoni o'quvchilarning ona tili va o'qish savodxonligi fanlaridagi bilimlarini sezilarli darajada oshirishga yordam berdi. Bu esa o'z navbatida, zamonaviy ta'lim muhitida raqamli platformalarning o'quv jarayonini samarali qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini ochib beradi.

Xulosa. Rag'batlantirish metodini ona tili va o'qish savodxonligi fanlariga dasturiy platformalar asosida integratsiyalash o'quvchilarning bilim olish jarayonidagi faolligini sezilarli darajada oshirishga, bilimlarni mustahkamlashga hamda ularning ta'limga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi. Dasturiy platformalar o'quvchilarni faollashtirish, individual o'quv ehtiyojlariga moslashgan yondashuvni ta'minlash hamda o'quv jarayonida tezkor va aniq fikr-mulohaza berish imkoniyatini yaratadi. Bu o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichini oshiradi va ular orasida mustaqil bilim olish, o'zini namoyon etish istagini uyg'otadi.

Zamonaviy pedagogika talablari ta'lim jarayonini interaktiv, shaxsiylashtirilgan va samarali qilishni taqozo etadi. Rag'batlantirish metodining dasturiy platformalar bilan uyg'unligi aynan shu talablarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Nearpod kabi platformalar o'quvchilarga qiziqarli va oson tushunarli usullar orqali ona tili va o'qish savodxonligi fanlaridagi bilimlarni o'zlashtirishda yordam beradi. Shu bilan

platformaga qiziqish bildirgan bo'lsa, muntazam rag'batlantirish va monitoring natijasida tadqiqot oxirida barcha o'quvchilar Nearpod platformasidan faol foydalanishga o'tdi 91-jadvalga qarang). Bu natija interaktiv ta'lim muhitining o'quvchilarning e'tiborini jalb qilishda yuqori samaradorligini ko'rsatadi.

Test sinovlari natijalari ko'rsatdiki, tajriba guruhida o'quvchilarning o'rtacha ballari 13.3% ga oshdi, nazorat guruhida esa faqat 2.3% ga o'sish kuzatildi (2-jadvalga qarang). Bu farq Nearpod platformasining ta'lim samaradorligini oshirishda ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

birga, o'qituvchilar o'z darslarini o'quvchilarning qobiliyat va ehtiyojlariga moslab moslashtira oladi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Bunday integratsiya o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini monitoring qilishni osonlashtiradi, chunki platformalar o'quvchilarning javoblarini real vaqt rejimida qayd etadi va tahlil qiladi. Natijalarga qarab o'quvchilar rag'batlantiriladi, qo'shimcha yordam ko'rsatiladi yoki qiyinlik darajasi oshirilgan topshiriqlar beriladi. Shu tariqa, o'quvchilar o'zlarining qobiliyatlarini to'liq namoyon eta oladilar va ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishlari yanada ortadi. Dasturiy platformalar yordamida ona tili va o'qish savodxonligi darslarini tashkil qilishda ko'p turdagi interaktiv usullarni qo'llash mumkinligi, jumladan, video materiallar, viktorinalar, so'rovnomalar va guruh ishlari o'quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga rag'batlantiradi. Bu esa ularning bilimlarini yanada chuqurlashtirishga va mustahkamlashga imkon yaratadi. Rag'batlantirish metodini dasturiy platformalar asosida integratsiyalash ta'lim sifatini oshirishda innovatsion yechim sifatida ko'riladi. Bu jarayon nafaqat o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini va faolligini oshiradi, balki o'qituvchilarga o'quv jarayonini samarali boshqarish va optimallashtirish imkonini beradi. Natijada, ta'limda yangi yondashuvlar joriy etilib, o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiluvchi tizim yaratiladi.

ADABIYOTLAR

1. Аскарова Манзура Авазбековна. Бoшлaнг'ич cинф ўқувчиларида ўқиш ва матнни тушуниш кўникмаларини ривожлантириш. пед. фан. ном... дисс. – Наманган, 2020 –Б 137 (93,11)
2. Efendi, Tri. (2024). Nearpod As a Means of Promoting Students' Engagement in English Class. 4. 65-79. 10.21093/benjole.v4i1.8166.
3. Zahran, F. A. (2025). The effect of utilizing Nearpod with guided reading strategy on EFL primary pupils' reading comprehension skills and motivation. Journal of Educational Research and Practice, 15, 1–12. <https://doi.org/10.5590/JERAP.2025.15.1976>
4. Adashboyev Shavqiddin Mixriddinovich. Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar. O'quv-uslubiy majmua.- Toshkent, 2023. -b 121 (52-bet)
5. Savronov, A., Parmanov, J., & Mirzayeva, X. (2025). Ta'lim jarayonida raqamli platformalardan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklari. Research Focus International Scientific Journal. DOI: 10.5281/zenodo.15205980
6. Anderson, J. R. (2000). Learning and Memory: An Integrated Approach. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. ISBN: 978-0471586852.

32.328. 11.78 (132)

Umruzoq JUMANOV,

O'zbekiston Respublikasi Strategik tahlil va istiqbolni belgilash oliy maktabi mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: jumanov11@bk.ru

Renaissance university dotsenti, PhD U.Ergashev taqrizi asosida

XITOIY-O'ZBEKISTON IQTISODIY MUNOSABATLARI: INVESTITSIYALAR VA SAVDO BALANSI TAHLILI (2016-2025 YILLAR)

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekiston va Xitoy Xalq Respublikasi o'rtasidagi savdo-iqtisodiy va moliyaviy hamkorlikning hozirgi holati tahlil qilinadi. Xususan, ikki davlat o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi, amalga oshirilayotgan investitsion loyihalar, ularning natijalari va iqtisodiy samaradorligi muhokama etiladi. Shuningdek, Xitoy kompaniyalari tomonidan O'zbekistonga kiritilgan sarmoyalar va yirik loyihalarining yillik tahlili asosida ikki tomonlama hamkorlik istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Xitoy, savdo, iqtisod, Investitsiya, Bir makon, bir yo'l, kompaniya, ishab chiqarish, tovar, loyiha, xalqaro aloqalar.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КИТАЯ И УЗБЕКИСТАНА: АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИЙ И ТОРГОВОГО БАЛАНСА (2016–2025 ГГ.)

Аннотация

В данной статье рассматриваются современные торгово-экономические и финансовые отношения между Узбекистаном и Китайской Народной Республикой. Особое внимание уделяется объему товарооборота между двумя странами, реализуемым инвестиционным проектам, их результатам и экономической эффективности. Также представлен ежегодный анализ крупных проектов и инвестиций китайских компаний в Узбекистан, освещаются перспективы двустороннего сотрудничества.

Ключевое слово: Узбекистан, Китай, торговля, экономика, инвестиции, «Один пояс, один путь», компания, производство, товар, проект, международные отношения.

CHINA-UZBEKISTAN ECONOMIC RELATIONS: ANALYSIS OF INVESTMENTS AND TRADE BALANCE (2016–2025)

Annotation

This article examines the current trade, economic, and financial relations between Uzbekistan and the People's Republic of China. It focuses on the volume of bilateral trade, ongoing investment projects, their outcomes, and economic efficiency. The article also presents an annual analysis of major projects and investments made by Chinese companies in Uzbekistan, highlighting the prospects for further bilateral cooperation.

Key words: Uzbekistan, China, trade, economy, investment, One Belt, One Road, company, production, goods, project, international relations.

Kirish. Bugungi kunga kelib O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi savdo, iqtisodiy hamda moliyaviy munosabatlar barqaror o'sish sur'atlari bilan rivojlanmoqda. 2022-yil yakuniga kelib, ikki davlat o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi 20 foizga oshib, rekord darajadagi 9 milliard AQSH dollariga yetgan. 2023-yil yakunlarida esa O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasida Xitoyning ulushi 21,9 foizni tashkil etdi. Eksportning 10,1 foizi va importning 29,5 foizi aynan Xitoy bilan amalga oshirilgan.

Shu bilan bir qatorda, Xitoy investitsiyalarining O'zbekistonga kirib kelishida ham sezilarli o'sish kuzatilmoqda. Jumladan, 2017-yildan buyon Xitoydan jalb qilingan investitsiyalar hajmi besh barobarga ortib, 11 milliard AQSH dollariga yetdi. Faqatgina 2022-yil davomida mamlakat iqtisodiyotiga Xitoy tomonidan 2,2 milliard AQSH dollari miqdorida sarmoya yo'naltirilgan [5].

2023-yilda ikki tomonlama tovar ayirboshlash hajmi 51,5 foizga oshib, 13,7 milliard AQSH dollarini tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkichdan 2,5 milliard dollari eksport, 11,3 milliard dollari esa import hissasiga to'g'ri kelgan.

Bundan tashqari, so'nggi besh yil ichida (2020–2024-yillar) O'zbekistonda Xitoy bilan hamkorlikda tashkil etilgan qo'shma korxonalar soni to'rt barobarga ko'paygan. Umuman

olganda, savdo aylanmasi 2023-yilga kelib ikki barobarga ortib, 14 milliard AQSH dollariga yetgan.

Ushbu raqamlar O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning izchil rivojlanayotganini, savdo va investitsiyaviy hamkorlikda yuqori dinamikani aks ettiradi. Bu esa ikki davlat o'rtasidagi strategik sheriklikning yanada mustahkamlanishiga xizmat qilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda bugungi kundagi holatini o'rganishda bir qator normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar va ommaviy axborot vositalaridagi chiqishlar muhim manba sifatida xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-yanvardagi PF-5643-sonli O'zbekiston Respublikasi investitsiyalar va savdo sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni mamlakatda investitsion siyosatni izchil rivojlantirish va xorijiy investorlar, xususan, Xitoy bilan hamkorlikni chuqurlashtirishga qaratilgan muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu farmon orqali investitsiyalar va tashqi savdoni muvofiqlashtirish tizimi tubdan isloh etilgan bo'lib, bu o'z navbatida Xitoy bilan iqtisodiy aloqalarning sifat jihatdan yangi bosqichga chiqishiga xizmat qilgan [2].

I.A.Bekmurotovning “O‘zbekiston-Xitoy: manfaatlar mushtarakligi” nomli maqolasida ikki davlat o‘rtasidagi strategik manfaatlar uyg‘unligi, siyosiy va iqtisodiy yo‘nalishlarda o‘zaro yaqinlashuv jarayonlari tahlil qilinadi. Muallif O‘zbekiston tashqi siyosatida Xitoyning tutgan o‘rni va rolini ochib beradi hamda bu hamkorlikning barqaror rivojlanishini iqtisodiy pragmatizm bilan izohlaydi [5].

Xitoylik iqtisodiy tahlilchi Van Shuyinning “Xitoy islohotlar yo‘lida” nomli maqolasi esa Xitoyda amalga oshirilgan bozor islohotlari, ochiqlik siyosati va tashqi savdoga yo‘naltirilgan strategiyalar haqida tasavvur beradi. Mazkur tahlillar orqali O‘zbekiston uchun Xitoyning iqtisodiy modernizatsiya tajribasi muhim o‘rnak sifatida ko‘rilishi mumkin [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Xitoy-O‘zbekiston iqtisodiy munosabatlariga qaratilgan mazkur maqolada ilmiy-tadqiqotning statistik tahlil, analogik tahlil, analiz, sintez kabi bir qator metod va usullardan samarali foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. 2023-yil yakunida Xitoy O‘zbekiston iqtisodiyotiga eng yirik sarmoyador davlat sifatida e‘tirof etilgan edi. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024-yil mart oyida mamlakatning asosiy kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi 107,1 trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lib, bu umumiy investitsiyalarning 68,9 foizini tashkil etdi.

Ta‘kidlash joizki, 2022-yilda xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmiga ko‘ra Rossiya yetakchi bo‘lgan (20,3 foiz), Xitoy esa 16,4 foiz ulush bilan ikkinchi o‘rinni egallagan edi. Biroq 2023-yil yakunlariga kelib, Xitoy umumiy xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmida 23 foizlik ulush bilan boshqa investor davlatlar orasida birinchi o‘ringa chiqdi [5].

2023-yilda O‘zbekiston va Xitoy o‘rtasidagi ikki tomonlama tovar ayirboshlash hajmi Iqtisodiy islohotlar markazi olib borgan tahlillarga ko‘ra, 51,5 foizga oshgan va 13,7 milliard AQSh dollarini tashkil etgan. Shundan eksport hajmi 2,5 milliard dollar, import hajmi esa 11,3 milliard dollar miqdorida bo‘lgan. Import hajmidagi sezilarli o‘sish — 75,2 foiz — ayniqsa e‘tibordir. Import qilinayotgan mahsulotlarning asosiy qismini mashina va texnologik uskunalari, sanoat uchun mo‘ljallangan mahsulotlar, shuningdek, kimyo sanoati tovarlari tashkil etadi.

Viloyatlar kesimida olib qaralganda, Surxondaryo viloyati va Xitoy o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar ham yuqori sur‘atda rivojlanmoqda. Jumladan, 2023-yilda ushbu viloyatning Xitoy bilan tashqi savdo aylanmasi 325,2 million AQSh dollarini tashkil etgan. Shundan eksport hajmi 217,8 million dollar, import esa 107,4 million dollarni tashkil etgan. Eksport qilinayotgan mahsulotlarning asosiy qismini to‘qimachilik mahsulotlari (xususan, ip-kalava va ipak), quritilgan meva-sabzavotlar, shuningdek, boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlari tashkil qiladi. Import esa trikotaj mahsulotlari, texnik va sanoat uskunalari, farmatsevtika va kimyo sanoati mahsulotlari, metall buyumlar va boshqa turdagi sanoat tovarlarini o‘z ichiga oladi.

Mazkur dinamikalar Xitoyning O‘zbekiston iqtisodiyotiga bo‘lgan investitsion va savdo-iqtisodiy faolligining izchil o‘sib borayotganini ko‘rsatib beradi. Shuningdek, mamlakatlar o‘rtasidagi hamkorlik yangi bosqichga ko‘tarilayotganidan darak beradi.

“Bir makon, bir yo‘l” tashabbusining 10 yilligi munosabati bilan 2023-yil 17-oktabr kuni o‘tkazilgan oliy darajadagi uchrashuv chog‘ida O‘zbekiston va Xitoy rahbarlari tovar ayirboshlash hajmini yaqin besh yil ichida 20 milliard AQSh dollariga yetkazish uchun zaruriy iqtisodiy va institutsional shart-sharoitlar mavjudligini ta‘kidladilar [7].

Xitoy bo‘yicha iqtisodiy tahlilchi Sherzod Ziyoyevning fikricha, ayni vaqtda Xitoy O‘zbekistonning asosiy savdo sherigiga aylangan bo‘lib, yaqin yillarda ikki tomonlama tovar ayirboshlash hajmining izchil oshib borishi

kutilmoqda. Bugungi kunda ushbu hajm 12 milliard dollardan ortiqni tashkil etmoqda va uni 20 milliard dollarga yetkazish bo‘yicha rejalar mavjud. Uzoq muddatli istiqbolda O‘zbekiston Xitoy bilan savdo-iqtisodiy va strategik sheriklik aloqalarini yanada chuqurlashtirish orqali mintaqaviy yetakchi davlatlardan biriga aylanishni maqsad qilmoqda.

Xitoy bilan iqtisodiy hamkorlik turli sohalarni, jumladan, energetika, quyosh elektr stansiyalarini barpo etish, infratuzilmani modernizatsiya qilish kabi yo‘nalishlarni qamrab olmoqda. Shuningdek, ta‘lim, ijtimoiy siyosat va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish borasida Xitoy tajribasidan foydalanish rejalashtirilgan. O‘zbekiston va Xitoy o‘rtasidagi iqtisodiy, savdo va investitsiyaviy hamkorlik respublikaning xalqaro maydondagi mavqeini mustahkamlashda muhim omil bo‘lib, bu jarayon mintaqadagi asosiy muammolar – jumladan, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash va yetkazib berish zanjirlarini rivojlantirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

Xitoyning Markaziy Osiyoga bo‘lgan qiziqishi izchil ortib bormoqda. Bu holat Xitoy Xalq Respublikasi Raisi Si Szinpinning 2023-yil 19-may kuni Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari bilan bo‘lib o‘tgan uchrashuvi orqali o‘z tasdiqini topdi. Mazkur uchrashuv natijasida “Xitoy – Markaziy Osiyo” formatida hamkorlikning yangi modelini shakllantirishga qaratilgan Sian deklaratsiyasi imzolandi [5].

Sammit davomida muhim iqtisodiy masalalar, jumladan, Pekin tomonidan Markaziy Osiyo mintaqasini rivojlantirish maqsadida 3,8 milliard AQSh dollari miqdorida mablag‘ ajratilishi muhokama qilindi. Biroq ushbu uchrashuv faqat iqtisodiy bitimlar doirasidagina emas, balki uzoq muddatli siyosiy strategiyalarni shakllantirish nuqtayi nazaridan ham ahamiyatlidir.

Sian deklaratsiyasining to‘rtinchi bandida Markaziy Osiyo davlatlarining suvereniteti va davlat tuzilmalari barqarorligini saqlash, “rangli inqiloblar”ning har qanday shakllariga qarshi kurashish hamda ichki ishlar aralashuvining oldini olish borasida hamkorlikdagi yondashuv tasdiqlangan. Xitoy tomoni o‘z navbatida mintaqa davlatlarining mustaqilligini qo‘llab-quvvatlashga, ularni tashqi, xususan G‘arb davlatlarining siyosiy aralashuvidan himoya qilishga tayyor ekanligini bildirgan [6].

XX asrning oxirgi o‘n yilligida Xitoyning Markaziy Osiyodagi iqtisodiy ta‘siri bo‘yicha oxir-oqibat Rossiyadan o‘zib ketishi haqidagi ilk bashoratlar paydo bo‘la boshladi. Buning sababi, Xitoy 1990 va 2015-yillarda o‘zining ajoyib iqtisodiy o‘sishini dunyoga namoyish etayotgan bir paytda, Rossiya Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin o‘z iqtisodiyotini barqarorlashtirishga e‘tibor qaratgan edi. Xitoyning Markaziy Osiyodagi roli ortib borayotganiga e‘tibor kuchayib bormoqda, chunki Pekin asrlar davomida birinchi marta asosiy global o‘yinchi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Rossiya uzoq vaqtdan beri mintaqa ishlarida faol ishtirok etayotgan bo‘lsa-da, Xitoyning ta‘siri o‘sishda davom etmoqda.

Xitoyning Markaziy Osiyodagi asosiy ta‘siri iqtisodiy bo‘lib qolmoqda, bu esa hamkorlikning avvalgi bosqichlari davomiyligini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan, mintaqa davlatlarining milliy rivojlanish strategiyalaridan – Qozog‘istondagi “Nurli yo‘l”, Qirg‘izistonning 2026-yilgacha bo‘lgan rivojlanish milliy dasturi va Tojikistonning 2030-yilgacha milliy taraqqiyot strategiyasidan kelib chiqqan holda “Bir makon, bir yo‘l” tashabbusi rivojlanishda davom etmoqda. Markaziy Osiyo davlatlari va Xitoy o‘rtasidagi hamkorlikda Xitoyni Yevropa, Yaqin Sharq va Janubiy Osiyo bilan bog‘lovchi yo‘nalishdagi strategik geografik joylashuvi muhim rol o‘ynaydi. Sian deklaratsiyasining 7-bandiga alohida e‘tibor qaratilgan bo‘lib, unda mintaqada reyslar sonini ko‘paytirish va logistika tarmog‘ini yaxshilash,

shuningdek, "Xitoy-Markaziy Osiyo" transport yo'lagini rivojlantirish haqida so'z boradi [4].

Xitoyning mintaqadagi beshta davlat bilan savdosi rekord darajada o'sib bormoqda. 2022-yilda savdo hajmi birinchi marta 70 milliard dollardan oshdi, rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, Rossiya bilan tovar ayirboshlash hajmi 42 milliard dollarni tashkil etib, bu 40 foizga kamroq. 2023-yilda Xitoyning Markaziy Osiyo mintaqalari bilan tovar ayirboshlash hajmi qariyb 90 milliard dollarga yetdi, Rossiya bilan savdo aylanmasi esa bu miqdorning yarmidan kamini tashkil etdi. Xuddi shunday tendentsiyalar Markaziy Osiyo va Xitoy va Rossiya o'rtasidagi sarmoyaviy aloqalar sohasida ham kuzatilmoqda.

Markaziy Osiyodagi Xitoyning iqtisodiy ta'siri va ishtiroki sezilarli darajada oshib bormoqda, bu esa Rossiyaning mintaqadagi mavqei nisbatan zaiflashganidan dalolat beradi. Umuman olganda, Xitoyning iqtisodiy yuksalishi, shuningdek, uning Markaziy Osiyodagi nufuzi ortib borayotgani izchil tendentsiya bo'lib, har yili iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirmoqda. Bu o'zgarishlar Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun yangi imkoniyatlar ochadi va Xitoy bilan iqtisodiy aloqalarini yanada mustahkamlaydi [5].

O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik rivojlanib borayotgani Xitoyning Markaziy Osiyodagi mavqei sezilarli darajada mustahkamlanganidan dalolat beradi. Xitoy o'z sarmoyalarini, savdo aloqalarini faol ravishda oshirmoqda va yirik qo'shma loyihalarni ishlab chiqmoqda, bu esa uni nafaqat O'zbekistonning asosiy iqtisodiy hamkoriga aylantirmoqda, balki butun mintaqadagi ta'sirini

kuchaytirmoqda. Ekspertlarning fikricha, Xitoyning iqtisodiy kirib borishi uning siyosiy ta'sirining kuchayishi bilan birga keladi va bu Markaziy Osiyodagi kuchlar muvozanatining o'zgarishiga olib kelishi mumkin. O'zbekiston va mintaqaning boshqa mamlakatlari uchun bu yangi rivojlanish istiqbollarini ochadi, biroq ular uchun yangi geosiyosiy uyg'unlikka moslashish zarurati va Xitoyga ehtimoliy qaramlik bilan bog'liq muammolar tug'diradi. Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlari bilan tashqi savdo aylanmasi 2022-yil yakuniga ko'ra 70 milliard dollarni tashkil etib, 2021-yilga nisbatan qariyb 40 foizga oshgan. Xitoy va Markaziy Osiyo o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatilgan 30 yil ichida tashqi savdo aylanmasi qariyb 100 barobarga ko'paygan [7].

Oxirgi yillarda Xitoy Markaziy Osiyoning beshta davlati uchun savdo-iqtisodiy jihatdan eng muhim hamkorlardan biriga aylangan. Xitoyning Markaziy Osiyoga kiritgan jami sarmoyasi 2020-yil oxirida 40 milliard dollarga baholangan. Ularning yarmidan ko'pi Qozog'istonga yo'naltirilgan. O'zbekistonga Pekindan 2018-yildan boshlab investitsiyalar keskin oshgan. Umumiy ko'rsatkich esa 2021-yil oxiriga kelib 9 milliard dollarga yetgan. 2019-yilda Xitoy O'zbekistonga jami 301 million dollar sarmoya kiritgan.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, 2016–2025-yillar davomidagi Xitoy–O'zbekiston iqtisodiy munosabatlari ikki tomonlama manfaatlarga asoslangan, tizimli va strategik yo'nalishdagi hamkorlik modeliga aylandi. Bu jarayon O'zbekistonning iqtisodiy modernizatsiyasi, xorijiy investitsiyalar oqimi va xalqaro iqtisodiy integratsiyasida muhim o'rin egallaydi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va savdo savdo sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish choratadbirlari" to'g'risidagi PF-5643-sonli farmoni 28.01.2019.
3. O'zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat" to'g'risida (yangi tahriri) gi qonuni. 26.05.2000.
4. O'zbekiston va Xitoy: Yangi asrda yangicha hamkorlik. // Xalq so'zi. 2004, 16 iyun.
5. Bekmurotov I.A. O'zbekiston Xitoy manfaatlar mushtarakligi. Jamiyat va boshqaruv. – Toshkent. 2004.– B. 65-66.
6. Van Shuylin. Xitoy islohotlar yo'lida Bozor. Pul va kredit. – Toshkent. 1999. – №3. B. 45-47.
7. Xudoyqulov A. O'zbekiston-Xitoy hamkorlikning yangi bosqichi. Ilm sarchashmalari ilmiy-ma'rifiy jurnal. – Urganch. 2006. – B. 20-22.

UDK:101.3

Hilola ZAYNIYEVA,
O'zMPU Nemis tili va adabiyoti kafedrası dotsenti
E-mail: hilolazayni@gmail.com
Zumrat XUDOYBERDIYEVA,
O'zMPU Nemis tili va adabiyoti kafedrası dotsenti

Dots. PhD S.Nazarov taqrizi asosida

NEMIS TILI DARSIDA TALABALARNI GAPIRISH KO'NIKMASIGA O'RGATISHDA ROLLI O'YINLARNING AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqola zamonaviy chet tili darsini tashkil etishda talaba yoshlarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish maqsadida interaktiv metodlardan unumli foydalanish, talabalarni muloqotga o'rgatish va chet tili darslarini samarali tashkil etish masalalariga bag'ishlangan. Ushbu maqolada shuningdek, interaktiv metodlardan biri, xususan rolli o'yinlarni darsga joriy qilishning bir necha usullari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Muloqot kompetensiyasi, interaktiv metodlar, dialog, rolli o'yinlar, real vaziyat, faol, samaradorlik.

ЗНАЧЕНИЕ РОЛЕВЫХ ИГР В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ НАВЫКАМ УСТНОЙ РЕЧИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам эффективной организации занятий по современному иностранному языку с целью развития у студентов коммуникативной компетенции путем использования интерактивных методов, обучения студентов навыкам общения и повышения эффективности уроков иностранного языка. В статье рассматриваются различные способы внедрения ролевых игр — одного из интерактивных методов — в процесс обучения.

Ключевые слова: Коммуникативная компетенция, интерактивные методы, диалог, ролевые игры, реальные ситуации, активность, эффективность.

THE IMPORTANCE OF ROLE-PLAYING GAMES IN TEACHING STUDENTS' SPEAKING SKILLS IN GERMAN LANGUAGE CLASSES

Annotation

This article is dedicated to the issues of effectively organizing modern foreign language classes with the aim of developing students' communicative competence through the productive use of interactive methods, teaching students how to communicate, and ensuring the effective implementation of foreign language classes. The article also discusses several methods of introducing role-playing games — one of the interactive methods — into the classroom.

Key words: Communicative competence, interactive methods, dialogue, role-playing games, real situations, activity, effectiveness.

Kirish. Zamonaviy usullardan foydalanib dars o'tish, xususan chet tilini o'rgatishda ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil qilishning muhim omilidir. Chet tili darslarida interaktiv metodlarni qo'llash darsning jonli va samarali o'tishini ta'minlaydi. Bu metodlar o'quvchilarning faolligini oshiradi, kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi va o'rganish jarayonini yanada osonlashtiradi. Chet tili darsida interaktiv yondashuv, dialoglar, rolli o'yinlar va jonli muloqotlar, guruhli muhokamalar kabi usullarni qo'llash darsni jonli tashkil qilishning asosiy prinsiplaridan biridir.

Interaktiv metodlar — bu o'quvchilarni faqat passiv qabul qilishdan (ma'lumotni tinglash) faollik bilan shug'ullanishga (muammoni yechish, guruh ishlari ishtirok etish) undovchi pedagogik yondoshuvlardir. Bunday metodlar o'quvchilarga tilni an'anaviy o'rganish usullaridan tashqari, amaliy tarzda, real hayotda ishlatishga imkon yaratadi. Interaktiv metodlarni qo'llashdan asosiy maqsad talabalarni guruh bo'lib ishlashda, jonli muloqot qilish va muhokamalarda, o'yinlarda faol ishtirokini ta'minlashdir.

Zamonaviy chet tili darsida tilni oson va samarali o'rganishi uchun talabalarni muloqotga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Chet tilni o'rganishning boshlang'ich bosqichlarida muloqotning asosini albatta kichik dialoglar tashkil qilishi kerak. Talabalarni dialoglarga jalb qilish, ularni

o'zaro muloqotga o'rgatish zarur. Buning uchun talabalarda dialogik nutq bilan bog'liq bo'lgan talaffuz, so'z boyligi, grammatik kompetensiyasini turli o'yinlar va mashqlar orqali rivojlantirish darsda maqsad qilib olinadi. Leniye Xalilova o'z maqolasida dialogik nutq bilan bog'liq qiyinchiliklarning bir necha asosiy sabablarini va yechimlarini keltirib o'tadi. Ular orasida psixologik to'siqlar, dars jarayonidagi passiv usullar va talabalar orasidagi yetarli amaliyotning yo'qligi tilga olingan. Shuningdek, Murodilla Yakubbayev chet(nemis) tilini o'qitish jarayonida lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantirishga ahamiyat qaratadi.

Ushbu muammolarga yechim sifatida biz talabalarni rolli o'yinlarga, dialoglarga, jonli muloqotga jalb qilish, ularning gapirish istagini rag'batlantirish uchun bir necha usullarni o'rganib chiqamiz. Bu maqolamizning asosiy maqsadlaridan biridir. Ushbu maqolada shu bilan birga talabalarni muloqotga o'rgatishning ustuvor metodlaridan biri bo'lgan rolli o'yinlarning nemis tili darslarida qanday qo'llanilishi usullari yoritiladi.

Grammatik va talaffuz jihatdan o'ziga xos bo'lgan nemis tili kabi xorijiy tillarni o'rganishda rolli o'yinlar muhim o'rin tutadi.

Rol o'ynash va stimulyatsiyalar chet tilini o'rganishda interaktiv metodlarning eng samarali usullaridan biri

hisoblanadi: Talabalar real hayotdagi vaziyatlarni namoyish qilishadi, masalan, do'konda savdo qilish, aeroportda yo'lovchi sifatida muloqot qilish, shifokor qabulida, universitet kutubxonasida yoki talabalar oshxonasidagi suhbat kabilar.

Albatta, bundan tashqari interaktiv metodlarning muloqotga o'rgatuvchi yana bir qancha usullari mavjud, ulardan biri- kichik guruhlarda munozaralar: O'quvchi yoki talabalar guruhlariga bo'linib, turli mavzularda munozaralar olib borishadi. Bu usul o'quvchilarning o'z fikrlarini ifodalash, argumentatsiya qilish va boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirsa, ko'rgazmali materiallar, video va audio materiallar yordamida talabalar yangi leksik va grammatik strukturalarni osonroq o'rganishi, talaffuzga oid ko'nikmalarni rivojlantirishi mumkin. Ammo biz ushbu tadqiqot ishimizda aynan rolli o'yinlarning ta'lim jarayonida qo'llanilishi, strategiyalari va albatta natijalarini ko'rib chiqmoqchimiz.

Rolli o'yinlar avvalo darsning asosiy qismida, ya'ni yangi mavzuni mustahkamlash qismida joriy qilingani ma'qulroq. Buning uchun avvalo vaziyat tashkil qilinib, yangi mavzu prezentatsiyasi yoki undan keyingi dars qismida berilgan dialog asosida rollar bo'lib beriladi. Har bir talaba o'ziga berilgan rolni bajarishga va shu bilan birga so'zlarni vaziyatga qarab erkin so'zlashga harakat qiladi. Bu usul o'quvchilarga tilni real sharoitlarda ishlatish imkonini beradi va kommunikativ kompetensiyalarini oshiradi.

Chet tili darsida talabalar bilim ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida rolli o'yinlarning qo'llanilishi qanday natijalarni berishini quyida ko'rib chiqamiz:

1. Qiziqish uyg'otadi: Talabalar o'zlarini har xil real hayotiy vaziyatlarda tasavvur qiladilar, bu ularning e'tiborini oshiradi.

2. Faol ishtirokni ta'minlaydi: O'yin davomida talabalar faol qatnashadi va o'z fikrlarini ifoda etishga intiladilar.

3. Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradi: Talabalar suhbatlashish va o'zaro muloqot qilishni o'rganadilar.

Rolli o'yinlarni samarali tashkil qilish uchun vaziyatni tanlashda uning oson va qiziqarli ekanligi muhim o'rin tutadi, masalan "do'konda xarid qilish" (Im Geschäft), "restoranda ovqat buyurtma qilish" (Im Restaurant), "yo'l so'rash" (Nach dem Weg fragen), "Shifokor huzurida" (Beim Arzt) kabi mavzular talabalarga real sharoitda qulay harakatlanish va erkin gapirish muhitini, imkonini beradi. Avvalo shu kabi vaziyat yaratilgach, har bir talaba uchun mos rol taqsimlanib beriladi, shundan keyin dialog namunalarini taqdim etiladi.

Talabalarga tayyor berilgan dialog shunday tuzilgan bo'lishi kerakki, kerakli so'zlar, iboralar, mavzuga oid so'zlar qayta-qayta takrorlanib kelishi, dialogning xotirada saqlanishi, til ko'nikmasining oshishiga yordam berishini ta'minlashi kerak. Masalan:

Sotuvchi: "Was möchten Sie kaufen?"

Mijoz: "Ich möchte einen Apfel kaufen."

Sotuvchi: „Wieviel kostet das?“

Mijoz: „Das kostet 20 Euro“

Sotuvchi: „Was kann ich bezahlen?“

Mijoz: „Sie können 15 Euro bezahlen“

Birinchi bosqichlarda talabalarga skript asosida suhbatlashishni o'rgatish, so'ngra ularga erkin tarzda o'z so'zlari bilan gaplashishga imkon bergan ma'qul.

Chet tili (xususan, nemis tili) darsida rolli o'yinlar talabalarining to'rt asosiy ko'nikmasini (tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish) rivojlantirishda ayniqsa juda samarali vosita hisoblanadi. Tinglab tushunish(Hören)

ko'nikmasini rivojlantirish maqsadida Rolli o'yinlar (Sprechen) (Lesen) (Schreiben) jarayonida talabalar bir-birlari bilan suhbatlashib, o'qituvchi yoki guruhdoshlarning gaplarini tinglaydi. Bu: haqiqiy nutqni tushunish ko'nikmasini oshiradi; talaffuz va intonatsiyaga diqqatni qaratishga yordam beradi;

Talabalarga o'z fikrlarini ifodalash uchun qulay muhit yaratadi. Bu: so'z boyligini kengaytirishga yordam beradi; dastlabki xatolardan qo'rqmasdan erkin gapirish ko'nikmasini oshiradi; dialektik va amaliy suhbatlarda qatnashishni o'rgatadi;

Rolli o'yinlarda mavzuga oid matnlar, ssenariylar yoki kartochkalar bilan ishlash talab etiladi. Bu: o'qish tezligini oshiradi; yangi so'z va grammatik konstruksiyalarni matn kontekstida tushunishga yordam beradi; Rolli o'yinlar davomida talabalar qahramonning nutqini yozib chiqishi yoki suhbat davomida eslatma olishga majbur bo'ladi. Bu: yozma muloqot ko'nikmasini shakllantiradi; grammatik aniqlik va so'z tuzilishini yaxshilaydi;

Rolli o'yinlarning umumiy ahamiyatiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak:

1) Motivatsiyani oshiradi: Talabalar jonli va qiziqarli o'yin orqali til o'rganishga ko'proq qiziqish bildiradi;

2) Kommunikativ yondashuv: Tilni amaliyotda qo'llash orqali samarali o'rganiladi;

3) Hamkorlik muhitini yaratadi: Guruh yoki juft bo'lib o'ynaganda muloqot qilish, fikr almashish va tilni birgalikda rivojlantirishga yordam beradi;

Shu sababli, rolli o'yinlar chet tili darsida to'rt ko'nikmani ham rivojlantirishda ajralmas metodik vosita hisoblanadi.

Rolli o'yinlar davomida talabalar bir-birlari bilan muloqot qilishadi, turli personajlar nutqini tinglashadi va vaziyatga mos javob qaytarishga o'rganishadi. Bu ayniqsa nemis tilidagi talaffuzni ham tushunishga yordam beradi.

O'yin davomida talabalar turli rollarni o'ynashadi, bu esa ularga erkin va tabiiy gapirish ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi. Nemis tilida muloqot qilishda ishlatiladigan so'z boyligini oshirish imkoniyati ham yaratiladi. Rolli o'yinlar uchun tayyorlangan ssenariylar va vaziyatlarni o'qish talabalarga nemis tilidagi matnlarni tushunishni rivojlantirishga yordam beradi. Bu nemis tilidagi yozuv tizimiga o'rganishda ham foydali.

Chet tili darsida rolli o'yinlardan foydalanishning yana bir qancha afzalliklaridan biri, qiziqarli muhit yaratib, talabalarni faol ishtirok etishga undashdir. Bu nemis tilidan real hayotiy vaziyatlarda foydalanishga imkon beradi. Talabalar o'zaro muloqot qilish orqali birgalikda o'rganishadi. Keyingi afzalligi, tili o'rganilayotgan mamlakat madaniyatini o'rganadi, ya'ni rolli o'yinlar orqali nemis madaniyati va urfodatlar bilan tanishish imkoniyati yaratiladi. Bu metod talabalarni nafaqat tilni o'rganishga, balki uni amaliyotda qo'llashga tayyorlaydi, shu bilan birga, ijodiy fikrlash va o'zini ifoda etish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Talabalarni dialoglarni o'rganishga jalb qilish maqsadida qiziqarli va motivatsion muhit yaratish maqsadga muvofiqdir. Bunday vaziyatda avvalo „rag'batlantirish“ muhim rol o'ynaydi: har bir muvaffaqiyatli dialog uchun talabalarni maqtash yoki kichik mukofotlar berish samarali bo'ladi;

Vizual materiallar qo'llash, ya'ni o'quv kartochkalari, slydlar yoki videolar orqali real hayotiy suhbatlarni ko'rsatish o'quvchilarni ilhomlantiradi;

Jamoaviy ishlash talabalarni kichik guruhlariga ajratib, birgalikda dialoglar tuzish topshirig'ini bajarishlari ularning bir-biridan o'rganishlariga imkon beradi.

Chet tillarni o'rganayotganda talabalarining turli darajadagi layoqatini e'tiborga olgan holda yondashish maqsadga muvofiqdir. Chunki guruhda talabalarining til

darajasi bir xil bo'lmashligi mumkin, shuning uchun metodlarni individual ehtiyojlarga moslashtirgan ma'qul.

Interaktiv metodlarning samaradorligi ko'plab afzalliklar bilan birga, ba'zi qiyinchiliklarga ham olib kelishi mumkin:

Jumladan, vaqt va resurslarga bo'lgan talab: Interaktiv metodlar qo'llanilganda darsni rejalashtirish va o'quvchilarga individual yondoshuv ko'proq vaqt va resurs talab qiladi. Bunda albatta o'qituvchining malakasi muhim o'rin tutadi. Interaktiv metodlarni samarali qo'llash uchun o'qituvchi yuqori malakaga ega bo'lishi kerak. O'qituvchilar, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bilan bir qatorda, ayniqsa yangi texnologiyalar va onlayn platformalarni qo'llashda o'z bilim va ko'nikmalarini muntazam rivojlantirib borishlari zarur.

Xulosa. Nemis tili darslarida rolli o'yinlardan foydalanish talabalarni til o'rganishga yanada faolroq jalb qilish imkonini beradi. Bu metod nafaqat tilni o'rgatadi, balki talabalarni ijodiy va mustaqil fikrlashga undaydi. Dialoglarni o'rgatishning bunday usullari nafaqat dars davomida, balki real hayotda ham talabalar uchun foydali bo'ladi, ya'ni

kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradi. Interaktiv metodlar tilni muloqot orqali o'rganish imkoniyatini yaratadi, bu esa o'quvchilarning tilni o'zaro muloqotda qo'llash qobiliyatini oshiradi.

Darsda dialoglarni berish talabalarning talaffuz va eshitish ko'nikmalarini yaxshilaydi. Ko'rgazmali materiallar va audio yordamida o'quvchilar tilning talaffuzi va eshitish ko'nikmalarini mukammallashtirishadi.

Guruh bo'lib ishlash yoki munozaralarda ishtirok etish kognitiv rivojlanishga, shuningdek o'quvchilarga mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va kreativ yondoshuvlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, rolli o'yinlar o'qituvchilarga talabalarni baholashda ham yordam beradi. O'yin jarayonida o'qituvchi talabalarni kuzatib, ularning tilni qanchalik yaxshi o'zlashtirganliklarini aniqlashi mumkin.

Umuman olganda, chet tili darslarida rolli o'yinlardan foydalanish talabalarni muloqotga o'rgatishda samarali usul bo'lib, ularning til o'rganish jarayonini qiziqarli va interaktiv bo'lishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Jalolov J.. Chet tilini o'qitish metodikasi, darslik. "O'qituvchi" nashriyoti. Toshkent 2012.
2. Raxmatov I. "O'yin texnologiyalari yordamida chet tilini o'qitishni innovatsiyalash". Maqola. "Arab tili globallashtirish davrida: Innovatsion yondashuvlar va o'qitish metodikasi" xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.
3. Urazbayeva D.. "Rolli o'yinlar chet tillarini o'qitish vositasi sifatida". Maqola. "Ta'lim sifatini ta'minlashning ilg'or usullari", konferensiya materiallari. Samarqand 2024
4. Saidaliyev S. Chet tili o'qitish metodikasidan ocherklar. N 2004.
5. Brown, H. Douglas. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. Pearson Education, 2014.
6. Harmer, Jeremy. The Practice of English Language Teaching. Longman, 2015.

UDK:101.1

Naima ZAYNOBIDINOVA,
Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, f.f.n.

Professor R. Jurayev taqrizi asosida

DINIYLIK VA DUNYOVIYLIKNING O'ZARO UYG'UNLIGI ORQALI IJTIMOIIY BARQARORLIKKA ERISHISH YO'LLARI

Аннотация

Ushbu maqolada diniylik va dunyoviylik tushunchalarining o'zaro uyg'unlashuvi jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotga zamin yaratishi xususida so'z boradi. Diniy e'tiqodning ma'naviy-axloqiy poydevorni mustahkamlash, dunyoviy tamoyillarning esa ilm-fan yutuqlari va huquqiy meyorlar orqali rivojlanishni tezlashtirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Diniy institutlar va dunyoviy boshqaruv organlarining hamkorlikdagi faoliyati, teng huquqlilik va bag'rikenglikka asoslangan siyosiy-ijtimoiy muhit ijtimoiy tinchlik hamda barqarorlikka erishishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: Diniylik, dunyoviylik, bag'rikenglik, ijtimoiy barqarorlik, hamkorlik.

ПУТИ ДОСТИЖЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ЧЕРЕЗ ГАРМОНИЮ РЕЛИГИОЗНОСТИ И СВЕТСКОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматривается взаимосвязь религиозности и светскости как фактор, способствующий достижению общественной стабильности и прогресса. Анализируется значение религиозной веры в укреплении нравственно-духовных основ общества и роль светских принципов в ускорении развития посредством научных достижений и правовых норм. Подчеркивается, что совместная деятельность религиозных институтов и светских органов управления в условиях равноправия и толерантности играет важную роль в обеспечении мира и стабильности в обществе.

Ключевые слова: Религиозность, светскость, толерантность, общественная стабильность, сотрудничество.

PATHWAYS TO SOCIAL STABILITY THROUGH THE HARMONY OF RELIGIOSITY AND SECULARITY

Annotation

This article explores how the interplay between religiosity and secularity serves as a pivotal factor in achieving social stability and progress. It examines the significance of religious faith in reinforcing the moral and spiritual foundations of society and the role of secular principles in fostering development through scientific advancements and legal norms. Furthermore, it highlights the importance of collaborative efforts between religious institutions and secular governance bodies, underpinned by equality and tolerance, in ensuring peace and stability within a community.

Key words: Religiosity, secularity, tolerance, social stability, collaboration.

Diniylik va dunyoviylik tushunchalari jamiyat hayotining ikki muhim qirrasini sifatida azaldan dolzarb bo'lib kelgan. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, insoniyat turli bosqichlarda e'tiqodiy qadriyatlar va dunyoviy taraqqiyot o'rtasidagi muvozanatni topishga intilgan. Bu jarayon ba'zan ziddiyatlar, ba'zan esa uyg'unlik orqali kechgan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, jahon hamjamiyatida dunyoviylik konsepsiyasi tobora keng tarqalishiga qaramay, diniy qadriyatlar hamon jamiyatlar ruhiyatida, madaniyatida muhim o'rin tutib kelmoqda. Shu bois zamonaviy sharoitda ham diniylik va dunyoviylikning uyg'unlashuvi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi eng asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Mazkur mavzuni atroflicha o'rganish uchun avvalo diniylik va dunyoviylik tushunchalarini aniq ta'riflab olish zarur. Diniylik – shaxs yoki jamiyat hayotida diniy e'tiqod, rasm-rusumlar va ma'naviy qadriyatlarning yuqori darajada namoyon bo'lishi, uning turmush tarziga kuchli ta'sir o'tkazishidir. Dunyoviylik esa inson hayotida davlat va jamiyat boshqaruvida diniy institutlardan ayrim holda faoliyat yuritish, shu bilan birga ilm-fan va madaniy taraqqiyotga tayanish orqali barqarorlikka erishishni nazarda tutadi. Dunyoviy tamoyillar asosan barcha e'tiqodlar hamda e'tiqodsizlik huquqlarini teng ko'ruvchi siyosiy-ijtimoiy tizim sifatida shakllangan. Shunday ekan, dunyoviylik diniy an'analar va e'tiqodlarni inkor etmasdan, balki ularni huquqiy hamda ma'naviy poydevor doirasida mustahkamlash, shu

bilan birga bilim, ilm-fan, huquq va taraqqiyot kabi omillarga asoslangan boshqaruvga urg'u beradi.

Diniylik va dunyoviylikning o'zaro uyg'unlashuvi muvozanat tamoyillariga tayangan holda, jamiyatda tinchlik va birdamlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynashi mumkin. Bunda diniy qadriyatlar inson axloqi, odob-axloq qoidalarini, ijtimoiy munosabatlarda o'zaro mehr-oqibat prinsiplarini kuchaytirsa, dunyoviy tamoyillar rivojlanish, yangilikka intilish, ilm-fan yutuqlarini tezroq joriy etish, texnologik taraqqiyotdan foydalanish imkonini beradi. Natijada, jamiyatda dunyoqarashlar xilma-xilligini qadrlash, bag'rikenglik, ma'naviy va huquqiy javobgarlik hissi shakllanadi. Ma'lumki, birdamlik va bag'rikenglik tamoyillari ijtimoiy barqarorlikni kafolatlovchi eng muhim omillardan sanaladi. Shu sababli, diniy e'tiqodlar va dunyoviy g'oyalar uyg'unlashuvi – jamiyatda taranglik va ziddiyatlarni yumshatish, ijobiy munosabatlar rivojini ta'minlashning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Diniylik va dunyoviylikni uyg'unlashtirishda konstitutsiyaviy va huquqiy asoslarning to'g'ri yaratilishi ustuvor ahamiyatga ega. Davlat boshqaruvida konfessiyalar o'rtasida teng huquqlilik prinsipini kafolatlash, turli e'tiqod vakillarining huquqlari va erkinliklarini hurmat qilish, ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni e'tiqod doirasidagi ustunliksiz tartibga solish barqarorlik garovidir. Bunda qabul qilingan qonunlar jamiyatda asossiz kamsitishlarga yo'l qo'ymasligi, barcha fuqarolarning teng huquq va burchlarga egaligi

tamoyilini mustahkamlashi lozim. Dunyoviylik davlat va jamiyatni diniy institutlardan ajratish degani emas, balki davlat siyosiy qarorlar qabul qilishda diniy tashkilotlarning xolis ta'sir doirasini tan olishi, diniy mansublikni cheklov vositasi sifatida ishlatmasligi kerak. Shu orqali turli e'tiqod vakillari o'z diniy rasm-rusumlarini erkin bajara olishi, biroq ayni paytda umumiy qonunlar, huquqiy normalar ustunligini tan olishi ta'minlanadi.

Ayni paytda diniy ta'limning zamonaviy shakllarda rivojlanishi ham diniylik va dunyoviylikning uyg'unlashuviga hissa qo'shadi. Diniy ta'lim asrlar davomida shakllangan axloq me'yorlari va ma'naviy qadriyatlarni ilg'or ilmiy uslublar bilan uyg'unlashtirish orqali yosh avlodga keng dunyoqarash, tolerantlik va tanqidiy tafakkur shakllanishiga zamin yaratadi. Diniy maktablar, madrasa yoki institutlarda avvalo diniy bilim, e'tiqod asoslari chuqur o'rganilsa, shuningdek, umumta'lim fanlari, xorijiy tillar, zamonaviy texnologiyalar bilan tanishish bosqichi ham kuchli rivojlantirilishi muhimdir. Natijada, dinga ixlos qiluvchi shaxslar ijtimoiy muammolarni faqat mistik yoki dogmatik pozitsiyalarda tahlil qilish emas, balki ilmiy-nazariy yondashuvlar orqali yechim topishga harakat qiladi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim bosqich bo'lib, turli qarashlar o'rtasida o'zaro anglashuv darajasini oshiradi.

Dunyoviy ilmlar targ'ibotining kuchayishi diniy qadriyatlarni kamsitish yoki ularni rad etish sifatida talqin etilmasligi lozim. Dunyoviylik ilm-fan va taraqqiyot vositasida ijtimoiy muammolarni hal qilishga yo'naltiradi. Bu jarayonda insonda tanqidiy tafakkur, erkin fikrlash malakasi rivojlanadi. Agar ta'lim sohasida tobora chuqur fan yutuqlari tatbiq qilinib, madaniy-ma'rifiy ishlar faollashtirilsa, ijtimoiy tenglik, so'z erkinligi kabi qadriyatlar mustahkamlanadi. Bunda e'tiqod erkinligiga bo'lgan huquq saqlanib qoladi, individual tanlovga hurmat bilan qaraladi. Ammo aynan shu jarayonda diniy mafkura va dunyoviylik o'rtasidagi qarama-qarshilikka yo'l qo'ymaslik uchun mashvarat, muloqot, chuqur ilmiy-diniy diskussiyalar imkoniyatlari kengaytirilishi zarur.

Diniy institutlar ham jamiyatda ijtimoiy muvozanatni saqlash, xususan, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish orqali barqarorlikka xizmat qilishi mumkin. Yurt tinchligi, fuqarolar o'rtasidagi totuvlik, mehr-oqibat va bag'rikenglikning mustahkamlanishi diniy tashkilotlar faoliyatida doimiy mavzuga aylangani ma'qul. Zero, har qanday e'tiqod tizimining tub mohiyati insoniy fazilatlarini tarbiyalash, jamiyatda ijobiy ruhiyat va hamkorlikni kuchaytirishdir. Ayni chog'da, diniy rahbarlar jamiyat taraqqiyoti uchun davr bilan hamqadam bo'lish, dunyoviy bilimlarni o'rganish, yosh avlodni ish bilan ta'minlash, innovatsion texnologiyalardan foydalanish kabi muhim masalalarda hamkorlikni kuchaytirishi zarur. Bunday hamkorlik ijtimoiy sohada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatlar oldini olishga xizmat qiladi.

Taraqqiyot odatda iqtisodiy barqarorlik bilan chambarchas bog'liq. Agar jamiyatda iqtisodiy imkoniyatlar cheklangan, ishsizlik darajasi yuqori, ijtimoiy adolat printsiplari buzilgan bo'lsa, diniy qadriyatlar va dunyoviy tamoyillar uyg'unlashuvi mushkul kechishi mumkin. Shu bois iqtisodiy rivojlanishni ijtimoiy barqarorlikning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rish kerak. Diniy jamoalar ham xayriya faoliyati, saxovat tadbirlari, ijtimoiy himoya ishlari orqali bevosita iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shishi mumkin. Bunda davlat organlari bilan hamkorlikda, turli nodavlat tashkilotlar, fuqarolik jamiyati institutlari ishtirokida iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy sferalarni bir butun ekotizim sifatida

rivojlantirish samara beradi. Natijada, moddiy farovonlik va ma'naviy qadriyatlar uyg'unligi kuchayib, bu jarayon mustahkam ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Diniylik va dunyoviylik o'rtasida uyg'unlikka erishishda ommaviy axborot vositalarining roli ham beqiyosdir. Mediada diniy masalalarning yoritilishi mas'uliyat bilan olib borilishi, ma'rifiy ko'rsatuv va maqolalarda chuqur tahlillar taqdim etilishi, turli qarashlarga hurmat bilan munosabat bildirishi lozim. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda tezkor axborot almashish jarayonida noto'g'ri talqinlar, murosasiz fikrlar, ta'nalar paydo bo'lishi mumkin. Shu bois professional jurnalistlar, olimlar, turli soha mutaxassislari birgalikda faoliyati orqali diniy-ma'rifiy bilimlarni boyitish, muammoli mavzular yuzasidan ochiq muloqot, ilmiy-nazariy bahs yuritish mexanizmlarini yo'lga qo'yishi zarur. Natijada, jamoatchilik ongida diniy e'tiqod va dunyoviylik o'rtasidagi bog'liqlikning tabiiy ekani, jamiyat osoyishtaligi uchun har ikki tamoyilning ham birdek muhimligi tushuniladi.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, diniy va dunyoviy tamoyillar uyg'unlashuvida ijtimoiy bag'rikenglik, huquqiy barqarorlik va madaniy muloqotning rivoji muhimdir. Ba'zi jamiyatlarda din va davlat o'rtasida keskin darajada ajratish siyosati, boshqalarida esa dinni davlat tizimiga haddan ziyod singdirish amaliyoti turlicha ijtimoiy natijalarga olib kelgan. Ideal model – barcha konfessiyalar, e'tiqodsizlik hamda diniylik teng huquqlikka ega bo'lib, qonun oldida fuqarolar o'z mas'uliyatini his qilishda ko'rinadi. Bunday modelda diniy tashkilotlarning e'tiqod va ibodat masalalaridan tashqaridagi siyosiy qarorlarga bevosita ta'sir doirasi cheklangan bo'ladi, ammo ular ijtimoiy-axloqiy masalalarda, tarbiya va yordam ko'rsatishda faol ishtirok etishlari mumkin. Shu bilan birga, ilm-fan, iqtisod, texnologiya va boshqa jabhalarda dunyoviy boshqaruv usullari hamda yutuqlari ustunlikka ega bo'lib, umumiy manfaatlariga xizmat qiladi.

Yuqoridagi omillar asosida xulosa qilish mumkinki, diniylik va dunyoviylikning uyg'unlashuvi zamonaviy jamiyatda tinchlik, farovonlik va taraqqiyotga zamin yaratadi. Ular o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, o'zaro bag'rikenglik va teng huquqlilik tamoyillarini hayotga tatbiq etish orqali ziddiyatlarni minimallashtirishga erishish mumkin. Diniy qadriyatlar insonlar o'rtasida mehr-oqibat, hamjihatlik, xayrli ishlarga yo'naltirish kuchini o'zida saqlagan bo'lsa, dunyoviylik taraqqiyot, ilg'or texnologiyalar, ilm-fan va huquqiy tamoyillar bilan jamiyatga ijtimoiy uslub baxsh etadi. Bir so'z bilan aytganda, ilohiy qadriyatlar va taraqqiyparvar g'oyalar uyg'unligidan shakllanadigan yagona makon – ijtimoiy barqarorlikning muhim kafolatlaridan biridir.

Bunday uyg'unlikka erishish uchun avvalo qonunchilik bazasini takomillashtirish, e'tiqod erkinligi va fuqarolik huquqlarini kafolatlash, turli diniy konfessiyalar va dunyoviy soha vakillari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur. Ta'lim muassasalari, ilmiy markazlar va OAVlar ham bu yo'lda faol hissa qo'shishi lozim. Natijada, azaliy qadriyatlar va zamonaviy talablarga moslashgan, farovon jamiyat barpo etish uchun mustahkam poydevor yaratiladi. Dunyoviy institutlar ilm-fan yutuqlarini jadal joriy etib, iqtisodiy taraqqiyotni tezlashtirsa, diniy jamoalar axloqiy-ma'naviy poydevorni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ular bir butunlikda ishlagan paytda siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlik poydevori mustahkamlanib boradi. Shu bilan birga, har qanday jamiyatda ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlar chuqur ildizga ega bo'lib, insonlar yuragida ezgu niyatlarni tarbiyalaydi. Aynan shu jihatlar diniy va dunyoviy tamoyillarning uyg'unlashuvi yo'lida pishib yetilgan ijtimoiy barqarorlikni kafolatlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Эргашев Н.М. Диний бағрикенглик ва исломий қурилмаларда барқарорликни таъминлаш йўллари. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2018. – 124 б.

2. Ҳасанов А. Диний ва дунявий тамойиллар уйғунлиги: назарий асослар ва амалий тажриба. – Тошкент: “Маънавият”, 2020. – 265 б.
3. Қодирова Г.Г. Дунёвий жамиятда этиқод эркинлиги: ҳуқуқий асослар // Ўзбекистон ҳуқуқшунослиги. – 2021. – № 3. – Б. 54-67.
4. Каримова С.С. Диний институтлар ва барқарорлик: муаммолар ва ечимлар. – Тошкент: “Тасвир”, 2019. – 208 б.
5. Huntington S. Цивилизациялар тўқнашуви ва янги халқаро тартиб / тарж. Хамидов Ш. – Тошкент: “Алоқа”, 2006. – 400 б.
6. Allport G. The Individual and His Religion. – London: Macmillan, 1965. – 174 p.
7. Johnstone R.L. Religion in Society: A Sociology of Religion. – 8th ed. – New York: Routledge, 2016. – 400 p.

Aziza ZOIROVA,
QarDU Fransuz tili va adabiyoti kafedrasini mudiri, PhD, dotsent
Filip Luice RENEE
QarDU o'qituvchisi

DSc, professor S.Zokirova taqrizi asosida

SUN'IIY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING XORIJIY TILLARNI O'QITISHDAGI LINGVODIDAKTIK INTEGRATSIYASI: KOGNITIV-KOMMUNIKATIV SAMARADORLIK VA TIL KOMPETENSIYASINING PRAGMATIK O'SISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining xorijiy tillarni o'qitish jarayoniga lingvodidaktik nuqtai nazardan integratsiyasi, xususan ularning kognitiv-kommunikativ samaradorlikni oshirishdagi va til kompetensiyasining pragmatik o'sishiga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot tilshunoslikning zamonaviy nazariyalariga – kognitiv lingvistik, kommunikativ kompetensiya, konstruktivistik yondashuv va pragmatik lingvistik paradigmalarga tayangan holda olib boriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, lingvodidaktika, kognitiv yondashuv, kommunikativ kompetensiya, pragmatik til o'zlashtirish, til o'qitish texnologiyalari, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, tilshunoslik nazariyalari, diskursiv faoliyat, madaniyatlararo kommunikatsiya.

LINGUODIDACTIC INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: COGNITIVE-COMMUNICATIVE EFFICIENCY AND THE PRAGMATIC GROWTH OF LANGUAGE COMPETENCE

Annotation

This article examines the integration of artificial intelligence (AI) technologies into the process of foreign language teaching from a linguodidactic perspective, focusing in particular on their contribution to enhancing cognitive-communicative efficiency and the pragmatic development of language competence. The study is grounded in contemporary linguistic theories, including cognitive linguistics, communicative competence, constructivist approaches, and pragmatolinguistics.

Keywords: artificial intelligence, linguodidactics, cognitive approach, communicative competence, pragmatic language acquisition, language teaching technologies, learner-centered instruction, linguistic theories, discourse activity, intercultural communication.

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ: КОГНИТИВНО-КОММУНИКАТИВНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ПРАГМАТИЧЕСКИЙ РОСТ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация

В данной статье рассматривается интеграция технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процесс преподавания иностранных языков с лингводидактической точки зрения. Особое внимание уделяется их влиянию на повышение когнитивно-коммуникативной эффективности и развитие прагматической составляющей языковой компетенции. Исследование опирается на современные лингвистические теории, включая когнитивную лингвистику, теорию коммуникативной компетенции, конструктивистский подход и прагматическую лингвистику.

Ключевые слова: искусственный интеллект, лингводидактика, когнитивный подход, коммуникативная компетенция, прагматическое усвоение языка, технологии преподавания языка, личностно-ориентированное обучение, лингвистические теории, дискурсивная деятельность, межкультурная коммуникация.

Kirish. XXI asrning raqamli inqilobi ta'lim sohasiga, xususan, xorijiy tillarni o'qitish jarayoniga yangi paradigmalarni olib kirdi. An'anaviy grammatika-va-tarjima (grammar-translation) modeli, nazariy bilimga asoslangan yondashuvlar va statik darsliklarga tayanilgan metodlar o'zining samaradorlik chegarasiga yetdi. Ayni paytda zamonaviy ta'limning markazida interaktivlik, multimodal vositalar, personalizatsiya va moslashuvchan (adaptiv) o'rgatish tamoyillari turibdi. Shu zamonaviy o'zgarishlarning markazida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivoji turib, xorijiy til ta'limini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalar, xususan, tabiiy tilni qayta ishlovchi tizimlar (NLP), chat-botlar, interaktiv tahlil platformalari, avtomatik tarjima vositalari va virtual o'rgatuvchilar yordamida o'quvchilarning nutqiy faolligi, semantik tafakkuri va sotsiopragsmatik idroki faol

shakllanmoqda. Endilikda o'qituvchi – markaziy bilim manbai emas, balki o'rganish jarayonini muvofiqlashtiruvchi va motivatsiyani boshqaruvchi figuraga aylanmoqda. O'quvchi esa passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchi va interaktiv subyekt darajasiga ko'tarilmoqda.

SI vositalari o'quvchilarning kognitiv yuklamasini inobatga olib, har bir o'rganuvchiga individual yondashuvni ta'minlaydi. Nutqiy xatolarni avtomatik aniqlash, talaffuzni real vaqtda baholash, kontekstual tarjima, til ssenariylarini mashq qilish, shaxsiy til portfellarini shakllantirish kabi funksiyalar bu texnologiyalar orqali osonlashmoqda. Ayniqsa, til o'zlashtirishning pragmatik jihatlarini — nutq aktlari, sotsiokulturologik farqlar, implikaturalar va til birliklarining kontekstual ishlatilishi SI yordamida ko'rgazmali va tajribaviy tarzda o'rgatilishi mumkin bo'lmoqda.

Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining xorijiy tillarni o'qitishdagi lingvodidaktik salohiyati, xususan

kognitiv-kommunikativ faoliyatni kuchaytirishi va pragmatik til kompetensiyasini shakllantirishdagi roli zamonaviy tilshunoslik nazariyalari asosida tizimli tahlil qilinadi. Shuningdek, maqola SI texnologiyalarining o'qitish metodikasi bilan integratsiyalashuvi, interaktiv dars muhiti yaratishdagi afzalliklari va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modeliga qo'shgan hissasini o'rganishga qaratilgan.

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining xorijiy tillarni, xususan fransuz tilini o'qitishdagi roli hozirgi zamonaviy tilshunoslik nazariyalari bilan bevosita uyg'unlashgan holda shakllanmoqda. Tilni o'rganish faqat grammatik yoki lug'aviy birliklarni yodlashdan iborat bo'lmay, balki uning chuqur semantik, pragmatik, sotsiokulturologik va kognitiv qatlamlarini ongli ravishda idrok etishni ham o'z ichiga oladi. SI texnologiyalari esa shu jarayonni individuallashtirish, real vaqti tahlil, interaktiv muhit yaratish va kontekst asosida mashg'ulotlarni moslashtirish imkoniyati bilan qo'llab-quvvatlaydi.

Bunday integratsiyaning nazariy asoslarini quyidagi to'rtta yetakchi yo'nalish asosida tahlil qilish mumkin: kognitiv lingvistika, kommunikativ kompetensiya nazariyasi, konstruktivistik ta'lim modeli va pragmalingsvistik yondashuv. Har bir nazariya fransuz tili o'qitish jarayonida SI vositalarining maqsadli va samarali qo'llanilishini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Kognitiv lingvistika tilni inson tafakkuri va idrokining mahsuli sifatida qaraydi. Til o'rganish bu yerda faqat tashqi tizimni o'zlashtirish emas, balki mavjud bilimlar bilan yangi semantik va sintaktik strukturalarni bog'lay olish qobiliyatidir. SI texnologiyalari aynan shu bog'lanishlarni tezlashtirish va modellashtirish imkonini beradi. Fransuz tilida misol keltiradigan bo'lsak: O'quvchi "Je suis allé au marché" kabi ifodani tuzishda vaqt, harakat va joy tushunchalarini ongli tarzda uyg'unlashtiradi. SI yordamida: Duolingo yoki ChatGPT o'quvchiga xatolik yuzaga kelganda real vaqti grammatik asosli tuzatish beradi va "passé composé" ning tarkibi bilan "aller" fe'lida "être" yordamchi fe'l ishlatilishini semantik kontekstga bog'lab tushuntiradi. Bu SI vositalari orqali ongli o'rganish (explicit cognition) va assotsiativ fikrlash jarayonlarini faollashtiradi.

Tilni o'rganish, ayniqsa, fransuz tilini o'rganishning samaradorligi, o'quvchining muloqotda funksional va mazmunga yo'naltirilgan ishtirokiga bog'liq. Kommunikativ kompetensiya — bu grammatik to'g'rilikdan tashqari ixtisoslashgan kontekstda to'g'ri, mos, va madaniy jihatdan maqbul til birikmalarini ishlatish qobiliyatidir. Fransuz tilida misol keltiradigan bo'lsak: "Pourriez-vous m'indiquer le chemin de la gare?" — bu so'rov tilning rasmiy kontekstdagi versiyasidir. SI yordamida o'quvchi ushbu iborani chat-bot orqali interaktiv ssenariyda mashq qiladi, turli nutq vaziyatlarida mos variantlarni sinab ko'radi (tutoyer vs. vouvoyer farqlari). Natija: O'quvchi real kommunikatsiyaga tayyor, ssenariyga mos, sotsial kontekstda foydali nutqni avtomatik ravishda shakllantirishni o'zlashtiradi.

Konstruktivizmda o'qitish jarayoni o'quvchining faol ishtiroki, individual tajribasi va "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasiga asoslanadi. SI bu nazariyani real amaliyotga moslashtirib, adaptiv tizimlar orqali har bir o'quvchi uchun moslashtirilgan mashg'ulotlar yaratadi. Fransuz tilida misol keltiradigan bo'lsak: Duolingo dasturida o'quvchi A1 darajada salomlashuvni o'rganayotgan bo'lsa, "Bonjour, comment tu t'appelles ?" kabi iboralarini interaktiv ravishda mashq qiladi. Agar darajasi B1 bo'lsa, unda u "Quels sont les avantages du télétravail en France?" kabi muhokamali ssenariylarda ishtirok etadi. Afzalligi: Barcha mashg'ulotlar o'quvchining hozirgi kompetensiyasi asosida avtomatik tuziladi va shaxsiylashtiriladi.

Pragmalingsvistika tilning kontekstual ma'nosiga, ijtimoiy funksiyalariga va muloqotdagi yashirin ma'lumot

(presuppozitsiya, implikatura) uzatishga e'tibor qaratadi. Bu ayniqsa, madaniyatlararo farqlarga boy fransuz tilida nihoyatda muhim hisoblanadi. Fransuz tilida misol keltiradigan bo'lsak: "Il fait un froid de canard." — bu ibora oddiy ob-havo ta'rifi emas, balki idiomatik va madaniy ifoda. ChatGPT orqali o'quvchi bu kabi frazeologik birliklarning metaforik va kontekstual ma'nosini o'rganib, o'z nutqida mos ravishda ishlatadi. Amaliy foyda: O'quvchi nafaqat lug'at boyligini oshiradi, balki real hayotiy konversatsiyada noverbal ma'lumotlar, nutq aktlari va ijtimoiy nuanslarni tushunishga o'rganadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari, tilshunoslik nazariyalari bilan uyg'unlashgan holda, fransuz tilini o'rgatish jarayonida ongli o'zlashtirish, kommunikativ holatlarda faol ishtirok, sotsiopragmatik sezgirlik va madaniy moslashuv ko'nikmalarini shakllantiruvchi strategik vositaga aylanmoqda. Har bir nazariy yondashuv SI asosidagi vositalar orqali amaliy modellashtirishga ega bo'lib, zamonaviy lingvodidaktikada SI texnologiyalarining muqobil o'rni mavjudligini isbotlamoqda.

Til bilimlari inson tafakkuri va idrok jarayonlariga bevosita bog'liq bo'lib, o'quvchi tilni semantik va sintaktik jihatdan ongli tarzda o'zlashtiradi. SI bilan bog'liqlik: Sun'iy intellekt asosida ishlovchi avtomatik tuzatish vositalari, masalan, Grammalecte yoki Writefull for French, o'quvchilarning yozma nutqidagi sintaktik, morfologik va semantik xatolarni real vaqtda tahlil qilib, ularga tuzatish tavsiya qiladi. Bu faoliyat metakognitiv monitoring orqali o'quvchining tafakkuriga bog'liq tahliliy faollikni oshiradi. Fransuz tilida misol keltiradigan bo'lsak: Phrase de l'élève : "J'ai mangé le dîner hier soir." SI vositasi: "En français, on ne dit pas 'manger le dîner', mais plutôt 'dîner' tout court. Essayez : 'J'ai diné hier soir.'" Bu kabi semantik-sintaktik qayta ishlash SI'ning til o'rganishda kognitiv modellashtirish imkoniyatlarini ochadi.

Kommunikativ kompetensiya, asosiy tamoyil: Til o'rganish kommunikativ vazifalarni bajara olishga qaratilgan bo'lib, o'quvchi real hayotiy muloqotga tayyorlanadi. SI bilan bog'liqlik: Fransuz tilini o'qitishda chat-botlar (masalan, ChatGPT, Replika, yoki Bonjour! AI) yordamida o'quvchi interaktiv suhbatda ishtirok etadi. Real hayotiy ssenariylar asosida tuzilgan topshiriqlar orqali u funksional til vositalaridan foydalanishni o'rganadi. Masalan (dialog ssenariysi): Utilisateur : Bonjour, je voudrais réserver une table pour ce soir. Bot : Bien sûr, pour combien de personnes et à quelle heure ?

Bunday mashg'ulotlar real kommunikatsion holatlar orqali o'quvchining og'zaki va yozma nutqini funksional jihatdan rivojlantiradi.

Konstruktivistik yondashuv, asosiy tamoyil: O'quvchi o'z bilimini mustaqil tarzda, tajriba asosida quradi. O'qituvchi yoki SI tizimi o'quvchining "yaqin rivojlanish zonasi"da joylashgan bilimlarni aniqlab, unga shaxsiylashtirilgan yordam beradi. SI bilan bog'liqlik: Fransuz tilida adaptiv o'quv platformalari (masalan, Duolingo, Busuu, LingQ) har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasini aniqlaydi va shunga mos topshiriqlarni taklif etadi. Bu yondashuv o'quvchining mustaqil tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Misol: A1 darajadagi o'quvchiga — "Écoutez et choisissez la bonne image." B1 darajadagi o'quvchiga — "Expliquez pourquoi ce personnage est en colère dans l'histoire". Bu SI'ning konstruktivizmga asoslangan differensial yondashuvi natijasidir.

Pragmalingsvistika, asosiy tamoyil: til kontekstda ishlatilganda o'z to'liq ma'nosini oladi. Nutq aktlari, ijtimoiy-ma'nodagi vazifalar, presuppozitsiyalar va implikaturalarni tushunish til kompetensiyasining yuqori bosqichidir. SI bilan bog'liqlik: Fransuz tilini o'qitishda generativ sun'iy intellekt

modellari (masalan, ChatGPT) yordamida o'quvchilarga turli ijtimoiy vaziyatlarda nutq aktlarini tahlil qilish va ularni qayta yaratish topshiriqlari beriladi. Misol (nutq aktlari asosida): Topshiriq: Rédigez une demande polie pour emprunter un livre à votre camarade. O'quvchi: "Est-ce que tu peux me prêter ce livre ?" SI taklif qilgan yaxshilanish: "Serait-il possible de me prêter ce livre, s'il te plaît ?"

Bu vazifada SI pragmatik sezgirlikni oshiruvchi vosita sifatida ishlaydi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari fransuz tilini o'qitishda nafaqat o'quvchi faoliyatini boshqaradi, balki tilshunoslikdagi yetakchi nazariyalar bilan uzviy integratsiyalashgan holda o'rgatishning yangi bosqichini shakllantiradi. Har bir nazariya SI vositalari orqali hayotga tatbiq etilmoqda: kognitiv jarayonlar avtomatlashtirilgan tahlil vositalarida, kommunikativ kompetensiya chat-botlar orqali,

konstruktivizm adaptiv platformalarda, pragmatik kompetensiya esa generativ modellarda samarali tarzda amalga oshirilmoqda. Bu esa sun'iy intellektning zamonaviy lingvodidaktikaning ajralmas qismi sifatida ilmiy asoslash imkonini beradi.

Amaliy tatbiqiy shakllar: Sun'iy intellekt vositalari bilan integratsiyalashgan til mashg'ulotlari

Sun'iy intellekt vositalarining xorijiy tillarni, ayniqsa fransuz tilini o'qitishdagi qo'llanilishi interaktiv, multimodal va shaxsga yo'naltirilgan o'rganish muhitini shakllantiradi. SI texnologiyalari yordamida o'quvchilar o'zlarining leksik, fonetik, pragmatik va diskursiv kompetensiyalarini real kontekstda rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Quyida zamonaviy SI platformalarining lingvodidaktik funksiyalari, ularning fransuz tili mashg'ulotlarida qo'llanilish shakllari va natijaviy ta'siri tahlil qilinadi.

Platforma / vosita	Lingvodidaktik funksiyasi
Duolingo	Adaptiv mashg'ulotlar, o'z-o'zini baholash, vizual feedback. Fransuz tilidagi soddalashtirilgan ssenariylar orqali grammatika va nutq shakllarini bosqichma-bosqich mustahkamlash.
ELSA Speak	Talaffuzni avtomatik baholash va fonetik kompetensiyani rivojlantirish. O'quvchining fransuzcha tovush tizimini aniqlik bilan o'zlashtirishi uchun personalizatsiyalangan takrorlash.
ChatGPT	Dialogik muhitda pragmatik mashqlar, yozma va og'zaki muloqotga yo'naltirilgan vazifalar, ijtimoiy-nutq holatlarini simulyatsiya qilish.
YouGlish / LingQ	Autentik videomateriallar orqali semantik-assotsiativ tahlil, fransuzcha real nutq tezligini, kontekstni va uslubiy farqlarni anglash.
Replika / AI chatbots	Ssenariyli, emotsional va madaniyatlararo muloqot. O'quvchilar fransuz tilida do'stona, rasmiy, neytral yoki hissiy ohangda nutq qurishni mashq qiladi.

Amaliy misollar bilan izoh:

Duolingo: O'quvchiga "Qu'est-ce que tu fais ce soir ?" kabi savollar bilan kunlik muloqot shakllari o'rgatiladi.

ELSA Speak: "Je voudrais une baguette." jumlasini talaffuzi avtomatik baholanib, og'iz-harakat chizig'i orqali ko'rsatiladi.

ChatGPT: "Simulez une conversation entre un client et un serveur dans un restaurant à Paris." — o'quvchi real nutq aktyorligini mashq qiladi.

LingQ: Fransuzcha "ARTE" yoki "France 24" videolaridan olingan iqtiboslar asosida semantik so'z birikmalarini tahlil qilish.

Replika: "Tu es en colère ? Pourquoi ? Raconte-moi." kabi his-tuyg'ular asosidagi suhbatlar madaniy sezgirlikni oshiradi.

Sun'iy intellekt orqali til kompetensiyasining pragmatik o'sishi

Sun'iy intellekt yordamida xorijiy til o'rganuvchilarda pragmatik til kompetensiyasining rivojlanishi faqat lingvistik bilimlarni o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki tilni mos kontekstda, sotsial vazifalarda va madaniy holatlarda moslashtirib qo'llash salohiyatini shakllantiradi. Bu o'sish quyidagi asosiy komponentlar orqali yuz beradi: 1. Pragmatik moslashuv. Ta'rif: O'quvchi real hayotiy kontekstlarda (masalan, restoran, mehmonxona, kutubxona, savdo do'koni) qanday nutq shakllaridan foydalanishni tanlay oladi. Misol: Informel: "Tu peux me passer le sel ?" — Formel: "Pourriez-vous me passer le sel, s'il vous plaît ?"

SI vositasi: ChatGPT, Duolingo orqali turli kontekstlar asosida nutq uslublarini tanlash mashqlari.

2. Diskursiv tafakkur. Ta'rif: O'quvchi muloqot davomida fikr bildirish, dalillash, savolga mos javob berish va ohang tanlashda kontekstual izchillikni saqlaydi. Misol: Question: "Pourquoi pensez-vous que les réseaux sociaux sont importants dans l'apprentissage des langues ?" — Réponse

attendue: "Parce qu'ils offrent une exposition continue à la langue et permettent une pratique quotidienne." SI vositasi: ChatGPT bilan ese yoki muhokama yozish, YouGlish yordamida argumentativ nutq namunalari o'rganish.

3. Kross-madaniy sezgirlik

Ta'rif: O'quvchi boshqa millatning madaniyatiga xos til birliklarini tushunadi va o'z madaniy kontekstidan farqli ifodalarni moslashtira oladi.

Misol: France: "On se tutoie ?" (norasmiy murojaatni so'rash) — O'zbekcha muqobil: "Endi sen deyishsa bo'ladimi?"

SI vositasi: Replika yoki ssenariyli chatbotlarda madaniyatlararo muloqot simulyatsiyasi.

4. O'quv avtonomiyasi (self-monitoring)

Ta'rif: O'quvchi o'z bilimini mustaqil boshqaradi, o'z-o'zini nazorat qiladi, mashqlarni xatoliklari asosida takrorlaydi.

SI vositasi: — ELSA Speak: talaffuz bo'yicha o'z-o'zini kuzatish. — Duolingo: haftalik hisobot, progress chizig'i. — ChatGPT: savol-javob orqali o'zining tahliliy javoblarini mustaqil sinovdan o'tkazish.

Xulosa

Kelgusi istiqbolda SI texnologiyalarini xorijiy til o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi tizimiga joriy etish, o'quvchilarning tilda rivojlanish trayektoriyasini ilg'ab oluvchi intellektual til korpuslari bilan ishlash, hamda sun'iy intellektga mos lingvodidaktik modullar va metodik platformalarni loyihalash alohida ilmiy-amaliy yo'nalish sifatida rivojlanadi. Bu yo'nalish nafaqat texnologik rivojlanishga, balki pedagogik tafakkurning o'zgarishiga ham turtki bo'ladi.

Shunday qilib, sun'iy intellekt vositalariga asoslangan lingvodidaktika — bu faqat yondashuvlar to'plami emas, balki o'qituvchining, o'rganuvchining va o'rganilayotgan tilning o'zaro munosabatini qayta shakllantiruvchi zamonaviy ta'limiy paradigma sifatida qaralishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Larsen-Freeman D., Anderson M. Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford University Press – 2011
2. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press – 1982
3. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics – 1980
4. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press – 1978
5. Tomlinson B. Developing Materials for Language Teaching. Bloomsbury – 2013
6. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press – 1965
7. Hymes D. On Communicative Competence. Sociolinguistics: Selected Readings – 1972
8. Levinson S. C. Pragmatics. Cambridge University Press – 1983
9. Nizomova M. B. Polysemantic features of pedagogical terms in English and Uzbek translation. CRJPS – 2021
10. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education – 2007

Umida IBAYDULLAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali dotsenti, PhD
E-mail: umidaibaydullayeva@gmail.ru

Dotsent B.Norbekova taqrizi asosida

OILAVIY MUNOSABATLARDA YUZAGA KELAYOTGAN NIZOLARNI BARTARAF ETISHDA PSIXODRAMMANING AHAMIYATI

Аннотация

Mazkur maqolada bugungi kunda oilalarda sog'lom muhitni yaratish, oiladagi shaxslararo munosabatlarni shakllantirish, oilaviy munosabatlarda yuzaga kelayotgan nizolarni bartaraf etishda psixodrammaning ahamiyati naqadar ahamiyatli ekanligi, psixodramma odamlarning o'z-o'zini anglashlari, his-tuyg'ularini ifoda etishlari va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishlari uchun zarur ekanligi haqida batafsil yoritilib, amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: oila, er-xotin, nizo, oilaviy munosabatlar, psixodramma, nizo turlari, barkamol shaxs, stress, muammo, muloqot, ziddiyat, terapiya.

THE IMPORTANCE OF PSYCHODRAMA IN RESOLVING CONFLICTS IN FAMILY RELATIONSHIPS

Annotation

This article examines the importance of psychodrama in creating a healthy environment in the family, the formation of interpersonal relationships in the family, eliminating conflicts that arise in family relationships, psychodrama. It explains in detail what a person needs for self-realization, expressing his feelings and developing social skills, and gives practical recommendations.

Key words: family, husband wife, conflict, family relationships, psychodrama, types of conflict, versatile personality, stress, problem, communication, conflict, therapy.

ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОДРАМЫ В РАЗРЕШЕНИИ КОНФЛИКТОВ В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье рассматривается значение психодрамы в создании здоровой обстановки в семье, формировании межличностных отношений в семье, устранении конфликтов, возникающих в семейных отношениях, психодрамы. Подробно объясняется, что необходимо человеку для самореализации, выражения своих чувств и развития социальных навыков, даются практические рекомендации.

Ключевые слова: семья, муж, жена, конфликт, семейные отношения, психодрама, виды конфликта, разносторонняя личность, стресс, проблема, общение, конфликт, терапия.

Kirish. Mamlakatimizda so'nggi yillarda oilalarda sog'lom muhitni yaratish, oila institutini mustahkamlab, oiladagi shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va oila qadriyatlarini singdirish orqali oilaviy munosabatlarni barqarorlashtirishga bo'lgan e'tibor davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, zarur me'yoriy-huquqiy asoslari yaratilib kelinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi Farmonida "Biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, jamiyat va oilada sog'lom va barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhit hamda tinchlik, totuvlik va osoyishtalikni ta'minlash orqali oila institutini mustahkamlash, "Sog'lom oila - sog'lom jamiyat" g'oyasini hayotga tatbiq etishga yo'naltirilgan yagona davlat siyosatini olib borish"[1] g'oyasi negizida oila mustahkamligini ta'minlashga qaratilgan muhim vazifalar belgilandi.

Oila bu - o'zaro ijobiy munosabatlar asosida birlashgan ota-ona, bolalar, aka-ukalardan tashkil topgan bir guruh sanaladi. Oila kelajakdagi munosib vorislarimizni barkamol shaxs qilib tarbiyalaydigan, qadriyat hamda milliy an'analarimizni kelajak avlodga o'tkazadigan maskan sanaladi. Shuning uchun ham oila doimo davlatning asosiy e'tibor markazida turadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 76-moddasida "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lishi"[2] uni mustahkam himoyada ekanligini belgilab berilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oila va oilaviy munosabatlar, ularda yuzaga kelayotgan muammolarga bo'lgan qiziqish uzoq davrlardan beri jamiyatdagi har bir insonlar, olimlar, allomalar hamda donishmandlarni e'tiborida bo'lib kelgan. Mamlakatimizda o'zbek oilalarida o'zaro munosabat turlari va ijtimoiy-psixologik omillari, oiladagi psixologik muhitini sog'lomlashtirish, undagi shaxslararo munosabatlar, ota-onalarning o'zaro munosabatlarni farzandlar shaxsiga ta'siri masalalarini O'zbekiston psixolog olimlaridan F.Akramova, D.Abdullayeva, H.Abdusamatov, R.Dushanov, V.Karimova, X.Karimov, A.Kadirova, N.Lutfullayeva, G.Niyazmetova, Z.Rasulova, F.Ro'ziqulov, R.Samarov, U.Saribayeva, N.Sog'inov, B.Umarov, E.Usmanov, M.Utepbergenov, M.Fayziyeva, O'.Shamsiyev, G'.Shoumarov, U.Qodirov, G.Yunusova va boshqalar tadqiq etishgan. Oila kelajakdagi munosib vorislarimizni barkamol shaxs qilib tarbiyalaydigan, qadriyat hamda milliy an'analarimizni kelajak avlodga o'tkazadigan maskan sanaladi.

Mamlakatimiz hamda xalqimizning tinch va xotirjam bo'lishida oilalarning totuvligi ham katta ahamiyatga egadir. Hozirgi kunda oilalar orasida ajrimlar sonining ko'payib borayotganligiga oilalarda uchrab turadigan er-xotin o'rtasida nizolarning uchrab turishi ham ajrimlarga sabab bo'lmoqda. Jumladan, nizo atamasi "baxs, tortishuv, janjal, to'qnashuv, kurash"[3] degan ma'noni anglatadi. Oila tinch, mustahkam, halol-pok bo'lsa, jamiyat ham osoyishta va farovon bo'ladi.

Ming afsuslar bo'lsinki, so'nggi yillarda oilaviy ajrimlar ko'payib ketdi. Buning oqibatida esa qanchadan-qancha oilalarning obro'si to'kilmogda. Ajrim oqibatida "boshi ochiq" ayol va "bo'ydoq" erkaklar paydo bo'lib kelmoqda. Bu esa achinarli holdir.

Xalqimizning tinch va xotirjam bo'lishida oilalarning totuvligi ham katta ahamiyatga egadir. Oilalarda yuzaga kelayotgan nizolar, kelishmovchiliklar, tushunmovchiliklarda har bir oila a'zolarining ham bevosita ishtiroki mavjud bo'ladi. "Oilaviy nizolarda kimlar ishtirok etayotganiga ko'ra ularni quyidagicha asosiy turlarga ajratish mumkin:

- er-xotin o'rtasidagi nizolar;
- qaynona-kelin o'rtasidagi nizolar;
- qaynona-kuyov o'rtasidagi nizolar;
- ovsinlar o'rtasidagi nizolar;
- ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi

nizolar"[4].

Shu o'rinda, oilalarda yuzaga kelayotgan nizolarning bir qancha turlarini keltirib o'tdik. Shulardan eng xarakterlisidan biri bu er va xotin o'rtasidagi nizolardir. O'rinni savol tug'iladi: yaxshi niyatlar bilan oila qurgan yoshlarning o'zaro munosabatlarida nima sababdan janjallar, kelishmovchiliklar ro'y beradi? Er-xotin o'rtasidagi nizolarning yuzaga kelishiga asosan nimalar sabab bo'lmoqda?

Er-xotin o'rtasidagi nizolarning asosiy sabablariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

1. Er-xotin o'rtasidagi nizolarning "men"ning yuqoriligi, bir-biridan norozilik, turmush o'rtog'i tomonidan qadr-qimmatining buzilishi, bir-biriga e'tiborsizlik, hurmatsizlik munosabatida bo'lishi, bir-birini haqorat qilishi yoki asossiz tanqid qilish.
2. Turmush o'rtoqlarning bir-biridan jinsiy noroziligi (qoniqmasligi).
3. Er-xotinlarning bir-biridan ruhiy jihatdan noroziligi, (mos kelmasligi) (masalan depressiyaga tushishi, o'rtadagi mojarolar, turmush o'rtog'ining mehsizligi, g'amxo'rlik ko'rsatmasligi, e'tiborsizligi, uni tushunishni istamasligi).
4. Er-xotinlardan birining alkogol iste'mol qilishi, chekishi, qimor o'yinlari, giyohvand moddalar yoki boshqa narsalarga o'ta qaramligi.
5. Moliyaviy kelishmovchiliklar.
6. Er-xotin shaxsiy ehtiyojlari uchun xarajatlarni qondirilmaligi.
8. Qiziqish va dunyoqarashlarning nomutanosibligi.
9. Er-xotinlarning o'z-o'zidan chuqur norozi bo'lishi.
10. Bolalarni tarbiyalashda yuzaga keladigan kelishmovchiliklar.

Demak, o'zbek oilalarida yuzaga kelayotgan nizolarga sabab bo'ladigan ushbu omillarga qisqacha sharh berib to'xtalib o'tsak. Darhaqiqat, er-xotin o'rtasidagi nizolarning yuqoriligi, bir-biridan norozilik, turmush o'rtog'i tomonidan qadr-qimmatining buzilishi, bir-biriga e'tiborsizlik, hurmatsizlik munosabatida bo'lishi, bir-birini haqorat qilishi yoki asossiz tanqid qilish nizolarga sabab bo'la oladi. Chunki oilada ayol kishi turmush o'rtog'idan bir pog'ona past turishi lozimligi aytib o'tilgan.

Sharq mutafakkir olimlaridan biri bo'lgan Abu Ali ibn Sino ham oilalardagi shaxslararo munosabatlar, kelishmovchiliklar, ayollar masalasida ham o'z fikr mulohazalarini aytib o'tganlar: "Ayol aqlan dono, uyatchan, iboli, iffatli bo'lib, ko'p gapirmasligi lozim: u eriga bo'ysunmog'i, uni sevmog'i, farzandlar tug'ib, doimo halol, pok, to'g'riso'z, kamtar bo'lishi kerak, injiq bo'lmasligi, o'z iffati va obro'sini to'kmasligi lozim"[5] deb ta'kidlagan. Haqiqatdan ham, oilada ayol kishi turmush o'rtog'iga bo'ysunishi, farzandlarini tarbiyalashi, oilasiga mehribon bo'lib, o'z obro'sini saqlab yurishi hamda oilada aql bilan ish tutishi, injiqlik qilmasligi, oila a'zolari bilan xushmuomala

bo'lishi talab etiladi. Shundagina turmush o'rtog'i bilan tushunmovchiliklar kelib chiqishini oldi olinishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. G'.Shoumarov o'zining "Oila psixologiyasi" nomli kitobida ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi kelishmovchilik, tushunmovchilik va nizolarni kelib chiqish sabablari to'g'risida to'xtalib o'tgan. Unga ko'ra ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar uchun zamin bo'lib quyidagilar xizmat qilishi haqida to'xtalib o'tganlar. Jumladan:

1.Dunyoqarashlar orasidagi mavjud farqning hisobga olinmasligi;

2.Yoshlarning bo'sh vaqtini mustaqil tashkil etishi, do'stlar tanlashdagi mustaqilligi, hissiyot sohasidagi mustaqilligi, modaga, bugungi kun talabiga mos kiyinishi, kasb tanlashdagi mustaqilligi, umr yo'ldoshi tanlashda mustaqilligi kabilarni ota-onalarining qarashlariga mos kelmasligi, zid ekanligi ikki avlod qarashlari orasida katta tafovut borligi;

3.Ota-onalarning ichkilikka ruju qo'yishi yoki or-nomusni yig'ishtirib qo'yib, buzquchilik qilishi farzandlari tomonidan katta tanqid ostiga olinishi;

4.Ba'zi bolalarni mehnat qilishga o'rgatilmaganligi va buning oqibatida yengil-yelpi hayot kechirishga o'rganib qolishi;

5.Ayrim yoshlarning farzandlik burchini unutib qo'yishi:

6.Ota-onalarning psixologik-pedagogik bilim saviyalari yetarli darajada emasligi, bola turli yosh bosqichlarida psixologik inqirozdan o'tishini bilmaslik natijasida yuzaga keladigan kelishmovchilik"[6]lardir. Haqiqatdan ham ota-ona va farzandlar o'rtasidagi nizolar kelib chiqishida farzandlar o'rtasidagi dunyoqarashlarni hisobga olinmasligi, ota-onalarning ichkilikka ruju qo'yishi, bolalarning dangasa yoki loqaydsizligi, ota-onalarning psixologik bilimi yetishmasligi asos bo'la oladi.

Oilalarda yuzaga kelayotgan turli ko'rinishdagi nizolarni bartaraf etishning bir qancha usullari mavjud bo'lib, bularning orasida eng ahamiyatli sifatida psixodrammaga to'xtalib o'tamiz. Psixodramma - bu teatrlashtirilgan namoyish orqali muammolarni hal qilishga intiladigan terapiya turi.

Psixodramma usuli turli xil ishtirokchilar o'rtasidagi psixologik muammolarni o'rganish, ichki ziddiyatlarni hal qilish va ularning ruhiy salomatligini yaxshilash uchun drammatizatsiya, rol o'ynash, dialog kabi bir qancha usullardan foydalanadigan terapiya turi hisoblanadi. Psixodramma yunonchadan tarjima qilinganda "ruhning harakati" degan ma'noni anglatadi. Bu XX asr boshlarida paydo bo'lgan birinchi psixoterapevtik usullardan biri bo'lib, psixoterapiya guruhining birinchi usuli sanaladi.

Psixodrammaning asoschisi psixiatr, psixosotsiolog va pedagog Ya.L.Moreno hisoblanadi. Ushbu terapiyaning shiori: "Menga aytimgan, menga ko'rsating". Darhaqiqat, insonlarga ta'sir ko'rsatishning eng samarali usuli bu unga aytish emas ko'rsatishdir. Inson eshitganlarining 10%ini, ko'rganlarining esa 50%ini eslab qoladi. Shunday ekan unga o'zining muammosini aytib emas balki ko'rsatib namoyish etib berilsagina, unga tushunib, anglab xulosa chiqarishi osonroq bo'ladi. Bu terapiyada qatnashchilar ishtirok etganda psixodramma orqali ijro etib berilayotgan muammoli holatlarni kuzatishlari natijasida voqealarni tahlil qilib, o'zlari uchun xulosalar chiqarib, ijobiy natijalarga erishishlari mumkin.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, psixodramma mashg'ulotlarida ishtirokchilar o'zlarining ruhiy holatlarini boshqa inson orqali ko'rgan holda, o'zlarining xatti-harakatlari va his-tuyg'ularini baholashlari, shuningdek, muayyan vaziyat ularning hayotiga qanday ta'sir qilishini osonroq tushunishlari mumkin bo'ladi. Shuning uchun ushbu terapiya shaxsiy muammolarni hal qilish uchun juda foydali vositalarni taqdim

etadi. Psixodramma orqali rol ijro etishning afzalliklari quyidagilar:

-Muammosi bor, ziddiyatga berilgan ishtirokchilar real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilib, amaliy tajriba orttirishga yordam beradi. Bu ularga real hayotda duch keladigan vaziyatlarga tayyorlanishga yordam beradi.

-Stressni kamaytirishga yordam beradi, rol o'ynash orqali ishtirokchilar stressli vaziyatlarda qanday harakat qilishlarini mashq qilib, bu kabi vaziyatlarda stressni qanday boshqarishni o'rganadilar va ziddiyatlarni oldini olishga ko'maklashadi;

-Shaxslarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga jumladan, ishtirokchilar turli rollarni o'ynash orqali muloqot

ko'nikmalarini, tinglash va tushunishni, empatiya va muzokara qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi;

-Oilalarda yuzaga kelayotgan muammolarni, ziddiyatlarni hal qilish ishtirokchilar turli vaziyatlarda muammolarni hal qilish usullarini mashq qilib, bu ko'nikmalarni real hayotda qo'llashni o'rganadilar.

Umuman olganda psixodramma mashg'uloti, oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan har qanday nizolarni oldini olishda muhim o'rin tutadi. Rol o'ynash jarayonida ishtirokchilar o'zlarining his-tuyg'ularini, fikrlarini va xatti-harakatlarini anglab yetadilar va o'zlarini rivojlantirish imkoniyatlarini ko'radilar.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5938-sonli Farmoni. www.lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: O'zbekiston, 2023. -B.43.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati.uchinchi jild N-tartibli.tuzatilgan 2-nashri. T: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2020. -B.37
4. G'.B.Shoumarov. Oila psixologiyasi. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. Uchinchi nashr T.: "Sharq", 2010. -B.171
5. <http://reja.tdpu.uz/>
6. Ibaydullayeva U.R., Tirkasheva M.A. Oilada ajrimlar yuzaga kelishi va unga olib keluvchi sabablar. Zamonaviy ijtimoiy psixologiya: an'analar va istiqbollar. I xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Jizzax-2023.
7. Курбатов В.И. Конфликтология. – Ростов н/Д: Феникс, 2009.

UO'K: 372.3.562

Nozima IBRAGIMOVA,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: ibragimovanozima1998@gmail.com

DTPI dotsenti, PhD M.Sobirova taqrizi asosida.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA GEOMETRIYA ELEMENTLARINI O'QITISHDA 3D MODELLASHTIRISH TEKNOLOGIYASINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda geometriya elementlarini o'qitish jarayonida 3D modellashtrish texnologiyasining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Geometrik tushunchalarni uch o'lchamli vizual modellarni orqali o'rgatish o'quvchilarning fazoviy tafakkuri, mantiqiy fikrlashi hamda abstrakt bilimlarni anglash darajasini oshiradi. 3D modellarni o'quvchilarda darsga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi, amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi va matematik savodxonlikni rivojlantiradi. Shuningdek, maqolada 3D texnologiyalardan foydalanishning didaktik afzalliklari, o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar va darslarda qo'llash tajribalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: 3D modellashtrish, boshlang'ich ta'lim, geometriya elementlari, fazoviy tafakkur, raqamli texnologiyalar, interaktiv ta'lim, STEM yondashuvi.

THE IMPORTANCE OF 3D MODELING TECHNOLOGY IN TEACHING GEOMETRY ELEMENTS IN PRIMARY GRADES

Annotation

This article analyzes the role and importance of 3D modeling technology in teaching geometry elements in primary grades. Teaching geometric concepts through three-dimensional visual models increases students' spatial reasoning, logical thinking, and understanding of abstract knowledge. 3D models increase students' interest in the lesson, build practical skills, and develop mathematical literacy. The article also covers the didactic advantages of using 3D technologies, methodological recommendations for teachers, and experiences of using them in lessons.

Key words: 3D modeling, primary education, elements of geometry, spatial thinking, digital technologies, interactive education, STEM approach.

ЗНАЧЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ 3D МОДЕЛИРОВАНИЯ В ОБУЧЕНИИ ЭЛЕМЕНТАМ ГЕОМЕТРИИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

В статье анализируется роль и значение технологии 3D-моделирования в обучении элементам геометрии в начальных классах. Обучение геометрическим концепциям с помощью трехмерных визуальных моделей развивает у учащихся пространственное мышление, логическое мышление и понимание абстрактных знаний. 3D-модели повышают интерес учащихся к уроку, формируют практические навыки и развивают математическую грамотность. В статье также рассматриваются дидактические преимущества использования 3D-технологий, методические рекомендации для учителей и опыт их использования на уроках.

Ключевые слова: 3D-моделирование, начальное образование, элементы геометрии, пространственное мышление, цифровые технологии, интерактивное образование, STEM-подход.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, ularni ilmiy bilimlarga qiziqtirish va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar muhim rol o'ynaydi. Matematikaning geometriya bo'limi esa aynan tasavvur, fikrlash, fazoviy anglash kabi ko'nikmalarni shakllantirishda alohida o'rin tutadi. An'anaviy o'qitish metodlari o'quvchilarda geometriya shakllari va ularning fazodagi holatini to'liq tushunishga har doim ham imkon bermaydi. Shu sababli 3D modellashtrish texnologiyalaridan foydalanish orqali bu boradagi ta'lim samaradorligini oshirish mumkin. 3D texnologiyalar orqali o'quvchilar geometrik shakllarni ko'rish, ularni aylantirish, turli rakurslarda tasavvur qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularning mavzuni chuqurroq o'zlashtirishiga va mustahkam bilim hosil qilishiga xizmat qiladi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda geometriya elementlarini o'qitishda 3D modellashtrish

texnologiyalarining o'rni, ularning ta'lim samaradorligiga ta'siri hamda amaliy foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Toirova D. o'z tadqiqotida 3D modellashtrish dasturlarining boshlang'ich sinf o'quvchilarining geometrik tushunchalarni chuqurroq anglashida qanday yordam berishini tahlil qiladi. Uning ta'kidlashicha, o'quvchilar an'anaviy 2D rasmlardan farqli ravishda 3D shakllarni ko'rish orqali fazoviy tafakkurini sezilarli darajada rivojlantiradi. Karimov S 3D modellashtrish texnologiyasini bosqichma-bosqich o'quv jarayoniga integratsiya qilish muhimligini qayd etadi. Unga ko'ra, bu texnologiya nafaqat o'quvchilarni aktivlashtiradi, balki ularning mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xorijiy tadqiqotchilar Jones, A, Smith, B, & Lee, lar 3D modellashtrishning boshlang'ich sinf o'quvchilari fazoviy tafakkurini rivojlantirishdagi rolini o'rgandilar. Ularning natijalariga ko'ra, 3D texnologiyalar o'quvchilarning geometrik shakllarni yaxshiroq tushunishi va matematikani o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Shu

bilan birga, ushbu texnologiyalar o'quvchilarning muammoni hal qilish qobiliyatlarini ham yaxshilaydi.

Tahlil va natija. So'nggi yillarda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar, xususan, 3D modellashtrish texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun fazoviy tasavvurni shakllantirishda ushbu texnologiyalarning qo'llanilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 3D modellar orqali o'rganilgan geometriya elementlari o'quvchilarning mavzuni tushunishi, tasavvur qilish va yodda saqlash qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, 7–11 yoshli bolalar "konkret operatsiyalar bosqichi" da bo'lib, ular uchun yangi bilimlarni real ob'ektlar, ko'rgazmali vositalar orqali o'rganish ancha samaralidir². Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, 3D modellashtrish vositalari - masalan, Tinkercad, SketchUp, AutoCAD for Kids kabi dasturlar - bolalarning geometrik shakllarni ko'rish, manipulyatsiya qilish va ularning xossalari o'zlashtirish imkoniyatini kengaytiradi.

Shuningdek, Brunerning o'qitish nazariyasida ta'limning uchta darajasi - enaktiv (amaliy), ikonik (tasvirli) va simvolik (abstrakt) yondashuvlar ajratilgan bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun enaktiv va ikonik bosqichlar dolzarb hisoblanadi. 3D texnologiyalar aynan ushbu bosqichlarda yuqori samaradorlik ko'rsatadi.

Qator xorijiy tajribalar (AQSH, Kanada, Yaponiya) va mahalliy tadqiqotlar ham 3D texnologiyalarining o'quvchilarda fazoviy fikrlash, tahlil qilish, va muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishdagi rolini tasdiqlaydi.

Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun geometriya elementlarini o'rganishda qo'llaniladigan 3D modellashtrish texnologiyasi biri - ya'ni Tinkercad kabi dasturda bir geometrik model yaratish va undan foydalanish bosqichlari bilan ishlash jarayoni ko'rsatilgan. Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) jadal rivojlanishi pedagogik yondashuvlarda tub o'zgarishlar qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda fazoviy tasavvur, mantiqiy fikrlash va muammoli vaziyatlarga ijodiy yechim topish ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy texnologiyalarning o'ni beqiyosdir. Bu borada 3D modellashtrish texnologiyasining geometriya elementlarini o'rgatishdagi roli alohida ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga geometrik shakllar, ularning xossalari, o'lchamlari va fazodagi joylashuvi haqida dastlabki tushunchalar beriladi. Bu yoshdagi bolalar konkret-fikrlash bosqichida bo'lishgani sababli, ular uchun mavhum tushunchalarni tushunish qiyin bo'lishi mumkin. Shu bois, ta'limni vizual va interaktiv vositalar orqali boyitish muhim hisoblanadi.

3D modellashtrish texnologiyasi yordamida real hayotdagi obyektlar virtual muhitda uch o'lchamli ko'rinishda namoyish etiladi. Ushbu texnologiya:

Geometrik shakllarni fazoviy ko'rinishda tahlil qilish imkonini beradi;

Harakatlanadigan, buriladigan va o'lchanadigan shakllar orqali tushunchalarni mustahkamlaydi;

O'quvchini faol ishtirokchi sifatida o'quv jarayoniga jalb etadi;

O'zlashtirish darajasini oshiradi va qiziqishni kuchaytiradi.

Vizual o'rganish: Har xil geometrik shakllarni 3D formatda ko'rish orqali o'quvchilar real fazoviy tasavvurga ega bo'lishadi.

Motivatsiyani oshiradi: Innovatsion texnologiyalar bilan o'rgatish o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi.

Ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi: O'quvchilar o'zlari ham 3D shakllar yaratishga harakat qilishadi, bu esa ijodiy yondashuvni kuchaytiradi.

Mustaqil o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi: O'quvchilar uyda ham 3D dasturlar yordamida amaliy mashqlar bajarish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Bugungi kunda o'qituvchilar uchun turli xil bepul yoki pullik 3D dasturlar mavjud (masalan: Tinkercad, SketchUp, GeoGebra 3D). Ushbu vositalar yordamida:

O'quvchilar kub, prizma, silindr kabi shakllarni yasashadi;

Geometrik shakllarni qismlarga ajratib ko'rishadi;

Ular orasidagi o'xshashlik va farqlarni o'rganishadi;

Loyihalash topshiriqlari orqali o'zlarini muhandis va dizayner sifatida sinab ko'rishadi.

Boshlang'ich sinflarda geometriya elementlarini o'rgatishda 3D modellashtrish texnologiyasidan foydalanish nafaqat o'quvchilarning mavzuni chuqurroq o'zlashtirishiga, balki ularning mantiqiy va fazoviy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu texnologiya orqali ta'lim jarayoni yanada samarali, qiziqarli va amaliy ko'nikmalarga boy bo'ladi. Shu bois, zamonaviy boshlang'ich ta'limda 3D texnologiyalarni joriy etish dolzarb va istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Geometriya (yunoncha – Yer, metreo – o'lchayman) – matematikaning bir sohasi, fazodagi va yerdagi geometrik jism va shakllarni xossalari va ular orasidagi bog'lanishlarni o'rganadi. Geometriya 2 bo'limga bo'linib,

Planimetriya, geometriyaning tekislikdagi shakllar va ularning xossalari o'rgatuvchi bo'limi hisoblanadi.

Stereonometriya, geometriyaning fazoviy figuralar va ularning xossalari o'rgatuvchi bo'limi hisoblanadi.

Odatda, planimetriya bo'limi elementlaridan ko'ra, stereonometriya bo'limi elementlarini o'rgatishda 3D modellashtrish texnologiyalarining ahamiyati muhim sanaladi.

2-4-sinflarda kub, silindr, konus va prizma kabi fazoviy figuralarni o'rgatishda 3D modellashtrish texnologiyasidan o'quvchilarga geometrik elementlarni o'rgatishda alohida ahamiyatga ega.

Kuboid va uning elementlarini, aniqlanadigan xossalarni aniqlashda an'anaviy va 3D modellashtrish texnologiyasi orqali o'qitishda turli asoslovchi farqlar mavjud. Kuboid (To'g'ri burchakli paralelepiped) figurasi elementlari quyidagicha:

Uchlari 8 ta nuqtalardan iborat;

Qirralari 12 ta, kesmalardan iborat;

Yoqlari 6 ta qarama-qarshilari teng to'g'ri to'rtburchaklardan iborat;

Boshlang'ich sinfda kuboidning asosiy xossalari

Uning qirralar yig'indisi: $l=4*(a+b+c)$

Sirtining yuzi: $S=2*(ab+bc+ac)$

Hajmi: $V=a*b*c$ kabi formulalar bilan topiladi.

An'anaviy ta'lim jarayonida biz barcha fazoviy figuralar singari kuboidni ham 2D tasvir asosida tekislikda tasvirlaydi. Bu jarayonda uning barcha elementlarini aniq va yaqqol ko'rish imkoniyati bo'lmaydi. An'anaviy ta'lim jarayonida o'quvchi nazariyaga asoslanib qoladi.

3D modellashtrish dasturlari asosida kuboidni tushuntirishda GeoGebra 3D (bepul), Tinkercad (onlayn), yoki boshqa dasturlardan foydalanish orqali kuboidni bema'lol aylantirish yoqlari, uchlari va qirralarini ko'rish imkoniyati hosil bo'ladi.

Quyida esa 3D modellashtrish texnologiyasining afzalliklari keltirilgan:

Dastur orqali kuboidni 360° aylantirish, kesimlar orqali ichki tuzilishini ko'rsatish, o'lchamlarni o'zgartirish orqali eksperiment qilish mumkin.

O'quvchi obyektini real fazoda ko'rayotgandek sezadi, bu esa fazoviy tafakkurni kuchli rivojlantiradi.

Raqamli platformalarda (masalan, GeoGebra 3D, Tinkercad) kuboid yasash, o'lchamini o'zgartirish, kesib ko'rish, sirt va hajmni real vaqt rejimida ko'rish.

Interaktivlik tufayli o'quvchi tajriba asosida o'rganadi, bu esa motivatsiyani kuchaytiradi.

O'quvchi o'zi kuboid yaratadi, modellastiradi, uni tahlil qiladi va taqdimot qiladi.

3D muhitda obyektini aylantirish, tepadan, pastdan ko'rish imkoniyati mavjud – bolada "fazoviy fikrlash" tezroq shakllanadi.

Xulosa. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 3D modellastirish texnologiyasi boshlang'ich sinflarda geometriya elementlarini o'qitishda yuqori samaradorlikka ega bo'lgan zamonaviy o'quv vositasi hisoblanadi. Tadqiqotlar

natijasiga ko'ra, bu texnologiya o'quvchilarning fazoviy tafakkurini rivojlantirish, murakkab shakllarni anglash, mantiqiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

3D modellar orqali geometrik shakllarni uch o'lchamda ko'rish o'quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqishni orttiradi, ularning darsdagi faolligini oshiradi hamda ta'lim jarayonini vizual va amaliy jihatdan boyitadi. Shuningdek, ushbu texnologiyalar o'qituvchining rolini o'zgartirib, uni o'quvchiga yo'naltiruvchi va ko'makchi sifatida faol ishtirok etishga undaydi.

Shu bois, 3D modellastirish texnologiyasini boshlang'ich ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich integratsiya qilish nafaqat geometriya darslarining sifatini oshiradi, balki zamonaviy ta'lim talablariga mos innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Johnson R. & Adams L. (2020). 3D Technologies in Early Geometry Education. *Journal of Educational Technology*, 45(3), 120-134.
2. Piaget J. (1972). *The Psychology of the Child*. New York: Basic Books.
3. Güler T. & Altun, M. (2018). Using 3D Modeling Tools to Enhance Spatial Thinking in Primary Education. *International Journal of STEM Education*, 42-49.
4. Bruner J. S. (1986). *Actual Minds, Possible Worlds*. Harvard University Press.
5. Rasulova N. (2023). "Boshlang'ich ta'limda AKT vositalaridan foydalanish samaradorligi", *Ta'lim Innovatsiyalari jurnali*, №1, 45-50.
6. I.P.Repyova, *Matematika, Darslik 3-sinf 3-qism 2023 yil*

UO'K: 378.4:355.23(575.1)

Mansur IMINJANOV,
O'zMU HTO'M o'qituvchisi, rezervdagi podpolkovnik
Email: mansurjoniminjonov@gmail.com
Ravshan OXUNOV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti
Muhriddin QODIROV,
O'zMU HTO'M 335-guruh kursanti

QKA dotsenti B.Haydarov taqrizi asosida

FORECASTING POSSIBLE FLOODS USING THE "GAT PANORAMA" PROGRAM

Annotation

This article examines the possible floods, their damage and measures to be taken against them, and the potential damage caused by this natural disaster in the "GAT Panorama" program. Floods are one of the most dangerous types of natural disasters. Floods occur mainly in the spring and autumn seasons. The main reason for the increase in floods during these seasons is the high amount of rainfall and humidity.

Key words: "GAT Panorama" program, floods, forecast, map, panel, row, matrix, zone.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ВОЗМОЖНЫХ НАВОДНЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРОГРАММЫ "ГАТ ПАНОРАМА"

Аннотация

В данной статье в программе "ГАТ Панорама" рассматриваются возможные наводнения, их ущерб и меры по борьбе с ними, а также потенциальный ущерб, наносимый этим стихийным бедствием. Наводнения являются одним из самых опасных видов стихийных бедствий. Наводнения происходят в основном весной и осенью. Основной причиной увеличения числа наводнений в эти сезоны является большое количество осадков и влажность.

Ключевые слова: Программа "GAT Panorama", наводнения, прогноз, карта, панель, строка, матрица, зона.

"GAT PANORAMA" DASTURI YORDAMIDA EHTIMOLIY SUV TOSHQINLARINI PROGNOZLASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada "GAT Panorama" dasturida vujudga kelishi mumkin bo'lgan suv toshqinlari, ularning zararlari va ularga qarshi ko'riladigan chora-tadbirlar, ushbu tabiiy ofatning etkazishi mumkin bo'lgan zararlari o'rganildi. Suv toshqinlari tabiiy ofatlar qatoridagi eng xavfli turlaridan biri hisoblanadi. Suv toshqinlari asosan, bahor-kuz mavsumlarida ro'y beradi. Ushbu mavsumlarda toshqinlarning ko'payishiga asosiy sabab – yomg'irning va namgarchilikning ko'p miqdorda bo'lishi.

Kalit so'zlar: "GAT Panorama" dasturi, suv toshqinlari, prognoz, xarita, panel, qator, matritsa, zona.

Kirish. Geografik axborot tizimi (GAT) – bu kompyuter jihozlari, muhim dastur (programma) va geografik ma'lumotlarning joyga aloqador hamma turdagi ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, modellashtirish, tahlil qilish va tasvirlash uchun mo'ljallangan to'plami yoki yig'indisidir.

GAT – shunday muhitki, unda geografik ma'lumotlar (nima? qayerda joylashgan?) izohlari bilan (nimani o'zida mujassamlashtirgan?) uzviydir. GAT ko'p qatlamli, turli ko'rinishdagi umumgeografik va mavzuli ma'lumotlarni o'zida mujassamlashtiradi, qog'ozdagi xaritadan esa, nimani ko'rsangiz shuni olasiz xolos.

GAT so'rov va statistik tahlil ma'lumotlari bazasi bilan ishlashdagi an'anaviy operatsiyalar bilan – xaritani to'laqonli tasvirlash va geografik (fazoviy) tahlil ustunliklarini o'zida birlashtirgan. Bu ustunlik voqealar va hodisalar tahlili, ularning ehtimoliy natijalari (oqibatlari)ni bashorat qilish, strategik vazifalarni rejalashtirish bilan bog'liq bo'lgan keng ko'lamli vazifalarni yechishda ulkan imkoniyat yaratadi.

GATning muhim afzalliklari:

– joy ma'lumotlarining foydalanuvchi uchun qulay ko'rinishda tasvirlanishi (xaritaga tushirilgan joy ma'lumotlari, jumladan uch o'lchamli o'lchov ishlarida, o'qish uchun eng qulaydir. Bu holat ma'lumotlar uchun so'rovlarni tuzish va ularning keyingi tahlilini osonlashtiradi);

– ma'lumotlarni bo'linmalar ichida integratsiyalash (geoaxborot tizimi turli bo'linmalarda, yoki hatto katta hududlarda yig'ilgan turli xil ma'lumotlarni birlashtiradi. Ma'lumotlardan jamoaviy foydalanish, yagona axborot kengligida integratsiyalash muhim raqobatbardosh ustunlik yaratadi va geoaxborot tizimdan foydalanish samarasini oshiradi);

– asoslangan qarorlar qabul qilish (fazoviy ma'lumotlar bilan bog'liq har qanday hodisa haqidagi hisobotni tahlil qilish va qurish jarayonining avtomatlashtirilishi qaror qabul qilish jarayonining samaradorligini oshiradi);

– xarita tuzish uchun qulay vosita (geoaxborot tizimi kosmik va aerofotosuratlarini o'qish (tanish) jarayonini optimallashtiradi va tuzib bo'lingan joy plani, sxemalar, chizmalardan foydalanadi).

GAT xaritalar bilan ishlash jarayonini avtomatlashtirib, sarf etiladigan vaqtni sezilarli darajada tejaydi va joyning uch o'lchamli modelini yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi rahbariyatining tegishli buyruq va direktivalari bilan elektron – raqamli topografik xaritalar tuzish va O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida ulardan foydalanishda "Panorama" geoaxborot tizimidan foydalanish faoliyati joriy etildi.

Suv toshqini — daryo, ko'l yoki dengiz suvi sathining ko'tarilishi natijasida quruqlikni suv bosishi. Daryo suvi, asosan, havo temperaturasi keskin ko'tarilib, qor yoki muzliklar qisqa vaqtda ko'p miqdorda eriganda, qattiq jala quyiganda toshadi. Daryo o'zaniga muz tiqilib qolganda ham toshqin ro'y beradi. Dengiz sohillari va orollarda zilzila paytida yoki okeanda vulqon otilganda to'liq ko'tarilishi natijasida ham suv toshqinlari vujudga keladi.

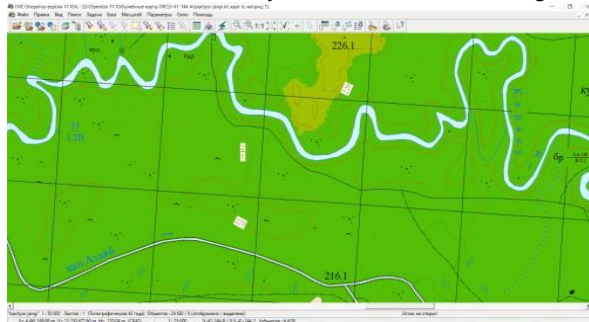
Suv toshqinini oldini olish uchun suv omborlari qurilib, ortiqcha suvni unga burib yuboriladi, suv yoqalariga mustahkam to'g'on, dambalar quriladi. Suv toshqini va uning talofatlari; Suv toshqini ham tabiiy ofatlar orasida eng xavfli hisoblanadi. Suv toshqini deb, daryo, ko'l hovuzlardagi suv

sathining keskin ko'tarilish natijasida ma'lum maydonlardagi yerlarni suv tagida qolishiga aytiladi. Suv toshqiniga turli omillar sababchi bo'ladi;

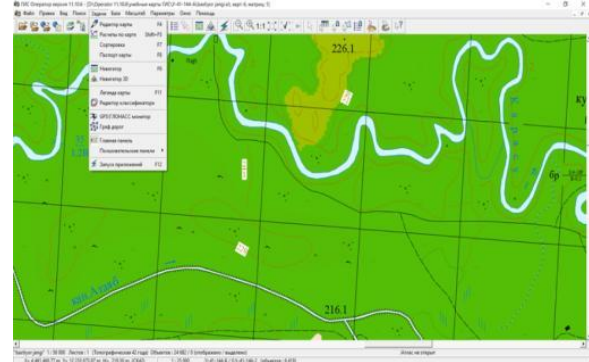
- Kuchli yomg'ir yog'ish oqibatida (jala, sel quyishi);
- Qorning surunkali erishi natijasida;
- Kuchli shamol esishi natijasida;
- Oqar daryolardagi muzliklarni yig'ilib, sun'iy to'g'on hosil qilinishi;
- Tog' jinslarining nurashi, surilishi yoki boshqa sabablar bilan suv saqlash omborlarining buzilishi oqibatida.

Tadqiqot metodologiyasi. “GAT Panorama” dasturi yordamida ehtimoliy suv toshqinlarini prognozlash uchun quyidagi amallar ketma-ketligi bajariladi:

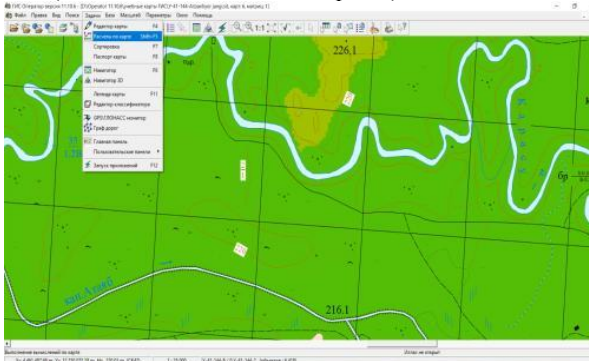
“GAT Panorama” dasturida xarita yaratilib, “Matritsali” xaritaga o'tkaziladi:

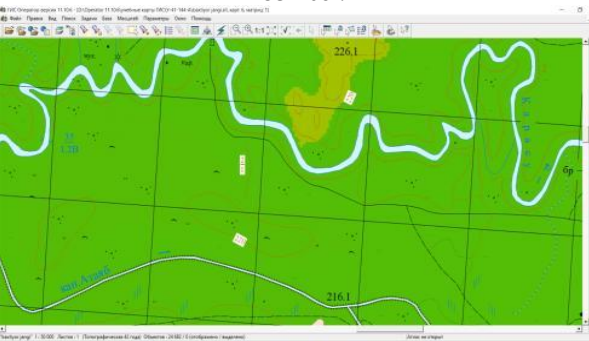
2. Bosh paneller qatoridan “Задачи” (Vazifalar) bo'limi tanlab, bosiladi:

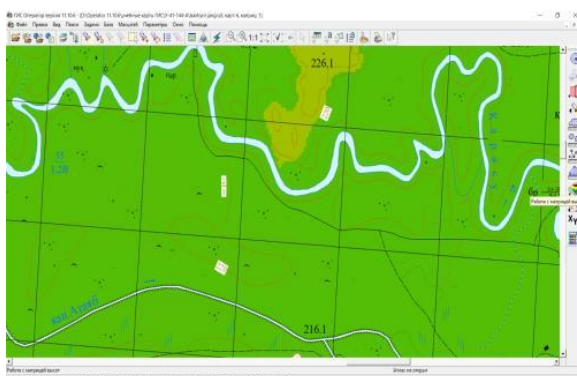
3. “Задачи” (Vazifalar) bo'limidan “Расчеты по карте” (Xarita hisob-kitoblari) tanlab, bosiladi:

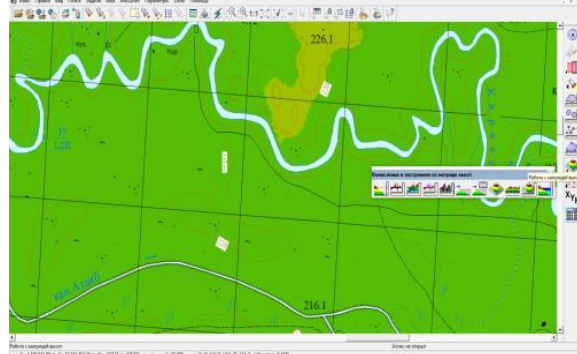
4. “Расчеты по карте” (Xarita hisob-kitoblari) tanlab, bosilganidan so'ng qo'shimcha panellar ekranning o'ng tomonida ochiladi:

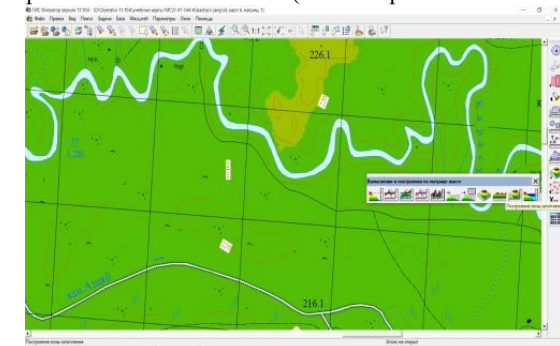
5. Qo'shimcha panellardan “Работа с матрицей висот” (Balandlik matritsasi bilan ishlash) tanlab, bosiladi:

6. “Работа с матрицей висот” (Balandlik matritsasi bilan ishlash) tanlab, bosilganidan so‘ng, “Вычисления и построения по матрице висот” (Balandlik matritsasi yordamida hisob-kitoblar va konstruksiyalar) bo‘limi ochiladi:

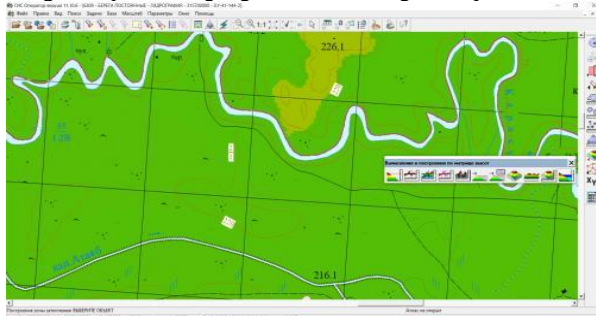
7. “Вычисления и построения по матрице висот” (Balandlik matritsasi yordamida hisob-kitoblar va konstruksiyalar) bo‘limidan “Построение зоны затопления” (Suv toshqini zonasini tuzish) tanlab, bosiladi:

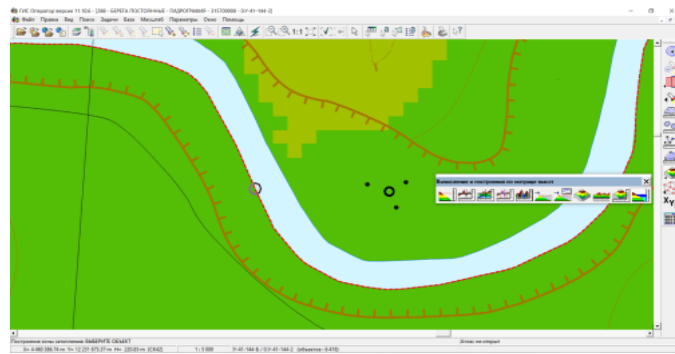
8. Vujudga kelishi mumkin bo‘lgan suv toshqinini prognozlash uchun suv toshishining 1-nuqtasini belgilab olamiz:

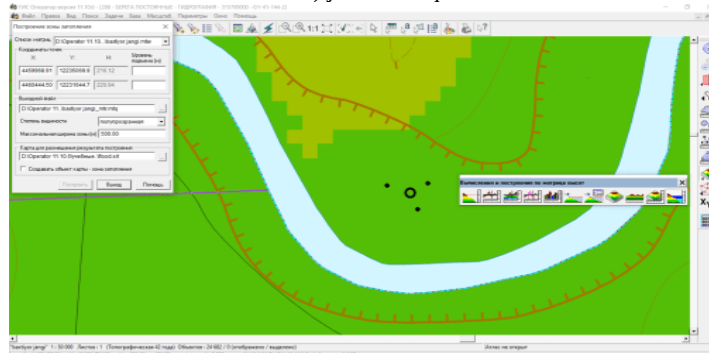
9. Suv toshishining 1-nuqtasini belgilaganimizdan so‘ng, 2-nuqtasini ham belgilab olamiz:

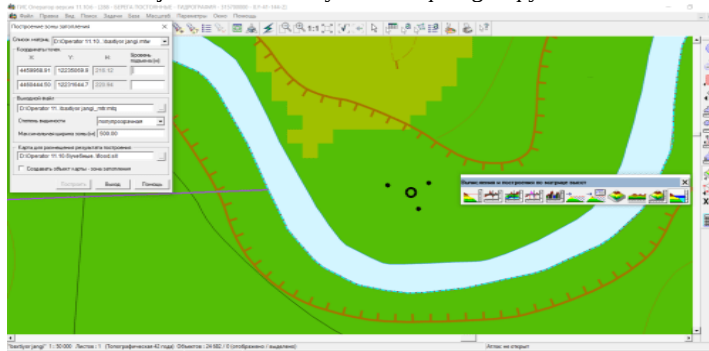
10. Ehtimoliy suv toshqining yakuniy nuqtasi tanlanadi:

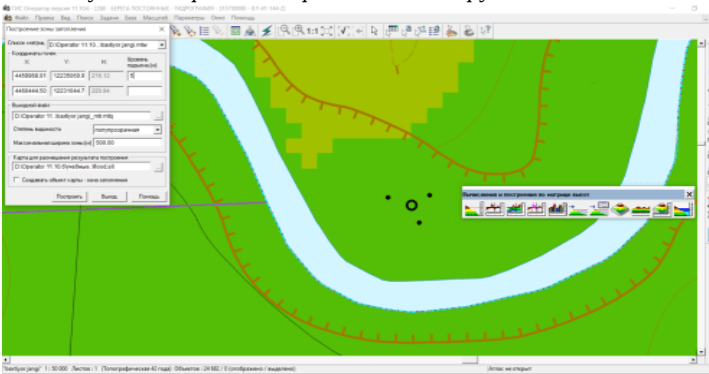
11. Ehtimoliy suv toshqining yakuniy nuqtasi tanlanganidan so'ng "Построение зоны затопления" (Suv toshqini zonasini tuzish) jadvali chiqadi:

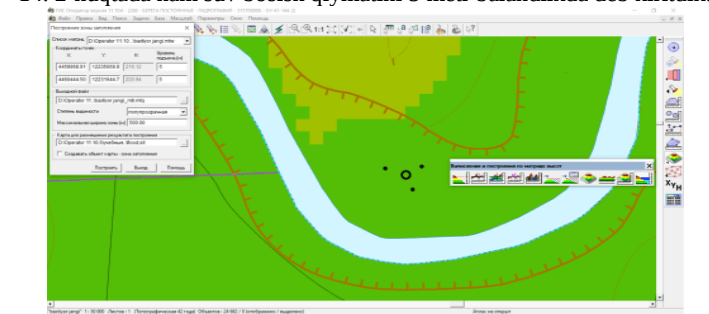
12. Ushbu jadvalda ehtimoliy suv toshqining 1-qiymati kiritiladi:

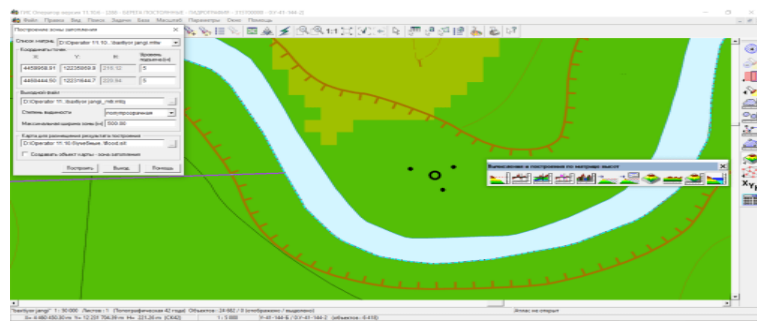
13. Biz ushbu ehtimoliy suv toshqinida 1-nuqtada suv bosish qiymatini 5 metr balandlikda deb kiritdik:

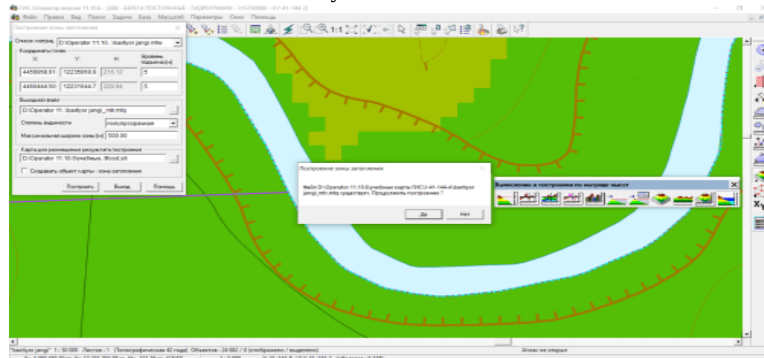
14. 2-nuqtada ham suv bosish qiymatini 5 metr balandlikda deb kiritdik:

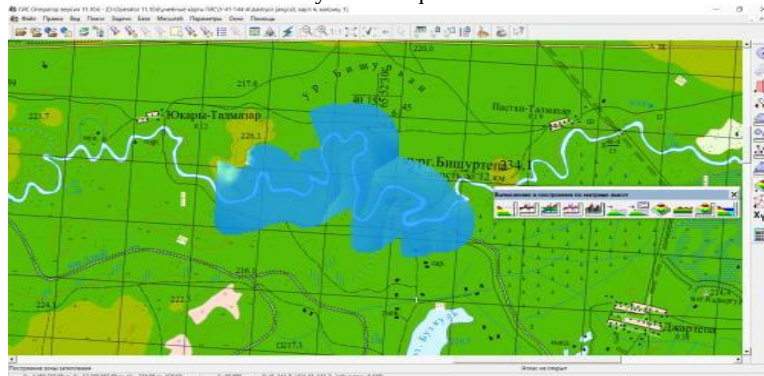
15. Yuqoridagi 2 ta qiymat ham kiritilganidan so'ng, "Построить" (Tuzish) tugmasi bosiladi:

16. “Продолжить построение?” (Tuzishni davom etasizmi) savoliga “Да” (Ha) tanlanib, ehtimoliy suv toshqini zonasini tuzish yakunlanadi:

17. Ehtimoliy suv toshqini zonasini tuzildi:

Tahlil va natijalar. Hozirgi vaqtda MDH davlatlarida suv sig'imi 1 million metr³ dan ortiq bo'lgan suv omborlari mingtaga yaqin bo'lib, ularning suv sathi 116000 km³ ga teng. (shundan 53 ta suv ombori O'zbekiston hududida joylashgandir) bu suv omborlarida 55,5miliard metr³dan ortiq suv saqlanib, ular orqali qishloq xo'jaligi suv bilan ta'minlanib, katta iqtisodiy samara olinadi. Lekin bunday gidrotekhnika inshootlari biror sabablar bilan buzilsa atrofida yashovchi atrof-muhitga, insonlarga, dehqonchilikka jiddiy zarar keltiradi. Masalan, Chorvoq suv omborida 2,1 km³ suv saqlanib, agar u buzilsa 8 metr qalinlikdagi suv Toshkent viloyatining uchta tumanini 46 km/ soat tezlik bilan harakatlanib suv bosish xavfi tug'iladi. Shunga o'xshash katta hajmdagi suv omborlari Jizzax, Sirdaryo, Buxoro, Samarqand viloyatlariga ham xavf solishi mumkin. Shuning uchun suv

saqlaydigan omborlarni har xil falokatlardan asrash uchun hamma turdagi ehtiyot choralarini ko'rilishi lozim. Jumladan, birlamchi va ikkilamchi saqlovchi platina qurish, har bir platinalar temir betonli qorishmalardan tayyorlanishi lozim.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, suv faqat odamlar uchun emas, balki butun tirik jonot uchun ham zarur bo'lgan bebaho ne'matdir. Uni tejab ishlatib, kelajak avlodga ham boricha etkazishimiz kerak. Demak O'zbekistonda tabiiy ofatlar har yili o'rtacha 1,4 million kishilar hayotiga ta'sir o'tkazadi. Natijada etkazilgan zarar yiliga qariyb 3 mlrd dollarni tashkil etadi. Har birimiz fuqaro sifatida tabiiy ofatlar xavfi ta'sirini kamaytirish va yumshatish hamda tabiiy ofatlar keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan iqtisodiy-moliyaviy zararlarning oldini olishga harakat qilishimiz lozim.

ADABIYOTLAR

1. Latipov F., Harbiy topografiya, O'R MV KM Toshkent – 2015 y.
2. Tashmetov X., Harbiy topografiya, Toshkent, “Sharq” – 2003 y.
3. O'R MV, Ofitser xaritasi, O'R MV KM, Toshkent-2015 y. XVFU.
4. Harbiy topografiya «Topografik xarita bilan ishlash hamda joyda mo'ljallanish uchun qisqa qo'llanma» Toshkent – 2013 y.
5. O'R QKA, Harbiy topografiya darsligi, 2020 y.
6. Internet manbalar:
7. www.akad.uz – O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi rasmiy sayti.
8. https://mudofaa.taplinsk.ws/ - O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining rasmiy kanali.

UDK: 37.02:811.111:004

Dildora KAMBAROVA,
Qo'qon davlat universiteti Andijon filiali dotsenti v.b., PhD
E-mail: b.dildorakambarova@gmail.com

ADCHTI dotsenti, PhD B.Toshboyeva taqrizi asosida

METHODOLOGY OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH COMPETENCE

Annotation

This article examines the issues of developing students' speech competence through information media, including the issues of developing media competence, specifically the issues of using YouTube video materials as media in the development of speech competence. The advantages of using YouTube video materials, as well as the methodological foundations and principles of effective use, and exercises based on the use of video materials are highlighted.

Key words: Speech competence, development, YouTube, video materials, advantages, media competence, methodological foundations, use, principles, exercises.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы развития речевой компетенции учащихся посредством информационных средств, в том числе развитие медиакомпетентности, а именно использование видеоматериалов YouTube в качестве медиасредства в развитии речевой компетенции. Освещены преимущества использования видеоматериалов YouTube, а также методические основы и принципы эффективного использования, а также упражнения, основанные на использовании видеоматериалов.

Ключевые слова: Речевая компетентность, развитие, YouTube, видеоматериалы, преимущества, медиакомпетентность, методические основы, использование, принципы, упражнения.

NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning nutqiy kompetensiyani axborot vositalari orqali rivojlantirish masalalari, jumladan mediakompetentlikni rivojlantirish masalalari, aynan nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda axborot vositalaridan YouTube video materiallaridan foydalanish masalalari tadqiq etilgan. YouTube video materiallaridan foydalanishning afzalliklari, shuningdek, samarali foydalanishning metodik asoslari, prinsiplari, video materiallardan foydalanishga asoslangan mashqlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Nutqiy kompetensiya, rivojlantirish, YouTube, video materiallar, afzalliklari, mediakompetentlik, metodik asoslari, foydalanish, prinsiplar, mashqlar.

Kirish. Jahonda bugungi kunda axborot texnologiyalaridagi innovatsiyalar jamiyatning deyarli barcha sohalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xorijiy mamlakatlar tajribasi talabalarga zamonaviy axborot vositalari (onlayn platformalar, mobil ilovalar, YouTube videofilmlari va audio resurslar, virtual sinflar, raqamli o'yinlar, raqamli lug'atlar, ijtimoiy tarmoqlar) dan foydalangan holda ingliz tilini o'rgatish va o'qitish usullarini yaratish va takomillashtirish muhim amaliy qimmatga ega ekanligini ko'rsatmoqda.

Mamlakatimizda zamonaviy ta'lim olishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bunda, asosan, xorijiy tillarni o'qitish va IT sohalarida pedagoglar va ta'lim oluvchilarning eng ko'p qiziqishini o'ziga tortgani holda, bugungi kunning eng dolzarb yo'nalishiga aylangan.

"Axborot texnologiyalari asosida xorijiy tillarni o'rgatishning ilg'or usullarini ta'lim jarayoniga joriy etish talabalardan chet tillarda erkin muloqot qila oladigan fan va texnikaning so'nggi yutuqlaridan xabardor bo'lgan mutaxassislarini tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda"[1].

Hozirda yurtimizning oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy ta'lim tizimi sifatiga qo'yilgan talablar ortib borishi natijasida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining chet tilni egallash C1 darajasiga javob bera olishi, raqamli ta'lim

texnologiyalaridan samarali foydalana olishi nazarda tutilgan holda, ularning kasbiy, hamda chet tilda kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga innovatsion yondashish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ustuvor vazifalardan biri bo'lmoqda. "Ingliz tilini o'qitish jarayonida zamonaviy axborot vositalaridan foydalanish orqali nutqiy kompetensiyani takomillashtirish samaradorligiga erishishning mazmun-mohiyatini ilmiy-metodik jihatdan asoslash va modellashtirish, axborot vositalari orqali til o'rgatish va o'rganish jarayoni intensivligining ortishi, dolzarbligi chet tillar ta'limi sifatini yuqori bosqichga olib chiqishga imkon beradi"[2].

Respublikamizda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar natijasida jahon zamonaviy talablari asosida ta'lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalarga asoslangan ta'limni rivojlantirish, OTMLar uchun raqamli ta'lim resurslari fondini yaratish, chet tillar o'qituvchilarini tayyorlash tizimini xalqaro malaka talablari asosida tashkil etish va kredit-modulli texnologiya, CEFR malaka talablari asoslangan ta'lim jarayonlarini takomillashtirishning me'yoriy asoslari yaratildi.

Adabiyotlar tahlili. AQSh, Angliya, Kanada, Yaponiya, Germaniya kabi rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida chet tilda nutqni rivojlantirish muammolariga bag'ishlangan bir qator ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Ularga

misol tariqasida jahon olimlaridan J.W.Chesebro, J.C.McCroskey, D.F.Atwater, R.M.Bahrenfuss, G.Cawelti, J.L.Gaudino, H.Hodges, A.G.Salomatina[8]va boshqalarning tadqiqotlarini ko'rsatib o'tish mumkin. Ushbu olimlarning ishlarida asosan nutqiy muloqotga o'rgatish usullari, shuningdek, lingvistik kompetensiya, og'zaki nutqni ravonlashtirish muammolari o'rganilgan, lekin nutqiy kompetensiyani axborot vositalari orqali rivojlantirish masalalari ko'rilmagan.

So'nggi o'n yillikda chet tillarni o'qitish masalasi yanada dolzarblashdi va bu masala bo'yicha yangi yondashuvlarga asoslangan tadqiqotlar olib borilmoqda.

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining leksik kompetentligini shakllantirishning tarkibiy tuzilmasi, rivojlantirish rejasi va metodlari A.Shamov, A.Y.Sizemina, A.A.Fetisova, O.G.Starodubseva, I.P.Korotkova, S.A.Trafimenko, Y.B.Yatayeva, M.P.Manayenkova, T.A.Kulikovalarning tadqiqotlarida muayyan darajada o'rganilgan[8]. Ushbu tadqiqotlar lingvistik va kommunikativ kompetensiya, kasbiy kompetensiya, tinglab tushunish kompetensiyasi, mediakompetentlikni rivojlantirish masalalariga qaratilgan bo'lib, aynan nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda axborot vositalardan (podkastlar, elektron gazetalar, YouTube videolardan) foydalanish masalalari tadqiq etilmagan.

Mavzuni ilmiy nazariy tadqiq etishdan oldin nutqiy kompetensiyaga oid terminlarning mazmun va mohiyatini ilmiy-metodik jihatdan asoslaymiz. Bunda nutqiy kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyatini aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Nutq faoliyati kompetensiyasi tushunchasi ilmiy termin sifatida birinchi marta L.S.Vigotskiy tomonidan fanga kiritilgan va asoslangan. Keyinchalik uning bu boradagi g'oyalari o'zi yaratgan ilmiy maktab a'zolaridan L.I.Bojovich, P.Y.Galperin, A.N.Leontev, A.R.Luriyalar tomonidan rivojlantirilgan. L.S.Vigotskiy "nutqni inson faoliyatining muloqot jarayonidagi harakati deb hisoblaydi"[3]. Nutq faoliyatida u insonning ijtimoiy shakllanishi imkoniyatini uning barcha bilimlarni egallash imkoniyati deb bildi.

Bizning fikrimizcha hozirgi kunda o'rganilayotgan chet tilni muloqot tili sifatida o'qitishda kommunikativ kompetensiya polimorfik, ya'ni o'zida bir nechta kompetensiyalarni qamrab olgan tushuncha sifatida talqin qilinmoqda. Kommunikativ kompetensiya sotsiolingvistik tavsifga ega bo'lib, shaxsning kommunikativ faoliyati va turli ijtimoiy vaziyatlarda til va nutq qoidalarini (tinglab

tushunish va gapirish), nutqiy strategiya va taktikalarni to'g'ri ishlatishi, muomala madaniyatining shakllanganligini ifoda etadi.

"Kommunikativ kompetensiya - bu bilim, ko'nikma va malakalar (tajribalar) majmui bo'lib, turli xil vaziyatlarda tildan mazmunli foydalanishni anglatadi. Shu bilan birga, fonologiya va grammatikaga oid bilimlar, so'zlarni qanday va qachon to'g'ri ishlatish haqidagi ijtimoiy bilimlar majmuini ifodalaydi"[17]. Ushbu izohni ma'qullagan holda biz zamonaviy ta'limning chet tillarni o'qitish sohasidagi asosiy maqsadi kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishdir deb ta'kidlaymiz.

Kommunikativlikka asoslangan yondashuv o'z o'rnida chet tilni o'qitish jarayonida faqat o'quvchiga nimani o'rgatishni emas, balki qanday qilib o'rgatish kabi masalani ham tahlil etadi. Kommunikativ til ta'limi (Communicative Language Teaching) yoki tilga kommunikativ yondashuvda J.Harmer [10] tilda egallangan muayyan grammatik me'yorlar va so'z boyligi ko'lamigagina emas, balki tilning qo'llanishdagi vazifasiga katta urg'u berilishi lozim deb hisoblaydi. "Autentik audio-video materiallarning ommalashuvi til o'rganuvchilarga interaktiv til muhitini yarata olishidadir", deb ta'kidlaydi rus olimi G.A. Vorobyov[11].

Shu o'rinda kommunikativlikka asoslangan bu tizimli metod, ya'ni autentik video yoki kinomateriallarga asoslangan o'qitish metodikasi ustida izlanishlar olib borgan rus olimlari A.Y. Chikunova, Y.I. Verisokin[7] lar nomini ta'kidlab o'tish o'rinli. Tegishli ilmiy-metodik adabiyotlar bilan tanishish natijasida nutqiy kompetensiyaning mazmun-mohiyati va funksional vazifalarini to'liq ifoda etgan mufassal ta'rifi Y.V.Soyfer tomonidan quyidagicha berilganligining guvohi bo'ldik: "Nutqiy kompetensiya, boshqacha aytganda, diskursiv, turli xil nutq turlarini yaratish va tushunish qobiliyati bilan bog'liq. Bundan tashqari, diskurs muloqotning ishtirokchilari (ularning xususiyatlari), shuningdek, xabarni ishlab chiqarish va idrok etish jarayoni to'g'risida tushuncha beradigan ijtimoiy kontekstni o'z ichiga olgan murakkab kommunikativ hodisa sifatida tushuntiriladi"[4].

S.Morrisonning fikriga ko'ra, "Chet til darslarida zamonaviy axborot vositalaridan, jumladan, internet, onlayn jurnallar, internet gazeta, bloglar, til o'rganish dasturlari, YouTube videolaridan foydalanish o'qituvchi va o'quvchi uchun eng yaxshi manba, chunki ular til o'rganish resurslaridan tez va jozibali tarzda foydalanish imkonini beradi[12].

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy manbalarda berilishicha, nutqiy kompetensiya: tinglab tushunish, o'qish, yozish va og'zaki nutqdan tashqari, ko'zdan kechirish (tomosha qilish) va vizual tasavvurni o'z ichiga oladi. Talabalarning chet tilda nutqiy kompetensiyasini takomillashtirishda YouTube video materiallari bilan ishlash metodikasini oladigan bo'lsak, bunda maqsad YouTube videomateriallari orqali olib borilgan ta'lim jarayonining samaradorligini an'anaviy, darslik asosidagi o'qitish bilan taqqoslashdir. Ma'lumotlarga ko'ra, tinglash paytida odam nutq ma'lumotlarining 15% ini, ko'rish paytida vizual ma'lumotlarning 25% ini, tinglash va ko'rish birgalikda bajarilganda 65-70% ini eslab qolar ekan.

O'qituvchi YouTube videofilmi talabalarga namoyish qilayotganda, birinchidan, vaqt tejallishiga erishadi, material 20-25 minutga mo'ljallangan bo'lsa, shu vaqt ichida barcha nutqiy malakalarni (kompetensiyani) rivojlantirish mumkin. Bundan tashqari, talabalarning e'tiborini to'liq jalb qila oladi va ularning qiziqishini oshirishga erishadi, bu esa talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishga imkoniyat yaratadi. YouTube platformasi turli kontekstlarda foydalanish mumkin bo'lgan videodarslar, intervyular, sahna ko'rinishlari, hujjatli filmlar, bloglar, munozaralar kabi kontentlarni taqdim etadi. Ular orqali: Eshitish ko'nikmalari rivojlanadi; og'zaki nutqdagi uslubiy o'ziga xosliklar o'rganiladi, qiziqish ortadi; motivatsiya kuchayadi; real hayotga yaqin vaziyatlarda tilni qo'llash ko'nikmalari hosil bo'ladi.

Ko'rinadiki talabalarning nutqiy kompetensiyasini takomillashtirishda YouTube videomateriallaridan samarali foydalanishning metodik asoslarini ishlab chiqish zarur.

Shu o'rinda talabalarning nutqiy kompetensiyasini takomillashtirishda YouTube videomateriallaridan foydalanish prinsiplarini ko'rib chiqamiz:

Autentiklik prinsipi: YouTube Video talabalar uchun real vaziyat bilan ta'minlovchi materialsifatida xizmat qiladi.

Interaktivlik prinsipi: Har bir video bilan bog'liq faol ishtirok mashqlari.

Kontekstlilik prinsipi: Videolarning kundalik hayotga yaqin kontekstda bo'lishi

Bosqichma-bosqichlik prinsipi: Eshitish, tushunish, tahlil qilish, va ifodalash bosqichlari asosida metodika quriladi.

Tadrijiylik prinsipi: Oddiy nutqiy namunadan murakkab shakllargacha o'sish.

Refleksiya prinsipi: Har bir mashqdan so'ng o'z fikrini baholash, yozma yoki og'zaki ifoda qilish

YouTube videomateriallaridan foydalanishga asoslangan mashqlar

Eshitish va tushunish mashqlari

Mashq 1: Topshiriq: Video tomosha qilinadi. Undan 5 ta muhim iborani ajratib, ularning tarjimasini yozing.

Mashq 2: Topshiriq: Video asosida tayyorlangan matndagi bo'sh joylarni to'ldiring.

Mashq 3: Eshitib yozish (dictation) Topshiriq: Videodan kichik parcha eshittiriladi. Talabalar eshitganini yozib boradi.

2. Og'zaki nutqni rivojlantiruvchi mashqlar

Mashq 1: Rolli o'yin Topshiriq: Videodagi ikki shaxs o'rtasidagi suhbatni takrorlang yoki o'zingiz shu mavzuda yangi dialog tuzing va juftlikda ijro eting. Mashq 2: O'z fikringni bildir. Topshiriq: Video mazmuni asosida o'z fikringizni 3–5 jumlada ifoda eting. Masalan: "Men bu fikrga qo'shilaman, chunki..."

Mashq 3: Savol-javob. Topshiriq: Guruh a'zolariga video asosida 3 ta savol tuzing va ularga og'zaki tarzda javob olishga harakat qiling.

3. Yozma nutqni faollashtiruvchi mashqlar

Mashq 1: Video sharhi yozing. Topshiriq: Ko'rilgan video haqida qisqacha yozma sharh yozing: muallif fikri, asosiy g'oya, sizga ta'siri.

Mashq 2: Yaratuvchi topshiriq. Topshiriq: Videoda ko'rsatilgan holatga o'xshash vaziyatni tasvirlang va o'zingizni qanday tutgan bo'lar edingiz?

Mashq 3: Mini-video loyihasi. Topshiriq: Siz ko'rgan videoga o'xshash tarzda 1–2 daqiqa davomida o'zingiz video yarating: suhbat, sahna ko'rinishi yoki qisqa prezentatsiya.

Tahlil va natijalar. Nutqiy kompetensiya – bu shaxsning muloqotda erkin, aniq va samarali fikr bildirishi, turli nutqiy vaziyatlarda til vositalarini to'g'ri qo'llay olishi bilan bog'liq ko'nikmalardir. YouTube platformasi multimediyaviy resurslar orqali til o'rganish jarayonini jonlantiradi, turli darajadagi materiallar yordamida real

hayotiy muloqot muhitini yaratadi. Ushbu tadqiqot doirasida YouTube videolarining o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasiga ta'siri eksperiment asosida o'rganildi. Eksperiment guruhiga 3 oy davomida haftasiga kamida ikki marotaba til o'rganishga oid videolar (intervyular, suhbatlar, darslar, vloglar) ko'rsatildi. Nazorat guruhi esa an'anaviy darslik materiallari asosida o'rgandi. Har ikki guruhga boshlang'ich va yakuniy testlar o'tkazildi. Tahlil davomida quyidagi jihatlar kuzatildi: Eksperiment guruhidagi o'quvchilar nutqni anglash, talaffuz, va so'z boyligi jihatidan sezilarli yutuqlarga erishdilar. Ular mavzuli videolar orqali kontekstda yangi so'zlarni o'zlashtirishga muvaffaq bo'ldilar. Interaktiv va qiziqarli videolar til o'rganishga motivatsiyani kuchaytirdi. Tinglab tushunish va og'zaki ifoda ko'nikmalari o'zaro uyg'unlashdi. Bu esa shuni ko'rsatadiki, YouTube videolaridan maqsadli va tizimli foydalanish o'quvchilarning nutqiy salohiyatini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Bizning fikrimizcha, hozirgi zamon chet til o'qitish metodikasini bugungi kunda jadal rivojlanib borayotgan turli xil axborot vositalari va raqamli texnologiyalarni qo'llash bilan tasniflash mumkin. Hozirda axborot vositalarining offlayn (offline) va onlayn (online) turlari mavjudligi tufayli o'qituvchilar ushbu turlardan foydalanganlarida yangidan-yangi usullar, til o'rganuvchilar esa cheksiz manbalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu o'rinda masalaning muhim tomoni shundaki, o'qituvchilar talabalarning ingliz tilida nutqiy kompetensiyasini takomillashtirish uchun mo'ljallangan chet til darslarini rejalashtirishda ularning til bilish darajasi, saviyasi, yoshi, til o'rganish uslubi va axborot vositalarini ham hisobga olishlari lozim. YouTube kabi internet saytlar o'quvchilarning tinglab tushunish, gapirish qobiliyatlarini tez, sodda va samarali ravishda rivojlantiradi, mashg'ulot jarayonida ularning interaktivligini oshiradi, shu bilan birga, texnologik ko'nikmalarini rivojlantiradi va samarali natija beradi.

ADABIYOTLAR

1. Sobirova G.S. Umumta'lim maktablari o'quvchilariga ingliz tili olmoshlarini axborot texnologiyalari asosida o'rgatish metodikasi: Ped. fan. b-cha fals. d-ri. avtoref. – Toshkent, 2017. – B. 5
2. Борщева О.В. Принципы отбора подкастов для обучения иностранному языку // Журнал: Педагогика и Психология Образования. – М.: Московский педагогический государственный университет. № 3, 2019. – С. 62-70.
3. Кравцова Е.Е. Развитие идей Л.С. Выготского о мышлении и речи в современной образовательной практике. Киберлиника. 2015.- С.1. Электронная статья. (дата обращения 12. 06.2022)
4. Соифер Э.В. Создание и восприятие дискурса в условиях управляемого общения на иностранном языке // Казанская лингвистическая школа: традиции и современность. – Казань, 2003. – С. 70-75
5. Riasati M.J., Allahyar N., Tan K. E. Technology in language education: Benefits and barriers. Journal of Education and Practice. № 3(5), 2012. – P. 25-30.
6. Heick T. Three ideas for 21st Century Global Curriculum. 2012. Retrieved from: www.edutopia.org.
7. Чикунова А.И. Аутентичные видеоматериалы как средство развития социокультурной компетенции студентов экономических специальностей // Педагогическое образование в России. – Екатеринбург, 2011. 5. Верисокин Ю. И. Видеофильм как средство мотивации школьников при обучении иностранному языку // Иностранные языки в школе. – М., № 5. 2003. – С. 31–35. 171 № 1. – С. 147–158
8. Chesebro J.W., Croskey Mc., Atwater J.C., Bahrenfuss D.F., Cawelti R.M., Gaudino J.L., Hodges. H. Communication apprehension and self-perceived communication competence of at-risk students. Communication Education. 1992, № 41(4). – P. 345-360; Research in Applied Linguistics, №8(2), 2017. – P. 31-50; Саломатина. А.Г. Методика развития умений говорения и аудирования учащихся посредством учебных подкастов: английский язык базовый уровень: Дисс. ...канд. пед. наук. – Москва, 2011. – С. 130
9. Шамов А.Н. Формирование лексической компетенции как основополагающая цель в обучении иностранному языку // Языки и культуры народов мира в лингводидактической парадигме. – Пятигорск, 2007. – С. 386 – 391; Сиземина А.Е. Методика развития лингвистической компетенции студентов лингвистического вуза на основе формирования мотивационной базы обучающихся: Автореф. дисс. ...канд. пед. наук. – Н.Новгород, 2009;
10. Фетисова А.А. Методика управления фактором непроизвольности в процессе развития иноязычной лексической компетенции студентов: 1 курс, языковой педагогический вуз: Дисс. ...канд. пед. наук. – М., 2010;
11. Стародубцева О.Г. Лексическая компетенция как языковая основа профессионально-коммуникативной компетенции студентов не языкового вуза. // Бюллетень сибирской медицины. 2013, том 1, 2, 3, – С. 127–131; Короткова И.П. Методика формирования лексической компетенции младших школьников посредством английского фольклора: Автореф. дисс. ...канд. пед. наук. МГГУИМ.

12. Шолохова М.А. – М., 2012; Трафименко С.А. Структура и содержание лексической компетенции. // Иностранные языки: инновации, перспективы, исследования и преподавания. – Минск: БГУ, 2019. – С. 165 – 173;
13. Ятаева Е.В. Учебный глоссарий как средство развития учебной иноязычно-лексической компетенции в профессиональном языковом образовании: Дисс. ...канд. пед. наук. – Екатеринбург, 2007; Манаенкова М.Р. Речевая компетенция в контексте личностно-профессиональных компетенций студента. // Психолого-педагогический журнал. – Гаудеамус, – 2014. – №1 (23);
14. Куликова Т.А. Организация самостоятельной работы студентов вуза в информационно-коммуникационной обучающей среде: Автореф. дисс. ...канд. пед. наук. – Ставрополь, 2011.
15. Jeremy Harmer. The practice of English language teaching. Fourth edition. –P.31-32
16. Воробьев Г. А. Развитие социокультурной компетенции будущих учителей иностранного языка (поиск эффективных путей) //Иностранные языки в школе. – Пятигорск, 2003. № 3. – С. 30–36.
17. Morrison S. Interactive Language Learning on the Web. ERIC Clearing house on Languages and Linguistics Washington DC. Retrieved from: www.eric.ed.gov.

UDK:796.012.6

Fazliddin KARIMOV,
Guliston davlat pedagogika instituti o'qituvchisi, PhD
E-mail: fazliddinkarimov2@gmail.com

GulDU dotsenti, PhD A.Taniberdiyev taqrizi asosida

FUTBOLCHI QIZLARNING MAXSUS JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH BORASIDA OLIB BORILGAN ANKETA SO'ROVNOMASI NATIJALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada yuqori malakali futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorlanganlik darajasini takomillashtirish bo'yicha mutaxassislar fikri o'rganib chiqildi va olingan natijalar ularning mashg'ulot jarayoniga o'zgartirish kiritish kerakligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Maxsus jismoniy tayyorgarlik, mutaxassis, anketa so'rovnomasi, jismoniy yuklama.

RESULTS OF A QUESTIONNAIRE SURVEY CONDUCTED TO IMPROVE THE SPECIAL PHYSICAL TRAINING OF FEMALE FOOTBALL PLAYERS

Annotation

This article examines expert opinions on improving the level of specialized physical preparation for highly skilled female soccer players. The findings indicate that changes need to be made to their training process.

Key words: Special physical training, specialist, questionnaire survey, physical workload.

РЕЗУЛЬТАТЫ АНКЕТИРОВАНИЯ, ПРОВЕДЕННОГО С ЦЕЛЮ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОК

Аннотация

В данной статье были изучены мнения специалистов по совершенствованию уровня специальной физической подготовленности высококвалифицированных футболисток. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости внесения изменений в их тренировочный процесс.

Ключевые слова: Специальная физическая подготовка, специалист, анкетирование, физическая нагрузка.

Kirish. Yuqori malakali futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorlanganlik darajasini takomillashtirishga yo'naltirilgan vosita va uslublardan foydalanish va yuklamalarni rejalashtirish bo'yicha mutaxassislar fikrini o'rganib chiqish maqsadida, biz, avvalo, sportchi qizlarning asosiy jismoniy qobiliyatlarini rivojlanish darajasi, musobaqa faoliyati samaradorligini oshirishda ularning ahamiyati va har biri qo'shadigan ulushni baholashga tegishli savollarga murabbiylar javob berishi kerak bo'lgan anketa ishlab chiqildi.

Maqsad. Yuqori malakali futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish masalasi yuzasidan mutaxassislar orasida anketa so'rovnomasi o'tkazish.

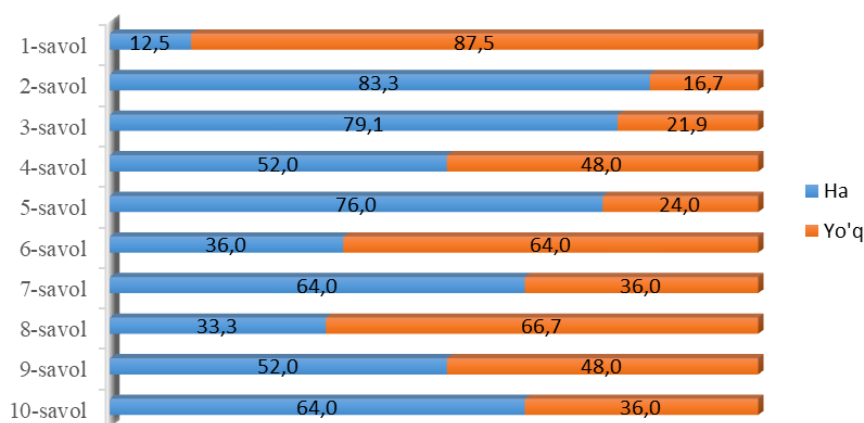
Tadqiqot usullari va tashkil etilishi. Anketa so'rovnomasi 10 ta savoldan tashkil topgan bo'lib, ularning muayyan qismi maxsus jismoniy tayyorlanganlik darajasini takomillashtirish uchun qo'llaniladigan vosita va uslublarni tashkil etish, rejalashtirish va mashg'ulot jarayoniga joriy etish masalalariga oid futbol bo'yicha murabbiylarning shaxsiy fikrlaridan tashkil topgan soddaviy javoblarni nazarda tutadi. Anketa so'rovnomasida jami 24 nafar murabbiy ishtirok etdi (1-jadval).

1-jadval
ANKETA
Familiya _____
Ish joyi _____
Staj _____
Murabbiylik litsenziyasi _____

T/r	Savollar	Javob	
		Ha	Yo'q
1	Sizingcha, O'zbekiston futbolchi qizlarining maxsus jismoniy tayyorgarligi yuqori darajadami?		
2	Futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasi mashg'ulot yuklamalar tuzilmasiga bog'liqmi, nima deb o'ylaysiz?		
3	Musobaqa davrida futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish kerakmi?		
4	Futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini jadval o'yinlari hisobiga o'yinlararo siklda oshirish mumkinmi?		
5	Yuqori malakali futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini rivojlantirish uslubiyatiga o'zgartirishlar kiritish kerakmi?		
6	Kuch va tezkor-kuch yo'nalishtirish yuklamalar ulushini ko'paytirish hisobiga maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish mumkinmi?		
7	Musobaqa davrining haftalik siklda erkak jamoalar tayyorgarligiga qo'llanilgani kabi kuch va tezkor-kuch yo'nalishtirish yuklamalaridan foydalanish mumkinmi?		
8	Ayol jamoalar tayyorgarligida erkak jamoalar uchun tavsifli qat'iy mashg'ulot tartiblaridan foydalanish mumkinmi?		

9	Musobaqa davrining haftalik o'yinlararo siklida futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini takomillashtirish uchun ixtisoslikka xos bo'lmagan vositalardan foydalanish mumkinmi?		
10	Musobaqa davrida faqat kompleks yo'nalishga ega yuklamalar hisobiga futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish mumkinmi?		

Shuningdek, ushbu anketada murabbiylar yuqorida ko'rsatib o'tilgan yo'nalishdagi yuklamalarni yillik siklning qaysi bosqichlarida rejalashtirish maqsadga muvofiqligiga javob berishlari zarur bo'lgan bir nechta savollarni ham o'z ichiga olgan (1-rasm).

1-rasm. Anketa so'rovnomasi bo'yicha olingan javoblar foiz ko'rsatkichi

Endi futbol bo'yicha murabbiylar orasida o'tkazilgan anketa so'rovlari natijasida aniqlangan asosiy muammoli masalalar va qiyinchiliklarni batafsil ochib berishga to'xtalamiz. Mutaxassislar javoblari quyidagicha bo'ldi:

- respondentlarning 21 nafari, ya'ni so'rovda ishtirok etgan futbol bo'yicha murabbiylarning 87,5% zamonaviy bosqichda "yuqori malakali futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorlanganlik darajasi yetarlicha yuqori emas", deb hisoblaydilar;

- 83,3% murabbiylar, futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorlanganlik darajasi mashg'ulot yuklamalari tuzilmasi bilan uzviy bog'liq deb hisoblaydilar;

- 79,1% so'ralganlarning ta'kidlashicha, musobaqa davrida futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorlanganlik darajasini oshirishga yo'naltirilgan ishlarni muntazam olib borish kerak;

- murabbiylarning 52% jadval o'yinlari hisobiga o'yinlararo sikllarda futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorlanganlik darajasini oshirish mumkinligini uqtirganlar;

- respondentlarning 76% yuqori malakali futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorlanganlik darajasini rivojlantirish uslubiyatiga o'zgartirishlar kiritish zarurligiga qo'shilganlar;

- so'ralganlarning 44% erkak jamoalar tayyorgarligida qo'llaniladigan kabi, musobaqa davrining haftalik siklida kuch va tezkor-kuch yo'nalishidagi yuklamalardan foydalanish tarafdori;

- 36% murabbiylar, musobaqa davrining o'yinlararo sikllarida kuch va tezkor-kuch yo'nalishidagi yuklamalar bilan qat'iy mashg'ulotlar tartibini (rejimini) rejalashtirish foydasiga ovoz berganlar;

- ishtirokchilarning 52%, futbolchi qizlarda maxsus jismoniy tayyorlanganlikni takomillashtirish uchun musobaqa davrining haftalik o'yinlararo siklida ixtisoslikka xos bo'lmagan vositalardan foydalanish mumkinligini ko'rsatganlar;

- murabbiylarning 64% esa musobaqa davrida faqat kompleks yo'nalishga ega bo'lgan yuklamalar hisobiga futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarligini oshirish mumkin, deb hisoblaydilar.

Respondentlar bergan javoblar bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, futbol bo'yicha mutaxassislar orasida ushbu masalaga oid fikrlarda jiddiy qarama-qarshiliklar mavjud.

Futbol bo'yicha mutaxassislar aynan o'z faoliyatlarida davomida maxsus jismoniy tayyorgarlik jarayonida foydalanadigan vositalar, metodik usullar, yondashuvlar, mashg'ulotlarni tashkil etish va yuklamalarni rejalashtirish shakllariga tegishli savollarga javob berishda qiyinchiliklarga duch keldilar, bu esa amaliyotda mazkur masalaga yetarli darajada e'tibor berilmayotganligidan darak beradi.

Futbol bo'yicha mutaxassislar orasida o'tkazilgan anketa so'rovi natijalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, respondentlarning yarmidan ko'pchiligi maxsus tayyorlanganlik darajasini nazorat va rasmiy o'yinlar hisobiga oshirishni afzal deb biladilar. Bu esa o'z navbatida, murabbiylarning maxsus tayyorgarlik darajasini oshirish uchun mashg'ulot yuklamalarini tanlash masalasida chuqur yondashuvga ega emasliklarini tasdiqlaydi.

Murabbiylarning asosiy qismi futbolchi qizlarning maxsus tayyorlanganlik darajasini takomillashtirish uchun qo'llaniladigan maxsus va ixtisoslikka xos bo'lmagan vositalardan foydalanish to'g'risidagi savolga javob berishda qiynaldilar, bu mazkur muammoni hal etishda so'rovnomada ishtirok etgan murabbiylarning nazariy yondashuvlar bo'yicha yetarlicha chuqur bilimlarga ega emasliklarini ko'rsatadi.

Murabbiylarning aksariyat qismi erkaklar jamoalari tayyorgarligida qo'llaniladigan vosita va uslubiyatlarni ayollar jamoalarining maxsus tayyorgarligini rejalashtirishga mexanik tarzda ko'chirib qo'yganlar.

O'tkazilgan anketalash tadbiri, yuqori malakali futbolchi qizlarning maxsus tayyorgarlik uslubiyatini tashkil etish va amalga oshirish masalasida futbol bo'yicha murabbiylar to'qnashgan quyidagilar bilan bog'liq muammolar, turli fikrlar va uslubiy yondashuvlarni aniqlashga imkon berdi:

(futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarligi masalalari bo'yicha nazariya va amaliyot orasidagi "uzilish"ning mavjudligi;

(futbolchi qizlarning maxsus tayyorlanganlik darajasini takomillashtirishga yo'naltirilgan xilma-xil maxsus

jismoniy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida xabardorlik darajasining pastligi;

(maxsus tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan yuklamalarni rejalashtirishda ixtisoslikka xos va xos bo'lmagan vositalar va uslubiy yondashuvlar majmuasidan keng va zaruriyat tug'ilganda o'zgartirishlar kiritish bilan foydalanish to'g'risida bilimlarning yetarli emasligi.

Xulosa. Yuqori malakali futbolchi qizlarning sportda yuksak natijalarga erishishi ko'p omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasining yuqoriligi alohida o'rin tutadi. Zamonaviy sport tibbiyoti, fiziologiyasi va pedagogikasi sohasida olib borilgan ilmiy izlanishlar asosida aniqlanishicha, yuqori malakali sportchilarni tayyorlashda vosita va uslublarning to'g'ri tanlanishi, yuklamalarning optimal tarzda rejalashtirilishi, mashg'ulot jarayonining davriyligi va tiklanish choralari sportchining nafaqat jismoniy holatini, balki musobaqa jarayonidagi psixologik bardoshlilikini ham belgilaydi.

Mutaxassislar fikricha, futbolchi qizlar uchun mashg'ulotlarda individual yondashuv asosiy mezon bo'lishi lozim. Chunki har bir sportchining jismoniy imkoniyati, tayyorgarlik darajasi, organizmning yuklamaga javob reaksiyasi o'ziga xosdir. Shuning uchun yuklama hajmi, intensivligi va chastotasi individual fiziologik ko'rsatkichlarga moslashtirilishi kerak. Ayniqsa, yurak-qon tomir, mushak va nafas olish tizimlariga beriladigan yuklamalarni ilmiy asosda taqsimlash mushaklar faoliyatini takomillashtiradi, kuch-quvvat, chaqqonlik, bardoshlilik va koordinatsion harakatlarni rivojlantiradi.

Bundan tashqari, yuqori malakali futbolchi qizlarda texnik va taktik ko'nikmalarni mustahkamlash bilan birga ularni jismoniy mashqlar bilan uyg'unlashtirish alohida e'tiborni talab etadi. Mashg'ulotlarda real o'yinga yaqin

holatlar asosida bajariladigan kompleks mashqlar samaradorlikni oshiradi. Ayniqsa, to'p bilan bajariladigan mashqlar, qisqa masofalarga yugurish, keskin to'xtash va burilishlar, epchillik va reaksiya mashqlari jismoniy va funksional holatni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mashg'ulot yuklamalarini davriy asosda tashkil etish – ya'ni tayyorgarlik, musobaqa va o'tish bosqichlarida yuklamani mos ravishda taqsimlash eng samarali yondashuv hisoblanadi. Mashg'ulot jarayonida monitoring olib borish (yurak urishi, qon bosimi, charchoq ko'rsatkichlari) orqali sportchining holati doimiy nazoratda bo'ladi, bu esa ortiqcha yuklama tushishining oldini oladi. Sportchi organizmiga haddan ortiq yuklama berilishi charchoq, jarohatlar, motivatsiyaning pasayishi va musobaqada muvaffaqiyatsizliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli mashg'ulotlarda tiklanish choralari – massaj, passiv dam olish, suv muolajalari, uyqu rejimi va sport dietasi – zarur element sifatida rejalashtiriladi.

Umuman olganda, yuqori malakali futbolchi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda kompleks va tizimli yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etadi. Mutaxassislar fikriga ko'ra, har bir mashg'ulot rejasida quyidagi asosiy tamoyillar inobatga olinmog'i zarur: individual yondashuv, bosqichma-bosqich yuklama berish, texnik-taktik tayyorgarlikni jismoniy tayyorgarlik bilan uyg'unlashtirish, davriy sikllarni hisobga olish va tiklanish vositalarini to'g'ri qo'llash. Ushbu yondashuvlar orqali futbolchi qizlarning nafaqat sport natijalari, balki ularning sog'ligi va professional barqarorligi ta'minlanadi. Shu asosda aytish mumkinki, yuqori malakali futbolchilarni tayyorlashda zamonaviy ilmiy-uslubiy yondashuvlar va amaliy tajribalarni uyg'unlashtirish eng muhim omildir.

ADABIYOTLAR

1. Абрамова Т.Ф., Озолин Н.Н., Геселевич В.А. и др. Современные представления о научных основах тренировки женщин //Всероссийскому научно-исследовательскому институту физической культуры и спорта 60 лет. Сборник научных трудов. - М., 1993. - С. 183-194.
2. Саенко И. В. Программирование тренировочных нагрузок на этапах макроцикла подготовки футболисток высокой квалификации. Автореф. Дис. ...канд.пед.наук. М.2002. – 22с.
3. Каримов Ф.Ж. Контроль уровня уровня специальной физической подготовки футболисток высокой квалификации // Вестник НУУЗ (УзМУ) 2022 1/2/1. –С. 126-129.
4. Каримов Ф.Ж. Анализ уровня физической работоспособности у футболисток высокой квалификации // “Fan-sportga” - ilmiy-nazariy jurnal 2023/8. –С. 18-210.
5. Karimov F.J. The analysis of the special training level of the players of a female football team U-16 // Mental enlightenment scientific – methodological journal. Vol. 5 No. 02 (2024). –P. 138-142.
6. Ahmedov, Farruh and Gardasevic, Novica and Setiawan, Edi and Olimov, Alisher and Muqimov, Olimjon and Jamoliddin, Komilov and Khuriyat, Khudaiberdieva and Yusupov, Rakhimjon. Comparison of technical and tactical parameters for elite judo athletes based on weight and gender categories // Ibero-American Journal of Exercise and Sports Psychology. Volume 19. 28.12.2024. P:502-506
7. Komilov, J., Isaeva, G., Jonzokova, S., Nosirova, D., & Suleymanova, R. (2021). Innovative approaches of psychological training of young sportsmen to the competitions. Ilkogretim Online, 20(3).

UDK: 378.011.3-052:004.92

Jahongir QOSIMOV,
"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti dotsenti, PhD
E-mail: j.qosimov@tiame.uz

Alfraganus universiteti dotsenti, PhD B.Haqberdiyev taqrizi asosida

MUHANDISLIK SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Annotation

Mazkur maqolada raqamli texnologiyalarining imkoniyatlari muhandislik sohasida olib borilayotgan islohatlar tahliliy bayon etildi. Grafik dasturlar, 3D texnologiyalar hamda ularning avzalliklari bugungi kunda raqamli texnologiyalarga bo'lgan talab ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Muhandislik, texnologiya, targ'ibot, 3D texnologiya, grafik dasturlar, Inshootlar, 3D modellar.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN ENGINEERING

Annotation

This article analyzes the possibilities of digital technologies and the ongoing reforms in the field of engineering. Graphics programs, 3D technologies and their advantages, the demand for digital technologies today are shown.

Key words: Engineering, technology, promotion, 3D technology, graphic programs, Structures, 3D models.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ ИНЖЕНЕРИИ

Аннотация

В данной статье анализируются возможности цифровых технологий и проводимые реформы в области инженерии. Показаны графические программы, 3D-технологии и их преимущества, современный спрос на цифровые технологии.

Ключевые слова: Инженерия, технология, продвижение, 3D технология, графические программы, сооружения, 3D модели.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni, Vazirlar Maxkamasi 2020 yil 31 dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son qarori, 2020 yil 28 apreldagi "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4699-son qarori, 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar (ing., Digital technology) – signallarni uzluksiz spektr shaklida emas, balki analog darajadagi diskret signallar bilan ishlaydi. Hozirda raqamli texnologiyalar – bu ma'lumot "raqamlashtirilgan", ya'ni universal raqamli shaklda taqdim etiladigan texnologiyalar bo'lib, ular muammolarni tezda hal qilish uchun axborotni kodlash va uzatish usullariga asoslanadi. Bunda axborot ikkilik kod shaklida uzatiladi. Kod bitlardan tashkil topgan. Bitlar 1 (birlik; signal bor) va 0 (nol; signal yo'q)dan tashkil topgan ikkilik sonlardir [12]. Oddiy qilib aytganda, raqamli texnologiyalar elektron hisoblash va ma'lumotlarni o'zgartirish bilan bog'liq barcha narsalarni o'z ichiga oladi: gadjetlar, elektron qurilmalar, texnologiyalar, dasturlar.

Bugungi kunga qadar "Raqamli texnologiyalar" tushunchasining bir nechta ta'rifi keltirilgan, xususan:

Nicholas Negroponte (MIT Media Lab asoschisi): Raqamli texnologiya - bu siz kompyuter bilan nima qilishingiz emas, balki kompyuterga ega bo'lganingizdan so'ng hayotingizda nima qilishingiz haqida. Negroponte raqamli texnologiyalarni inson hayotining uzviy qismi sifatida ko'radi

- bu faqat qurilmalar emas, balki ularning jamiyat va madaniyatga ta'siri haqida.

Manuel Castells (ijtimoiy tarmoqlar nazariyotchisi): Raqamli texnologiyalar - bu ma'lumotni raqamli shaklda yaratish, saqlash yoki qayta ishlashga xizmat qiluvchi texnologik vosita va resurslardir. Castells bu ta'rifi o'zining "The Rise of the Network Society" nomli asarida bergan.

UNESCO ta'rifi (Digital Literacy Framework orqali): Raqamli texnologiya - bu ma'lumotni yaratadigan, saqlaydigan yoki qayta ishlaydigan elektron vositalar, tizimlar, qurilmalar va resurslardir. Bu ta'rifda raqamli texnologiyalarni ta'lim va rivojlanish kontekstida ifodalashga urg'u beriladi. Muhandislik sohasida bu kasbiy kompetentlik bilan baholanadi. Bugungi kunga qadar "Kasbiy kompetentlik" tushunchasining aniq ta'rifi mavjud emas. A.A.Verbiskiy, N.N.Manko, E.I.Nikiforova, N.B.Pikotova, D.V.Sannikov, V.E.Shteynberg, L.A.Yadvirshis va boshqa tadqiqotchilar ushbu tushunchani aniqlashtirishga harakat qilganlar.

Ushbu mualliflar tomonidan kasbiy kompetentlikka berilgan ta'riflarida, ushbu kompetentlikka ega bo'lgan o'qituvchi faoliyatining samaradorligi, natijaviyligi va yuqori mahsulдорligi haqidagi g'oyalar qayd etilgan [10]. Yu.Arutyunov, V.Bezrukova, V.Bespalko, V.Ivanchenko, D.Kavtaradze, V.Pityukov, L.Podimova, E.Polat, V.Serikov, V.Simonenko, V.Slasteninlar esa o'qituvchining kasbiy kompetentligi o'qituvchini nazariy va amaliy tayyorgarlik birligini ifodalaydi, deb hisoblaydilar. E.V.Kozina, S.V.Dudova va boshqalarning fikriga ko'ra kasbiy kompetentlik - zamonaviy o'qituvchi kasbiy kompetentligining bir bo'lagi sifatida qaraladi. Bunda "Texnologiyalar, metodlar, vositalar, faoliyat shakllari va ularni qo'llash shartlari" saqlanganligi amalga oshiriladi. N.A.Muslimovning fikricha kasbiy kompetentlik - kasbiy-pedagogik bilim, ko'nikma va malakalarni boyitadigan ilg'or

texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish demakdir [9].

Tadqiqotning maqsadi zamonaviy ta'lim amaliyotida ta'lim texnologiyalari integratsiyasini tahlil etishdan iborat. Tadqiqot savollari uch yo'nalish bo'yicha tashkil etilgan: konseptual asos, bu o'rganilayotgan mavzu bo'yicha adabiyotlarda belgilangan. Pedagogik o'lchov - mahalliy tadqiqotlarda namoyon bo'ladigan ta'lim darajalari, bilim sohalari, pedagogik yondashuvlar, pedagogik amaliyot va o'qitish texnologiyalari integratsiyasi bilan bog'liq didaktik vositalarni aniqlash.

Grafik kompetensiya - o'quv fanlarida va ta'lim sohasida, shuningdek, atrof-muhit ma'lumotlarga nisbatan munosabat ko'nikmalarini shakllantiradi [8]. Zamonaviy axborot texnologiyalari sohasidagi bilimlarga ega bo'lish (televizor magnitofon, telefon, faks, kompyuter, modem, va.h.k.) axborot texnikasini bilish (audio va videoyozuv, elektron pochta, OAV, Internet); qidiruv, tahlil va zarur axborot ma'lumotlariga ega bo'lish, uni qayta ishlash, saqlash va uzatishdan iborat.

Yuqorida olimlarning fikrlarini taxlil qilish asosida biz talabalarning kasbiy kompetentligi tushunchasiga o'zimizning mualliflik ta'rifini keltirdik.

Talabalarning grafik kompetentligi turli texnik qurilmalar va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha muayyan ko'nikmalarni egallashni, turli manbalardan ma'lumotlarni olishni, ulardan umumlashtirilgan holda samarali foydalanishni, ma'lumotlarni tahliliy qayta tiklash ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, u o'zining ilmiy va kasbiy faoliyatiga tayyorgarlik sohasidagi axborot oqimlarining xususiyatlarini bilishni ham qamrab oladi.

Maqolalarni tanlashda turli veb-saytlarning ma'lumotlar bazalaridan foydalanildi va 2023-yildan bugungi kungacha bo'lgan ilmiy maqolalar bo'yicha vaqtinchalik qidiruv o'tkazish orqali tadqiqot maqsadiga oid asosiy tushunchalar aniqlandi. Asosiy natijalar muhandislik sohasida raqamli texnologiyalarning ahamiyatini oshirishga qaratilgan. Bunga erishish uchun biz quyidagi yo'nalishlarni kengaytirishimiz lozim.

CAD (Computer-Aided Design) – Kompyuter yordamida loyihalash: Muhandislar AutoCAD, SolidWorks, Fusion 360 kabi dasturlar yordamida qurilmalar, binolar, mashinalar loyihasini 3D shaklida yaratadilar. Loyihalash tezlashadi, xatoliklar kamayadi.

CAE (Computer-Aided Engineering) – Muhandislik tahlili: Struktural tahlil, issiqlik taqsimoti, bosim, kuchlanishlar kabi fizik holatlar raqamli modelda tahlil qilinadi. Bu orqali real hayotdagi sinovlarga ehtiyoj kamayadi.

CAM (Computer-Aided Manufacturing) – Kompyuter yordamida ishlab chiqarish: CNC stanoklar (kompyuter orqali boshqariladigan qurilmalar) CAD/CAM fayllar asosida ishlaydi. Ishlab chiqarish aniq, avtomatlashtirilgan va samarali bo'ladi.

Raqamli egizaklar (Digital Twin): Haqiqiy qurilmaning virtual nusxasi. Bu orqali real vaqt rejimida monitoring, xizmat muddati tahlili, nosozliklar oldini olish mumkin.

3D bosib chiqarish (3D printing): Detallarni model asosida bevosita chiqarish imkonini beradi. Tez prototiplash, maxsus buyurtmalar uchun qulay.

IoT (Narsalar interneti) va AI (sun'iy intellekt): Zavodlar, muhandislik tizimlari real vaqt rejimida nazorat qilinadi (aqlli sensorlar, monitoring). AI tizimlari texnik xizmatni oldindan rejalashtirishda va optimallashtirishda ishlatiladi.

Katta ma'lumotlar (Big Data) va tahlil: Muhandislik jarayonlarida to'plangan katta hajmdagi ma'lumotlar tahlil

qilinadi. Bu samaradorlikni oshirish, sifatni nazorat qilishga yordam beradi.

BIM (Building Information Modeling) - Qurilish axborot modellashdirish. BIM - bu oddiy 3D chizmadan ko'ra murakkabroq tizim bo'lib, u binoning har bir elementini (devor, quvur, elektr tarmog'i) raqamli shaklda modellashdiradi. Mashhur dasturlar: Revit, ArchiCAD, Navisworks. Barcha mutaxassislar (loyihachi, injener, pudratchi) bitta model ustida ishlaydi. Qurilish jarayonidagi xatoliklar oldindan aniqlanadi. Qurilish, ekspluatatsiya va ta'mirlash bosqichlari raqamli nazoratda bo'ladi.

GIS (Geografik axborot tizimlari) - Yer maydonlari, geologik sharoit, infratuzilma tarmoqlari haqida raqamli xaritalar yaratadi. Qurilish joyini tanlash, yo'l-transport loyihasini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

Dronlar (Uchuvchi kameralar) - Qurilish maydonini yuqoridan nazorat qilish, suratga olish va o'lchash ishlari uchun ishlatiladi. 3D model yaratish, materiallar harakatini kuzatish, xavfsizlikni nazorat qilish uchun qo'llaniladi.

3D skanerlash va LIDAR texnologiyasi - Inshootlar yoki er yuzasini aniq raqamli modellashdirish imkonini beradi. Rekonstruksiya, ta'mirlash yoki nazorat ishlari uchun juda qulay.

IoT qurilmalar (aqlli sensorlar) - Qurilish maydonida harorat, namlik, tebranish, bosim kabi ko'rsatkichlarni real vaqtda kuzatadi. Tuzilma sifatini va xavfsizligini doimiy nazorat qilish mumkin.

AR/VR texnologiyalar (kengaytirilgan va virtual reallik) - Loyihani qurilish boshlanishidan oldin "ichida yurib ko'rish" imkonini beradi. Pudratchilar va buyurtmachilar loyihani oldindan tushunib, o'zgarishlar kiritishadi.

Qurilish menejmenti uchun raqamli platformalar - Primavera, Microsoft Project, Procore kabi dasturlar yordamida ish jadvali, xarajatlar, ishchi kuchi va resurslar boshqariladi. Loyihani vaqtda va byudjet doirasida tugatishga yordam beradi.

3D bosib chiqarish - Beton, plastmassa kabi materiallardan kichik qurilmalar yoki elementlar chiqarish mumkin. Ba'zi mamlakatlarda hatto 3D printer yordamida uylar ham bosib chiqarilmoqda!

Loyihalash va Dizayn - Avtomatlashtirilgan loyihalash: SI algoritmlari murakkab muhandislik inshootlarini (masalan, binolar, ko'priklar, mashina detallari) loyihalash jarayonini avtomatlashtirishga yordam beradi. Generativ dizayn yordamida SI turli xil dizayn variantlarini yaratishi va ularni turli xil parametrlar (mustahkamlik, narx, material sarfi) bo'yicha optimallashtirishi mumkin.

Simulyatsiya va tahlil - SI murakkab tizimlarning xatti-harakatini modellashdirish va simulyatsiya qilish uchun ishlatilishi mumkin. Bu muhandislariga potentsial muammolarni erta aniqlash, dizaynni takomillashtirish va xavfsizlikni oshirish imkonini beradi. Masalan, aerodinamikani tahlil qilish, inshootlarning zilzilaga bardoshlilikini baholash va boshqalar.

Materialshunoslikda yangi materiallarni kashf etish - SI algoritmlari mavjud materiallar haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, kerakli xususiyatlarga ega bo'lgan yangi materiallarni bashorat qilish va loyihalashga yordam beradi.

Ishlab Chiqarish va Qurilish sohasidagi avzalliklari:

Sifat nazorati: Siga asoslangan kompyuter ko'rish tizimlari ishlab chiqarish liniyalarida mahsulotlarning sifatini avtomatik ravishda tekshirish va nuqsonlarni aniqlash uchun ishlatilishi mumkin. Bu inson omilini kamaytiradi va sifatni oshiradi.

Robototexnika va avtomatlashtirish: SI robotlarning harakatini boshqarish, ularni murakkab vazifalarni bajarishga o'rgatish va ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish

uchun qo'llaniladi. Qurilish sohasida ham SI boshqaruvidagi robotlar xavfli va og'ir ishlarni bajarishi mumkin.

Predictive maintenance (Bashoratli texnik xizmat ko'rsatish): SI uskunalarning holatini monitoring qilish va ularning qachon buzilishi mumkinligini bashorat qilish uchun ishlatilishi mumkin. Bu rejalashtirilmagan to'xtashlarni kamaytiradi va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini optimallashtiradi.

Qurilish jarayonini optimallashtirish: SI loyihalarni rejalashtirish, resurslarni boshqarish va qurilish jarayonini optimallashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Bu vaqtni qisqartirish va xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi.

Boshqaruv va Monitoring:

Infratuzilmani monitoring qilish: SI sensorlardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilib, ko'priklar, yo'llar, quvurlar kabi infratuzilma obyektlarining holatini monitoring qilish va potentsial muammolarni erta aniqlash uchun ishlatilishi mumkin.

Energiya boshqaruvi: SI energiya tizimlarining ishlashini optimallashtirish, talabni bashorat qilish va qayta

tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni samaraliroq rejalashtirish uchun ishlatilishi mumkin.

Muhim jihatlar:

Ma'lumotlar bazasini yaratish va boshqarish: Sining samarali ishlashi uchun sifatli va katta hajmdagi ma'lumotlar zarur.

Mutaxassislar tayyorlash: Muhandislik sohasida SI texnologiyalarini qo'llash uchun malakali kadrlar tayyorlash muhim.

Integratsiya va moslashuv: Mavjud muhandislik tizimlariga SI texnologiyalarini integratsiya qilish va ularning moslashuvini ta'minlash zarur.

Xulosa qilib aytganda, muhandislik sohasida gidrotexnika inshootlarini raqamlashtirish va raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish alohida muhim ahamiyatga ega. Muhandislik kadrlarining raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini, eng asosiysi, bilim va ko'nikmalarini bosqichma-bosqich oshirib borish zarur. Rivojlangan ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashuvning yana bir muhim jihati muhandislarga erta bosqichda ta'lim dasturini taqdim etishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR

1. Nasritdinova U.A. Kompyuter grafikasini o'qitishda 3D modellashirish vositasidan foydalanish metodikasi (Toshkent, 2018)
2. Qosimov J.A. and others "The Role of Software in the Development of Modeling in Education" AIP Conference Proceedingsthis link is disabled, 2022, 2432, 060013
3. Qosimov J.A. and others "Development of Methods for Improving the Lessons of Information Technology on The Basis of Graphic Programs" AIP Conference Proceedingsthis link is disabled, 2022, 2432, 060012
4. Qosimov J.A. and others "Increasing the Effectiveness of Lessons by Creating a Problem Situation in Teaching Drawing" AIP Conference Proceedingsthis link is disabled, 2022, 2432, 060014
5. Qosimov J.A., Nasritdinova U.A., Nasritdinov A., IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering 1030, 012118 (2021) <https://doi.org/10.1088/1757899X/1030/1/012118>
6. Nasritdinova U.A., Satimxodjayev M., Sovremennoye obrazovaniye 9, 38-41 (2013) https://arm.tdpushf.uz/kitoblar/fayl_2004_2021006.pdf
7. Qosimov J.A. "Providing innovative teaching methods through graphic programs" Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2024 yil № 6) Gidromeliorativ tarmoqlarda suvni hisobga olish usulini takomillashtirish., 2018
8. <https://staff.tiame.uz/storage/uyers/63/articles/rz9ZJbx2azAVesEkUaVCX9eZWfYerRfKwwwE8jwV.pdf>
9. Развитие педагогической компетентности преподавателей □технических дисциплин, 2020
10. <https://staff.tiame.uz/storage/uyers/170/articles/x6kkPwpaZC9ayXC67WEfTrwgRgLpquo96x9JUF7A.pdf>
11. 362_1_BDFF0CD00437E0 BBABF7B133CC575F7364 423B1F.pdf
12. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/362_1_BDFF0CD00437E0BBABF7B133CC575F7364423B1F.pdf
13. 436b0d75339e460ba8f7 86a9c76923fe.pdf
14. <https://cdn.tiame.uz/assets/uploads/436b0d75339e460ba8f786a9c76923fe.pdf>
15. Khusanboy MUMINOV, Mavlonbek KOMOLOV "Digital Technology and Digital History" Raqamli-texnologiyal ar-va-raqamli-tarix. pdf
16. https://www.researchgate.net/publication/369916807_Raqamli_tehnologiyalar_va_raqamli_tarix/fulltext/6434058f609c170a130982a4/Raqamlitehnologiyalar-va-raqamli-tarix.pdf

UDK:372.8

Ilhom MADATOV,
Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali dotsenti, PhD
E-mail: ilhommadatov09@umail.uz

DSc, professor T.Ismoilov taqrizi asosida

OLIIY O'QUV YURTLARIDA TALABALAR MUSTAQIL ISHINI TASHKIL ETISH VA NAZORAT QILISHNING JORIY HOLATINI O'RGANISH

Аннотация

Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilishning joriy holati empirik tadqiqot asosida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, talabalar mustaqil ish jarayonida asosiy muammo sifatida topshiriqlar sonining ko'pligi, manbalar yetishmovchiligi hamda individual yondashuvning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligini ta'kidladilar. Mustaqil ish topshiriqlarining differensial ta'lim tamoyillariga mosligi ham tahlil qilindi. Maqolada mustaqil ta'limning samaradorligini oshirish, individual yondashuvni rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqil ta'lim, oliy ta'lim, talabalarning mustaqil ishi, ta'lim jarayoni, nazorat qilish, individual yondashuv, empirik tadqiqot, kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim sifatini oshirish, innovatsion metodlar.

ИЗУЧЕНИЕ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И КОНТРОЛЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье проведен анализ текущего состояния организации и контроля самостоятельной работы студентов в высших учебных заведениях на основе эмпирического исследования. По результатам исследования выявлено, что студенты сталкиваются с такими основными проблемами, как большое количество заданий, нехватка источников и недостаточное применение индивидуального подхода. Также проанализирована соответствие заданий принципам дифференцированного обучения. В статье предложены рекомендации по повышению эффективности самостоятельного обучения, развитию индивидуального подхода и формированию практических навыков.

Ключевые слова: Самостоятельное обучение, высшее образование, самостоятельная работа студентов, образовательный процесс, контроль, индивидуальный подход, эмпирическое исследование, компетентностный подход, повышение качества образования, инновационные методы.

A STUDY OF THE CURRENT STATE OF ORGANIZING AND MONITORING STUDENTS' INDEPENDENT WORK IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation

This article analyzes the current state of organizing and monitoring students' independent work in higher education institutions based on empirical research. The study results indicate that students face major challenges such as an excessive number of assignments, a lack of resources, and insufficient implementation of an individualized approach. The compliance of independent work assignments with differentiated learning principles was also examined. The article provides recommendations for improving the effectiveness of independent learning, developing individualized approaches, and enhancing practical skills.

Key words: Independent learning, higher education, students' independent work, educational process, monitoring, individualized approach, empirical research, competency-based approach, improving education quality, innovative methods.

Kirish. Talabalarning mustaqil ishi oliy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u nafaqat bilimlarni mustahkamlash, balki o'z-o'zini rivojlantirish, ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mustaqil ish talabalarga ma'lumotlarni mustaqil izlash, ularni tahlil qilish va xulosa chiqarish imkonini beradi. Bu esa ularning mantiqiy, analitik va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Talaba mustaqil ish bajarish jarayonida o'z vaqtini rejalashtirish, resurslardan samarali foydalanish va belgilangan muddatlarga rioya qilishni o'rganadi. Bu kelajakda ish faoliyatida ham muhim bo'lgan ko'nikmalardir. Nazariy bilimlarni mustahkamlash va ularni amaliyotda qo'llash uchun mustaqil ish katta ahamiyatga ega. Xususan, laboratoriya ishlari, loyiha va tadqiqot ishlari orqali talaba real muammolarni hal qilish tajribasiga ega bo'ladi. Mustaqil ish jarayonida talaba o'zining qiziqishlari doirasida yangi g'oyalar ishlab chiqish va innovatsion yondashuvlarni sinab ko'rish imkoniyatiga ega

bo'ladi. Bu, ayniqsa, ilmiy-tadqiqot ishlariga qiziqishi bo'lgan talabalar uchun muhimdir.

Talabalarni mustaqil va ijodiy faoliyatga yo'naltirish, ularni zarur bilim va ko'nikmalarni egallashga bo'lgan mas'uliyatini oshirish, oliy ta'limda belgilangan ma'lum bir meyorlarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bu borada zarur qadamlar qo'yildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq 3 tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son Qarori bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida ni zom"da mustaqil ishlarga ajratiladigan soatlar miqdori oshi rilib, uning ulushi bakalavriatda umumiy o'quv yuklamasining 50-60 foiz, magistraturada esa 60-70 foizni tashkil etishi belgilab qo'yildi. Belgilangan mazkur tartib oliy ta'lim muassasalarida talabalar mustaqil ishini samarali tashkil etish va nazorat qilish mexanizmini tubdan takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Ushbu tadqiqot ishimizdan ko'zlangan asosiy maqsad - Oliy ta'lim muassasalarida talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilishning joriy holatini empirik tadqiqot asosida o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot ishimizning vazifalari esa quyidagilardir:

Nazariy asoslarni o'rganish – Mustaqil ish tushunchasi, uning pedagogik ahamiyati va nazorat mexanizmlarini tahlil qilish. Joriy holatni tahlil qilish – Oliy o'quv yurtlarida mustaqil ishini tashkil etish va baholash bo'yicha mavjud tajribalarni o'rganish. Empirik tadqiqot o'tkazish – Talabalar va o'qituvchilar o'rtasida so'rovnoma va intervyular o'tkazish, real holatni baholash. Muammolarni aniqlash – Mustaqil ishning samaradorligini pasaytiruvchi omillarni aniqlash. Yangi yondashuvlarni taklif qilish – Mustaqil ishini samarali tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha innovatsion usullarni ishlab chiqish. Tavsiya va xulosalar berish – Tadqiqot natijalari asosida mustaqil ishini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi. So'rovnoma – Talabalar orasida so'rovnoma o'tkazish. Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali talabalar orasida mustaqil ta'lim topshiriqlari va u bilan bog'liq muammolarni aniqlashtirish bo'yicha so'rovnoma tashkil etildi.

Intervyu – Pedagoglar bilan chuqurlashtirilgan suhbatlar. Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali professor-o'qituvchilari bilan talabalar bajarayotgan mustaqil ishlar sifati va topshiriqlarni ishlab chiqish bo'yicha fikrlari olindi.

Hujjatlar tahlili – Mustaqil ish bo'yicha mavjud tartib-qoidalarni o'rganish. Oxirgi 10 yilda oliy o'quv yurti

talabalariga mutaxassislik fanlaridan mustaqil ta'lim olish uchun ajratilgan soatlarni tahliliy o'rganib chiqish uchun tasdiqlangan o'quv rejalar tanlab olindi.

Ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish.

Tadqiqotimizni amaliy qismiga o'tishdan oldin oxirgi 10 yilda oliy o'quv yurti talabalariga mutaxassislik fanlaridan mustaqil ta'lim olish uchun ajratilgan soatlarni tahliliy o'rganib chiqish lozim deb hisobladik. Jumladan,

2015-2016 o'quv yilida Boshlang'ich ta'lim bakalavr ta'lim yo'nalishining tasdiqlangan o'quv rejasida mutaxassislik fani hisoblanadigan ona tili o'qitish metodikasi faniga jami 570 soat ajratilgan bo'lib uning 304 soati auditoriya, 266 soati mustaqil ta'lim uchun ajratilgan, matematika o'qitish metodikasi faniga 494 soat ajratilgan bo'lib uning 266 soati auditoriya, 228 soati mustaqil ta'lim uchun ajratilgan.

2024-2025 o'quv yilida esa ona tili o'qitish metodikasi faniga jami 510 soat ajratilgan bo'lib uning 240 soati auditoriya, 270 soati mustaqil ta'lim uchun ajratilgan, matematika o'qitish metodikasi faniga 660 soat ajratilgan bo'lib uning 330 soati auditoriya, 360 soati mustaqil ta'lim uchun ajratilgan.

Ko'rib turganingizdek oxirgi 10 yil ichida fanga ajratilgan o'quv soatlarining katta qismi mustaqil ta'lim olish uchun berilmoqda. Albatta bu o'sish Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son Qarori bilan bog'liq bo'lib oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimiga to'liq o'tilishining natijasidir. Yuqoridagi tahlilni yanada batafsil tushuntirish uchun uni jadvalga asosida tahlil qilamiz.

T/r	O'quv yili	Fan	
		Ona tili va uni o'qitish metodikasi	Matematika o'qitish metodikasi
1	2015-2016	46%	46%
2	2016-2017	35%	38%
3	2017-2018	35%	38%
4	2018-2019	49%	44%
5	2019-2020	43%	44%
Kredit-modul tizimi joriy qilinguncha o'rtacha		42%	42%
6	2020-2021	52%	52%
7	2021-2022	52%	60%
8	2022-2023	55%	56%
9	2023-2024	54%	52%
10	2024-2025	52%	54%
Kredit-modul tizimi joriy qilinguncha o'rtacha		53%	55%

1-jadval: Oxirgi 10 yilda oliy o'quv yurti talabalariga mutaxassislik fanlaridan mustaqil ta'lim olish uchun ajratilgan soatlarni tahlili

Ko'rib turganingizdek oxirgi 10 yil ichida fanga ajratilgan o'quv soatlarining katta qismi mustaqil ta'lim olish uchun berilmoqda. Albatta bu o'sish Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son Qarori bilan bog'liq bo'lib oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimiga to'liq o'tilishining natijasidir. Mustaqil ishlarga ajratiladigan soatlar miqdori oshirilib, uning ulushi bakalavriatda umumiy o'quv yuklamasining 50-60 foiz etib belgilab qo'yildi. Belgilangan mazkur tartib oliy ta'lim muassasalarida talabalar mustaqil ishini samarali tashkil etish va nazorat qilish mexanizmini qayta ko'rib chiqishni kun tartibiga qo'yimoqda. Shu maqsadda biz Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali talabalar orasida onlayn so'rovnoma tashkil qildik quyida ushbu so'rovnoma natijalarini tahlil qilamiz.

So'rovnomada 586 nafar talaba ishtirok etgan bo'lib ularga 6 ta savolga javob berishi so'ralgan.

Siz bir kunda qancha vaqtigingizni mustaqil ta'lim olish uchun sarflaysiz? - deya so'ralgan savolga qatnashuvchi talabalarining 35, 3 % yani 207 nafari 1 soatdan 2 soatgacha, 25, 4 % yani 149 nafari 1 soatgacha, 19, 8 % yani 116 nafari

2-3 soat, 19, 5 % yani 114 nafari 3 soat va undan ko'p deya javob berishgan.

Sizda odatda mustaqil ta'lim olish jarayonining qaysi bosqichida muammolar yuzaga keladi? - deya so'ralgan savolga qatnashuvchi talabalarining 47, 6 % yani 279 nafari mustaqil ta'lim topshiriqlari soning ko'pligidan deb, 18, 4 % yani 108 nafari bajarilgan mustaqil ta'lim topshiriqlarini topshirish jarayonida deya, 17, 1 % yani 100 nafari mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarishda manbalarning yetishmasligidan deya, 15 % yani 88 nafari mustaqil ta'lim topshiriqlarining mazmunidan (talabani ko'proq yozishga majburlaydigan) deya, 1,9 % yani 11 nafari mustaqil ta'lim topshiriqlarining hammaga bir xil berilishidan deya javob berishgan.

Sizga berilgan mustaqil ta'lim topshiriqlarining qancha miqdori mutaxassisligingizga tegishli kompetensiyalarni bermaydi deb hisoblaysiz? - deya so'ralgan savolga qatnashuvchi talabalarining 46,4 % yani 272 nafari barcha topshiriqlar sohamga mos deya, 15% yani 92 nafari 10 % mustaqil ishlar mos emas, 13,9 % yani 81 nafari 20 % mustaqil ishlar mos emas, 11,6 % yani 68 nafari 20 % dan 30 % gacha mustaqil ishlar mos emas, 11,6 % yani 68 nafari esa 40 % mustaqil ishlar mos emas, O'zingiz javob bering varinatida kiritilgan javoblarning 1 nafari mustaqil ta'limdan

umuman foyda olmayman, 4 nafari esa 80% -100% qismi mos emas deb javob berishgan.

Sizga fan bo'yicha bilim darajangizga qarab yani individual mustaqil ta'lim topshiriqlari beriladimi? - deya so'ralgan savolga qatnashuvchi talabalarning 41,8 % yani 244 nafari ha beriladi bazi fanlarda deya, 33 % yani 193 nafari yo'q berilmaydi, 25,2 % yani 147 nafari ha beriladi barcha fanlarda deya javob berishgan

Sizga mutaxassislik fanalaridan mustaqil ta'lim topshiriqlari darajalarga bo'lingan holda (qiyin, o'rta, oson) berilsa qaysi birini tanlab bajargan bo'lardingiz? - deya so'ralgan savolga qatnashuvchi talabalarning 69,9 % yani 408 nafari "O'rta", 11,5 % yani 67 nafari "Qiyin", 11 % "Oson", 7,7 % yani 45 nafari bunday topshiriqlar berilishini yoqlamayman deya javob berishgan.

Sizda mustaqil ta'lim bo'yicha yuqoridagi savollardan tashqari yana qanday muammolar yuzaga keladi - deya so'ralgan savolga qatnashuvchi talabalarning 81,2 % yani 474 nafari "Ko'pincha yuqoridagilar" deya, o'zingiz javob bering deyilgan variantga quyidagi fikrlar berilgan talabalarning 1 nafari "Amaliy va og'zaki Mustaqil ta'limni ko'paytirish", 2 nafari "Hammasi yaxshi, oson", 1 nafari "Mustaqil ta'lim topshirish semestr boshidan quyiladi va biz u mavzularni tuliq uzlashtirga ulgurmagan bulamiz", 108 nafari "Mustaqil ta'limni topshirish turini talaba erkin tanlasa, maqsadga muvofiq bo'ladi" mazmunidagi javoblar keltirilgan.

Bu natijalarni tahlil qilib, asosiy xulosalarni shakllantirish va tasvirlash mumkin. Shu asosida ba'zi asosiy jihatlar:

Mustaqil ta'limga sarflanadigan vaqt – Talabalarning aksariyati (60,7%) 2 soatdan kam vaqt ajratadi, bu esa mustaqil ta'limni rejalashtirishda inobatga olinishi kerak.

Muammolar – Eng katta muammo topshiriqlar sonining ko'pligidir (47,6%), shuningdek, resurslarning yetishmovchiligi va topshiriqlarning mazmuni ham muhim omillar sifatida ko'rsatilgan.

Kompetensiyalarga mosligi – 46,4% talabalar barcha topshiriqlar mutaxassislikka mos deb hisoblaydi, ammo 11,6% talabalar 40% topshiriqlarni mos emas deb baholaydi. Bu esa topshiriqlarning mutaxassislik talablariga muvofiqligini yanada optimallashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Individual yondashuv – 33% talabalar individual topshiriqlar berilmasligini ta'kidlagan, bu esa shaxsiylashtirilgan ta'lim jarayonini rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Darajalar bo'yicha topshiriqlar – Ko'pchilik talabalar (69,9%) o'rta murakkablikdagi topshiriqlarni afzal ko'radi, bu esa mustaqil ta'lim tizimida differensial yondashuvni joriy qilish kerakligini bildiradi.

Qo'shimcha muammolar – Talabalar topshiriq topshirish formatini o'zlari tanlash imkoniyatiga ega bo'lishni istashlari mustaqil ta'limning moslashuvchanligini oshirishga ehtiyoj borligini anglatadi.

Xulosa va tavsiyalar. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy o'quv yurtlarida talabalar mustaqil ishining tashkil etilishi va nazorat qilinishi dolzarb masalalardan biridir. O'tkazilgan empirik tadqiqotga ko'ra:

Talabalar mustaqil ta'limga yetarli vaqt ajratishmaydi, aksariyati (60,7%) 2 soatdan kam vaqt sarflaydi.

Mustaqil ta'lim jarayonida eng katta muammo topshiriqlar sonining ko'pligi (47,6%) ekani aniqlandi. Shuningdek, manbalarning yetishmovchiligi, topshiriqlar

mazmuni va ularning barcha talabalarga bir xil taqdim etilishi muhim to'siqlar sirasiga kiradi.

Talabalar tomonidan ta'kidlangan yana bir muammo mustaqil ish topshiriqlarining mutaxassislik kompetensiyalariga to'liq mos kelmasligidir. 11,6% respondentlar 40% topshiriqlarning sohalariga mos emasligini bildirgan.

Individual yondashuv masalasida 33% talaba ularga mustaqil topshiriqlar shaxsiy bilim darajasiga qarab taqdim etilmasligini ta'kidlagan, bu esa ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Differensial ta'lim bo'yicha so'rovnomaga natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarning 69,9% o'rta darajadagi topshiriqlarni tanlashni afzal ko'radi, faqat 11,5% qiyin topshiriqlarni tanlagan.

Ko'plab talabalar (81,2%) yuqorida qayd etilgan muammolar mustaqil ta'lim sifatiga ta'sir qilayotganini tasdiqladi va ularga erkin topshiriq tanlash imkoniyati berilishini qo'llab-quvvatladi.

Olingan natijalar mustaqil ta'lim topshiriqlarini optimallashtirish va ularni individuallashtirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Mustaqil ta'lim yuklamasini optimallashtirish

Talabalarga beriladigan mustaqil ish topshiriqlari hajmi va mazmuni qayta ko'rib chiqilishi lozim.

Mustaqil ish yuklamasi ortiqcha bo'lmasligi uchun topshiriqlarning soni emas, balki sifati va amaliy ahamiyati oshirilishi zarur.

Manbalar va qo'llanmalarga kirish imkoniyatini yaxshilash

Talabalarning mustaqil ta'limni samarali bajarishi uchun raqamli resurslar, elektron kutubxonalar va ochiq ta'lim platformalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish kerak.

Individual yondashuvni rivojlantirish

Talabalar bilim darajasi va qiziqishlariga mos individual topshiriqlar taqdim etish tizimini yo'lga qo'yish.

Differensial yondashuv asosida mustaqil ta'lim topshiriqlarini qiyinlik darajalariga ajratish va talabalar tanlovi asosida topshiriqlar berish.

Mustaqil ta'lim topshirish tizimini takomillashtirish

Talabalarga mustaqil ishni turli formatlarda topshirish imkoniyatini berish (yozma ish, video prezentatsiya, loyiha, amaliy ish va boshqalar).

Mustaqil ishlarni baholash mezonlarini aniq belgilash va bu jarayonda talabalar bilan ochiq muloqot olib borish.

Amaliy va innovatsion yondashuvlarni joriy etish

Mustaqil ta'lim jarayoniga loyiha va tadqiqot ishlari, amaliy mashg'ulotlar va real hayotga oid vaziyatlarni yechish kabi interaktiv metodlarni ko'proq joriy qilish.

Mustaqil ta'lim natijalarini ish beruvchilar bilan bog'lash va talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirish.

Ushbu tavsiyalar talabalarning mustaqil ish jarayonini samarali tashkil etish, uning sifati va amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi. Oliy ta'lim muassasalari mustaqil ta'lim topshiriqlarini nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorlashga yo'naltirilgan holda ishlab chiqishlari lozim.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2020 yil 31 dekabr, 824-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risidagi nizom. - Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2021.
3. Sayidahmedov N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - Toshkent: Fan, 2010. - 320 b.

-
4. Xodjayev M. Mustaqil ta'limning zamonaviy yondashuvlari. - Toshkent: Sharq, 2018. - 256 b.
 5. Mamatkulov S. Mustaqil ta'lim: tadqiqot, xorijiy tajriba va tavsiyalar. - Toshkent: "Sano-Standart", 2023.- 32 b.
 6. Dmitriev G.D., Petrov V.A. Самостоятельная работа студентов в вузе: теория и практика. - Москва: Академия, 2015. - 312 с.
 7. Novikov A.M. Образовательные технологии и самостоятельное обучение. - Санкт-Петербург: Питер, 2019. — 288 с.
 8. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. - 4th ed. - New York: McGraw-Hill, 2011. - 389 p.

Kimyoxon MAMATQULOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti, PhD

DSc, professor T.Ismoilov tarqizi asosida

THEORETICAL AND ANALYTICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS

Annotation

This article analyzes the theoretical and methodological foundations of the concept of social-psychological determinants. It highlights the interconnections between determination, social environment, the activity of the individual, and internal psychological factors as presented in scientific literature. In particular, the scientific perspective on how social-psychological determinants influence human behavior, communication, and management ability is explored.

Key words: Social-psychological determinants, determination, individual, leader, psychological models, competence, social environment.

ТЕОРЕТИКО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДЕТЕРМИНАНТ

Аннотация

В данной статье проведён теоретический и методологический анализ понятия социально-психологических детерминант. Освещены взаимосвязи между детерминацией, социальной средой, активностью личности и внутренними психологическими факторами, встречающиеся в научной литературе. В частности, с научной точки зрения раскрывается роль социально-психологических детерминант в формировании человеческого поведения, коммуникации и управленческих способностей.

Ключевые слова: Социально-психологические детерминанты, детерминация, личность, лидер, психологические модели, компетентность, социальная среда.

IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK DETERMINANTLAR KONSEPSIYASINING NAZARIY-TAHLILIIY ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy-psixologik determinantlar tushunchasining nazariy va metodologik asoslari tahlil qilingan. Ilmiy adabiyotlarda uchraydigan determinatsiya, ijtimoiy muhit, shaxsning faolligi va ichki psixologik omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar yoritib berilgan. Xususan, ijtimoiy-psixologik determinantlar inson xulq-atvori, muomalasi va boshqaruv qobiliyati shakllanishida qanday o'rin tutishi ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-psixologik determinantlar, determinatsiya, shaxs, rahbar, psixologik modellar, kompetentlik, ijtimoiy muhit.

Kirish. "Determinant" atamasi ilmiy-falsafiy va rsixologik adabiyotlarda muayyan jarayon, holat yoki natijani belgilab beruvchi omil, sabab, yoki shart ma'nosini anglatadi. Bu atama lotincha "determinare" – belgilash, cheklash, aniqlash so'zidan kelib chiqqan. Rsixologiyada "determinant" atamasi shaxs xulq-atvori, hissiyotlari, qaror qabul qilishi va boshqa ruhiy jarayonlariga ta'sir qiluvchi ichki (biologik, individual-rsixologik) va tashqi (ijtimoiy, madaniy, muhit) omillarni ifodalashda qo'llaniladi. Fanlararo nuqtai nazardan tahlil qilganda, determinant tushunchasi inson faoliyati, xulq-atvori, tafakkuri, qaror qabul qilish jarayonlari va ijtimoiy munosabatlarini shakllantiruvchi ichki (intrarsixik) va tashqi (ekstrarsixik) omillarni qamrab oladi. Bu omillar shaxsning ruhiy xususiyatlari, ijtimoiy muhit, madaniyat, ta'lim, va individual tajribasi bilan bog'liq holda faol ravishda o'zaro ta'sirda namoyon bo'ladi.

Masalan, ijtimoiy determinantlar – oila, jamiyat, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari orqali shakllanadigan ta'sirlar bo'lsa, rsixologik determinantlar esa, shaxsning ehtiyojlari, motivatsiyasi, xarakter xususiyatlari va kognitiv jarayonlarini ifodalaydi. Rsixologiyada bu tushuncha shaxs rivojlanishi, xulq-atvorining yuzaga kelishi va o'zgarishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni anglatadi. Jumladan:

Ichki determinantlar:

biologik va fiziologik omillar (irsiylik, asab tizimi, temrerament).

rsixologik xususiyatlar (ehtiyojlar, shaxsiy tajriba, xarakter, idrok va fikrlash xususiyatlari).

motivatsiya va ehtiyojlar (masalan, Maslou nazariyasiga ko'ra).

Tashqi determinantlar:

oilaviy muhit, tarbiya usullari.

maktab, ta'lim tizimi va o'qituvchilar ta'siri.

jamiyat, madaniyat, ommaviy axborot vositalari.

ijtimoiy tajriba va guruh ta'siri (masalan, Mid, Vigotskiy yoki Bandura qarashlari).

I.A.Zimnyaya ta'kidlaganidek: "Shaxsning xulq-atvori va ruhiy faoliyati biogen, sotsiogen va rsixogen determinantlar ta'sirida shakllanadi. Ularning o'zaro munosabati inson rivojlanishi jarayonida dinamik ravishda o'zgarib boradi"[1].

Determinant tushunchasi nafaqat shaxsning ichki ong faoliyatini, balki uning ijtimoiy-iqtisodiy muhitdagi faol mavqeini ham belgilab beruvchi interaktiv, kontekstual va kognitiv ta'sirlar tizimi sifatida qaraladi. Zamonaviy rsixologiya, ijtimoiy rsixologiya va boshqaruv fanlarida u shaxsning yetukligi, qaror qabul qilish qobiliyati, emotsional barqarorligi va kommunikativ madaniyati bilan bog'langan holda o'rganiladi.

Albert Banduraning "Self-Efficacy: The Exercise of Control" (1997) asarida determinant tushunchasi bevosita

"self-efficacy" — ya'ni o'z-o'ziga ishonch (o'z-o'zini samarali boshqarish) nazariyasi bilan bog'liq holda talqin etiladi. Unda inson faoliyati, xulq-atvori va qaror qabul qilish jarayonlariga ta'sir etuvchi kognitiv, motivatsion va ijtimoiy-rsixologik determinantlar keng yoritilgan.

Banduraniy nazariyasida xulq-atvorning shakllanishidagi asosiy determinantlar quyidagilardan iborat:

Kognitiv determinantlar:

insonning voqelik haqidagi tasavvuri, bilim darajasi, o'ziga bo'lgan ishonchi va intellektual qobiliyati.

Motivatsion determinantlar

– shaxsning ichki intilishlari, shaxsiy qiymatlari va muvaffaqiyatga erishish istagi.

– uningcha, odamlar faoliyatga nafaqat qobiliyatiga ko'ra, balki o'ziga bo'lgan ishonchiga qarab ham kirishadi

Affektiv (emotsional) determinantlar

– stress, xavotir, ruhiy barqarorlik va emotsional muhit.

– bandura ta'kidlaydi, qiyin sharoitda o'z-o'ziga ishonchi rast insonlar tez taslim bo'ladi, ishonchlilar esa harakatda davom etadi.

Ijtimoiy-muhitiy determinantlar

– modellar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, muhitning rag'batlantiruvchi yoki to'suvchi ta'siri. [2]

Banduraniy "Self-efficacy" nazariyasida determinantlar — inson xulq-atvorini shakllantiruvchi, ishonch, his-tuyg'u va ijtimoiy muhit bilan bog'liq kognitiv jarayonlar majmuasidir. Ularning o'zaro ta'siri insonning faoliyatga qaratilgan yechim torish qobiliyatini belgilab beradi. Bu yondashuv rahbar shaxslar, jumladan, kafedra mudirlarining boshqaruvdagi rsixologik barqarorligi va salohiyatini anglashda muhim metodologik asos hisoblanadi.

Falsafada "determinant" tushunchasi determinizm nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, u har bir hodisa yoki holat muayyan sabablar (omillar) ta'sirida yuzaga keladi, degan g'oyaga tayanadi. Demak, determinant — bu natijaga ta'sir etuvchi aniq sabab [3].

Rsixologiya fanida "determinant" atamasi shaxsning xulq-atvori, fikrlash tarzi, emotsional holati yoki ijtimoiy faoliyatiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni ifoda etadi.

Ijtimoiy rsixologiya sohasida determinantlar ijtimoiy muhit, jamoa ta'siri, shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy maqom singari intersub'yektiv omillardan iborat bo'ladi. Ular orqali shaxsning qabul qilish, qaror qabul qilish, yetakchilik yoki ijtimoiy munosabatga kirishish qobiliyati shakllanadi [4].

Redagogikada: Ta'lim va tarbiya jarayonida determinantlar — bu o'quvchi shaxsini shakllantiruvchi redagogik, ma'naviy, kommunikativ va metodik ta'sirlar yig'indisi hisoblanadi. Ular ta'limning samaradorligi, motivatsiyasi, muloqot sifatini aniqlovchi asosiy komponentlardir [5].

Ta'lim va boshqaruvda ya'ni, ta'lim va yetakchilik sohasida "determinant" — bu redagogik jarayon, shaxs rivoji yoki rahbarlik samaradorligiga ta'sir qiluvchi to'g'ridan-to'g'ri yoki vositali omillar:

Kasbiy motivatsiya

Emotsional intellekt

Jamoa munosabatlari

Ijtimoiy maqom

Kommunikativ muhit

Ishda ma'no torishdir.

Anitha J.ning 2014 yilda nashr etilgan "Xodimlarning jalb etilishiga ta'sir etuvchi omillar va ularning ishchi faoliyatiga ta'siri" nomli tadqiqoti xodimlarning jalb etilishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni aniqlash va ularning ishchi faoliyatiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Ta'lim va boshqaruv sohalarida ijtimoiy-rsichologik determinantlar shaxsning faoliyatini yo'naltiruvchi, u bilan bog'liq motivatsion, kognitiv va bixeviorizm jarayonlarga

ta'sir etuvchi muhim omillar sirasiga kiradi. Ushbu omillar rahbarlik va redagogik faoliyatdagi shaxsiy munosabatlar, muloqot madaniyati, jamoa bilan ishlash qobiliyati, qaror qabul qilish, yetakchilik, mas'uliyat va emotsional barqarorlik kabi komretensiyalar asosida namoyon bo'ladi.

Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ta'limiy taraqqiyoti fonda oliy ta'lim muassasalarida rahbar shaxslar (jumladan, kafedra mudirlari) faoliyatiga nisbatan yangi talablar yuzaga kelmoqda. Bunday sharoitda rahbarlik qobiliyati va boshqaruv komretentligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-rsichologik determinantlarning mazmuniy va funksional tahlili dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim muassasalarida ijtimoiy-rsichologik determinantlar o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sifatini belgilaydi. Ular redagogik faoliyatda quyidagi sohalariga ta'sir ko'rsatadi:

Ijtimoiy-rsichologik determinantlar — shaxsning faoliyati, xulq-atvori, shaxslararo munosabatlari va ijtimoiy munosabatlardagi roliga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar tizimidir. Bu determinantlar kognitiv (tafakkurga oid), affektiv (his-tuyg'u), bixevioral (harakat) va motivatsion sohalar bilan chambarchas bog'liq.

Fanlararo nuqtai nazardan, ular:

Rsichologiyada — shaxsning shaxsiy-rsichologik xususiyatlari (emotsional zehn, stressbardoshlik, introspektsiya),

Sotsiologiyada — ijtimoiy munosabatlar, jamoa ta'siri, ijtimoiy maqom va rollar,

Redagogikada — ta'lim muhiti, muloqot, tarbiya ta'siri orqali izohlanadi.

Oliy ta'lim muassasasida ijtimoiy-rsichologik determinantlar rahbarlar (kafedra mudirlari, dekanlar) va redagoglar faoliyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Bu determinantlar ta'lim jarayonida:

Redagogik muloqot samaradorligi,

Talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi ishonchli munosabat,

Jamoaviy ishlash qobiliyati,

Innovatsion yechimlarni qabul qilishdagi tafakkur kengligi singari komretensiyalarni shakllantiradi.

V.Karimovaniy fikricha, "Shaxs faoliyati ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi. Redagog va rahbar shaxsining shaxsiy sifatleri jamiyatdagi rolini aniqlaydigan determinantlar ta'sirida rivojlanadi" [6]

"Ijtimoiy-rsichologik omillar — rahbarning ichki qobiliyatlari va tashqi ijtimoiy sharoitlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida shakllanuvchi faoliyat strategiyasida asosiy rol o'ynaydi. [1]."

"Ta'lim rahbarining faoliyati faqatgi tashkiliy-ijro vazifalari bilan chegaralanmaydi. Uning shaxsiy sifatleri va rsichologik holati ta'lim sifatini belgilovchi omildir".

Tashkilotdagi rahbar shaxsning boshqaruv sifatleri ko'r jihatdan uning shaxsiy ijtimoiy-rsichologik resurslariga bog'liq. Quyidagi determinantlar boshqaruv samaradorligiga ta'sir qiladi:

Emotsional intellekt (Goleman, 1995) — jamoani anglash, stressni boshqarish, emotsiyalarni nazorat qilish qobiliyati.

Rsichologik karital (Luthans et al., 2007) — umid, o'z-o'ziga ishonch, barqarorlik va optimizm.

Institutsional ishonch — tashkilotdagi ijtimoiy adolat, shaffoflik va ishonch muhiti.

Kognitiv vositachilik (Vygotsky, 1978; Bandura, 1997) — rahbarning vaziyatni tahlil qilib, unga nisbatan ma'noli strategiya ishlab chiqish qobiliyati.

B.R. Tambievaning fikricha "Qaror qabul qilish jarayonida shaxsning rsichologik holati, motivatsiyasi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlanish darajasi hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi."

Ijtimoiy-rsixologik determinantlar ayrim holatlarda bir-biridan mustaqil omillar sifatida emas, balki o'zaro ta'sirchan tizim sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, rahbar shaxsda yuqori emotsional intellekt bo'lsa, u stressga bardoshli, jamoa bilan yaxshi munosabatda va innovatsion yondashuvga ega bo'ladi — bu esa umumiy boshqaruv komretentligini oshiradi.

Shu sababli, ta'lim va boshqaruv sohalarida ushbu determinantlar negizida:

Refleksiv o'quv dasturlari,

Emotsional tajriba treninglari,

Madaniyatlarning muloqot mashg'ulotlari,

Diagnostik vositalar asosida shaxsiy rivojlanish strategiyalari ishlab chiqish muhim sanaladi.

Darhaqiqat, ijtimoiy-rsixologik determinantlar ta'lim va boshqaruv sohalaridagi shaxs faoliyatining ichki rsixologik resurslari va tashqi ijtimoiy ta'sirlar orasidagi mostlovchi (adativ) funksiyani bajaradi. Ularning ilmiy asoslangan tahlili rahbarlikdagi inson karitali sifatini, ta'lim muhitidagi ijtimoiy-emotsional muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-rsixologik omillar — shaxsning individual faoliyati va ijtimoiy muhit o'rtasidagi murakkab o'zaro munosabatlar tizimini anglatuvchi fanlararo kategoriya bo'lib, inson xulq-atvori, qaror qabul qilish jarayoni, emotsional munosabat va shaxslararo aloqalarda muhim rol o'ynaydi. Bu tushunchaga rsixologik, redagogik va boshqaruv sohalarida turlicha yondashuv mavjud bo'lib, ular bir-birini to'ldiruvchi hamda o'zaro bog'liq nazariy asoslarni shakllantiradi.

“Ijtimoiy-rsixologik omillar shaxs faoliyatining hech bir sohasidan chetda tura olmaydi. Ular shaxsning ijtimoiy maqomi, shaxsiy xususiyatlari va jamoaviy ta'sirlar o'rtasidagi dinamik munosabatni belgilaydi.”

Psixologiyada ijtimoiy-rsixologik omillar shaxsning faoliyatiga ta'sir etuvchi ichki (emotsional holat, motivlar, kognitiv sxemalar) va tashqi (jamoat fikri, ijtimoiy maqom, sotsiokultur muhit) omillardan iborat tizim sifatida qaraladi.

Boshqaruv rsixologiyasida ijtimoiy-rsixologik omillar rahbar va jamoa o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, tashkilot madaniyati, yetakchilik uslubi, ishonch va kommunikativ muhit orqali shakllanadi. Ular rahbarning qaror qabul qilishi, muammolarga yondashuvi va jamoa dinamikasiga ta'sir ko'rsatadi. Daniel Goleman ta'kidlaydi, rahbardagi emotsional intellekt va ijtimoiy sezitivlik — ishchi jamoa bilan munosabatni muvaffaqiyatli boshqarishda hal qiluvchi determinantlardir. Barchamizga ma'lumki, zamonaviy ta'lim va boshqaruv tizimlari shaxslararo munosabatlar, yetakchilik, qaror qabul qilish, tashkilot ichidagi muvozanat va rsixologik muhit bilan bog'liq jarayonlarga asoslanadi. Ushbu jarayonlar tub zaminida ijtimoiy-rsixologik determinantlar, ya'ni inson faoliyatiga ta'sir etuvchi komleks omillar turibdi. Ular shaxsning emotsional, kognitiv va ijtimoiy mexanizmlari orqali faoliyat samaradorligini belgilaydi.

Ijtimoiy-rsixologik determinantlar faoliyatga ta'sirni quyidagi tarzda amalga oshiradi:

kognitiv mexanizmlar orqali: shaxsning fikrlash uslubi, vaziyatni idrok qilish, o'z-o'zini anglash (introspeksiya) va refleksiya orqali faoliyat tanlanadi va yo'naltiriladi.

affektiv (emotsional) ta'sirlar orqali: faoliyatni rag'batlantiruvchi yoki cheklovchi hissiy holatlar ta'sirida shaxs o'zini qanday tutishiga ta'sir ko'rsatadi.

motivatsion mexanizmlar orqali: shaxsning ichki ehtiyojlari, qadriyatlar tizimi va rag'batga yo'nalgan ichki turtkilari faoliyatining mazmuni va intizomini belgilaydi.

ijtimoiy ta'sirlar orqali: tashkilot madaniyati, jamoa normalari, ijtimoiy ishonch va jamoadagi o'zaro munosabatlar shaxsning harakat strategiyasini shakllantiradi.

Ta'lim tizimida ijtimoiy-rsixologik determinantlar redagogning muloqot madaniyati, emratiyasi, ta'lim muhitidagi ishonch darajasi va shaxsiy-kasbiy motivatsiyasi orqali o'z aksini toradi. “Ta'lim jarayonida redagog va talabalar o'rtasidagi ijtimoiy-rsixologik muhit shaxs rivojlanishiga, bilimlarni o'zlashtirish darajasiga va ijtimoiy muvaffaqiyatga katta ta'sir ko'rsatadi.” Bizningcha, boshqaruvda ijtimoiy-rsixologik determinantlar rahbar shaxsning emotsional zehni, kognitiv qobiliyati, jamoa bilan munosabatlari va tashkilotdagi ijtimoiy muvozanatni saqlash orqali faol namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy-rsixologik determinantlar yakka holda emas, balki o'zaro bog'liq holda ta'sir ko'rsatadi. Masalan, yuqori emotsional zehnga ega rahbarning ishonchli shaxsiy ta'siri jamoaviy munosabatlarni yaxshilaydi, bu esa tashkilot samaradorligiga xizmat qiladi. Shunday qilib, determinantlar faoliyatga interaktiv va komleks ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ijtimoiy-rsixologik determinantlar ta'lim va boshqaruv faoliyatiga shaxsning ichki ruhiy resurslari va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlar orqali ta'sir qiladi. Ularning ta'sir mexanizmini ilmiy jihatdan tushunish rahbarlarning kasbiy samaradorligini oshirish, ta'lim muhitini yaxshilash va shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Emotsional zehn emratiyani shakllantirish, boshqalarning hissiyatini tushunish va ular bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini oshiradi. Jamoada ishlash, yetakchilik, o'quvchi-redagog munosabatida bu muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot ishimiz maqsadidan kelib chiqib yondashadigan bo'lsak, oliy ta'lim muassasalari kafedra rahbarlari uchun emotsional intellekt jamoani boshqarish, ishonch muhitini yaratish, konfliktlarini hal qilish, motivatsiyani saqlashda hal qiluvchi komretensiya hisoblanadi. Shuningdek, vaziyatni obyektiv baholashga, hissiy ta'sirga berilmasdan ratsional qaror qabul qilishni ta'minlaydi. Bu qobiliyat rahbarlikda va ta'lim jarayonida yuzaga keladigan murakkab holatlarda juda muhim. Demak, emotsional intellekt faqat hissiy nazorat emas, balki shaxsiy barqarorlik, jamoada ishlash, yetakchilik va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiruvchi hayotiy va kasbiy zaruratdir.

Ijtimoiy-rsixologik determinantlar konsersiyasining nazariy tahlili, shaxs xulq-atvori va rahbarlik qobiliyatini shakllantiruvchi omillarni chuqur anglashga imkoniyat yaratadi. Maqolada keltirilgan tahlillardan ma'lum bo'lishicha, insonning ijtimoiy muhitdagi faoliyati, uning shaxsiy-rsixologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq holda yuzaga chiqadi. Zamonaviy rsixologiyadagi turli nazariyalar — xususan, Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi, Golemanning emotsional intellekt modeli, Lyutansning roitiv liderlik yondashuvi va Bassning transformatsiyaviy rahbarlik nazariyasi — ijtimoiy va rsixologik determinantlarni integral tarzda tushunish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. – М.: ИСПКПС, 2004. – 42 с.
2. Bandura, A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman and Company. – 604 p.1997.
3. Smith, J. A. Causality and Determinism in Philosophical Inquiry. Oxford University Press.2005.
4. Johnson, M. H. Developmental Cognitive Neuroscience. Wiley-Blackwell.2010.
5. World Health Organization. Closing the Gap in a Generation: Health Equity Through Action on the Social Determinants of Health.2008.
6. Karimova V.M., Ijtimoiy psixologiya asoslari, 2010
7. Yunusxodjaeva Q.H. Ijtimoiy-psixologik munosabatlar mexanizmlari.2019.

UDK:37. (378)

Sayyora MATSAIDOVA,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti dotsenti, p.f.n
E-mail: matsaidovasayyora@gmail.com

URDPI PhD, Q.Tajiyev taqrizi asosida

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN FORMING GEOGRAPHIC CULTURE AMONG FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS

Annotation

This article is devoted to an analysis of the international experience of forming geographical culture in future geography teachers. The article analyzes methodological approaches used in countries such as the USA, Germany, Japan and Finland. The study examines the possibilities of integrating international experience into the Uzbek education system and provides practical recommendations. The results of the study are illustrated through graphs and tables.

Key words: Geographic culture, future teachers, international experience, methodological approach, education system, digital technologies, project-based learning and tables.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ

Аннотация

Статья посвящена анализу международного опыта формирования географической культуры у будущих учителей географии. Рассматриваются методические подходы, применяемые в таких странах, как США, Германия, Япония и Финляндия. В исследовании изучаются возможности интеграции международного опыта в систему образования Узбекистана и предлагаются практические рекомендации. Результаты визуализированы с помощью диаграмм и таблиц.

Ключевые слова: Географическая культура, будущие учителя, международный опыт, методический подход, система образования, цифровые технологии, проектное обучение.

BO'LG'USI GEOGRAFIYA O'QITUVCHILARIDA GEOGRAFIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING XALQARO TAJRIBASI

Annotatsiya

Ushbu maqola bo'lg'usi geografiya o'qituvchilarida geografik madaniyatni shakllantirishning xalqaro tajribasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada AQSh, Germaniya, Yaponiya va Finlandiya kabi davlatlarda qo'llaniladigan metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalqaro tajribani O'zbekiston ta'lim tizimiga integratsiyalash imkoniyatlari ko'rib chiqilib, amaliy tavsiyalar beriladi. Tadqiqot natijalari chizma va jadvallar orqali tasvirlanadi.

Kalit so'zlar: Geografik madaniyat, bo'lg'usi o'qituvchilar, xalqaro tajriba, metodik yondashuv, ta'lim tizimi, raqamli texnologiyalar, loyihaviy ta'lim.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida geografik madaniyatni shakllantirish o'quvchilarning global muammolarni tushunish, atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatda bo'lish va barqaror rivojlanish tamoyillarini qo'llash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bo'lg'usi geografiya o'qituvchilarida geografik madaniyatni shakllantirish ularning kasbiy kompetensiyalarini oshirish bilan birga, o'quvchilarda ekologik ong va global fuqarolik tuyg'usini targ'ib qilishga xizmat qiladi. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, dunyo mamlakatlarining 68% da geografiya ta'limi zamonaviy global muammolarga javob bera oladigan darajada rivojlanmagan. O'zbekistonda esa, 2024-yilgi statistik ma'lumotlarga asoslanib, geografiya o'qituvchilarining 74% zamonaviy metodik yondashuvlardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ushbu maqola xalqaro tajribani o'rganish orqali O'zbekiston ta'lim tizimida geografik madaniyatni shakllantirishning samarali yo'llarini aniqlashga qaratilgan [6].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Geografik madaniyatni shakllantirish bo'yicha xalqaro miqyosda ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Rodjer Tomlinson (1963) Kanada Ge Axborot Tizimi (CGIS) asoschisi va GISning global grafik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan Tomlinsonning 1960-yillardagi kiyimlari, CGISni rivojlanish jarayonida (1963-

1968) uning GISning ta'lim va geografik madaniyatni rivojlantirishdagi ahamiyatiga oid manbalar shakllangan [5].

Germaniyada bu sohada zamonaviy tadqiqotchilar orasida Thomas Lilge ham e'tiborga loyiq. U Berlindagi Humboldt Universitetida gamelab.berlin loyihasi doirasida virtual reallik (VR) va simulatsion o'yinlarning ta'limdagi rolini o'rganadi. Uning ishlari, 2013-yildan VR va o'yinlashtirish (gamification) orqali anatik fikrlashni rivojlantirishga ixtisoslashgan innovatsion ta'limda foydalanishni ko'rish mumkin [8].

Yaponiyada ishlab chiqarish geografik foydali ta'lim va resurslarni targ'ib qilish orqali olib borgan borgan muhim olimlardan biri sifatida Akira Miyawaki ni keltirish. U Yaponiyaning mashhur botanik olimi va ekolog bo'lib, o'simlik o'simliklari turlariga ekologik xavfsiz, "Miyawaki usuli" deb atalgan tabiiy o'rmonlarni tiklash usuli bilan tanilgan. mahalliy geografik xususiyatlarga asoslangan ta'lim va ekologik loyihalarni targ'ib qilish bo'yicha tadqiqotlar olib bordi [3].

Finlandiyada Katariina Stenberg Helsinki Universitetida geografiya ta'limi bo'yicha tadqiqotchi bo'lib, u geografik madaniyatni rivojlantirishda integratsiya ta'limning rolini o'rganadi. Uning ustida, 2010-yillarda chop etilgan ishlari, Finlyandiya ge ta'limida muammoga samarali o'qitish (problem-based learning) va talabalar o'rtasida

hamkorlikka ishlab chiqarishni targ'ib qiladi. Bu tadqiqotlarni va global geografik tahlillarni jalb qilish orqali tekshirish geografik savodxonligini ko'rib chiqish [1].

Pasi Sahlberg Finlandiyaning ta'lim tizimi bo'yicha xalqaro miqyosda tanilgan olim. "Fin saboqlari: Finlyandiya ta'limidagi o'zgarishlardan dunyo nimani o'rganishi mumkin?" (2021 nashr) kitobi va boshqalarida Finlyandiya integratsion ta'lim va hamkorlikka ishlab chiqarishlarning muvaffaqiyati ta'kidlanadi. Garchi u to'g'ridan-to'g'ri geografik madaniyatga e'tibor bermagan bo'lsa-da, uning ishlari geografiya kabi fanlarda talabalar o'rtasida jamoaviy va yuksalish hal qilish orqali o'quv jarayonini yaxshilashni qo'llab-quvvatlash [4].

O'zbekistonda geografiya ta'limida metodik yondashuvlar bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, xalqaro tajribani tizimli ravishda integratsiyalash bo'yicha yetarli ishlar yo'q. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy raqamli texnologiyalar va loyihaviy ta'lim usullarini qo'llash geografik madaniyatni shakllantirishda muhim bo'lsa-da, O'zbekiston sharoitida bu yondashuvlar hali to'liq joriy etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy metodlarning kombinatsiyasi qo'llanildi. Ma'lumotlar yig'ish uchun quyidagi usullar ishlatildi:

Adabiyotlar tahlili. AQSh, Germaniya, Yaponiya va Finlandiyada geografik madaniyatni shakllantirish bo'yicha qo'llaniladigan metodik yondashuvlar o'rganildi.

O'zbekistondagi hozirgi geografiya o'qituvchilari va o'qituvchi-trenerlari o'rtasida so'rovnoma o'tkaziladi, ularning geografik madaniyat haqidagi tasavvurlari va mavjud tayyorlash dasturlaridagi kamchiliklarni aniqlash uchun. Bu xalqaro amaliyotlarni mahalliy ehtiyojlar bilan solishtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Ekspertlar bilan suhbat: Har bir mamlakatdan 5 nafar ta'lim sohasi eksperti bilan onlayn suhbatlar o'tkazildi.

So'rovnoma O'zbekistonning Urganch, Nukus va Andijon shaharlaridagi uchta oliy ta'lim muassasasida 150 nafar bo'lg'usi geografiya o'qituvchisi ishtirokida so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnoma savollari talabalarning zamonaviy metodlardan foydalanish darajasini va qiyinchiliklarini aniqlashga qaratildi. So'rovnoma natijalari SPSS dasturida statistik tahlil qilindi, shuningdek, sifatli ma'lumotlar kontent-tahlil usuli orqali qayta ishlangan [2].

Metodologiya bo'lg'usi geografiya o'qituvchilarida geografik madaniyatni shakllantirish bo'yicha xalqaro eng yaxshi amaliyotlarni keng qamrovli tushunishni ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari O'zbekistondagi o'qituvchilar tayyorlash dasturlarini global standartlarga moslashtirish va mahalliy ta'lim ehtiyojlarini qondirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

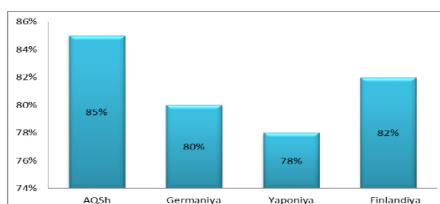
Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari xalqaro tajribaning turli yo'nalishlarini ko'rsatdi:

1-jadval.

Xalqaro tajriba va O'zbekiston sharoitlaridagi farqlar.

Mamlakat	Asosiy metodlar	Samaradorlik (%)	O'zbekistonga moslashuvi
AQSh	GIS, loyihaviy ta'lim	85%	Raqamli infratuzilma talab qiladi
Germaniya	Interaktiv simulyatsiyalar, guruh loyihalari	80%	O'qituvchi malakasini oshirish kerak
Yaponiya	Ekologik loyihalar, mahalliy ta'lim	78%	Mahalliy kontekstga moslashtirish mumkin
Finlandiya	Integratsion ta'lim, hamkorlik	82%	Pedagogik yondashuvlarni o'zgartirish talab qilinadi

Quyidagi chizma xalqaro tajribadagi metodlarning samaradorligini taqqoslaydi:

1.2.-rasm. Xalqaro tajribada metodlar samaradorligi

Tanlangan mamlakatlarning rasmiy ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha yo'riqnomalar tahlil qilinadi. Bu geografik madaniyatning o'qituvchilar tayyorlash dasturlariga qanday integratsiyalashganligini aniqlashga yordam beradi, shu jumladan UNESCO hisobotlari va milliy ta'lim siyosatlarini ko'rib chiqiladi.

Tanlangan mamlakatlardagi geografiya ta'limi bo'yicha mutaxassislar, o'qituvchi-trenerlar va o'quv dasturlari ishlab chiquvchilari bilan tuzilgan suhbatlar o'tkaziladi. Suhbatlar amaliy yondashuvlar, qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlarni o'rganadi.

O'zbekistondagi hozirgi geografiya o'qituvchilari va o'qituvchi-trenerlari o'rtasida so'rovnoma o'tkaziladi, ularning geografik madaniyat haqidagi tasavvurlari va mavjud tayyorlash dasturlaridagi kamchiliklarni aniqlash uchun. Bu xalqaro amaliyotlarni mahalliy ehtiyojlar bilan solishtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Xalqaro tajribalar haqida ma'lumot yig'ish uchun ilmiy adabiyotlar, shu jumladan, nufuzli maqolalar, kitoblar va ta'lim siyosati hujjatlari tizimli ravishda ko'rib chiqiladi. ResearchGate, ERIC va Scopus kabi ma'lumotlar bazasi manbalari ishlatiladi, o'quv dasturlari dizayni, o'qitish usullari va geografik madaniyatni baholash strategiyalariga e'tibor qaratiladi.

AQShda loyihaviy ta'lim va GIS texnologiyalari keng qo'llaniladi. Masalan, talabalar real vaqtda iqlim o'zgarishi ma'lumotlarini tahlil qilish uchun GIS platformalaridan foydalanadilar.

Germaniyada interaktiv simulyatsiyalar va guruh loyihalari talabalarning analitik fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, bunday usullar talabalarning qiziqishini 40% ga oshirgan.

Yaponiyada mahalliy geografik xususiyatlarga asoslangan ta'lim va ekologik loyihalar ustuvor hisoblanadi. Masalan, talabalar mahalliy daryolar va ekotizimlar bo'yicha loyihalar ishlab chiqadilar.

Finlandiyada integratsion ta'lim va hamkorlikka asoslangan yondashuvlar qo'llaniladi, bu talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

O'zbekistonda o'tkazilgan so'rovnoma natijalari quyidagicha:

Bo'lg'usi o'qituvchilarning 72% zamonaviy metodlardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Talabalarning 65% raqamli texnologiyalarga kirish imkoniyati cheklanganligini ta'kidladi. 58% o'qituvchilar loyihaviy ta'lim usullarini qo'llashni xohlaydi, lekin yetarli malaka yo'qligini bildirdi [7].

Quyidagi jadvalda xalqaro tajriba va O'zbekiston sharoitlaridagi farqlar ko'rsatilgan:

Xulosa va takliflar. Tadqiqot xalqaro tajribaning O'zbekiston ta'lim tizimida geografik madaniyatni shakllantirishda muhim yo'l-yo'riq bo'lishini ko'rsatdi. AQSh, Germaniya, Yaponiya va Finlandiya tajribasi asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Raqamli texnologiyalarni joriy etish: GIS va boshqa raqamli platformalarni ta'lim jarayoniga integratsiyalash; Loyihaviy ta'limni rivojlantirish: Talabalarni real muammolarni hal qilishga jalb qiluvchi loyihalar tashkil qilish; Ekologik ongni rivojlantirish: Mahalliy geografik

xususiyatlarga asoslangan ekologik loyihalarni joriy etish; O'qituvchi malakasini oshirish: Xalqaro tajribaga asoslangan treninglar va malaka oshirish kurslarini tashkil qilish; Infratuzilmani yaxshilash: Oliy ta'lim muassasalarida raqamli resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish;

Ushbu takliflar O'zbekiston ta'lim tizimida geografik madaniyatni shakllantirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi va bo'lg'usi o'qituvchilarning global muammolarni tushunish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Beginning Student Teachers' Teacher Identities Based on Their Practical Theories Stenberg, Katariina; Karlsson, Liisa; Pitkanemi, Harri; Maaranen, Katriina European Journal of Teacher Education, v37 n2 p204-219 2014.
2. Jalolov T.S. SPSS dasturi vositasida olingan ma'lumotlarni qayta ishlashning pedagogik -psixologik ahamiyati. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил № 12)
3. Miyawaki A, Bogenrider, S. Okuda & I. White (1987). O'simliklar ekologiyasi va yangi muhitlarni yaratish. Xalqaro simpozium materiallari. Tokioda va Markaziy Yaponiya bo'ylab fitogeografik ekskursiya. Tokay universiteti. Matbuot, Tokio.
4. Pasi Sahlberg .Fin tili darslari 3.0 Finlyandiyadagi ta'limdagi o'zgarishlardan dunyo nimani o'rganishi mumkin? 2021.
5. Tomlinson, B. Blended Learning in English Language Teaching: Course Design and Implementation [электронный ресурс] / Tomlinson, B., Whittaker, C. // 1. British Council – 2013. 258С. Режим доступа: http://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/D057_Blended%20learning_FINAL_WEB%20ONLY_v2.pdf.Дата обращения: 14.04.2016.
6. UNESCO. (2023). Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing.
7. World Bank. (2024). Education Statistics: Uzbekistan. Washington, DC: World Bank Publications.
8. <https://github.com/museum4punkt0/Ping-Die-Museumsapp>

UDK: 372.891

Gulshoda MIRZATOVA,
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

NamDPI dotsenti, PhD N.Abdusamatova taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF SOCIO-EMOTIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS

Annotation

This article highlights the importance of developing the socio-emotional skills of future specialists in modern society. Socio-emotional skills include key elements such as self-awareness, self-management, social awareness, effective communication and responsible decision making. The article analyzes the essence, significance, methods of development and its role in the educational process of these skills. The results of studies show that socio-emotional competencies are necessary not only for professional success of future specialists, but also for personal and social stability. It also emphasizes the need to develop and implement strategies aimed at effectively shaping these skills in educational institutions.

Key words: socio-emotional skills, self-awareness, self-management, social awareness, effective communication, responsible decision-making, future professionals, professional competencies, educational development, emotional intelligence.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО - ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ ПРОФЕССИОНАЛОВ

Аннотация

В данной статье освещается важность развития социально-эмоциональных навыков будущих специалистов в современном обществе. Социально - эмоциональные навыки включают ключевые элементы, такие как самосознание, самоконтроль, социальное самосознание, эффективное общение и ответственное принятие решений. В статье анализируется сущность, значение, методы развития и роль этих умений в образовательном процессе. Результаты исследований показывают, что социально-эмоциональные компетенции необходимы не только для профессионального успеха будущих специалистов, но и для личной и социальной стабильности. Он также подчеркивает необходимость разработки и применения стратегий, направленных на эффективное формирование этих навыков в учебных заведениях.

Ключевые слова: социально-эмоциональные навыки, самосознание, самоконтроль, социальное самосознание, эффективное общение, ответственное принятие решений, будущие профессионалы, профессиональные компетенции, развитие образования, эмоциональный интеллект.

BO'LAJAK MUTAXASSISLARNI IJTIMOIIY- EMOTSIONAL KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy jamiyatda bo'lajak mutaxassislarining ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirish muhimligini yoritadi. Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar - o'zini anglash, o'zini boshqarish, ijtimoiy anglash, samarali muloqot va mas'uliyatli qaror qabul qilish kabi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi. Maqolada bu ko'nikmalarining mohiyati, ahamiyati, rivojlantirish usullari va ta'lim jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar bo'lajak mutaxassislarining nafaqat kasbiy muvaffaqiyati, balki shaxsiy va ijtimoiy barqarorlik uchun ham zarurdir. Shuningdek, ta'lim muassasalarida ushbu ko'nikmalarni samarali shakllantirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish va tatbiq etish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar, o'zini anglash, o'zini boshqarish, ijtimoiy anglash, samarali muloqot, mas'uliyatli qaror qabul qilish, bo'lajak mutaxassislar, kasbiy kompetensiyalar, ta'limni rivojlantirish, emotsional intellekt.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda kasbiy sohalar tobora murakkablashib, mutaxassislardan faqat nazariy bilim va texnik ko'nikmalar emas, balki kuchli shaxsiy va ijtimoiy salohiyat ham talab etilmoqda. Bo'lajak mutaxassislar jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida bevosita ishtirok etuvchi asosiy kuch sifatida, o'z kasbini puxta egallash bilan birga, odamlar bilan sog'lom munosabatlar o'rnatish, muloqotda samaradorlikni ta'minlash va jamoa bilan ishlash kabi ijtimoiy-emotsional qobiliyatlarga ham ega bo'lishi zarur.

Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar (IEK) deganda, shaxsning o'zini anglay olish qobiliyati, boshqalar bilan to'g'ri muloqot o'rnatish, his-tuyg'ularni nazorat qilish, qaror qabul qilishda axloqiy me'yorlarga amal qilish, jamoada samarali ishlash, empatiya kabi muhim jihatlarni tushuniladi. Ushbu kompetensiyalar shaxsning ruhiy barqarorligini ta'minlaydi, nizoli vaziyatlarda murosaga kelish imkonini beradi, stressli holatlarda ijobiy yo'l tutishga undaydi. Ayniqsa, bugungi texnologik va axborotga boy muhitda

insonlar o'rtasidagi real muloqot, hissiy bog'lanish va ijtimoiy mas'uliyat yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ta'kidlash joizki, ilg'or xorijiy tajribalarda ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni shakllantirish alohida e'tiborga olingan. Masalan, AQSh, Finlandiya, Singapur kabi mamlakatlarda maktabgacha ta'limdan boshlab, oliy ta'limgacha bo'lgan bosqichlarda IEKni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar muvaffaqiyatli tatbiq etilmoqda. Bu esa nafaqat o'quvchilarning akademik yutuqlariga, balki ularning psixologik farovonligiga, ijtimoiy integratsiyasiga va yetuk fuqaro sifatida shakllanishiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shunday ekan, O'zbekiston ta'lim tizimi ham ijtimoiy-emotsional o'sishni ta'minlovchi yondashuvlarga ehtiyoj sezmoqda. Bu ayniqsa bo'lajak mutaxassislar - universitet va institutlarda tahsil olayotgan yoshlar uchun dolzarbdir. Zero, bugungi talaba – ertangi yetakchi, o'qituvchi, shifokor, muhandis, tadbirkor. U nafaqat kasbiy bilimlar bilan

qurollangan, balki o'ziga ishongan, boshqalarni tushunadigan, his-tuyg'ularni boshqara oladigan yetuk shaxs bo'lishi kerak. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish masalasi ta'lim jarayoniga chuqur integratsiya qilinishi zarur bo'lgan ustuvor vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar (IEK) bugungi kunda global ta'lim va pedagogika sohasida eng ko'p tadqiq qilinayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Amerikalik olim D. Goleman o'zining "Emotional Intelligence" (Hissiy intellekt) asarida inson muvaffaqiyatining 80 foizi hissiy intellekt bilan bog'liqligini ta'kidlagan. O'zbek olimi T. Jo'rayev "Oliy ta'limda shaxslararo kompetensiyalarni shakllantirish" nomli maqolasida talabalar o'rtasida kommunikativ ko'nikmalar, ijtimoiy hamkorlik va konfliktlarni boshqarish masalalarini tahlil qilgan. S. Karimova esa o'zining "Pedagogik jarayonda hissiy savodxonlikni oshirish" maqolasida o'qituvchilarning IEK darajasi ta'lim sifati bilan bevosita bog'liq ekanini ta'kidlaydi. U o'qituvchilarni o'qitish jarayonida hissiy intellektni baholovchi diagnostik vositalarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar besh asosiy komponentdan iborat:

O'zini anglash – bu shaxsning o'z his-tuyg'ulari, fikrlari, motivlari, qadriyatlar va xatti-harakatlari sabablarini tushunish qobiliyatidir. Bu ko'nikma insonning o'z ichki dunyosiga nisbatan ongli munosabatda bo'lishini, hissiy va axloqiy ong darajasining o'sishini ta'minlaydi.

O'zini boshqarish - bu shaxsning o'z his-tuyg'ulari, xatti-harakatlari va impulsarini ongli ravishda boshqarish, ichki intizomni saqlab qolish, stressli vaziyatlarda muvozanatni yo'qotmaslik qobiliyatidir. Bu ko'nikma

Ta'limda ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish usullari quyidagilardan iborat (1-rasm):

1-rasm. Ta'limda ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish usullari

Treninglar va seminarlar - talabalarga o'zini anglash, stressni boshqarish va empatiya kabi mavzularda treninglar tashkil etish.

Rolli o'yinlar- turli ijtimoiy vaziyatlarni modelashtirish orqali amaliy tajriba orttirish.

Refleksiya va baholash - talabalarga o'z his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini tahlil qilish imkoniyatini yaratish [3].

Mentorlik dasturlari - tajribali mutaxassislar bilan shaxsiy aloqa orqali shaxsiy va kasbiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash.

Xalqaro loyihalar va ko'ngillilik – turli madaniyatlar bilan ishlash orqali ijtimoiy moslashuvchanlikni kuchaytirish.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Mazkur tadqiqot doirasida bo'lajak mutaxassislarning ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirish holati, mavjud muammolar va istiqbolli yechimlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Tahlil ikki asosiy yo'nalishda olib borilgan: 1) ta'lim jarayonining amaliy jihatlar; 2) talabalar o'rtasida ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarning mavjud darajasi.

1. Oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan kuzatuv va so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, aksariyat holatlarda ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan dars uslublari va metodikalarga yetarli e'tibor qaratilmayapti. O'quv mashg'ulotlari, asosan, nazariy bilimlarni yetkazish va baholashga yo'naltirilgan. Pedagoglar

odamning ichki energiyasini ijobiy yo'nalishga burishi, maqsad sari harakatini uzluksiz davom ettirishi va salbiy emotsiyalarga berilmasligini ta'minlaydi

Ijtimoiy anglash - shaxsning atrofidagi insonlar hissiyotlarini, ehtiyojlarini va qarashlarini tushunish, ularning nuqtai nazariga hurmat bilan yondashish va turli ijtimoiy kontekstlarda o'zini to'g'ri tutish qobiliyatidir. Bu ko'nikma empatiya (ya'ni boshqalarning his-tuyg'ularini his qilish) bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonlarning ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi.

Samarali muloqot – bu shaxsning o'z fikrini aniq, tushunarli va hurmat asosida yetkazishi, boshqalarni faol tinglashi, bahs va nizolarni konstruktiv tarzda hal qilish qobiliyatidir. Samarali muloqot ikki tomonlama jarayon bo'lib, unda nafaqat so'zlash, balki tinglash, tushunish va to'g'ri javob qaytarish muhim ahamiyatga ega.

Mas'uliyatli qaror qabul qilish - bu shaxsning axloqiy, ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar asosida muammoni aniqlash, variantlarni tahlil qilish, oqibatlarni oldindan baholash va ongli qarorga kelish qobiliyatidir. Bu ko'nikma shaxsga shoshilinch, hissiy, yoki noto'g'ri ta'sirlarga berilmasdan, oqibatlarga javob beradigan qarorlar chiqarishda yordam beradi.

Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish bo'lajak mutaxassislarning kasbiy va shaxsiy hayotida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, IEK yuqori bo'lgan talabalar akademik muvaffaqiyatga erishishda, stressni boshqarishda va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishadi. Masalan, Brackett va boshqalar (2010) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, IEK yuqori bo'lgan talabalar darslarga ko'proq qatnashishlari, o'qituvchilar bilan samarali munosabatlar o'rnatishlari va umumiy farovonlik darajasi yuqori bo'lishi aniqlangan [3].

2. Tadqiqot davomida 150 nafarga yaqin talabalar orasida ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar darajasini baholovchi so'rovnoma o'tkazildi. Natijalar quyidagicha asoslandi:

- o'zini anglash: 64% talaba o'z his-tuyg'ularini aniqlashda qiynalishini bildirgan;
- o'zini boshqarish: 72% ishtirokchi stressli holatlarda asabiylashishini yoki passiv darajani egallashini aytgan;
- empatiya: 41% talaba boshqalarning holatini tushunishga qiziqishini bildirgan, ammo 59% bu borada aniq harakat qilmaydi;
- muloqot: 68% talabalar jamoaviy ishlarda faol ishtirok etsa-da, 32% o'z fikrini ochiq ifoda etishda muammoga duch keladi;
- mas'uliyatli qaror qabul qilish: 55% talaba hayotiy muammolar yuzasidan mustaqil qaror chiqarishda o'ziga ishonch yo'qligini bildirgan.

Ushbu raqamlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar hali to'liq shakllanmagan va ularni rivojlantirish uchun qo'shimcha metodik yondashuvlar, psixologik-axborot muhit yaratish zarur [4].

3. Pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlar, natijalar tahlili quyidagicha hisoblanadi: IEKni rivojlantirishda

an'anaviy dars shakllari yetarli emas. Quyidagi metodik yondashuvlar samarali ekanligi tajriba asosida tasdiqlandi:

- rolli o'yinlar va simulyatsiyalar – turli ijtimoiy vaziyatlarni boshdan kechirish orqali empatiya va muloqotni mustahkamlash;

- refleksiya daftarlari – talabalarni o'z-o'zini tahlil qilishga o'rgatish va hissiy savodxonlikni rivojlantirish;

- jamoaviy loyihalar – hamkorlik, mas'uliyat va liderlik qobiliyatlarini shakllantirish;

- mentorlik tizimi – individual yondashuv asosida shaxsiy va kasbiy yo'nalishda ko'maklashish.

Xulosa va takliflar. Bo'lajak mutaxassislarining ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy masalasi ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. IEK nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki shaxsiy farovonlik, ijtimoiy moslashuvchanlik va hayotiy barqarorlikning muhim omili sanaladi. Shuning uchun ham, oliy ta'lim muassasalari bu borada tizimli yondashuvni shakllantirishi, pedagoglarning o'zi ham ushbu ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Sh.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. O'zbekiston. Toshkent.2022. 212-bet
2. Грудзинская Е. Ю. Педагогическая технология «Развитие критического мышления через чтение и письмо» в подготовке специалистов: Вестник ННГУ / Е. Ю. Грудзинская. – Выпуск 1(6). – 2005. – С. 181 – 188.
3. Колганова Н.Е. Сущностные характеристики формирования основ читательской компетентности младших школьников/ Н.Колганова // Теория и практика образования в современном мире: материалы международной науч.конф. – СПб: Реноме, 2012. – с. 5 – 8
4. Орлова Э.А. Рекомендации по повышению уровня развития читательской компетентности в рамках Национальной программы поддержки и развития чтения: пособие для работников образовательных учреждений / Э.А. Орлова. – М., 2008. – с. 72 28.
5. Чернявская А.П. Технология развития критического мышления: перспективы для образования 21 века. Н.Новгород, 2001.

UDK:371.8

Adiba MUSAYEVA,

PhD, Associate professor at Uzbekistan National Pedagogical University

E-mail: adibamusaeva5@gmail.com

Based on the review of UNPU, associate professor, PhD M.Mirkasimova

BO'LAJAK CHET TIL O'QITUVCHILARINING REFLEKSIV KOMPETENSIYALARINI AMALGA OSHIRISH BOSQICHLARI

Аннотация

Рефлексив компетенцилари rivojlantirish bo'lajak chet tili o'qituvchilarining kasbiy shakllanishining asosi hisoblanadi. Рефлексив amaliyot o'qituvchilarga o'zlarining pedagogik yondashuvlarini tanqidiy baholash va takomillashtirish, o'qitishni o'quvchilar ehtiyojlariga moslashtirish va murakkab sinf dinamikasini boshqarish imkonini beradi. Ushbu maqolada o'qituvchilarni tayyorlashdan oldingi ta'lim dasturlarida reфлексив компетенциalarni amalga oshirish bosqichlari ko'rsatilgan, aks ettirishning progressiv xarakteriga asosiy tushunchadan chuqur, tanqidiy tahlilgacha urg'u berilgan. Maqolada ta'lim nazariyalari va empirik xulosalarga asoslanib, har bir darajadagi strategiyalar, muammolar va ilg'or tajribalarni ta'kidlab, aks ettiruvchi kompetensiyani rivojlantirishning bosqichma-bosqich modeli taqdim etilgan. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, to'g'ridan-to'g'ri fikr yuritish bo'lajak til o'qituvchilarining pedagogik, lingvistik va madaniyatlararo mahoratiga sezilarli hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Рефлексив amaliyot, aks ettirish qobiliyati, o'qituvchi ta'limi, chet tilini o'rgatish, kasbiy rivojlanish, pedagogik aks ettirish, tayyorlov o'qituvchilari.

ЭТАПЫ РЕАЛИЗАЦИИ РЕФЛЕКСИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация

Развитие рефлексивных компетенций является краеугольным камнем профессионального образования будущих учителей иностранных языков. Рефлексивная практика позволяет педагогам критически оценивать и совершенствовать свои педагогические подходы, согласовывать преподавание с потребностями учащихся и ориентироваться в сложной динамике класса. В этой статье описываются этапы внедрения рефлексивных компетенций в программы подготовки учителей до поступления на работу, подчеркивая прогрессивный характер рефлексии от базового осознания до глубокого критического анализа. Опираясь на образовательные теории и эмпирические результаты, в статье представлена поэтапная модель развития рефлексивной компетенции, выделяя стратегии, проблемы и передовой опыт на каждом уровне. Результаты показывают, что преднамеренная, спланированная рефлексия вносит значительный вклад в педагогическую, лингвистическую и межкультурную компетентность будущих преподавателей языков.

Ключевые слова: Рефлексивная практика, рефлексивная компетентность, педагогическое образование, преподавание иностранных языков, профессиональное развитие, педагогическая рефлексия, будущие учителя.

STAGES OF IMPLEMENTING REFLECTIVE COMPETENCIES OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Annotation

The development of reflective competencies is a cornerstone of professional formation for future foreign language teachers. Reflective practice enables educators to critically evaluate and improve their pedagogical approaches, align teaching with learners' needs, and navigate complex classroom dynamics. This article outlines the stages of implementing reflective competencies in pre-service teacher education programs, emphasizing the progressive nature of reflection from basic awareness to deep, critical analysis. Drawing on educational theories and empirical findings, the article presents a staged model of reflective competency development, highlighting strategies, challenges, and best practices at each level. The findings suggest that deliberate, scaffolded reflection contributes significantly to the pedagogical, linguistic, and intercultural proficiency of future language educators.

Key words: Reflective practice, reflective competence, teacher education, foreign language teaching, professional development, pedagogical reflection, pre-service teachers.

Introduction. In modern educational paradigms, the concept of reflection has emerged as a vital aspect of teacher development. For foreign language educators, reflective competencies are especially critical due to the complex interplay of linguistic, cultural, and pedagogical factors involved in language instruction. The cultivation of these competencies enables teachers not only to evaluate their teaching strategies but also to adapt and grow in response to diverse classroom realities. This article aims to delineate the stages through which reflective competencies are developed in future foreign language teachers, providing a structured model for teacher education programs.

Reflective competence refers to the ability to critically assess one's teaching experiences, make informed decisions, and implement changes based on that assessment. Drawing from the works of Schön [5], Kolb [4], and Dewey [2], reflection can be understood in both practical and theoretical terms, encompassing "reflection-in-action" and "reflection-on-action."

The features of the development of reflexive competence of future foreign language teachers within the framework of professional training are considered. The main professional and methodological skills that require special attention in the training of future foreign language teachers in

the foreign language specialty are distinguished, and the stages of work and practical methods for the development of these skill groups are proposed.

Analysis of literature on the topic

In modern education, a foreign language is given special importance as a language of international communication. The need for society for specialists who know a foreign language is reflected in the entire education system: English has become the first foreign language offered for study in most secondary schools and other educational institutions [1]. In this regard, the demand for foreign language teachers is constantly increasing. However, the number of graduates of the faculty of foreign languages who work in their specialty after graduating from a pedagogical university remains small.

In addition, in the development of reflexive competence, the following stages of the development of the professional activity of future foreign language teachers can be distinguished: the stage of academic activity at the university, the stage of professional activity at the university, the actual stage of professional activity after graduation [1].

In particular, G. Makkamova [6] suggests preparing future foreign language specialists for professional activity through intercultural dialogue in order to increase the cultural knowledge and professional potential of future foreign language teachers in the field of philology.

Z.K. Norkoziyeva [7] put forward the point of view that the professional training of future specialists, as well as the level of mastering a foreign language, is determined by their age characteristics and individual characteristics, as well as self-correction in accordance with age and individual characteristics.

N.M. Ahmedova [8] in her study noted that, by organizing interdisciplinary connections in the study of a foreign language, a future foreign language teacher directs his personal activity to the search for new concepts, laws, and phenomena, which seems to be a promising means of developing reflexive competence in determining his own destiny and self-organization in his future professional activity.

According to G. Djurayeva [9], the professional qualities of future foreign language teachers are developed on the basis of forming knowledge about the country, influencing the thoughts and feelings of the interlocutor in another language through the interpretation of universal human values during communication.

Based on the classification of professional pedagogical skill groups developed by E.I. Passov [10] and the methodological skill groups identified by J.S. Fritsko [11], as well as the analysis of the results of determining the diagnostic level, we highlight the following skills in the development of professional specialties.

Research method. In the process of teaching a foreign language, the content and operational stages of developing reflexive competence in students play a very important role in analyzing, improving and consolidating students' own knowledge. Through these stages, students can create opportunities to understand, manage and effectively develop their own activities and the learning process. Below we will consider in detail what opportunities the content and operational stages create for the development of reflexive competence in students.

The content and operational stages create important opportunities for the development of reflexive competence in students. The content stage supports students in selecting and analyzing materials to be studied, while the operational stage develops the skills of self-analysis, evaluation of results and independent decision-making in practical activities. These processes encourage students to understand their knowledge

more deeply, effectively manage the learning process and achieve better results.

At the reflective analysis stage, students analyze their own learning process. Students evaluate the materials they have studied, the practical exercises they have performed and their own achievements. At the same time, they try to identify their weaknesses and improve on them.

The founder of reflective research, J. Dewey [12], wrote: "Where there is no question or problem to be solved, where there is no difficulty to overcome, the stream of thought flows randomly, unpreparedly, difficulties are a natural stimulus for reflective research." At this stage, it is very important to encourage future foreign language teachers to move away from generally accepted stereotypes and use innovative approaches to solving such problems. The teacher can offer a counter-approach: future foreign language teachers, having planned part of a foreign language lesson, should think and talk about how they would solve such a problem; what working methods can be transferred to the situation of learning a foreign language, whether they are subject to change and why. After a collective discussion of the problem situation, future foreign language teachers independently develop a part of a foreign language lesson based on the goals of self-professional development and a specific methodological problem. In the next lesson, future foreign language teachers will implement a reflexive strategy of self-affirmation and carry out professional activities.

Analysis and results. The development of professional and methodological competence of future foreign language teachers in accordance with the reflexive approach is not the only, but very effective condition for effective work. It ensures the development of the professional skills of the future specialist and his readiness to perform teaching functions. There is a connection between improving the professional and methodological skills of future foreign language teachers and improving the quality of foreign language teaching in general. However, this study does not end the problem under study. We believe that future research prospects can be directed to a detailed study of ways to develop other professionally significant competencies of future foreign language teachers within the framework of reflexive competence.

Analysis of theoretical sources on the topic of the study provides grounds for emphasizing that the core of any competence is skill. It can be concluded that the main indicator of the development of reflexive competence of future foreign language teachers in the process of teaching a subject is a high level of professional and methodological skills.

In the study of D.T. Pardayeva [13], self-development is defined as a synonym for reflexive activity - the activity of a future teacher consisting of the following skills: self-observation, self-control, self-management. Self-observation allows a future teacher to notice his mistakes during the statement. Self-control helps to determine the cause and nature of mistakes and difficulties. She noted that self-control and self-regulation help a future teacher to draw conclusions based on the analysis of his mistakes and regulate his speech during the preparation or speech process.

The idea of competence-based education is one of the priority areas of modernization of modern education. The essence of the competency-based approach in vocational education lies in the development of reflexive competence as a combination of basic and specific competencies in future foreign language teachers.

In addition to the above, one of the priority tasks of foreign language education is to develop the ability of future foreign language teachers to learn and learn independently, to design and implement their own professional education, that is, the development of reflexive and cognitive competence is of great importance.

Thus, the content of reflective and cognitive competence includes the development of general educational and special educational skills that allow the development of educational activity in mastering a foreign language, as well as with their help to satisfy cognitive interests in other areas of knowledge.

An important component of the educational and cognitive competence of future foreign language teachers is their reflective ability. From the point of view of a structurally meaningful consideration of the problem, reflective competence is an analytical and evaluative stage of educational and cognitive competence, which includes the activity of understanding and evaluating the course and results of independent activity aimed at mastering a foreign professionally oriented language.

This means that a future foreign language teacher must be able to identify the positive and negative aspects of their educational work, compare the results achieved with the intended goals and objectives, realistically understand their capabilities, and in connection with all this, adequately plan the program and implement it for the most optimal mastery of a foreign language.

Conclusion and suggestions

The development of reflective competencies is a dynamic and iterative process that must be nurtured through intentional pedagogical design. Teacher educators play a pivotal role in facilitating each stage of this development. When effectively implemented, reflective practices empower future foreign language teachers to become adaptive, thoughtful, and culturally sensitive professionals.

In conclusion, we note that the task of developing the reflexive competencies of future foreign language teachers in the context of foreign language teaching seems to be important from the point of view of mastering foreign language professional competence: it consists in ensuring the independence of future foreign language teachers in setting their own educational goals and assessing their correctness; searching for ways to achieve these goals and knowing their optimality; it is distinguished by the implementation of practical actions at the above stages and assessing their adequacy, determining the level of knowledge of a foreign language.

REFERENCES

1. Brookfield, S. D. (1995). *Becoming a critically reflective teacher*. San Francisco: Jossey-Bass.
2. Dewey, J. (1933). *How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. Boston: D.C. Heath.
3. Gibbs, G. (1988). *Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods*. Oxford: Oxford Polytechnic.
4. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
5. Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
6. Махкамова Г. Т. Формирование межкультурной компетенции студентов филологического вуза (английский язык): дис.... докт. пед. наук. ГТ Махкамова - Ташкент: УзГУМЯ, 2011.
7. Norqo'ziyeva Z.K. CLIL (Kontent and language integration learning) kasbiy kommunikatsiya sohasida ikki tilililik, pedagogik mahorat, bilim va ko'nikmalar. // Fan va jamiyat. Ilmiy-uslubiy jurnal. Nukus - 2021 (№2) 88-90 b. ISSN: 2010-720X (13.00.00. №3).
8. Ahmedova N.M. The pedagogical conditions of effective training of future foreign language teachers for using game technologies in professional activity. O'zMU xabarlari ilmiy-uslubiy jurnal. №4 T.: 2018, b. 110-115.
9. Djurayeva G.N. "Pedagogical experience of the teaching methodology on the educational processes" International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol24, Special Issue 09, 2020 ISSN 1745 – 7192.
10. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. - М., 2003. 239 с.
11. Фрицко Ж. С. Проектная деятельность студентов педагогического колледжа при обучении иностранному языку как средство формирования методических умений : дис. ... канд. пед. наук. Екатеринбург, 2006.
12. Дюи Ж. Психология и педагогика мышления : пер. с англ. М., 1997. с.20.
13. Pardayeva D.T. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish. ped.fan. fal.dokt.diss... – T., 2022.

UO‘K: 796.82:369.216

Исфандияр МУСТАФАЕВ,

Кафедра «Физическое воспитание для экономических, юридических и аграрных специальностей»

ЮКУ им. М.Ауэзова факультет «Спорт и туризм»

E-mail: mustafaevispandiyar@gmail.com

На основе рецензии PhD, проф. М.Ибрагимов

УЛУЧШЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ НА ЭТАПЕ МНОГОЛЕТНЕЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос совершенствования физической подготовленности футболистов на этапе многолетней подготовки. В ходе исследования была разработана система тренировок, направленная на развитие выносливости, силы, гибкости и координации движений. Методические подходы оказали положительное влияние на повышение уровня общей спортивной подготовленности футболистов.

Ключевые слова: Игроки, физическая подготовка, подростки, система тренировок, выносливость, сила, гибкость.

FUTBOLCHILARNI KO‘P YILLIK ISHLAB CHIQRISH BOSQICHIDA JISMONIY TARBIYASINI YAXSHILASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada futbolchilarning uzoq muddatli mashg‘ulotlar bosqichida jismoniy tayyorgarligini oshirish masalasi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida chidamlilik, kuch, moslashuvchanlik va harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantirishga qaratilgan o‘quv tizimi ishlab chiqildi. Uslubiy yondashuvlar futbolchilarning umumiy sport tayyorgarligi darajasini oshirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: futbolchilar, jismoniy tayyorgarlik, o‘smirlar, mashg‘ulotlar tizimi, chidamlilik, kuch, moslashuvchanlik.

IMPROVING THE PHYSICAL TRAINING OF FOOTBALL PLAYERS AT THE STAGE OF MULTI-YEAR TRAINING

Annotation

This article examines the issue of improving the physical fitness of football players during the long-term training phase. During the study, a training system was developed aimed at developing endurance, strength, flexibility and coordination of movements. Methodological approaches had a positive effect on increasing the level of general sports fitness of football players.

Key words: players, physical training, teenagers, training system, endurance, strength, flexibility.

Актуальность работы. В настоящее время в мире приобретает актуальность проблема поиска эффективных средств и методов дальнейшего совершенствования физического состояния квалифицированных футболистов, особенно среди квалифицированных футболистов и молодежи, улучшения двигательной активности, повышения уровня физической подготовленности путем популяризации физической культуры и спорта.

Цель исследования. Разработка методики совершенствования физической подготовленности футболистов с учетом их индивидуальных особенностей.

Методы организации исследования. В исследовании использовались такие методы, как анализ научно-методической литературы, педагогические наблюдения, анкетирование, педагогическое тестирование, педагогический эксперимент, математико-статистический анализ результатов исследования.

Результаты исследования и их обсуждение. Любая трудовая деятельность, будь то физическая или умственная, со временем вызывает у человека утомление. Возникновение утомления имеет важное биологическое значение и является сигналом, предупреждающим перенапряжение работающего органа или всего организма. В то же время утомление, вызванное мышечной деятельностью, ограничивает мобилизацию энергетических ресурсов организма и усиливает восстановительные процессы.

Специальные упражнения, выполненные с использованием вышеперечисленных футболистов,

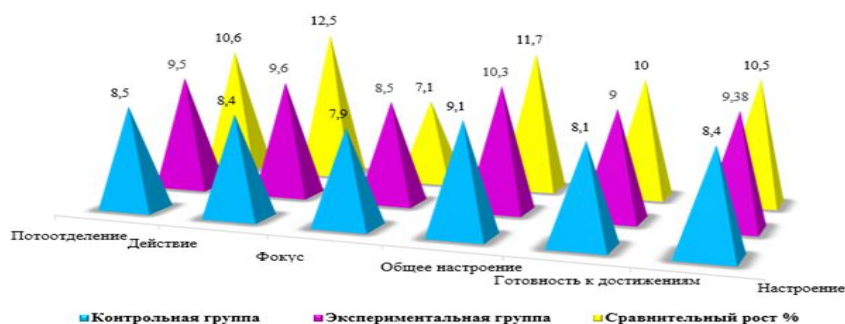
направлены на повышение эффективности выполнения каждого приема в тренировочных и учебно-тренировочных схватках и соревнованиях, а также на дальнейшее совершенствование технической тактики ног при применении приемов против соперника. Футболчиларнинг техник-тактик тайёргарлигини янада оширишга алоҳида эътибор қаратилди. Приемы, выполняемые футболистами с каждым мячом, направлены на реализацию плана тренера. Малакали футболчилар янада юкори даражада ўйнаши учун машгулот йўриқномаларига амал қилиши керак. Теоретически подтверждена важность оптимальной организации тренировок высококвалифицированных футболистов и с целью обоснования эффективности разработанной тренировочной программы в педагогическом эксперименте применена к тренировкам футболистов экспериментальной группы.

Утомление - особый вид функционального состояния человека, временное состояние, возникающее после длительной или интенсивной мышечной работы и приводящее к снижению работоспособности. Утомление проявляется в снижении силы и выносливости мышц, ухудшении координации движений, повышенных энергозатратах на выполнение одной и той же работы и других изменениях. Физическое утомление характеризуется утомлением организма и снижением работоспособности в результате чрезмерной физической нагрузки или длительного стресса. Этот процесс может проявляться у студентов в разной степени.

Признаки усталости	Легкая усталость (небольшая нагрузка)	Сильное переутомление (перегрузка)	Крайняя усталость (перенапряжение)	Восстановление после сильного стресса
Покраснение цвета кожи	Легкое покраснение	Сильное покраснение	Чрезмерное покраснение или необычная бледность	Бледность, сохраняющаяся в течение нескольких дней
Потоотделение	Легкая или умеренная в зависимости от температуры	Сильное потоотделение выше талии	Очень сильный, в том числе ниже пояса	Ночная потливость
Действие	В зависимости от достигнутого уровня интенсивности	увеличение ошибок, снижение точности, увеличение неопределенности	Серьезное нарушение координации, медленные действия	Двигательные расстройства и слабость, следующая тренировка 24
Фокус	Выполняются простые, корректирующие инструкции, нет признаков нервозности, уделяется полное внимание демонстрации физических упражнений.	Небрежность в объяснениях, снижение способности воспринимать и совершенствовать технические и тактические навыки, снижение способности дифференцировать	Значительное снижение концентрации, сильная раздражительность, апатия, крайне замедленная реакция	Невнимательность, невозможность корректировать действия после 24 или 48 часов отдыха, невозможность сосредоточиться во время умственной работы
Общее настроение	Никаких нареканий, все грузовые задачи выполнены.	Мышечная слабость, сильная одышка, повышенная утомляемость, заметное снижение работоспособности	свинцовая тяжесть в мышцах и суставах, головокружение, тошнота или рвота, «трепетание» в груди, чувство абсолютной «кислоты»	Трудности с засыпанием, беспокойный сон ночью, усталость, постоянные боли в мышцах и суставах, учащенное сердцебиение после 24 часов отдыха, снижение умственной активности
Готовность к достижениям	Желание продолжить обучение	Снижение активности, желание более длительных перерывов, но желание продолжать тренировки	Желание полностью отдохнуть и прекратить тренировки, тенденция «сдаваться»	Нежелание продолжать тренировки, апатия на следующий день, сопротивление требованиям тренера
Настроение	Жизнерадостный, веселый, жизнерадостный (особенно в команде)	Если вам придется ждать результатов тренировки, это немного «мрачно», но радостно, радость от предстоящей тренировки	Сомнения относительно смысла обучения и ценностей, страх перед будущим обучением	Депрессия, постоянные сомнения в ценности тренировок, поиск причин не ходить на тренировки

В данной главе изложена научно обоснованная методика 4-х блоковой программы упражнений, направленной на совершенствование физической подготовленности футболистов. В ходе исследования содержание программы формировалось на основе фундаментальных исследований в международной и республиканской научно-методической литературе, в том числе по теории физического воспитания и спорта, спортивной педагогике и методике спортивной

тренировки. В ходе исследования постепенно увеличивались интенсивность, объем и сложность комплекса упражнений с учетом возрастных и физиологических особенностей спортсменов, уровня их физического развития и состояния здоровья. Уделялось внимание целесообразной нагрузке по каждому блоку, последовательности упражнений и процессу восстановления.

В данной главе изложена научно обоснованная методика 4-х блоковой программы упражнений, направленной на совершенствование физической подготовленности футболистов. В ходе исследования содержание программы формировалось на основе фундаментальных исследований в международной и республиканской научно-методической литературе, в том числе по теории физического воспитания и спорта, спортивной педагогике и методике спортивной тренировки. В ходе исследования постепенно увеличивались интенсивность, объем и сложность комплекса упражнений с учетом возрастных и физиологических особенностей спортсменов, уровня их физического развития и состояния здоровья. Уделялось внимание целесообразной нагрузке по каждому блоку, последовательности упражнений и процессу восстановления.

В 1-м блоке подбирались общеразвивающие упражнения легкой интенсивности, направленные на подготовку мышц тела, сердечно-сосудистой и дыхательной систем к работе, предупреждение

технических ошибок во время тренировки. Во 2-м блоке увеличивалась сложность и количество повторений упражнений, направленных на развитие выносливости и силовых качеств. Упражнения 3-го блока были направлены на развитие координационных способностей и специальной физической подготовки на основе умеренных нагрузок. 4-й блок был организован с высокой интенсивностью, готовя игроков к выполнению сложных технических движений и достижению максимальных результатов.

В ходе исследования регулярно контролировался уровень физической подготовленности квалифицированных футболистов, оценивались их сила, выносливость, ловкость, равновесие и гибкость по результатам контрольных тестов. Также для научного обоснования эффективности данной блочной программы упражнений использовались основные положения теории физического воспитания и спорта, теоретические сведения о нормах нагрузок и процессах восстановления.

Результаты исследования. Наше исследование длилось 16 недель. В конце исследования был проведен

сравнительный анализ результатов гимнасток-подростков. По данным математического статистического анализа в начале исследования динамика эффективности морфофункциональных показателей показала среднее арифметическое значение «роста (см)» $173,01 \pm 2,31$, «массы тела (см)» $62,06 \pm 2,16$, «окружности груди (см)» $80,34 \pm 2,04$, «окружности талии (см)» $67,46 \pm 2,02$, «YQS в покое (гребки, мин)» $73,53 \pm 2,11$, «пробы со штангой» $43,15 \pm 2,01$, «пробы Генче» $32,94 \pm 2,05$, «пробы Руфье-Диксона» $8,73 \pm 2,31$. Это, в свою очередь, свидетельствует о положительной эффективности разработанной методики.

Заключение. В данной статье проанализированы результаты проведенной экспериментальной работы и практически обоснована эффективность тренировочной программы. Процессы наблюдения осуществлялись путем

разделения квалифицированных футболистов, участвовавших в исследовании, на экспериментальную и контрольную группы. Спортсмены экспериментальной группы регулярно выполняли тренировки по разработанной 4-х блоковой тренировочной программе, тогда как контрольная группа участвовала в обычном тренировочном процессе..

По окончании тренировки в экспериментальной группе показатели физической подготовленности оценивались с помощью контрольных тестов. Отмечены существенные положительные изменения в показателях силы, выносливости, скорости, координации и гибкости. У спортсменов контрольной группы изменения были незначительными. Статистический анализ подтвердил эффективность программы упражнений достоверными показателями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пристром, С.Л. Зависимость физической работоспособности от изменений морфологического состава крови у футболистов / С.Л. Пристром, П.А. Дриневский, Т.А. Пристром // Немедикаментозные технологии в восстановительной и спортивной медицине: матер. ВИИИ Междунар. науч. сессии по итогам НИР за 2004 год / БГУФК. - Минск, 2005. - С. 87 - 88.
2. Нуримов З.Р., Атаев О.Р. Анализ структуры тренировочных нагрузок в годичном цикле подготовки квалифицированных футболистов. Сборник научных трудов, посвященный 40-летию кафедры футбола и ручного мяча Узбекского Государственного института физической культуры УзГосИФК. /Под общей редакций Акрамова Ж.А. -Т., 2007. - С. 92-97.
3. Синайский, М.М. Функциональная подготовленность футболистов предыдущих поколений с позиций современных представлений / М.М. Синайский, Г.Н. Паскин // МГАФК. Годы 2006-2007: научный альманах МГАФК. - Т.8. - Малаховка, 2007. - С. 47-51.
4. Суворов, В.В. Пути совершенствования содержания подготовки футбольной команды к выступлению в премьер-лиге / В.В. Суворов, М.М. Шестаков, В.Ю. Лемиш // Актуальные вопросы физической культуры и спорта: труды НИИ проблем физической культуры и спорта. - Краснодар, 2005. - Т.8. -С. 130-135.
5. Шестаков, М.М. Технология индивидуализации процесса подготовки футболистов и условия ее реализации / М.М. Шестаков // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. 2012. -С. 249 - 257.
6. Эрдонов О.Л. Инновационная технология управления индивидуальной подготовленностью высококвалифицированных спортсменов по мини футболу. Монография. Ташкент. 2019.-112 С.
7. Стюарт С. Виннинг Соссер Дриллс //Атлетисс Журнал, 1984. - Н10. - П.24-26. 162.Силаги Г. Структура анд организацион оф Ёутх Футболл //3-рд УЭФА Ёутх Сжнференсе. - Виенна, 1991. - П.79-87.
8. Лисенчук Г.А. Направления дальнейшего совершенствования технологии управления в футболе /Г.А.Лисенчук // Олимпийский спорт и спорт для всех: Тез. докл. IX Межд. научн. конгресса. - Киев, 2004.-380 с.
9. Левин, В.С. Влияние уровня функциональной подготовленности на точность выполнения технико-тактических действий футболистов высокой квалификации // Научно-практические основы двигательных действий в сложнокоординационных видах спорта: междунар. сб. науч. тр. - Смоленск, 2001. - С. 71 - 77.

UO'K: 373.3.

Xabiba NARZIYEVA,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: narziyevahabiba078@gmail.com

PhD R.Xurramov taqrizi asosida

INKLYUZIV TA'LIMDA TEXNOLOGIYA FANI ORQALI MOTORIKA QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH (boshlang'ich sinf misolida)

Annotatsiya

Ushbu maqolada inklyuziv ta'limda boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun texnologiya fanidan foydalanib motorika qobiliyatini shakllantirish masalasi ko'rib chiqiladi. Texnologiya darslari orqali kichik yoshdagi bolalarning nozik va katta motorika ko'nikmalari rivojlantiriladi. Inklyuziv muhitda o'quvchilarning individual ehtiyojlari inobatga olinib, har bir bolaning rivojlanishiga moslashgan metodlar taqdim etiladi. Mazkur yondashuv bolalarning ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'z: Inklyuziv ta'lim, texnologiya fani, motorika, boshlang'ich sinf, qobiliyat, rivojlanish, o'quvchi, ta'lim metodlari, ijtimoiy moslashuv.

FORMATION OF MOTOR SKILLS THROUGH TECHNOLOGY IN INCLUSIVE EDUCATION (in the case of primary school)

Annotation

This article explores the development of motor skills through technology lessons in inclusive education for primary school students. The use of technology classes helps improve both fine and gross motor skills in young children. Individual needs of students in an inclusive environment are considered, and tailored methods are applied to support each child's development. This approach positively impacts children's social and academic success, fostering an inclusive and supportive learning atmosphere.

Key words: Inclusive education, technology subject, motor skills, primary grade, ability, development, student, teaching methods, social adaptation.

ФОРМИРОВАНИЕ ДВИГАТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ ЧЕРЕЗ ТЕХНОЛОГИИ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ (на примере начальной школы)

Аннотация

В статье рассматривается формирование моторных навыков через уроки технологии в условиях инклюзивного образования для учащихся начальных классов. Использование занятий по технологии способствует развитию мелкой и крупной моторики у детей младшего возраста. В инклюзивной среде учитываются индивидуальные потребности каждого ученика и применяются адаптированные методы обучения. Такой подход положительно влияет на социальный и академический успех детей, создавая благоприятную учебную атмосферу.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, технология, моторика, начальные классы, способности, развитие, ученик, методы обучения, социальная адаптация.

Kirish. So'nggi yillarda inklyuziv ta'lim tizimi O'zbekiston ta'lim sohasida muhim o'rin tutmoqda. Inklyuziv ta'lim – bu har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim muassasalarida teng huquqli o'qitishdir. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va "Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi"da har bir bola o'z qobiliyatiga mos ravishda rivojlanishi uchun sharoit yaratish zarurligi ta'kidlanadi. Bu esa boshlang'ich sinfda texnologiya fanining inklyuziv yondashuv asosida takomillashtirilishini talab etadi.

Motorika qobiliyatlari – bolaning harakatlarini boshqarish, muvofiqlashtirish va rivojlantirish qobiliyatlari bo'lib, ular bolaning umumiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Texnologiya fani darslari aynan amaliy mashg'ulotlar va turli interaktiv usullar orqali motorika qobiliyatlarini rivojlantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida, xususan inklyuziv muhitda, texnologiya fanidan foydalanib motorika qobiliyatlarini shakllantirishning usullari va natijalari tahlil qilinadi.

Inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi zamonaviy ta'limda barcha o'quvchilar, jumladan imkoniyati cheklangan

bolalarning ham teng huquqli ta'lim olishini ta'minlashga qaratilgan. Motorika qobiliyatlarini shakllantirish esa o'quvchilarning nafaqat jismoniy rivojlanishida, balki kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarida ham muhim ahamiyatga ega. Texnologiya fani esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining motorika rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu maqolada O'zbek olimlari tomonidan yozilgan ilmiy ishlarda inklyuziv ta'lim va texnologiya fani yordamida motorika qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

Tahlil va natija. Tadqiqot O'zbekistonning bir nechta umumta'lim maktablarida, 1-3-sinflar o'quvchilari orasida o'tkazildi. Eksperimental guruhga inklyuziv ta'lim muhitida texnologiya fanidan maxsus motorika qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar berildi, nazorat guruhi esa an'anaviy ta'lim metodlarini qo'lladi. Tadqiqot davomida interaktiv robotlar, sensorli qurilmalar va qo'lda bajariladigan texnologik loyihalar yordamida motorika mashqlariga e'tibor qaratildi. Ma'lumotlarni yig'ish uchun kuzatuv, testlar va o'qituvchilar hamda ota-onalarning baholari qo'llandi. Motorika rivojlanish darajasi oldingi va keyingi o'rganish davrida taqqoslandi. Bugungi kunda

inklyuziv ta'lim tizimi har bir bolaning individual ehtiyojlarini inobatga olib, ularni ijtimoiy va akademik rivojlantirishga qaratilgan yondashuv sifatida keng tarqalmoqda. Boshlang'ich sinfda o'quvchilarning nozik va katta motorika qobiliyatlarini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, texnologiya fanining imkoniyatlari ushbu jarayonda samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

Inklyuziv ta'limda bolalarning rivojlanish xususiyatlari va qobiliyatlari turlicha bo'lishi tufayli, o'qituvchilar individual yondashuvni qo'llashlari zarur. Motorika - harakatlarni boshqarish va muvofiqlashtirish qobiliyati - nafaqat jismoniy rivojlanish, balki kognitiv faoliyatning muhim qismidir. Boshlang'ich sinfda motorika ko'nikmalari shakllantirilishi bolalarning o'qishga, yozishga, chizishga bo'lgan tayyorgarligini mustahkamlaydi.

Texnologiya fani darslarida o'quvchilar amaliy mashg'ulotlar orqali qo'l va barmoq motorikasini rivojlantiruvchi ko'plab faoliyatlar bilan shug'ullanadi. Robototexnika, 3D modellash, va qo'l mehnati bilan bog'liq loyihalar bolalarning nozik harakat ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Shuningdek, interaktiv ta'lim vositalari orqali o'quvchilarning e'tiborini jalb etish va ularni faol ishtirokga undash imkoniyatlari kengayadi.

Inklyuziv sinflarda texnologiya darslarini tashkil etishda maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirilgan o'quv materiallari va metodlar qo'llaniladi. Masalan, sensorli qurilmalar yoki maxsus dasturlar orqali motorika ko'nikmalarini o'rgatishda individual farqlar hisobga olinadi. Bu nafaqat o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, balki jamoaviy hamkorlikni ham rivojlantiradi.

Ekspirimental guruhda motorika qobiliyatlari sezilarli darajada yaxshilanganligi kuzatildi. Maxsus mashg'ulotlar natijasida o'quvchilarning qo'l va barmoq motorikasi, muvofiqlashtirish, diqqatni jamlash kabi ko'nikmalari oshdi. Nazorat guruhida esa o'zgarishlar ancha sekin va kamroq edi. Shu bilan birga, inklyuziv muhitda texnologiya fanining o'quvchilarning o'zaro ijtimoiy munosabatlari va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalariga ijobiy ta'siri ham qayd etildi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, texnologiya fani darslarida motorika qobiliyatlarini shakllantirish uchun interaktiv, amaliy mashg'ulotlardan foydalanish inklyuziv ta'limda juda samarali. Maxsus jihozlar va metodikalar yordamida o'quvchilarning individual ehtiyojlari hisobga olinib, har bir bola o'z salohiyatini to'liq rivojlantirish imkoniga ega bo'ladi. Tadqiqot natijalari boshqa mamlakatlardagi o'xshash tajribalar bilan ham uyg'un keladi. Kelgusida texnologiya fanining inklyuziv ta'limdagi rolini yanada kengaytirish va qo'shimcha metodikalarni ishlab chiqish lozim.

Mamatqulova o'z tadqiqotida inklyuziv ta'lim muhitida texnologiya fanining o'rni va ahamiyatini o'rganib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining motorika qobiliyatlarini rivojlantirishda interaktiv qurilmalar va dasturlar qo'llanilishini tavsiya etadi. Uning fikricha, robototexnika va sensorli qurilmalar yordamida o'quvchilarning qo'l va barmoq motorikasi sezilarli darajada yaxshilanadi. Tadqiqotda ta'kidlanganidek, bu usullar o'quvchilarning diqqatini jamlash va mustaqil ishlash ko'nikmalarini ham kuchaytiradi.

Tursunovning ishida inklyuziv ta'limda texnologiya fanining pedagogik metodlari tahlil qilingan. U texnologik loyihalar orqali motorika qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligini ko'rsatadi. Ishda, ayniqsa, dasturlash va robototexnika darslari boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun muhim ekani qayd etilgan. Muallifning fikriga ko'ra, bunday darslar bolalarning tafakkur qobiliyati bilan birga motorika rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Yo'ldosheva va Rasulova motorika qobiliyatlarini shakllantirishda texnologiya fanining inklyuziv ta'limdagi o'rni va ahamiyatini chuqur tahlil qilgan. Ular o'z ishlarida

maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun moslashtirilgan texnologik vositalar va interaktiv dars metodlarini taklif qilgan. Shuningdek, mualliflar texnologiya fani darslarida motorika mashqlarini joriy qilish orqali o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasini yaxshilash mumkinligini ta'kidlaydi.

O'zbek olimlarining ko'pchiligi texnologiya fanining inklyuziv ta'limdagi rolini yuqori baholash bilan birga, mavjud sharoitlarda zamonaviy texnologiyalar yetishmasligi, o'qituvchilarning malakasining pastligi va metodik qo'llanmalar kamligi muammolarini qayd etishadi. Shuning uchun, ular quyidagi takliflarni ilgari suradi:

-Ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologik jihozlar va interaktiv o'quv materiallarini keng joriy etish;

-O'qituvchilarning malakasini oshirish uchun maxsus treninglar tashkil etish;

-Inklyuziv ta'lim uchun moslashtirilgan metodik qo'llanmalar ishlab chiqish.

Smith va boshqalar texnologiya fani darslarida robototexnika va interaktiv qurilmalar yordamida motorika qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha eksperiment o'tkazgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, robototexnika mashg'ulotlari o'quvchilarning qo'l va barmoq motorikasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Xususan, imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus moslashtirilgan robot qurilmalar yordamida darslar samaradorligi oshadi.

Ispaniyada olib borilgan tadqiqotda Garcia va Martinez texnologik o'yinlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining motorika ko'nikmalarini shakllantirishni o'rgangan. Ularning ta'kidlashicha, sensorli planshet va interaktiv dasturlar yordamida motorika rivojlanishi bilan birga bolalarning e'tibor va motivatsiyasi ham oshadi. Tadqiqotda inklyuziv ta'lim muhitida texnologik vositalar bolalar o'rtasida ijtimoiy integratsiyani yaxshilashi ta'kidlangan.

Johnson va Lee tomonidan AQShda amalga oshirilgan tadqiqotda texnologiya fanining inklyuziv ta'limdagi pedagogik metodlari tahlil qilingan. Ular texnologiya fanidan foydalanish orqali motorika qobiliyatlarini rivojlantirishda virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalarining samaradorligini o'rganishgan. Natijalarga ko'ra, VR/AR texnologiyalari yordamida o'quvchilar nafaqat motorika, balki ruhiy va emotsional ko'nikmalarini ham rivojlantirish imkoniga ega bo'ladi.

Nemis olimlari Müller va Schneider texnologiya fanini inklyuziv ta'limda qo'llash bo'yicha chuqur tahlil olib borgan. Ularning ishida maxsus ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun moslashtirilgan interaktiv o'quv materiallari va qurilmalar ishlab chiqish masalasi ko'tarilgan. Shuningdek, motorika qobiliyatlarini rivojlantirishda texnologiyaning individual yondashuvda qo'llanilishi natijasi yuqori ekani ko'rsatildi.

Xulosa. O'zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar inklyuziv ta'limda texnologiya fani yordamida motorika qobiliyatlarini shakllantirishning samarali usullarini ko'rsatmoqda. Maxsus interaktiv texnologiyalar, robototexnika va sensorli qurilmalar o'quvchilarning motorika, diqqat va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, texnologiya darslarida maxsus metodik yondashuvlar va moslashtirilgan vositalardan foydalanish inklyuziv o'quvchilar uchun ijobiy pedagogik sharoit yaratadi. Shu bilan birga, o'quvchilarning o'z-o'ziga ishonchi ortadi, ijodiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi hamda ijtimoiy muhitga moslashish jarayoni jadallashadi. Shunday qilib, texnologiya fani inklyuziv ta'limda nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki o'quvchining jismoniy va ruhiy rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Biroq, ushbu sohada yanada chuqur tadqiqotlar olib borish, zamonaviy

texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kengroq joriy etish va o'qituvchilarni tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Xorijiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, texnologiya fanidan foydalangan holda motorika qobiliyatlarini shakllantirish inklyuziv ta'limda samarali vosita hisoblanadi. Robototexnika, interaktiv o'yinlar, virtual va kengaytirilgan

haqiqat kabi zamonaviy texnologiyalar bolalarning motorikasi, diqqat-e'tibori va ijtimoiy ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, texnologik jihozlash, o'qituvchilarni tayyorlash va metodik bazani boyitish – kelajakda muvaffaqiyat kalitidir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son qarori. (2020). Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida.
2. Mamatqulova S. N. Inklyuziv ta'lim muhitida texnologiya fanining roli va ahamiyati: Boshlang'ich sinf misolida motorika qobiliyatlarini rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti. 2020.
3. Tursunov A. R. Inklyuziv ta'limda texnologiya fanining pedagogik metodlari. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti. 2019.
4. Yo'ldosheva Z. N., & Rasulova S. B. Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun texnologik vositalar va motorika mashqlari. Ta'lim va Innovatsiyalar, 3(2), 45-58. 2021.
5. Smith J., Brown L., & Davis M. Enhancing motor skills development through robotics in inclusive technology education. Journal of Educational Technology & Robotics, 12(1), 22-34. 2018. <https://doi.org/10.xxxx/jetar.2018.012>
6. García M., & Martínez L. The impact of technological games on motor skills and motivation in primary inclusive education. International Journal of Inclusive Education, 24(7), 701–715. 2020. <https://doi.org/10.xxxx/ijie.2020.02407>
7. Johnson K., & Lee R. Virtual and augmented reality as tools for motor skill development in inclusive classrooms. Journal of Virtual Learning, 7(4), 310-326. 2019. <https://doi.org/10.xxxx/jvl.2019.07403>.

UDK:378.247

Umida NASRITDINOVA,
"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti dotsenti, PhD
E-mail: umiasp@mail.ru

O'zbekiston milliy pedagogika universiteti professori v.b., Dsc Sh.Muslimov taqrizi asosida

EFFICIENCY OF IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES INTO THE SYSTEM OF GRAPHIC EDUCATION

Annotation

The article substantiates the relevance of the process of introducing digital technologies into the higher education system, algorithms for using digital technologies in creating a strong and reliable mechanism for interaction between higher education, students and employers. This concerns the content of the virtual educational platform based on SmartClassroom: MOOC (distance open online courses) - courses in a specific field of study, 3D books - a live display of the subject content in 3D format (for example, in the case of graphic sciences), as well as the development of a virtual graphic laboratory (using VR (virtual reality) technologies) and AR (augmented reality) for completing assignments in graphic sciences while directly performing the work and directly experiencing the process of visiting the place and completing it).

Key words: SmartClassroom, virtual educational platform, Virtual graphics laboratory, 3D book, VR (virtual reality) and AR (augmented reality), MOOC (distance open online courses).

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМУ ГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье обоснована актуальность процесса внедрения цифровых технологий в систему высшего образования, алгоритмы использования цифровых технологий в создании прочного и надежного механизма взаимодействия высшей школы, студентов и работодателей. Это касается контента виртуальной образовательной платформы на базе SmartClassroom: MOOC (массовые открытые онлайн-курсы) — курсы по определенной области обучения, 3D-книги — живое отображение содержания предмета в формате 3D (например, в случае графических наук), а также разработка виртуальной графической лаборатории (использующей технологии VR (виртуальной реальности) и AR (дополненной реальности) для выполнения заданий по графическим наукам при непосредственном выполнении работы и непосредственном переживании процесса посещения места и ее выполнения).

Ключевые слова: SmartClassroom, виртуальная образовательная платформа, Виртуальная графическая лаборатория, 3D-книга, VR (виртуальная реальность) и AR (дополненная реальность), MOOC (дистанционные открытые онлайн-курсы).

GRAFIK TA'LIM TIZIMIGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH SAMARADORLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimiga raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonining dolzarbligi, oliy ta'lim, talaba va ish beruvchi o'rtasidagi mustahkam va ishonchli mexanizmi tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish algoritmlari asoslangan. Bunda SmartClassroom asosida Virtual ta'lim platformasi kontentlari: MOOC(masofaviy ochiq onlayn kurslar)-muayyan ta'lim yo'nalishi bo'yicha kurslar, 3D kitob-soha yo'nalishi bo'yicha fanning mazmunini 3D formatda jonli holda tasvirlash(masalan grafik fanlar misolida), Virtual grafik laboratoriyani ishlab chiqish(grafik fanlardan topshiriqlarni bajarishda VR(Virtual reality) va AR(argument reality) texnologiyalaridan foydalanib to'g'ridan to'g'ri ish harakatni bajarish bilan birga bevosita his qilish shu joyga borib bajarish) jarayonlari yoritilgan.

Kalit so'zlari: SmartClassroom, Virtual ta'lim platformasi, Virtual grafik laboratoriya, 3D kitob, VR(Virtual reality) va AR(argument reality), MOOC(masofaviy ochiq onlayn kurslar).

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish tizimida yangi raqamli texnologiyalarni joriy etish mexanizmini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir. Bu shunday mexanizm bo'lishi kerakki, oliy ta'lim va ishlab chiqarish korxonasi o'rtasida o'zaro ishonchli aloqa bo'lishi lozim. Bu aloqani ishonchli, uzluksiz va davomiy bo'lishi ko'p jihatdan bo'lajak kadrlarning ushbu ishlab chiqarish korxonasi talablariga javob bera oladigan darajada bilim va ko'nikmalar hamda o'z mutahassisligidan kelib chiqib amaliy masalalarni zamon talablari asosida hal eta oladigan malakaga ega bo'lishini talab etadi.Bu talabni amalga oshirishda bir tomondan oliy ta'limning moddiy texnik bazasini ikkinchi tomondan o'quv metodik ta'minotini uchinchi tomondan oliy ta'limning ishlab chiqarish bilan integratsiyasini amalga oshirish lozim. Lekin bugunga qadar olib borilayotgan

tadqiqot ishlari oliy ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish va ularning natijalari va samaradorligi bilan cheklanib qolmoqda. Bu ishlab chiqarish bilan uzilishni hosil qilib, imkoniyatlar chegaralanib qolmoqda. Natijada bo'lajak mutahassislar reja asosida ma'lum bir yo'nalishda ishlab chiqarish korxonasining aniq talablarini bilmagan holda oliy ta'limni yakunlamodalar. Bu o'z navbatida kadrlarning ishga joylashuvida inqirozni keltirib chiqarib ushbu kadrlar o'zlariga ma'qul bo'lgan ish joyida faoliyat olib borishlari uchun qayta o'qishlarini muayyan bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlarini taqazo etadi. Aytaylik Germaniya amaliyotini ko'radigan bo'lsak ularda avvalo Oliy ta'lim ish beruvchi bilan shartnoma imzolaydi, ya'ni ish beruvchining talablarini o'rganadi(masalan quruvchi tashkilot bo'lajak arxitektorlarni qaysi grafik dasturlarda qaysi darajada loyihalarni bijara

olishi, qaysi darajada IT texnologiyalaridan xabardor bo'lishi va x.k kabi talablarni aytadi) oliy ta'lim esa ish beruvchining talablaridan kelib chiqib, davlat ta'lim standarti va malaka talablarini ishlab chiqadi[1]. Hamda shu asosida yillik kalendar reja va o'quv metodik va dasturiy ta'minot shakllantiriladi. Oliy ta'lim muassasasi o'zida mavjud soha yo'nalishlari bo'yicha kadrlarni aytilgan talablar bo'yicha qo'yilgan muddat asosida tayyorlashga kirishadi. Tayyorlangan kadrlar birinchi tomondan shu soha bo'yicha zamonaviy bilimlarga ega bo'ladi. Sababi ishlab chiqarish korxonasi o'z xizmatlarini haridorgir bo'lishi uchun eng so'nggi innovasion texnologiya va texnika yutuqlaridan foydalanadi. Ikkinchi tomondan talaba kelajakdagi ish o'rini o'zi barpo qiladi[2].

O'zbekistonda qator sohalar borki ularda kadr etishmovchiligi hali hanuz muammo bo'lib qolmoqda. Bu sohalar bugungi kundagi yangi texnologiyalarni rivojlanishi va talab va xizmatlarning kengashi bilan ham bog'liqdir. Bu sohalar IT mutahassislari, arhitektorlar, qishloq va suv xo'jaligida raqamli texnologiyalardan foydalanish, aviatsiya, gidrotexnika inshootlarini loyihalash mutahassislari va boshqalar. Bugungi kunda bir nechta say-harakatlar asosida oliy ta'lim muassasalarida bir qator ishlar olib borilmoqda. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarining kredit modul tizimiga o'tishi va bu asosida ta'lim jarayonining shaffoqligini ta'minlash muhim bosqich bo'ldi. Bu bilan talabalar o'rtasida bilimga intilish ham bir muncha yuqori darajaga erishdi. Shunday bo'lishiga qaramay oliy ta'lim, talaba va ish beruvchi uchligini yaratish mexanizmi hali hanuz muammoligicha qolmoqda[3,4].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bu borada Nhein Le, Daniel Tran va Roy Sturgill ta'lim jarayonini raqamlashtirish va o'quv jarayonida virtual reallik tizimlaridan foydalanishga hamda Saddiq Ur Rehman, Inhan Kim, Kyung-Eun Hwanglar raqamli texnologiyalarni ta'lim sohasiga joriy etishda samaradorlikni tadqiq etish natijalarini takomillashtirishga qaratilgan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, Ushbu muammolarni bir muncha bartaraf etishda yuqorida keltirilgan uch tomonlama mexanizmni amalga oshirishda, oliy ta'lim tizimiga raqamli texnologiyalarni joriy etishni loyihalashtirish algoritmlarini ishlab chiqish muhim va dolzarbdir. Mazkur loyihani amalga oshirish natijasida Smart Slassroom tashkil etiladi. U bir nechta tarkibiy qismlardan iborat bo'lib ular quyidagilardan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Smart Slassroom - bu zamonaviy kompyuterlar, elektron doska, internet tarmog'i hamda VR (virtual reality) va AR(argument reality) tizimi vositalari bilan ta'minlangan hona.

Virtual talim platformasi -Bu internet tarmog'i orqali ishga tushuvchi dasturiy vosita bo'lib, dastlab har bir talaba virtual ta'lim platformasi orqali ro'yhatdan o'tishi va o'z sohasi yo'nalishida ish beruvchining talablari bilan tanishadi. O'zi uchun kerakli bilimlar traektoriyasini belgilab oladi. Hamda platformaning mavjud imkoniyatlari bo'lgan bir nechta kontentlardan foydalanishi masalan MOOC(masofaviy ochiq onlayn kurs) lardan foydalanib bilimlarini oshirishi, ish beruvchi talablari asosidagi amaliy masalalarni virtual reallik tizimi vositalari yordamida ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar asosida bajarishi bunda talaba bevosita amaliy muammo yoki masalaning bajarilish joyiga virtual holatda boradi va muammo bilan tanishadi. Bajarilish ketma-ketligini o'rganadi. Na'munalar asosida masalani bajaradi. Va uni sinovdan o'tkazadi. Bunda o'qituvchi platformaning aloqa reaktivasi orqali topshiriqni bajarilish jarayonini kuzatadi. O'z navbatida ish beruvchi ham talabalarni bajargan topshiriqlari va partfoliosi bilan tanishib borish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu natijalar asosida ish beruvchi kadrlar bilan aloqaga chiqishi va ishga qabul qilish to'g'risida yakuniy qarorni qabul qilishi

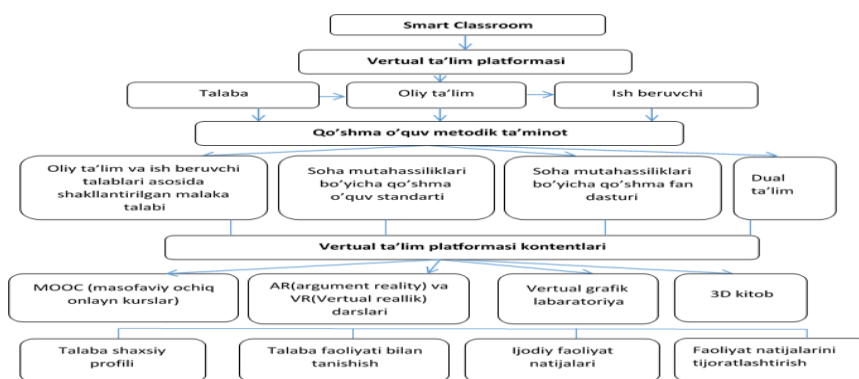
mumkin. Bundan tashqari platformada 3D kitob kontenti mavjud bo'lib, bundan foydalanib talabalar asosiy bazaviy bilimlarga ega bo'lishlari mumkin[5].

3D kitob- muayyan fan yo'nalishida matn, animasiya, ovoz, video va dialog effektlarini o'zida mujassamlashtirgan Ispring dasturida ishlab chiqilgan kitob bo'lib, bunda amaliy topshiriqlarni bajarish jarayoni QR kod orqali virtual holda 3D formatda gavdalanadi.

Virtual grafik laboratoriya - amaliy masalalarni VR (virtual reality) va AR(argument reality) texnologiyalari yordamida nafaqat ko'rish, tushunish va bajarish balki ish harakat va holatni his qilish jarayonga virtual borish va virtual jarayonda ishtirok etib masalani ketma ket bajarish, qayta ishlash, tahlil qilish va ijodiy faoliyat olib borish muhiti.

Bundan tashqari tadqiqot ishini bajarish jarayonida yuqorida keltirilgan uch tomonlama mexanizmni raqamlashtirish natijasida talabalar Arxitektura va dizayn, muhandislik grafikasi, gidrotexnika inshootlari, suv xo'jaligi melioratsiyasi va boshqa yo'nalishlarda tahsil olayotgan talabalar tomonidan bajarilgan amaliy topshiriqlar na'munalari virtual ta'lim platformasida hamda youtube platformasiga joylashtiriladi va keng miqyosda reklama qilish orqali tijoratlashtirish, o'quv kurslarini yo'lga qo'yish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi[6].

Har bir oliy ta'lim muassasasining moddiy texnik bazasi, zamonaviy kompyuterlar va axborot kommunikatsiya texnologiyalari bilan ta'minlanganlik holati o'rganib chiqiladi va tahlil etiladi. Oliy ta'lim muassasasi tomonidan ish beruvchilar bilan shartnoma imzolaniadi. Ish beruvchi talablaridan kelib chiqib oliy ta'lim muassasasida mos yo'nalishlar bo'yicha ish beruvchi talablarini qondira oladigan darajada dars beruvchi professor o'qituvchilar saralab olinadi va virtual ta'lim platformasida o'z yo'nalishidagi to'garaklarda ma'ruza, amaliy mashg'ulotlarni olib borish rejalashtiriladi. Bunda ta'lim muassasasining erishilgan natijalari ya'ni har bir to'garak a'zolari tomonidan tayyorlangan innovasion ishlanmalar, novatorlik g'oyalari, ijodiy ishlar asosida shu to'garakda mashg'ulot olib borgan professor o'qituvchilarni rag'batlantirish rejalashtiriladi. Bunda ish beruvchi bevosita har bir to'garak a'zolarini natijalarini kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi hamda o'zlarini qiziqitirgan muammolarni masala sifatida qo'yish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'quv metodik ta'minot bo'yicha mavjud elektron ta'lim resurslari ko'rib chiqiladi. Virtual ta'lim platformasini strukturasi shakllantiriladi. Bu ta'lim platformasi orqali talabalar o'zlarini qiziqitirgan yo'nalish bo'yicha turli bo'sh ish o'rinlari bilan tanishadi. Endi talaba ish beruvchi talabidan kelib chiqib qo'shimcha bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishi kerak bo'ladi. Bu uchun bir nechta ish beruvchi nomidan kelib chiqib guruhlar nomlanadi masalan UzgidroProyekt kompaniyasiga ishga joylashmoqchi bo'lgan talaba NewGidpro maxsus tayyorlov kursiga a'zo bo'ladi. Mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha davlat ta'lim standartida belgilangan talablardan tashqari ish beruvchi talablari aks etgan yillik kalendar reja tuziladi. Har bir to'garak o'z mutahassislik yo'nalishidan kelib chiqib, yillik ish reja tuzadi va reja asosida barcha maxsus tayyorlov kurslarida virtual ta'lim platformasi orqali mashg'ulotlar olib boriladi. VR(virtual reality) va AR(argument reality) texnologiyalaridan foydalanish asosida talabalar muayyan topshiriqni virtual holda o'sha hududga borgan holda bajaradilar. Ya'ni ko'rish va bajarish emas o'sha jarayonni his qilib bajaradilar. Masalan suv omborini loyihalashda o'sha joyga virtual borish orqali shu joyni o'zida ish jarayoni amalga oshiriladi. Bu talabada sohaga qiziqishni rivojlantiribgina qolmay, juda ko'p masalaga oid faktorlarni inobatga olishni va masalani amalga bajarish hususiyatini shakllantiradi 1-rasm.

1-rasm. Oliy ta'lim tizimiga raqamli texnologiyalarni joriy etish modeli

Smart Slassroom asosida oliy ta'lim, talaba va ish beruvchi uchligi mexanizmi loyihalanadi. Ushbu uchlik bir joyda shakllanib rivojlanib provardida innovatorlarni tayyorlovchi bir kuchga aylanadiki, mamlakatimizdagi eng nufuzli ishlab chiqarish korxonalari ushbu Smart Slassroom tarkibidagi virtual ta'lim platformasiga murojaat qilgan holda o'zlariga kerakli kadrlarni tayyorlash, saralash imkoniyatiga ega bo'ladi. Mazkur tadqiqot ishimizning ushbu bosqichida Oliy ta'lim tizimiga raqamli texnologiyalarni joriy etishni Virtual ta'lim platformasi orqali amalga oshirish bunda asosan oliy ta'lim va ish beruvchi o'rtasidagi mustahkam uzviy bog'liqlikni yaratish va uni loyihalashtirish algoritmlarini ishlab chiqiladi. Olib borilgan tadqiqot natijalari taqqoslanadi va qiyosiy tahlil qilinadi. Bundan tashqari tadqiqot ishini bajarish jarayonida yuqorida keltirilgan uch tomonlama mexanizmni raqamlashtirish natijasida talabalar Arxitektura va dizayn, muhandislik grafikasi, gidrotehnika inshootlari, suv xo'jaligi melioratsiyasi va boshqa yo'nalishlarda tahsil olayotgan talabalar tomonidan bajarilgan amaliy topshiriqlar na'munalari virtual ta'lim platformasida hamda youtube platformasiga joylashtiriladi va keng miqyosda reklama qilish orqali tijoratlashtirish, o'quv kurslarini yo'lga qo'yish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Smart Slassroom zamonaviy axborot texnologiyalarining so'nggi imkoniyatlari bilan jihozlangan auditoriya bo'lib, talabalar bevosita bu xonada bo'lajak ish joylari bilan virtual tanishishlari, amaliy masalalarni amalda virtual his qilib bajarishlari, ijodiy faoliyat olib borishlari, tanlagan soha yo'nalishida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari, ish beruvchi talabi asosida virtual mashg'ulotlarda qatnashishlari va ushbu ish joyiga joylashish imkoniyatigisha ega bo'lishlari uchun traektoriya vazifasini bajaradi.

Tahlil va natijalar. Ishlab chiqilgan Smart Slassroom loyihasi asosida oliy ta'lim tizimiga raqamli texnologiyalar joriy etiladi va quyidagi natijalarga erishish ko'zda tutiladi. 1)

Smart Slassroom loyihasi asosida oliy ta'lim, talaba va ish beruvchi uchligi mexanizmi ishlab chiqiladi; 2) Ishlab chiqilgan loyiha tarkibida Virtual ta'lim platformasi oliy ta'lim talaba va ish beruvchi uchligini bitta joyda birlashtiradi va imkoniyatlarni kengaytiradi; 3) Virtual ta'lim platformasidan foydalanib talabalar soha yo'nalishidagi ish beruvchi e'lon qilgan ish joyi talabidan kelib chiqib maxsus tayyorlov kurslarida qo'shimcha bilim va ko'nikmalarni egallash imkoniyati; 4) Ushbu to'garaklarda ish beruvchi talabidan kelib chiqib, amaliy va ma'ruza mashg'ulotlarini VR

va AR texnologiyalari asosida virtual holda amaliy masalalarni bajarish joyiga borish orqali amalga oshirish; 5)

Virtual grafik laboratoriya orqali amaliy masalalarni nafaqat ko'rish, bajarish balki masalani ichida jarayonni his qilish, masalani bajarish joyiga virtual sayohat qilish, namoyish qilish, qayta ishlash imkoniyatlarining mavjudligi; 6) 3D kitobdan foydalanib sohaga oid bilimlarni intensiv va qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotni o'zlashtirish imkoniyati bu matn, video, animasiya, ovoz, dialog va QR kodlardagi 3D formatdagi ma'lumotlar effektlarida namoyon bo'lishi; 7) talabalarga soha yo'nalishida ijodiy ishlar, navatorlik g'oyalarini namoyish qilish va youtube platformasiga joylashtirish orqali o'z intellektual salohiyatini tijoratlashtirish imkoniyatining mavjudligidan iborat shu bois SmartClaasroom loyihasini amalga oshirish lozimligini taqazo etadi.

Xulosa va takliflar. Mazkur loyihani amalga oshirishda o'quv metodik ta'minot ham o'z o'rnida juda mustahkam va atroflicha ishlab chiqilishi lozim. Bu bo'yicha loyiha asosida Virtual ta'lim platformasi taklif etiladi. Ushbu platformada birinchidan oliy ta'lim, talaba va ish beruvchi uchligi o'zaro aloqada bo'ladi. Ish beruvchi vakant joylarni e'lon qiladi va o'z talablarini qo'yadi. Shu asosida Virtual ta'lim platformasining elektron metodik ta'minot qismida talabalar uchun 3D kitob, virtual grafik laboratoriya ishlab chiqiladi. 3D kitobning asosiy vazifasi mavjud adabiyotlardagi sohaga oid bilimlarni jonlantirish ya'ni jonli tarzda talaba va kitob o'rtasidagi muloqotni shakllantirishdan iboratdir. Bu albatta virtual ta'lim effektlaridan foydalangan holda ishlab chiqiladi.

Virtual grafik laboratoriyada talabalar sohaga oid amaliy masalalarni virtual his qilish orqali masalani bajarish joyiga sayohat orqali bajaradilar. Bu talabalarda masalani bajarish jarayonida o'rganish lozim bo'lgan barcha parametrlarni inobatga olish, bir nechta dasturiy vositalarni o'rganish imkoniyatini beradi. Mazkur loyihani amalga oshirilishi respublikamizda oliy ta'lim, kadr va ish beruvchi o'rtasidagi mexanizmni ishlashini ta'minlaydi. Bu o'z – o'zidan raqobatbardosh kadrlarni ishlab chiqarishni talab etadi. Va bu talab shu mexanizm asosida amalga oshiriladi. Bundan tashqari oliy ta'limning so'nggi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish mexanizmini qo'llash orqali oliy ta'limda ishga joylashtirish talabini qondirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Nasritdinova U.A. kompyuter dasturini ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi guvohnoma. Dasturiy ta'minot "3D platforma" № DGU 2023 31155, 08.12.2023
2. Nasritdinova U.A., Z.X.Mansurov kompyuter dasturini ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi guvohnoma. Dasturiy ta'minot "Muhandislik kompyuter grafikasi" № DGU 38666, 17.05.2024
3. Nasritdinova U.A., Z.M.Qayumova kompyuter dasturini ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi guvohnoma. Dasturiy ta'minot "Sirtlarning uch o'lchamli modelini qurish dasturi" № DGU 16400, 18.04.2022

4. Nasritdinov U.A., X. Sultonov, X. Muratov Application of geoinformation systems in the agricultural complex. BIO Web of Conferences 105, 03005 (2024) AEGISD-IV 2024 <https://doi.org/10.1051/bioconf/202410503005>.
5. Umida Nasritdinova, Boburmirzo Ko'kiyev, Svetlana Ataxanova, Ismail Ozodboyev, and Samat Seytimbetov Navigation systems for agricultural machinery for adaptive-landscape farming. BIO Web of Conferences 105, 03009 (2024), <https://doi.org/10.1051/bioconf/202410503009>
6. Kasimov J.A., A.I. Kamilov, D.A. Mustafoyeva, and U.A. Nasritdinova Building a 3D model of hydraulic structures using BIM technology. E3S Web of Conferences 402, 05021 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340205021> TransSiberia 2023

UDK:371.8

Saida NISHONBEKOVA,

Independent researcher at Uzbekistan national pedagogical university named after Nizami

E-mail: saidanishonbekova8@gmail.com

Based on the review of UzNPU, associate professor, PhD D.Saydazimova

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION USULLARI

Аннотация

Ushbu maqola kelajakdagi ingliz tilini o'qitish (ELT) mutaxassislarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuvlarni o'rganadi. Til o'rgatishda samarali muloqotning muhim ahamiyatini e'tirof etgan holda, maqola an'anaviy grammatikaga asoslangan ta'limdan tashqariga chiqadigan zamonaviy metod va tendensiyalarni tahlil qiladi. Maqolada vazifaga asoslangan o'qitish, texnologiyalar yordamida muloqot, ro'yxatlar va rolli o'yinlar, loyihaviy o'qitish hamda madaniyatlararo kommunikatsiyani rivojlantirish usullari yoritilgan. Muallif til aniqligi bilan bir qatorda amaliy nutqda erkinlikni, shuningdek, o'quvchilarning real hayotdagi muloqotga bo'lgan ishonchi va moslashuvchanligini rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, maqolada raqamli vositalar va hamkorlikdagi ta'lim muhitini ELT bo'yicha mutaxassislarni ko'p tilli sinflarga tayyorlashda qanday qo'llash mumkinligi muhokama qilinadi. Ushbu tadqiqot nazariy tahlil va amaliy tavsiyalarni birlashtirib, til o'qituvchilarini tayyorlash bo'yicha dolzarb ilmiy muhokamaga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Kommunikativ kompetensiya, ELT mutaxassislari, innovatsion ta'lim metodlari, til o'qituvchilarini tayyorlash, vazifaga asoslangan o'qitish, ELTda raqamli vositalar, madaniyatlararo kommunikatsiya, loyihaviy ta'lim, pragmatik ravonlik, 21-asr ko'nikmalari.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье рассматриваются инновационные педагогические подходы, направленные на развитие коммуникативной компетенции у будущих специалистов в области преподавания английского языка (ELT). Осознавая ключевую роль эффективного общения в обучении языку, автор анализирует современные тенденции и методики, выходящие за рамки традиционного грамматического подхода. Особое внимание уделяется таким методам, как обучение на основе задач, использование цифровых технологий, симуляции и ролевые игры, проектное обучение и развитие межкультурной коммуникации. Статья подчеркивает необходимость формирования как языковой точности, так и прагматической беглости, а также уверенности и гибкости, учащихся в реальных коммуникативных ситуациях. Рассматривается интеграция цифровых инструментов и совместной учебной среды для подготовки будущих преподавателей к работе в многоязычных и мульти культурных классах. Работа сочетает теоретический анализ с практическими рекомендациями и вносит вклад в развитие современного языкового образования.

Ключевые слова: Коммуникативная компетенция, ELT-специалисты, инновационные методы обучения, подготовка преподавателей языка, обучение на основе задач, цифровые инструменты в ELT, межкультурная коммуникация, проектное обучение, прагматическая беглость, навыки XXI века.

INNOVATIVE METHODS FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE ELT PROFESSIONALS

Annotation

This article explores innovative pedagogical approaches aimed at enhancing communicative competence among future English Language Teaching (ELT) professionals. Recognizing the pivotal role of effective communication in language education, the study examines current trends and methodologies that go beyond traditional grammar-based instruction. The paper highlights techniques such as task-based learning, technology-enhanced interaction, simulation and role-play, project-based learning, and intercultural communication training. Emphasis is placed on developing both linguistic accuracy and pragmatic fluency, alongside fostering learners' confidence and adaptability in real-life communicative contexts. The article also provides insights into the integration of digital tools and collaborative learning environments to prepare ELT trainees for diverse, multilingual classrooms. Through a combination of theoretical analysis and practical recommendations, this work contributes to the evolving discourse on language teacher education and communicative competence development.

Key words: Communicative competence, ELT professionals, innovative teaching methods, language teacher education, task-based learning, digital tools in ELT, intercultural communication, project-based learning, pragmatic fluency, 21st-century skills.

Introduction. In an increasingly interconnected and multilingual world, the ability to communicate effectively in English has become a fundamental skill. For future English Language Teaching (ELT) professionals, communicative competence is not only a core requirement but also a key determinant of successful language instruction. Traditional

language education, often focused on grammar drills and rote memorization, no longer meets the dynamic needs of 21st-century learners. As global educational paradigms shift toward learner-centered and communication-oriented methodologies, it becomes imperative to explore innovative strategies that

empower prospective English teachers to become confident, adaptable, and culturally aware communicators.

This article investigates modern approaches to developing communicative competence in ELT trainees. It emphasizes the integration of task-based learning, interactive technologies, project-based activities, and intercultural communication skills into teacher training programs. By aligning theory with practice, these methods aim to foster not only linguistic proficiency but also the pragmatic and sociolinguistic skills necessary for authentic, meaningful interaction in diverse educational contexts. Ultimately, the article advocates for a reimagined model of teacher education is one that prepares future ELT professionals to navigate and lead in complex, communicatively demanding classroom environments.

Analysis of Literature on the Topic. The concept of communicative competence has been extensively studied since Dell Hymes [7] first introduced it in the 1970s as a broader alternative to Chomsky's notion of linguistic competence. Hymes [7] emphasized the social and functional use of language, laying the foundation for Communicative Language Teaching (CLT), which soon became the dominant approach in language education. Over the decades, scholars such as Canale and Swain [3] and later Celce-Murcia [4] expanded the model to include grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic competencies, all of which are now considered essential for effective communication.

In the context of teacher education, studies have pointed out that developing communicative competence in ELT professionals requires more than theoretical knowledge. According to Richards and Rodgers [9], meaningful practice, real-world language use, and reflective teaching experiences are vital components of pre-service teacher training. Moreover, Kumaravadivelu [8] argues for a post-method pedagogy, suggesting that future educators must be equipped not just with methods, but with the critical ability to adapt those methods to diverse classroom realities.

Recent research emphasizes the role of innovative methodologies in fostering communicative competence. Task-Based Language Teaching (TBLT) has gained prominence for its emphasis on authentic language use and learner interaction. Ellis [6] notes that TBLT aligns naturally with the communicative goals of language instruction and offers a flexible framework for teacher development. Similarly, project-based learning, as discussed by Beckett and Slater [1], encourages collaboration, critical thinking, and real-world communication skills all of which are essential for future ELT professionals.

Another growing area of interest is the integration of technology in language teacher education. Digital tools such as video conferencing, language learning apps, virtual classrooms, and AI-based assessment tools have been shown to enhance learners' communicative abilities and expand the scope of language exposure. According to Chapelle [5], Computer-Assisted Language Learning (CALL) provides interactive environments that simulate real-life communication, making it a powerful tool in developing communicative competence.

Intercultural competence is now seen as an integral part of communicative competence, particularly for teachers preparing to work in diverse linguistic and cultural settings. Byram's [2] model of intercultural communicative competence underscores the importance of cultural awareness, attitudes, and the ability to mediate between different cultural perspectives—skills that are increasingly essential in global ELT contexts.

The literature reveals a consensus on the need for ELT training programs to adopt innovative, interactive, and culturally responsive methods. Developing communicative

competence in future teachers requires a comprehensive approach that integrates theory, practice, technology, and intercultural sensitivity.

Research Method. This study employed a qualitative research design to explore and evaluate innovative methods for developing communicative competence in pre-service English Language Teaching (ELT) professionals. The research aimed to identify effective pedagogical practices and tools currently used in teacher education programs, as well as to understand the perceptions of teacher trainees and instructors regarding their impact.

1. Research Design

A case study approach was used to gain in-depth insights from selected teacher training institutions. This method allowed for a detailed examination of specific teaching strategies, classroom interactions, and technological integrations aimed at enhancing communicative competence.

2. Participants

The participants included:

30 pre-service ELT students enrolled in their final year of a teacher training program.

5 ELT teacher educators with extensive experience in language pedagogy. Participants were selected using purposive sampling to ensure representation of individuals actively engaged in teaching and learning practices relevant to the development of communicative competence.

3. Data Collection Methods

Multiple data collection tools were employed:

Semi-structured interviews with teacher educators to gather professional perspectives on the use of innovative methods.

Focus group discussions with ELT students to explore their learning experiences and perceived effectiveness of different strategies.

Classroom observations conducted over a six-week period to document teaching methods in practice, with a focus on interaction patterns, task-based activities, and use of technology.

Document analysis of course syllabi, lesson plans, and teaching materials to identify embedded communicative approaches.

4. Data Analysis

Data were analyzed using thematic analysis. Interview and observation transcripts were coded manually to identify recurring themes and patterns related to innovative teaching practices, challenges encountered, and outcomes observed in terms of students' communicative development. NVivo software was also used to assist in organizing and visualizing data categories.

5. Ethical Considerations

All participants were informed about the purpose of the study and gave informed consent prior to participation. Anonymity and confidentiality were maintained throughout the research process. Ethical approval was obtained from the institutional review board of the participating university.

Analysis and Results. The data collected through interviews, focus groups, classroom observations, and document analysis revealed several significant findings regarding the use and impact of innovative methods in developing communicative competence among future ELT professionals.

1. Integration of Task-Based Learning Enhances Real-World Communication

Classroom observations and interviews with teacher educators highlighted the effectiveness of Task-Based Language Teaching (TBLT) in fostering authentic communication. Students engaged in activities such as role plays, debates, and problem-solving tasks reported greater confidence and fluency when speaking in English. Educators

noted that tasks mimicking real-life situations encouraged students to use language creatively and contextually rather than relying on memorized structures.

"I feel like I'm actually preparing for real classroom situations, not just passing exams," said one ELT student during a focus group discussion.

2. Technology Use Increases Engagement and Interactivity

Digital tools such as interactive whiteboards, online discussion platforms (e.g., Padlet, Edmodo), and language learning apps were widely used and well-received by both instructors and trainees. These tools enabled collaborative work, instant feedback, and multimodal learning, all of which contributed to improved communicative competence.

Educators emphasized the importance of blended learning environments, noting that students were more engaged when tasks included audio-visual materials, virtual exchanges, and online simulations.

Observation data showed that students participating in online discussions demonstrated higher levels of pragmatic awareness and discourse management compared to those in exclusively face-to-face settings.

3. Project-Based Learning Promotes Critical Thinking and Collaboration

Projects such as peer teaching, microteaching presentations, and curriculum design assignments provided opportunities for students to practice English in meaningful, goal-oriented contexts. These activities not only improved linguistic skills but also enhanced teamwork, autonomy, and critical thinking key components of communicative competence.

Participants reported that project-based tasks allowed them to reflect on their language use, experiment with instructional strategies, and apply theoretical knowledge in practical settings.

4. Intercultural Communication Training Supports Sociolinguistic Competence

Document analysis and interviews revealed that some teacher education programs have incorporated intercultural awareness modules into their curriculum. These modules included discussions on cultural norms, nonverbal communication, and case studies of multilingual classrooms.

Students who participated in these sessions expressed a better understanding of the sociocultural dimensions of communication and felt more prepared to interact with learners from diverse backgrounds.

"It helped me realize that communication is not just about grammar—it's about understanding others' perspectives," noted a trainee teacher.

5. Challenges and Areas for Improvement

Despite positive outcomes, several challenges were identified. Some educators expressed concern over the lack of institutional support for training in digital tools. In addition, time constraints within the curriculum sometimes limited the consistent application of task-based and project-based methods.

Furthermore, while many students demonstrated improved communicative fluency, educators observed that accuracy and formal register were occasionally neglected

during informal tasks, suggesting a need for balanced instruction.

Conclusion and Suggestions. The findings of this study affirm that the development of communicative competence in future English Language Teaching (ELT) professionals is most effectively achieved through the integration of innovative, learner-centered methodologies. Task-based learning, technology-enhanced instruction, project-based activities, and intercultural communication training have all shown strong potential in promoting not only linguistic proficiency but also pragmatic and sociolinguistic awareness.

These methods create dynamic and interactive learning environments where ELT trainees can practice authentic communication, reflect on their language use, and acquire the adaptive skills needed for real-world teaching scenarios. Moreover, the emphasis on collaboration, critical thinking, and cultural sensitivity aligns with the broader goals of 21st-century education and global language teaching standards.

However, challenges remain, particularly in terms of institutional readiness, resource availability, and curriculum flexibility. These issues must be addressed to ensure that innovative methods can be applied consistently and effectively in teacher education programs.

Based on the analysis and findings, the following recommendations are proposed:

Curriculum Reform: Teacher education programs should revise and enrich their curricula to include a stronger focus on communicative competence, integrating task-based, project-based, and intercultural modules systematically.

Professional Development: Continuous training should be provided for teacher educators to update their knowledge of digital tools, task design, and communicative teaching strategies. Workshops and collaborative learning opportunities can enhance pedagogical innovation.

Technology Integration: Institutions should invest in technological infrastructure and ensure access to digital resources that support interactive and communicative learning—both in the classroom and online.

Balanced Skill Development: While promoting fluency and real-life communication, instruction should also ensure that grammatical accuracy, formal register, and written communication are not neglected.

Assessment Innovation: Traditional assessment methods should be adapted to evaluate communicative competence more holistically, including the use of performance-based tasks, peer assessment, and reflective journals.

Research and Feedback Culture: Further empirical studies should be encouraged to track the long-term effectiveness of these methods and gather continuous feedback from students and instructors for ongoing improvement.

By implementing these suggestions, ELT programs can better equip future teachers with the comprehensive communicative skills necessary to meet the demands of diverse, multilingual classrooms and global education standards.

REFERENCES

1. Beckett, G. H., & Slater, T. (2005). The project framework: A tool for language, content, and skills integration. *ELT Journal*, 59(2), 108–116. <https://doi.org/10.1093/eltj/cii024>
2. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. *Multilingual Matters*.
3. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1>
4. Celce-Murcia, M. (2007). Rethinking the role of communicative competence in language teaching. In E. Alcón Soler & M. P. Safont Jordà (Eds.), *Intercultural language use and language learning* (pp. 41–57). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5639-0_3

5. Chapelle, C. A. (2009). The relationship between second language acquisition theory and computer-assisted language learning. *The Modern Language Journal*, 93, 741–753. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2009.00970.x>
6. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
7. Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin.
8. Kumaravadivelu, B. (2006). *Understanding language teaching: From method to postmethod*. Routledge.
9. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.

Kamola NISHONOVA,
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: kamolanishonova61@gmail.com

Pedagogika fanlari nomzodi, professor N.Alimov taqrizi asosida

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA IJTIMOIIY TASHABBUSKORLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim haqida tushuncha, ta'lim turlari haqida tushuncha, ta'limni tarbiya turlari bilan integratsiya qilinishi, loyiha, loyihalash, loyihalash usuli va vositalari, loyiha texnologiyasi va uning ta'lim jarayonida qo'llanilishi, ijtimoiy tashabbuskorlik va uning pedagogik psixologik jihatlarini, pedagoglar tomonidan qanday qilib darslarda loyiha ta'limidan foydalanish kerakligi, kompleks fikrlash va uning ta'lim jarayoniga ta'siri, analitik fikrlash va uning talabaga ta'siri, tanqidiy fikrlash qobiliyati, motivatsiya oshishi, ijodkorlikni rivojlantirish, loyiha ta'limi orqali talabalarni o'qitish, talabalarni ta'limga nisbatan qiziqishini uyg'otish, berilgan topshiriqlarga noodatiy va yangi yechimlar topishga intilishlari, ta'lim jarayonida innovatsion tushunchalar, tizim ichidagi tasavvurlar talabalarning butun bir fanlarni bilishini ta'minlaydi, talabalarda ijtimoiy tashabbuskorlikni loyiha texnologiyasi orqali rivojlantirish haqida tushunchalar beradi.

Kalit so'zlar: Loyiha, loyihalash usuli, ijtimoiy tashabbuskorlik, texnologiya, loyiha texnologiyasi.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPING SOCIAL INITIATIVE IN FUTURE TEACHERS

Annotation

This article discusses the concept of modern education, the concept of types of education, the integration of education with types of upbringing, the project, design, design methods and tools, project technology and its application in the educational process, social initiative and its pedagogical psychological aspects, how teachers should use project education in lessons, complex thinking and its impact on the educational process, analytical thinking and its impact on the student, critical thinking skills, increased motivation, development of creativity, teaching students through project education, arousing students' interest in education, striving to find unusual and new solutions to the tasks given, innovative concepts in the educational process, ideas within the system ensure that students know a whole range of subjects, and provides ideas about developing social initiative in students through project technology.

Key words: Project, design method, social initiative, technology, project technology.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНИЦИАТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье рассматриваются понятие современного образования, понятие типов образования, интеграция образования с типами воспитания, проект, дизайн, методы и средства проектирования, проектная технология и ее применение в образовательном процессе, социальная инициатива и ее педагогико-психологические аспекты, как учителям использовать проектное образование на уроках, комплексное мышление и его влияние на образовательный процесс, аналитическое мышление и его влияние на ученика, навыки критического мышления, повышение мотивации, развитие креативности, обучение учащихся через проектное образование, пробуждение интереса учащихся к образованию, стремление находить необычные и новые решения поставленных задач, инновационные концепции в образовательном процессе, идеи внутри системы, обеспечивающие усвоение учащимися целого ряда предметов, а также приводятся идеи по развитию социальной инициативы учащихся через проектную технологию.

Ключевые слова: Проект, метод проектирования, социальная инициатива, технология, проектная технология.

Kirish. Jahon miqyosidagi rivojlangan davlatlarda bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga yo'naltirilganligi so'nggi yillarda, pedagogika oliy o'quv yurtlarida mutaxassislarni tayyorlash tuzilmasi mazmuni va texnologiyalarida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi. Fan va texnologiyalar, pedagog ta'limini insonparvarlashtirish, tabaqalashtirish va demokratlashtirish ta'lim tizimni yanada moslashuvchan, rang-barang va ochiq qilmoqda. Natijada, talabalarning shaxsiy va kasbiy ehtiyojlari va intilishlariga to'liq javob beradigan ta'lim yo'nalishlarini tanlashlari uchun ob'ektiv shartlar paydo bo'ldi. Xalqaro miqyosda bo'lajak mutaxassislarni innovatsion tayyorlash, zamonaviy ta'limni amalga oshirish bo'yicha dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda bo'lajak pedagoglarning kasbiy mahorati

mezonlari, innovatsion ta'lim muhitini yaratish muammolari xalqaro ta'lim standartlari talablarining joriy qilinishiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Rrezidentining 2018-yil 14-avgustdagi RQ-3907-son "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol yetib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida asosan bir qancha ta'lim sohasidagi ishlar belgilab berildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Hozirgi zamon ta'lim pedagogikasida o'quvchilarga doimiy yangilanib turadigan axborotlarni mustaqil o'zlashtirish imkoniyatini beradigan, ilmiy-texnika yangiliklaridan orqada qolmaslikni ta'minlaydigan tafakkur sifatlarini o'rganish muhim masaladir. Tarbiya pedagogikasining asosiy vazifasi —

maktabdagi tarbiyaviy ishlar jarayonida shaxsning shakllanishi masalasini ishlab chiqish. Unda shaxsning axloqiy sifatlarining shakllanishiga alohida ahamiyat beriladi. Pedagogik psixologiya tadqiqotlari o'quv materialini mazmunini tanlash, o'quv dasturlari, darsliklar tuzish, ta'limning har xil bosqichlarida o'qitish metodlari tizimini tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim-tarbiyaning shaxsni kamol toptirish ishiga bog'liqligi milliy g'oyani shakllantiruvchi, takomillashtiruvchi va uni ommaga yetkazuvchi kuchlarga bog'liqdir. Pedagogika fani ham jahon fani taraqqiyoti hamda uning takomillashib borish jarayonini, fanga kirib kelishi kutilgan yangiliklarni yanada aks ettiradi, albatta. Bu asosiy vazifa sifatida ilk bor qonuniy asoslarga ega bo'lmoqda va pedagogikafani oldiga muhim nazariy vazifalarni hal qilish qo'yilmoqda:

pedagogikaning muhim vazifalaridan biri ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish, faollashtirishning psixologik asoslarini ishlab chiqish;

ta'lim - tarbiya jarayonida turli yoshdagi bolalarning aql-idrokiga, irodasiga, uni shaxs sifatida shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish;

o'quvchilar shaxsni tarkib topishi jarayonini, bu jarayonning umumiy qonuniyatlarini va individual farqlarni, turli tarbiyaviy tadbirlarning o'quvchilarga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganish;

ta'lim va tarbiya jarayoni bir-biriga bog'liqdir, bu jarayonda aqliy qobiliyatlarni, axloqiy sifatlarini, shaxsni hissiy va irodaviy sifatlarini shakllantirishning maksimal rivojlanishi shart-sharoitlarini aniqlash;

mustaqil bilim olish, materialni chuqur yoki yetkazishning psixologik masalalarini ishlab chiqish;

bilish faoliyatini o'zaro tashkil qila bilish shart-sharoitlarini aniqlash;

o'z-o'zini tarbiyalashning psixologik asoslarni aniqlash;

o'qituvchi shaxsni va o'qituvchi shaxsi xususiyatlarini, milliy o'qituvchining sifatlarini aniqlash;

pedagogik bilimlar, ko'nikma va malaka, qobiliyatlarning tarkib topishi hamda taraqqiyotining psixologik jarayonlarini aniqlash;

o'z-o'zini tarbiyalash, milliy g'urur va vatanparvarlik jarayoni uning psixologik muammolarini nazariy jihatdan asoslab berishdan iboratdir;

shuningdek jahon tajribalari bilan birga, milliy xususiyatlarimiz, undagi eng ilg'or tomonlar, muhimi, pedagogik tarbiyalanuvchilar, o'quvchilar, talabalar bilan imkon boricha ko'proq muloqotda bo'lish, o'quvchi shaxsining barcha xususiyatlarini hisobga olib, bilim va tarbiya berish, ya'ni yagona pedagogik jarayonni ta'minlash, masalalari ham nazarda tutiladi;

pedagogikaning eng asosiy vazifalaridan biri o'zlashtirishning sifat darajasini aniqlash usullarini ishlab chiqishdan iborat.

Pedagogik psixologiyaning amaliy vazifasi esa yoshlarni o'zlashtirishning psixologik shart-sharoitlari, tarbiyaning psixologik masalalari, bolaga ta'lim-tarbiya berishda ularni yoshlik va individual xususiyatlarini hisobga olish, yoshlarda bilim, ko'nikma va malakalarini shakllanishi, mustaqil fikrlashga o'rgatish, ilmiy tushunchalar hosil qilish, o'z ustida ishlash, o'z-o'zini tarbiyalash, yosh o'qituvchilarni psixologik faoliyatga mehr-muhabbatini shakllantirish psixologiya fanining yutuqlarini, psixologik bilimlarni keng jamoatchilik e'tiboriga havola qilinishi, ota onalar, tarbiyachi va o'qituvchilarni bulardan bahramand qilishdan iboratdir.[2] Amaliy vazifalar radio va tele ko'rsatuvlarda, jurnallarda,

ma'ruza va maxsus ko'rsatuvlar orqali chiqish, mahalla, maktab va ota - onalar bilan suhbatlashish orqali amalga oshiriladi.

Hozirgi davrdagi zamonaviy pedagogik psixologiyaga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, uning zamirida shaxsni rivojlantiruvchi ta'lim yordamida shaxsga ta'lim berish va uni tarbiyalash yotadi, shu bois pedagogik psixologiya bir necha turlarga ajratiladi:

Ta'lim psixologiyasi

Tarbiya psixologiyasi

O'qituvchi psixologiyasi

Ta'lim psixologiyasi – ta'lim jarayonida tafakkur, xayol, nutq, xotira va irodaning ahamiyati shu bilan bir qatorda o'quvchining individual sifatleri ya'ni temperamenti, qiziqishlari va xarakteri, shuningdek ta'lim jarayonini boshqarishning psixologik tamoyillarini o'rganuvchi pedagogik psixologiyaning bir turi hisoblanadi.

Tarbiya psixologiyasi – maktabdagi tarbiyaviy ishlar jarayonida o'quvchini rivojlantirish metodlarini yaratish, o'quvchining axloqiy jihatlari shakllanishiga katta e'tibor qaratish pedagogik psixologiyaning ushbu turining asosiy funksiyasidir.

O'qituvchi psixologiyasi bu – pedagogik psixologiyaning o'quvchilarning o'rganish jarayonida vujudga keladigan turli xil muammo va masalalarini aniqlash, ularni tahlil qilish va yechim topish bilan shug'ullanuvchi bo'limi bo'lib, bu bo'limning muhimligi shundaki, bunda o'qituvchi o'quvchilarni ta'lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni o'quvchining o'zi o'z ustida ishlashi, xatolarini analiz qilishi orqali bartaraf etishiga yordam beradi.

Natija va muhokama. Bu bizga loyiha yondashuvini uzluksiz ta'lim sharoitida ham, kasbiy faoliyatda ham bo'lajak o'qituvchining kasbiy malakasini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Loyiha yondashuvi loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish, professional faoliyatni loyiha faoliyati sifatida tashkil etish jarayoniga shaxsni (jamoat, ijtimoiy institutlar va boshqalar) kiritish imkoniyatini beradi. [86]. Tahlil shuni ko'rsatdiki, hozirgi vaqtda ular o'rtasida qarama-qarshiliklar mavjudligini aytish mumkin

bo'lajak o'qituvchining kasbiy malakasini oshirish bo'yicha jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi, ularning oldiga vaqt qo'yadigan yangi vazifalar, kasbiy faoliyat sharoitida ularning kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishning yetarli darajada o'rganilmagan imkoniyatlari va xususiyatlari;

loyiha yondashuvining ahamiyati va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim amaliyotida va bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatida uning rivojlanish salohiyatidan cheklangan foydalanish.

Aniqlangan qarama-qarshiliklar tadqiqot muammosini shakllantirishga imkon berdi, bu loyiha yondashuvini bo'lajak o'qituvchining kasbiy malakasini rivojlantirishning muhim vositasi sifatida asoslash zarurati[3].

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy tashabbuskorlikni rivojlantirishda ijtimoiy pedagogik omil hamda mexanizmlarning aloqadorlik va tizimlilik funksiyalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi, taqdim etilayotgan har bir loyihaviy topshiriq pedagog tomonidan chuqur tahlil qilinishi va topshiriqning bo'lajak o'qituvchida hosil qiladigan ko'nikma va malakalari haqida bir qancha farazlarga ega bo'lishi loyihaviy o'qitish shaklining majburiy tarkibiy qismidir. Bo'lajak pedagoglarda ijtimoiy tashabbuskorlikni oshirish uchun har tomonlama, ham pedagogik, ham psixologik, ham falsafiy tomondan qaralishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol yetib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-son Qarori. www.Lex.uz.

2. Gutek, Gerald L. (2009). New Perspectives on Philosophy and Education. Pearson Education, Inc. p. 346. ISBN 978-0-205-59433-7
3. Конышева, Н.М. Проектная деятельность младших школьников на уроках технологии: Книга для учителя начальных классов / Конышева
4. Қуронов М. Олий таълим тизимида баркамол шахсни тарбиялашнинг назарий-педагогик масалалари // Педагогик маҳорат, 2006, №1, 3-5 б.

UDK:37.373.911

Asliddin NURMATOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: nurmatovasliddin1992@gmail.com

Qarshi davlat universiteti dotsenti, PhD X.Jumayev taqrizi asosida

QASHQADARYO VILOYATI UMUMTA'LIM MUASSASALARI INFRATUZILMASIGA TA'SIR KO'RSATUVCHI OMILLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatidagi umumta'lim muassasalarining infratuzilmasiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Jumladan, aholining joylashuvi, tabiiy-geografik sharoitlar, iqtisodiy rivojlanish darajasi, transport tarmog'i holati hamda mahalliy budjet imkoniyatlari infratuzilmaning shakllanishi va rivojiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani ko'rib chiqilgan. Tahlillar asosida muassasalarning hududiy nomutanosibligi, moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi va kadrlar ta'minoti bilan bog'liq muammolar aniqlangan. Maqolada, shuningdek, umumta'lim infratuzilmasini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo viloyati, umumta'lim muassasalari, infratuzilma, hududiy nomutanosiblik, ijtimoiy omillar, iqtisodiy rivojlanish, transport tarmog'i, ta'lim siyosati, demografik bosim.

FACTORS AFFECTING THE INFRASTRUCTURE OF PUBLIC EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE KASHKADARYA REGION

Annotation

This article analyzes the main factors affecting the infrastructure of public institutions in the Kashkadarya region. In particular, it was considered how the location of the population, natural-geographical conditions, the level of economic development, the state of the transport network and local budgetary opportunities affect the formation and development of infrastructure. Based on the analyzes, problems with the territorial imbalance of institutions, insufficient material and technical base and personnel supply were identified. The article also developed recommendations for the improvement of public education infrastructure.

Key words: Kashkadarya region, General Educational Institutions, Infrastructure, territorial imbalance, social factors, economic development, transport network, education policy, demographic pressure.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ИНФРАСТРУКТУРУ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ КАШКАДАРЬНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В данной статье проанализированы основные факторы, влияющие на инфраструктуру общеобразовательных учреждений Кашкадарьнской области. В частности, были рассмотрены положение населения, природно-географические условия, уровень экономического развития, состояние транспортной сети, а также то, как местные бюджетные возможности влияют на формирование и развитие инфраструктуры. На основе анализа выявлены территориальная несбалансированность учреждений, недостаточность материально-технической базы, проблемы с кадровым обеспечением. В статье также содержатся рекомендации по улучшению инфраструктуры общего образования.

Ключевые слова: Кашкадарьнская область, общеобразовательные учреждения, инфраструктура, территориальное неравенство, социальные факторы, экономическое развитие, транспортная сеть, образовательная политика, демографическое давление.

Kirish. So'nggi o'n yilliklarda ta'lim tizimining infratuzilmasi global miqyosda ijtimoiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarida (SDG-4) sifatli ta'limga yerishish, jumladan, zamonaviy va xavfsiz o'quv muhitini ta'minlash barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishning asosiy mezoni sifatida belgilangan. Rivojlangan mamlakatlar ta'lim infratuzilmasini rejalashtirishda hududiy muvozanat, aholining yosh tarkibi, texnologik integratsiya darajasi, yekologik xavfsizlik va ijtimoiy inklyuziya kabi kompleks omillarni hisobga olgan holda faol siyosat yuritmoqda. Bu boradagi ilg'or tajribalar shuni ko'rsatadiki, maktablarning moddiy-texnik holati, ularning geografik joylashuvi va transportga bog'liqligi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, ayniqsa maktab infratuzilmasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda [1]. Biroq mavjud vaziyat tahlili shuni

ko'rsatmoqdaki [2], Qashqadaryo viloyati, xususan, tog'li va chekka hududlarda joylashgan tumanlarda umumta'lim muassasalari infratuzilmasi bir xilda rivojlanmagan. Viloyatda aholining demografik ko'payishi, maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar sonining ortib borayotgani, ayrim hududlarda yangi maktablar qurilishiga bo'lgan yehtiyoj, mavjud binolarning jismoniy va funksional jihatdan yeskiranligi kabi muammolar mavjud. Bundan tashqari, hududlarning iqtisodiy imkoniyatlari, transport-logistika sharoitlari hamda tabiiy-geografik omillar ham maktab infratuzilmasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Ushbu omillarning o'rganilishi hozirgi davrda nihoyatda dolzarb hisoblanadi. Birinchidan, ta'lim infratuzilmasining sifati va hududiy taqsimoti nafaqat ta'lim mazmuniga, balki aholining kelajakdagi mehnat bozoriga kirishish imkoniyatlariga, ijtimoiy faolligi va salomatligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchidan, maktab infratuzilmasi orqali hududlarda ijtimoiy barqarorlikni

ta'minlash, kambag'allikni kamaytirish va yoshlar orasida ijtimoiy tengsizlikni bartaraf yetish mumkin. Uchinchidan, Qashqadaryo viloyati misolida umumta'lim infratuzilmasiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish orqali respublikaning boshqa hududlari uchun ham amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi. Shu jihatdan, mazkur tadqiqot nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham yega bo'lib, ta'limni hududiy rivojlantirishda geografik yondashuvlarning zarurligini asoslab beradi.

Muhokama. Qashqadaryo viloyatida umumta'lim muassasalari infratuzilmasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni tizimli o'rganish shuni ko'rsatadiki, hududning tabiiy-geografik joylashuvi bu sohada muhim rol o'ynaydi. Tog'li, tog'oldi va tekislik mintaqalarining mavjudligi ta'lim muassasalarining joylashuvi va ularga yyetib borish imkoniyatini murakkablashtiradi. Ayniqsa, tog'li hududlarda joylashgan Kitob, Shahrisabz, Yakkabog', Dehqonobod, Qamashi va G'uzor tumanlarida aholi punktlarining tarqoq joylashuvi, yo'l infratuzilmasining yyetarli darajada rivojlanmaganligi maktablar sonini yyetarli darajada ko'paytirishga to'sqinlik qilmoqda. Aksincha, viloyatning nisbatan tekis relyefga yega Qarshi shahri, Qarshi, Nishon, Mirishkor, Muborak va Koson tumanlarida infratuzilma ko'proq markazlashgan va rivojlangan bo'lib, bu ta'lim sifati va qamrovi o'rtasida hududlararo tafovutni yuzaga keltirmoqda [3]. Ushbu holat umumiy ta'lim tizimini hududiy muvozanat tamoyillari asosida qayta ko'rib chiqish zaruratini tug'diradi.

Demografik omillar ham ta'lim infratuzilmasining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatsa, Iqtisodiy va ijtimoiy omillar ham infratuzilma rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb yetadi.

Iqtisodiy va ijtimoiy omillar ham infratuzilma rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb yetadi. Ayrim tumanlarda mahalliy budjet imkoniyatlari cheklangani sababli ta'lim infratuzilmasiga zarur investitsiyalar yo'naltirishda muammolar kuzatilmogda [4, 6]. Kadrlar bilan ta'minlash muammosi ham dolzarb: chekka va tog'li hududlardagi maktablarda malakali o'qituvchilarning yyetishmasligi, yosh pedagoglar uchun ijtimoiy sharoitlarning yaratilmaganligi kadrlar oqimini kuchaytirmogda. Bu yesa infratuzilmadan samarali foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi [7].

Tahlil va natijalar. So'nggi yillarda O'zbekistonda umumta'lim tizimini rivojlantirish va modernizatsiya qilish

Qashqadaryo viloyati umumta'lim maktablari to'g'risida ma'lumot

	2010/ 2011		2015/ 2016		2020/ 2021		2023/ 2024	
	Maktab soni	O'quvchi soni	Maktab soni	O'quvchi soni	Maktab soni	O'quvchi soni	Maktab soni	O'quvchi soni
Qashqadaryo viloyati	1116	500584	1124	485693	1155	639649	1220	673058
Qarshi sh.	51	41900	50	43015	54	60104	59	62116
Shahrisabz sh.	-	-	-	-	26	23786	27	25436
tumanlar								
G'uzor	79	32507	79	32055	78	40480	79	41189
Dehqonobod	89	24006	89	22335	93	29939	101	31584
Qamashi	87	41279	89	39178	89	51250	95	54276
Qarshi	64	34183	67	33224	69	44710	70	46716
Koson	96	46780	99	43198	102	55418	102	56391
Kitob	92	38852	92	36832	94	49230	98	50910
Mirishkor	39	17560	39	16998	39	21701	43	22254
Muborak	33	14190	32	14150	33	16950	34	17098
Nishon	38	23696	38	23316	38	30548	43	31946
Kasbi	58	29709	59	28493	61	35640	61	37863
Ko'kdala	-	-	-	-	-	-	97	43591
Chiroqchi	176	69797	178	70378	192	90875	124	56063
Shahrisabz	111	49022	110	46404	85	40622	85	43520
Yakkabog'	103	37103	103	36117	102	48396	102	52105

Jadval Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. "Har bir hudud – alohida yondashuv" tamoyili asosida qishloq joylarda yangi maktablar qurish, mavjudlarini ta'mirlash, internet va texnologik vositalar bilan ta'minlash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmogda. Ayniqsa, Prezident qarorlari bilan tasdiqlangan ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish dasturlari asosida respublika miqyosida maktablar soni va sifati bo'yicha hududlararo tafovutni kamaytirish maqsad qilinmogda. Shunga qaramay, iqtisodiy-geografik sharoitlar va moliyaviy resurslarning notekis taqsimlanishi infratuzilmaning bir xilda rivojlanishiga to'siq bo'lmoqda. Shu bois, ta'lim infratuzilmasini shakllantirishda hududiy ixtisoslashuv, demografik bosim va tabiiy omillar inobatga olingan kompleks rejalashtirish zarur.

Qashqadaryo viloyatidagi umumta'lim maktablari soni va o'quvchilar sonining 2010/2011-2023/2024 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlari asosida batafsil, ilmiy va tizimli tahlil uch asosiy yo'nalishda olib borildi (jadval). Maktablar soni, o'quvchilar soni va o'rtacha yuklama (1 maktabga to'g'ri keladigan o'quvchilar soni) ko'rsatkichlari.

1. Maktablar soni bo'yicha hududiy guruhlash va dinamik tahlil.

2010/2011 yildan 2023/2024 yilga qadar Qashqadaryo viloyatida umumta'lim maktablari soni 1116 tadan 1220 tagacha oshgan, ya'ni 104 ta yangi maktab tashkil yetilgan. Bu ko'rsatkich viloyatda ta'lim infratuzilmasining bosqichma-bosqich kengayib borayotganini ko'rsatadi. Tumanlar kesimida yeng ko'p maktabga yega bo'lgan hududlar qatorida Chiroqchi tumani (124 ta), Dehqonobod (101 ta), Koson (102 ta), Yakkabog' (102 ta), Kitob (98 ta) va Ko'kdala (97 ta) tumanlari ajralib turadi [10]. Bu hududlar maydon jihatdan katta va aholi zichligi turlicha bo'lsa-da, ta'lim muassasalari ko'pligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Ko'kdala tumanining 2023 yildan keyingina alohida tuman sifatida tashkil yetilganiga qaramay 97 ta maktab bilan yuqori ko'rsatkichga yerishgani ye'tiborga molik.

Aksincha, Mirishkor (43 ta), Muborak (34 ta), Nishon (43 ta) va Shahrisabz tumani (85 ta) kabi tumanlarda maktablar soni nisbatan kamrog bo'lib, bu hududlardagi joylashuvning chekka yoki iqlim sharoitlarining og'irligi, yoki aholi zichligining pastligi bilan izohlanishi mumkin. Qarshi (70 ta) va Qamashi (95 ta) tumanlarida yesa maktablar soni o'rtacha darajada.

2. O'quvchilar soni bo'yicha hududiy tafovutlar va demografik tahlil.

Qashqadaryo viloyatida o'quvchilar soni 2010/2011 yildagi 500 584 nafardan 2023/2024 yilda 673 058 nafarga yetib, qariyb 172 474 nafarga yoki 34,5% ga oshgan. Bu o'sish tabiiy demografik ko'payish, migratsiya oqimi va ta'limga bo'lgan ehtiyoj ortib borayotganining ko'rsatkichidir.

Hududlar kesimida 2023/2024 yil uchun eng ko'p o'quvchilar quyidagi hududlarda to'plangan: Qarshi shahri – 62 116 nafar, Ko'kdala tumani – 43 591 nafar, Chiroqchi – 56 063 nafar, Koson – 56 391 nafar, Qamashi – 54 276 nafar, Kitob – 50 910 nafar. Bu holat mazkur hududlarda ta'lim yoshidagi bolalar sonining yuqoriligi, hamda markaziy yoki iqtisodiy faol zonalarda joylashganini anglatadi. Ayniqsa, Qarshi shahri viloyat markazi sifatida ko'p sonli aholiga ega bo'lgani sababli, yuqori o'quvchi kontingentiga ega.

Eng kam o'quvchi soni esa Muborak (17 098), Mirishkor (22 254), Nishon (31 946) va Dehqonobod (31 584) tumanlariga to'g'ri keladi. Bu hududlarda o'quvchilar sonining kamligi ko'proq chekka, kam zichlikdagi aholi punktlarining mavjudligi va ayrim holatlarda migratsiya oqimi bilan izohlanadi.

3. O'rtacha 1 maktabga to'g'ri keladigan o'quvchilar soni (yuklama) tahlili.

Maktablar soni va o'quvchilar soni nisbatidan kelib chiqib, o'rtacha bir maktabga to'g'ri keladigan o'quvchilar soni viloyat bo'yicha 2023/2024 yilda 551 nafarni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich o'rtacha yuklama normasi sifatida qaralishi mumkin. Hududlar kesimida yuqori yuklama kuzatilgan hududlar quyidagilar: Qarshi shahri – 1053 o'quvchi/maktab (62116:59), Shahrisabz shahri – 942 o'quvchi/maktab (25436:27), Koson tumani – 553 o'quvchi/maktab (56391:102), Qamashi – 571 o'quvchi/maktab (54276:95). Bu holatlar ta'lim muassasalarida sinf sig'imi yuqori, ikkinchi smenada ta'lim berish keng tarqalgan, maktab binolariga yuklama kuchayganini bildiradi. Ayni vaqtda bu tumanlarda yangi maktablar qurilishi zaruriyati ham mavjud.

Kam yuklama qayd etilgan tumanlar esa: Dehqonobod – 313 o'quvchi/maktab (31584:101), Mirishkor – 517 o'quvchi/maktab (22254:43), Muborak – 503 o'quvchi/maktab (17098:34). Bu ko'rsatkichlar ayrim maktablar imkoniyatidan to'liq foydalanilmayotgani, ayrimlarida esa sinflar kam o'quvchidan iborat bo'lishi, yoki aholi zichligi pastligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Qashqadaryo viloyatining umumta'lim maktablari infratuzilmasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni yanada chuqur va aniq tahlil qilish maqsadida viloyat hududi geografik jihatdan uch asosiy rayonga – Tog'li, Tog'oldi va Tekislik rayonlariga ajratildi.

Tog'li rayonlar qatoriga Kitob tumani, Shahrisabz shahri va tumani hamda Yakkabog' tumani kiradi. Bu hududlarning asosiy geografik xususiyati ularning tog'li relyefga ega bo'lishidir, bu esa infratuzilma rivojlanishiga o'ziga xos cheklovlarni yaratadi. Tog'li relyef transport va kommunikatsiya tizimlarining rivojlanishini qiyinlashtiradi, shuningdek, binolar qurilishi va maktab infratuzilmasini kengaytirishni murakkablashtiradi. Shu bois, ushbu

hududlarda maktablar sonining ko'payishi sekin kechmoqda, bu ayniqsa Kitob va Yakkabog' tumanlarida ko'zga tashlanadi.

Demografik nuqtai nazardan, bu rayonlarda aholi soni va o'quvchi yoshdagi bolalar soni ortmoqda. Masalan, Yakkabog' tumanida o'quvchilar soni 52 mingga yetgan bo'lsa-da, maktablar soni deyarli o'zgarmagan (102 ta). Bu esa bir maktabga to'g'ri keladigan o'quvchilar sonining ortishi, ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tog'oldi rayonlariga Dehqonobod, G'uzor, Qamashi, Chiroqchi va Ko'kdala tumanlari kiradi. Ma'lumotlarga ko'ra, tog'oldi rayonlarda maktablar soni so'nggi yillarda sezilarli o'sish ko'rsatgan, ayniqsa Dehqonobod va Ko'kdala tumanlarida yangi maktablar tashkil etilgan. Biroq, Chiroqchi tumanida maktablar sonining kamayishi statistik ma'muriy o'zgarishlarga bog'liq (2022-yilda tumandan Ko'kdala tumani ajralib chiqqan). Tog'oldi hududlarda aholining o'sishi va ta'limga talab ortishi ta'lim infratuzilmasining yangilanishi va kengaytirilishini talab qiladi.

Bu rayonlarda infratuzilma bosimi o'rta va yuqori darajada bo'lib, maktablarning zamonaviyligi va joylashuvi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Tekislik rayonlariga Qarshi shahri, Qarshi tumani, Kasbi, Koson, Mirishkor, Muborak va Nishon tumanlari kiradi. Ushbu hududlar to'liq tekis relyefga ega bo'lib, aholining zich joylashuvi va iqtisodiy faoliyat markazlari hisoblanadi. Shu sababli, tekislik rayonlarda maktab infratuzilmasi uchun imkoniyatlar keng, biroq aholining tez o'sishi infratuzilma bosimini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, tekislik rayonlarda sanoat va xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishi ta'lim muassasalarining infratuzilmasini yaxshilash uchun qo'shimcha moliyaviy resurslar taqdim etadi. Ammo aholi zichligi va migratsiya oqimi natijasida yangi maktablar qurish, mavjudlarini modernizatsiya qilish zarurati doimiy ravishda dolzarb bo'lib qolmoqda.

Xulosa va takliflar. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, Qashqadaryo viloyatining uchta geografik rayoni – Tog'li, Tog'oldi va Tekislik – ta'lim infratuzilmasi rivojlanishida turlicha imkoniyat va cheklovlarga ega. Tog'li rayonlarda tog'li relyefning murakkabligi infratuzilmaning kengayishiga to'sqinlik qilsa, Tog'oldi rayonlarda aholining o'sishi va iqtisodiy faollik infratuzilmani rivojlantirishga qo'shimcha talablar yaratmoqda. Tekislik rayonlarda esa aholi zichligi va shaharsozlik jarayonlari infratuzilma bosimini orttirib, maktablar soni va sifatini oshirishni taqozo etadi.

Shu sababli, har bir rayonga xos infratuzilma siyosatini ishlab chiqish zarur bo'lib, tog'li hududlarda transport va kommunikatsiya tizimini yaxshilash, tog'oldi rayonlarda ta'lim infratuzilmasini yangi demografik holatlarga moslashtirish, tekislik rayonlarda esa maktablar soni va sifati bo'yicha investitsiyalarni ko'paytirish dolzarb vazifalardandir. Bunday mintaqaviy yondashuv Qashqadaryo viloyatidagi umumta'lim tizimining barqaror va sifatli rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. <https://lex.uz/docs/-4312785>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2022-yil 28-yanvardagi PG-60-son farmoni. <https://lex.uz/docs/-5971265>
3. Nurmatov A.U. Qishloq joylarini ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan tadqiq etishning nazariy va uslubiy asoslari. O'zbekiston zamini. Ilmiy-amaliy va innovatsion jurnal. ISSN 2181-9955. №3 – Toshkent, 2023. B. 72-76
4. Nurmatov A.U.. Economic geographical factors affecting the development of the infrastructure of the Educational system. In volume 38 of, of Eurasian Journal of History, Geography and Economics (EJHGE), December 2024. Genius Journals Publishing Group, Brussels, Belgium. P. 47-50

5. Nurmatov A.U. Qashqadaryo viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy xususiyatlari. Zamonaviy geografik tadqiqotlar: nazariya, amaliyot, innovatsiya xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Samarqand 2023-yil 12-13-May. B. 443-448.
6. Курбонов Ш. Ўзбекистон кишлок туманлари ижтимоий-иктисодий географияси. Монография. – Т.: MUMTOZ SO'Z, 2019. 226 б.
7. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari. www.stat.uz
8. Qashqadaryo viloyati xalq ta'limi boshqarmasi axborot byulleteni, 2024 yil.
9. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. <https://qashstat.uz/>

UDK:372.8

Muxammadjon RAXIMOV,

University of business and science nodavlat oliy ta'lim muassasasi professori, f.f.d

DSc, professor T.Ismoilov taqrizi asosida

INSON TAFAKKURINING SUN'IY NUSXASI: ONG VA BILIM FALSAFASIGA ZAMONAVIY QARASHLAR

Annotatsiya

Sun'iy intellektning (AI) rivojlanishi inson ongining tabiati, idroki va sun'iy rerlikatsiya chegaralari bilan bog'liq chuqur savollarni tug'dirdi. Ushbu maqola raqamli asrda ong, niyat va bilim o'rtasidagi o'zaro ta'sirga ye'tibor qaratib, inson tafakkuri va uning sun'iy analoglari o'rtasidagi munosabatlarning zamonaviy falsafiy istiqbollari o'rganadi. Maqolada aql falsafasi va gnoseologiyaning asosiy nazariyalarini ko'rib chiqish orqali AI haqiqatan ham insonning kognitiv jarayonlarini takrorlay oladimi yoki shunchaki simulyatsiya qila oladimi yoki yo'qligini o'rganadi. Unda funksionalizm, ongning hisoblash nazariyalari va yemergentistik qarashlar muhokama qilinadi, ularni fenomenologiyaga asoslangan tanqidlar va mujassamlangan idrok bilan taqqoslaydi. Bundan tashqari, u bilim ishlab chiqaruvchi vosita sifatida AIning gnoseologik ta'sirini baholaydi, mashinani tushunish, ma'no va talqin qilish muammolarini hal qiladi. Oxir oqibat, ushbu maqolada ta'kidlanishicha, AI inson idrokining asreklarini modellashirish uchun kuchli vositalarni taklif qilsa-da, ongning sifatli, birinchi shaxs tajribasi tushunib bo'lmaydigan va sun'iy vositalar bilan takrorlanmasligi mumkin.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ong, ong falsafasi, bilim, yeristemologiya, funksionalizm, mashinani o'rganish, kognitiv fan, niyat, simulyatsiya.

ИСКУССТВЕННАЯ КОПИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ МЫСЛИ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ФИЛОСОФИЮ СОЗНАНИЯ И ПОЗНАНИЯ

Аннотация

Развитие искусственного интеллекта (ИИ) подняло глубокие вопросы о природе человеческого сознания, восприятия и пределах искусственного воспроизведения. В статье рассматриваются современные философские взгляды на взаимосвязь между человеческим мышлением и его искусственными аналогами, особое внимание уделяется взаимодействию сознания, намерения и знания в цифровую эпоху. В статье рассматривается вопрос о том, может ли ИИ действительно воспроизводить когнитивные процессы человека или просто имитировать их, путем анализа ключевых теорий в философии сознания и эпистемологии. В статье рассматриваются функционализм, вычислительные теории сознания и эмерджентистские взгляды, которые противопоставляются критике, основанной на феноменологии и воплощенном познании. Кроме того, в нем оцениваются эпистемологические последствия использования ИИ как инструмента генерации знаний, решающего проблемы машинного понимания, смысла и интерпретации. В конечном счете, в статье утверждается, что, хотя ИИ предлагает мощные инструменты для моделирования аспектов человеческого познания, качественный опыт сознания от первого лица неуловим и не может быть воспроизведен искусственными средствами.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, сознание, философия разума, знание, эпистемология, функционализм, машинное обучение, когнитивная наука, намерение, моделирование.

ARTIFICIAL COPIES OF HUMAN THOUGHT: CONTEMPORARY PERSPECTIVES ON THE PHILOSOPHY OF MIND AND KNOWLEDGE

Annotation

The development of artificial intelligence (AI) has raised profound questions about the nature of human consciousness, cognition, and the limits of artificial replication. This article explores contemporary philosophical perspectives on the relationship between human thought and its artificial analogues, focusing on the interplay between consciousness, intention, and knowledge in the digital age. The article examines whether AI can truly replicate human cognitive processes or merely simulate them by reviewing key theories in the philosophy of mind and epistemology. It discusses functionalism, computational theories of mind, and emergentist views, contrasting them with phenomenologically based critiques and embodied cognition. It also assesses the epistemological implications of AI as a knowledge-producing tool, addressing the problems of machine understanding, meaning, and interpretation. Ultimately, this article argues that while AI offers powerful tools for modeling aspects of human cognition, the qualitative, first-person experience of consciousness is elusive and may not be replicated by artificial means.

Key words: Artificial intelligence, consciousness, philosophy of mind, knowledge, epistemology, functionalism, machine learning, cognitive science, intention, simulation.

Kirish. Sun'iy intellektning (AI) raydo bo'lishi ong, fikr va bilimga oid ko'r asrlk falsafiy savollarga yangi dolzarblilik va chuqurlik olib keldi. Inson tafakkurining sun'iy nusxasini yaratish g'oyasi - bu nafaqat hisoblaydigan, balki tushunadigan, sabablarni keltirib chiqaradigan va hatto his qiladigan mashina - ong haqidagi an'anaviy tushunchalarni shubha ostiga qo'yadi va "bilish" yoki "ongli" bo'lish nimani

anglatishini qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. 21-asrda falsafa va kognitiv fanning kesishishi tadqiqot uchun yeng qulay asoslardan biriga aylandi, chunki biz sun'iy tizimlar inson ongining funksiyalarini takrorlay oladimi yoki undan ham oshib ketadimi yoki yo'qligini tushunishga harakat qilamiz.

Ong: qiyin muammo. Ong masalasi - ongning subyektiv tajribasi uzoq vaqtdan beri falsafada markaziy muammo bo'lib kelgan. Devid Chalmers buni mashhur "qiyin muammo" deb atadi, chunki u miyaning ma'lumotni qanday qayta ishlashi (u buni "oson" muammolar deb ataydi) bilan yemas, balki bu qayta ishlash nima uchun va qanday qilib ichki hayot, subyektiv nuqtai nazar bilan birga kelishi bilan shug'ullanadi. Chalmersning ta'kidlashicha, hech qanday jismoniy tavsif ongni to'liq tushuntira olmaydi: "Jismoniy jarayonlar va ongli tajriba o'rtasida tushuntirish bo'shlig'i mavjud". Bu sun'iy intellekt uchun o'ziga xos qiyinchilik tug'diradi: agar mashinalar aqli xatti-harakatlarga taqlid qilsa ham, ular odamlar kabi ongli bo'lishi mumkinmi? Ushbu qarash rsixik holatlar jismoniy tuzilishi bilan yemas, balki ularning funksional rollari bilan belgilanadi deb ta'kidlaydigan funksionalistik aqliy nazariyalardan farq qiladi. Hilari Rutnam va Jerri Fodor ushbu qarashning dastlabki tarafdorlari yedi, bu mashinalar bir kun kelib, agar ular to'g'ri hisoblash funksiyalarini bajarsalar, ongga yerishishlari mumkin degan g'oyaga mos keladi.

Bilim va mashina aqli. Gnoseologiya - bilimlarni o'rganish - AI asrida ham hisob-kitoblarga duch keladi. Agar mashinalar o'rganishi, qaror qabul qilishi va hatto ijodiy ishlarni yaratishi mumkin bo'lsa, bu bilimning tabiati haqida nima deydi? Bilim faqat mantiqiy va ma'lumotli narsami yoki u kontekst, tajriba va ma'noga chuqurroq kiritilganmi? Faylasuf Hubert Dreyfus inson aql-zakovati mashinalar tomonidan to'liq taqlid qilinishi mumkinligi haqidagi g'oyaning dastlabki tanqidchilaridan biri yedi. Dreyfus Xeydegger va Merlo-Rontiga tayangan holda, inson bilimi tubdan mujassamlashgan va joylashishini ta'kidlaydi - u mavhum belgilarni manirulyatsiya qilishdan yemas, balki dunyoda bo'lishdan kelib chiqadi. "Kompyuter, - deb yozgan Dreyfus, "qoidalarga amal qiladigan qurilma. U insonning sezgi va tajribasini taqlid qila olmaydi". Biroq, zamonaviy AI tizimlari bu rozitsiyani shubha ostiga qo'yadi. OrenAI'ning GRT yoki Google'ning AlrhaGo kabi chuqur o'rganish modellari ilgari sezgi, ijodkorlik va kontekstdan o'rganishni talab qiladi deb o'ylangan vazifalarda hayratlanarli darajada ishlash darajasini ko'rsatdi. Garchi bu tizimlar insoniy ma'noda tushunmasa-da, ular "go'yo" tushungandek harakat qilishadi - bu farq faylasuf Jon Searlning mashhur "Xitoy xonasi" argumentini yeslatadi. Searlning fikrlash tajribasi shuni ko'rsatadiki, mashina Tyuring testidan o'tishi mumkin - inson kabi javob beradi - tilni chinakam tushunmasdan. U "sintaktik" ishlov berish (ramzlarni manirulyatsiya qilish) va "semantik" tushunish (ma'noni tushunish) o'rtasidagi farqni ko'rsatdi. Searle uchun AI ikkinchisidan mahrum va shuning uchun haqiqiy fikr yoki ongga yega bo'lolmaydi.

Aqlning hisoblash nazariyasi. Ushbu tanqidlarga qaramay, aqlning hisoblash nazariyasi ta'sirchanligicha qolmoqda. Ushbu nazariyaga ko'ra, aql aslida hisoblash tizimi bo'lib, aqliy jarayonlar miya arraratida ishlaydigan dasturiy ta'minotga o'xshaydi. Bu g'oyani Stiven Rinker kabi kognitiv olimlar qo'llab-quvvatladilar, ular "aql - bu miya bajaradigan narsadir" va ong miyaning hisoblash arxitekturasidan kelib chiqadi, deb ta'kidlagan Daniyel Dennet tomonidan. Dennet, xususan, ongni metafizik tushuntirish zaruriyatini rad yetadi. Tushuntirilgan ongda u "bir nechta qoramalar" modeli tushunchasini kiritib, ong birlashgan oqim yemas, balki miyaning turli qismlari tomonidan yaratilgan raqobatbardosh hikoyalar to'rlami yekanligini ta'kidlaydi. Dennetga ko'ra, inson ongi o'ziga xos ma'lumotni qayta ishlash mashinasidir va shuning uchun rrinsirial ravishda takrorlanadi. Dennetning fikri kuchli AI girotezasiga mos keladi - mashinalar nafaqat simulyatsiya qila oladi, balki aqlga yega bo'ladi. Bu chuqur ma'noga yega bo'lgan jasur falsafiy rozitsiya: agar to'g'ri bo'lsa, bu ong va tafakkur biologik organizmlarga xos yemasligini anglatadi.

Tilning roli va ramziy vakillik. Til inson bilimida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Noam Xomskiyning fikricha, til o'ziga xos insoniy qobiliyat bo'lib, u tug'ma aqliy tuzilmani aks yettiradi. Dastlabki sun'iy intellekt tizimlari rasmiy mantiq va ramziy fikrlash orqali razvedkani takrorlashga harakat qilgan bo'lsa-da, bu urinishlar haqiqiy inson mulqotining suyuq, kontekstga sezgir tabiatini qo'lga kiritishda muvaffaqiyatsiz bo'ldi. Aldagi so'nggi yutuqlar, xususan, tabiiy tilni qayta ishlashda boshqa yo'lni taklif qiladi: aniq qoidalarni modellashtirishga urinish o'rniga, mashinani o'rganish tizimlari keng ma'lumotlar to'rlamini tahlil qiladi va statistik naqshlarni aniqlaydi. Ushbu statistik yondashuv muvaffaqiyatli bo'ldi, lekin u savol tug'diradi: naqshlarni tan olish tushunishga tengmi? Bir raytlar Vitgenshteyn shunday degan yedi: "Agar sher garira olsa, biz uni tushunolmasdik". Ushbu aforizm ma'no hayot shakllari va umumiy insoniy amaliyotlarda chuqur singib ketgan degan g'oyani ta'kidlaydi. Mashinalar garirishlari mumkin, lekin agar ular bizning dunyoda yashash tarzimizni baham ko'rmasalar, ular haqiqatan ham biror narsani "demoqchi" deb ayta olamizmi?

Neyrologiya va ongning biologik modeli. Zamonaviy yevroralik olimlar ham ongni biologik tushunishga katta hissa qo'shdilar. Fransuz nevrologi va faylasufi Jan-Ryyer Changeux miyaning jismoniy tuzilishidan kognitiv jarayonlar qanday raydo bo'lishini o'rganib chiqdi. U o'zining "Neuronal Man: The Biology of Mind" nomli kitobida shunday yozadi: "Mashinada arvoh yo'q, jismoniy tanadan ajratilgan ruh yo'q, ong uyushgan nerv faoliyatidan raydo bo'ladi". Changeuxning ishi ongning materialistik va hisoblash nuqtai nazarlariga mos keladi, bu ongni, rrinsirial jihatdan, sun'iy tizimlarga taqlid qilish mumkinligini ko'rsatadi - agar bu tizimlar miyaning murakkabligini takrorlay olsa. Biroq, u subyektiv tajriba - ong sifati - tushunib bo'lmaydiganligini tan oladi. Bu qarashni nemis faylasufi Tomas Metzinger yanada rivojlantirdi. Metzinger "Yego tunnel" asarida "men" o'zgaras mavjudot yemas, balki miya tomonidan yaratilgan model yekanligini ta'kidlaydi. "O'zlik degan narsa yo'q", deb ta'kidlaydi u; biz "men" sifatida boshdan kechirayotgan narsa foydali illyuziyadir. Metzinger nazariyasi sun'iy intellektga chuqur ta'sir ko'rsatadi: agar ong va o'zini o'zi anglash raydo bo'ladigan, modelga asoslangan hodisalar bo'lsa, sun'iy tizimlar o'z-o'zini modellashtirishning o'xshash shakllarini ishlab chiqishlari mumkin - texnik va axloqiy savollarni ko'taradi.

Yetika va sun'iy aql. Falsafiy jumboqlardan tashqari, sun'iy aqlning rivojlanishi axloqiy savollarni ham tug'diradi. Agar AI tizimi ongli bo'lsa yoki hatto ongni ishonchli tarzda taqlid qilsa - u qanday huquqlarga yega bo'lar yedi? Faylasuf Tomas Metzinger ong xayolini yaratuvchi tizimlarni ishlab chiqishda yehtiyotkor bo'lishimiz kerak, chunki ular bo'lmaganda ularni sezgir deb hisoblab, axloqiy tuzoqqa tushib qolmaslik yoki aksincha. Bundan tashqari, sun'iy intellektning inson fikrini manirulyatsiya qilish, noto'g'ri ma'lumot tarqatish yoki inson mehnatini siqib chiqarish salohiyati bilim falsafasini siyosat va axloq sohasiga olib keladi. Mashinalar ishlab chiqaradigan dunyoda bilimga ishonish nimani anglatadi?

Xulosa. Inson tafakkurining sun'iy nusxasini yaratish orzusi yoki dahshatli tush - bizni texnologiya va falsafa chegaralariga olib keladi. Bu bizni fikrlash, bilish va ongli bo'lish nimani anglatishini qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. Ba'zi faylasuflar ong va ma'no asosan insoniy va gavalangan deb hisoblasalar, boshqalari sun'iy tizimlar bir kun kelib bu fazilatlariga hisoblash va o'rganish orqali yerishishi mumkinligini ta'kidlaydilar. AI rivojlanishda davom yetar yekan, bizning ong haqidagi tushunchamiz u bilan birga rivojlanishi kerak. Mashinalar haqiqatan ham ongli bo'ladimi yoki yo'qmi, ularning inson idrokini aks yettirish qobiliyati bizning bilim va o'z-o'zini anglash haqidagi yeng

asosiy taxminlarimizni shubha ostiga qo'yadi. Falsafa va sun'iy intellekt o'rtasidagi suhbat hali tugamagan - bu yendigina boshlanmoqda. Inson tafakkurining sun'iy nusxasini yaratishga intilish ko'r asrlik Yevrora falsafiy izlanishlari va ilg'or ilmiy tadqiqotlarni birlashtiradi. Dekart dualizmidan Metzingerning o'z-o'zini anglash modeligacha, fenomenologiyaning timsolga urg'u berishidan Derridaning ma'noni dekonstruksiya qilishiga qadar Yevrora mutafakkirlari onga shunchaki hisoblash tizimi sifatida yemas, balki biologiya, til, madaniyat va tajribaning murakkab

o'zaro ta'siri sifatida yondashgan. Sun'iy intellekt o'z imkoniyatlarini hayratda qoldirishda davom yetsa-da, falsafiy munozara ochiqlicha qolmoqda: mashinalar haqiqatan ham o'ylay oladimi, tushuna oladimi yoki ongli bo'la oladimi yoki ular shunchaki bu qobiliyatlarni taqlid qiladimi? Javob nafaqat texnologik taraqqiyotga, balki fikr, bilim va ongni qanday aniqlashimizga bog'liq – biz aqlli mashinalar asriga chuqurroq kirib borar yekanmiz, Yevrora falsafasi o'rganishda davom yetadi.

ADABIYOTLAR

1. Bozorova G. M. David Chalmer falsafasida onglilik tushunchasi //Toshkent–2023. – C. 31.
2. Kalke W. What is wrong with Fodor and Putnam's functionalism //Nous. – 1969. – C. 83-93.
3. Van Grunsven J. Possibilities of Action in Heidegger and Merleau-Ponty: A Critique of Hubert Dreyfus' and Sean Kelly's Approach to Unreflective Freedom //Women in Philosophy Journal. – 2007. – T. 4. – C. 42-56.
4. Miguens S. Daniel Dennet, Kinds of minds [...] //Revista da Faculdade de Letras: Filosofia, II série, vol. 15-16 (1998-1999), p. 567-569. – 2014.
5. Chomsky N., Roberts I., Watumull J. Noam chomsky: The false promise of chatgpt //The New York Times. – 2023. – T. 8.
6. Wittgenstein L., Waismann F. Wittgenstein and the Vienna Circle. – B. Blackwell, 1979.
7. Jan-Pyer Changeux, Neuronal Man: The Biology of Mind Oxford University Press; Reprint edition (January 8, 1987)
8. Metzinger T. Being no one: The self-model theory of subjectivity. – mit Press, 2004.

UDK 102.3/96.7

Muxayyo RAXMATOVA,
*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi*

DSc, professor I.Siddiqov taqrizi asosida

GLOBAL EKOLOGIK MUAMMOLAR JARAYONIDA IJTIMOIIY-EKOLOGIK MUHOFAZANI TAKOMILLASHTIRISH SHARTLARI

Аннотация

Mazkur maqolada global ekologik muammolarning ijtimoiy hayotga ta'siri, ularni bartaraf etishdagi ijtimoiy ong va fuqarolik jamiyati roliga alohida e'tibor qaratiladi. Ijtimoiy-ekologik muhofaza tushunchasi keng talqin qilinib, uni takomillashtirish yo'nalishlari – ekologik ta'lim, fuqarolik faolligi, huquqiy baza, barqaror iste'mol madaniyati va innovatsion yondashuvlar kontekstida tahlil etiladi. Xulosa sifatida barqaror ekologik taraqqiyot uchun kompleks yondashuv zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: global ekologik muammolar, ijtimoiy-ekologik muhofaza, ekologik ong, barqaror rivojlanish, ekologik ta'lim.

УСЛОВИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

Аннотация

В статье рассматривается влияние глобальных экологических проблем на социальную сферу, а также подчеркивается важность социальной осведомленности и роли гражданского общества в решении данных вызовов. Раскрывается понятие социально-экологической защиты, анализируются направления её совершенствования через призму экологического образования, гражданской активности, правовой базы, культуры устойчивого потребления и инновационного подхода. В заключение обосновывается необходимость комплексного подхода для обеспечения экологически устойчивого развития.

Ключевые слова: глобальные экологические проблемы, социально-экологическая защита, экологическое сознание, устойчивое развитие, экологическое образование.

CONDITIONS FOR IMPROVING SOCIO-ECOLOGICAL PROTECTION IN THE CONTEXT OF GLOBAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Annotation

This article explores the impact of global environmental issues on social life and emphasizes the importance of public awareness and the role of civil society in addressing these challenges. The concept of socio-ecological protection is examined in detail, and its improvement is analyzed through the lens of ecological education, civic engagement, legal frameworks, sustainable consumption culture, and innovative approaches. The article concludes by substantiating the need for an integrated approach to ensure sustainable environmental development.

Keywords: global environmental problems, socio-ecological protection, ecological awareness, sustainable development, ecological education.

Kirish. So'nggi o'n yilliklarda global ekologik muammolar insoniyat oldida eng dolzarb va xavfli muammolardan biri sifatida yuzaga chiqmoqda. Iqlim o'zgarishi, biosfera degradatsiyasi, atmosfera va suv havzalarining ifloslanishi, chiqindilarning ko'payishi hamda tabiat resurslarining cheksiz iste'moli kabi muammolar ekologik barqarorlikka putur yetkazmoqda. Bu muammolar nafaqat atrof-muhit, balki jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shunday sharoitda ekologik muhofazani faqat texnologik yoki huquqiy choralar bilan emas, balki keng ijtimoiy ong va madaniyat asosida takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada global ekologik muammolar sharoitida ijtimoiy-ekologik muhofazani takomillashtirishning zarur shartlari tahlil qilinadi.

Bugungi kunda global ekologik muammolar insoniyat taraqqiyotining eng dolzarb va murakkab muammolaridan biriga aylangan. Atmosfera ifloslanishi, global isish, tabiiy resurslarning cheksiz ekspluatatsiyasi, biologik xilma-xillikning kamayishi va iqlim o'zgarishlari nafaqat ekologik tizimlar, balki inson salomatligi, ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyot uchun ham jiddiy tahdid solmoqda. Ushbu

holatlar ekologik xavfsizlik tushunchasini inson hayoti va jamiyat barqarorligining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqishga undamoqda.

Shu nuqtai nazardan, ekologik muhofazani takomillashtirishda nafaqat texnologik yoki huquqiy choralar, balki keng ijtimoiy ong, ekologik madaniyat va fuqarolik faolligi muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy-ekologik muhofaza aynan mana shu yondashuvlarni uyg'unlashtirib, barqaror rivojlanishning zamonaviy modeliga asoslanadi. Mazkur maqolada global ekologik muammolar sharoitida ijtimoiy-ekologik muhofaza tushunchasi, uning asosiy yo'nalishlari va uni takomillashtirish shartlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Global ekologik muammolar zamonaviy sivilizatsiyaning industriyalashuvi va urbanizatsiyasi natijasida yuzaga kelgan murakkab jarayonlarning mahsulidir. Atmosferaga chiqarilayotgan issiqxona gazlari natijasida iqlim o'zgarishlari yuz bermoqda, bu esa qurg'oqchilik, suv tanqisligi, tabiiy ofatlarning ortishi kabi hodisalarni keltirib chiqarmoqda. Orol dengizining qurishi, Amazon o'rmonlarining kesilishi, Arktikada muzliklarning erishi kabi misollar global ekologik muammolarning konkret ko'rinishlaridir.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda ijtimoiy-ekologik muhofazani takomillashtirish shartlarini aniqlash uchun tizimli va kompleks yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqot metodologik asosi sifatida ekologik determinizm, ijtimoiy konstruktivizm va barqaror rivojlanish paradigmalarini xizmat qildi. Ekologik xavfsizlikni ta'minlashda inson omilining o'rnini alohida e'tiborga olinib, ijtimoiy ong, ekologik madaniyat va fuqarolik faolligi darajasi asosiy tahlil ob'ektlari sifatida tanlandi.

Tahlil jarayonida komparativ (taqqoslov) usuldan foydalangan holda turli davlatlarning ijtimoiy-ekologik siyosatiga oid tajribalar o'rganildi. Shuningdek, huquqiy-normativ hujjatlar tahlili, ilmiy manbalarni kontent tahlil qilish, xalqaro ekologik hisobotlar va statistik ko'rsatkichlar asosida amaliy asoslar shakllantirildi.

Ijtimoiy jihatdan faol qatlam vakillari, ekologik tashkilotlar va ta'lim muassasalari faoliyatiga oid materiallar tahlil qilinib, ijtimoiy muhofazaning real holati va rivojlanish istiqbollari aniqlab berildi. Mazkur metodologik yondashuv ijtimoiy-ekologik muhofaza tizimini chuqurroq tushunishga va uning takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashga xizmat qildi.

Tahlil (Natijalar). O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, global ekologik muammolar sharoitida ijtimoiy-ekologik muhofaza tizimi yetarlicha samarali ishlashi uchun bir necha muhim omillar uyg'un ravishda faoliyat ko'rsatishi lozim. Avvalo, ekologik ta'lim tizimi aholining barcha qatamlarini qamrab olishi, maktabgacha yoshdan boshlab atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirishi kerak. Tahlil natijalariga ko'ra, aholining ekologik savodxonligi past bo'lgan hududlarda chiqindilar muammosi, noqonuniy tabiat resurslaridan foydalanish holatlari ko'proq uchramoqda.

Shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlarining ekologik masalalarda ishtiroki hana ustligicha qolmoqda. Ko'plab mamlakatlar, jumladan O'zbekiston tajribasi, shuni ko'rsatmoqdaki, nodavlat tashkilotlar, mahalla faollari va yoshlar harakatlari ekologik tashabbuslarni ilgari surishda katta rol o'ynashi mumkin.

Statistik ma'lumotlarga tayanilsa, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda aynan ekologik madaniyat va ijtimoiy ishtirok darajasi hal qiluvchi omil bo'lib bormoqda. Tahlil asosida ijtimoiy-ekologik muhofazani kuchaytirish uchun huquqiy, ma'naviy va texnologik mexanizmlarni birlashtirish zarurligi aniqlashtirildi.

Bunday o'zgarishlar natijasida ekotizimlar buzilmoqda, ko'plab hayvon va o'simlik turlari yo'qolib ketish xavfi ostida qolmoqda. Bundan tashqari, ekologik inqiroz jamiyatda kasalliklarning ko'payishi, oziq-ovqat xavfsizligining pasayishi, migratsiya va ijtimoiy beqarorlik kabi salbiy oqibatlariga olib kelmoqda.

Ijtimoiy-ekologik muhofaza – bu atrof-muhitni saqlash va tiklash bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy harakatlar, tashabbuslar va siyosiy choralarining majmuasidir. U ekologik barqarorlikni ta'minlashda fuqarolar, nodavlat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari va ta'lim muassasalarining faolligiga asoslanadi. Bu muhofaza turi aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish, ekologik mas'uliyatni shakllantirish va barqaror rivojlanish g'oyalarini jamiyatda qaror toptirishni nazarda tutadi.

Ekologik muhofazani samarali amalga oshirish uchun ekologik qadriyatlar ijtimoiy ongda markaziy o'rin egallashi lozim. Tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabat, kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olish, umuminsoniy qadriyatlarini ustuvor qo'yish ijtimoiy ongda mustahkam qaror topgan bo'lishi kerak. Madaniyat, san'at, adabiyot va din kabi sohalar orqali ekologik g'oyalarni targ'ib etish keng ijtimoiy rezonans uyg'otadi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, mobil ilovalar va "aqli" qurilmalar ijtimoiy-ekologik muhofazani yangi bosqichga olib chiqmoqda. Masalan, ekologik monitoring tizimlarini raqamlashtirish, onlayn murojaat platformalarini yo'lga qo'yish, ekologik ko'ngillilar harakatini mobil dasturlar orqali muvofiqlashtirish ijtimoiy ishtirokni oshiradi. Ekologik axborotlar uchun ochiq ma'lumotlar bazasining yaratilishi ham ekologik ongni yuksaltirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Global ekologik muammolar bugungi insoniyat oldida turgan eng murakkab muammolardan biridir. Ularni hal qilishda faqat texnik yoki iqtisodiy vositalar yetarli emas. Ijtimoiy ong, fuqarolik faolligi, ekologik madaniyat va barqaror taraqqiyot g'oyalari asosida qurilgan ijtimoiy-ekologik muhofaza tizimi global muammolarga javob bera oladigan yagona yo'ldir. Shu bois, ta'lim, huquq, madaniyat, texnologiya va xalqaro hamkorlikni bir butun tizim sifatida yo'lga qo'ygan holda ekologik barqarorlikni ta'minlash zarur. Faqat shundagina biz kelajak avlodlarga yashashga munosib tabiatni qoldirish imkoniga ega bo'lamiz.

ADABIYOTLAR

1. Глазачев В.Л. Экология культуры / В.Л. Глазачев. – М.: Ладомир, 2000. – 256 с.
2. Брундтланд Г. Наше общее будущее: Доклад Всемирной комиссии по окружающей среде и развитию. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
3. ЮНЕП. Глобальная экологическая перспектива. Будущее окружающей среды. – Найроби: Программа ООН по окружающей среде (ЮНЕП), 2019. – 540 с.
4. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J. Limits to Growth: The 30-Year Update. – Chelsea Green Publishing, 2004. – 338 p.
5. Назарова З.К. Экологическое образование как фактор устойчивого развития общества // Вестник ТГПУ. – 2020. – №3. – С. 45–50.
6. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: UN, 2015. – 41 p.

UDK: 14.165(316.33)

Dustmurod RAXMONOV,
Toshkent amaliy fanlar universiteti dosenti, PhD
E-mail: rakhmonovdustmurod@gmail.com

TATU dosenti, PhD A.Sanaqulov taqrizi asosida

SOME CONSIDERATIONS ON THE PHILOSOPHICAL REFLECTION OF THE SOCIAL SPHERE MODEL IN THE SOCIAL STATE SYSTEM

Annotation

The article examines the content and essence of the philosophy of the social sphere in the system of the social state, the emergence and functioning of the social sphere, the interrelationship of its components in satisfying human needs, various theories and concepts related to the development of the social sphere, the values of the social sphere, the mechanism of introducing scientific, technical, and innovative achievements into socio-cultural life, and the connection of the development of the social sphere with the social policy implemented in each society.

Key words: social sphere, interactionist, conflict-value, functional, pathological, social differentiation, technological component, evolutionary, reflection.

НЕКОТОРЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ФИЛОСОФСКОЕ ОТРАЖЕНИЕ МОДЕЛИ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются содержание и сущность философии социальной сферы в системе социального государства, возникновение и функционирование социальной сферы, взаимосвязь ее компонентов в удовлетворении потребностей человека, различные теории и концепции, связанные с развитием социальной сферы, ценности социальной сферы, механизм внедрения научно-технических и инновационных достижений в социально-культурную жизнь, а также связь развития социальной сферы с социальной политикой, проводимой в каждом обществе.

Ключевые слова: социальная сфера, интеракционистская, конфликтно-ценностная, функциональная, патологическая, социальная дифференциация, технологическая составляющая, эволюционная, рефлексия.

IJTIMOIIY DAVLAT TIZIMIDA IJTIMOIIY SOHA MODELINING FALSAFIY REFLEKSIYASIGA DOIR BA'ZI MULOHAZALAR

Аннотация

Maqolada ijtimoiy davlat tizimida ijtimoiy soha falsafasining mazmun va mohiyati, ijtimoiy sohaning vujudga kelishi va amal qilishi, inson ehtiyojlarini qondirishda uning tarkibiy qismlarini o'zaro aloqadorligi, ijtimoiy soha rivojiga doir turli nazariya va konsepsiyalar, ijtimoiy sohaning qadriyatlari, fan-texnika va innovatsiya yutuqlarining ijtimoiy-madaniy hayotga tatbiq etish mexanizmi, ijtimoiy soha rivoji har bir jamiyatda amal qiluvchi ijtimoiy siyosat bilan bog'liqligi tadqiq etilib, nazariy xulosalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlari: ijtimoiy soha, interaksionistik, nizoli-qadriyatli, funksional, patologik, ijtimoiy diffrensiasiya, texnologik komponent, evolyusion, refleksiya.

Kirish. Ijtimoiy sohani falsafiy o'rganish asosida uning obyektlari, tarmoqlar bo'yicha funksiyasini bajarishi uchun tashkil etiladigan institutlar, fuqarolarni ehtiyojini o'rganish va uning asosida ijtimoiy xizmat ko'rsatish mexnizmini belgilash uchun masalani tarxiy-falsafiy asoslari va falsafiy ta'limotlar g'oyasini o'rganish lozim. Ijtimoiy soha falsafasi, ijtimoiy sohani vujudga kelishi va amal qilishini, inson ehtiyojlarini qondirishda uning tarkibiy qismlarini o'zaro aloqadorligini madaniy muhit darajasida o'rganadi. Ayniqsa bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 dekabrda "Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-269-son farmoni mamlakatimizda aynan shu kabi yondashuvlarni – takrorlanishlarga chek qo'yish natijasida ehtiyoj sifatida namoyon bo'lgani ma'lum va bu ijtimoiy sohani takomillashtirishni normativ ko'rsatkichi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ijtimoiy davlat tizimida ijtimoiy soha masalasi D.Edara, S.B.Ivanetska, T.O.Galavda, H.Swanson, A.Collins, K.Armingeon, H.Swanson, A.Collins, A.Orexov, MDHda esa E.I.Morozova, V.P.Fofanov, E.O.Smoleva, Y.N.Zarubina, P.V.Alekseev,

I.N.Boldireva, E.A.Serova, T.Stouner, N.D.Emirov kabi xorijlik olim va tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Yuqorida nomlari zikr etilgan mualliflar ilmiy izlanishlarida ijtimoiy sohaning o'ziga xosligi uning ontologiyasi, mantiq'i, aksiologiyasi, etika va metodologiyasi o'z ifodasini topgan bo'lib, ularning asosida ijtimoiy-falsafiy refleksiya asosida uni rivojlantirish modellarini belgilash mumkin. Xususan, I.N.Boldireva ijtimoiy sohani rivojlanishining asosida iqtisodiy va ma'naviy faoliyat ifodalangan bo'lib, bu sohani silliq yoki to'liqsimon tarzda kechishi ijtimoiy munosabatlarda yangi hamkorlik modellarni joriy etishni talab etadi deb[1], to'liqsimonlik, destruktiv mazmun olmasligi uchun ijtimoiy sohani metodologik jihatlariga tizimli yondashish maqsadga muvofiqdir. Bu o'rinda, K.Armingeonning Shvesariya ijtimoiy sohasiga doir bildirgan fikri e'tiborga molik, uningcha ijtimoiy soha liberal g'oyalar asosida amal qilib, yoki uni qoldiq deb ko'rsatish ham mumkin ekanki, fuqarolarni ehtiyojlarini qondirish bosh maqsad hisoblanadi[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy sohani rivojlantirishning asosiy manbasi, bilim hisoblanib, uni ilmiy

izlanishlar asosida takomillashtirib, qadriyat darajasiga chiqarish, ijtimoiy sohani to'liqsimon tarzda kechmasligi uchun shartdir. Bu o'z navbatida tizimli, strukturaviy-funksional, sosiodynamik, kognitologik, faoliyatli, gumanistik g'oyalarning asosida ijtimoiy sohani tahlilini amalga oshirib, kogotologik tahlilni amalga oshirish lozimligini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy soha rivoji bazisli aloqadorlik va ustqurma orasidagi munosabat dillemalarni vujudga kelishini ta'minlaydi[3]. A.Orexov ijtimoiy falsafa sosiologik dalillarning kognitiv qadriyatlarini o'rganib, nazariya va konsepsiyalarni ishlab chiqishini inobatga olsak[4], o'rganish davomida ontologik masala sifatida ijtimoiy sohani borliqdagi mohiyatini, o'timishdagi funksiyalarini ekzo va endo omillarning ta'siri asosida o'zgarganligini, ya'ni ijtimoiy soha mantig'ini, ijtimoiy sohaning qadriyatlarini – aksiologik jihatini, fan-texnika va innovasiya yutuqlarini ijtimoiy-madaniy hayotga tatbiq etish mexanizmini belgilash, aniqrog'i metodologik asoslari belgilab olinadi. Manbalarining nazariy-qiyosiy tahlili shuni

1-jadval. Ijtimoiy sohaning o'ziga xosligini falsafiy bayoni.

T.R	Ijtimoiy soha falsafasi	Ijtimoiy soha geshtalti	Ijtimoiy-falsafiy refleksiya
1	Ontologiya	Ijtimoiy sohaning mohiyatini, belgilab, inson hayotini farovonligini ta'minlashda uni o'rni belgilash	Makrodarajada (jamiyat), mezodarajada (ijtimoiy institutlar, tashkilotlar), i mikrodarajada (individual-shaxsiy) ijtimoiy sohaning mohiyatini bilish
2	Mantiq	Ijtimoiy sohaning komponentlari qanday vujudga kelib, ularning o'zaro aloqadorligi qanday kechishini asoslash	Ijtimoiy soha doimiy tarzda transformasiyalashishi, o'zgarishlar vujudga kelishining ma'nosini bilish
3	Aksiologiya	Ijtimoiy sohani inson fenomeni, shaxs, madaniyat va ma'naviyat evolyusiyasi jarayonidagi tabiatini belgilash	Ijtimoiy sohani insonning farovon hayotini ta'minlashda xulq motivlari, meyorlar, qonuniyatlarga amal qilishini bilish
4	Etika	Ijtimoiy soha darajasida qatnashuvchilar xulq namuanasini maqbul shaklini belgilash	Ehtiyojlarni ifoda etish, talablarni bilidirish va ularni qondirishda amal qilinadigan munosabatlar tarzini mazmunini bilish
5	Metodologiya	Ijtimoiy sohaga doir turli bilimlarni olish, qiyoslash, asoslash, qayta o'rganish va baholash	Tajriba, bilim va amaliyot birligining tahlili asosida ijtimoiy soha haqida tasavvuri shakllantirib, uni kelgusi rivojlanish davrini bilish

Ijtimoiy sohaning maqsadi, insonning bazaviy ehtiyojlarini qondirib, uning talab va takliflari asosida hayot farovonligini ta'minlash uchun mavjud resurslardan katta ijtimoiy guruhlarining talab va takliflari asosida foydalanishdan iborat. Bu o'rinda, individual filantropik faoliyat yoki institusionallashtirilgan filantropik harakatlarni ham rolini inobatga olish lozim bo'ladi. Masalani mohiyatini belgilash uchun, K.X.Momdijanni jamiyatning tagtiziimini asosini ijtimoiy hayot sathlari ifodalab, insonlarni o'zaro faoliyatlarining tipini amal qilishi uchun har qanday jamiyat to'rtga bo'linadi. Moddiy (xo'jalik), ma'naviy, tashkiliy va ijtimoiy kabilar shular jumlasidandir. Bu sathlarni to'rtta bo'linishi bejiz emas, ular jamiyat hayotining elementlariga tengdir deb yozgani[7], masalani tarixiy-falsafiy jihatlariga e'tibor qaratishni taqozo etadi. P.V.Alekseevning fikricha, taraqqiyot, shu jumladan ijtimoiy taraqqiyotning bosqichlari mavjud bo'lib, bunda ilmiy yondashuvlar metodologik va siyosiy-madaniy mazmuni ta'minlaydi [8].

Global muammolarni vujudga kelishini va ular bevosita ijtimoiy sohaga daxldorligini – turli kasalliklar, atrof-muhitning ifloslanishi, iqtisodiy va tabiiy beqarorliklar, texnologiyalarga bog'lanib qolinganlik ijtimoiy-falsafiy refleksiya taqozo etmoqda[9]. Shu jihatlar bilan, yuqoridagi munosabatlar ijtimoiy sohani rivojlanishida ijtimoiy-falsafiy refleksiya istiqbolli sanalishini ko'rsatadi, chunki bazisli-ustqurmali aloqadorlik barcha ijtimoiy tizimlarga xos bo'lib, E.I.Morozova ustqurmalar nisbiy erkinlik va faollikka egaligini[10] ta'kidlaydi. Fikrimizcha, bazis, ustqurmaga nisbatan birlamchi sanalib, V.P.Fofanova bazis, ustqurmani funktsionalligini belgilaydi, ustqurma bazisni buyindurgandan

ko'rsatmoqdaki, AQShda ijtimoiy soha har bir shatatning iqtisodiy-demografik ko'rsatkichi asosida amal qilsada, barchasining nazariy-metodologik g'oyasi Liberal ijtimoiy siyosat[5] asosida amal qilib kelmoqda.

Ijtimoiy soha refleksiya asosida ijtimoiy nazariyalar vujudga kelib, ijtimoiy jarayonlarni dinamikasi va harakatga keltiruvchi kuchini belgilash mumkin bo'ladi. Bunda, katta guruhlarining (xususan etnos, millat, kasbiy guruhlarining) ehtiyojlari va talablari alohida ta'sir kuchiga ega bo'ladi, ijtimoiy soha falsafasi kontekstida (1-jadval. Ijtimoiy sohaning o'ziga xosligini falsafiy bayoni) uni ijtimoiy soha geshtalti va refleksiya tarzida ko'rsatib o'tish mumkin. Agarda, juda ko'p mamlakatlarda STEM (science, technology, engineering, mathematics) texnologiyasi bo'yicha soha mutaxassislarni intensiv tarzda tayyorlanayotganligini inobatga olsak [6], ijtimoiy sohani falsafiy refleksiya asosida ta'minlash masalasi kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish uchun qay darajada muhimligini alohida ko'rsatib o'tish shart emas.

1-jadval. Ijtimoiy sohaning o'ziga xosligini falsafiy bayoni.

so'ng etakchi sanaladi deb hisoblaydiki[11], ijtimoiy soha rivojlanishida iqtisod ustqurma hisoblanadi.

Metodologik jihatdan, Hindistonlik faylasuf D.Edraning ijtimoiy sohaga "yaxlitlik va sinoptik qarash" asosida paradigmaviy dilemmalarni belgilashni[12] taklif etgan. Barcha ijtimoiy munosabatlar – ijtimoiy subyektlarning munosabatlarini rivojlanishi sanalib, bunda ijtimoiy diffrensiasiya mehnatga nisbatan, gender tenglikka nisbatan alohida ajratishni talab etmaydi. Ijtimoiy sohaning funksiyasi ham buni taqozo etmaydi, chunki tibbiy xizmat, ta'lim olish, madaniy hordiq chiqarish, ijtimoiy ta'minotdan xabardor bo'lish, maishiy yordam olish va xizmat ko'rsatish har bir fuqaroga taalluqlidir.

E.O.Smoleva ijtimoiy hayot farovonligini, insonni yashashini subyektiv va obyektiv shart-sharoitlarining xarakteristikasi sanalib, barchasi insonning ehtiyojlariga taalluqli va subyektiv tasavvur hamda baho berishda ifodalanishi ta'kidlaydi[13]. E.O.Smolevaning munosabatida, makon va zamon aniq belgilangan bo'lib, ijtimoiy sohani takomillashtirishda muammolar ham o'sha makonga taalluqli bo'lishi va globalizatsiyalashuv jarayonida uni ayrim jihatlarini ifodalanmasligi yoki o'zgargan tarzda namoyon bo'lishini inobatga olishni taqozo etadi. Ijtimoiy muammo, bu vujudga kelgan vaziyat, holat, voqea yoki shart-sharoitki, fuqaroga bevosita yoki bilvosita jamiyatda salbiy tarzda ifodalanadi. Bu tushunchaga doir har xil munosabatlar institutsional darajada bildirilgan. Ammo, XIX asrning birinchi yarmida Shimoliy evropada qo'llanila boshlagan. Bugungi kunda ijtimoiy muammolar qatoriga kambag'allik, alkogolizm va narkomaniya, "ijtimoiy timlik", abort, voyaga etmaganlar

jinoyatchiligi, xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlik, diskriminasiyaning turli ko'rinishlari, ishsizlik masalalari dolzarb sanaladi[14].

Ijtimoiy soha rivojlanishini ta'minlashda, ijtimoiy muammolar belgilovchi hisoblanadi va ularni o'rganishga doir bir qator nazariy yondashuvlar mavjud. Garchi, T.Stouner sohani rivojlanishida davlat doimiy tarzda kapitalni jamlashi, hududlarni harbiy yo'l bilan bosib olish, yangi texnologiyalarni qo'llash birlamchi masalaligini ta'kidlagan bo'lsada[15], bizning misolimizda birinchi va so'ngi ko'rsatkichlar, ya'ni kapital jamlash va yangi texnologiyalarni qo'llash ijtimoiy soha rivojida muhim sanaladi.

Ijtimoiy davlatning bosh g'oyasi – inson ehtiyojlarini qondirish oliy maqsad, talab va takliflari asosida mexanizmlarni ishlab chiqish zaruriyat hisoblanadi[16]. Bu holat o'z navbatida, ijtimoiy sohani takomillashtirish milliy strategiyasini ishlab chiqish uchun indikatorlarni belgilab olishni talab etadi. N.D.Emirov ijtimoiy sohaga doir innovasion yondashuvlar deganda, indikatorlarni belgilashni ham nazarda tutgan. Indikator resursni tanlash va yo'naltirish uchun yagona asos sanaladi[17]. Buning uchun "Adjemoglu – Robinson" konsepsiyasiga (biron bir institutning iqtisodiy muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi ekstraktiv yoki inklyuziv institutlarni tizidagi ustuvorligiga taalluqli. Bunda ikkita arxetip qarama-qarshiligi ifodalangan: Ekstraktiv – siqib oluvchi, tortib oluvchi. Inklyuziv – kirituvchi, jamlovchi[18]) asosanib:

a) ijtimoiy sohani oliy qadriyat tarzida e'tirof etish uchun, uni ibratli, namunali modelini yaratib, ijtimoiy-falsafiy refleksiyani ta'minlash uchun, Ijtimoiy falsafa fanini barcha Oliy ta'lim yo'nalishlariga kiritish;

b) shaxsiy qadriyat, inson ehtiyoj va talabalarini qondirishini istagini bildirish uchun, uni ifodalash madaniyatiga ega bo'lishi, buning uchun "Ijtimoiy davlat asoslari" modulini tayyorlash;

ijtimoiy sohani rivojlantirish uchun majmuaviy mezonlarni belgilash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa va takliflar. Ijtimoiy soha modelininng ijtimoiy-falsafiy refleksiyasini "Ijtimoiy soha – Ijtimoiy sohadagi real muammolar – Ijtimoiy soha muammolarini barataraf etish uchun resurslar – Sosial texnologiyalar" tarzida ifodalash orqali mumkin. Bu esa ijtimoiy mexanizmlarni joriy etish imkoniyatini berish bilan birga, aholini ijtimoiy birdamligini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Natijada:

ijtimoiy soha tizimida kechayotgan jarayonlar dinamikasini belgilab, sosial va innovasion texnologiyalarni joriy etish;

ijtimoiy soha institutlari va tashkilotlarini ichki differensiasiyasini ijtimoiy rivojlanish shkalasi bo'yicha tavsiflash;

hududlardagi real ijtimoiy muammolar asosida klassifikatorlarni ishlab chiqib, klasterli tahlilni amalga oshirishni ta'minlash imkonini beradi.

Mamlakatimizda ijtimoiy davlat asoslari barpo etilayotgan bir davrda Liberal ijtimoiy, Konservativ ijtimoiy, Sosial-demokratik kabi ijtimoiy siyosat modellarini paradigmaviy jihatlarini mental-madaniy xususiyatlarini inobatga olgan holda milliy ijtimoiy soha modelini takomillashtirish uchun tizimli tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Boldireva I.N. Filosofskiy analiz reflksii v sosialnix prosexsax / Avtoref... dis... kandidata filos... nauk. – M., 2012. – S.13.
2. Armington K. Institutionalising the Swiss welfare state // West European Politics. – 2001. – Vol. 24. – Issue 2. – P. 145–168.
3. Edara D. Biography of a Blunder: Base and Superstructure in Marx and Later. – Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016. –Rr.145.
4. Orexov A. Sosialnie nauki kak predmet filosofskogo i sosiologicheskogo diskursa. Monografiya. – M.: Infra, 2019. – S.68.
5. Ivanetska S.B., Galavda T.O. Social responsibility as a factor of ensuring of increasing the level and quality of life for the population // Economics, Management, law, Innovation strategy. 2016. S. 1. -Pr.19-22.
6. Swanson H., Collins A. Learning to Theorize in a Complex and Changing World. 2019, Foresight and STI Governance, vol. 13, no 2. - Pp. 98–106.
7. Sosialnaya filosofiya i filosofiya istorii: ucheb. posobie / Pod red. K.X. Momdjyana. – M.: INFRA-M, 2018. – S.210.
8. Alekseev P.V. Sosialnaya filosofiya: ucheb. posobie. – M.: OOO «TK Velbi», 2003. – S.126.
9. Swanson H., Collins A. Learning to Theorize in a Complex and Changing World. 2019, Foresight and STI Governance, vol. 13, no 2. - Pp. 98–106.
10. Morozova E.I. Metodologiya i metodi analiza sosialnix sistem. - M., 1995. – 321 s.
11. Fofanov V.P. Sosialnaya deyatelnost kak sistema. – Novosibirsk: Nauka, 1981. – S.56.
12. Edara D. Biography of a Blunder: Base and Superstructure in Marx and Later. – Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016. – Rr.215.
13. Smoleva E.O. Schaste i dengi: materialnie aspekti sub'ektivnogo blagopoluchiya // Problemi razvitiya territorii. 2020. №3 (107). - S.144-166.
14. Zarubina Yu.N., Serova E.A. Sosialnie problemi sovremennogo obshestva. - Yaroslavl: YarGU, 2018. - 36 s.
15. Stouner T. Informacionnoe bogatstvo: profil postindustrialnoy ekonomiki // Novaya texnokraticheskaya volna na Zapade. 1986. – S.401.
16. Goncharov Yu.M. Osnovi sosialnogo gosudarstva. – Barnaul: AltGTU, 2016. – 134 s.
17. Emirov N.D. Innovacionnie podxodi v upravlenii sosialnoy sferoy. - Sankt-Peterburg: Izd-vo Politehnicheskogo un-ta, 2011. – S.189.
18. <https://www.academia.edu/>

UDK: 303.02

Munirabonu RAXMONOVA,
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: rachmonova98@gmail.com

GulDPI Xorijiy tillar kafedrasi mudiri, PhD, dots. N.Abdukadirova taqrizi asosida

FILOLOGIYA YO'NALISHIDAGI TALABALARNING TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI BAHOLASHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) yo'nalishi talabalarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini baholashda qo'llanilgan so'rovnomma savollari tahlil qilingan. Bundan tashqari, adabiyotlar sharhi yordamida tanqidiy fikrlash tushunchasi, uning nazariy asoslari, hamda tanqidiy fikrlashni baholovchi savollar tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, filolog talabalar, baholash, sintez, tahlil qilish, nazariy va amaliy asoslar,

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING PHILOLOGY STUDENTS' CRITICAL THINKING SKILLS

Annotation

This article analyzes the survey questions used to assess the critical thinking skills of students majoring in Philology and Language Teaching (English). In addition, the concept of critical thinking, its theoretical foundations, and an analysis of questions aimed at assessing critical thinking are presented based on a review of relevant literature.

Key words: Critical thinking, philology students, assessing, synthesis, analysis, theoretical and practical foundations.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Аннотация

В статье анализируются вопросы анкеты, используемые для оценки навыков критического мышления у студентов специальности «Филология и преподавание иностранных языков (английский язык)». Кроме того, на основе обзора соответствующей литературы дается понятие критического мышления, его теоретические основы, а также анализ вопросов, направленных на оценку критического мышления.

Ключевые слова: Критическое мышление, студенты-филологи оценивание, синтез, анализ, теоретические и практические основы.

Kirish. Tanqidiy fikrlash ko'nikmasiga ega bo'lish bugungi kunda ta'limning barcha bosqichlarida muhim hisoblanadi. Filologiya – nafaqat til va adabiyotni o'rgatadigan, balki fikrlashni rivojlantiradigan sohadir. Tanqidiy fikrlash talabalarining til ko'nikmalarini rivojlantirishida muhim omil hisoblanadi. Chunki til o'rganish faqatgina yod olish va takrorlash orqali emas, balki ma'no chiqarish va uni aniq ifodalashga yo'naltirilgan jarayondir [1]. C.Namrik tanqidiy fikrlashni shakllantirish falsafa va psixologiya fanlari bilan bevosita bog'liqligi sababli, dalillar va mantiqiy xulosalarga asoslangan topshiriqlar berish orqali o'qituvchilar tanqidiy fikrlashni baholashlari lozim degan fikrni ilgari surgan. Bu orqali ular talabalar uchun tanqidiy fikrlovchi shaxsning ilk namunasi bo'la oladilar deb hisoblagan [2]. Shuningdek, tanqidiy fikrlash filologiya yo'nalishi talabalariga zamonaviy, lingvistik va madaniy ma'lumotlarni analiz, sintez qilishga ham yordam beradi. Talabalarni turli xil adabiy janrlar, lingvistik nazariyalar va madaniy ifodalar bilan tanishtirish orqali o'qituvchilar talabalarining intellektual va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun zamin yaratadilar.

Adabiyotlar tahlili. “Tanqidiy fikrlash” atamasiga ta'rif berilganda, uning falsafa va psixologiya fanlari bilan bog'liq ma'nolarini ham uchratish mumkin. Tanqidiy fikrlash — yunoncha “kritikos” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “baholay olish qobiliyati” degan ma'noni anglatadi. Bu tushunchaning asosi qadimgi yunon falsafasida, xususan, Suqrot, Platon va Aristotel kabi mutafakkirlarning asarlari

asosida paydo bo'lgan. “Tanqidiy fikrlash” atama sifatida esa XX asr boshlarida Jon Dyui tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan va shakllantirilgan [3]. Richard Pol va Linda Elder tanqidiy fikrlash bo'yicha eng ko'p samarali izlanish olib borgan hamda, tanqidiy fikrlash tashkiloti “Critical Thinking Foundation” asoschilari hisoblanadi [4]. Ular tanqidiy fikrlashni tafakkurni tahlil qilish va baholash san'ati bo'lib, fikrlashni takomillashtirish maqsadida amalga oshiriladi, natijada, tanqidiy fikrlash o'zini boshqaruvchi, o'zini tartibga soluvchi, o'zini nazorat qiluvchi va o'zini tuzatuvchi tafakkur jarayonidir, deb ta'riflashgan. Shu bois, yuqori darajadagi tafakkur turi bo'lgan tanqidiy fikrlash tizimli ravishda shakllantirilishi lozim deb hisoblashgan [5].

P.Fachioni 1990-yilda Delfi loyihasi asosida ishlab chiqilgan hisobotda tanqidiy fikrlashni quyidagicha ta'riflaydi: tanqidiy fikrlash – bu ma'lumot, dalil va kuzatuvlar asosida qaror qabul qilish va xulosa chiqarishga yo'naltirilgan, ongli, maqsadli va reflektiv fikrlashdir [6].

Tanqidiy fikrlashning eng asosiy shakllaridan biri talabalar ma'lumotni tahlil qilish, baholash, talqin qilish yoki sintez qilish vaqtida argument yaratadi, muammoni hal qilish yoki xulosaga kelish uchun ijodiy fikrlay olishadi. P.Fachioni tanqidiy fikrlashning quyidagi yettita turini aniqlagan: muammoni aniqlash, ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va tekshirish, kerakli ma'lumotni tanlash, o'zini o'zi baholash, xulosa qilish, xulosani tushuntirish [7].

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining oliy ta'lim muassasalarida tahsil olish jarayonida muhimligi xalqaro

tashkilotlar tomonidan amalga oshirilgan loyihalarda ham ta'kidlab o'tilgan. Masalan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti "The Organisation for Economic Co-operation and Development" (OECD) homiyligida olib borilgan Oliy ta'limda o'quv natijalarini baholash "The Assessment of Higher Education Learning Outcomes" (AaYELO) loyihasi doirasida tanqidiy fikrlash yuqori darajadagi asosiy kognitiv ko'nikma sifatida e'tirof etilgan [8].

Ishonchli va haqqoniy baholash vositalarisiz tanqidiy fikrlashni baholashda aniq va obyektiv yondashuvga erishish mushkul. Bu holat esa tadqiqotchilar va pedagoglarning talabalar tanqidiy fikrlash qobiliyatini ishonchli baholash imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi. Tanqidiy fikrlashi murakkab, ko'p qirrali kognitiv jarayon bo'lganligi sababli, uni baholashda yuqori darajadagi aniqlik va kontekstga moslik talab etiladi.

California Critical Thinking Skills Test (CCTST) — bu Piter Fachioni tomonidan 1990-yilda ishlab chiqilgan eng mashhur, standartlashtirilgan tanqidiy fikrlashni baholash vositalaridan biridir. U talabalar va mutaxassislarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini aniqlash va o'lchashda keng qo'llaniladi.

CCTST quyidagi asosiy komponentlarni baholaydi: Analysis (Tahlil qilish), Evaluation (Baholash), Inference (Xulosa chiqarish), Interpretation (Talqin qilish), Explanation (Izoh berish), Inductive and deductive reasoning (Induktiv va deduktiv fikrlash). Ushbu test talabalarni aniq savollar yordamida real hayotdagi vaziyatlarga nisbatan qanday fikrlashi va xulosa chiqarishini tahlil qiladi. Baholash natijalari o'qituvchilarga talabalar fikrlash qobiliyatining zaif va kuchli tomonlarini aniqlash imkonini beradi [9].

Tanqidiy fikrlashni baholovchi ishonchli manbalardan yana biri Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal bo'lib, eng keng tarqalgan, psixometrik asoslangan tanqidiy fikrlashni baholash vositalaridan biridir. Ushbu test birinchi marta 1925-yilda Gudvin Uatson va Edvard M.Gleyzr tomonidan ishlab chiqilgan va keyinchalik zamonaviy ehtiyojlar asosida takomillashtirilgan. WGCTHA quyidagi besh asosiy tanqidiy fikrlash ko'nikmasini o'lchaydi: Inference – dalillardan asosli xulosa chiqarish, Recognition of Assumptions – yashirin taxminlarni aniqlash, Deduction – umumiy qoidalardan xulosa chiqarish, Interpretation – ma'lumotni tahlil va talqin qilish, Evaluation of Arguments – argumentlarni baholash (mantiqiy kuchini aniqlash) [10].

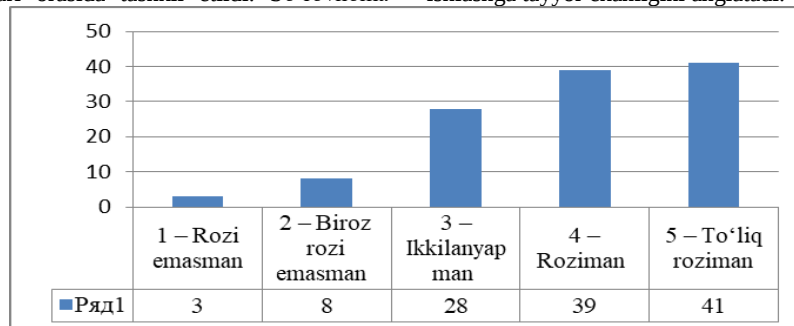
Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini baholashga qaratilgan savollar ilgari o'rganilgan ilmiy manbalar, xususan P.Fachioni, R.Paul va L.Elder, hamda Watson-Glaser tomonidan ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlarga tayanib tuzildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida so'rovnoma asosidagi miqdoriy tahlil tanlandi. So'rovnoma Guliston davlat universiteti Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) yo'nalishida tahsil olayotgan 1-va 2-bosqich talabalari orasida tashkil etildi. So'rovnoma

savollari Likert shkalasi asosida tuzilib, talabalar talabalar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini baholash maqsadida 1 dan 5 gacha bo'lgan Likert shkalasi asosida fikrlarga nisbatan rozilik darajasini bildirishi so'raldi. Bu yondashuv orqali ularning tahlil qilish, baholash, asoslash, dalillash, ma'lumotni sintez qilish, mantiqiy fikrlash, qaror qabul qilish va yashirin ma'nolarni ilg'ash kabi tanqidiy fikrlashga oid muhim komponentlari aniqlab olindi. (1 – rozi emasman, 2-biroz rozi emasman, 3-ikkilanyabman, 4-roziman, 5 – to'liq roziman). To'plangan ma'lumotlar statistik jihatdan umumlashtirilib, tanqidiy fikrlash darajasini baholash va tahlil qilish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotning maqsadi talabalar orasida tanqidiy fikrlash ko'nikmalari qay darajada shakllanganligini aniqlashdan iborat bo'ldi. So'rovnoma boshida talabalarining gender tarkibi, til darajasi va yo'nalishni tanlash sabablari o'rganildi. Natijalarga ko'ra, so'rovnomada jami 119 nafar talaba ishtirok etdi. Universitetda 2022-2023-o'quv yili uchun Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) yo'nalishiga qabul bo'lmaganligi va 4-bosqich talablari pedagogik amaliyot o'tayotganligi sababli, 85 nafar (71,4%) 1-kurs, 34 nafar (28,6%) 2-kurs talabalari tajriba-sinov ishlariga jalb qilindi. Respondentlarning katta qismini ayol talabalar tashkil etib, ular 110 nafar (92,4%)ni, erkaklar esa 9 nafar (7,6%)ni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich ushbu yo'nalish talabalar orasida gender tengsizlik mavjudligini ko'rsatadi va natijalarni talaba ayollar qarashlari ustuvor bo'lgan kontekstda talqin etishni taqozo etadi.

Shuningdek, so'rovnoma boshida talabalardan nima uchun ushbu yo'nalishni tanlagani so'raldi. Jumladan, 67 nafar talaba (56,3%) yo'nalishni tanlashiga shaxsiy qiziqishi sabab bo'lganini ta'kidlagan bo'lsa, 49 nafari (41,2%) kelajakdagi kasbiy imkoniyatlarni asosiy omil sifatida ko'rsatgan. Shu bilan birga, faqat 1 nafari talaba (0,8%) boshqalarning tavsiyasi, boshqa sabablar yoki muntazam ish o'rining mavjudligini tanlov sababi sifatida qayd etgan. Bu natijalar talabalarining yo'nalish tanlashidagi qarorlariga asosan shaxsiy qiziqish va kelajakdagi kasbiy maqsadlar ta'sir qilayotganini ko'rsatadi.

Talabalar tomonidan ingliz tilini bilish darajasi quyidagicha ko'rsatilgan: 119 nafar ishtirokchining 100 nafari (84%) o'zini O'rta-yuqori (B2) darajada deb baholagan. O'rta (B1) darajasida ekanini bildirganlar soni 11 nafari (9,2%) tashkil etgan. C1 va undan yuqori darajadagi bilimga ega ekanini bildirganlar esa 6 nafar (5%) bo'lib, bu yuqori til kompetensiyasiga ega talabalar ulushi nisbatan kamligini ko'rsatadi. Faqat 2 nafar ishtirokchi (1,7%) o'zining til darajasini bilmasligini bildirgan. Ushbu taqsimotdan ko'rinadiki, talabalarining katta qismi ingliz tilini erkin muloqot va matn tushunish darajasida biladi (B2), bu esa talabalar tanqidiy fikrlashni talab qiladigan materiallar ustida ishlashga tayyor ekanligini anglatadi.

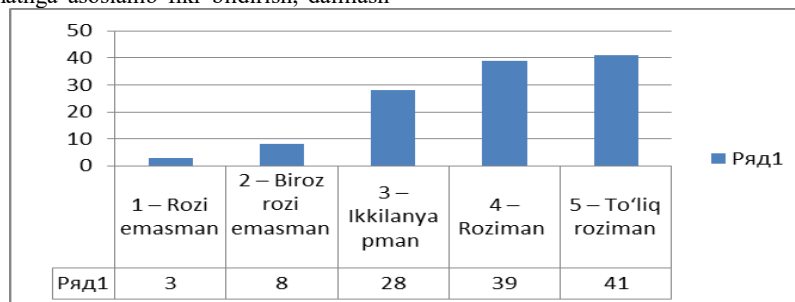

1-rasm. Talabalarning tahlil qilish ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Diagrammada aks etgan natijalar, ushbu kognitiv ko'nikma talabalar orasida qanday shakllanganini aniqlashga yordam beradi. Talabalar o'zlarining o'qilgan matndagi asosiy g'oyani aniqlay olish qobiliyatlarini baholashda ko'pchilik yuqori darajada

rozilik bildirgan. Bu esa ularning matn mazmunini tushunish, asosiy fikrni ajrata olish va axborotni saralash kabi muhim kognitiv ko'nikmalarga ega ekanligidan dalolat beradi. Talabalarining asoslash va dalillash qobiliyatlarini baholash maqsadida ularga "O'qiganim haqida fikrimni asoslab yozib bera olaman" degan bayonot taqdim etilib, talabalar tomonidan o'qilgan matnga asosan fikr bildirish, dalillash

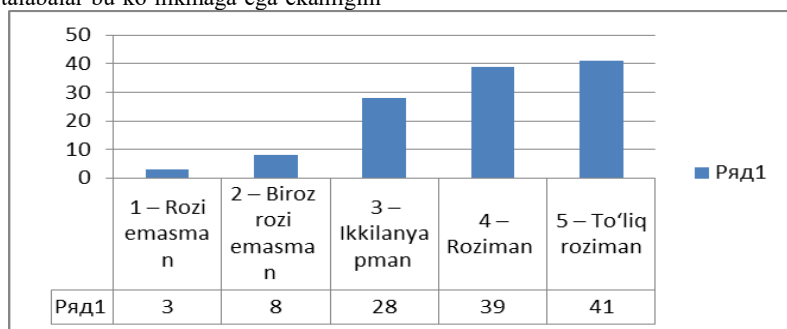
va mantiqiy asos keltirishga bo'lgan tayyorgarlik darajasi aniqlab olindi. Natijalar, ko'plab talabalar ushbu ko'nikmaga ega ekanligini ko'rsatgan bo'lib, bu ularning o'qilgan axborotni shunchaki qayta aytish emas, balki mustaqil fikr yuritish orqali tahliliy yozma ifoda qilishga intilayotganini anglatadi.

3-rasm. Talabalarining ma'lumotni sintez qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Talabalarining ma'lumotni sintez qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini baholash maqsadida ularga "Qaror qabul qilishdan oldin bir nechta manbalarni o'rganaman va taqqoslayman" degan bayonot taqdim etildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik talabalar bu ko'nikmaga ega ekanligini

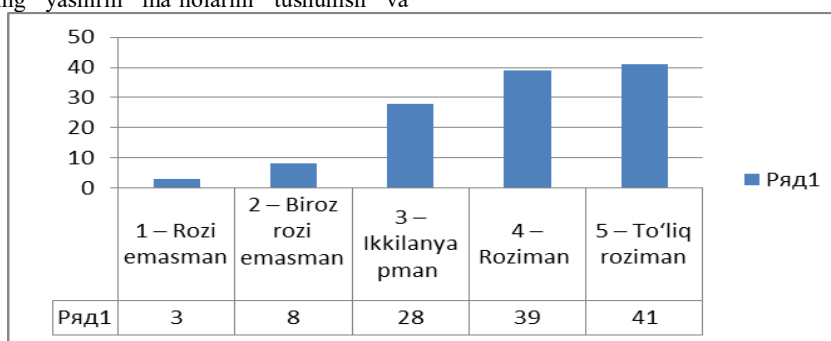
bildirgan bo'lib, bu ularning shoshilmasdan, dalillarga asoslangan va tafakkurga tayanuvchi qarorlar chiqarishga moyilligini anglatadi. Bunday yondashuv esa tanqidiy fikrlashning rivojlangan shakllaridan biri hisoblanadi.

4-rasm. Talabalarining yashirin ma'nolarni anglash va taxminlarni aniqlash ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Talabalarining yashirin ma'nolarni ilg'ash va taxmini mazmunni aniqlash ko'nikmalarini baholash maqsadida ularga "Muloqot yoki matndagi yashirin taxminlarni aniqlay olaman" degan fikr taqdim etildi. Bu orqali talabalar kontekstdagi noaniq, bilvosita yoki bilvosita tarzda berilgan ma'lumotlarni anglash, muloqotning yashirin ma'nolarini tushunish va

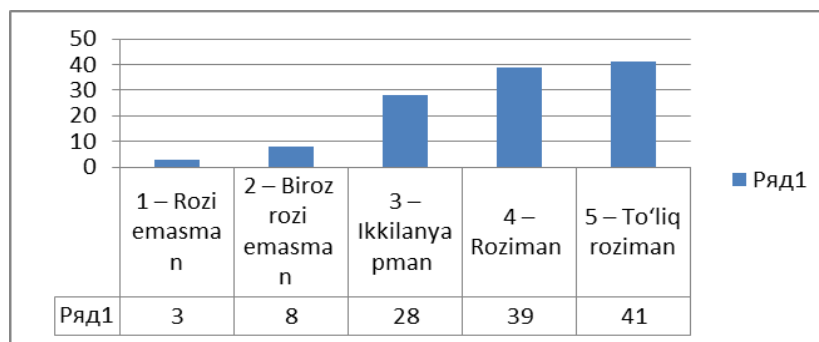
taxmin qilish salohiyatini qanday baholashlarini aniqlash imkoniyati yaratildi. So'rovnomalar natijalari shuni talabalar o'qilgan yoki tinglangan materiallarda yashirin g'oyalarni anglashga intilishlarini, semantik va pragmatik tahlil qilishga moyilligini anglatadi.

5-rasm. Talabalarining tanqidiy baholash ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Talabalarining tanqidiy baholash ko'nikmalarini aniqlash maqsadida ularga "Hech bir ma'lumotni isbotsiz qabul qilmayman" degan fikr taqdim etildi. Ushbu fikr talabalar axborotni tanqidiy tahlil qilishga, uni shubha ostiga olishga va dalillilikka asoslangan yondashuvni qo'llashga qanchalik tayyor ekanligini aniqlashga xizmat qiladi. Olingan

natijalar talabalarining aksariyati berilgan fikrga ijobiy munosabat bildirganini ko'rsatdi. Bu esa ularning har qanday ma'lumotni avtomatik ravishda qabul qilmay, balki uni isbot, dalil va kontekst asosida baholashga intilishlarini anglatadi. Mazkur ko'nikma tanqidiy fikrlashning markaziy elementi bo'lib, talabalar faol, mustaqil va reflektiv o'quvchi sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

6-rasm. Talabalarning mantiqiy fikrlash va xulosalash ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Talabalarning aniq dalillarga asoslanib mantiqiy fikrlash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini baholash maqsadida ularga “Mavjud dalillarga asoslanib mantiqiy xulosalar chiqara olaman” degan fikr taqdim etildi. Bu orqali talabalarning faktlar, dalillar va kuzatuvlar asosida asosli fikr yuritish qobiliyati baholandi. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik talabalar ushbu bayonotga yuqori darajada rozilik bildirgan. Bu esa ularning fikrlash jarayonida intuitiv yondashuvdan ko'ra mantiq, tahlil va asoslangan dalillarga tayanishga moyilligini anglatadi. Ushbu ko'nikma tanqidiy fikrlashning funksional va natijaviy jihatlarini tashkil qiladi hamda o'qilgan materialga nisbatan ongli va asosli fikr bildirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Ushbu maqolada filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili)o'qitish yo'nalishidagi talabalar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini baholashning nazariy va amaliy asoslari yoritildi. Adabiyotlar sharhi orqali tanqidiy fikrlashning mohiyati, tarixiy ildizlari hamda asosiy shakllari tahlil qilindi. Shuningdek, P. Fachioni, R. Paul va L. Elder,

Watson-Glaser kabi yetakchi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy modellarga asoslangan baholash mezonlari o'rganildi. Empirik tadqiqot natijalari talabalar orasida tanqidiy fikrlashning ba'zi komponentlari — xususan, matnni tahlil qilish, asosiy g'oyani aniqlash, fikrni asoslash, mantiqiy xulosa chiqarish yetarli darajada shakllanganini ko'rsatdi. Biroq ayrim yuqori kognitiv ko'nikmalar, masalan, yashirin taxminlarni aniqlash yoki murakkab argumentlarni baholashda talabalar nisbatan qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Taklif sifatida shuni aytish joizki, oliy ta'lim muassasalarining filologiya yo'nalishlari o'quv dasturlariga tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus modul yoki fanlar kiritilishi lozim. Tanqidiy fikrlash faqat til va adabiyot darslarida emas, balki tarix, falsafa, madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan integratsiyalashgan holda o'rgatilsa, yanada samarali bo'lardi. Ushbu tadqiqot faqatgina 1-2-kurs talabalariga qaratilgan bo'lsa-da, kelgusida barcha bosqichlar, turli universitetlar hamda boshqa mutaxassisliklardagi talabalar qamrab olingan holda solishtirma tadqiqotlar o'tkazilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Tosuncuoglu, I. (2018). Place of Critical Thinking in EFL. *International Journal of Higher Education*, 7(4), 26-32.
2. Numrich, C. (2011b). Critical Thinking part 2: The importance of Critical Thinking. In Pearson ELT. Pearson Longman.
3. Dewey, J. (1933). *How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. Boston: D.C. Heath.
4. <https://www.criticalthinking.org/>
5. Paul, R., & Elder, L. (2007). *The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts & Tools*. Foundation Critical Thinking.
6. Facione, P.A. (1990). “The Delphi Report” Critical thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. California Academic Press.
7. Facione, P. A. (2011). *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts* (7th ed.). Insight Assessment.
8. OECD. (2012). *Assessment of Higher Education Learning Outcomes: Feasibility Study Report. Volume 1 – Design and Implementation*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264190597-en>
9. Facione, Peter. (1990). *The California Critical Thinking Skills Test: College Level Experimental Validation and Content Validity*.
10. Watson, G., & Glaser, E. M. (2002). *Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal Manual (Form S and Form A)*. Pearson Assessments.

UDK:159.9.018.2

Xalida RUXIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti professori, p.f.n
E-mail: ruxiyeva@mail.ru

"Qo'qon universiteti" Andijon filiali dotsenti, PhD X.Salaxidinova taqrizi asosida

TEACHER IMAGE AND PSYCHOLOGICAL COMPETENCES IN EDUCATION: INNOVATIVE APPROACHES AND PROPOSALS

Annotation

This article discusses the formation of a modern pedagogical image, its psychological, social and professional significance. Also, based on the best practices of Russia, Uzbekistan and Western countries (USA, Finland, Japan), the requirements for the pedagogical image, the content and essence of these requirements and their application in practice are analyzed. In conclusion, scientifically based proposals are made for the formation of an effective pedagogical image.

Key words: Psychological stability, social identification, empathy and educational role, professional independence, PR and image in education, pedagogical image, professional identity, psychological competence.

ИМИДЖ УЧИТЕЛЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КОМПЕТЕНЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы формирования современного педагогического имиджа, его психологическое, социальное и профессиональное значение. Также на основе передового опыта России, Узбекистана и западных стран (США, Финляндии, Японии) анализируются требования к педагогическому имиджу, содержание и сущность этих требований и их применение на практике. В заключении вносятся научно обоснованные предложения по формированию эффективного педагогического имиджа.

Ключевые слова: Психологическая устойчивость, социальная идентификация, эмпатия и образовательная роль, профессиональная независимость, связи с общественностью и имидж в образовании, педагогический имидж, профессиональная идентичность, психологическая компетентность.

TA'LIMDA PEDAGOG IMIDJI VA PSIXOLOGIK KOMPETENSIYALAR: INNOVATSION YONDASHUVLAR VA TAKLIFLAR

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy pedagog imidjining shakllanishi, uning psixologik, ijtimoiy va kasbiy ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, Rossiya, O'zbekiston hamda G'arb davlatlaridagi (AQSh, Finlyandiya, Yaponiya) ilg'or tajribalar asosida pedagog imidjiga qo'yiladigan talablar, bu talablarning mazmun-mohiyati va amaliyotga tatbiqi tahlil qilinadi. Xulosada esa samarali pedagogik imidjni shakllantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Psixologik barqarorlik, ijtimoiy identifikatsiya, empatiya va tarbiyaviy rol, kasbiy mustaqillik, ta'limda PR va imidj, pedagog imidji, kasbiy identitet, psixologik kompetensiya.

Kirish. Hozirgi globallashuv va axborot asrida ta'lim sifatining yuksalishi bevosita o'qituvchi shaxsi va uning imidjiga bog'liq chunki, pedagog imidji nafaqat tashqi ko'rinish, balki shaxsiy madaniyat, kasbiy kompetensiya, axloqiy qadriyatlar va kommunikativ qobiliyatlarning uyg'unlashgan ifodasidir. Shuning uchun bu jarayon pedagog shaxsining ta'lim sifatiga va yosh avlodga o'z ta'sirini belgilaydi.

Zamonaviy jamiyatda ta'lim sifati nafaqat o'quv dasturlarining mazmuni yoki texnik jihozlanish darajasi bilan, balki bu jarayonni amalga oshirayotgan pedagog shaxsining kasbiy mahorati, shaxsiy fazilatlar va jamiyat oldidagi obro'si bilan chambarchas bog'liqdir. Imidj – bu pedagogning tashqi ko'rinishi, muomalasi, nutqi, estetik didi va ayni paytda uning ichki dunyosi, kasbiy kompetensiyasi, qadriyatlar va axloqiy prinsiplarining ifodasidir.

Shu sababli zamonaviy pedagog imidji haqida so'z borganda, biz shunchaki qanday kiyinish yoki qanday gapirish kerakligi haqida emas, balki o'qituvchining jamiyatdagi o'rni, yosh avlod ongiga ta'siri va kasbiy imidj orqali ta'lim sifatini qanday oshirish mumkinligi haqida gapiramiz.

Pedagog faqat bilim beruvchi emas, balki yoshlar uchun namunal shaxs, yo'lko'rsatuvchi va ijtimoiy ongini shakllantiruvchi kuchdir. Bugungi kunda zamonaviy o'qituvchidan nafaqat o'z fanini puxta bilish, balki psixologik barqarorlik, raqamli savodxonlik, kommunikativ qobiliyat va liderlik fazilatlar kabi keng ko'lamli kompetensiyalar talab etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy pedagog imidji masalasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar ko'plab sohalarda o'rganilgan, jumladan pedagogika, psixologiya, sosiologiya va kommunikatsiya nazariyasida keng tadqiqotlar olib borilgan. So'ngi yillarda pedagog imidji tushunchasiga yondashuvlar turlicha bo'lib, asosan uning psixologik, ijtimoiy va kasbiy jihatlari chuqur tahlil qilinmoqda. Masalan, Rossiyalik tadqiqotchilar T.M. Gulaeva va S.A. Romanova (2018) o'z asarlarida kausal yondashuvni ilgari surib, pedagog imidji ichki va tashqi omillar (madaniyat, axloq, ijtimoiy muhit) ta'sirida shakllanishini asoslab berganlar. Ularning fikricha, o'qituvchi imidji bu doimiy o'zgaruvchan jarayon bo'lib, shaxsiy va kasbiy taraqqiyot bilan uzviy bog'liqdur.

Uzoq g'arb tadqiqotchilaridan Hargreaves va Fullan (2012), o'qituvchilarning professional kapital tushunchasini

ilgari surib, imidjning asosiy komponentlarini insoniy kapital (bilim va ko'nikmalar), ijtimoiy kapital (jamoalar bilan ishlash) va qaror qabul qilishdagi avtonomiya bilan bog'laganlar. Ularning yondashuvi pedagog shaxsini faqat bilim yetkazuvchi emas, balki jamiyatdagi lider sifatida tasvirlaydi.

OECD tomonidan o'tkazilgan xalqaro TALIS tadqiqotlari (2021) Finlyandiya, Yaponiya va AQShda o'qituvchilarning ijtimoiy maqomi, kasbiy mustaqilligi va PR faoliyatining pedagog imidjiga kuchli ta'sir ko'rsatishini aniqlagan. Bu holat zamonaviy ta'limda shaxsiy brend va ommaviy axborot vositalari orqali shakllanayotgan imidjning dolzarbligini ko'rsatadi.

Mamlakatimizda ham so'ngi yillarda pedagog imidji masalasiga ilmiy e'tibor ortmoqda. Sh. Abdullaeva (2020) o'z tadqiqotlarida imidjni ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'lab tahlil qilgan. U o'qituvchi shaxsiyatining jamiyatdagi o'rni, axloqiy qadriyatlar va pedagogik etika bilan uyg'un bo'lishi lozimligini ta'kidlagan.

Shuningdek, Yaponiya va Finlyandiya tajribasida o'qituvchi nafaqat kasbiy bilim egasi, balki axloqiy yetakchi va ijtimoiy mas'ul shaxs sifatida qaraladi. Kariya (2017) Yapon ta'lim tizimidagi axloqiy tartib-intizom va pedagogning ijtimoiy nufuzini bir-biriga bog'lab o'rganadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bu maqolada pedagog imidji masalasiga ilmiy yondashuvlar asosida qaraladi, shuningdek, O'zbekiston, Rossiya va G'arb davlatlari tajribasi o'rganiladi. Asosiy maqsad – pedagog imidjini shakllantirish jarayonida qo'llanishi mumkin bo'lgan samarali mexanizmlar va yondashuvlarni aniqlashdir.

Zamonaviy ilmiy manbalarda pedagog imidjiga turlicha yondashuvlar mavjud:

Kauzal yondashuv (T.M. Gulaeva va S.A. Romanova): pedagog imidji sabab-oqibatli aloqalar asosida shakllanadi, ya'ni ichki va tashqi omillar ta'sirida o'zgaradi.

Ichki-tashqi uyg'unlik (S.I. Gluhix): imidj faqat tashqi obraz emas, balki ichki "men" konsepsiyasi bilan uyg'unlashgan holatdadir.

Psixologik-kommunikativ yondashuv: nutq, mimika, xatti-harakatlar, estetik ko'rinish orqali pedagog o'quvchiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Axloqiy-aksiologik yondashuv: pedagog – bu ma'naviyat, adolat, vijdon va bilim timsolidir.

Tahlil va natijalar. Quyidagi jadvalda zamonaviy pedagog imidji tushunchasiga oid turli nazariy yondashuvlar asosida O'zbekiston va rivojlangan xorijiy mamlakatlar, jumladan AQSH, Finlyandiya va Yaponiya tajribasi qiyosiy tahlil qilinadi. Unda pedagog imidjining shakllanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, shuningdek, madaniy, axloqiy, psixologik va kommunikativ komponentlar alohida ko'rib chiqiladi.

Bilamizki, har bir mamlakatda pedagog imidjiga nisbatan yondashuvlar o'ziga xos ijtimoiy qadriyatlar, madaniy an'analar va ta'lim tizimining ichki tuzilishiga bog'liq holda shakllanadi. Bu yondashuvlar o'qituvchining jamiyatdagi mavqeiga, kasbiy erkinligiga va tarbiyaviy ta'siriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Pedagog shaxsiyatining nufuzi, axloqiy tamoyillari va ijtimoiy ongni shakllantirishdagi roli har bir davlatda ta'lim siyosati orqali belgilanadi hamda imidjning shakllanishida muhim o'rin tutadi.

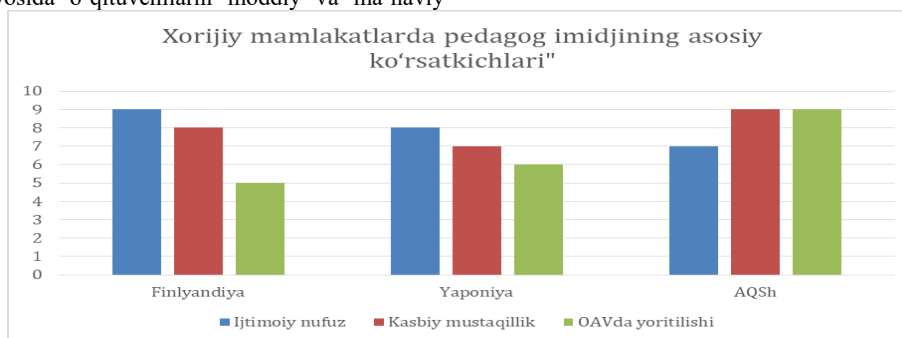
1-jadval

Pedagog imidji: nazariy asoslar va solishtirma tahlil

Nazariy yondashuv	O'zbekistonda aks etishi	Xorijiy davlatlar tajribasi (AQSh, Finlyandiya, Yaponiya)
Kauzal yondashuv	Ichki va tashqi omillar (madaniyat, axloq, bilim) pedagog imidjiga ta'sir etadi	Finlyandiya – mustaqillik va ijtimoiy ishonch asosida imidj shakllanadi
Ichki-tashqi uyg'unlik	Ichki "men" va tashqi obraz uyg'un bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi	Yaponiyada bu uyg'unlik madaniyat va intizom orqali ta'minlanadi
Psixologik-kommunikativ yondashuv	Nutq madaniyati, mimika, tashqi ko'rinish orqali ta'sirga katta urg'u beriladi	AQShda bu yondashuv PR, brending va ijtimoiy tarmoqlar orqali kuchli ifodalanadi
Axloqiy-aksiologik yondashuv	Imidjda vijdon, ma'naviyat, kasbiy etika muhim o'rin tutadi	Yaponiyada – axloqiy poklik va jamiyatga xizmat qilish asosiy qadriyat sifatida qaraladi

Pedagogning ijobiy imidji – bu ta'lim muassasasining obro'si, o'quvchilarning unga bo'lgan ishonchi va yosh avlodning ushbu kasbga qiziqishi bilan bog'liqdir. Shu bois, respublika miqyosida o'qituvchilarni moddiy va ma'naviy

qo'llab-quvvatlash, kasbiy o'sishni rag'batlantirish, ijtimoiy tarmoqlarda ularning faoliyatini yoritish orqali musbat imidj yaratish strategiyasi amalga oshirilmoqda.

1-rasm. Xorijiy mamlakatlarda pedagog imidjining asosiy ko'rsatkichlari"

Quyidagi diagrammada Finlyandiya, Yaponiya va AQShda pedagog imidjining uchta asosiy ko'rsatkichi – ijtimoiy nufuz (jamiyatdagi obro'si), kasbiy mustaqillik (qarorlar qabul qilishdagi erkinlik) va OAVda yoritilishi (ijtimoiy tarmoqlarda va ommaviy axborot vositalarida pedagog shaxsining ijobiy ko'rinishi) solishtirilgan.

Diagramma tahlili shuni ko'rsatadiki, Finlyandiya o'qituvchilik kasbiga bo'lgan ijtimoiy ishonch nihoyatda yuqori bo'lib, bu pedagog imidjining barqaror shakllanishiga

xizmat qiladi. Yaponiya tajribasida esa intizom, axloqiylik va madaniy qadriyatlarga asoslangan yondashuv o'qituvchining jamiyatdagi ijobiy qiyofasini mustahkamlaydi. AQShda esa pedagog imidji shaxsiy brend, ommaviy axborot vositalari orqali PR yuritish va jamoatchilik bilan faol aloqada bo'lish orqali shakllanadi. Bu omillar har bir mamlakatda pedagog imidjining madaniy, psixologik va ijtimoiy asoslar bilan bog'liqligini ochib beradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogning imidji nafaqat tashqi ko'rinish yoki kasbiy tayyorgarlik darajasi bilan, balki uning psixologik barqarorligi, kommunikativ salohiyati va shaxsiy brendi bilan bevosita bog'liqdir. Psixologik yondashuv nuqtayi nazaridan qaralganda, pedagog imidji — bu o'qituvchining o'z-o'zini anglash darajasi, ijtimoiy rolini qanchalik to'g'ri idrok etishi, professional motivatsiyasi va emotsional intellekti bilan aniqlanadi.

Quyida Finlyandiya, Yaponiya va AQSH misolida pedagog imidjining psixologik va tizimli omillari integratsiyalashgan tahlili keltiriladi.

2-jadval

Ijtimoiy nufuz, kasbiy mustaqillik va OAVda yoritilish – o'qituvchining psixologik holati va ijtimoiy identifikatsiyasi

Davlat	Ijtimoiy nufuz	Kasbiy mustaqillik	OAVda yoritilishi	Psixologik ta'sir
Finlyandiya	9	8	5	Ichki motivatsiya va ijtimoiy tasdiq
Yaponiya	8	7	6	Axloqiy o'zini anglash va intizomga asoslangan identitet
AQSh	7	9	9	Shaxsiy brend, tashabbuskorlik va emotsional liderlik

Bu jadvalda shuni ko'rishimiz mumkinki, imidj ko'rsatkichlari pedagogning ichki psixologik holati, kasbiy identiteti va ijtimoiy o'zini anglashiga bevosita ta'sir qiladi. O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ushbu integratsiyalashgan

3-jadval

Imidj ko'rsatkichlari pedagogning ichki psixologik holati, kasbiy identiteti va ijtimoiy o'zini anglashiga bevosita ta'siri

Ko'rsatkichlar	O'zbekiston	Xorijiy davlatlar (Finlyandiya, Yaponiya, AQSh)
Jamiyatdagi obro'si	Ortiqcha byurokratiya tufayli ijtimoiy e'tirof sust, lekin so'nggi yillarda ijobiy dinamika bor	Eng yuqori ijtimoiy hurmatga sazovor kasb (ayniqsa Finlyandiya)
Kasbiy mustaqillik	Dars jadvallarga qat'iy bog'liq, mustaqil qaror qabul qilish cheklangan	Pedagog o'z darsini erkin tashkil qiladi (AQSh va Finlyandiya)
Axloqiy va madaniy talablar	Milliy qadriyatlarga asoslangan, lekin amaliy jihatdan to'liq bajarilishi murakkab	Yaponiyada axloqiylik eng muhim mezon, Finlyandiya ham bu kuchli
OAV va ijtimoiy tarmoqlarda imidj	Rasmiy bayramlar va mukofotlar bilan cheklangan, shaxsiy brend ko'tarilmagan	O'qituvchi faol PR olib boradi, shaxsiy brendi rivojlangan
Ta'limda o'qituvchining roli	Asosan bilim beruvchilik roli ustuvor, tarbiyaviy rol orqa planda	Yosh avlodga ta'sir ko'rsatish, innovatsiyalar joriy etish vazifasi bor
Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi	Ish haqi va rag'batlantirishda yetarli farq yo'q	Davlat tomonidan har tomonlama moddiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlanadi
Innovatsion yondashuvlar	Raqamli texnologiyalar joriy etilmoqda, lekin sekin sur'atda	STEM va boshqa ilg'or metodlar faol joriy etilgan
Kasbiy rivojlanishga e'tibor	Kasbiy malaka oshirish ko'proq rasmiy va majburiy xarakterda	Professional rivojlanish imkoniyatlari mavjud

Zamonaviy pedagog imidjining rivoji quyidagi natijalarni ta'minlaydi:

Pedagogning o'z-o'zini rivojlantirishga rag'batini oshiradi;

Ta'lim jarayonining sifatini yuksaltiradi;

Yosh avlodning kasbga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantiradi;

Ta'lim muassasasining ijtimoiy nufuzini oshiradi.

Yuqorida keltirilgan solishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston ta'lim tizimi hali ham an'anaviy yondashuvlar doirasida qolayotgan bo'lsa, xorijiy davlatlar, ayniqsa Finlyandiya, Yaponiya va AQSH, pedagog imidjini jamiyat taraqqiyoti va innovatsion rivojlanish bilan chambarchas bog'lagan.

Xulosa va takliflar. Pedagogning jamiyatdagi obro'si, mustaqil qaror qabul qilishi, innovatsion yondashuvlardan foydalana olishi, va eng muhimi, shaxsiy brendini shakllantira olishi xorijda juda yuqori darajada yo'lga qo'yilgan.

O'zbekistonda esa bu borada hali ko'plab islohotlar kutilmoqda. Ta'lim sohasida olib borilayotgan yangilanishlar, jumladan, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi, raqamli savodxonlik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan loyihalar, muhim bosqichdir.

Ammo bu tashabbuslar pedagog imidjini jamiyat miqyosida to'liq shakllantirish uchun yetarli darajada ta'sir ko'rsata olmayapti. Shu sababli, o'qituvchilarni har

Finlyandiya o'qituvchilar jamiyatdagi eng yuqori ijtimoiy nufuzga ega kasb egalari hisoblanadi. Buning psixologik asosini jamiyatning o'qituvchiga bo'lgan chuqur ishonchi, o'qituvchining o'z kasbini tanlaganlikdagi ongli yondashuvi, o'zini kasbiy jihatdan amalga oshirishga bo'lgan ichki ehtiyoji tashkil etadi. Ular mustaqil ravishda darsni rejalashtiradi, bu esa ularda kasbiy avtonomiya va ijobiy "Men" konsepsiyasini rivojlantiradi. Bu jarayon, o'z navbatida, o'qituvchining ijtimoiy o'zini anglashini kuchaytiradi va doimiy o'z-o'zini rivojlantirishga undaydi. Bu yondashuv psixologik jihatdan o'qituvchining o'z vazifasini jamiyatga xizmat qilish deb tushinishiga olib keladi.

psixologik model muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchining faqat tashqi emas, balki ichki ruhiy tayyorgarligini ham rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning faoliyatini ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarida tizimli ravishda yoritish, kasbiy erkinlikni oshirish va shaxsiy brendni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatini mustahkamlash dolzarbdir. Aynan kuchli, ijobiy shakllangan pedagogik imidj zamonaviy, sifatli va barqaror ta'lim tizimining muhim tayanchi hamda rivojlanish kafolati sifatida xizmat qiladi.

Takliflarimiz quidagilardan iborat:

Kasbiy identitet va shaxsiy brendni shakllantirish: Pedagoglar uchun treninglar, o'zini anglash va psixologik tayyorgarlik kurslari tashkil etish.

Kasbiy mustaqillikni oshirish: O'qituvchilarga o'quv jarayonini erkin rejalashtirish, metod tanlashda avtonomiya berish tizimini joriy etish.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish: Pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish orqali ular ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy imidjini rivojlantirishga sharoit yaratish.

Ijtimoiy e'tirofni kuchaytirish: Davlat va jamiyat tomonidan pedagog mehnatini keng yoritish, taqdirlash, targ'ib qilish mexanizmlarini kuchaytirish.

Xorijiy tajribalardan mos jihatlarni integratsiya qilish: Finlyandiya va Yaponiya tajribasidagi axloqiy va madaniy yondashuvlarni milliy kontekstga moslashtirib, imidj siyosatini shakllantirish.

Ijtimoiy tarmoqlarda faollikni rag'batlantirish: monitoring qilib, ilg'or tajribalarni ommalashtirish.
O'qituvchilarning ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatini

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева, Ш. (2020). Педагог имиджи ва ижтимоий-маданий омиллар. Тошкент: ЎзРФА нашриёти.
2. Гулаева, Т.М., & Романова, С.А. (2018). Имидж педагога: теория и практика формирования. Москва: Просвещение.
3. Glukhikh, S.I. (2019). Psychological aspects of teacher image formation. *Journal of Educational Psychology*, 12(3), 122–130.
4. OECD (2021). *Teachers and School Leaders as Valued Professionals: International Survey Results from TALIS*. Paris: OECD Publishing.
5. Ruxiyeva.X.A. Voyaga etmaganlar jinoyati va o'z joniga qasd qilishning psixoprofilaktikasi. 2021.-360 b. "Toshkent" "Tafakkur tomchilari"
6. Kariya, T. (2017). *Japanese Education and Teacher Professionalism: Moral Order and Discipline in School Culture*. Tokyo University Press.
7. Salakhidinova, K. (2024). Psychological Features of the Formation of Fine Arts Motives in Preschool Children. *SPAST Reports*, 1(1).

UDK:378.1

Shoira SADIKOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: shoirasadikova45@gmail.com.

CHDPU professori v.b., p.f.d M.Raxmanova taqrizi asosida

OPTIMIZATION OF THE PROCESS OF PREPARING UNIVERSITY STUDENTS FOR TEACHING ACTIVITIES

Annotation

The article examines the issues of optimizing the process of preparing university students for pedagogical activity, scientifically substantiates theoretical and practical aspects of optimization, the main methodological requirements for optimizing the pedagogical system, optimization criteria in the educational process, and optimization opportunities for the teacher. The article also discusses the importance of personal qualities of a teacher in optimizing the learning process.

Key words: Optimization, optimization of the educational process, theoretical foundations of optimization of the educational process, methodological foundations of optimization of the educational process, criteria for optimization of the educational process, possibilities for optimization of the educational process.

ОПТИМИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ УНИВЕРСИТЕТА К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы оптимизации процесса подготовки студентов университета к педагогической деятельности, научно обоснованы теоретические и практические аспекты оптимизации, основные методологические требования оптимизации педагогической системы, критерии оптимизации в образовательном процессе, возможности оптимизации для педагога. В статье также обсуждается значение личностных качеств педагога в оптимизации процесса обучения.

Ключевые слова: Оптимизация, оптимизация образовательного процесса, теоретические основы оптимизации образовательного процесса, методологические основы оптимизации образовательного процесса, критерии оптимизации образовательного процесса, возможности оптимизации образовательного процесса.

UNIVERSITET TALABALARINI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH JARAYONINI OPTIMALLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada universitet talabalarini pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini optimallashtirish masalalari o'rganilgan bo'lib, optimallashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini, pedagogik tizimni optimallashtirishning asosiy metodologik talablari, ta'lim jarayonida optimallashtirishning mezonlari, optimallashtirishning o'qituvchiga yaratadigan imkoniyatlari ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada pedagogning shaxsiy sifatlarining ta'lim jarayonini optimallashtirishdagi ahamiyati xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlari: Optimallashtirish, ta'lim jarayonini optimallashtirish, ta'lim jarayonini optimallashtirishning nazariy asosi, ta'lim jarayonini optimallashtirishning metodologik asoslari, ta'lim jarayonini optimallashtirish mezonlari, ta'lim jarayonini optimallashtirish imkoniyatlari.

Kirish. Jamiyatimizdagi tub o'zgarishlar, fan va texnika taraqqiyoti, ilmiy bilimlar hajmining tobora ortib borishi, pedagogik faoliyatga yangi talablarni qo'yimoqda. Shu ma'noda, respublikamizning yetakchi universitetlarida ishlab chiqilayotgan innovatsion dasturlar va loyihalar pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini optimallashtirishga, ya'ni "qanday qilib talabalarni o'quv faoliyatiga qiziqishini oshirish", "ma'ruzada o'rganilayotgan tushunchalarni eng maqbul metodlar yordamida argumentlash", "qanday qilib o'qitish sur'atini (tezligini) oshirish", "ta'lim jarayonida vaqtni yo'qotishga yo'l qo'ymaslik" va "pedagogik kompetentlik va kreativlikni rivojlantirishning samarali texnologiyalarini ishlab chiqish" kabi muammolarni yechishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'g'risida" gi Qonunida pedagogning "o'quv mashg'ulotlari davomida ta'lim oluvchilarning bilim darajasini oshirish uchun zarur choralar ko'rishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, o'qitish va tarbiyaning ilg'or va innovatsion shakllari hamda usullaridan foydalanishi" [1] kabi

majburiyatlari tayyorlash jarayonida eng maqbul metod, usul va shakllardan foydalanib o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish, amalga oshirish va nazorat qilish bosqichlarini optimallashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagogik adabiyotlarda "ta'lim jarayonini optimallashtirish" tushunchasi (optimum, lotincha so'z bo'lib, – eng yaxshi, eng soz ma'nolarini bildiradi) – ta'lim samaradorligiga va mahsuldor natijaga erishishga qaratilgan metodlar majmuidir [5]. Ta'lim jarayonini optimallashtirishning maqsadi kam (minimal) vaqt, kuch, harakat va vositalarni sarf qilib eng yaxshi natijalarga erishishdan iborat.

Ta'lim jarayonini optimallashtirish g'oyasi o'tgan asrning 80-yillarida rus akademigi Yuriy Konstantinovich Babanskiy tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, o'sha davridayoq butun bir mamlakatda ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan ommaviy harakatlar keng avj olgan va natijada pedagogika fanida ma'lum bir yutuqlarga ham erishilgan [3].

Yu.K.Babanskiyning ta'kidlashicha, murakkab va ko'p qirrali bo'lgan pedagogik tizimda belgilangan maqsadga

erishish, ya'ni ta'lim jarayonini tashkil etish va amalga oshirish uchun bir necha o'nlab, kerak bo'lsa yuzlab variantlar mavjud bo'ladi. Mana shu variantlar ichida faqat bittasigina aniq bir sharoit uchun eng yaxshisi hisoblanadi. O'z-o'zidan tushunarliki, muayyan bir sharoit uchun eng yaxshi hisoblangan variant boshqa sharoitda hech qanday ahamiyatga ega bo'lmayligi mumkin. Optimallashtirishning asosiy vazifasi esa ana shu eng yaxshisini qidirib topishdan iboratdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim jarayonini optimallashtirish pedagogik tizimda doimiy ahamiyatga ega bo'lgan tushuncha sanaladi. Nazariy jihatdan olib qaraganda, optimallashtirish tushunchasi turli variantlarni chamalash, taxminlash, solishtirish va taqqoslash bo'lsa, amaliy nuqtai nazardan esa optimallashtirish pedagogik tizimni qaytadan tashkillashtirishni, tuzishni, qayta qurishni, belgilangan vazifalarni hal qilishda aniq sharoit yaratishni nazarda tutadi. Buning uchun belgilangan maqsadga erishishda aynan pedagogik tizimni qaysi parametrini optimallashtirish kerak ekanligini aniqlash lozim bo'ladi. Bu vaziyatda optimallashtirish o'quv jarayonining barcha elementlarini qo'llashda me'yorni, oqilona talablarni qo'yadi, ya'ni minimal vaqt va kuchni sarf qilib, mumkin qadar maksimal natijaga erishishni ko'zda tutadi.

Pedagogik tizimni optimallashtirishning asosiy metodologik talablariga quyidagilar kiradi:

Optimallashtirish yuzasidan qilinadigan ishlar butun tizimni qamrab olish;

Optimal variantni tanlashda o'quv jarayonining qonuniyatlariga tayanish;

Pedagogik tizimning barcha komponentlari imkoniyatlarini izchillikda hisobga olish;

Optimallashtirishga innovatsion jarayonda doimiy kechadigan yuqori maqsadlarni mukammal texnologiyalar yordamida hal etish [4].

Tahlil va natijalar. Optimallashtirish vazifalarini hal etish esa ma'lum bir mezonlarni belgilab olishdan boshlanadi. Optimallashtirish mezon – bu shunday ko'rsatkichki, uni asosida jarayonni rivojlanishi uchun mumkin bo'lgan variantlar baholanadi va eng yaxshisi tanlab olinadi. Demak, mantiqan olib qaraganda bu yerda mezon bir o'lovchi bo'lishi kerak, ammo ta'lim jarayoni tarbiya va shaxsni rivojlanish jarayonlari bilan qonuniy bog'liqlikda bo'lganligi sababli pedagogik tizimda kechayotgan jarayonlarning sabab va oqibatlarini ajratib ololmaymiz. Shuning uchun bu jarayonlarni bir butunlikda ko'rib, optimallashtirish vazifasi hal etiladi.

Ta'lim jarayonini optimallashtirishning asos qilib olingan mezonni sifatida quyidagi ikki ko'rsatkichni keltirish mumkin:

O'quv mashg'ulotlarida (ma'ruza, amaliy mashg'ulot, seminar, laboratoriya mashg'ulotlari) talabalarning nazariy bilimlarni egallashi, amaliy ko'nikma va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun maqbul sharoitni yaratish, ya'ni ma'ruza mavzusini mantiqiy bog'langan qismlarga ajratish, mavzu xususiyati va darajasiga mos metod, usul va vositalarni qo'llash, amaliy mashg'ulotlar uchun tegishli topshiriqlarni tayyorlash va bajarilishini nazorat qilish, seminar mashg'ulotlari uchun kichik doklادلarning yo'nalishini belgilash, laboratoriya mashg'ulotlarida tajribalarni o'tkazish uchun yo'riqnomalar ishlab chiqish va boshqalar.

O'quv mashg'ulotlarini amalga oshirishda pedagogning va mustaqil ishlarni bajarishda talabalarning vaqt me'yoriga amal qilishi, ya'ni pedagogning vaqtdan unumli foydalanishi, mashg'ulot jarayonida pedagog va talabalarning alohida hamda birgalikdagi faoliyatining vaqtga nisbatan to'g'ri taqsimlanishi, talabalarning tegishli muddatda mustaqil ishlarni bajarishi va himoya qilishini nazorat qilish [3].

Masalan, "Umumiy pedagogika" o'quv fanining "Ta'lim menejmenti asoslari" mavzusida o'tkaziladigan seminar mashg'ulotida mavzuni mohiyatini atroflicha yoritishga, mavzuni talabalar tomonidan puxta, kam vaqt va kuch sarf qilib, ijodiy va erkin o'zlashtirilishiga qaratilgan quyidagi innovatsion metodlarni qo'llash tavsiya qilinadi.

Xususan, ta'lim tashkilotlarida ichki boshqarishning vazifalari, pedagogik jamoa va uning ish uslublari, maktab direktorining vazifalari, sinf rahbarining tarbiyaviy ishlari "Yolpig'ich" metodi asosida yoritiladi. Bu metod murakkab, ko'p tarmoqli mavzularni o'rganishda qo'llaniladi, mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir yo'la axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida muhokama etiladi. Bunda talabalar uch guruhga bo'linishadi va har bir guruh alohida amaliy mashg'ulot rejasidagi savollarni yozma ravishda keltiradi va har bir guruhdan tayinlangan sardor uni o'qib eshittiradi. Masalan, 1-guruh ta'lim muassasalari direktorlarining huquqlari va majburiyatlarini yoritadi, 2-guruh talabalari esa ta'lim muassasalari pedagogik jamoasi va uning ish uslubiyotlarini, 3-guruh sinf rahbarining asosiy vazifalari va tarbiyaviy ishlardan iborat ko'p qirrali faoliyati haqidagi fikrlarini beradi. Bir guruhdagi talabalar boshqa guruhdagi talabalarni xatolarini tuzatishlari, qo'shimcha fikr bildirishlari, tanqid qilishlari mumkin. O'qituvchi u yoki bu guruhning fikrini tinglab, tezda, o'z o'rnida xatolarini tuzatib, bilimlarni tartibga solib boradi.

Demak, ushbu qo'llaniladigan innovatsion metodlar talabalarni mustaqil pedagogik faoliyatga tayyorlaydi, rahbarlik sifatlarini shakllanishiga, faollik, o'z ishiga ijodiy yondoshish, o'z faoliyatining samarali bo'lishiga qiziqish, o'z g'alar fikriga hurmat, o'zini xolis baholash kabi tarbiyaviy xususiyatga ega bo'lgan sifatlarining shakllanishiga olib keladi.

Ta'lim jarayonini optimallashtirish talabalarni ta'lim olganlik, axloqiy sifatlarini shakllanganlik va tafakkurlarini rivojlanganlik darajalarini ma'lum mezonlar asosida baholashdan boshlanadi [6]. Ma'lum bir vaqt o'tgandan keyin, erishish mumkin bo'lgan natijani darajasi, ya'ni aniq bir talabada kasbiy kompetentlik qanday shakllanadi?, aynan mana shu jihatlar loyihalanadi. Belgilangan o'zgarishlarga olib keladigan tadbirlar tizimi joriy etiladi, ya'ni talabaning mustaqil ishini bajarishi, auditoriyada talaba va pedagogning ta'lim maqsadiga erishishga sarflagan vaqti, harakatlari belgilangan me'yor bilan solishtiriladi. Natijada ta'lim jarayonini optimallashtirish darajasi haqida xulosa qilinadi.

Universitet talabalarini pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini optimallashtirish pedagogik sikldagi o'quv fanlaridan tayyorlangan o'quv-metodik majmua: sillabus, tayanch ma'ruza, seminar mashg'ulotining rejasi, amaliy topshiriqlar, testlar, joriy, oraliq va yakuniy nazorat savollari, mustaqil ta'lim shakllari va faollashtirish metodlari, talabalarni bilimini individual va guruhli baholash mezonlari asosida amalga oshiriladi.

Ta'lim jarayonini optimallashtirish pedagog uchun quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

Ta'lim jarayonining ta'limiy va rivojlantiruvchi masalalarini bir butunlikda hal etish;

Talabalarni haqqoniy o'quv imkoniyatlarini tashxis qilish va ta'lim jarayonida hisobga olish;

O'quv materialining asosiyisini ajratib olish va mazmunini ratsional tuzish;

Mashg'ulotning barcha elementlarini mantiqiy ketma-ketlikda tuzish;

Ta'lim jarayonida samarali metod va vositalarni tanlash ko'nikmalarini shakllantirish;

Talabalarning shaxsiy imkoniyatlari asosida tabaqalashtirilgan yondashish;

O'quv materialini yetkazib berishda optimal tezlik, sur'at (temp) tanlash;

Muvaffaqiyat vaziyatlarini yaratish;

O'quv mashg'ulotlarida vaqt va kuchni tejash;
Pedagogda kreativ kompetentlikni shakllantirish.

Shuningdek, pedagogning shaxsiy sifatlari tez va ijodiy fikrlay olishi, fikrining aniqligi, yaqqolligi, asosiysini ajratishda fikrlashning tizimlili, xatti-harakatlarni amalga oshirishda va qarorlar qabul qilishda me'yorni bilishi, muloqotga kira olishi va o'zini tuta bilish kabi shaxsiy sifatlarga ega bo'lishi ta'lim jarayonini optimallashtirishda muhim sanaladi [7].

Xulosa va takliflar. Universitet talabalarini pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini optimallashtirish

pedagogik siqldagi fanlarga qo'yiladigan malaka talablarini bajarishga, auditoriyadagi va auditoriyadan tashqari ta'lim shakllarida talabalarining tegishli fan bo'yicha bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarga ega bo'lishiga yordam beradi, shuningdek, pedagogning ta'lim jarayonini optimallashtirishning metodologik asoslarini bilishi va ta'lim jarayonida hisobga olishi, optimallashtirish mezonlari asosida o'quv faoliyatini tashkil qilishi va amalga oshirishi, o'quv faoliyatiga ajratilgan vaqtdan unumli foydalanishi talabalarining mustaqil pedagogik faoliyati uchun muhim kompetensiyalarni shakllanishiga olib keladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'g'risida" gi Qonuni O'RQ-901. 2024 yil 1 fevral.
2. Жук О. Педагогическая подготовка студентов: компетентностный подход: Монография. – Минск. РИВШ, 2009 г. – 336стр.
3. Лихачева А. Оптимизация процесса обучения как способ повышения его эффективности в условиях современной образовательной парадигмы: Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании» 2017 г. – 14 стр.
4. Коджаспирова Г. Педагогика: Учебник для вузов. – 4-е изд., –Москва: Издательство «Юрайт», 2023. –711 стр.
5. Новиков А. Педагогика словарь системы основных понятий. – Москва: Издателский центр ИЕТ. 2013 г. – 268 стр.
6. Худайкулов Х. Общая педагогика: Учебник. – Ташкент: "Изд-во НУУз", 2023 г. –225 стр.
7. Худайкулов Х. "Основы педагогического мастерства": Учебное пососбие –Ташкент: Изд-во «Innovatsiya-Ziyo», 2021 г. –208 стр.

UDK:39. (392), 9.(91.913)

Nodira SOBIROVA,
Urganch davlat universiteti talabasi
E-mail:snodira2128@gmail.com
Sayyora MATSAIDOVA,
Urganch davlat universiteti dotsenti, p.f.n

URDPI PhD Q.Tajiyev taqrizi asosida

CUSTOMS, TRADITIONS AND CULTURE OF THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA

Annotation

The article provides information about the customs and traditions of the peoples of Central Asia, especially Turkestan. The similarities of the customs of these peoples, their coincidences and differences, as well as the reasons for this are shown.

Key words: Former Turkestan former Soviet Socialist Republic, former BSR, former USSR, Eztiinak, Jar Jar, Koshtasu, Kelinshek, Mergen, Kusbegi dauylpaz, Altynai, Kokpar, Dzheztirnak, Kusbegi.

O'RTA OSIYO XALQLARI URF-ODATLARI VA AN'ANALARI, MADANIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'rta Osiyo, hususan Turkiston xalqlarining urf-odat va an'anlari haqida ma'lumotlar berilgan. Bu xalqlarning urf-odatlarining qanchalik bir-biriga o'xshashligi, ularning bir-birini takrorlashi hamda farqlari, buning sabablari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Sobiq Turkiston ASSR, sobiq BXSr, sobiq XXSR, sobiq (SSSR), eztiinak, Jar jar, Qo'shtasu, Kelinshek, Mergen, Qusbegi dauylpaz, Oltinay, Ko'kpar, Jeztiinak, Qusbegi.

ОБЫЧАИ, ТРАДИЦИИ И КУЛЬТУРА НАРОДОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ

Аннотация

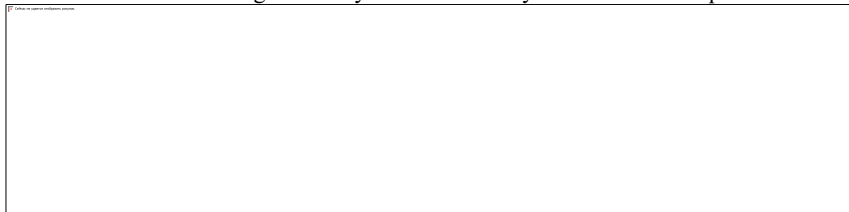
В статье дана информация об обычаях и традициях народов Средней Азии, особенно Туркестана. Показаны сходства обычаев этих народов, их совпадения и различия, а также причины этого.

Ключевые слова: Бывшая Туркестанская АССР, бывшая БСР, бывший СССР, Эзтиinak, Джар Джар, Коштасу, Келиншек, Мерген, Кусбегии дауылпаз, Алтынай, Кокпар, Джезтиinak, Кусбегии.

Kirish. Turkiston mintaqasi azaldan turkiy xalqlarning yagona maskani va umumiy vatani bo'lgan. 1918–1924-yillarda mavjud bo'lgan sobiq Turkiston ASSR, sobiq BXSr, sobiq XXSRning tub xalqlari asrlar davomida turmush tarzi va an'anlari jihatidan bir-birlariga juda yaqin bo'lishgan. Turkistondagi turli davlatlarning har birida turkiy xalqlar: o'zbeklar, turkmanlar, qoraqalpoqlar, qozoqlar, qirg'izlar, shuningdek, tojik xalqi azaldan yashaganligi tarixiy tarkib topgan hodisa edi. Turkiston mintaqasining xalqlari shu tuproqni, Turon zamini qadimdan o'zlarining asl Vatani deb bilganlar. 1924-yil 27- oktyabrda Moskvada bo'lgan Butunittifoq (SSSR) Markaziy ijroiya qo'mitasining III - sessiyasida sobiq Turkiston ASSR MIK favqulodda sessiyasi, Butun Buxoro va Butun Xorazm xalq vakillarining V- qurultoylari qarorlari asosida O'rta Osiyoda milliy respublikalar tuzish to'g'risida maxsus qaror qabul qilindi. Sessiyada sobiq BSSR Nozirlar Sho'rosining raisi Fayzulla

Xo'jayev O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanishning o'tkazilishi to'g'risida nutq so'zladi. 1924-yil sentyabr-oktyabr oylarida O'rta Osiyoda o'tkazilgan milliy-hududiy chegaralanishi O'rta Osiyo respublikalari, sobiq RSFSR va sobiq SSSRning oliy organlari tomonidan qonuniy kuchga kirdi [5].

Amudaryo va Sirdaryo oralig'ida joylashgan hududlar qadimdan sug'orma dehqonchilikning markazi bo'lib, bu yerda Sug'd, Baqtriya kabi madaniy rivojlangan[8]. Turkiston xalqlarining urf-odatlar, an'anlari va madaniyatlari birgalikda qadimdan shakllangan bo'lsada so'ngi 100 yillikda bu an'ana va urf-odatlar birmuncha o'zgardi, bazilari saqlab qolindi. Masalan: Navro'z bayrami, to'y marosimlarining o'tkazilishi turkiy xalqlarda ancha bir-birini takrorlaydigan o'xshashliklarga ega, shu bilan birga farqlarga ham ega. Quyida biz turkiy xalqlarning urf-odat, an'ana va madaniyatlarini ko'rib chiqamiz.

1-rasm.Ilk O'rta asrlarda Osiyo mamlakatlari madaniyati [9].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkiston xalqlarining urf-odat va an'anlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ko'plab etnografik, tarixiy va madaniy manbalarda o'z aksini topgan. "O'zbek xalqining urf-odatlarini va marosimlari", "Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy merosi"

kabi ilmiy to'plamlar mavzuni o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Bu adabiyotlar asosida Turkiston xalqlarining madaniy jihatdan mushtarakliklari va o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Ushbu mavzuni o'rganishda bir nechta ilmiy uslublar qo'llanildi. Avvalo, tarixiy-taqqoslash

usuli orqali turli xalqlarning urf-odatlarini tarixiy manbalar asosida solishtirilib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlab borildi. Shuningdek, etnografik kuzatuv usuli yordamida bevosita xalq orasida olib borilgan kuzatuvlar, marosimlarda ishtirok etish orqali mavjud an'analar chuqur tahlil qilindi. Tahlil va sintez usuli orqali esa to'plangan ma'lumotlar umumlashtirilib, madaniy bog'liqliklar va tafovutlar asoslab berildi. Bundan tashqari, suhbat va intervyu metodlari orqali turli hududlardagi yoshi katta kishilar, marosimlarni biluvchi insonlar bilan muloqotlar tashkil qilinib, urf-odatlarining hozirgi kundagi saqlanish holati va tarixiy ildizlari aniqlashtirildi. Bu metodlar mavzuni har tomonlama yoritishga, tarixiy-madaniy xususiyatlarni chuqur tahlil qilishga xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Qozog'iston. An'anaviy qozoq xalq raqslari syujeti, xarakteri va ijro uslubiga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'linadi:

Ritual marosimi "Baksy oyini", "Aykosak" (baxsi raqsi), "Jeztirnak" (jodugar raqsi), "Buynbi" (qo'shma raqs), "Jar jar" (bir xil nomdagi marosim qo'shig'i bilan raqs), "Qo'shtasu". (kelinning dugonalar bilan xayrlashuvi), "Ayda, bylnym", "Kelinshek" (yosh ayol raqsi), "Shalqima" (poshnali raqs);

Jangovar ov "Sayys" (duel), "Akat" (qadimgi erkak plastik san'ati asosidagi raqs), "Qilishpen bi" (qilich bilan raqs), "Mergen" (kamon bilan raqs), "Qo'yan burkit" (quyon va burgut), "Qusbegi dauylpaz" (lochin qushi va duyilpaz bilan raqs);

Kundalik taqlid "O'rmeke bi" (to'quvchi raqsi), "Orteke" (echki sakrashi), "Qorajo'rg'a" (yugurish), "Tepen ko'k" (ot yugurishi); Massiv "Alka Qo'tan" (yonma-yon), "Oltinay", "Kerbez bi", "Yrg'oqti", "Qoz Qatar", "Balbraun", "Uti bi", "Ko'kpar", "Kosalka", "Sashu" va boshqalar. Qozoq raqsining o'ziga xos, eng xarakterli xususiyatlariga ularning dombra, qo'biz, dangra jo'rligida ijro etish an'analilik ijroning ifodaliligi, harakatlarning keskinligi, bo'g'imlarning harakatchanligida ham namoyon bo'ladi. Erkaklar raqsalarida tananing sokinligi, belning egiluvchanligi, ayollar raqsalarida qo'llarning plastikligi talab qilinadi. Har bir otliq otda ma'lum bir raqsni mohirlik bilan ijro eta olmaydi [7].

Qirg'iziston. Bola tug'ilishi qirg'izlar orasida eng muhim va quvonchli marosim sanalgan oila va urug'ning hayoti. Oilaliklar orasida katta hurmatga ega, tajribali, dono soqolli oqsoqollar, keksa ayollar unga uzoq va baxtli umr yo'llaganlar. Oilada farzand oila va uning etnik an'alarining davomchisi, xalqning o'lmasligi ramzidir. Shuning uchun, bola tug'ilishidan oldin ham, homilador ayol og'ir uy ishlaridan har tomonlama himoyalangan, ularga qishloqdan tashqariga hamrohsiz, har xil marosimlar, sehrli marosimlar orqali chiqish taqiqlangan. Nopok kuchlar va yovuz ruhlardan himoyalangan harakatlar qilingan. Ulardan himoyalaniş uchun homilador ayol turli tumorlarga murojaat qilgan. Qirg'izlarning odatiga ko'ra, bolalar yovuz ruhlardan va yomon ko'zlardan himoyalangan. Bolaning beshigidan osilgan yoki kiyimga tikilgan turli xil tumorlar shu maqsadga xizmat qildi. Tumorlar hayvonlar va qushlarning turli qismlari, munchoqlardan foydalanganlar. Agar oilada farzandlar omon qolmasa, tug'ilgan o'g'il bolaning oyog'iga bilaguzuk taqib, qulog'iga bittadan sirg'a qo'yib, sochini o'rash, sunnatdan oldin qizcha kiyimini kiyintirishgan.

Yangi tug'ilgan chaqaloqqa nisbatan marosim harakatlari sehrli, animistik xarakterdagi turli xil harakatlar mavjudligi bilan to'ldiriladi. Bularning barchasi qirg'iz xalqi orasida naslini saqlash va ko'paytirish asosiy tashvish va mavjudlik ma'nosi hisoblanganidan dalolat beradi [2].

O'zbekiston. O'zbeklarning urf-odatlarini, marosimlari va bayramlari rang-barang hamda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bir necha ming yillar mobaynida shakllanib kelgan. An'anaviy urf-odatlar va marosimlar o'zbek xalqining

etnogenezida ishtirok etgan dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan voqea va cho'l aholisiga xos elementlarni o'ziga singdirgan turli qabila va etnik guruhlarining etnomadaniy tajribalarining murakkab qo'shilishi jarayonida shakllangan. Masalan, bola tug'ilgach amalga oshiriladigan urf-odatlar, sunnat to'yi, nikoh va motam marosimlarida Markaziy Osiyo xalqlariga xos umumiy o'xshashliklar mavjud.

Har bir bayram O'zbekiston aholisi uchun alohida ahamiyat kasb etadi va ularning nishonlanishi o'z tarixiga ega. Masalan, Ramazon va Qurbon hayitlarini bayram qilish qadimdan mavjud bo'lib, islom dini bilan birga kirib kelgan. "Navro'z" yoki "Yangi kun", har yili bahorgi teng kunlikda nishonlanadi. Shu kuni zardushtiylar loydan 12 ta oyni ifodalaydigan 12 ta ustun yasashgan. Har bir ustun tagiga idishlarga solingan turli o'simliklar: bug'doy, arpa, sholi, loviya, yasmiq, no'xat kabilarning urug'ini o'stirish uchun qo'yishgan. So'ngra ularning nish urishiga qarab, bo'lg'usi hosil haqida bashorat qilishgan. Eng mo'l unib chiqqan urug' kirib kelayotdagi yildagi asosiy qishloq xo'jalik ekini etib tayinlangan [3].

Bizgacha yetib kelgan bayramda bug'doy ko'kartirish odati shu vaqtda paydo bo'lgan.

O'zbekistonning har bir mahallasida Navro'zga tayyorgarlik ko'rilayotganda albatta bug'doy ko'kartiriladi, so'ngra, qadimiy taomilga ko'ra tuni bilan mazali va juda foydali sumalak pishiriladi; xorijliklar uni "o'zbekcha shokolad" deb ham atashadi. Sumalakni barcha yaxshi ko'radi, uni hatto xorijdan kelgan sayyohlar ham xush ko'rib tanovul qilishadi. Bu behuda emas, bu taomning tarkibida vitaminlar juda ko'p. Xorazm vohasi Amudaryo quyi oqimida joylashgani sababli, qadimdan mustaqil sug'orish tizimlari yaratilgan va bu joyda yirik ilmiy markazlar, masalan, Urganch va Xiva shakllangan [6]. Farg'ona vodiysida ham hunarmandchilik va savdo aloqalari yuqori darajada rivojlangan [1].

Mustaqillik O'zbekistonga yangi bayramlar hadya etdi - mamlakat tarixida yangi sahifalar ochdi: Mustaqillik kuni, Konstitutsiya kuni, Vatan himoyachilari kuni. Bayramlar ichida, ayniqsa, Mustaqillik kuni alohida ko'tarinkilik bilan nishonlanadi. Shu kuni mamlakat bo'ylab bayram tantanalari, konsertlar, boshqa ko'ngilochar tadbirlar o'tkaziladi.

Tojikiston. Tojikiston madaniyati bir necha ming yil davomida rivojlangan. Boshqa O'rta Osiyo davlatlari singari. Tojik madaniyatini ikki hududga bo'lish mumkin: Metropolitan va Kuhiston. Zamonaviy shahar ustunlik qildi. 50-yillarning 2-yarmida sharq an'alarini o'zida mujassamlashtirgan binolar paydo bo'la boshladi. 1960-yillardan so'ng Tojikiston me'morlari kichik mavzellar barpo etishga o'tdilar. Sanoat rivojlanishi tufayli Qo'rg'ontepa, Tursunzoda, Norak, Yovon singari yangi zamonaviy shaharlar qad ko'tardi. Dushanbedagi "Tojikiston" mehmonxonasi (1975, me'mori A. I. Onishchenko), kinokonsert zali (1985, me'mori S. M. Sutyagin) kabi zamonaviy muhtasham binolar barpo qilindi.

An'anaviy musiqa madaniyati boy va xilma-xil. U bir necha mahalliy uslubdan tashkil topgan. Sug'd viloyatida azaldan yonma-yon yashab kelgan tojik va o'zbek xalqlarining musiqa an'analari o'zaro qorishib ketgan. Ikkala qardosh xalq musiqa ijodida mehnat, maishiy va marosim qo'shiqlari ("Mayda", "Yor - yor", "Naqsh", "Alla", "Boychechak", "Sad", "Marsiya" kabi) lirik qo'shiqlar ("mumammas", "bayt" va boshqalar), laparlar, bastakorlar ashula va kuylari (Sodirxon hofiz Bobosharifov va boshqa), xalq va professional sozlardan dutor, g'ijjak, chang, nay, surnay, qo'shnay, doira va boshqa asosiy o'rin tutadi. Xatlon viloyatida "Falak" ("Falaki") qo'shiq turkumlari lirik-falsafiy mazmundagi forsha she'rlarga yakkaxon xonanda tomonidan soz jo'rligida aytiladi [8].

Turkmaniston. Qadimdan, tarixdan malumki, turkman xalqining barcha ayol-qizlari hammasi bir yerda jam bo'lib,

o'zining milliy qoshiqlarini xirgoya qilib, katta va juda bejirim gilam to'qishadi. Mana, shu asnoda ham turkmaning milliy gilamlari boshqa millatnikidan ajralib turadi.

Turkman milliy liboslari o'z mato hiliga bejirim taslamalari bilan boshqa Markaziy Osiyoning xalqlariga o'xshamaydigan ayrimcha hoslikga egadir. Kelin-qizlarning ko'ylaklarining uzun yoqalari "Cak yakaly", "Ez yakaly", "Gosa yakaly" bo'ladi. Turkman xalqida milliy liboslar, asosan, yosh ayirmachiligiga ko'ra kiyilgan. Turkman to'ylarini esa milliy katansiz, yashil chirpisiz, qirmizi to'nsiz, silkma talpaksiz ko'z oldinga keltirish mumkin emas.

To'yi bo'layotgan har bir qiz, ruhan va jismonan oila qurishga tayyor bo'lib, kattalar tanlagan kun asnosida, to'yi bo'ladigan kunida o'zining mehribon validasi beradigan pand-nasihatlariga quloq soladi. Boshida oltin gubba, egnida uzun katani ko'ylak va kurta deb nomlanadigan boshidan to oyoq uchlarigacha yetadigan milliy libos bo'ladi. Pand-u nasihatlarini tinglab, uyidagilari bilan xayrlashayotgan qiz yuzlarini oq ro'mol bilan berkitib, yig'layotgan qizni kuyov navkarlar olib ketishga keladi. O'sha paytda, tumanlarning udumlarida yor-yor ya'ni "o'lanlar" aytiladi [4].

Tahlil va natijalar. O'rta Osiyo, xususan Turkiston xalqlarining urf-odat va an'analari o'zaro yaqinlik, tarixiy mushtaraklik va madaniy uyg'unlik asosida shakllangan. Bu xalqlar asrlar davomida bir hududda yashab kelgani, o'zaro aloqada bo'lgani, umumiy tarixiy jarayonlar ta'sirida rivojlangani ularning urf-odatlarida ko'plab o'xshashliklar yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Masalan, to'y va dafn marosimlari, Navro'z bayrami, mehmon kutish, yoshlarni tarbiyalashga oid qadriyatlar turkiy xalqlarda deyarli bir xil mazmunga ega. Shu bilan birga, har bir xalqning yashash joyi,

hayot tarzi, diniy e'tiqodlari va tarixiy rivojlanish yo'li o'ziga xos urf-odatlarining shakllanishiga ham zamin yaratgan. Qirg'iz va qozoqlarda ko'chmanchilik bilan bog'liq marosimlar ustuvor bo'lsa, o'zbeklar va tojiklarda dehqonchilikka oid urf-odatlar ko'proq uchraydi. Ba'zida bir xil marosimlar turli xalqlarda biroz boshqacha nomlanishi yoki bajarilishida farqlar bo'lishi mumkin. Bu esa xalqlarning o'z milliy madaniyatini asrab-avaylashga bo'lgan intilishi, mahalliy muhit va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Urf-odatlarining takrorlanishi esa umumiy etnik ildizlar va qadimiy turkiy madaniyatning zamiridan dalolat beradi. Shu nuqtai nazardan, turkiy xalqlarning urf-odat va an'analari nafaqat ularning o'zaro yaqinligini, balki butun mintaqaning madaniy yaxlitligini aks ettiradi.

Xulosa va takliflar. Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston, O'zbekiston va Tojikiston alohida-alohida davlatlar bo'lsalarda, bu yerdagi xalqlar bir o'lkaga mansub. Bu xalqlarning kelib chiqishi, dini, tili, urf-odatlarining ildizi bir. Inson hayotidagi asosiy marosimlar: beshik to'yi, sunnat to'yi, nikoh marosimi, motam marosimlari deyarli barcha Turkiston xalqlarida bir-birini takrorlaydi.

Hozirgi kunda ham bu xalqlar orasida qiz olish, qiz berish bo'ladi. Bunda biz urf-odatlarining, an'analarning farqli tomonlarini ajrata olamiz. Bu an'alar farq qilmasligi ham mumkin emas aslida. Chunki, O'rta Osiyo kichik hudud emas. Hududning kattaligi urf-odat va an'alarining farqlanishiga sabab bo'lgan. Urf-odat va an'alar xalqlarning tirik o'tmishidir. Ularni asrash va uzoq yillar davomida o'zligicha saqlash bizning burchimiz. Buning uchun biz zamonaviylikni milliylik bilan uyg'unlikda saqlashimiz lozim.

ADABIYOTLAR

1. Ahmedov A. "O'rta Osiyo xalqlari madaniyati tarixi" 2018, Toshkent, "Fan" nashriyoti, 2021, Toshkent, "Ma'naviyat" nashriyoti, 18-bet.
 2. Асанов Дж.К. Исторические пути развития национальных традиций кыргызского народа. International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol.2
 3. Dunyo xalqlari etnografik ensiklopediya." Davr "nashriyoti. Toshkent 2015.54-55-betlar.
 4. Meretgeldiyeva A. Turkman xalqining milliy urf-odatlarini yangi O'zbekiston pedagoglari axborotnomasi www.in-academy.uz 1-JILD, 8-SON (YO'PA) 07-Avgust 2023 yil
 5. Rabbimov A. O'rta Osiyo xalqlarining milliy hududiy chegaralanishini maqsad va mahiyati. international scientific and practical conference "innovative approaches in study of the language, literature, translation, tourism and cultural heritage on the silk road", may 3-4, 2024 930-bet.
 6. Jalilov T. "O'zbekiston madaniyati tarixi" 2019, Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti, 55-bet.
 7. Тлеубаева Б.С.1, Лес М.К.2, Аюелбекова Г.С.3, Ибрагимова Э.А.4, Тогаев Б.Б.5. Традиционная культура казахского народа искусствование традиционная культура казахского народа.
 8. "O'zbekiston tarixi" darsligi 8-sinf 2014. 18-bet.
- Internet saytlari:**
9. <https://tarix.sinaps.uz/hodisa/osiyo-mamlakatlarining-madaniyati/>
 10. Tojikiston madaniyati – Vikipediya
 11. https://uz.wikipedia.org/wiki/Tojikiston_madaniyati

UDK: 37.091.33 : 796.075

Ulug'bek SODIKOV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD
E-mail: Sodiqov_7377@mail.ru
Dildora BOZAROVA,
Olmazor tumani 111-maktab o'qituvchisi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d M.Raxmonova taqrizi asosida

TA'LIM JARAYONIDA INTERFAOL METODLAR VA ULARGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Аннотация

Ushbu maqolada interfaol metodlardan foydalanish qoidalari bo'yicha ko'rsatmalar berilgan bo'lib, bunda Faol, interfaol metodlar ta'rifi, ular orasidagi farqlar, interfaol metodlarini samaradorlik omillari, ta'lim jarayonida Talabalar ongilligi va Faolligi oshirishga qaratilgan usullar va bu haqda soha olimlarining fikrlari bayon etilgan. Interfaol ta'lim ishtirokchilari haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Faol, interfaol, ongillik, Faollik, moderator, fasilitator, innovator, menejer, assistant, koordinator.

INTERACTIVE METHODS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AND REQUIREMENTS APPLIED TO THEM

Annotation

This article provides guidelines for the use of interactive methods, including definitions of active, interactive methods, differences between them, factors of effectiveness of interactive methods, methods aimed at increasing student awareness and activity in the educational process, and the field about it. The opinions of scientists are stated. Important information about the participants of the interactive education is provided.

Key words: active, interactive, awareness, activity, moderator, facilitator, innovator, manager, assistant, coordinator.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ И ТРЕБОВАНИЯ К НИМ

Аннотация

В ней из интерактивных методов, по направлению, по интерактивной методике, активной, интерактивной методике, их различия в эффективности, методы повышения осведомленности и активности учащихся в образовательном процессе, а также статьи ученых по этому поводу. Важная информация об участниках интерактивного обучения.

Ключевые слова: активный, интерактивный, осведомленность, активность, модератор, фасилитатор, новатор, менеджер, помощник, координатор.

Ta'lim islohotlarining tub yo'nalishlarini to'g'ri anglash o'qituvchilar uchun ta'lim tizimida yangicha faoliyat usullarini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradiki, bu bevosita o'qituvchilar oldiga ta'lim jarayoniga qat'iy o'zgarishlar kiritish hamda pedegogik va axborot texnologiyalariga oid bilimlarni egallash vazifasini qo'yadi.

Oliy ta'lim tizimida yetuk salohiyatli, noyob kreativ qobiliyatiga ega, hayotda uchraydigan kasbiy muammolarni mustaqil yecha oladigan, innovatsion pedagogik jarayonlarga tez moslasha oladigan kadrlarni tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Fanni o'qitishda ta'limning interfaol metodlaridan ma'ruza, suhbat, baxs – munozara, ijodiy tashkiliy - o'yinlar, innovatsion o'yinlar, noan'anaviy darslar foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunday darslarni o'tkazishdan maqsad mantiqiy – tuzilmaviy sxemani tuzish, nazorat topshiriqlarni ishlab chiqish, o'quv materiallarini texnologiya talablari asosida shakllantirishdan iborat.

Yurtimiz pedagog olimlari va oliy ta'lim amaliyotchi o'qituvchilari mentalitetimizning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashgan ilg'or ta'lim texnologiyalarini yaratish va ularni ta'lim amaliyotida qo'llashga intilmoqdalar. Zamonaviy pedagogikada ta'limni shunday modellari ishlab chiqilmoqda hamda shunday yondashuvlar ishlanmoqda. Bu yondashuvlar ta'limga, ishlab chiqarish sharoitlariga va ta'lim maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan xarakterni berish imkoniyatini yaratmoqda.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash sifatini yanada takomillashtirish, fan-texnika va

texnologiyalarning zamonaviy yutuqlariga tayangan holda talabalarni kasb-hunarga o'rgatishda ularning ijodkorlik, kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, axborot-kommunikatsion texnologiyalar xizmatidan maqsadli ravishda samarali foydalanish eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Interfaol metod – ta'lim jarayonida qatnashchilari (talabalar hamda o'qituvchi) faoliyatini faollashtirish, ta'lim oluvchini shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni dars jarayonida qo'llash samaradorligini oshirishga katta yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari mavjud bo'lib, bular:

- bahs-munozaralar tashkil etish;
 - talabalar tomonidan mavzuni erkin bayon etish mumkin;
 - ma'ruza va seminarlar soni kam va ko'pligi;
 - tashabbusga yaxshi imkonlar yaratiladi;
 - jamoasi bo'lib ishlash imkoniyati;
- ular ta'lim- samaradorligini oshirishda ahamiyatli hisoblanadi.

Materialni yaxshi o'zlashtirib olishi uchun talaba shu material ustida faol ishlashi kerak. Shunchaki quloq solib tinglash yoki ko'zdan kechirib chiqishning o'zi yetarli emas. Talaba materialni o'ylab ko'rishi, muhokama qilib chiqishi yoki mazkur mavzuga doir mustaqil ish topshirig'ini bajarishi kerak.

Talabalar tanqidiy va ijodiy faoliyati va hodisalarni diagnostika qilish ularni kuzatish, taqqoslash, farqli jihatlarni aniqlash, umumlashtirish kabi xususiyatlar orqali maqsadga

erishish mumkin. Demak fanlarni o'qitishda ham ta'lim talabalarning bilim o'rganish faoliyati o'z-o'zidan emas balki, u eng avvalo aqliy va ongli munosabat natijasida paydo bo'ladi va faollashadi.

Biz tomondan o'tkazilgan izlanishlar va olingan natijalardan ma'lumki, talabalarning bilim olish faoliyatini faollashtirish orqali ularning bilish imkoniyatlari, mustaqil ishlash hamda amaliy ko'nikmalarini o'rganish darajalarini rivojlantirishga erishish mumkin.

Ta'lim oluvchilar bilish faoliyatini faollashtirishgacha ularning dastlabki bilim darajasi, o'zlashtirgan bilimlarni amaliyotda qo'llay olishi ko'nikmalarini tahlil qilish ahamiyatlidir. Chunki buni har tomonlama tahlil qilmay turib, talabalarning faol faoliyat ko'rsatish darajasi haqida fikr yuritib mumkin emas.

Demak, talabalarning nazariy va amaliy faoliyatlarini faollashtirishga yo'naltirilgan interfaol ta'lim metodlarini o'rganish, ularning pedagogik texnologiyalar tizimidagi o'rni va rolini aniqlash va o'quv jarayonida qo'llash metodikalarini ishlab chiqish ham dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Tadqiqotlarda metod bir muammoni yechish, biror tajribadan natija olish, bir mavzuni o'rganish yoki o'rgatish kabi maqsadlarga erishish uchun bilib tanlangan yoki shunga qarab boriladigan yo'ldir deb ta'riflanadi.

Ba'zi pedagogik adabiyotlarda metod atamasi o'rni usul so'zi ham ishlatilib kelinmoqda. Masalan, metod – (grekcha metodos so'zidan olingan bo'lib, izlanish yoki bilish yo'li, ma'nosini anglatadi) konkret vazifani yechishga bo'ysundirilgan, borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operatsiyalarining yoki yo'llarining yig'indisi deb ta'rif beriladi.

Ta'lim metodi belgilangan o'quv maqsadiga kafolatli erishish uchun o'qituvchi va talabani o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishning tartibga solinishidir.

Faol ta'lim metodlarisiz qo'yilgan o'quv maqsadiga, erishishda bilim olish va o'rganish faoliyatini faollashtirishga, ta'lim natijalariga erishish qiyin.

O'qituvchi tomonidan bunday faol metodlarni tatbiq etilishi talabalarni mehnat qilishga, diqqatini tortishga o'z ustida mustaqil ishlashga, fikrlashga, izlanishga undaydi, darslarga qiziqishi ortib, qatnashishi faollashadi.

Faol ta'lim deganda, - biz ta'lim jarayonida talaba va o'qituvchilarning ongli va faol ishtiroki, ijodiy va mustaqil ishlay olish qobiliyatlarini rivojlantiruvchi omillar majmuini tushunamiz.

Y.Y.Yurchenko ta'lim oluvchilarni faollashtirishda quyidagi usullardan foydalanish yuqori samara berishini ta'kidlagan:

- o'quv materiallarini dolzarblashtirish;
- o'quv materialiga talabalar diqqat-e'tiborini tortish;
- talabalarda o'z fikr-mulohazalarini bayon etish va to'g'riligini himoya qilishga shart-sharoit yaratish;
- materialni ilmiy-amaliy jihatdan baholashga undash;
- manbalarni muntazam ravishda ko'rgazmali targ'ib etish.

Faollik tufayli shakllantiriladigan bilim, ko'nikma va malakalar ta'lim oluvchining "shaxsiy mulki"ga ko'chadi va bu bilimlarni istagan paytda ishga solish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Dastlabki izlanishlar shuni ko'rsatdiki, ta'lim oluvchilarni faollashtirish quyidagilarga imkoniyat yaratadi:

- o'qituvchi va o'quvchilar orasida ongli munosabatlarni o'rnatilishiga;
- talabani mustaqil va erkin fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga;
- talabani axborot manbalari bilan mustaqil ishlashlariga;
- talabani mashg'ulotlarga muntazam va to'liq ishtirokini ta'minlashga;

- ta'lim olishga qiziqish uyg'otadi;

O'qituvchi qanchalik ta'lim oluvchilarda yoqimli emotsional tasavvurlar hosil qila olsa, yangi o'quv materialini o'zlashtirish jarayonida ularning faolligi shuncha oshadi.

Demak, o'quv-tarbiya jarayonida ta'lim oluvchilarning faolligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham an'anaviy ta'lim tizimida aynan mana shu muammoga yetarli darajada ahamiyat berilmaganligi sababli ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim oluvchilarning bilim olish va o'rganish faoliyatini faollashtirish muhim talab darajasiga ko'tarilgan.

Tadqiqotlarda talabalarning o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish masalasi o'quv jarayonining muhim vazifalari sifatida ko'p ta'kidlanadi.

I.A.Allayorovning fikriga ko'ra -Faol ta'limning didaktik asoslari – bu, jarayon ishtirokchilarining ongli, oqilona munosabatlarini o'rnatilishi va yuqori sifat hamda samaradorlikni ta'minlanishi ekanligi sifatida talqin qilingan.

Talabalarning o'rganilayotgan obyektga, jarayonga ongli munosabati natijasida bilim, amaliy ko'nikma va ijobiy shaxsiy xislatlari hamda fazilatlar shakllanib boradi.

A.M.Matyushkinning fikriga ko'ra, faol bilish – ta'lim jarayonida har doim, ketma-ket topshiriqlarni berish, muammoli vaziyatlarni hosil qilish natijasida yuzaga keladi. Faollik bu onglikni natijasi sifatida vujudga kelar ekan, bu holat fanlarni mazmuni, shakli, usul va vositalarini o'zaro mutanosiblashishini ham taqozo etadi. Faollik darajasini belgilashda o'quv materialning murakkablik darajasi ham inobatga olinishi muhim hisoblanadi.

Talabalarning o'quv-biluv faoliyatini faollashtirishda pedagogik-psixologik muammoli vaziyatlar yuzaga keladi. Chunki, psixologlar talabalarning bilim olish va faolligini psixologik xususiyat sifatida, pedagoglar esa ta'lim jarayonining asosiy qonuniyati va zamonaviy talabi sifatida qaraydilar.

O'qituvchi talabalarning bilim olish faolligini oshirish uchun o'quv materiali murakkablik darajasidan kelib chiqib mashg'ulotni o'tkazishning turli usul va vositalarini ishlab chiqishi kerak.

Faollashtirish darajasi birinchidan, ta'lim oluvchilarning o'quv materialini o'rganishga motivatsiya berish, ularda mustaqil ishlash qobiliyatlarini qanday darajada ekanligi bilan belgilansa, ikkinchidan, o'qituvchi tomonidan o'qitish va o'rgatish jarayonini faollashtirish maqsadida yaratilgan sharoit, ta'limning shakli va faol usullari hamda didaktik vositalarga bog'liq bo'ladi.

Yurtimizdagi va xorijiy pedagog olimlar, tadqiqotchilar tomonidan talabalarning bilim olish, bilish faolligining mazmuni va mohiyati, shakllari hamda darajalari, unin amalga oshirish shartlari to'g'risida turli fikrlar bayon qilingan.

Ta'lim jarayonidagi talabani faollik va ongligi, didaktikaning asosiy birinchi tamoyilli bo'lib kelgan va bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi. Talabani faollik, maqsadga yo'naltirilgan pedagogik boshqaruvchi ta'sirlar va pedagogik muhitni tashkiliy natijasi hisoblanadi.

Yuqoriki tahlillardan ko'rinadiki, bugungi kunda talabalarni mustaqil bilim olishi, o'z fikr mulohazalarini erkin, mustaqil bayon qila olish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish va unin rivojlantirish muhim hisoblanadi. Talabada bu sifatlarni shakllantirish uchun dastlab uni bilim olish va o'rganish faoliyatini faollashtirish kerak.

Shuningdek, OTM da bo'lajak mutaxassislarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayonida ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda faoliyatni faollashtirish dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Lug'aviy jihatdan "interfaol" (ing. "interact"; r. "interaktiv"; "inter" – o'zaro, birgalikda, "act" – harakat

qilmoq, ish ko'rmoq) tushunchasi "o'zaro, birgalikda harakat qilmoq" ma'nosini anglatadi

Interfaollik – ta'lim jarayoni ishtirokchilari bo'lga talaba va o'qituvchining kompetensiyalarini, muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaligiga aytiladi.

Interfaol metodlar quyidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi:

- talabalarda fanga bo'lgan qiziqishni shakllantiradi;
- talabalar tomonidan o'quv materialini puxta o'zlashtirilishini ta'minlaydi;
- talabalarda intellektual mustaqillikni rivojlantiradi;
- talabalarni jamoa (komanda)da ishlash, boshqalarning fikrlarini tinglashga o'rgatadi;
- talabalarda boshqalar tomonidan bildirilgan shaxsiy fikri, uning shaxsiga hurmat ko'rsatish ko'nikmasini shakllantiradi;
- talabalar o'rtasida o'zaro ta'sirni qaror toptiradi;
- talabalarda shaxsiy fikr, munosabat, kasbiy va hayotiy ko'nikmalarni rivojlantiradi

Interfaol ta'lim bu:

- talaba va o'qituvchining hamkorlikdagi pedagogik muloqotini tashkil qilish uchun imkon yaratuvchi faol metodlar tizimidir;
- ta'lim jarayoni hamma ishtirokchilarining doimiy va faol ishtirokidir.
- mahoratli pedagog tomonidan tanlangan samarali metod, shakl, vositalardir.

Pedagogik jarayonda bilim va ko'nikmalar egallash hamda olingan bilim, ko'nikmalarni mustahkamlashga yo'naltirilgan hamkorlikdagi Faol muloqot hisoblanib, bilim, tajriba, ko'nikma va malakalarni ayrboshlash negiziga qurilgan pedagogik Faoliyat hisoblanadi.

Interfaol ta'lim quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Mashg'ulot – ma'ruza emas, balki jamoaning umumiy ishi.
2. Guruhning tajribasi pedagog (pedagog)ning tajribasidan ko'p.
3. Talabalar yosh, ijtimoiy mavqe va tajribaga ko'ra o'zaro teng.
4. Har bir talaba o'rganilayotgan muammo yuzasidan o'z fikrini aytish huquqiga ega.
5. Mashg'ulotda talaba shaxsi tanqid qilinmaydi(fikr tanqid qilinishi mumkin).
6. Bildirilgan g'oyalar talabalarining faoliyatini boshqarmaydi, balki fikrlash uchun axborot (ma'lumot) bo'lib xizmat qiladi.

Interfaol ta'lim jarayoni o'ziga xos tashkiliy tuzilishga ega bo'lib, uni tashkil qilish va olib borish bo'yicha faoliyat turlari alohida ajratilgan. Bunda bir mashg'ulot jarayonida shu o'yshegmsrsh bir vaqtda turli vazifalarni bajarishi ko'zda tutadi. Aksincha, bir mashg'ulotni ikki yoki uch pedagog yoki yordamchilar birgalikda olib borishi ham amaliyotda qo'llash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, interfaol ta'lim bir o'quv mashg'ulotining o'zida bir necha muammoni hal etish imkoniyatiga ega bolib, talabalarining muloqoti bo'yicha ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi, ular o'rtasida irodali aloqalar o'rnatilishiga ko'maklashadi, jamoa bo'lib ishlashga, o'zgalarning fikrini tinglashga va hurmat qilishga o'rgatadi va buning negizida bir qancha tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi. Shuningdek, tajribadan ma'lumki, mashg'ulot jarayonida interfaol metodlarni qo'llash talabalarining ortiqcha xayoliy zo'riqishlarini yo'qotadi, Faoliyatning shaklini o'zgartirib turish, ular diqqatlarini mavzuning asosiy nuqtalariga qaratish imkoniyatini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Yuldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari.-T, 2001.
2. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar).- T.: Istedod, 2008.

UDK:102.3

Abduhalil SODIQOV,

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi,

Ishoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti stajyor-o'qituvchisi

E-mail: sodiqovabduhalil1993@gmail.com

DSc, professor T.Ismoilov taqrizi asosida

MAFKURA TUSHUNCHASI VA EVOLYUTSIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mafkura tushunchasi, uning etimologiyasi va tarixiy evolyutsiyasi tadqiq etilgan. Maqolada mafkuraning qadimgi davrlardan bugungi kungacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari, uning jamiyat va davlat hayotidagi o'rni hamda funksiyalari yoritilgan. Mualliflar mafkuraviy qarashlarning antik davrdan hozirgi davrgacha bo'lgan evolyutsiyasini tahlil qilib, har bir tarixiy bosqichdagi asosiy g'oyalar, tushunchalar va ularning namoyondalari haqida ma'lumot bergan. Shuningdek, maqolada mafkuraning birlashtiruv, dasturiy, yo'l ko'rsatish beruvchi, safarbar etuvchi, manipulyatsiya qiluvchi hamda himoya funksiyalari ham ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida mafkura evolyutsiyasining jamiyat taraqqiyotiga ta'siri, aqidaparastlik va totalitarizm kabi salbiy shakllarning xavfi, hamda milliy mafkuraning bugungi kundagi ahamiyati to'g'risida xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: Mafkura, evolyutsiya, g'oya, jamiyat, ijtimoiy guruh, mafkuraviy funksiyalar, qadriyatlar, tarixiy bosqichlar, milliy mafkura, mafkuraviy jarayonlar.

КОНЦЕПЦИЯ И ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье исследуется понятие идеологии, ее этимология и историческая эволюция. В статье освещены этапы развития идеологии от древних времен до наших дней, её роль и функции в жизни общества и государства. Авторы анализируют эволюцию идеологических взглядов от античности до современности, предоставляя информацию об основных идеях, концепциях и их представителях на каждом историческом этапе. Также в статье рассматриваются объединяющая, программная, направляющая, мобилизующая, манипулятивная и защитная функции идеологии. В результате исследования сформулированы выводы о влиянии эволюции идеологии на развитие общества, опасности таких негативных форм как догматизм и тоталитаризм, а также о значении национальной идеологии в современном мире.

Ключевые слова: Идеология, эволюция, идея, общество, социальная группа, идеологические функции, ценности, исторические этапы, национальная идеология, идеологические процессы.

CONCEPT AND EVOLUTION OF IDEOLOGY

Annotation

This article explores the concept of ideology, its etymology, and historical evolution. The paper highlights the developmental stages of ideology from ancient times to the present day, its role and functions in the life of society and the state. The authors analyze the evolution of ideological views from antiquity to modern times, providing information about the main ideas, concepts, and their representatives at each historical stage. The article also examines the unifying, programming, guiding, mobilizing, manipulative, and protective functions of ideology. As a result of the research, conclusions are drawn about the impact of ideological evolution on the development of society, the dangers of negative forms such as dogmatism and totalitarianism, as well as the importance of national ideology in today's world.

Key words: Ideology, evolution, idea, society, social group, ideological functions, values, historical stages, national ideology, ideological processes.

Kirish. Mafkura evolyutsiyasi – muayyan maqsad va manfaatlarni ifoda etuvchi g'oyaviy-nazariy qarashlar tizimining vujudga kelishi, rivojlanishi va intihoga yetishi jarayonini ifodalovchi tushuncha hisoblanadi. Har qanday mafkura jamiyatda yangi paydo bo'lgan ijtimoiy-siyosiy kuchlarning talab-ehtiyojlari va maqsad-muddaolarini ifoda etuvchi yangi g'oyaviy tizim sifatida vujudga keladi. Mafkura evolyutsiyasi davrida millat yoki harakatning yetakchi kuchlari, siyosiy arboblari, mafkurachilari ijtimoiy ongda orzu-intilish va ruhiyatda his-tuyg'ularni bir tizimga soladigan ta'limot va dasturlar yaratadilar. G'oyaviy tarbiya vositalari va faollari orqali bu g'oyalar ongga va ruhiyatga singdiriladi. Bu g'oyalar ko'pchilik ongini egallagach, ularni harakatga keltirib, maqsad sari yetaklaydigan kuchga aylanadi. Mafkura bu jamiyat rivojida asosiy vazifani bajaruvchi vosita

hisoblanadi. Insonlar ma'lum bir maqsadlarga erishish uchun ma'lum bir mafkura ostida birlashib faoliyat olib borishgan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Mafkura atamasiga turli davrlarda, turli manba va lug'atlarda turlicha ta'riflar keltirilgan. Quyida shulardan namunalar keltiramiz. Mafkura (arab. fikrlar majmui) — muayyan ijtimoiy guruh, qatlam, millat, jamiyat, davlatning manfaatlari, orzulari, maqsadlari ifodalanagan qarashlar va ularni amalga oshirish tizimi. Unda manfaatlari ifodalanayotgan guruh va qatlamlarning o'tmishi, bugungi kuni va istiqboli o'z ifodasini topadi. Mafkura har qanday jamiyat hayotida zarur. Insoniyat tarixida turli-tuman mafkuralar bo'lgan. Turli xalqlar va ijtimoiy kuchlarning g'oyaviy rahnamolari, mutafakkir va arboblari o'zlarining manfaat va maqsadlaridan kelib chiqib mafkuraviy ta'limot va dasturlar ishlab chiqqanlar. Mafkura insoniyat tarixida juda muhim va markaziy tushunchalardan biri bo'lib, u jamiyat

taraqqiyoti, uning ma'naviy, siyosiy va iqtisodiy jarayonlarini tushinishda katta rol o'ynaydi. Mazkur tushuncha qadimgi davrlardan boshlab turli tarixiy bosqichlarda rivojlanib, o'zining xilma-xil shakllarini namoyon qilgan. Mafkura so'zining kelib chiqishi lotin tilidagi "idea" (g'oya) atamasiga borib taqaladi. Lotin tilida "idea" so'zi aslida "ko'rish" yoki "tasavvur qilish" ma'nosini anglatgan. Uning nazariy jihatlarini turli ilmiy maktablar, faylasuflar va ijtimoiy-siyosiy oqimlar tomonidan turlicha talqin qilinib, muayyan davr va madaniy sharoitga moslashib borgan.

Ko'plab falsafiy lug'atlarda mafkura tushunchasi yoritilgan bo'lib, ularning birida arabchadagi «mufakkir» «mufakkiratun» so'zlaridan olinganligi, chuqur ma'noli, teran mazmunli fikr ma'nolarini bildirishi haqida aytib o'tilgan. Mafkura tushunchasini ta'riflashda falsafiy adabiyotlar va lug'atlarda bir qancha fikrlar beriladi. Mafkura tushunchasiga faylasuf olimlar tomonidan berilgan. ta'riflar shakl va mazmun jihatidan har xil. Mafkuraga jamiyatdagi muayyan siyosiy, huquqiy, ahloqiy, diniy, badiiy, falsafiy, ilmiy qarashlar, fikrlar va G'oyalar majmuidir, — deb ta'rif beriladi. Ularning barchasida jamiyatdagi muayyan siyosiy, falsafiy, huquqiy, ahloqiy, diniy, badiiy, ilmiy qarashlar, fikrlar, g'oyalar majmui sifatida asoslab beriladi.

Qadimgi davrlarda mafkura asosan diniy va mifologik tushunchalar orqali ifodalangan. Ushbu davrda mafkura ijtimoiy hayotda mavjud tartiblarni saqlash va jamiyatning ma'naviy birligini ta'minlash vositasi sifatida xizmat qilgan. Masalan,

qadimgi Misrda fir'avnlr hokimiyatining ilohiyligi mafkuraviy asos sifatida talqin qilingan. Shu bilan birga, qadimgi Yunonistonda falsafiy maktablarning rivojlanishi mafkuraning mantiqiy va nazariy asosi shakllanishiga turtki bo'lgan. Masalan, Platonning "Ideyalar olami" haqidagi ta'limoti qadimgi yunon mafkurasining asosi bo'lib, unda adolat, go'zallik va bilim kabi tushunchalar umumbashariy qadriyatlar sifatida talqin qilingan. Aristotel esa ijtimoiy tuzumning tabiiyligi va insonning ijtimoiy mavjudot sifatidagi mohiyatini ta'kidlagan. Bundan tashqari, qadimgi Hindiston mafkurasida Vedalar va Upanishadlar kabi diniy matnlarga asoslangan. Ushbu matnlarda koinotning paydo bo'lishi, insonning yashash maqsadi va karmaga asoslangan taqdir tushunchalari yoritilgan. Hinduizm va buddizm g'oyalari jamiyatni boshqarishda va shaxsiy ma'naviy kamolotga erishishda muhim rol o'ynagan. Xitoyda esa Konfutsiy va Lao-Tszi ta'limotlari mafkuraviy asos sifatida xizmat qilgan. Konfutsiy g'oyalari ijtimoiy tartibni, oilaviy aloqalarni va axloqiy tamoyillarni mustahkamlashga qaratilgan edi. Daoizm esa insonning tabiiy uyg'unlikda yashashini targ'ib qilgan. Qadimgi davrda Xitoy faylasufi Lao Szining "Shamaol qaysi tarafga essa mayssa o'sha torafga qarab yotadi" nomli mashxur

iborasi o'z davrida Xitoy mamlakatining bosh g'oyasi va mafkurasiga aylangani ham tarixan mafkuralar xukmdor va ma'lum bir siyosiy guruhlarining davlat boshqaruvidagi quroli bo'lganligidan darak beradi. Qadimgi davr mafkurasida o'z davrining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sharoitlariga mos ravishda shakllanib, jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur ta'sir ko'rsatgan.

O'rta asr davrida mafkura asosan diniy ideologiyalar bilan bog'liq bo'lib, xristianlik va islom mafkurasida bu davrda asosiy o'rinni egallagan. Diniy mafkuralar ijtimoiy hayotning deyarli barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatib, davlat boshqaruvi, axloqiy meyorlar va madaniyat rivojida muhim ahamiyat kasb etgan. Musulmon Sharqida "Kalom" ilmi va falsafiy qarashlar mafkuraviy taraqqiyotda muhim rol o'ynagan. Imom G'azzoliy, Ibn Sino va Farobiy kabi mutafakkirlar inson va jamiyat haqidagi diniy-falsafiy g'oyalarni rivojlantirgan. Imom G'azzoliy o'zining "Ithyou ulum ad-din" asarida diniy mafkuraning axloqiy asoslarini yoritib, jamiyat hayotida ma'naviyatning ahamiyatini asoslab bergan. Ibn Sino esa falsafa va dinning uyg'unligini ko'rsatib, inson tafakkuri va erkinligini olg'a surgan. O'rta asr mafkurasida nafaqat diniy, balki ijtimoiy va siyosiy hayotni boshqarishda ham katta ahamiyatga ega bo'lgan. Bu davrda mafkura jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish va davlatning diniy asoslariga moslashgan boshqaruv tizimini qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida xizmat qilgan.

Muhokama. Demak mafkura — muayyan ijtimoiy guruh yoki qatlamning, millat yoki davlatning, jamiyatning ehtiyojlarini, maqsad va intilishlarini, ijtimoiy ma'naviy rivojlanish prinsiplarini ifoda etadigan g'oyalar, ularni amalga oshirish usul va vositalari tizimidir. Unda manfaatlari ifodalangan ijtimoiy kuchlar va qatlamlarning o'tmishi, bugungi kuni va istiqboli o'z ifodasini topadi. Har qanday nazariya yoki ta'limot bir tizimga solingan toylar majmuidan iborat bo'ladi. Shu sababli dunyoqarashning negizini va muayyan ishonche'tiqodning asosini ham g'oyalar tashkil etadi. Mafkuralar paydo bo'lishiga turli xil sabablari bor. Bu o'z-o'zidan turli xil rivojlanish jarayonlarini boshdan kechiradi. Bular mafkuralarning turli xil ildizlar orqali paydo bo'lishiga olib keladi. Biz mafkuralarning turli xil ildizlari xaqida ma'lumot berishga xarakter qilamiz.

Insoniyat tarixida turli shakldagi juda ko'plab mafkuralar yaratilgan, xilma-xil ijtimoiy-siyosiy kuchlar, o'z g'oyalari va ta'limotlari orqali, maqsad va niyatlariga yetishmoq uchun intilgan. Mafkuralar mohiyatiga ko'ra, falsafiy, dunyoviy, diniy va boshqa turli ta'limotlar asosida yaratiladi. Turli-tuman ijtimoiy-siyosiy kuchlar o'z mafkuralarini yaratishda siyosiy g'oyalar bilan birga, diniy oqimlar va ilm-fan yutuqlariga tayanishi, ulardan nazariy asos sifatida foydalanishi mumkin.

Quyidagi keltirilgan jadvalda Mafkuraviy qarashlar evolyutsiyasi davr nuqtai nazaridan o'z aksini topgan.

Davr	Asosiy g'oyalar va tushunchalar	O'ziga xos jihatlar	Namoyondalar
Antik davr	Dunyoni tushunish va ma'naviylikni asoslash orqali insoniyat taraqqiyoti haqida ilk mafkuraviy qarashlar.	Falsafiy tushunchalar asosida insoniyat va tabiat uyg'unligi izlanishi.	Aristotel, Platon, Konfutsiy.
O'rta asrlar	Mafkura din va ilohiyot asosida shakllanib, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarga urg'u berilgan.	Mafkura diniy e'tiqodga asoslangan; ijtimoiy hayotda dinning ustuvorligi.	Avitsenna (Ibn Sino), Al-Farobiy, Al-Buxoriy, Imom Termiziy.
Yangi davr	Inson huquqlari, ilm-fan taraqqiyoti va ijtimoiy erkinlik g'oyalari paydo bo'ldi.	Fanda progressiv qarashlar, inson erkinligi va individualizmga e'tibor kuchaydi.	Dekart, Lok, Russo, Ulug'bek.
XX asr	Mafkura siyosiy jarayonlar va turli nazariy oqimlar (kommunizm, liberalizm, natsionalizm) bilan bog'liq bo'ldi.	Mafkuraviy kurashlar global tus oldi; siyosiy mafkuralar insoniyat taraqqiyotini belgilab berdi.	Marks, Lenin, Gandi, Muhammad Iqbol.
Hozirgi davr	Globalizatsiya, innovatsiya, inson huquqlari va ekologik	Turli milliy, diniy, ekologik va global masalalar integratsiyasi;	YUNESKO, turli xalqaro tashkilotlar.

	masalalar markaziy o'ringa chiqdi.	axborot texnologiyalari ta'siri.	
--	------------------------------------	----------------------------------	--

Mafkura evolyutsiyasining mohiyati shundaki, bunda biron-bir mafkuraviy tizim yagona ilmiy, eng adolatli, jamiyatdagi barcha qatlamlar manfaatlarini ifoda etuvchi mafkura deb e'lon qilinadi. Mafkura evolyutsiyasi shundaki, o'zining mohiyati yoki biron-bir jihati bilan undan farq qiluvchi g'oyalalar, qarashlar, mafkuralar yot va dushman mafkuralari sifatida qaraladi. Oqibatda millionlab kishilarda mutelik, loqaydlilik, boqimandalik, mahdudlik, o'zga g'oyalarga hadiksirab qarash ruhiyati shakllanadi, jamiyatning ma'naviy rivojiga, ilm-fan ravnaqiga jiddiy zarar yetkaziladi. Tarixda mafkura evolyutsiyasining eng ko'p tarqalgan shakli aqidaparastlikdir. Bunday mafkuralar Osiyo va Yevropa davlatlari tarixida muayyan davrlarda hukmronlik qilgan. O'rta asrlarda G'arbdagi aqidaparastlik mafkurasi (inkvizitsiya) hurfiylik rivojiga, jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qilib keldi. Yuzlab allomalar, aql-zakovat sohiblari uning qurboniga aylandi. Bunday salbiy an'ana kommunistik mafkura hukmronligi davrida ham davom ettirildi, ko'plab moddiy va ma'naviy yo'qotishlarga sabab bo'ldi. G'arbdagi yuzaga kelgan fan va texnikaning yangi yutuqlari ko'r-ko'rona inkor etildi, genetika va kibernetika, politologiya, konfliktologiya, aksiologiya kabi fanlar "reaksiya" va "soxta" deb e'lon qilindi. Psixologiya, sotsiologiya, kulturologiya, semiotika, bionika, informatika nazariyasi, ergonomika kabi fan sohalari yetarli darajada rivojlana olmadi. Aksariyat milliy qadriyatlar, urf-odat, an'analar eskilik sarqiti deb e'lon qilindi. Natijada ko'plab madaniyat durdonalari izziz yo'qolib ketdi. XX asrning 30-yillarida Italiya va Germaniyada fashizm ham ana shunday hukmron mafkura darajasini egallagan edi. Uning oqibatida dunyodagi millionlab insonlarning boshiga cheksiz kulfatlar yog'ildi. Bu esa ijtimoiy falsafiy jihatdan tahlil qilinganda mafkuraviy jarayonlar nozik va qaltis masala ekanligidan darak beradi.

Milliy mafkura jamiyatning rivojlanishida muhim g'oyaviy tizim bo'lib, uning barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan ko'plab funksiyalarni bajaradi. Bu funksiyalar ijtimoiy tizimning birligini saqlash va rivojlantirishda markaziy rol o'ynaydi. Bu funksiyalar quyidagilar:

Birlashtiruvchi funksiyasi – jamiyatning turli qatlamlarini yagona g'oya atrofida birlashtiradi, ijtimoiy birlik va hamjihatlikni mustahkamlaydi.

Dasturiy funksiyasi – jamiyat taraqqiyotining strategik yo'nalishlarini belgilaydi va rivojlanishning uzoq muddatli maqsadlarini shakllantiradi.

Yo'l ko'rsatish beruvchi funksiyasi – jamiyat a'zolariga to'g'ri yo'l ko'rsatib, ularga mafkuraviy tamoyillar asosida yo'nalish beradi.

Safarbar etuvchi funksiyasi – jamiyatning intellektual va ma'naviy salohiyatini safarbar qilish orqali milliy taraqqiyotga xizmat qiladi.

Manipulyatsiya qiluvchi funksiyasi – turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi turish va axborot urushlarida jamiyatning mafkuraviy barqarorligini ta'minlash uchun muhim vosita hisoblanadi.

Himoya funksiyasi – jamiyatni turli mafkuraviy va axborot xurujlaridan himoya qiladi, milliy qadriyatlar va madaniy merosni saqlab qolishga xizmat qiladi.

Mazkur jihatlar davlat siyosatida ham o'z aksini topmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Jamiyatimizda aholi, ayniqsa, yosh yigit-qizlarimizning ma'naviy va ma'rifiy saviyasini doimiy yuksaltirish – birinchi darajali ahamiyatga egadir." Shu bois, O'zbekistonda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" degan dasturiy g'oya asosida yoshlarni ona yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularda tashabbuskorlik, fidoyilik va yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Mafkura evolyutsiyasi jamiyatlar va davlatlar tarixida doimiy ravishda rivojlanib kelgan. Har bir davrning o'ziga xos mafkuraviy qarashlari va g'oyalari mavjud bo'lib, ular ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tizimlarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Mafkura, o'z navbatida, jamiyatni birlashtirishi yoki uni ajratishi mumkin, ularning maqsadlari va manfaatlariga mos ravishda yuksak maqsadlar sari intilish imkonini beradi. Biroq, mafkura evolyutsiyasida aqidaparastlik va totalitarizm kabi salbiy shakllar ham mavjud bo'lib, ular jamiyatni zaiflashtirishi va taraqqiyotga to'siq bo'lishi mumkin. Shuning uchun mafkura tarixi va uning evolyutsiyasi ijtimoiy, siyosiy va ilmiy jihatdan diqqat bilan o'rganilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Ataxanov B.T., Isabayev M.B. Fuqarolik Jamiyati Fanidan Atamalar Lug'ati T/-170b
2. Karimov, I. Ma'naviyat yulduzi. 2010 y. Toshkent: O'zbekiston. 155b
3. Nuriddinov, H. Mafkuraviy jarayonlarning tahlili. 2015 y. Toshkent: Yangi asr avlodi
4. <https://oyina.uz/uz/teahouse/>
5. Taylor. Philosophy in Ancient Greece. London: Routledge. 2016 y
6. Nasriddinov S. Islom falsafasi va madaniyati. Toshkent: "O'zbekiston". 2018 y

UDK: 371.1

Mamura TADJIBAYEVA,
Abdulla Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: t.mamura123@gmail.com

O'zMU dotsenti U.Sodikov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF SCHOOL PRINCIPAL LEADERSHIP IN EDUCATIONAL DEVELOPMENT

Annotation

This article explores the strategic importance of school principals' leadership in fostering school development. The author emphasizes that the success of educational reforms largely depends on the leadership capacity of school directors. The study focuses on the transformational leadership model, portraying the principal not only as an administrator but also as a change agent, motivator, and contributor to broader societal development. By comparing instructional and transformational leadership approaches, the paper argues that transformational leadership is more applicable and effective within the context of Uzbekistan's educational system. Ultimately, the school leader is conceptualized as a strategic driver in transforming schools into local development hubs.

Key words: school leadership, transformational leadership, instructional leadership, educational reform, school management, change agent, capacity building, social capital, local development hub

ЗНАЧЕНИЕ ЛИДЕРСТВА ДИРЕКТОРА В РАЗВИТИИ ШКОЛЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается стратегическая роль директора школы как лидера в контексте развития образовательного учреждения. Автор подчёркивает, что успех проводимых в системе образования реформ во многом зависит от лидерских качеств руководителя школы. Особое внимание уделяется трансформационной модели лидерства, в рамках которой директор школы выступает не только как администратор, но и как инициатор перемен, вдохновляющий лидер и катализатор социального развития. Путём сравнительного анализа инструктивного и трансформационного лидерства доказывается, что для образовательной системы Узбекистана наиболее эффективной является именно трансформационная модель. В завершении директор представлен как стратегический драйвер, способный превратить школу в центр локального развития.

Ключевые слова: лидерство директора, трансформационное лидерство, инструктивное лидерство, реформы образования, школьное управление, агент изменений, формирование потенциала, социальный капитал, центр локального развития.

MAKTAB TARAQQIYOTIDA DIREKTOR LIDERLIGINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktab taraqqiyotida direktor liderligining o'rni va strategik ahamiyati ko'rib chiqiladi. Muallif ta'limda olib borilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan maktab rahbarining liderlik salohiyatiga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Xususan, transformatsion liderlik modeli doirasida maktab direktori nafaqat boshqaruvchi, balki o'zgarish agenti, ilhomlantiruvchi va jamiyatda ijtimoiy rivojlanishga hissa qo'shuvchi shaxs sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda instruksional va transformatsion liderlik modellari qiyosiy tahlil qilinib, O'zbekiston ta'lim tizimi kontekstida transformatsion liderlikning ustun jihatlari asoslab beriladi. Ilmiy asoslangan xulosalarda maktab direktori "mahalliy rivojlanish markazi"ni shakllantiruvchi strategik drayver sifatida ko'riladi.

Kalit so'zlar: direktor liderligi, transformatsion liderlik, instruksional liderlik, ta'lim islohotlari, maktab boshqaruvi, o'zgarish agenti, salohiyat yaratish, ijtimoiy kapital, mahalliy rivojlanish markazi.

Kirish. Ta'lim tizimida muvaffaqiyatli islohotlar va samarali natijalarga erishish, avvalo, yetakchilik sifatiga bog'liqdir. Ayniqsa, maktab darajasida olib borilayotgan o'zgarishlar va innovatsion tashabbuslarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan maktab direktori faoliyatiga, uning liderlik qobiliyatiga tayanadi. Chunki har qanday islohot, yangilik yoki strategik tashabbus faqat yuqori boshqaruv organlari tomonidan qaror sifatida qabul qilinishi bilan emas, balki uni amalda joriy etuvchi shaxs - maktab direktori tomonidan qanday tushunilishi, qanday qabul qilinishi va qanday tatbiq etilishiga bog'liq bo'ladi.

Direktor bu yerda oddiy ijrochi emas, balki o'z maktabining rivojlanish strategiyasini shakllantiruvchi, jamoani o'z atrofida birlashtiruvchi va o'qituvchilarga ilhom beruvchi lider sifatida chiqadi. Masalan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini dars jarayoniga integratsiya qilish, STEAM loyihalarni yo'lga qo'yish, iqtidorli

o'quvchilar bilan individual ishlash yoki baholash tizimini yangilash kabi tashabbuslarning barchasi rahbarning o'zgarishga nisbatan munosabati, qaror qabul qilishdagi qat'iyligi va jamoani ishonitirish mahoratiga bevosita bog'liq.

Bundan tashqari, O'zbekistonning ayrim hududlarida maktablar moddiy-texnik baza, malakali kadrlar yoki ota-onalarning ta'limga munosabati bo'yicha farq qilgani uchun, direktor o'z maktabining real holatidan kelib chiqib, islohotlarga moslashgan yondashuv ishlab chiqishi zarur bo'ladi. Bunday vaziyatda direktor faqat "rahbar" emas, balki diagnostik-analitik fikrlovchi, mahalliy sharoitga mos strateg tayyorlovchi va uni amalga oshirishda faol harakat qiluvchi "o'zgarish agenti"ga aylanadi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, har bir maktabda amalga oshirilayotgan har qanday innovatsiya yoki islohot tashabbusining muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz bo'lishi - maktab direktori shaxsiy kompetensiyalari, liderlik uslubi,

ijtimoiy-ta'limiy salohiyati va o'z jamoasi bilan ishlash madaniyatiga bog'liq.

Qisqacha aytganda, direktorsiz islohot - printsipsiz strategiyaga aylanadi. Direktor bor joyda islohotlar nafaqat tashqi topshiriq, balki ichki ehtiyoj va jamoaviy maqsadga aylanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston ta'lim tizimi so'nggi yillarda izchil islohotlar yo'liga o'tdi. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan "Har bir o'quvchiga sifatli ta'lim" tamoyili asosida 2019-yilda qabul qilingan PF-5712-sonli farmon ta'lim sohasini tubdan yangilash, maktablarni raqamlashtirish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va eng muhimi - maktab direktorlarining mas'uliyatini oshirishni ko'zda tutadi. Ushbu strategik o'zgarishlar amalda muvaffaqiyat qozonishi, avvalo, har bir ta'lim muassasasida samarali liderlik tizimi mavjudligiga bog'liq [7].

Direktor maktab faoliyatining barcha jabhalarini muvofiqlashtiruvchi, tashkiliy, pedagogik va ijtimoiy jarayonlarni boshqaruvchi shaxsdir. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi (hozirda maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi) tomonidan 2021-yilda e'lon qilingan metodik qo'llanmada direktorlarning vazifalari orasida o'quv muhitini shakllantirish, jamoani boshqarish, ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirish va maktab brendini yaratish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan [8].

Q.Qodirov va A.Qurbonovlar ta'kidlaganidek, direktor nafaqat ijrochi, balki tashabbuskor, innovator va jamoani bir maqsad sari birlashtiruvchi lider sifatida shakllanishi zarur. Ushbu yondashuvga qo'shimcha ravishda, maktab direktorining zamonaviy lider sifatidagi obrazini yanada chuqurroq anglash zarurligini ta'kidlaymiz [9].

Bugungi ta'lim makonida direktor oddiy rahbarlik funksiyalarini bajaruvchi shaxs emas, balki ko'p qirrali va ko'p darajali strategik lider sifatida shakllanishi kerak. U ijtimoiy transformatsiya vositachisi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi motivatsion ko'priq, ota-onalar ishonchini uyg'otuvchi figura bo'lib xizmat qilishi zarur. Shuningdek, u ta'lim muassasasini nafaqat ichki jihatdan, balki tashqi muhitga nisbatan raqobatbardosh subyektaga aylantira oladigan salohiyatga ega bo'lishi lozim.

Bundan tashqari, bizning fikrimizcha, direktor innovator sifatida faoliyat yuritir ekan, har bir tashabbusning metodik, texnologik va ijtimoiy oqibatlarini chuqur tahlil qilgan holda qaror qabul qilishi zarur. Innovatsiya — bu faqat texnik yangilik emas, balki jamoa tafakkurini o'zgartirish, yangi yondashuvlarni singdirish va o'qituvchining kasbiy o'sishiga sharoit yaratish vositasidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Direktorning "insoniy liderlik" qobiliyatiga alohida e'tibor qaratish lozim. Zero, kuchli jamoani shakllantirish, ishonch muhitini yaratish va inson resurslaridan samarali foydalanish — bu rahbarning axloqiy, emotsional va kommunikativ yetukligi bilan chambarchas bog'liq. O'zbekiston ta'lim tizimida bu jihatlar ko'plab muammolar - o'qituvchilarning ishdan toliqishi, ijodiy sustligi, yangilikka bo'lgan ehtiyotkorlik kabi holatlarning yechimi sifatida qaralishi mumkin.

Shu boisdan, direktor liderligini ijtimoiy mas'uliyat, pedagogik yetakchilik va innovatsion fikrlash uyg'unligi sifatida talqin qilinishi maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv nafaqat joriy ta'lim vazifalariga mos keladi, balki ta'limning ertangi kundagi raqobatbardosh va barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. Xalqaro tadqiqotlar, xususan Marzano va hammualliflarning tadqiqotlari maktab direktorining liderlik darajasi va o'quvchilarning yutuqlari o'rtasida 0.25 darajadagi ijobiy korrelyatsiyani ko'rsatadi [4]. Leithwood va boshqalar (2004) esa liderlik maktablar

o'rtasidagi natijalardagi farqning 3–5 foizini tashkil qilishini aniqlagan [5].

Bu natijalar O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham muhim, chunki hududlar o'rtasida ta'lim sifati keskin farq qilayotgan bir vaqtda, har bir maktab direktori o'z o'rnida o'quvchilarning natijasiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil sifatida maydonga chiqadi.

M. Turaevning fikricha, har bir direktor o'z maktabini "mahalliy rivojlanish markazi"ga aylantira olsa, bu kengroq tizimdagi ijobiy o'zgarishlarga olib keladi. Ushbu qarashni quyidagicha izohlash mumkin: maktab faqat bilim beriladigan joy emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy rivojlanishning markaziy nuqtasiga aylanishi lozim. Ya'ni, maktabda amalga oshirilayotgan har qanday ijobiy o'zgarish — o'quvchilarning dunyoqarashi, o'qituvchilarning malakasi, ota-onalarning faolligi - butun mahalla, tuman yoki hudud miqyosidagi rivojlanishga turtki bo'lishi mumkin [10].

Biz ushbu fikrni to'liq qo'llab-quvvatlaymiz va uni rivojlantirish zarur, deb hisoblaymiz. Zero, O'zbekiston sharoitida maktablar ko'plab kichik mahallalarning yagona ijtimoiy markazi sifatida faoliyat yuritmoqda. Aholining aksariyati farzandlari maktabda ta'lim olayotgani sababli, aynan shu muassasa atrofida axloqiy qadriyatlar, sog'lom turmush tarzi, fuqarolik ongini shakllantirishga qaratilgan faoliyatlar amalga oshirilishi mumkin.

Bizningcha, maktabni mahalliy rivojlanish markaziga aylantirish quyidagi elementlarni o'z ichiga olishi kerak:

Ochiqlik va jamoatchilik bilan aloqadorlik — direktor maktabda ochiq eshiklar siyosatini yuritishi, ota-onalarni qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb etishi lozim.

Madaniy-ma'naviy faollik markazi — maktabda sport, san'at, teatr, diniy-ma'rifiy, psixologik xizmatlar faol ishlashi va bu faoliyatlar butun mahallaga ochiq bo'lishi kerak.

Iqtisodiy va innovatsion salohiyat — maktablarda kichik loyihalar, mahalliy muammolarga yechim topuvchi startaplar, o'quvchilarni amaliyotga tayyorlaydigan hunar va kasbga yo'naltiruvchi klublar tashkil etilishi mumkin.

Shunday bo'lsa, maktab jamiyatdagi passiv iste'molchi emas, balki faol ijtimoiy o'zgartiruvchi kuchga aylanadi. Bunday yondashuv, o'z navbatida, davlat siyosatida ko'zda tutilgan "maktab — jamiyat yuragi" tamoyiliga hamohang bo'ladi.

Shu bois biz direktorlarni faqat pedagogik rahbar emas, balki hududiy rivojlanishning strategik katalizatori sifatida qayta ko'rib chiqishni taklif qilamiz. Maktabni "mahalliy rivojlanish markazi"ga aylantirish — bu nafaqat zamonaviy liderlik belgisi, balki milliy taraqqiyotning real drayveridir.

Rahbarlik uslublari: instruksional va transformatsion liderlik

M. Hallinger tomonidan ta'riflangan instruksional liderlik modeli asosan o'quv dasturi, baholash va pedagogik jarayonlar ustidan nazoratga qaratilgan bo'lsa, transformatsion liderlik o'qituvchilarning ruhiy holati, madaniy iqlim va maktabning ijtimoiy kapitalini oshirishga qaratilgan. Bu ikki model o'rtasidagi farq — rahbarning e'tiborini qaratadigan yo'nalishida: biri "nima o'qitilmoqda" degan savolga javob izlasa, ikkinchisi "qanday sharoitda va qanday ruhda o'qitilmoqda" degan masalaga e'tibor beradi [3].

Instruksional liderlik - an'anaviy boshqaruv modeliga yaqin bo'lib, ko'proq mazmuniy-intizomiy yondashuvga asoslanadi. Bu modelda direktor o'quv dasturlari, darslarning sifati, baholash mezonlari va o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlarini monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishni ko'zlaydi. Ayniqsa, kichik sinflarda, boshlang'ich bosqichda yoki muayyan fanlar bo'yicha aniq natija kutilayotgan sharoitlarda bu model samarali bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, bu model direktorning o'qituvchilar bilan

ishlash vaqtini sezilarli darajada cheklab qo'yadi, chunki u rahbari "nazoratchi" roliga ko'proq tortadi.

Transformatsion liderlik esa pedagogik jamoani ilhomlantirish, o'zgarishga tayyor holatga keltirish va maktabni ijodiy, madaniy, ijtimoiy hamkorlikka asoslangan muhitga aylantirishga intiladi. Bu modelda direktor o'z jamoasi bilan birgalikda qaror qabul qiladi, o'qituvchilarning fikrini qadrlaydi, jamoaviy maqsadlar sari intilish muhitini yaratadi. O'qituvchilarni faqat ijrochi emas, balki maktab rivojiga ta'sir ko'rsatuvchi shaxslar sifatida ko'radi. Bu model maktab ichida ishonch, hurmat, erkin fikr va ijobiy emotsional muhitni shakllantirish orqali o'quvchilarning natijalariga bilvosita, ammo kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Bizningcha, ayniqsa O'zbekiston maktablarida transformatsion liderlik modeli ayni dolzarb hisoblanadi. Sababi, islohotlarning muvaffaqiyati faqat byurokratik buyruqlar bilan emas, balki jamoaning ichki ruhiy holati, o'qituvchilarning motivatsiyasi va madaniy muhit orqali ta'minlanadi. Shu sababli direktor o'z rolini faqat baholovchi va tahlilchi emas, balki ruhlantiruvchi, muvofiqlashtiruvchi va ishonch uyg'otuvchi yetakchi sifatida ko'rishi zarur.

Shuningdek, maktabda sog'lom madaniy iqlim va kuchli ijtimoiy kapital mavjud bo'lsa – ya'ni o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida hamkorlik, o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat hissi, maktabda birdamlik va maqsadga yo'naltirilganlik muhitlari shakllansa – o'quvchilarning natijalari izchil oshib boradi. Transformatsion liderlik ana shu natijalarning negizida turadi.

M. Axmedova tomonidan ilgari surilgan fikr – ya'ni transformatsion liderlik modeli ayniqsa innovatsiyalarni joriy etish, jamoaviy qarorlar qabul qilish va ota-onalar bilan integratsiyalashgan hamkorlik orqali samarali natijalarga olib keladi, degan qarash – zamonaviy ta'lim rahbarligi nazariyasi va amaliyoti nuqtai nazaridan asosli va ilmiy jihatdan to'g'ri yondashuv hisoblanadi [11].

Keling, bu fikrni ilmiy asos va O'zbekiston sharoitida kuzatilayotgan holatlar bilan bog'lab tahlil qilamiz:

1. Innovatsion yangiliklarni joriy etishda transformatsion liderlik

Transformatsion liderlik o'z mohiyatiga ko'ra yangilikka ochiqlik, risk olishga tayyorlik, yangicha fikrlashni qo'llab-quvvatlash bilan tavsiflanadi. Direktor yangicha pedagogik yondashuvlar (masalan, STEAM, CLIL, AI vositalari, interaktiv texnologiyalar)ni joriy etmoqchi bo'lsa, bu jarayon o'qituvchilar, ota-onalar va o'quvchilar tomonidan faqatgina ishonch va ruhlantiruvchi muhitda qabul qilinadi. Transformatsion liderlik aynan shunday muhitni yaratadi.

Misol uchun, O'zbekistonda ayrim ilg'or maktablarda (masalan, Prezident, ixtisoslashgan, yoki IT maktablarda) joriy etilayotgan texnologik darslar, raqamli platformalar yoki onlayn baholash tizimlari – aynan direktor tashabbusi va jamoaviy fikrlash asosida muvaffaqiyatli kechmoqda. Bu holat Axmedova aytgan fikrga bevosita amaliy dalil bo'la oladi.

2. Jamoaviy qarorlar qabul qilish samaradorligi

Transformatsion liderlik modelining asosiy ustunligi – bu qarorlar qabul qilishda yakka rahbarlikdan voz kechib, taqsimlangan yetakchilikni (distributed leadership) ilgari surishidir. Bu orqali o'qituvchilar o'zini faqat ijrochi emas, balki jarayonning to'laqonli ishtirokchisi sifatida his qiladi. Ularning professional motivatsiyasi ortadi, mas'uliyat hissi kuchayadi, natijada o'zgarishlar ichki ehtiyoj sifatida qabul qilinadi.

O'zbekiston maktablarida o'tkazilgan kuzatuvlar jumladan, Axmedova ham shuni ko'rsatadiki, aynan qarorlarni jamoa bilan muhokama qilgan rahbarlar islohotlarda katta yutuqlarga erishmoqda [11].

3. Ota-onalar bilan integratsiyalashgan faoliyat

Ta'lim sifati faqat maktab ichidagi ishlar bilan belgilanmaydi — jamiyat, xususan, ota-onalar bilan qanday aloqada bo'lishi ham muhim. Transformatsion lider ota-onalarni darsdan tashqari faoliyatlarga jalb qiladi, masalan: ota-onalar klublari, maslahat kengashlari, hamkorlikda loyihalar. Bu uslub maktabga nisbatan ishonchni oshiradi, o'quvchilarning qatnashuvi va yutuqlariga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston sharoitida, ayniqsa, mahallaviy ta'lim muassasalarida bu aloqa kuchli ijtimoiy barqarorlik omili sifatida ishlaydi.

4. Iqtidorli o'quvchilar va o'qituvchilarni rag'batlantirish

Transformatsion liderlikning yana bir muhim tomoni – bu individuallashtirilgan yondashuvdir. Har bir o'qituvchining kuchli tomonlarini kashf qilish, ularni o'sishga yo'naltirish, iqtidorli o'quvchilarga alohida e'tibor berish – bu rahbarlik uslubining ajralmas qismidir. O'zbekistonda "Bir maktab – bir yetakchi" tamoyili asosida ko'plab direktorlar o'z pedagoglarini fan olimpiadalari, ilmiy loyihalar, ijodiy musobaqalarga yo'naltirish orqali ularning salohiyatini ochmoqda.

Shunday qilib, M. Axmedova tomonidan bildirilgan fikr – nazariy jihatdan asosli, amaliy jihatdan esa O'zbekiston sharoitida to'liq tasdiqlanayotgan yondashuvdir [11]. Innovatsiyaga asoslangan, jamoaviy qarorlar qabul qilinadigan va keng hamkorlikka tayanadigan rahbarlik uslubi – aynan transformatsion liderlikning o'zidir. Bu model o'zgarishlarga tayyor, ochiq va ijobiy ruhdagi maktab muhitini yaratishda eng samarali yondashuv sifatida e'tirof etiladi.

Innovatsiyalar va salohiyat yaratish

Fullan rahbarlikda salohiyat yaratish, ya'ni jamoaning bilim, ko'nikma va ishtiyoqini uyg'otish orqali o'zgarishlarga tayyor holatga keltirish muhimligini ta'kidlaydi [2]. Bu fikrni M. Turaev ham qo'llab-quvvatlab, maktablarda innovatsion o'zgarishlarni joriy etishda direktorning bosh ijtimoiy "drayver" bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi [10].

Fullan va Turaevlar tomonidan ilgari surilgan ushbu fikrlar – zamonaviy ta'lim rahbarligining tub mohiyatini ochib beradi [2; 10].

Bizningcha ham, maktabda salohiyat yaratish – bu oddiygina bilim berishdan ko'ra kengroq tushuncha bo'lib, o'qituvchilarning bilim, ko'nikma va ichki ishtiyoqini uyg'otish orqali ularni o'zgarish sub'ektiga aylantirish demakdir.

Direktor esa bu jarayonda bosh ijrochi emas, balki jamoani harakatga keltiruvchi ijtimoiy drayver, ilhomlantiruvchi yetakchi bo'lishi zarur. Chunki o'zgarish tashqaridan buyurilganida emas, ichki ehtiyoj sifatida shakllanganda barqaror bo'ladi. Shu nuqtai nazaridan, biz rahbarning eng muhim vazifasi – jamoada ishonch, hamkorlik va intilishni uyg'otish deb hisoblaymiz. Bu esa salohiyat yaratishning negizidir.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, mahalliy amaliyotda bir qator direktorlar STEAM o'quv yo'nalishlari, elektron jurnal tizimlari, kutubxona raqamlashtirish va IT sinflarni tashkil etish orqali maktablarda zamonaviy muhit shakllantirmoqda. Bu holat o'z navbatida liderlik salohiyatining o'zgarishlar natijasidagi asosiy omil ekanini ko'rsatadi.

Maktabda qanday o'zgarishlar amalga oshirilishidan qat'iy nazar, ularning muvaffaqiyati – rahbarlik salohiyatiga, yetakchining fikrlash doirasi va tashabbusiga bog'liq. O'zbekistonda ta'lim sifati oshirish, o'quvchilarning salohiyatini to'liq ochib berish va ijtimoiy ishonchni oshirishda transformatsion liderlik modeli dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Direktorlar o'zini "buyruq beruvchi" emas, balki "ilhomlantiruvchi o'zgarish agenti" sifatida ko'ra olgan taqdirdagina, islohotlar real natija beradi.

ADABIYOTLAR

1. DuFour, R. (2002). The Learning-Centered School. Bloomington, IN: National Educational Service.
2. Fullan, M. (2008). O'zgarishlar san'ati. (A. Qo'chqorov, tarj.) Toshkent: "Ilm Ziyo" nashriyoti, 2012.
3. Hallinger, P. (2003). Leading Educational Change. Cambridge Journal of Education, 33(3), 329–352.
4. Leithwood, K., et al. (2004). How Leadership Influences Student Learning. The Wallace Foundation.
5. Marzano, R. J., Waters, T., & McNulty, B. A. (2005). School Leadership That Works: From Research to Results. ASCD.
6. Schlechty, P. C. (2005). Creating Great Schools: Six Critical Systems at the Heart of Educational Innovation. Jossey-Bass.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–5712-son Farmoni. (2019). Ta'lim sifatini oshirish va sohani tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2021). Maktab direktorlarining faoliyatini baholash va rivojlantirish bo'yicha metodik qo'llanma. Toshkent.
9. Qodirov, Q. Q., & Qurbonov, A. A. (2020). Ta'lim muassasalarida boshqaruv va liderlik asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
10. Turaev, M. T. (2021). Ta'lim boshqaruvi va pedagogik rahbarlik. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
11. Axmedova, M. X. (2022). Ta'limda innovatsion boshqaruv va liderlik masalalari. "Pedagogik ta'lim" ilmiy jurnali, №2, 17–24-bet.

UDK:372.8

Sohibabonu TEMIROVA,
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

DSc, professor S.Zokirova taqrizi asosida

ONA TILINI TABIIY FANLAR BILAN ALOQADORLIKDA O‘QITISH O‘QUVCHILAR ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH MEZONI SIFATIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada ona tilini tabiiy fanlar bilan uzviy bog‘liqlikda o‘qitishning ilmiy va metodik asoslari tahlil qilingan. Ona tili darslarida tabiiy fanlarga oid terminlar, tushunchalar, kuzatish va tajribaviy jarayonlarni ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan. Ushbu yondashuv o‘quvchilarda terminologik boylik, tanqidiy tafakkur hamda atrof-muhitga mas‘uliyatli munosabatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada fanlararo integratsiya, darslarni rejalashtirish va o‘qituvchi malakasi kabi omillarning ahamiyati haqida ham so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Ona tili, tabiiy fanlar, integratsiya, ilmiy dunyoqarash, terminologiya, tanqidiy tafakkur, metodik yondashuv, fanlararo bog‘liqlik, amaliy mashqlar.

ОБУЧЕНИЕ РОДНОМУ ЯЗЫКУ В СВЯЗИ С ЕСТЕСТВЕННЫМИ НАУКАМИ КАК КРИТЕРИЙ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются научные и методические аспекты обучения родному языку в тесной связи с естественными науками. Особое внимание уделяется формированию научного мировоззрения учащихся путём развития навыков использования терминологии, описания наблюдений и экспериментальных процессов на уроках родного языка. Такой подход способствует обогащению терминологического запаса, критическому мышлению и ответственному отношению к окружающей среде. Кроме того, в статье подчёркивается важность межпредметной интеграции, планирования уроков и профессиональной компетенции учителя.

Ключевые слова: Родной язык, естественные науки, интеграция, научное мировоззрение, терминология, критическое мышление, методический подход, межпредметные связи, практические задания.

TEACHING THE MOTHER LANGUAGE IN CONNECTION WITH NATURAL SCIENCES AS A CRITERIA FOR DEVELOPING STUDENTS' SCIENTIFIC WORLDVIEW

Annotation

This article examines the scientific and methodological foundations of teaching the native language in close connection with the natural sciences. It explores how the development of linguistic skills—particularly in using terminology, describing observations, and conducting experiments – can foster students’ scientific worldview. Such an integrative approach helps enrich students’ terminology, enhance critical thinking, and nurture a responsible attitude towards the environment. The article also highlights the importance of interdisciplinary integration, lesson planning, and the professional competence of teachers.

Key words: Native language, natural sciences, integration, scientific worldview, terminology, critical thinking, methodological approach, interdisciplinary links, practical exercises.

Kirish. Ona tilini tabiiy fanlar bilan aloqadorlikda o‘qitish, o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Zero, ona tili nafaqat mazmuniy, balki metodik jihatdan ham ta’lim jarayonining poydevori bo‘lib xizmat qiladi. Har bir fan o‘ziga xos terminlar, kategoriyalar va uslublar bilan ifodalanadi. Ushbu terminlarni chuqur o‘zlashtirish, ularning ilmiy mazmunini tushunish hamda ulardan amaliy hayotda foydalana bilish uchun o‘quvchilarning ona tilidan foydalanish ko‘nikmalari yetarli darajada rivojlangan bo‘lishi lozim. Ta’lim jarayonida ona tili mashg‘ulotlarini tabiatshunoslik, biologiya, kimyo, fizika kabi tabiiy fanlar bilan uzviy bog‘lagan holda olib borish, shubhasiz, o‘quvchilarning atrof-muhitni ilmiy idrok etishlari, tabiat qonunlarini tushunishlari va bilimlarni amaliyotga tatbiq etish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham ona tili va tabiiy fanlar aloqasini o‘rganish, bu ikki yo‘nalishni o‘zaro integratsiyalash orqali o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega.

Ona tiliga xos lingvistik qonuniyatlar va uslublar odatda badiiy asarlar, adabiy matnlar, leksik va grammatik

mashqlar orqali o‘qitiladi. Tabiiy fanlar esa o‘quvchilarda tabiat hodisalari, tirik organizmlar, kimyoviy jarayonlar, fizik qonuniyatlar, Yer va koinot tuzilishi kabi boy ilmiy tasavvurni shakllantirishga xizmat qiladi. Ammo bu ta’lim yo‘nalishlarini bir-biridan ajratib emas, balki ularning sintezi va o‘zaro aloqadorligi orqali boyitish, bir tomondan, til materialini yanada mukammal o‘zlashtirishga, boshqa tomondan, tabiiy fanlar mazmunini chuqurroq idrok etishga yordam beradi. Masalan, o‘quvchilar biologiya darslarida turli organizmlar tuzilishi haqida ma’lumot olganda, ona tili darslarida esa bu ma’lumotlarni aniq va to‘g‘ri ifodalash, ilmiy matnlar tuzish, mazkur fan yo‘nalishidagi terminlarni o‘zlashtirishga e’tibor beriladi. Bunday yondashuv, birinchidan, til ko‘nikmalarini rivojlantirsa, ikkinchidan, biologik bilimlarni aniq tushunish va baham ko‘rish imkonini yaratadi.

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda terminologiyaning o‘rni muhimdir. Tabiiy fanlarga doir terminlar odatda ko‘p qismi xalqaro so‘zlar yoki lingvistik jihatdan murakkab birliklardir. Ona tili darslarida ushbu terminlarning etimologiyasi, ma’noviy ko‘lamini tahlil qilish, ularning muqobili yoki turli fanlar kesimida qanday

qo'llanishini ko'rsatish o'quvchilarda terminlarga nisbatan chuqur qiziqish uyg'otadi. Shuningdek, terminlarni izohlash va aniq ifodalab berish orqali o'quvchilarning lug'at xazirasi kengayadi, jahon ilm-fanidagi so'z boyliklarini to'g'ri qo'llash malakasi shakllanadi. Natijada, o'quvchi kimyo, fizika, biologiya yoki geografiya fanlarida o'rganayotgan tushunchalarni chuqurroq tushunish barobarida, ularni tilda ifodalash mahoratini ham egallaydi. Bu jarayon o'quvchining nafaqat ilmiy-fan sohaga, balki umuman tabiat va dunyoqarashga oid masalalarga o'z munosabatini izchillik bilan ifodalay olishiga zamin yaratadi.

Tabiiy fanlarni o'qitishda kuzatish, tajriba, eksperiment kabi metodlar yetakchi ahamiyat kasb etadi. Ona tilini o'qitishda esa asosan matn ustida ishlash, yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish, ilmiy va badiiy uslublarni o'rganish, shu bilan birga grammatik ko'nikmalarni chuqurlashtirish metodlari qo'llanadi. Ushbu metodlarni uyg'unlashtirish, ya'ni o'quvchilarga tajribada kuzatgan voqealik yoki jarayonni aniq, ravon, mazmunli matnga aylantirishni o'rgatish, matnda ilmiy uslub elementlaridan foydalanish, zarur terminlarni kiritish – ularning barchasi ona tili va tabiiy fanlar integratsiyasining amaliy ifodasi sanaladi. Masalan, o'quvchilarga biologiya darsida o'tkazilgan tajribani, o'simlik urug'ining unib chiqish jarayonini yoki kimyo darsida kuzatilgan moddalarning o'zaro ta'sirini kuzatib, keyin ona tili darsida ushbu jarayonni bosqichma-bosqich yozma ko'rinishda ifodalash topshirig'i beriladi. Natijada, o'quvchi ilmiy kuzatish natijalarini tilda to'g'ri, mantiqiy va ketma-ket ifodalashga, xulosalar chiqarishga o'rganadi. Bu esa ilmiy dunyoqarashning shakllanishi yo'lida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tabiatshunoslik fanlarida tez-tez uchraydigan ko'p ma'noli so'zlar, o'xshatish va metaforalar ona tili darslarida ham tahlil qilinishi mumkin. Masalan, "tasniflash" (klassifikatsiya) atamasini olaylik: biologiya darslarida tirik organizmlarni ularning tuzilishiga ko'ra tasniflash haqida gapirilsa, ona tili darsida so'zlarni lug'aviy ma'nosiga yoki shakli, kelib chiqishi, tuzilishiga ko'ra tasniflash masalalari o'rganiladi. Bunday parallelliklar o'quvchida "tasniflash" umumiy amaliy harakat ekanini, u ham lingvistik, ham biologik, ham boshqa tabiiy yoki ijtimoiy jarayonlarga nisbatan qo'llanishini ko'rsatadi. Natijada, u terminning ko'p qirrali ma'nosini chuqur tushunib, real hayotda uchraydigan turli vaziyatlarga tatbiq etishni o'rganadi.

Ilmiy dunyoqarash nafaqat terminlarni bilish yoki tajribalarni kuzatish bilan cheklanmaydi. Unda mantiqiy tafakkur, tahlil qilish, savollar berish, shubhalanish, isbotlash, xulosa chiqarish, tanqidiy fikrlash kabi jarayonlar ham muhim o'rin tutadi. Ana shu sifatlarni rivojlantirishda esa ona tili fani ham, tabiiy fanlar ham o'ziga xos metodlari bilan xizmat qiladi. Ona tili darslarida ilmiy mavzuda matn tahlili, munozaralar, insho va tezis yozish, konspekt olish kabilar orqali o'quvchilarga mustaqil fikrlash, o'z so'zlari bilan izohlash, biror masala yuzasidan dalillar keltira olish ko'nikmalari o'rgatilsa, tabiiy fanlarda esa bu fikrlar bevosita ilmiy kashfiyotlar, eksperimental natijalar, daliliy bazalar bilan mustahkamlanadi. Xususan, kimyoda muayyan moddaning xususiyatini o'rganish yoki fizikada turli kattaliklar orasidagi bog'liqlikni tajriba orqali aniqlash davomida "nima uchun?" degan savolga asoslangan holda o'quvchining shubha qilish, qiyoslash va xulosa chiqarish ko'nikmasi rivojlanadi. Keyin esa mazkur jarayonni til orqali anglash va ifodalash kuchayganda, insonning ichki tafakkuri yanada ravshanlashadi. Bu shakllangan ilmiy tafakkur o'quvchiga hayotning boshqa sohalarida ham muhim poydevor bo'lib qoladi.

Ta'lim jarayonini ona tili va tabiiy fanlar uyg'unligida tashkil etish, o'quvchilarning faqat bitta fan yo'nalishidagina emas, balki umumiy ma'noda ilmiy dunyoqarashini

kengaytiradi. Bunday integratsiya, birinchidan, fanlararo bog'liqlikni ko'rsatadi, ikkinchidan, o'quvchilarni real hayotdagi murakkab vaziyatlarni yaxlit, tizimli fikrlash orqali hal qilishga undaydi. Masalan, kelajakda ekologik muammolarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish ham lingvistik, ham biokimyoviy, ham sotsiologik bilimlarni talab etadi. Agar o'quvchilarda yoshligidan turli fanlar kesimida tahlil qilish, muammolar yechimini izlash ko'nikmalari rivojlangan bo'lsa, ular kattaroq hajmdagi masalalarga puxta yondashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ta'lim jarayonida fanlararo integratsiya uslubidan oqilona foydalangan holda, jamiyat oldida turgan global muammolarni tushunadigan, o'z ona tilida aniq va ravshan ifodalana oladigan, ilmiy dalillarga asoslangan holda fikr yuritib oladigan avlodni voyaga yetkazish mumkin.

Ilmiy dunyoqarash shakllanishida ona tilining badiiy imkoniyatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ba'zan murakkab ilmiy tushunchalarni badiiy tilda ifodalash, misollar keltirish, adabiy asarlar bilan bog'lash orqali o'quvchi tasavvuriga yanada chuqurroq ta'sir o'tkazish mumkin. Masalan, biologik jarayonlarni hayotiy voqealar bilan bog'laydigan adabiy lavhalar yoki ilmiy-ommabop matnlar o'quvchilarda kuchli qiziqish va hayrat uyg'otadi, ular ilmiy ma'lumotni nafaqat kitobiy, balki hissiy jihatdan ham qabul qiladilar. Natijada, ilmiy-badiiy integratsiya o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirib, dunyoga kengroq nigoh bilan qarashga undaydi.

Shuning uchun ona tilini tabiiy fanlar bilan aloqadorlikda o'qitish – shunchaki metodik usul emas, balki didaktik zaruratdir. Bu jarayon o'quvchilarni so'z boyligi, lingvistik qonuniyatlar va kommunikativ kompetensiyaga ega mutaxassis sifatida yetishtirish bilan cheklanib qolmasdan, ular ongida tabiat va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlik, insonning o'z muhitiga nisbatan mas'uliyat hissi, tanqidiy va ilmiy tafakkur, ijodiy izlanish ruhini ham tarbiyalaydi. Ona tili va tabiiy fanlar o'rtasidagi integratsiya ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan boyitilsa, o'quvchilarning nafaqat maktab, balki keyingi bosqichlardagi akademik muvaffaqiyati va hayotiy faoliyatida ham ijobiy natijalar berishi ehtimoli ortadi.

Alohida ta'kidlash lozimki, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, fanlararo hamkorligi va metodik kompetensiyasi bu jarayonning samarali bo'lishida eng muhim shart hisoblanadi. Ona tili o'qituvchisi tabiiy fanlardagi asosiy tushuncha va terminlarni, ilmiy uslub xususiyatlarini bilishi, tabiiy fan o'qituvchilari esa lingvistik tahlil asoslarini, so'zlarning ma'no ko'lamini tushuna olishi kerak. Ta'lim jarayonida hamkorlik, yakdil reja asosida dars ishlanmalarini yaratish, integratsiyalashgan loyihalar yoki tadbirlar uyushtirish yaxshi samara beradi. Masalan, fan haftaliklari davomida ona tili va adabiyot fani bilan birgalikda "Tabiat va adabiyot" mavzusida insho yoki esse tanlovlari, biologiya fani bilan birgalikda "Hayvonot olami tilimizda" nomli loyihalar, kimyo bilan hamkorlikda "Kimyoviy jarayonlar va terminlar: ta'rif va ifoda" workshoplari tashkil etish orqali, o'quvchilarnafaqat bir mavzuni yodlab, balki uni turli nuqtai nazardan o'rganib, mustahkamlab boradilar. Bunday namunaviy loyihalar integratsiyaning amaliy jihatdan samarali ekanini ko'rsatadi.

Xulosa. Ona tilini tabiiy fanlar bilan uzviy bog'liqlikda o'qitish – zamonaviy ta'limning dolzarb masalaridan biridir. Bu yondashuv o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish uchun poydevor bo'ladigan konseptual fikrlash, tanqidiy tahlil va aniq ifoda ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ona tili – tafakkur kaliti, tabiiy fanlar esa tafakkur mazmunini boyituvchi ilmiy ma'lumotlar manbai. Ularni o'zaro birlashtirgan holda o'qitish, o'quvchilarning bevosita hayotiy tajribasi, atrofdagi voqelik haqidagi kuzatuvlari, tajribaviy

faoliyati va lingvistik malakasini yagona jarayonga birlashtirib, bir butun ilmiy konsepsiyaga olib keladi. Natijada, o'quvchilarda tafakkurning kuchli ilmiy poydevori, teran fikrlash va o'z fikrlarini aniq, to'g'ri ifodalash mahorati vujudga keladi. Shu tariqa, zamonaviy ta'lim tizimida ona tili

va tabiiy fanlarning sinergiyasi o'quvchilarning intellektual salohiyatini yuksaltirish, ular ongida ilm-fanga bo'lgan qiziqish va ishonchni kuchaytirish, dunyoqarashni boyitish hamda ilmiy tafakkur bilan ijodiy fikrlashni uyg'unlashtirishda pirovard maqsad sifatida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Toxtaboyeva X. Pedagogik integratsiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2019. -158 b.
2. Karimov S. Ona tili darslarida metodik yondashuv. — Toshkent: Fan, 2020. -96 b.
3. Yakubov Q. Ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlik // O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy jurnali. — 2018. — №3. -B. 45–50.
4. Xujayev M. X. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish metodlari // XXI asr pedagogik inqilobi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. -B. 27-33.

UDK:372.8

Shohistaxon TOJIBOYEVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti v.b., PhD

DSc, dotsent M. Boltayeva taqrizi asosida

INGLIZ TILI TA'LIMIDA MEDIA MATNLAR ORQALI ANALITIK FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODOLOGIYASI

Annotatsiya

Ingliz tili ta'limida media matnlardan foydalanish bugungi kunda global kommunikatsiya va axborot texnologiyalari jarayonida o'quvchilarning analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning muhim strategik yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. Ushbu maqola mazkur yo'nalishning pedagogik, metodik va amaliy asoslarini tahlil qilib, mediamuhitda to'g'ri orientatsiya qilish hamda turli manbalar orasida tanqidiy saralash kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha tavsiyalarni bayon etadi. Media matnlar, xususan yangiliklar, ijtimoiy tarmoqlardagi postlar, reklamalar, maqolalar va audio-videomateriallar o'quvchi-yoshlarda chet tilini puxta egallash bilan birga, axborotga tanqidiy ko'z bilan tahlil qilinishi zarur bo'lgan muhim poydevor sifatida qaraladi. Shuningdek, maqolada media matnlarga asoslangan dars jarayonida lingvistik kompetensiyani boyitish bilan bir qatorda, o'quvchilarda ma'lumotlarni tanqidiy saralash, aniq faktlarga tayangan holda mulohaza bildirish va izchil xulosa chiqarish ko'nikmalarini mustahkamlash usullari ochib beriladi. Mazkur maqolada ilgari surilgan metodologiya ilmiy-innovatsion asosga tayangan bo'lib, zamonaviy pedagogik jarayonda fanlararo integratsiya va axborot texnologiyalaridan keng foydalangan holda boy didaktik resurslar yaratilishiga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Media, media matnlar, analitik fikrlash, metodologiya, o'qitish usullari, tanqidiy tahlil, interaktiv faoliyat, didaktik materiallar, ta'lim jarayoni, tahliliy yondashuv, kompetensiya, integratsiya.

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF ANALYTICAL THINKING SKILLS USING MEDIA TEXTS IN TEACHING ENGLISH

Annotation

The use of media texts in English language education today constitutes one of the important strategic areas of development of students' analytical thinking skills in the global communication and Information Technology process. This article analyzes the pedagogical, methodological and practical foundations of this direction and describes the recommendations for correct orientation in mediamuhit and the formation of critical sorting competence among various sources. Media texts, in particular news, posts on social networks, advertisements, articles and audio-video materials, along with a thorough mastery of a foreign language in the reader-youth, are considered as an important foundation on which information needs to be analyzed with a critical eye. Also, in addition to enriching linguistic competence in the course of a lesson based on media texts, the article reveals methods for strengthening students' skills for critical data sorting, reasoning based on specific facts, and consistent inference. The methodology put forward in this article is based on a scientific and innovative basis, which contributes to the creation of rich didactic resources in the modern pedagogical process with the widespread use of interdisciplinary integration and information technologies.

Key words: Media, media texts, analytical thinking, methodology, teaching methods, critical analysis, interactive activities, didactic materials, educational process, analytical approach, competence, integration.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ МЕДИА-ТЕКСТОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Использование медиа-текстов в обучении английскому языку составляет сегодня одно из важнейших стратегических направлений развития навыков аналитического мышления учащихся в глобальном процессе коммуникации и информационных технологий. В данной статье анализируются педагогические, методические и практические основы данного направления, излагаются рекомендации по правильной ориентации в медиасреде и формированию критической квалификационной компетенции среди различных источников. Медиа-тексты, в частности новости, сообщения в социальных сетях, реклама, статьи и аудио-видео материалы, рассматриваются как важная основа, на которой информация должна быть проанализирована критическим взглядом, а также овладеть иностранным языком у учащихся. В статье также раскрываются способы обогащения лингвистической компетентности в процессе урока на основе медиа-текстов, а также закрепления у учащихся навыков критической сортировки информации, высказывания суждений на основе конкретных фактов и последовательного вывода. Методология, изложенная в данной статье, опирается на научно-инновационную основу и способствует созданию в современном педагогическом процессе богатых дидактических ресурсов с междисциплинарной интеграцией и широким использованием информационных технологий.

Ключевые слова: Медиа, медиа-тексты, аналитическое мышление, методология, методы обучения, критический анализ, интерактивная деятельность, дидактический материал, образовательный процесс, аналитический подход, компетентность, интеграция.

Kirish. Zamonaviy pedagogikada chet tillari xorijiy tilni mukammal egallash bilan birga, tanqidiy va o'qituvchi mutaxassislarining asosiy maqsadi - talabalarda analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdan ham iborat.

Shu maqsadda, ingliz tili ta'limida turli media matnlardan (onlayn maqolalar, bloglar, yangiliklar, reklamalar, videomateriallar va boshq.) foydalanish orqali zamonaviy dunyoqarash, media savodxonlik va ta'lim jarayonini interfaol yo'nalishda tashkil etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifaga aylangan. Globallashuv, axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi, turli ko'rinishdagi axborot manbalari ko'payishi talaba-yoshlarda mustahkam media immuniteti va tanqidiy yondashuv shakllantirishni talab etadi. Shu bois ingliz tili fanini o'qitishda, faqat leksik-grammatik ko'nikmalarni emas, balki keng qamrovli mulohaza, manbalarni tahlil qilish, axborotni saralash va xolislik mezonlariga suyanan holda xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarni ham takomillashtirish asosiy o'rin tutadi.

Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, multimedia vositalari, internet manbalari va real hayotdagi axborot bilan bog'liq matnlar nafaqat tilni amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi, balki talaba yoki o'quvchining mustaqil fikrlash, mushohada qilish salohiyatini kuchaytiradi. Bunday sharoitda, olingan axborotning to'g'riligi, manbaa ishonchliligi, maqsadli auditoriyaga yo'naltirilganligi kabi jihatlarni aniqlay bilish juda muhim. Negaki, jamoatchilik fikrini shakllantiruvchi yolg'on yoki qisman o'zgartirilgan axborotlarsiz kundalik hayotni tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu ma'noda, ingliz tili ta'lim jarayonida turli media manbalari, jumladan, gazetalar, internet saytlari, elektron jurnallar, radio va televideniye dasturlari bilan ishlash talabalarida axborot haqida xolis tushuncha va unga nisbatan analitik yondashuvni shakllantiradi. Ushbu maqolada mediamuhitdan samarali foydalanish yordamida ingliz tili fanlariga ixtisoslashgan ta'lim turlarida talaba (yoki o'quvchi)larining tanqidiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish metodologiyasi yoritiladi. Maqsad - pedagogikada innovatsion yondashuvlardan biri bo'lgan media matnlar orqali ingliz tilini o'qitishda bir vaqtda lisoniy kompetensiya va analitik fikrlashni kuchaytirish mexanizmlari bilan tanishtirish.

Shubhasiz, tanqidiy fikrlash bu bir fandan iborat bo'lgan jarayon emas, balki ko'p tomonlama yondoshuvni talab etuvchi kompetensiyadir. Shu sababli ingliz tili ta'limida ham grammatik tuzilmalar yoki leksik birliklarni yodlatish kifoya qilmaydi, balki ularni zamonaviy media kontekstda faylasuf, amaliyotchilar tomonidan taklif qilingan konsepsiyalarga suyanan holda anglash lozim. Masalan, tolerantlik, ko'p madaniyatlik, media etika kabi tushunchalar orqali ham til, ham madaniy-ma'naviy mezonlarni idrok qilish imkonini yaratiladi. Zero, axborot asrida o'quvchilar tanqidiy fikrlash asosida mustahkam ilmiy, siyosiy va madaniy nuqtai nazarlarini shakllantirishlari talab etiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Xorijiy hamda mahalliy ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ingliz tilini o'qitish jarayonida media matnlar bilan ishlash orqali tanqidiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. K. Dewey, J. Piaget, L.S. Выготский kabi olimlar asarlarida mulohaza qilish (reflection) va kognitiv rivojlanish jarayonlarining o'zaro uzviy bog'liqligi, bilim egallashda tajriba-amaliy usullarning ahamiyati keng yoritilgan[1]. Bundan tashqari, Blum taksonomiyasi bo'yicha yuqori darajadagi fikrlash bosqichlariga erishishda analitik tavsiyalar, dalillarni solishtirish, baholash va yaratish qobiliyatlari muhim ekanligi qayd etilgan. Shu ma'noda, media matnlar bilan ishlash aynan mazkur taksonomiyaning "tahlil" (analysis) va "sintez" (synthesis) jihatlariga to'g'ri to'g'ri keladi. H.Douglas Brown va Jeremy Harmer kabi chet el olimlari chet tili o'qitishda autentik materiallardan foydalanish, ya'ni real hayotdan olingan matn, audio yoki video kontentni muntazam ravishda jalb qilish, talabalarida siyosiy, madaniy va har tomonlama fikrlash qobiliyatini mustahkamlashini ta'kidlaydi[2]. Shu sababli, media matnlar,

xususan, global muammolar yoki kundalik axborot sifatida e'lon qilinadigan dolzarb mavzular talaba(yoki o'quvchi)lar uchun juda katta amaliy ahamiyat kasb etadi. Boshqacha aytganda, ular faqat grammatik tuzilmani emas, balki kontekstual analizni ham talab qiladi.

Mahalliy manbalarda esa mediamuhitda mediasavodxonlikni oshirish, turli axborot manbalarining maqsad va vazifalarini aniqlash, o'quvchilarni axborot oqimlariga tanqidiy yondashuvni o'rgatish bo'yicha bir necha ilmiy ishlar uchraydi. Masalan, Sh.Raymqulov, N.Mahmudov va M.Farmonov kabi pedagog olimlar chet tilini faol metodlar asosida o'qitish, shu jumladan, media resurrlar bilan ishlash, talabalarni jamiyatda kechayotgan voqe'liklar bilan yaqindan tanishtirish orqali tanqidiy munosabatni rivojlantirishni muhim vazifa sifatida ko'rishadi. Shu bilan birga, ular ta'kidlaydiki, chet tili o'rganilayotganda har bir media matn engil lug'at bilan birga etarlicha axborot quvvatiga ega bo'lmog'i lozim, aks holda talabalarida tushunish muammolari yuzaga kelishi mumkin. G.Abdurahmonov esa "interfaol ta'lim texnologiyalari" asosida muammoli vazifalar (problem-based learning) va media matnlar bilan ishlashni birlashtirgan holda ta'lim jarayoni samarasini oshirishi haqida yozadi[3].

Umuman olganda ingliz tili ta'limida aynan media matnlar bilan ishlash yo'nalishi borasidagi ilmiy adabiyotlar son jihatdan yetarli darajada emas. Shu sababli, mazkur maqolada keltirilayotgan metodologik yondashuvlar hamda amaliy tajribalar o'quvchilarda tanqidiy-analitik fikrlash ko'nikmalari, xorijiy tilda erkin muloqot qilish malakasini bir vaqtda rivojlantirish imkonini yaratadi.

Metodologik jihatdan media matnlar orqali analitik fikrlashni rivojlantirishni maqsad qilgan pedagogik dastur bir necha asosiy qadamlarni o'z ichiga oladi:

Matnni aniq maqsadga yo'naltirilgan holda tanlash. Dastlab o'qituvchi (yoki pedagogik guruh) dolzarb muammo yoki mavzuni tanlaydi. Bu sotsial, madaniy yoki siyosiy jihatdan ahamiyatli bo'lishi mumkin. Masalan, ekologik muammolar, raqamli xavfsizlik, turli mamlakatlar madaniyati haqidagi maqolalar va hokazo. Manba sifatida esa xorijiy gazetalar, bloglar yoki rasmiy axborot agentliklari veb-saytlari muhim.

Til jihatidan talqin qilish. Mazkur bosqichda matnning lug'at zaxirasi, grammatik konstruksiyalari, uslubiy jihatlar chuqur tahlil qilinadi. Talabalarga bevosita matnda uchraydigan kalit so'zlar, iboralar, fazalar, klishe ifodalar haqida tushuncha beriladi. Bu bilan bir vaqtda ular tilni semantik, pragmatik darajada idrok qilishni ham o'rganishadi[4].

Mazmunni tahlil qilish va tanqidiy baholash. Ayni bosqichda talabalar matndagi faktlar (facts), fikrlar (opinions), ilmiy dalillar (evidence) hamda manba ishonchliligi (reliability) bo'yicha munozara olib boradi. Ularning vazifasi - muallif pozitsiyasini aniqlash, dalillarning qay darajada mos ekanini tushunish va ularning ishonchliligiga baho berish. Pedagog esa reflektiv savollar bilan ularni yo'naltirib turadi: "Bu dalilni qayerdan bildingiz?", "Muallif nima uchun bunday xulosa chiqargan?", "Manba ishonchli bo'lishi uchun qanday standartlarga javob berishi kerak?" kabi savollar tarzida.

Interfaol muhokama va dekabring. Talabalar ikkita yoki bir nechta guruhga bo'lingan holda o'z fikrlarini birlariga taqdim qiladi. Munozara jarayonida ular birlarining fikrini baholaydi, qarshi dalillar taqdim qiladi, zarur bo'lsa, taqdimotlar bilan chiqadilar. Yakuniy bosqichda esa pedagog talaba (yoki guruh)lar tomonidan ilgari surilgan fikrlarni umumlashtiradi, eng to'g'ri va asosli yondashuvlarini qayd etadi[5].

Hisobot yoki esse yozish. Oxirgi qadamda talabalar mustaqil egallagan bilimlari asosida yoki guruhiy harakatlar natijasi sifatida esse tarzida yoki kreativ viderolik shaklida xulosalarini taqdim qiladilar. Bu bosqichda ularning til

kompetensiyasi, fikrlarni izchil bayon etishi, ilmiy asosga tayanishi, manbalarga ishonch bilan murojaat qilishi kabi ko'nikmalar baholanadi.

Yuqoridagi metodologiyalar turli darajadagi o'quvchi-yoshlar uchun moslashuvchan ko'rinishda ishlab chiqilishi mumkin. Masalan, boshlang'ich daraja (A2-B1) talabalari uchun soddaroq matnlar, ko'proq lug'at ishlash texnikasi, jadvalli tahlil usullari taklif etiladi. Oliy daraja (B2-C1) talabalari bilan biroz keng qamrovli mavzular, dolzarb ilmiy maqolalar, statistik ma'lumotlar solishtiriladi[6]. Asosiy masala - o'quvchi (yoki talaba)da qiziqish uyg'otuvchi, uni fikrlashga undovchi media manbalarni to'g'ri saralash va bosqichma-bosqich sho'ng'ishni ta'minlash.

Natijalar. Ingliz tili fanlarida an'anaviy grammatika yoki tarjima asosidagi usullar bilan solishtirilganda, media matnlardan maqsadli foydalanish talabalarda saboqqa bo'lgan qiziqish va motivatsiyani oshirishini ko'rsatadi. Talabalar real hayotdagi yangiliklar, interaktiv kontent va munozaralarga o'rganib boradilar, bu esa til bilan bog'liq muammolarni yengilroq yengib o'tishlariga sabab bo'ldi. Shuningdek, muntazam ravishda media matnlar bilan ishlash orqali talabalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllanadi. Ular manba ishonchligini baholashni, muallif pozitsiyasini aniqlashni, kerak bo'lganda, bir necha turli manbalarni solishtirib ko'rishni odatiy hol sifatida qabul qilib, ma'lum bir mavzuda xolis xulosa chiqarishni o'rgandilar. Natijada turli xil yolg'on, manipulyativ axborotlarni aniqlashda talabalar jiddiy yutuqlarga erishadi[7]. Bu esa kelajakda ularning kasbiy faoliyatlarida ham foydali malaka sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilar tomonidan chiqarilgan xulosalar doirasida talabalarda empirik ma'lumotlar bilan ishlash, statistik axborotni tushunish, grafiklar va jadvallardan foydalanish ko'nikmalari ham yaxshilanadi. Chunki ko'plab media manbalarda raqamlar, statistik ma'lumotlar va turli illyustratsiyalarga duch kelinadi, ularni chin ma'noda tushunish va tahlil qilish esa analitik fikrlash asoslaridan biridir. Shu orqali talabalar ilmiy tadqiqot ko'nikmalariga ham poydevor qo'ya boshlashadi.

Umuman olganda, interfaol usullar, xususan, guruhviy mukammallashtirilgan bahslar (debates), keyslar bilan ishlash, muammoli vazifalar yechish talabalarni bir-birlarini tinglash, fikrlarini ilmiy asoslash, dalillar bilan ko'rsatib berish kabi munosabat madaniyatiga yo'naltiradi. Ta'lim jarayonida

yuzaga kelgan bunday umumiy muhokama atmosferasi, axborotni birgalikda sintez qilish jarayoni talabalarda katta ijobiy taassurot qoldiradi.

Xulosa. Ingliz tili ta'lim jarayonida media matnlardan maqsadli foydalanish talabalarda nafaqat lisoniy malakalar, balki tanqidiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini ham samarali rivojlantiradi. Tajriba-sinov mashg'ulotlari ko'rsatdiki, real hayotdagi axborot oqimini ko'rsatib beradigan autentik materiallar-gazetalar, onlayn bloglar, videoreportajlar, podkastlar yoki teleko'rsatuvlarning o'quvchilar ongida bevosita qiziqish uyg'otishi mumkin. Bundan tashqari, media matnlar bilan ishlash talabalarda mustaqil axborot izlash, dalillarni tekshirish, manbalar ishonchligiga baho berish kabi ko'nikmalarni shakllantirib, ularni manipulyativ kontentdan himoya qiladi. Mazkur metodologiya bo'yicha ishlangan dars rejalari, mashg'ulotlar va baholash usullari turli darajadagi talaba-o'quvchilar bilan birday samara beradi. Chunki qo'llash imkoniyatlari keng bo'lib, har qanday mavzuda autentik manbalarni izlash va ularni auditoriya munosabatida tahlil qilish mumkin. Shu tariqa o'quvchilar yoki talaba-yoshlar ajratib olingan til birliklarini holis sharhlash, manba muallifining pozitsiyasini aniqlash, bir necha ko'z qarashni taqqoslash hadisini egallashadi. Bu esa umumiy savodxonlikka ham, lisoniy kompetensiyaga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Aynan ingliz tili fanida media matnlar bilan muntazam ishlash dunyoga ochiq yondashuvni kuchaytirib, global muammolar bo'yicha bilish qobiliyatini oshiradi. Zamonaviy mehnat bozorida talab etiladigan innovatsion fikrlash, mustaqil xulosa chiqarish va jamoada ishlash ko'nikmalari ham aynan media materiallar bilan ishlash orqali puxta shakllanishi mumkin. Shu tufayli ushbu yondashuvni pedagogika sohasida keng targ'ib qilish, dars rejalari va o'quv dasturlarida muntazam tatbiq etish maqsadga muvofiqdir. Bir so'z bilan aytganda, ingliz tili fanini media matnlar bilan boyitish - bu nafaqat til kompetensiyasini yuqori pog'onaga olib chiquvchi instrument, balki talabalarda zamonaviy axborot asrida talab etiladigan tanqidiy, analitik va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini mustahkamlovchi poydevor hamdir. Shu orqali biz jamiyatimizda fikrlash madaniyatini shakllantiruvchi, raqobatbardosh, bilimdon va dunyoqarashi keng avlodni tarbiyalashga hissa qo'shamiz.

ADABIYOTLAR

1. Blum, Bruce I. "A taxonomy of software development methods". Communications of the ACM 37.11 (1994): 82-94.
2. Scollon, R., Cazden, C. B., Harmer, J., Brown, H. D., Nunan, D., Richards, T. (1995). Research Issues. In THE FORUM (Vol. 120).
3. Тажиев М., Алимов А.Я. ва б. Педагогик технология- таълим жараёнига тадбиғи. "Тафаккур", Тошкент-2010й.
4. Pulatova, Farida. "Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashning kelib chiqishi va chet el olimlarining fikrlari". Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. 2024.
5. Mamatmurotov, O. K. "Tanqidiy fikrlashning pedagogik aspektlari." Inter education & global study 5 (2024): 275-282.
6. Хидирова Б. Таълим жараёнида педагогик технологияни қўллашнинг назарий ва амалий асослари. "Фан ва технология", Тошкент- 2009й.
7. <http://www.curator.ru/method.html>
8. Marxabayevna, va Mutalova Dilnoza Abdurashidovna. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida interfaol o'qitish metodlaridan foydalanish". (2024):408-411.

UDK:372.461.2

Noila TO'RAQULOVA,
O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti magistranti
E-mail: musulmonova66@gmail.com

Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b S.Yoqubova taqrizi asosida

PROBLEMS OF TEACHING LEXICOLOGY IN PRIMARY GRADES

Annotation

The primary school period is characterized by active vocabulary acquisition, the formation of understanding, perception, memory and attention in students. In this process, the formation of the skills of correctly understanding, perceiving and applying the word and its essence plays an important role in enriching the student's worldview. Also, in developing a systematic approach to teaching lexicology in primary schools, it is important to identify existing problems, analyze them and develop alternative solutions. The article discusses the issue of teaching lexicology in primary schools and the problems associated with this process on the basis of examples and analysis.

Key words: Methodology, lexicology, conceptual meaning, context, text, vocabulary acquisition, comprehension, semantics, primary school.

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛЕКСИКОЛОГИИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

Период начальной школы характеризуется активным усвоением лексики, формированием понимания, восприятия, памяти и внимания у учащихся. В этом процессе формирование навыков правильного понимания, восприятия и применения слова и его сущности играет важную роль в обогащении мировоззрения ученика. Также при разработке системного подхода к преподаванию лексикологии в начальной школе важно выявлять существующие проблемы, анализировать их и разрабатывать альтернативные решения. В статье на основе примеров и анализа рассматривается вопрос преподавания лексикологии в начальной школе и проблемы, связанные с этим процессом.

Ключевые слова: Методика, лексикология, концептуальное значение, контекст, текст, усвоение лексики, понимание, семантика, начальная школа.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA LEKSIKOLOGIYA BO'LIMINI O'QITISH MUAMMOLARI

Annotatsiya

Boshlang'ich sinf davri o'quvchilarda faol so'z o'zlashtirish, tushuncha, idrok, xotira va diqqatning shakllanishi bilan xarakterli. Bu jarayonda so'z va uning mohiyatini to'g'ri tushunish, idrok qilish va qo'llay olish ko'nikmalarining shakllanishi o'quvchi dunyoqarashining boyib borishida muhim rol o'ynadi. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda leksikologiya bo'limini o'qitish uchun tizimli yondashuvni ishlab chiqishda mavjud muammolarni aniqlash, tahlil qilish va muqobil yechimlarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maqolada boshlang'ich sinflarda leksikologiya bo'limi o'qitish va shu jarayon bilan bog'liq muammolar masalasi misol va tahlillar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Metodika, leksikologiya, konseptual ma'no, kontekst, matn, so'z o'zlashtirish, tushunish, sema, boshlang'ich sinf.

Kirish. Boshlang'ich sinflarda til o'zlashtirish va so'z boyligini oshirishda muhim davr sanaladi. O'quvchi dunyoqarashining boyishi, lingvistik kompetensiyalarning shakllanishida matni tushunish, leksik birliklar semantik mohiyatini idrok qilish muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinflarda leksikologiya bo'limini o'qitish, tilni to'g'ri va samarali o'rgatish uchun katta ahamiyatga ega. O'quvchilarga so'zlarning ma'nosi, ularning kontekstdagi ishlatilishi, sinonimlar, antonimlar, omonimlar va boshqa tilshunoslik tushunchalarini tushuntirish ularning tilni chuqurroq tushunishlariga yordam beradi. Ammo boshlang'ich sinflarda bu mavzuni o'rgatish bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolarni aniqlash va bartaraf etish choralari topish ta'lim samaradorligida muhim rol o'ynaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Indoneziyalik olim Suvandi (Suwandi) o'z tadqiqotlarida tilni o'rganish va uni tushunish dioxotomiyasini tahlil qiladi. Unga ko'ra, ta'lim oluvchilar tilni o'rganishadi, ammo uni tushunishmaydi. Olimning fikriga ko'ra, tilni bilish uni tushunishni anglatmaydi.[1] N.Dikson va D.Nessel singari tadqiqotchilar mulohazalarida o'quvchilarning o'z ona tilini tushunmasliklari o'qitish jarayonidagi muammolar bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Bunda tadqiqotchilar o'qish kompetensiyasining

shakllanganligiga alohida e'tibor qaratadi.[2] Faol so'z o'zlashtirish va uning semantik mohiyatini tushunish o'qish qobiliyatining shakllanganligi bilan bog'liq. Bunda ikki asosiy jihat ta'kidlab o'tiladi: Birinchidan, o'qishni o'rganish faqat boshlang'ich maktabga qaratilgan. Ba'zi hollarda boshlang'ich maktabni tugatgan o'quvchilar o'qish qobiliyatini egallagan deb hisoblashadi. Darhaqiqat, o'qish ko'nikmalarini egallash uzoq jarayonni talab qiladi va o'qish faoliyati doimiy hayotning bir qismi bo'lishi kerak. Ikkinchidan, turli ta'lim sohalarida o'rganish bilan alohida o'qishni o'rganish. To'g'ri, o'rganish va o'qish faoliyati maktabdagi barcha fanlarning bir qismidir. Har bir darsda o'qish asosiy faoliyatdir. Uchinchidan, til o'qituvchisi maktabda o'qishni o'rganishning muvaffaqiyati uchun eng mas'ul shaxsdir. O'qishni o'rganish mas'uliyati nafaqat til o'qituvchilariga yuklanishi mumkin. Barcha ta'lim o'qituvchilari (tabiiy fanlar, gumanitar fanlar, matematika, san'at, sport va boshqalar) o'zlarining tegishli ta'lim yo'nalishlari bo'yicha o'qish faoliyatida ishtirok etishlari kerak. O'qish ko'nikmalari fanning turli sohalarini o'zlashtirish vositasi bo'lishi kerak, shuning uchun mas'ul bo'lgan barcha fan o'qituvchilari ishtirok etishi tabiiydir.

Shuningdek, rus pedagogikasida assotsiativ eksperiment, iboralar va gaplar tuzish bo'yicha topshiriqlar

asosida o'quvchilarning so'z o'zlashtirishiga doir tadqiqotlar M.T. Baranov [3], G.V. Bovroskaya [4], N.M. Lavrovalar [5] tomonidan amalga oshirilgan. A.N. Gvozdev bolalar nutqining shakllanishi va rivojlanishi jarayonlarini chuqur o'rganishga asoslanib, bola maktabga kirgunga qadar uning ona tili deyarli o'zlashtirib bo'lishi ta'kidlaydi. Olimning ta'kidlashicha, bu vaqtda bola grammatikaning butun murakkab tizimini, shu jumladan rus tilida ishlaydigan eng nozik sintaktik va morfologik naqshlarni to'liq o'zlashtiradi. [6]

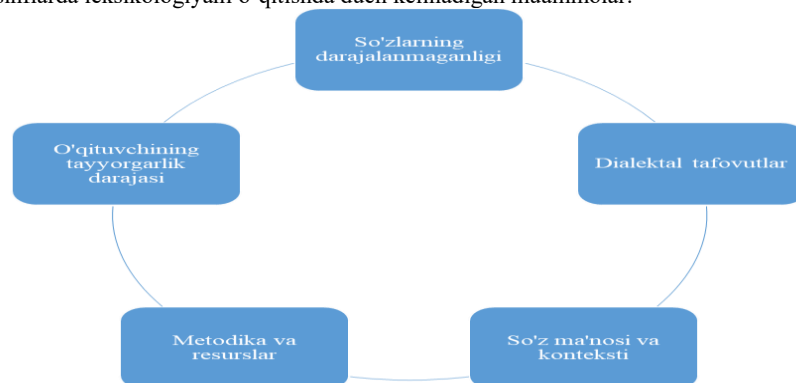
Tadqiqot metodologiyasi. Leksikologiyada so'zlar quyidagi nuqtai nazardan o'rganiladi:

- 1) ularning semantik ma'nosi;
- 2) lug'atning umumiy tizimidagi o'rinlar;
- 3) kelib chiqishi,
- 4) foydalanish qulayligi,
- 5) aloqa jarayonida qo'llanish sohalari
- 6) ularning ekspressiv-stilistik xarakteri.

Shu bilan birga, "leksikologiya" tushunchasi turg'un so'z birikmalarini (frazologizmlarni), lug'atlarni (leksikografiya) o'rganishni ham o'z ichiga oladi.

So'z tilning eng muhim birligi, ma'no tashuvchisidir. So'zlar va ularning birikmalari aniq obyektlar va mavhum tushunchalarni ifodalaydi, so'zlar esa his-tuyg'ularni

Boshlang'ich sinflarda leksikologiyani o'qitishda duch kelinadigan muammolar:

So'zlarning darajalanmaganligi: Leksikologiya, ayniqsa boshlang'ich

sinflarda, qiyin va murakkab tushunchalarni o'z ichiga oladi. Sinonimlar, antonimlar, omonimlar kabi tilshunoslik terminlari bolalar uchun tushunish qiyin bo'lishi mumkin. O'quvchilar hali so'zlarning chuqur semantik strukturasi to'liq anglamagan bo'lishi mumkin, bu esa o'qituvchidan aniq va sodda tushuntirishlarni talab qiladi. Xususan, boshlang'ich sinf darsliklaridan o'rin olgan loqayd, kosmos, dolzarb, xayrli singari so'zlar o'quvchilarga tushunilishi qiyin. Shu boisdan kontekstual faol sinonimlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Dialektal tafovutlar: O'quvchilarning turli xil tillarda gaplashishlari yoki

turli dialektlarda o'sishlari mumkin. Bu holat leksikologiyani o'qitishda tilga oid o'ziga xos tafovutlarni keltirib chiqaradi. Masalan, ba'zi sinonimlar yoki antonimlar o'quvchilar yashayotgan mintaqaga qarab farq qilishi mumkin. Xususan, siyohrang rang bildiruvchi leksemi ba'zi hududlarda qulpi dialektal birligi bilan nomlanadi. Shu boisdan boshlang'ich sinflarda so'zlashuvdagi dialektla farqlarni oldini olish maqsadida o'quv lug'atlarini tuzish maqsadga muvofiq.

So'zning ma'nosi va konteksti: So'zlarning kontekstdagi ma'nosi

boshlang'ich sinflarda tushunish uchun qiyin bo'lishi mumkin. O'quvchi biror so'zni o'zining to'liq ma'nosini

ifodalaydi. Insonning so'z boyligi qanchalik boy bo'lsa, uning fikrlashning aniqroq va ifodali formulasini tanlash imkoniyatlari shunchalik keng bo'ladi. Shu boisdan boshlang'ich sinflarda leksikologiya bo'limini o'qitishning mohiyati so'z o'zlashtirish va uni kontekstda qo'llay olish, tushuna olish, idrok qilish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratiladi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinflarda leksikologiya bo'limi o'quvchilarga tilning asosiy qurilish bloklari bo'lgan so'zlar va ularning ma'nolarini o'rgatishga qaratilgan. Leksikologiya o'quv dasturiga kiritilishi bilan bolalar:

So'zning ma'nosi va strukturasi tushunishadi.

Sinonimlar va antonimlar, omonimlar va polisemantik so'zlar haqida ma'lumotga ega bo'lishadi.

So'zlarning turli xil kontekstlarda ishlatilishini o'rganishadi.

Bundan tashqari, boshlang'ich sinf o'quvchilariga so'zlarning morfologik tuzilishi, ularning shakllanish jarayoni hamda etimologiyasi (so'zlarning kelib chiqishi) haqida umumiy tushunchalar beriladi. Lekin bunday mavzularni o'quvchilarga sodda va tushunarli tarzda tushuntirishda bir qator qiyinchiliklar mavjud.

tushunmasdan ishlatishlari mumkin, bu esa ularning leksik bilimlarini noto'g'ri shakllantiradi. Leksikologiyani o'rgatishda kontekst asosida ma'no o'rgatish muhim, ammo bu jarayonni oddiy va tushunarli tarzda olib borish zarur.

Metodika va resurslarning yetishmasligi: Boshlang'ich sinflarda

leksikologiya bo'limini samarali o'rgatish uchun maxsus metodik qo'llanmalar, o'quv materiallari va resurslar yetarli emas. Ko'plab o'qituvchilar leksikologiyani o'rgatish uchun aniq va samarali metodikaga ega emaslar, bu esa o'quvchilarning bilimiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi: Leksikologiya bo'limini

o'qitishda o'qituvchilarning maxsus tayyorligi ham muhim rol o'ynaydi. Tilshunoslik va leksikologiya bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lmagan o'qituvchilar uchun ushbu mavzuni o'rgatish qiyin bo'lishi mumkin. O'qituvchining bilim darajasi, o'quvchilarni leksikologiyaning nozik jihatlari bilan tanishtirishda muhim omil hisoblanadi.

Mavjud muammolarni aniqlash va ular ustida ishlashning tizimli yondashuvi ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Xususan, ushbu muammolarning umumiy yechimini quyidagicha belgilash mumkin:

T/r	Leksikologiyani o'qitish muammolari	Hal etish yo'llari	Izoh
	So'zlarning darajalanmaganligi	O'quvchilar yoshiga muvofiq so'zlarni darajalash. A1, A2, B1, C1	So'zlarning darajalanishi maxsus tadqiqotlar asosida amalga oshiriladigan tizimli

			jarayon
	Dialektal tafovutlar	O'quv lug'atlarini takomillashtirish	Maxsus leksik birliklarni izohlash
	So'z ma'nosi va konteksti	O'qish kompetensiyasiga asoslangan topshiriqlarni takomillashtirish	Tizimli tahlil qilish, so'zning asl ma'nosi va kontekstual semalarini aniqlash malakasini shakllantirish
	Metodika va resurslar	Boshlang'ich sinflarda so'z o'zlashtirish darajasini baholashga qaratilgan metodik qo'llanmalar yaratish	So'zlarning darajalanishi maxsus tadqiqotlar asosida amalga oshiriladigan tizimli jarayon
	O'qituvchining tayyorgarlik darajasi	O'qituvchi pedagogic-psixologik tayyorgarlik asosida o'quvchilar kognitiv darajalarini to'g'ri baholashi va muqobil yondashuvlarni ishlab chiqarish	So'rovnoma o'tkazish, kuzatish, topshiriqlarni tahlil qilish, natijalarni analiz qilish.

Bolaning psixologik, fiziologik, kognitiv, sensor, ijodkorlik qobiliyatlarining rivojlanish bosqichlari psixolog, logoped-defektologlar tomonidan muayyan normalarga ko'ra, ilmiy tadqiqotlarga asosan belgilangan.[3] Shunga ko'ra, bola nutqini rivojlantirishdan oldin umumiy rivojlanish darajasi, normasi hamda kognitiv qobiliyatlarini to'g'ri baholab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, psixologik, kognitiv qobiliyatlar va mantiqiy fikrlashni baholovchi 7 yoshdagi bolalarda quyidagicha tekshiruv o'tkazish mumkin:

1. Oson darajadagi 2. O'rta darajadagi 3. Qiyin darajadagi.

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich sinflarda leksikologiya bo'limini o'qitish o'ziga xos qiyinchiliklarga ega bo'lsa-da, to'g'ri metodika va resurslar yordamida bu muammolarni hal etish mumkin. Leksikologiya bo'limi nafaqat o'quvchilarga so'zlarning ma'nosini tushunishga yordam beradi, balki ularning dunyoqarashini shakllantiradi va tilni to'liqroq tushunishga xizmat qiladi. O'qituvchilarning malakali tayyorlanishi va innovatsion metodlardan foydalanish, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun leksikologiyani samarali o'rgatishga imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Константинов Н. А. Очерки по истории средней школы : (Гимназии и реальные училища с конца XIX в. до Февр. революции 1917 г.) / проф. Н. А. Константинов, действ. чл. Акад. пед. наук РСФСР ; Акад. пед. наук РСФСР. - Москва : Учпедгиз, 1947 (тип. "Кр. пролетарий"). - 247 с. : ил.; 23 см.
2. Sariyev Sh. Savod o'rgatish darslarida nutq o'stirish. "Boshlang'ich ta'lim" jurnali № 4. – Toshkent, 1997
3. Suwandi, S. (2008). Serbalinguistik: Mengupas perlbagai praktik bahasa. Surakarta: LPP UNS dan UNS Press
4. Dixon, C.N. & Nessel, D. (1983). Language experience approach to reading and writing: language-experience reading for second language learners. Englewood Cliffs: Prentice Hall
5. Баранов М. Т. Обогащение словарного запаса учащихся / М. Т. Баранов // Методика преподавания русского языка. – М. : Просвещение, 1990. – 365 с.
6. Бобровская Г.В.Активизация словаря младших школьников/ Г.В.Бобровская // Начальная школа – 2003- № 4- С.47- 52. Лаврова Н.М.Развитие умения пользоваться лингвистическими словарями./ Н.М.Лаврова.// Начальная школа плюс до и после .- 2005. - № 5. – С.35- 40.
7. Гвоздев, А. Н. Вопросы изучения детской речи [Текст] / А. Н. Гвоздев. – М. : АПН РСФСР, 1961. – 470 с

UDK:101.1

Аида ТЮКМАЕВА,

PhD, преподаватель Национального университета Узбекистана имени

По отзыву PhD, доцент И. Абдурахмановой

ПРОБЛЕМА ПОНИМАНИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЗНАКА И ЗНАКОВЫХ СИСТЕМ В СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается комплексная проблема понимания и интерпретации знака и знаковых систем в условиях современной культуры, характерной многообразием и неопределённостью смыслов, обусловленных динамикой общественных изменений и влиянием технологий. Особое внимание уделяется аналитическому осмыслению концептуальных рамок, в которых знаки функционируют как инструменты коммуникации и носители культурной смысловой нагрузки, что, в свою очередь, предполагает необходимость многоуровневого подхода к их декодированию. Исследуются различные знаковые системы, включая вербальные и невербальные, а также культурные артефакты, обладание которыми создает эффект знаковости в современном социокультурном контексте. Автор акцентирует внимание на том, как антропологические, социологические и семиотические аспекты взаимодействуют, формируя новые парадигмы восприятия знаков и, следовательно, меняя способ осознания культурной идентичности и социального взаимодействия. Данное исследование как актуализирует бесконечные возможности интерпретации знака, так и подчеркивает их значимость в контексте глобализованного мира.

Ключевые слова: Знак, знаковые системы, интерпретация, культура, коммуникация, семиотика, идентичность.

ZAMONAVIY MADANIYATDA BELGI VA BELGI TIZIMLARINI TUSHUNISH VA TALQIN QILISH MUAMMOSI

Аннотация

Madaniy amaliyotlar va texnologiyalarning tezkor rivojlanishi sharoitida zamonaviy madaniyat belgilar va simvollar o'zaro ta'sir qiluvchi murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi, bu esa chuqur tahlil va zamonaviy ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar kontekstida anglashni talab qiladi. Ushbu maqola belgi va belgi tizimlarini tushunish va talqin qilish muammolariga bag'ishlanib, ularni nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki ijtimoiy dinamika, falsafiy izlanishlar va madaniy identifikatsiyaning kuchli agentlari sifatida ko'rib chiqadi. Tadqiqot multidisiplinar yondashuvga asoslanib, semiotika, madaniyatshunoslik va sotsiologiya elementlarini birlashtiradi, bu esa globalizatsiya va raqamli transformatsiya sharoitida belgi tizimlarining ishlashini aniqlovchi ko'p qavatli mexanizmlarni aniqlash imkonini beradi. Klassik modeldan tortib zamonaviy konsepsiyalargacha bo'lgan turli nazariy yondashuvlar tahlil qilinib, belgining ma'no maydoni kontekstual omillarga qarab qanday o'zgarishi va lokal hamda global ma'nolar o'zaro qanday bog'liq ekani ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Belgi, belgi tizimlari, semiotika, madaniyat, talqin, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar, globalizatsiya, raqamli transformatsiya, falsafa.

THE PROBLEM OF UNDERSTANDING AND INTERPRETING THE SIGN AND SIGN SYSTEMS IN MODERN CULTURE

Annotation

In the context of rapid evolution of cultural practices and technologies, modern culture appears as a complex system of interaction of signs and symbols that require deep analysis and comprehension in the context of modern socio-cultural changes. This article is devoted to the problems of understanding and interpreting the sign and sign systems, considering both communication tools and powerful agents of social dynamics, philosophical research and cultural identification. The study is based on an interdisciplinary approach that combines elements of semiotics, cultural studies and sociology, allowing to identify multi-level mechanisms that determine the functioning of sign systems in the context of globalization and digitalization. Various theoretical models are analyzed, from classical constructions to modern concepts that focus on changing the semantic field of a sign depending on contextual factors, as well as the interaction of local and global meanings.

Key words: Sign, sign systems, semiotics, culture, interpretation, socio-cultural changes, globalization, digitalization, philosophy.

Введение. В контексте стремительной эволюции человеческих коммуникационных практик и их социально-культурной значимости необходима глубокая рефлексия над проблемой понимания и интерпретации знаков и знаковых систем, которые, несмотря на свою кажущуюся повседневность, представляют собой сложнейшие агрегаты смыслов, преломляющихся через призму многообразия вербальных, невербальных и визуальных форм выражения. Заклучая в себе потенциальную амбивалентность и полифоничность значений, возрастает актуальность исследования

специфических контекстов, функционирующих в рамках семиотической системы. Данное обсуждение выводит нас на плоскость постмодернистского дискурса, ставящий перед учеными ряд фундаментальных вопросов, среди которых ключевым является гипотеза о существовании самого постмодернизма как явления, чья реальность требует осмысления через призму традиционных культурных парадигм и сквозь призму критической теории, поднимающей проблемы конструирования художественных нарративов. Анализ степени преемственности постмодернистических теорий в

пространстве модернистских тенденций, требует углубленного исследования данных вопросов, охватывающих широкий спектр культурных, философских и эстетических аспектов. Представляя собой необходимое условие для адекватного понимания природы и механики взаимодействия знаков в современном искусстве, изучение постмодернистской оптики позволяет обнаружить проявленность эха прошлых эпох, раскрывая новые механизмы восприятия многогранной и противоречивой ткани культурного дискурса сегодняшнего дня.

Обзор литературы. В контексте многоаспектного анализа знака и знаковых систем в рамках современной культуры, особое внимание следует уделить концептуальному наследию таких мыслителей, как Фердинанд де Соссюр и Чарльз Пирс, заложивших основы семиотики как самостоятельной дисциплины. Соссюр, в своем знаменитом труде "Курс общей лингвистики", вводит различие между языком как системой знаков и языковым актом, подчеркивая, что знак представляет собой не просто указатель на объект, но и сложное сочетание сигнификанта и сигнификата. Пирс, развивая эту идею, формулирует свою тройственную модель знака, в которой выделяет три аспекта: репрезентамента, объект и интерпретант. Работа Умберто Эко, особенно его концепция "открытого произведения", демонстрирует, как знаковые системы могут функционировать в условиях множественности интерпретаций. Ролан Барт акцентирует внимание на мифологизации знаков в массовой культуре, отмечая, что знаки как передают информацию, так и создают культурные нарративы, формирующих общественное сознание и идентичность. Жак Деррида, ставят под сомнение фиксированные значения и стабильность знаковых систем, утверждая, что смысл всегда находится в состоянии потока и изменения.

Анализ и результаты. В настоящее время можно говорить о формировании специфического комплекса представлений и установок, ориентированного на постструктурализм и постмодернизм. Изначально возникший на основе постструктуралистских концепций, данный комплекс постепенно стал осознавать себя как «философию постмодернизма», что привело к значительному расширению как сферы его применения, так и потенциального влияния. [1] Суть данного перехода проявляется в следующем: в то время как постструктурализм на своих первоначальных этапах развития, сосредоточивался на относительно ограниченном спектре философских и литературных тем, что, подлежит переосмыслению в контексте относительности данной «узости», будучи формируемым такой плеядой французских философов, как Жак Деррида, Мишель Фуко, Жиль Делез, Феликс Гваттари, и Юлия Кристева, а также американскими литературными критиками, представляющими деконструктивистскую традицию. Постмодернизм с самого начала взял на себя амбициозную ответственность за выработку общей теории современного искусства и за формирование уникального явления, обозначаемого как «постмодернистская чувствительность», отражающей специализированный менталитет и образ мышления [2]. Кроме того, постмодернизм с течением времени стал восприниматься как ключевой индикатор «духа времени», охватывающего множество областей человеческой деятельности, таких как искусство, социология, философия, наука, экономика и политика, таким образом выстраивая многогранную и комплексную сеть взаимосвязей между различными дисциплинами и социокультурными практиками.

Кроме того, постмодернизм приобретает уникальное и многогранное отношение к проблематике смысла, что, согласно мнению Дану, иллюстрируется через два ключевых аспекта. Во-первых, "постмодернистская парадигма настойчиво ставит под сомнение саму вероятность существования определенного и однозначного смысла в контексте современных социокультурных реалий", поскольку большинство представителей данного философского направления стремятся аргументировать перед своей потенциальной аудиторией, состоящей из читателей и слушателей. Предположение о том, что любой традиционный и рационально воспринимаемый смысл становится предметом глубоких вопросов и серьезной проблемы для современного человека, актуализирует вопросы идентичности и аутентичности на различных уровнях бытия. Во-вторых, "весомое значение феномена постмодерна оказывается неразрывно связанным с его критической составляющей, направленной против средств массовой информации", поскольку теоретики, занимающиеся изучением данной тематики, акцентируют внимание на центральной роли масс-медиа в формировании лексикона постмодернистского дискурса. Данные коммуникационные инструменты как мистифицируют коллективное общественное сознание, так и активно манипулируют им, создавая оплодотворяющие множество мифов и иллюзий, что и обозначается термином «ложное сознание», подчеркивающим сложные взаимодействия между реальностью и ее медийными репрезентациями [3].

Данное обстоятельство настоятельно побуждает нас обратиться к вопросу о феномене "интертекстуальности", который ранее рассматривался в преимущественно абстрактном и обобщенном контексте, однако по мере усложнения литературного анализа становится всё более актуальным [4]. Понятие интертекстуальности, впервые введенное внушительным вкладом Юлией Кристевой в 1967 году, вскоре приобрело статус одного из центральных компонентов в рамках постмодернистской литературной критики, обогащая теоретические дискурсы, касающиеся взаимосвязей текстов и культурных контекстов. В современном социокультурном пространстве данный термин выходит за пределы ограниченного использования в рамках литературоведения и начинает функционировать как концептуальная рамка, позволяющая систематизировать взаимодействия между текстами и формирует структуру мировосприятия и самосознания индивидов в условиях постмодернистской чувствительности, что подразумевает глубокое осознание множественности и взаимопроникновения культурных нарративов.

По мнению Ролана Барта, ссылки на объекты внешнего мира, хотя и способны в определенной степени способствовать формированию интерпретации наименования, "не предоставляют полной картины природы значения, оставаясь скорее лишь вспомогательными элементами в процессе смыслогенерации" [6]. Основная функция знака, как такового, заключается в передаче семантики, сводящегося к концепту интерпретируемости, то есть к способности знака обозначать содержания с использованием иных знаков, обладающих большей ясностью и детализированностью. В соответствии с концептуальными взглядами У. Эко, "автономия содержания, присущего данной культурной системе, предоставляет возможность для понимания механизмов манипуляции знаками", позволяя осуществлять передачу ложной информации [7]. В данной парадигме надлежит рассуждать о знаковой функции в том контексте, что определенные знаки могут

использоваться с целью дезинформации, что включает в себя не только создание идеологических конструкций, но и художественных произведений, способных демонстрировать подобные аспекты. Знак, определяемый как “элемент, заменяющий нечто иное в специфическом контексте, существует в силу своей способности обозначать несуществующее состояние мира”, демонстрирует свою потенциальную функциональность в отношении даже указателей, конструирующихся так, чтобы они указывали на события, фактически никогда не имевшие места. Коммуникация посредством знаков подразумевает возможность обмана, так как связь между знаками и реальными объектами или состояниями мира является опосредованной. Данная ситуация открывает пространство для разработки теоретической модели означивания, основанной на чисто “интенциональной семантике, исполняющей контрольную функцию по отношению к связи знаковых функций с состоянием мира” [8]. В связи с этим, Ч. С. Пирс демонстрирует важное различие между понятиями знака (sign) и репрезентативом (representamen), уточняя при этом, что знак представляет собой конкретный элемент, осязаемое выражение, применяемое в рамках определённой коммуникативной практики или ссылки на объекты.

В рамках данной дискуссии особое значение приобретает “концепция когнитивной пластичности языка”, что представляет собой способность языковых систем адаптироваться к изменяющимся условиям внешней среды. С увеличением нашего познавательного репертуара, непосредственно связанного с объектом исследования, наблюдается многомерный рост сложности концептуальных структур и символов, служащих для их репрезентации. Каждый термин позволяет рассматриваться как изначальная форма высказывания, поскольку каждая “рема способна в дальнейшем стать частью более сложного дискурсивного контекста или дидактического знака” [10]. Логическое значение термина функционирует как начальное утверждение, подобно тому, как высказывание служит составной частью логического вывода. Данный принцип является основополагающим для интерпретации смысловых структур, отражая основной механизм, посредством

которого “каждый знак генерирует свои интерпретанты” [11]. В данной связи термин сохраняет статус базового высказывания, поскольку представляет собой незаполненную форму, что подразумевает возможность его дальнейшей интерпретации. Соответственно, каждый знак в процессе семиозиса переводит другой знак, ключевым условием которого является “бесконечная референция от одного знака к другому” [12]. При таком подходе интерпретант каждого знака, функционируя также в роли знака, становится временным семиотическим конструктом, который выступает как объясняющий элемент в отношении интерпретируемого содержания. Однако бесконечность семиотического процесса позволяет предопределить возникновение ситуаций, в которых семантический анализ окажется невозможным, вновь ставя под сомнение возможность успешного завершения интерпретационных усилий.

Глубина подобной тематики наиболее ярко отражена в концепции габитуса, предложенной Пьером Бурдьё, представляющей собой важнейший инструмент для понимания социальных практик и структур: “габитус есть одновременно система схем производства практик и система схем восприятия и оценивания практик”. [13] Габитус описывает внутренние установки и схемы восприятия, формируемые в результате социального воспитания и жизненного опыта индивида. В контексте семиотических систем габитус выступает как своего рода фильтр, через который интерпретируются знаки и символы, формируя уникальные культурные коды. Вследствие этого габитус производит практики и представления, поддающиеся классификации и объективно дифференцированные, воспринимаемыми непосредственно как таковые только теми агентами, которые владеют кодом, схемами классификации, необходимыми для понимания их социального смысла.

Заключение. Следует констатировать, что в условиях неуклонного усложнения и многослойности культурных процессов, характерных для нашей эпохи, понимание и интерпретация знаков и знаковых систем превращаются в центральную задачу гуманитарных исследований, требующую критического анализа и переосмысления традиционных подходов к семиотике.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Волков В. Н. Постмодерн и его интерпретации. Монография. М.: Издательские решения, 2017. — С. 402.
2. Олизько Н. С. “Постмодернизм: к проблеме определения понятия” Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика, no. 6 (61), 2006, pp. 49-52.
3. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. Монография. М.: Издательские решения, 2020. С.146.
4. Кристева Ю. Семиотика: Исследования по семанализу / пер. с фр. Е.А. Орловой. — М.: Академический проект, 2013. С.132.
5. Morris C. W. Semiotic and Scientific Empiricism // Actes du Congres International de Philosophie Scientifique. - Paris: Hermann, 1935. - p. 2.
6. Барт Р. Проблема значения в кино // Система моды. Статьи по семиотике культуры. Издательство: М., 2005. С. 123
7. Эко У. Роль читателя: исследования по семиотике текста. СПб., 2005. 502 с.
8. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. -М.: Петрополис, 1998. 430 с.
9. 1 Кобозева, И.М. Лингвистическая семантика: учебное пособие / И.М. Кобозева. - М.: УРСС Эдиториал, 2000. С. 147.
10. Матезиус В.О. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. М., 1967. С.113.
11. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла. М: Издательство: Гнозис, 2010. С.81.
12. Данези М. В поиске значения. Введение в семиотическую теорию и практику / Пер с англ. под общей ред. С.Г. Прокурина. Новосибирск, 2010. - 192 с.
13. Бурдьё П. Структуры, Habitus, Практики. (Современная социальная теория). -Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. С.96.

UDK: 539.1(045)

Gulnoza UZOKOVA,
QarshiDU professori, p.f.n
E-mail: g.uzokova@gmail.com
Jamila XO'JAMBERDIYEVA,
QarshiDU Umumiy fizika kafedrası o'qituvchisi

QMII professori, ped.fanlari doktori, DSc Q.Tursunov taqrizi asosida

THE POSSIBILITIES OF USING MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING ATOMIC PHYSICS

Annotation

This article analyzes the theoretical and practical aspects of using modern educational technologies, interactive methods, pedagogical software and electronic educational resources in the process of teaching physics. It also substantiates the possibilities of increasing the effectiveness of the educational process by organizing innovative and creative lessons aimed at improving the teaching methodology of the topic "Atomic Physics".

Key words: Educational technologies, interactive methods, pedagogical programs, electronic educational resources, creative lessons.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ АТОМНОЙ ФИЗИКИ

Аннотация

В статье анализируются теоретические и практические аспекты использования современных образовательных технологий, интерактивных методов, педагогических программных средств и электронных учебных ресурсов в процессе обучения физике. Также обоснованы возможности повышения эффективности образовательного процесса за счет организации инновационных и творческих уроков, направленных на совершенствование методики преподавания темы «Атомная физика».

Ключевые слова: Образовательные технологии, интерактивные методы, педагогические программы, электронные образовательные ресурсы, творческие уроки.

ATOM FIZIKASI FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada fizika fanini o'qitish jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar, pedagogik dasturiy vositalar hamda elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil etilgan. Shuningdek, "Atom fizikasi" mavzularini o'qitish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan innovatsion va kreativ darslarni tashkil etish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar, pedagogik dasturlar, elektron ta'lim resurslari, kreativ darslar.

Kirish. Dunyoning barcha rivojlangan davlatlarida ta'lim tizimini rivojlantirish borasida turli darajada tadqiqotlar olib borilmoqda. YUNESKO qoshidagi ta'limni rejalashtirish xalqaro instituti ma'lumotlari har qanday davlatning rivojlanish muvaffaqiyatlari shu mamlakatdagi ta'lim tizimining rivojlanish darajasiga bog'liq ekanligini tasdiqlaydi.

Metodist olimlarning ta'kidlashicha, ta'lim jamiyatning asosiy ijtimoiy instituti sifatida inson resurslari, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va vositalari, interfaol yondashuvlar hamda elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanilgandagina, ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi quyidagi dolzarb vazifalarni amalga oshiradi:

1) shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantiradi hamda uning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlardagi faol ishtirokini chuqurlashtiradi;

2) ijtimoiy rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik va texnologik o'zgarishlarda hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi;

3) shaxsning jamiyat talablariga, innovatsion rivojlanishlarga mosligini, madaniy rivojlanish darajasini o'sishini ta'minlaydi;

4) inson bilan ijtimoiy va tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatni yaxshilaydi [1].

Oliy ta'lim tizimining ustuvor vazifasi – mutaxassislarni nafaqat hozirgi zamon talablari, balki kelajakdagi ijtimoiy va texnologik rivojlanish istiqollarini inobatga olgan holda tayyorlashdan iboratdir. Bu esa ularning ilmiy salohiyatini rivojlantirish, ijodiy va konstruktiv faoliyatga tayyorlash, hamda global innovatsion muhitda mustaqil fikrlash va samarali muloqot olib borish ko'nikmalarini shakllantirishni talab etadi.

Yuqoridagi talablar oliy ta'lim tizimida, xususan Atom fizikasi fanini o'qitish uchun ham tegishli bo'lib, fanni zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsion texnologiyalari, pedagogik dasturiy vositalar, kreativ o'quv mashg'ulotlarini tashkil asosida takomillashtirishni taqozo qiladi. Lekin shu narsani ta'kidlab o'tish zarurki, bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida atom fizikasi kursini nazariy o'qitish jarayonida bunday tadbiriq deyarli kuzatilmayapti desak mubolag'a bo'lmaydi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, pedagogik hamda axborot-kommunikatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiyalashning didaktik asoslari Sevim Bezen, Celal Bayrak, M. Hardman kabi tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida atroflicha yoritilgan, fizika o'qitishning nazariy asoslari V.P. Znamenskiy, S.E. Kamenetskiy, A.I. Bugayev, M. Qurbonov, Q. Tursunov fizika

o'qitishning didaktik asoslari I. I. Sokolov, S.E. Kamenetskiy, A.V.Usova, G.D. Xijnyakova, G.F. Bushok, E. Venger kabi olimlarning ilmiy ishlarida, fizika o'qitishning metodik asoslarini ishlab chiqish E.Nazirov, M.Djorayev, K.A.Tursunmetov, S. Qahhorov, N. Sadridinov, M. Qurbonov kabi olimlarning ilmiy-metodik ishlarida ilmiy asoslangan.

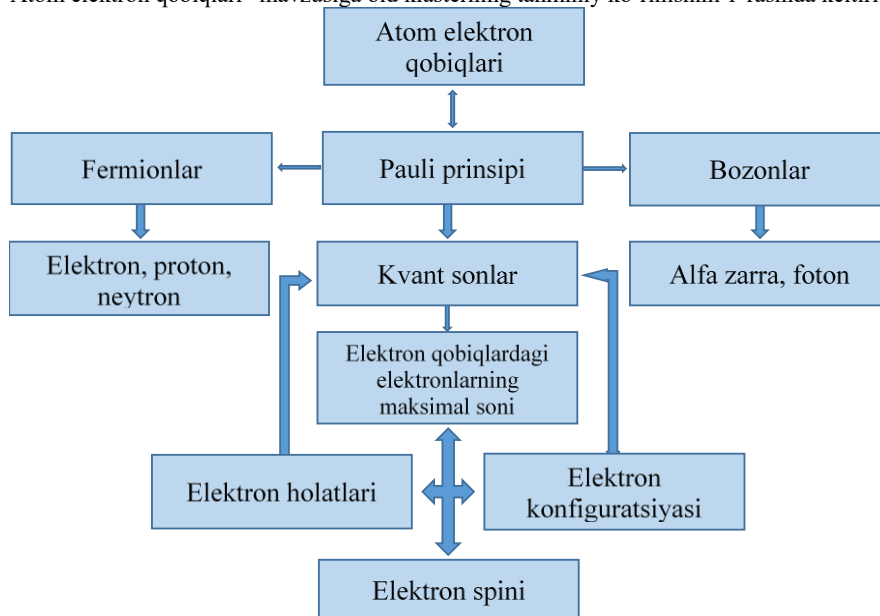
Tadqiqot metodologiyasi. Avval biz zamonaviy ta'lim texnologiyalari tushunchalariga biroz to'xtalib o'taylik. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari tizimli kategoriya bo'lib, u quyidagi tarkibiy komponentlarni o'z ichiga oladi:

- 1) o'quv maqsadlari;
- 2) o'quv mazmuni;
- 3) o'quv jarayonini tizimli tashkil etish;
- 4) pedagogik faoliyat natijasi.

Ta'lim texnologiyalarining shakllanish manbalari sifatida xalq pedagogikasiga oid meros, pedagogika va psixologiya fanlarining nazariy hamda amaliy yutuqlari, tarixiy tajribaning an'anaviy unsurlari, ta'lim sohasidagi ilg'or tajriba natijalari va ijtimoiy taraqqiyot jarayonida vujudga kelgan zamonaviy pedagogik metodlarni qayd etish mumkin.

Ma'lum bir pedagogik texnologiyani qo'llash jarayonida professor-o'qituvchining shaxsiy faoliyati, talabalar kontingentining individual xususiyatlari hamda auditoriyadagi

Biz "Atom elektron qobiqlari" mavzusiga oid klasterning tahminiyl ko'rinishini 1-rasmda keltirib o'tdik.

1-rasm. "Atom elektron qobiqlari" mavzusiga oid klasterning ko'rinishi

Klasterda "Atom elektron qobiqlari" mavzusiga oid fizik tushunchalarni aloqadorligi keltirib o'tilgan, dastlab mavzuni tushuntirishda atomda mavjud elektronlar Pauli prinsipi asosida qobiqlar (K,L,M,N,O,P) da va elektron holatlar (s,p,d,f,g) da joylashishida kvant sonlar (n,l,ml,ms) olishi mumkin bo'lgan qiymatlariga bog'liq ekanligi ko'rsatiladi. Elektron spini qiymati o'zgaras bo'lib, Elektron qobiqlardagi elektronlarning maksimal soni spin oriyentatsiyasidan kelib chiqadi. Ta'lim oluvchi atom elektron qobiqlaridagi maksimal elektronlar sonini aniqlash formulasiga asosida D.Mendeliyev davriy elementlar sistemasidagi har bir elementning atomidagi elektronlar konfiguratsiyasini yoza oladilar

"Atom fizikasi"ga oid yana bir mavzu, "Zarralarning potentsial to'siqdan o'tishi va Tunnel effekti" mavzusini 1-jadval

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

Ta'lim texnologiyasidan foydalanish uch bosqichda amalga oshiriladi:

psixologik muhit muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, bir xil ta'lim texnologiyasini qo'llagan turli pedagoglarning natijalari bir-biridan sezilarli darajada farq qilib, shu texnologiyani xarakterlovchi qandaydir o'rtacha ko'rsatkichga yaqin bo'ladi [4].

Oliy ta'lim muassasalarida «Atom fizikasi» bo'limini o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan zamonaviy ta'lim texnologiyalari to'g'risida to'xtalamiz.

Atom fizikasining "Atom elektron qobiqlari" mavzusi uchun o'quv materiallar mazmuni quyidagidan iborat bo'ladi:

1. Atom elektron qobiqlari;
2. Elektron qobiq qatlami;
3. Elektron holatlari;
4. Elektron konfiguratsiyasi;
5. Elektron spini;
6. Kvant sonlar;
7. Bozonlar, Fermionlar;
8. Elektron qobiqlardagi elektronlarning maksimal soni;
9. Pauli prinsipi;

"Atom elektron qobiqlari" mavzusiga doir o'quv materialini o'rganishda "Klaster" texnologiyasidan foydalanish dasturda keltirilgan mavzuga doir barcha fizik tushunchalarni o'rganish imkonini beradi.

o'qitishda ham zamonaviy ta'lim texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu mavzuni o'rganishda «BBB» ta'lim texnologiyasida foydalanamiz:

Ta'lim jarayonini tashkil etishda ta'lim oluvchilarni guruhlariga ajratish, mashg'ulot davomida har bir guruh tomonidan bajarilgan faoliyat turlari aniq belgilab berilishi shart.

1. Ta'lim oluvchlar faoliyat turlari bo'yicha o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi va mashg'ulot yakunida dars loyihasi bandlari bo'yicha shakllangan bilimlar quyidagi tartibda umumlashtiriladi;

1. Ta'lim oluvchilarning mavzu bo'yicha o'rganilishi rejalashtirilayotgan fizik tushunchalar to'g'risida bilim darajalari aniqlanadi. Qayd etilgan tushunchalar jadvalning 1-bandiga yozib boriladi;

2. Ta'lim oluvchilarning mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini tizimlashtirish va takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojlari o'rganiladi. O'rganilayotgan mavzu bo'yicha bilimlarini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojlari jadvalning 2-bandiga yozib boriladi;

3. Ta'lim oluvchilarga mavzuga oid fizik tushunchalar to'g'risida batafsil tushuncha beriladi.

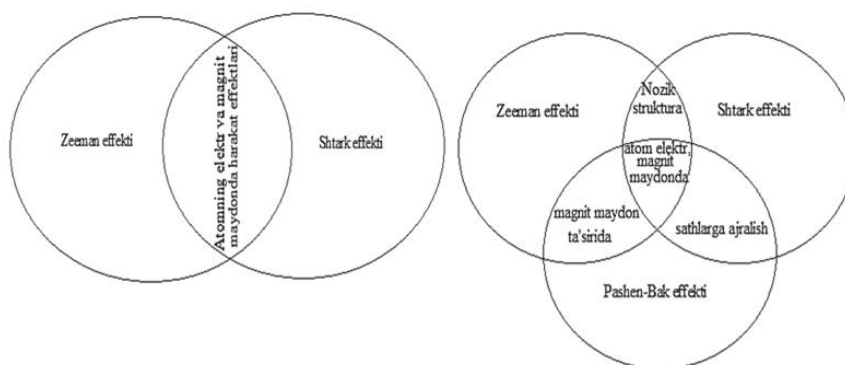
4. Ta'lim oluvchilar o'zlashtirgan yangi tushunchalar aniqlanadi. Jadvalning 3-bandi to'ldiriladi.

“Zarralarning potentsial to'siqdan o'tishi. Tunnel effekti” mavzusini o'rganishga oid «BBB» metodi jadvali quyidagi ko'rinishda bo'lishi mumkin:

№	Tushuncha	Bilaman «+», Bilmayman «-»	Bildim «+», Bila olmadim «-»	Bilishni xohlayman «+» Bilishni xohlamayman «-»
1	Potensial maydon			
2	Mikrozarra			
3	Psi funksiya			
4	Zarraning to'siq ichida topilishining ehtimoliyati			
5	Tunnel effekti			
6	Shredinger tenglamasi			
7	Zarralarning potentsial to'siqdan o'tish ehtimoliyati			

Atomning elektr va magnit maydonda harakat effektlari” mavzusini «Venn diagrammalari» deb ataluvchi, ta'lim oluvchilarni kreativ fikrlash layoqatlarini rivojlantirishda ahamiyatli deb xicoblahgan texnologiyani tavsiya etamiz. “Atomning elektr va magnit maydonda harakat effektlari” mavzusi uchun Venn diagrammalarining ikki xil ko'rinishini keltirish mumkin (2-rasm).

Ushbu diagrammalarni quyidagicha tushuntirsa bo'ladi. Ikkita aylananing bittasiga atomning magnit maydondagi Zeyeman effekti, ikkinchisiga atomning elektr maydondagi Shtark effekti deb yoziladi. Shu aylanalarning umumiy kesishish sohasiga esa “Atomning elektr va magnit maydonda harakat effektlari” deb yoziladi. Ma'lumki, atomlar tashqi maydon bilan ta'sirlashganda o'ziga xos effektlar ro'y beradi.

2-rasm. “Atomning elektr va magnit maydonda harakat effektlari” mavzusi uchun Venn diagrammalari

Bu maydonlar elektr va magnit maydonlar hisoblanadi. Shu tufayli Venn diagrammasining bunday ko'rinishini to'g'ri deb hisoblash mumkin. Ikkinchi diagramma bir-birlari bilan kesishgan uchta aylanalardan iborat bo'lsa, birinchi aylanaga Zeyeman effekti, ikkinchisiga esa Shtark effekti, uchinchisiga Pashen-Bak effekti deb yoziladi. Yana bu aylanalarning umumiy kesishish sohasiga esa “Atomning elektr va magnit maydonda harakat effektlari” deb yoziladi. Atomlarning maydonlar bilan ta'sirlashuvi yoki aksincha ta'sirlashuv natijasida effektlar hosil bo'ladi. Birinchi va ikkinchi aylanalarning o'zaro kesishuv sohasiga magnit maydon ta'sirida deb yoziladi. Chunki bunday ta'sirlashuvda Kuchli va kuchsiz magnit maydon energiyasi katta rol o'ynaydi. Birinchi aylananing uchinchi aylana bilan kesishuv sohasiga nozik struktura deb yoziladi, chunki atomdagi atomdagi nurlanish spektridagi har bir spektral chiziqning komponentalar ajralishi katta ahamiyat kasb etadi. Asosan tashqi magnit maydon ta'sirida atomlar nurlanish spektrlari komponentalarga ajraladi. Shuning uchun ushbu aylanalarning kesishuv sohasiga magnit maydon ta'sirida deb

yoziladi. Ikkinchi va uchinchi aylanalarning o'zaro kesishuv sohasiga sathlarga ajralish deb yoziladi, chunki tashqi maydon ta'sirida Shtark va pashen-Bak effekti atom nurlanishlari sathlarga ajralishi-nozik struktura kuzatiladi.

Tahlil va natijalar. Oliy ta'lim tizimida Atom fizikasi fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash bilimlarni puxta o'zlashtirish, ta'lim oluvchilarda tezkor fikrlash ko'nikmalarini, tafakkur darajalarini rivojlantirish, fikrlarini tizimli bayon eta olish va umumlashtirish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi, nazariy bilimlar, ma'lumotlar va dalillarni qiyosiy tahlil etishlariga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib, xulosa qilish mumkinki, zamonaviy ta'lim texnologiyalari qadam, bosqich, fazalar, intellektual va amaliy harakat turlarining majmuasi sifatida shakllanadi va rivojlanadi.

Mazkur holatni zamonaviy pedagogik faoliyat tamoyillarining o'ziga xosligi hamda mazmunan turlicha yo'nalishga ega ekanligi bilan izohlash mumkin. Xususan, ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatini chuqur tahlil

qilish, ta'lim jarayoniga, jumladan fizika faniga zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

“Atom fizikasi” fanini zamonaviy ta'lim tamoyillari va texnologiyalari asosida tashkil etish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi bir qator muhim omillarda namoyon bo'ladi:

– “Atom fizikasi”ni o'qitish jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar va didaktik vositalardan tizimli va maqsadga muvofiq foydalanish imkoniyatlari;

– fizik jarayonlarni modellashtirish imkonini beruvchi Crocodile Physics, Electronics Workbench, Interactive

Physics kabi pedagogik dasturiy vositalar, elektron ta'lim resurslari hamda virtual laboratoriya stendlari bilan ishlash orqali dars jarayonining interaktivligini va tushunarligini oshirish afzalliklari;

– “Atom fizikasi” mavzularini o'qitish metodikasini takomillashtirishga yo'naltirilgan kreativ darslardan keng foydalanish samaradorligini ilmiy-metodik asoslash.

Fizika ta'lim jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar, didaktik vositalar, pedagogik dasturiy ta'minot va elektron ta'lim resurslaridan kompleks va samarali foydalanish – ushbu fan mazmunini tizimli o'zlashtirish hamda ta'lim samaradorligini ta'minlashning muhim kafolati hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Акимова А.В. Роль инновационных технологии в совершенствовании качества образования. <https://infourok.ru/doklad-na-temu-rol-innovacionnih-tehnologiy-v-sovershenstvovanii-kachestva-obrazovaniya-3264175.html>
2. Белянин В.А. Методическая система формирования компетентность будущего учителя при изучении физики: Дис. докт. пед. наук: 13.00.02 - М, 2012. - 483 с.
3. Габбасова Л.З. Инновационные технологии в образовательном процессе// Инновационные педагогические технологии: материалы V Международной научной конференции -Казань. 2016. С.61-63.
4. Глузман Н.А. Роль и место инновационных технологии в образовании. https://elar.rsvpu.ru/bitstream-5-8050-0607-2016_041.pdf
5. Коковихина И.А. Дидактические игры на уроках физики.- <https://multiurok.ru/files/kartotieka-didakticheskie-ighry-na-urokakh-fizik.html>
6. Краевский, В. В. Основы обучения. Дидактика и методика. Учебное пособие для высших учебных заведений. - М.: «Академия», 2007. – 352
7. Мусурмонкулова М.М.. Креатив ёндашув асосида ўқитишнинг дидактик таъминотини яратиш механизмлари. <https://cyberleninka.ru/article/n/kreativ-yondashuv-asosida-itishning-didaktik-taminotni-yaratish-mehanizmlari>.
8. Новиков А.М. Образовательный проект (Методология образовательной деятельности) - М.: «Эгвес», 2004. -120
9. Окушко Н.Б., Лавряшина Т.В., Вершинин Д.С. Развитие креативного мышления студентов в процессе решения задач повышенной сложности в курсе общей физики. // Педагогика высшей школы. М.; 2020. №3.-128-131с.

UDK: 37.37.02.37.022

Diyora UMARALIYEVA,
Nizomiy nomidagi O'zMPU tayanch doktoranti
E-mail: khaldibekova96@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti dotsenti Z.Jarqinov taqrizi ostida

“TALABALARNING MATEMATIK MATN BILAN ISHLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA CHATGPT-4o ILOVASI NEYROTARMOQNING AHAMIYATI”

Annotation

Mazkur maqolada ChatGPT ilovasining 4o neyrotarmoq modeli asosida ishlab chiqilgan sun'iy intellekt vositalarining talabalarning matematik analiz fanini o'qitishda matematik matn bilan ishlash samaradorligini oshirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy neyrotarmoq texnologiyalari talabalarning matematik savodxonligini oshirishda samarali pedagogik vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: ChatGPT-4o, matematik o'quv matn, matematika ta'lim yo'nalishi, kompetensiyalarni rivojlantirish, AI yordamida o'qitish, kompetensiyaviy yondashuv, matematik ta'rif, matematik teorema, isbot.

THE IMPORTANCE OF NEURAL NETWORKS IN THE CHATGPT-4o APPLICATION FOR INCREASING STUDENTS' EFFICIENCY IN WORKING WITH MATHEMATICAL TEXTS

Annotation

This article analyzes the role and importance of artificial intelligence tools developed based on the 4o neural network model of the ChatGPT application in increasing the effectiveness of working with mathematical text in teaching mathematical analysis to students. The results show that modern neural network technologies can serve as an effective pedagogical tool for improving students' mathematical literacy.

Key words: ChatGPT-4o, mathematical educational text, mathematics education direction, development of competencies, Teaching with the help of AI, competency-based approach, mathematical definition, mathematical theorem, proof.

ЗНАЧЕНИЕ НЕЙРОСЕТЕЙ В ПРИЛОЖЕНИИ CHATGPT-4o ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ РАБОТЕ С МАТЕМАТИЧЕСКИМ ТЕКСТОМ

Аннотация

В данной статье анализируется роль и значение средств искусственного интеллекта, разработанных на основе модели нейросети 4o приложения ChatGPT, в повышении эффективности работы студентов с математическим текстом при обучении математическому анализу. Результаты показывают, что современные нейросетевые технологии могут служить эффективным педагогическим инструментом повышения математической грамотности студентов.

Ключевые слова: ChatGPT-4o, математический учебный текст, направление математического образования, развитие компетенций, Обучение с помощью ИИ, компетентностный подход, математическое определение, математическая теорема, доказательство.

Kirish. Jadal texnologik taraqqiyot davrida intellektual tizimlar jamiyatning turli sohalarida innovatsiyalarning harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda. Ijtimoiy taraqqiyotning poydevori bo'lgan ta'lim ham o'zgarishlarga uchraydi. Intellektual tizimlar ma'lumotlarni qayta ishlash, bashorat qilish va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish qobiliyati tufayli o'qitish va o'rganish usullarini tubdan o'zgartirish imkoniyatiga ega.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha [1], intellektual tizimlar inson intellektini taqlid qilish va odatda inson ishtirokini talab qiladigan vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan keng ko'lamli texnologiyalar va yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ularning asosiy tarkibiy qismlari: sun'iy intellekt, mashinali o'rganish, chuqur o'rganish (deyep learning), tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing), kompyuter ko'rish qobiliyati, ekspert tizimlari, nutqni tanib olish.

O'tgan (2024) yilning may oyida OpenAI kompaniyasi dunyodagi eng mashhur neyrotarmoqning yangi versiyasini - ChatGPT ilovasi-4o - taqdim etdi. Bu chat-bot bir vaqtning o'zida turli turdagi ma'lumotlarni qabul qilish va foydalanuvchiga javob berish, matn yaratish, uni ovozlashtirish, tasvirlar yaratish va hokazolarga qodir.

Ushbu maqolada ChatGPT ilovasi-4o neyrotarmoqning talabalarning matematik matn bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishdagi ahamiyatiga to'xtalamiz.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ushbu tadqiqotda talabalarning matematik matn bilan ishlash samaradorligini oshirishda sun'iy intellekt asosidagi ChatGPT-4o ilovasidan foydalanishning didaktik imkoniyatlari o'rganildi. Matematik matn bilan ishlash bo'yicha talabalar kompetensiyalarining nazariy tahlili; ChatGPT-4o modelining ta'limiy faoliyatdagi roli va funksiyalarini aniqlash; eksperimental guruhda ChatGPT-4o dan foydalanish orqali o'zgarishlarni kuzatish.

Tadqiqot obyekti: Oliy ta'lim muassasasi talabalari matematik tayyorgarligi jarayoni. Tadqiqot predmeti: Matematik matn bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishda ChatGPT-4o ilovasining ta'siri. Nazariy tahlil: matematik ta'lim, sun'iy intellekt, o'quv kompetensiyalari haqida ilmiy manbalarni o'rganish; Diagnostik metodlar: so'rovnoma, test, og'zaki suhbat orqali talabalar darajasini baholash; Eksperimental metod: ChatGPT-4o asosidagi topshiriqlardan foydalanish orqali eksperimental guruhda o'zgarishlarni kuzatish; Solishtirma tahlil: nazorat va eksperimental guruhlar natijalarini solishtirish; Statistik

metodlar: natijalarni matematik-statistik qayta ishlash (masalan, o'rtacha ball, dispersiya, foiz ko'rsatkichlar).

Muhokama. Tadqiqot davomida ChatGPT-4o neyrotarmog'ining talabalarning matematik matn bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishdagi imkoniyatlari sinovdan o'tkazildi. Tajriba uchun ikki guruh shakllantirildi: nazorat guruhi (an'anaviy usulda ta'lim olganlar) va eksperimental guruh (ChatGPT-4o yordamida mashg'ulotlar olib borilgan).

ChatGPT ilovasi matn vizuallashtirishga, jadvallar shaklida tasvirlashga, kengaytirilgan rejasini tuzish, mavzuga oid tushunchalarni ajratish, ular orasidagi semantik aloqalarni ajratishga, teorema va uning isboti, tushuncha ta'rifi,

Masalan, ushbu rasm shaklida (misol tariqasida []) parcha olamiz) ChatGPT ilovasi oynasiga yuklanib,

$$\mathbf{3.32-misol.} \text{ Geyne ta'rifidan foydalanib } \lim_{x \rightarrow 2} \frac{x^2 - 4}{x - 2} = 4$$

tenglikni isbotlang.

Yechish. $f(x) = \frac{x^2 - 4}{x - 2}$ funksiya $x = 2$ nuqtada aniqlanmagan.

$x \neq 2$ va $\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = 2$ bo'ladigan ixtiyoriy $\{x_n\}$ ketma-ketlik olaylik.

$$\text{U holda } \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{x_n^2 - 4}{x_n - 2} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{(x_n - 2)(x_n + 2)}{x_n - 2} = \lim_{n \rightarrow \infty} (x_n + 2) = \lim_{n \rightarrow \infty} x_n + \lim_{n \rightarrow \infty} 2 = 2 + 2 = 4 \text{ bo'ladi. Demak, berilgan tenglik o'rinli.}$$

“Masalani yechishni qadamba-qadam yozing, har bir qadamning asosini yozing”, -degan topshiriq beramiz.

Natijada ChatGPT quyidagi javobni berdi (Izoh. ChatGP tayyorlagan word failni shrifti va qator aroliqlariga ishlov berildi, so'zlar va formulalar o'zgarishsiz qoldirildi):

“1-bosqich. Funksiyani aniqlash

Qaralayotgan funksiya: $f(x) = \frac{x^2 - 4}{x - 2}$ faqat $x \neq 2$ da aniqlangan.

Asos: Ifoda faqat $x - 2 \neq 0$ bo'lganda haqiqiy sonlarga ega bo'ladi.

2-bosqich. Geyne ta'rifini eslash

Heine ta'rifi bo'yicha:

Agar har qanday x_n ketma-ketlik uchun:

1) $x_n \neq 2$;

2) $\lim(x_n) = 2$ bo'lsa;

Unda $\lim f(x_n) = L$ bo'ladi.

3-bosqich. Ketma-ketlikni tanlash

Tanlaymiz: $x_n \neq 2$ va $\lim(x_n) = 2$ bo'ladigan ixtiyoriy ketma-ketlik.

4-bosqich. $f(x_n)$ ni soddalashtirish

$$f(x_n) = \frac{(x_n^2 - 4)}{(x_n - 2)} = \frac{(x_n - 2)(x_n + 2)}{(x_n - 2)} = x_n + 2$$

Asos: $x_n \neq 2$ bo'lgani sababli qisqartirish mumkin.

5-bosqich. Limitni topish

$$\lim f(x_n) = \lim (x_n + 2) = \lim x_n + \lim 2 = 2 + 2 = 4$$

Asos: Limitlarning chiziqlik xossasi qo'llanildi.

6-bosqich. Xulosa

Shunday qilib, har qanday x_n ketma-ketlik uchun $\lim f(x_n) = 4$ bo'ldi.

Demak, Geine ta'rifiga ko'ra:

$$\lim_{x \rightarrow 2} \frac{(x^2 - 4)}{(x - 2)} = 4$$

Isbot tugadi.”

Yuqoridagi matnda rasmda yig'iq holatda yozilgan yechim batafsil yozilgan, talabani tushinishi uchun ancha qo'lay.

Talaba kelgusida shunday masalalarni yechishi uchun umumiy faoliyat usulini ajratishi va o'ziga yoriqnoma shakllantirishi lozim. Buning uchun ChatGPT ga shunday masalalarni yechish bo'yicha yoriqnoma tayyorlashni so'raymiz. ChatGPT quyidagi javobni berdi (Izoh. ChatGP tayyorlagan word failni shrifti va qator aroliqlariga ishlov berildi, so'zlar va formulalar o'zgarishsiz qoldirildi):

masalalar va ularning yechimlarini o'rganishda yordamchi, maslahatchi vazifasini bajarishi mumkin.

Talabani matematik matn bilan ish turlari (kompetensiyasi) quyidagilardan iborat: matn bilan yaxlit ishlash; matndagi yangi tushunchalar va ularning ta'riflari bilan ishlash, matndagi teorema bayoni va isboti bilan ishlash; masala va uning yechimi bilan ishlash [6].

Bu masalalarda ChatGPT ilovasi bizga qanday yordam bera oladi? Avvalom bor o'quv adabiyotidagi matn rasm yoki matn ko'rinishida ChatGPT ilovasi oynasiga yuklanadi va savol (vazifa) yoziladi. ChatGPT ilovasi javobi unga berilgan vazifaga bevosita bo'g'liq.

Masalan, ushbu rasm shaklida (misol tariqasida []) parcha olamiz) ChatGPT ilovasi oynasiga yuklanib,

$$\mathbf{3.32-misol.} \text{ Geyne ta'rifidan foydalanib } \lim_{x \rightarrow 2} \frac{x^2 - 4}{x - 2} = 4$$

tenglikni isbotlang.

Yechish. $f(x) = \frac{x^2 - 4}{x - 2}$ funksiya $x = 2$ nuqtada aniqlanmagan.

$x \neq 2$ va $\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = 2$ bo'ladigan ixtiyoriy $\{x_n\}$ ketma-ketlik olaylik.

$$\text{U holda } \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{x_n^2 - 4}{x_n - 2} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{(x_n - 2)(x_n + 2)}{x_n - 2} = \lim_{n \rightarrow \infty} (x_n + 2) = \lim_{n \rightarrow \infty} x_n + \lim_{n \rightarrow \infty} 2 = 2 + 2 = 4 \text{ bo'ladi. Demak, berilgan tenglik o'rinli.}$$

“Geyne ta'rifidan foydalangan holda limit isbotlash bo'yicha yo'riqnoma

Quyidagi yo'riqnoma Geyne (Heine) ta'rifi asosida limitlarni isbotlash bosqichlarini ko'rsatadi. Bu usul asosan funksiya limitini ketma-ketliklar orqali aniqlash uchun ishlatiladi.

1. Masalani o'qing va funksiya limitini aniqlang

Masala odatda quyidagicha beriladi: $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = L$. Bu limitni Geyne ta'rifi asosida isbotlash so'raladi.

2. Geyne ta'rifini yodga oling

Heine ta'rifiga ko'ra: agar har qanday $\{x_n\}$ ketma-ketlik uchun $(x_n \neq a)$ va $\lim x_n = a$ bo'lsa, unda $\lim f(x_n) = L$ bo'ladi.

3. Ixtiyoriy ketma-ketlik tanlang

Shartlarni qanoatlantiradigan ixtiyoriy $\{x_n\}$ ketma-ketlik oling:

- $x_n \neq a$ (funksiya aniqlanmagan nuqtadan chetda bo'lsin);

- $\lim x_n = a$ (ya'ni nuqtaga yaqinlashuvchi bo'lsin).

4. $f(x_n)$ ifodasini soddalashtirib, limitni hisoblash uchun qulay ko'rinishga keltiring. Ko'pincha hadlarni qisqartirish, ko'paytuvchiga ajratish, yoki almashtirish ishlatiladi.

5. Limitni hisoblang

Soddalashtirilgan ifoda asosida $\lim f(x_n)$ ni toping. Agar bu limit L ga teng bo'lsa, isbot yakunlanadi.

6. Xulosa yozing

Har qanday $\{x_n\}$ ketma-ketlik uchun $\lim f(x_n) = L$ bo'lganligi ko'rsatildi, demak Geyne ta'rifiga ko'ra:

$$\lim_{x \rightarrow a} f(x) = L$$

Shu tarzda masala isbotlanadi.”

4. Natijalar

1. Matematik matn bilan ishlash darajasi bo'yicha kuzatishlar

Tadqiqot Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining Fizika-matematika fakultetining “Matematika” yo'nalishi M102-nazorat guruhi(30) va M103-eksperimental guruh (30) talabalari orasida o'tqazildi.

Tadqiqot boshlanishida ikkinchi semestr boshida har ikkala guruhning matematik matn bilan ishlash bo'yicha boshlang'ich ko'rsatkichlari deyarli bir xil edi. Tajriba oxirida esa quyidagi o'zgarishlar qayd etildi:

Kompetensiya turi	Nazorat guruhi (o'rtacha %)	Eksperimental guruhi (o'rtacha %)
Matnni tushunish va tahlil qilish	58%	84%
Ta'rif va teoremlarni qo'llash	54%	79%
Masalani yechish rejasini tuzish	52%	81%
Yechimni asoslash va izohlash	47%	76%
Muqobil yechimlarni ko'rib chiqish	40%	72%

Bu natijalar ChatGPT-4o ilovasidan foydalanish talabani faol fikrlashga undaganini, matnli material bilan mustaqil ishlashni osonlashtirganini, o'quvchining ishonchi va motivatsiyasini oshirganini ko'rsatadi.

So'rovnomaga natijalariga ko'ra, eksperimental guruhdagi talabalar ChatGPT-4o haqida quyidagicha fikr bildirishdi:

91% talaba: "Masalani yaxshiroq tushunishga yordam berdi";

88% talaba: "Teorema va isbotlarni tushunarli tilda izohladi";

85% talaba: "O'rganish jarayonida mustaqilligim oshdi".

Bu fikrlar sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalar, xususan ChatGPT-4o, talaba uchun shaxsiylashtirilgan, tezkor va interaktiv o'rganish muhiti yaratishda muhim vosita bo'la olishini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga oraliq va yakuniy nazoratga berilgan savollarga eksperimental guruh talabalari javoblari nazorat

guruhi talabalariga nisbatan ancha sifatliroq ya'ni to'liq javob yozishga va har bir javobiga asosli yondashishga muvaffaq bo'lishgan.

ChatGPT-4o talabalarga murakkab matematik tushunchalarni soddalashtirib tushuntirishda samarali yordamchi bo'la oldi; neyrotarmoq yordamida matnli masalalar bilan ishlash, isbotlarni tahlil qilish va yechimlarni baholash kompetensiyalari sezilarli darajada oshdi; talabalar ChatGPT-4o ilovasini nafaqat bilim manbai, balki muloqot vositasi sifatida ham qabul qila boshladi – bu esa ularning o'z fikrini mantiqiy bayon qilish ko'nikmalarini kuchaytirdi.

Xulosa. Yuqorida aytib o'tganimizdek, ChatGPT ilovasidan olinadigan javoblar zarurat bo'lganda, berilgan javobni aniqlashtirish uchun qoyilgan qo'shimcha savollarni sifatiga bo'g'liq. Lekin ChatGPT har doim ham to'g'ri oqilana javobni beradi deb hisoblash noto'g'ri. Talaba ChatGPT bergan javoblarga tanqidiy ko'z bilan qarashi lozim bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi -2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-60-son farmoni.
2. <https://mininnovation.uz/ru/news/post-808>
3. <https://chat.openai.com/>
4. Radchenko T.A., Leonova Ye.A. Printsipy effektivnoy integratsii intellektualnykh sistem v obrazovatelnom protsesse // Pedagogicheskaya perspektiva. 2023. No 4 (12). B. 74-80. https://doi.org/10.55523/27822559_2023_4_12_74.
5. Baburchina A.I. "Ispolzovaniye II v prepodavanii matematiki dlya shkolnikov srednego i starshego zvena Mejdunarodniy nauchniy jurnal "Vestnik nauki" No 9 (78) Tom 5. 2024-yil sentyabr.
6. Turgunbayev R.M., Umaraliyeva D. U., "Talabalarni teorema va uning isboti matni bilan ishlashga o'rgatishda o'quv masalalar tizimi"- "ILM-SARCHASHMALARI". 2025. No 4 (12). 127-130 betlar.
7. Holmes W., Bialick M., Feidel C., "Artificial Intelligence in Education. O'qitish va o'rganish uchun istiqbollar va muammolar" (2022)
8. Computers & Education <http://sber.me/?p=tGSX1>
9. Shelli Fen, "Sun'iy intellekt bizning o'rnimizga keladimi?" <http://sber.me/?p=F1NkG>.
10. Radchenko T.A., Leonova Ye.A., Intellektual tizimlarni ta'lim jarayoniga samarali integratsiyalash tamoyillari. pedagogik istiqbol. 2023. No 4 (12). 74-80 betlar.

UDK:372.8

Muxayyo UMARALIYEVA,
Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo'lim mudiri, PhD, dotsent

DSc, dotsent V.Zokirov taqrizi asosida

O'QITUVCHILARINI INKLYUZIV MUHITDA ISHLASHGA TAYYORLASH DOLZARB MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada alohida e'tiborga muhtoj bolalarning ruhiy va psixologik holatini inobatga olgan holda inklyuziv ta'limning ahamiyati ko'rib chiqilgan. Unda inklyuziv ta'limning pedagogik, psixologik jihatlarini, nogiron bolalarning ta'limiy ehtiyojlarini qondirish va ularning jamiyatda teng huquqliligi ta'minlanishi masalalari yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'lim tizimini samarali tashkil etish uchun pedagogik kadrlarga bo'lgan talablar, o'qituvchilarni tayyorlash va ularning kasbiy kompetensiyalarini oshirish yo'nalishlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, nogiron bolalar, psixologik korreksiya, pedagogik tayyorgarlik, jamiyat integratsiyasi, ta'lim texnologiyalari, pedagogik kompetensiya, o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, xalqaro tajriba.

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ К РАБОТЕ В ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЕ ЯВЛЯЕТСЯ АКТУАЛЬНОЙ ПРОБЛЕМОЙ

Аннотация

В статье рассматривается значение инклюзивного образования с учетом психического и психологического состояния детей, нуждающихся в особом внимании. В ней освещаются педагогические, психологические аспекты инклюзивного образования, вопросы удовлетворения образовательных потребностей детей-инвалидов и обеспечения их равноправия в обществе. Также обсуждаются требования к педагогическим кадрам для эффективной организации системы инклюзивного образования, направления подготовки учителей и повышения их профессиональной компетентности.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями здоровья, психологическая коррекция, педагогическая подготовка, интеграция в общество, образовательные технологии, педагогическая компетентность, поддержка учащихся, международный опыт.

PREPARING TEACHERS TO WORK IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT IS A CURRENT PROBLEM

Annotation

The article considers the importance of inclusive education, taking into account the mental and psychological state of children who need special attention. It covers the pedagogical, psychological aspects of inclusive education, the satisfaction of the educational needs of children with disabilities and the provision of their equal rights in society. Also discussed are the requirements for pedagogical personnel for the effective organization of the inclusive education system, directions for training teachers and increasing their professional competencies.

Key words: Inclusive education, children with disabilities, psychological correction, pedagogical training, community integration, educational technologies, pedagogical competence, student support, international experience.

Kirish. Dunyo miqyosida alohida e'tiborga muhtoj bolalarning ruhiy holatini inobatga olgan holda, psixologik korreksiyalash metodlari, oila, jamoa va guruhlarda insonparvarlik munosabatlarini shakllantirish, texnologik ko'maklashuvchi vositalar imkoniyatlarini oshirish borasida samarali ilmiy, ilmiy-texnik, ilmiy-pedagogik tadqiqotlar olib borilmoqda. Umumiy o'qitish tizimida inklyuziv ta'limning pedagogik-psixologik jihatlarini, nogironligi bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlarini qondirish, ularning huquqiy tengligi sharoitini yaratish, jamiyat a'zosi sifatidagi o'rini mustahkamlashga oid muammolar bu izlanishlarning asosini tashkil etib, ular nogiron bolalarning individual xususiyatlari va adaptiv imkoniyatlarini inobatga olish, ijtimoiy moslashuvini texnologik ta'minlash hamda qo'llab-quvvatlash o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik tizimini takomillashtirishda alohida o'rin egallamoqda.

Respublikamizda nogironligi bo'lgan shaxslarning manzilli ijtimoiy muhofazasini kuchaytirishning huquqiy-me'yoriy asoslari ishlab chiqildi, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim mazmuni zamon talablari hamda xalqaro miqyosdagi yondashuvlar asosida takomillashtirildi.

“2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ga muvofiq, kuchli davlat, rivojlangan iqtisodiyot va umuminsoniy mehnat imkoniyatlariga asoslangan farovon jamiyatni barpo etish, O'zbekistonni dunyoning eng rivojlangan o'ttizta davlati qatoriga kirishi asosiy maqsaddir. Ushbu maqsadga erishish uchun “2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ushbu tizimning yettita asosiy uzoq muddatli ustuvor yo'nalishlaridan biri - bilim va kasbiy ko'nikmalarni hayotga tatbiq etish zamonaviy ta'lim, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashning asosiy yo'nalishlari sifatida belgilangan. Davlat dasturlari va strategiyalari doirasida ta'lim jarayoni sifatini oshirishga xizmat qiluvchi ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish zarurligi ko'rib chiqilmoqda.

Inklyuziv muhit sharoitida pedagogik faoliyatni boshqarishning maqsadga muvofiqligi to'g'risida savol tug'ildi. Inklyuziv muhitdagi pedagogik faoliyat turli xil imkoniyatlarga ega o'quvchilarni, shu jumladan umumiy maktablardagi nogiron bolalarni – normal rivojlanayotgan, ya'ni boshqa “standart” o'quvchilar bilan birgalikda o'qitishni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida "nogiron o'quvchilar", "inklyuziv ta'lim", "inklyuziv muhit", "maxsus ta'lim ehtiyojlari" kabi yangi tushunchalar paydo bo'ldi. Yuqorida qayd etilgan yangi islohotlar tabiiyki, inklyuziv muhitda o'qituvchilar faoliyatiga qo'yiladigan talablarni oshirishni, ularning funksional mas'uliyatini kengaytirishni, kasbiy va shaxsiy xususiyatlarini o'zgartirishni taqozo etdi. Davlat ta'lim standartlari umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilariga inklyuziv muhitda ishlash uchun yangi talablarni – o'qituvchilarning barcha o'quvchilarga moyilligi, rivojlanish xususiyatlari va nogironligidan qat'i nazar, istisnosiz o'qitish istagi va qobiliyatini belgilaydi. Shubhasiz, umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilari o'quvchilarning turli ijtimoiy guruhlarining alohida ehtiyojlarini aniqlash va shakllantirishni, inklyuziv muhitda ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni o'rganishi kerak.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining pedagogik faoliyati ko'lamining kengayishi munosabati bilan inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlik masalalarini qamrab oluvchi kasbiy tayyorgarlikning mazmuniy jihatini yangilash talabi paydo bo'ldi. Bunday sharoitda o'qituvchilarning inklyuziv muhitda ishlash uchun kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish bilan bir qatorda, bo'lajak o'qituvchilarni umumta'lim tashkilotlarida korreksion ishlarga tayyorlash, inklyuziv muhitda pedagogik ishlarni to'g'ri tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati tug'iladi. Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvini ta'minlashga qaratilgan muhit yangilanadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlash nazariyasi va amaliyotini tahlil qilish bizga quyidagilar o'rtasidagi bir qator qarama-qarshiliklarni aniqlash imkonini beradi:

– zamonaviy jamiyatning inklyuziv muhitda ishlashga qodir pedagog kadrlarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyojining ortishi hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini zamonaviy ta'lim talablari sharoitida inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlashning muhim xususiyatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;

– umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining kasbiy faoliyat turlaridan biri sifatida inklyuziv muhitda pedagogik ishlarni davlat umumiy majburiy oliy ta'lim standartiga kiritish va o'qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlashning nazariy asoslangan va eksperimental tasdiqlangan usullarining yo'qligi.

– umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlash sifatini baholash zarurati va ko'rib chiqilayotgan faoliyatni amalga oshirishga tayyorgarlik komponentlarini shakllantirishni baholashning nazariy asoslangan va eksperimental sinovdan o'tgan diagnostika vositalarining yetishmasligi.

Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi "inklyuziv jamiyat" g'oyasiga asoslanadi, bunda har bir kishi boshqalarni (turli irq, din, madaniyat va nogironligi bo'lgan odamni) ijtimoiy hayotda faol va teng ishtirok etishga jalb qilishni afzal ko'radi, har kimning manfaatlariga mos keladi, ularning mustaqil yashash qobiliyatini oshiradi hamda huquqlari tengligini ta'minlaydi.

Manchester Universiteti professori Piter Mittler shunday yozadi: "Inklyuziv ta'lim – bu jinsi, yoshi, etnik kelib chiqishi, qobiliyati, nogironligi bor yoki yo'qligidan qat'i nazar, barcha bolalar va kattalar uchun inklyuziv ta'limga erishishning yakuniy maqsadi sari qadamdir" ya'ni jamiyatda ishtirok etish va unga hissa qo'shish uchun jamiyat yaratishdir".

Inklyuziv ta'limning xalqaro tajribasi uzoq tarixga ega. So'nggi yillarda xorijiy mualliflar tomonidan inklyuziv ta'limdagi jarayonlar va uning ta'sirini tahlil qilishga

bag'ishlangan ko'plab kitoblar va ko'plab tadqiqotlar nashr etildi.

Yevropa davlatlarida inklyuziv ta'limning ta'rifi va tushunchasi shakllantirildi, ommaviy maktablarda sog'lig'i cheklangan bolalar uchun qulay va maxsus sharoitlar bilan ta'minlangan ta'limning me'yoriy-huquqiy bazasi yaratildi. Rossiyaning ta'lim siyosati ta'limdagi ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirish prinsipi sifatida inklyuziyaga qaratilgan. Bugungi kunda, zamonaviy sharoitda maxsus ta'lim modelini o'zgartirish zarurati paydo bo'lishi aniq. Ushbu yangi modelda yanada samarali tashkil etish uchun maxsus va umumiy ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi dolzarbligicha qolmoqda.

Inklyuziv jarayonni resurs bilan ta'minlash umumiy ta'limdagi tashkiliy va mazmunli o'zgarishlarning muhim tizimli elementidir. Inklyuziv amaliyotning rus tajribasi ta'lim muassasalarining eksperimental va dizayn rejimining uzoq bosqichi, nogiron bolalarning ehtiyojlari uchun ta'lim sharoitlarini muallifning moslashuvi bilan bog'liq. Shu sababli, inklyuziya jarayonining sifati va uning turli toifadagi bolalarga nisbatan samaradorligini professional baholash masalasi dolzarbdir.

Y. A. Gerasimenkoning fikriga ko'ra, inklyuziv ta'lim – bu turli toifadagi (alohida ta'lim ehtiyojlari, turli etnik guruhlar, ma'lum bir ijtimoiy guruhga mansub) bolalarning qadr-qimmatini, ularning xususiyatlari va o'rganish qobiliyatini tan olish.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning mintaqaviy modellari bir-biridan 5 ta asosiy omil bo'yicha farq qiladi:

1) ta'lim muassasalari va ilmiy hamjamiyatning pozitsiyasi;

2) psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash xizmatlarini rivojlantirish;

3) jamoat tashkilotlari faoliyati;

4) tayyorlangan pedagog kadrlarning mavjudligi;

5) ta'lim xizmatlarini moliyalashtirish imkoniyatlari.

Moskva inklyuziv ta'lim tajribasi dizayn va eksperimental faoliyatning boy tarixiga ega. Ommaviy axborot vositalarining ta'siri ostida oddiy bolalarning ota-onalarining inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati asta-sekin o'zgarib bormoqda. Ko'proq nogiron bolalarning ota-onalari ta'lim muassasasidan maxsus sharoitlar va individual qo'llab-quvvatlashni kutishadi, inklyuziyaning asosiy natijasi va ta'sirini o'z farzandining moslashish qobiliyatini yaxshilashda ko'rishga moyildirlar. Voyaga yetganlarning fuqarolik maqomi o'zgarmogda va tobora ko'proq ota-onalar nogironligi bo'lgan odamlarni jamiyatga jalb qilish muammosining ijtimoiy ahamiyatini tushunishadi, ammo ba'zida umumiy ijobiy tendensiyalar bitta alohida holat bilan rad etiladi. Har qanday ijtimoiy o'zgarishlar uchun ommaviy axborot vositalarining pozitsiyasi juda muhimdir.

Inklyuziv jarayonlarning rivojlanishi fonida ota-onalarning maktab bilan o'zaro munosabatlaridagi roli o'zgarib bormoqda. Umuman olganda, Rossiyaning inklyuziv ta'lim amaliyoti, mavjud mintaqaviy farqlarga qaramay, hozirgi vaqtda bir qator umumiy cheklollar va muammolarga ega. Nogiron bolalarning inklyuziv ta'limi normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinmagan, bunday bolalarni ommaviy maktabda o'qitish uchun maxsus ta'lim sharoitlarini moliyalashtirish va amalga oshirish mexanizmi mavjud emas. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning eng muhim vazifasi inklyuziv ta'lim muassasalari rahbarlari, o'qituvchilar va ta'lim amaliyotini amalga oshiruvchi mutaxassislarni tayyorlashdir. Xorijiy mamlakatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish bilan bog'liq barcha davlat islohotlari va o'qitishga qaratilgan keng ko'lamli dasturlar (o'qituvchilar, oliy o'quv yurtlari o'qituvchilari, talabalar soni, o'qitishda qiyinchiliklarga duch kelgan talabalar bilan ishlaydigan o'qituvchilar malakasini oshirish kurslari orqali) bilan bog'liq.

Alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarga asoslangan inklyuziv ta'lim jamiyatga ham foydalidir. Bu, o'z navbatida, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani oddiy bog'cha yoki maktabga joylashtirish integratsiya yo'lidagi birinchi qadamdir. Integratsiyalashgan jamiyatda barcha teng huquqqa ega, bu yaxlit jamiyatdir. Inklyuziv ta'lim tufayli jamiyat integratsiyalashgan jamiyatga aylanadi va barcha bolalar uchun foydali bo'lgan samarali pedagogik tamoyillarni targ'ib etadi. Insonlarning turli xilda bo'lishi odatiy hol, deb hisoblanadi va o'rganish jarayonining tabiati va bosqichlaridan kelib chiqib, bola mazkur jarayon talablariga emas, balki ushbu jarayon bola talablariga moslashtirilishi lozim.

Umumta'lim maktablarda inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklarga ega bo'lib, shu sohada faoliyat yuritayotgan mutasaddilar, o'qituvchilar zimmasiga jiddiy talablar qo'yiladi. Ushbu turdagi ta'limda sinf rahbari, fan o'qituvchilari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari yordam ko'rsatish borasidagi xizmatlarni bajaradilar. Sog'lom bolalar bilan alohida e'tiborga muhtoj bolalar o'rtasidagi farq shundaki, ular jismoniy imkoniyatlari cheklanganligi, uyatchanligi, tortinchoqligi yoki kamsitilganligi tufayli o'z tengdoshlari bilan munosabatda kirisha olmasligi, ba'zilar esa oilada haddan tashqari avaylanganliklari sababli qaysar, injiq bo'lib qolishlaridir.

Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan har bir umumta'lim maktabida maxsus tayyorgarlikdan o'tgan pedagog bo'ladi. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan muassasalar nufuzining qanchalik muhimligi, mana shu maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan o'qituvchilarga bog'liqdir. Chunki, u guruh tarbiyachisiga maslahatlar beradi va ko'maklashadi, maxsus o'qitish uskunolari, jihozlari bilan ta'minlaydi, ota-onalar va

o'qituvchilar bilan tushuntirish ishlari olib boradi, zarur hollarda dars jadvali va dasturlarga o'zgartirishlar kiritadi, ularni asoslab beradi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohatlar zamirida, eng avvalo, kelajak avlodni barkamol voyaga yetkazish, ularni hech kimdan kam bo'lmagan holda jahon arenalarini zabt etishga qodir farzandlar etib voyaga yetkazishdek kabi dolzarb masalarni hal etish turadi. Ayniqsa yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan, nogiron va rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy himoyasi hamisha davlat va jamiyatning ustuvor vazifasi hisoblangan. Ushbu vazifani amalga oshirish borasida O'zbekiston Respublikasida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kishilarning huquq va erkinliklari hamda teng imkoniyatlarini ta'minlash, turmush faoliyatidagi cheklovlar va chegaralarni bartaraf etish, ta'limni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv, uning sifati va samaradorligini oshirish, jamiyatda aholining turli qatlamlari uchun ta'limning uzviylik va uzluksizligini ta'minlash borasida talaygina ishlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi vaqtda nogiron bolalarga munosabat o'zgara boshladi: odamlar ularning o'ziga xosligini va hurmat qilish huquqini tan olishni boshladilar. Bunday holatning eng yorqin misoli inklyuziya mafkurasida o'z ifodasini topgan.

Inklyuziya zamonaviy ta'limni rivojlantirishning markaziy g'oyasi bo'lib, u jamiyatda chuqur ijtimoiy va qadriyat o'zgarishlarini talab qiladi. Inklyuziya xalqaro hamjamiyat g'oyasiga asoslanadi. Bu shuni anglatadiki, har qanday shaxs ijtimoiy munosabatlarga qo'shilishi mumkin. Ushbu uyushma jamiyatning barcha a'zolarining manfaatlarini ko'zlab, ularning mustaqil yashash qobiliyatini rivojlantirishga hissa qo'shadi, barcha faoliyatda tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
2. Umaraliev M. "Social policy for increasing women's activity in solving women's social problems in Uzbekistan", Fars international jurnal of education, social science humanities\ Journal ISSN: 2945-4492 SJIF 2023 = 6.786 peer reviewed journal.(Finlyandiya) 6 bet.
3. M.Umaraliev. "Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining dars jarayonida qo'llaydigan metodi-ta'lim sifatini asosiy omilidir", Boshlang'ich ta'limning zamonaviy tendensiyalari: ta'lim va tarbiya integratsiyasi" mavzuidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari Jizzax shahri, 2023 yil 4 may.- 253 bet. 3 bet.
4. Umaraliev M. "Analysis of inclusive education policy and new pedagogical approaches" , Science and innovation I scientific journal volume 2 issue 5 2023: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz.r. 25-27. 6 bet.
5. Umaraliev M. "Development of pedagogical competences of teachers in inclusive educational environment and mechanisms of using effective methods" , European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625.Volume 1, Issue 2, May, 2023.P.181-187. 7 bet
6. Umaraliev M. "Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi", "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogic texnologiyalari: muammo va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami (2023-yil 15-may) – T.: Toshkent 2023.182-183. 3 bet.
7. Umaraliev M. "Inklyuziv ta'lim tizimida alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari", "Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o'qitishning psixologikpedagogik jihatlari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami(2023 yil 2-iyun) – T.: Toshkent 2023.–128-131b. 3 bet.

УДК: 32.019.51:327(674.1)

Азиза УМАРКУЛОВА,

Докторант Координационно-методического центра по вопросам новейшей истории Узбекистана при АН РУз

E-mail: azizaumarkulova1@gmail.com

На основе рецензии д.и.н, Р.Турсуновой

ИНСТРУМЕНТЫ И МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ «МЯГКОЙ СИЛЫ» В ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Аннотация

В статье была проанализирована институционализация «мягкой силы» как стратегического ресурса влияния в международной политике. Исследование опиралось на междисциплинарный подход и охватывало практики ряда стран – от централизованных до гибридных и нишевых моделей. Особое внимание уделялось культурным агентствам, образовательным программам и цифровым платформам как ключевым инструментам soft power. Также были предложены рекомендации для стран постсоветского пространства, включая Узбекистан.

Ключевые слова: Мягкая сила, институционализация, культурная дипломатия, стратегическая коммуникация, Узбекистан.

SIYOSATSHUNOSLIKDA “YUMSHOQ KUCH” NI AMALGA OSHIRISH VOSITALARI VA MEXANIZMLARI

Annotatsiya

Maqolada “yumshoq kuch” tushunchasining institutsional shakllanishi va uning xalqaro siyosatda ta'sir vositasi sifatidagi roli tahlil qilindi. Tadqiqot turli mamlakatlar tajribasiga asoslangan holda madaniy agentliklar, ta'lim dasturlari va raqamli platformalarning ahamiyatini ko'rsatdi. Post-sovet davlatlari, jumladan O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: Yumshoq kuch, institutsionalizatsiya, madaniy diplomatiya, strategik kommunikatsiya, O'zbekiston.

TOOLS AND MECHANISMS FOR THE IMPLEMENTATION OF “SOFT POWER” IN POLITICAL SCIENCE

Annotation

The article explored the institutionalization of soft power as a strategic tool in international politics. Using a comparative and interdisciplinary approach, it analyzed national models and highlighted the role of cultural agencies, educational programs, and digital platforms. Practical recommendations were formulated for post-Soviet countries, including Uzbekistan.

Key words: Soft power, institutionalization, cultural diplomacy, strategic communication, Uzbekistan.

Введение. В условиях трансформации международной системы, всё более ориентированной на символическое воздействие, культурную конкуренцию и борьбу за интерпретацию глобального порядка, традиционные формы давления постепенно уступают место более тонким и гибким стратегиям влияния. Одной из ключевых категорий современной политической науки становится «мягкая сила» — способность воздействовать не через принуждение, а посредством культурной привлекательности, ценностных ориентиров и убедительной политической репрезентации.

С момента появления в работах Дж. Ная в 1990-х годах концепт soft power претерпел значительное развитие: он институционализировался, адаптировался к цифровой среде и стал неотъемлемой частью внешнеполитических доктрин [10]. Сегодня «мягкая сила» — это не только инструмент влияния, но и выражение стратегического стиля государства, способного выстраивать зоны символического признания за пределами прямого контроля [7]. Настоящее исследование фокусируется на механизмах и институциональных форматах реализации soft power, раскрывая её роль как технологии управления вниманием и доверительным капиталом в условиях глобальной медианеперегрузки [1].

Анализ литературы по теме. Концепция «мягкой силы» возникла на пересечении неолиберальной теории и практической переоценки форм международного влияния. В начале 1990-х годов Дж. С. Най предложил модель воздействия, основанную не на принуждении, а на привлекательности культуры, ценностей и

внешнеполитического имиджа [9]. Его подход представлял собой отход от классического реализма и попытку интерпретировать власть как способность формировать предпочтения через добровольное признание.

Со временем soft power приобрела статус самостоятельного стратегического ресурса, первоначально ассоциируясь с культурной дипломатией, гуманитарными миссиями и образовательным обменом. С начала XXI века концепт расширяется за счёт цифровых коммуникаций, стратегических нарративов и информационных технологий. В переработанной модели Дж. С. Ная ключевыми компонентами выступают культура, политические ценности и внешняя политика, воспринимаемая как справедливая. Параллельно возникает идея «умной силы» — как синергии soft и hard power, активно обсуждаемая в трудах Р. Кеохейна, Дж. Голдстайна, А. Вендта и С. Уолта [9].

В российской научной мысли категория «мягкой силы» переосмысливается не только как инструмент внешнего влияния, но и как ресурс внутренней легитимации. В.В. Рашенко акцентирует внимание на её институционализации [7], А.Е. Сагындыкова — на терминологической неопределённости [8], а Д.Д. Чебыкин — на потенциале soft power в укреплении национального единства через межкультурную коммуникацию [9].

В странах Восточной Азии наблюдается специфическая трансформация концепции. В Китае она реализуется в связке с экономическим влиянием и культурной экспансией, что отражено в инициативе BRI и

деятельности Институтов Конфуция. Япония использует культурные индустрии и бренд «Cool Japan», а Южная Корея опирается на феномен Hallyu, превратив массовую культуру в глобальный канал влияния.

Узбекская академическая традиция также активно интегрирует понятие soft power. А. Мамаджонов [3] и А.М. Низамов [4] подчёркивают её значимость для укрепления региональной субъектности, продвижения исламского наследия, культурной идентичности и реформаторской модели внешнеполитического позиционирования Узбекистана вне рамок жёсткой геополитической конкуренции.

Методология исследования. Исследование «мягкой силы» опирается на междисциплинарный подход, сочетающий политологический, институциональный и культурологический анализ. В качестве теоретической базы выступают неоллиберальные и конструктивистские парадигмы, позволяющие рассматривать soft power как инструмент формирования привлекательного образа государства через ценности, нормы и культурные коды.

Методологическая основа включает системный и сравнительный подходы, обеспечивающие целостное понимание «мягкой силы» как совокупности ресурсов и механизмов, встроенных в внешнеполитическую стратегию. Особое внимание уделяется кейс-анализу практик США, Китая, России, Великобритании и Чехии [8], различающихся по масштабам влияния и способам институционализации.

В работе использованы методы содержательного анализа внешнеполитических доктрин, программ культурной дипломатии, а также данные международных индексов (Global Soft Power Index) [11]. Это позволяет оценить не только содержательную структуру стратегий, но и их воспринимаемую эффективность в глобальном контексте.

Анализ и результаты. Современное понимание «мягкой силы» предполагает её функционирование не как совокупности абстрактных ценностей или спонтанных культурных проявлений, а как результат системной мобилизации нематериальных ресурсов посредством специализированных инструментов. Ключевые ресурсы

Таблица 1.

Сравнительная характеристика институциональных стратегий реализации «мягкой силы» в зарубежной практике

Страна	Ключевые институты	Основной фокус	Форма институционализации
Великобритания	British Council, BBC, Commonwealth	Образование, язык, культура, правовая дипломатия	Законодательно закреплённые программы, культурные агентства
Россия	Россотрудничество, Фонд “Русский мир”, RT	История, язык, традиционные ценности, информационное влияние	Полугосударственные структуры, поддержка через СМИ
Китай	Институты Конфуция, BRI, CGTN	Экономика, инфраструктура, язык, цивилизационный нарратив	Государственные инициативы, сетевые институты
Япония	Japan Foundation, Cool Japan, NHK World	Культурные индустрии, язык, инновации, образовательная политика	Координированные госпрограммы и публичная дипломатия
Южная Корея	Korea Foundation, KOCIS, Arirang TV	К-поп, кино, язык, цифровая дипломатия	Государственные агентства, контентная экспансия
США	Fulbright, USAID, Voice of America, Hollywood	Ценности демократии, массовая культура, цифровые технологии	Федеральные агентства, транснациональные медиа и НПО
Чехия	Чешский центр, МИД, культурные фонды	Гуманитарные ценности, культура, посттоталитарная идентичность	Нишевые государственно-общественные проекты
Казахстан	Kazakh Culture Days, Nazarbayev University, Qazaq TV	Культура, язык, тюркская интеграция, образовательный экспорт	Гибридные форматы: госпрограммы и инициативы университетов

Наиболее очевидной формой институционального оформления «мягкой силы» являются культурные и образовательные агентства, создающие устойчивые каналы гуманитарного взаимодействия. Такие структуры, как British Council, Korea Foundation, Japan Foundation, Институты Конфуция, Goethe-Institut и Россотрудничество, выступают не только ретрансляторами культуры, но и модераторами символических границ [12; 13; 14; 15; 16; 17]. Они действуют в логике нормативной дипломатии, опираясь на адаптацию к локальным контекстам, и становятся элементами распределённой дипломатии, где культура

— культура, образование, язык, идеология, религия, информационные потоки — обретают политическую действенность только в том случае, если они институционализированы и встроены в воспроизводимую инфраструктуру гуманитарного и символического влияния. Инструментами такой трансформации выступают организационно оформленные формы транслирования: культурные агентства, академические программы, информационно-медийные каналы, цифровые коммуникационные платформы, дискурсивные практики и правовые форматы, через которые осуществляется управление восприятием [5].

Механизмы реализации этих ресурсов строятся на сочетании программного, организационного и сетевого уровней. Программный уровень предполагает наличие нормативно закреплённых стратегий и приоритетов, организационный — наличие устойчивых институтов, обеспечивающих системность воздействия, а сетевой — способность государства действовать через гибкие и распределённые каналы взаимодействия. Эффективность «мягкой силы» возникает именно там, где инструменты не изолированы, а объединены общей логикой — формированием устойчивой лояльности, культурной привлекательности и символического признания [2]. Таким образом, «мягкая сила» реализуется как управляемая, институционально закреплённая технология нематериального влияния в международных отношениях.

Переход от декларативного уровня «мягкой силы» к её стратегической реализуемости требует формирования устойчивой институциональной базы. Инструменты и механизмы soft power выходят далеко за рамки культурных инициатив, представляя собой многоуровневую инфраструктуру влияния, включающую символическое производство, информационное посредничество и управляемую трансляцию ценностей. Институционализация в этом контексте приобретает не только правовой, но и концептуально-политический характер, так как она направлена на формирование механизмов долгосрочной культурной субъектности в международной среде.

функционирует как пространство конкурентного символического присутствия.

Значимую роль играют образовательные механизмы, формирующие лояльные элиты через академические программы мобильности. Fulbright, Erasmus+, Chevening, MEXT и аналогичные инициативы выполняют не только когнитивную, но и аксиологическую функцию — экспортируя не столько знания, сколько модели мышления, аргументации и поведения [13]. Образование в этом смысле становится инструментом латентного убеждения, действующего в пространстве равноправных коммуникаций.

Отдельный пласт формируют медиатехнологии, в которых институционализация soft power приобретает сетевой характер. Международные каналы, цифровые платформы, дипломатические аккаунты в социальных сетях и мультимедийные кампании становятся элементами глобального нарративного поля. Их эффективность определяется не только охватом, но и способностью формировать архитектуру доверия, обеспечивая ощущение подлинности и включённости в глобальные тренды.

Механизмы реализации soft power различаются в зависимости от политического устройства, ресурсов и цивилизационных кодов. В централизованных системах (например, Китай) они организованы вертикально и мобилизационно [16]. В условиях институциональной диверсификации (США, Великобритания) «мягкая сила» распределена между государственными и частными структурами, обеспечивая гибкость и адаптивность [13]. Между этими моделями располагаются гибридные конфигурации, характерные для Чехии, Казахстана и Южной Кореи, где влияние строится вокруг нишевой специализации и культурной идентичности.

Заключение и выводы. На основе проведённого исследования можно сформулировать следующие ключевые положения:

Современная «мягкая сила» представляет собой институционализированную систему влияния, в которой нематериальные ресурсы реализуются через агентства, образовательные программы, медиа и цифровые платформы.

Национальные стратегии демонстрируют разнообразие моделей soft power — от централизованных до гибридных и нишевых, что отражает специфику политических систем и культурных приоритетов.

Эффективность «мягкой силы» определяется её включённостью в общую стратегию внешнеполитического позиционирования и способностью взаимодействовать с экономическими и информационными каналами.

Наблюдается сближение soft и hard power в форме smart power, где привлекательность сочетается с управлением вниманием, цифровым воздействием и алгоритмическим сопровождением.

Основной вектор развития — цифровизация и медиатизация влияния, требующие переосмысления методик оценки и новых инструментов стратегической коммуникации.

Учитывая приведённые выводы, представляется целесообразным предложить следующие направления практических действий:

Странам постсоветского пространства, включая Узбекистан, необходимо разработать целостную стратегию «мягкой силы», опирающуюся на культурное наследие и образовательный потенциал.

Приоритет следует отдавать устойчивым гуманитарным форматам — культурным центрам, обменным программам, долгосрочным проектам.

Цифровая составляющая должна стать неотъемлемой частью soft power: мультязычные платформы, онлайн-кампании, визуальные продукты.

Важно вовлекать негосударственные субъекты — вузы, НПО, креативные индустрии — как носителей гибкости и инновационности в реализации стратегии.

Необходимо развивать научно обоснованные индикаторы эффективности «мягкой силы» с учётом цифровой метрики, охвата и символической устойчивости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бакаева Т. А. Роль «мягкой силы» в международных отношениях // Вестник международных отношений и дипломатии. – 2022. – № 1(19). – С. 13–19.
2. Костюков П. А., Агапова Е. С. Политика «мягкой силы» России, Китая и Великобритании: аналитическое сопоставление // Международные отношения и мировая политика. – 2022. – № 5. – С. 54–66.
3. Мамаджонов А. А. Институционализация «мягкой силы» в странах Центральной Азии: сравнительный подход // Журнал политических исследований. – 2023. – № 4. – С. 92–101.
4. Назарова Н. Ш. Образование как фактор «мягкой силы» современного государства // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2023. – № 6. – С. 45–49.
5. Низамов А. М. Инструменты гуманитарного влияния как основа мягкой силы в Центральной Азии: контуры культурной дипломатии Узбекистана // Политологический альманах. – 2023. – № 2. – С. 40–46.
6. Рахимов И. И. Цифровая дипломатия и перспективы «мягкой силы» в эпоху ИИ // Геополитика и безопасность. – 2023. – № 4. – С. 25–32.
7. Рашенко В. В. Концепция «мягкой силы» Дж. Ная в зарубежном научном дискурсе: интерпретация и критика // Современные международные отношения. – 2022. – № 3. – С. 33–40.
8. Сагындыкова А. Е. Анализ концепции «мягкой силы» Чехии как инструмента внешней политики // Журнал международной политической аналитики. – 2021. – № 2. – С. 71–78.
9. Чебыкин Д. Д. Концепция «мягкой силы» в международных отношениях: теоретико-методологический анализ // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Политология. – 2021. – Т. 14, № 1. – С. 85–97.
10. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: PublicAffairs, 2004.
11. Brand Finance. Global Soft Power Index 2023. – URL: <https://brandfinance.com/reports/global-soft-power-index-2023> (дата обращения: 15.04.2025).
12. Center for Strategic and International Studies (CSIS). How the U.S. Should Reinvent Its Soft Power. – URL: <https://www.csis.org/analysis/how-us-should-reinvent-its-soft-power> (дата обращения: 14.04.2025).
13. British Council. Cultural relations and the UK's role in the world. – URL: <https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight/insight/cultural-relations-uk-role-world> (дата обращения: 15.04.2025).
14. USC Center on Public Diplomacy. What is Soft Power? – URL: <https://uscpublicdiplomacy.org/page/what-soft-power> (дата обращения: 14.04.2025).
15. Ministry of Foreign Affairs of Japan. Japan's Public Diplomacy. – URL: https://www.mofa.go.jp/policy/culture/public_diplomacy/index.html (дата обращения: 15.04.2025).
16. Confucius Institute Headquarters (Hanban). Official Website. – URL: <http://english.hanban.org> (дата обращения: 13.04.2025).
17. Korea Foundation. Annual Report 2022. – URL: <https://en.kf.or.kr/?menu=688> (дата обращения: 14.04.2025).
18. Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный портал о гуманитарном сотрудничестве. – URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/humanitarian_issues/ (дата обращения: 15.04.2025).

UDK:372.1

Muqaddas UMAROVA,
Qo'qon davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: umarovamuqaddasxon@kspi.uz

DSc, dotsent B.Qurbonova taqrizi asosida

MAHALLA INSTITUTINING BOLA RIVOJLANISHIDAGI ROLI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mahalla institutining bola rivojlanishidagi o'rni har tomonlama tahlil etiladi. Bolaning ijtimoiy, madaniy va ma'naviy tarbiyasida mahalla jamoasining roli, an'analar va urf-odatlar vositasida tarbiya jarayonining samaradorligi va ijtimoiy nazoratning ahamiyati yoritib beriladi. Shuningdek, mahalla tomonidan tashkil etiladigan turli tadbirlar, bayramlar va loyihalarning bolalarning barkamol rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siri ham ko'rib chiqiladi. Maqolada oilaviy tarbiya va mahalla hamkorligi, yosh avlodni ijtimoiy hayotga tayyorlashdagi ustuvor vazifalar va ma'naviy tarbiyada avlodlararo uzviylik masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Mahalla, bola rivojlanishi, ijtimoiy tarbiya, an'ana, urf-odat, ma'naviy tarbiya.

РОЛЬ ИНСТИТУТА МАХАЛЛИ В РАЗВИТИИ РЕБЁНКА

Аннотация

В статье рассматривается роль института махалли в развитии ребёнка. Особое внимание уделяется влиянию сообщества махалли на социальное, культурное и духовно-нравственное воспитание детей. Проанализированы традиции и обычаи, способствующие повышению эффективности воспитательного процесса, а также значимость общественного контроля в формировании личности. Кроме того, затрагиваются вопросы организации различных мероприятий, праздников и проектов в махалле, оказывающих положительное влияние на гармоничное развитие детей, а также взаимодействие семейного воспитания и махалли в подготовке молодёжи к общественной жизни.

Ключевые слова: махалля, развитие ребёнка, социальное воспитание, традиции, обычаи, духовно-нравственное воспитание.

THE ROLE OF THE MAHALLA INSTITUTION IN CHILD DEVELOPMENT

Annotation

This article explores the role of the mahalla institution in child development. It emphasizes how the mahalla community influences children's social, cultural, and moral-spiritual upbringing. The paper examines traditional customs and practices that enhance the effectiveness of the educational process, as well as the importance of communal oversight in shaping a child's personality. Additionally, it discusses various events, celebrations, and projects organized within the mahalla that contribute to children's holistic growth, along with the collaboration of family and mahalla efforts to prepare youth for social life.

Keywords: mahalla, child development, social upbringing, tradition, custom, spiritual education.

From ancient times, the mahalla (neighborhood community) has held a special place in the socio-cultural life of the Uzbek

people. It directly influences the daily lives of citizens, protects their interests, preserves customs and traditions, and fulfills various tasks such as educating the younger generation. As a local self-governing body, the mahalla not only strengthens social cohesion but also creates a unique environment that greatly impacts children's moral, educational, and psychological development. In the process of a child's maturation, besides the family, the mahalla serves as one of the most significant educational spaces by performing a range of pedagogical, psychological, social, and cultural functions vital to the comprehensive upbringing of the younger generation.

The mahalla provides a convenient arena for communication among families. Although the primary upbringing of a child takes place under parental supervision, at the mahalla level, children learn to interact with peers from other households, communicate with people of different ages, and develop a sense of responsibility toward the community. Thus, as a socializing institution, the mahalla helps children integrate into the wider social environment, find their place within a community, and express their thoughts freely. Engaging in play with peers, attending various ceremonies

such as weddings and neighborhood events, and participating collectively reinforces social ties and builds communication skills. During this process, children observe the surrounding environment, learn from elders, and absorb ethical norms related to respect and behavior in social relations.

The neighborhood organizes events, holidays, and social projects that shape children's awareness of local traditions, national celebrations, and customs. Celebrations like Navruz (the spring festival), Eid al-Adha (Qurbon Hayit), Eid al-Fitr (Ramazon Hayiti), or Independence Day expose children to unique practices such as preparing traditional dishes, wearing national attire, and appreciating various cultural expressions. Through direct participation, children deepen their understanding of their cultural heritage, fostering national pride and patriotism. Taking active part in these communal activities also develops a sense of responsibility, social interaction skills, and adaptability to collective life.

Beyond cultural and festive events, the mahalla also comprises social mechanisms that directly support children's education and upbringing. Concepts like "Mahalla posboni" (Neighborhood Guardian) or "Otakhon-Onakhon" (Respected Elders) underscore how community leaders, elders, and activists in the neighborhood play a key role in child-rearing. Relying on their life experiences, these individuals teach young people about moral behavior, national values, honesty,

and patriotism. In doing so, they serve as a crucial bridge between generations, ensuring continuity in spiritual and ethical values. Their guidance and exemplary behavior help resolve conflicts peacefully, while simultaneously demonstrating how to manage social tensions in everyday life.

When it comes to children's psychological development, the mahalla environment plays a substantial part. The more constructive social influences a child receives at an early age, the better equipped they are for adulthood. The mahalla allows children to test their abilities and social roles, while also fostering respect, tolerance, and cooperation with peers. They reinforce the initial upbringing they receive at home by applying it in the broader environment of the neighborhood. For example, when disputes arise among children during play, neighborhood elders can assist them in peacefully settling the issue. In addition, various communal tasks, cooperative projects, or charity events within the mahalla promote diligence, collaboration, and compassion in children.

Within the mahalla, spiritual and moral instruction is also reinforced through venues such as mosques, religious leaders, and cultural-educational programs. By visiting local places of worship or participating in religious festivities, children develop familiarity with national and religious values. Such occasions foster altruism, patience, respect for elders, and kindness toward younger individuals, encouraging moral education from an early age. This collective spiritual environment ensures that children of the neighborhood share common experiences, ultimately shaping conscientious, polite, and responsible personalities.

One of the key ways the mahalla institution supports children's growth is through social oversight. Although childrearing is often viewed as an internal family matter, the child's behavior rarely escapes the notice of neighbors, activists, and committee representatives in the mahalla. Through direct interaction, these community members can detect potential problems or issues early, offering advice and assistance to the family. This includes keeping track of what books the child reads, who their friends are, their academic progress, and even their online activities. Such oversight allows the community to take essential measures for healthy child development.

It is also noteworthy that the mahalla organizes various sports, arts, and academic clubs and circles that play an important role in nurturing children's interests. Neighborhood playgrounds, libraries, and cultural centers provide ways for children to spend their free time productively and engage in socially beneficial activities. Productive leisure time can open greater opportunities for children's futures. For instance, participating in sports clubs helps foster physical fitness, discipline, and a drive for success, while taking part in cultural events develops artistic taste, aesthetic appreciation, and self-expression skills.

Another distinguishing feature of the mahalla's role in children's lives is rooted in the tradition of showing respect for elders and kindness to the young, reflected in community interactions. Values like preserving cultural heritage, upholding strong family ties, and offering mutual support serve as an example for children. By interacting with the neighborhood's senior members and community leaders, young people benefit from their life experience, learn about their society's literary and cultural heritage, and gain critical insights to guide their own future. A generation that grows up with these values typically contributes to societal stability and progress, becoming morally grounded individuals.

The effectiveness of this upbringing within the mahalla institution is linked closely to family-based education. If a child receives adequate attention, care, and love at home, the positive influence of the mahalla environment further

solidifies these qualities. However, if there is a lack of proper discipline, ongoing conflicts, neglect, or abuse in the family, this can negatively affect the child's development. In such cases, the neighborhood can step in to identify and address these problems, offering advice on responsible parenting and providing various forms of social, psychological, or legal assistance in collaboration with relevant community organizations.

The mahalla also plays a proactive role in identifying difficulties children may face in their schooling or upbringing. For example, if a student is frequently absent from school, engages in inappropriate behavior, or deviates from recognized behavioral norms, members of the mahalla can notice and raise these issues with teachers and school administrators. This partnership between educators, the school administration, and the neighborhood leaders can prevent or mitigate potential negative outcomes. The neighborhood also helps monitor relationships among peers, helping to resolve conflicts and improve the child's home environment when necessary.

The mahalla further contributes to creating a stable social atmosphere that fosters child development. If the smallest social unit in society—a neighborhood—is strong and harmonious, children feel secure, valued, and at ease. This encourages them to realize their potential, think independently, and pursue innovation. Learning about social hierarchy, roles, and responsibilities within the context of the mahalla also prepares them to navigate the wider society effectively in the future. A child with leadership abilities can cultivate and refine those skills through various local events, small projects, and group initiatives.

To strengthen the positive impact of the mahalla on child development, certain measures need to be taken. First, continuous collaboration should be established among mahalla activists, educational psychologists, teachers, and parents. Such cooperation allows for the early detection and resolution of any educational, psychological, or health-related challenges. Second, sports clubs, arts circles, libraries, and cultural centers within the mahalla should be provided with modern equipment and maintained so that they remain active. Third, offering short-term seminars or workshops for mahalla activists on child psychology, pedagogy, and legal protection can greatly enhance their ability to support young people effectively.

Given the advancements in information and communication technologies, children's leisure activities and online conduct also warrant the community's attention. The mahalla can act as a monitor and supporter, helping parents oversee children's behavior on social networks and protecting them from potential threats. By organizing online contests or projects at the neighborhood level, the mahalla can create a constructive digital environment as well. This ensures that, in addition to their real-world experiences, children become conscientious and responsible citizens in the virtual world too.

In conclusion, the mahalla institution carries out far-reaching functions in child development. It offers communal supervision and collective care, preserves cultural heritage and national traditions, and provides emotional support and guidance for children's physical and moral upbringing. No other institution can entirely replace the mahalla's role in raising well-rounded, morally strong children. Indeed, the mahalla is built upon centuries-old traditions of hospitality, mutual assistance, and social solidarity. By reinforcing intergenerational bonds, it imparts social and moral stability to young people and contributes to their growth as independent individuals.

At the same time, the mahalla is a key pillar of democratic principles, justice, and harmony in society – especially in creating a solid foundation for the future of

children. Through this institution, children gain not only academic and professional skills but also form personal values, a sense of national pride, patriotism, open-mindedness, and become actively engaged citizens. The mahalla, with its ancient customs, inclusive environment, and extensive educational opportunities, prepares children to step

confidently into life, contribute positively to social processes, and realize their full potential. Consequently, the mahalla will continue to serve as the main supporter of child upbringing, providing the resources and conditions needed to guide them toward a bright future.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi. Mahalla to'g'risida Qonun. 14.04.1999-y. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 1999. – №5. – 106-modda.
2. Ibragimov Q., G'aniyev D. Mahalla institutining tarbiyaviy xususiyatlari // Pedagogik tadqiqotlar jurnali. – 2019. – №2. – B. 45–52.
3. Muminov Sh. Mahalla tarixi va uning ijtimoiy ahamiyati. – Toshkent: Fan, 2018. – 123 b.
4. Dehqonov B. Mahalla va zamonaviy jamiyat. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 144 b.
5. Jalolov D. Ma'naviy tarbiya va yoshlar: mahalla tamoyillari // Ijtimoiy fanlar. – 2021. – №3. – B. 37–41.
6. Avazova L. Bolalar rivojlanishida mahalla omili // Oila va jamiyat. – 2022. – №1. – B. 64–69.
7. World Bank. Uzbekistan: Strengthening the Role of Mahalla in Local Governance. – Washington D.C.: World Bank Publications, 2019. – 58 p.
8. Xurramov F. N. Mahalla instituti: tarixiy ildizlar va ijtimoiy-madaniy ahamiyat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. – 200 b.

UDK: 378.046.4

Barchin UMIRBEKOVA,

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi

Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

E-mail:umirbekova.barchin@gmail.ru

PhD Dj. Kusharbayev taqrizi asosida

KOGNITIV JARAYONLAR VA ULARNING KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Аннотация

Mazkur maqolada kognitiv jarayonlarning mohiyati, ularning o'quvchilarda kognitiv kompetentlikni shakllantirishdagi o'rni va ta'lim jarayoniga ta'siri nazariy hamda amaliy asoslar bilan yoritiladi. Finlyandiya, AQSh, Janubiy Koreya va O'zbekiston ta'lim tizimidagi ilg'or tajribalar tahlil qilinib, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, metakognitiv strategiyalar va tanqidiy fikrlashga asoslangan metodik yondashuvlarning samaradorligi asoslab beriladi. Maqolada statistik ma'lumotlar, xalqaro reytinglar va ta'lim natijalari orqali mavzuning dolzarbligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: kognitiv jarayonlar, kognitiv kompetentlik, tanqidiy fikrlash, metakognitsiya, pedagogik strategiya, xalqaro tajriba, innovatsion ta'lim.

КОГНИТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация

В данной статье раскрывается сущность когнитивных процессов, их роль в формировании когнитивной компетентности у учащихся, а также их влияние на образовательный процесс на основе теоретических и практических оснований. Проведен анализ передового опыта образовательных систем Финляндии, США, Южной Кореи и Узбекистана, обоснована эффективность современных педагогических технологий, метакогнитивных стратегий и методических подходов, основанных на критическом мышлении. Актуальность темы подтверждается статистическими данными, международными рейтингами и результатами образования.

Ключевые слова: когнитивные процессы, когнитивная компетентность, критическое мышление, метакогнития, педагогическая стратегия, международный опыт, инновационное образование.

COGNITIVE PROCESSES AND THEIR ROLE IN COMPETENCE DEVELOPMENT

Annotation

This article explores the essence of cognitive processes, their role in developing students' cognitive competence, and their impact on the educational process, based on both theoretical and practical foundations. The study analyzes advanced educational practices in Finland, the United States, South Korea, and Uzbekistan, and substantiates the effectiveness of modern pedagogical technologies, metacognitive strategies, and methods grounded in critical thinking. The relevance of the topic is supported by statistical data, international rankings, and educational outcomes.

Key words: cognitive processes, cognitive competence, critical thinking, metacognition, pedagogical strategy, international experience, innovative education.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi innovatsion va integrativ yondashuvlarga asoslanayotgan bir davrda, kognitiv jarayonlarni chuqur o'rganish va uni o'quv jarayonida samarali qo'llash masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Ayniqsa, kompetentlik yondashuvi markazida insonning bilimni egallash, qayta ishlash va uni yangi vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyati turadi. Bu esa, bevosita kognitiv jarayonlar bilan bog'liqdir

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Ushbu maqola kontent tahlili metodiga asoslanib, kognitiv jarayonlar va kompetentlikni rivojlantirishga doir xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlar asosida ishlab chiqilgan. Jahon miqyosida tan olingan tadqiqotlar – Anderson & Krathwohl (2001), Flavell (1979), Schraw & Dennison (1994), OECD (2018, 2023), Harvard GSE (2021) va Trilling & Fadel (2009) ishlari asos qilib olindi. O'zbekiston miqyosida esa Ta'lim sifatini baholash milliy markazi (2023), Toshkent davlat pedagogika universiteti, va boshqa ilmiy-tadqiqot muassasalarining amaliy ishlanmalari o'rganildi.

Kognitsiya (inglizcha: cognition) - bu insonning bilish jarayonlari, ya'ni axborotni olish, qayta ishlash, saqlash, eslab qolish va undan foydalanish jarayonlarini anglatadi. Kognitsiya, psixologiya, pedagogika, neyrobiologiya va

falsafada turli jihatdan ta'riflanadi. Quyida kognitsiya tushunchasiga oid ba'zi ilmiy ta'riflar keltirilgan: Psixologiyada kognitsiya - bu shaxsning tashqi dunyo va ichki holatlarni idrok etish, ularga javob berish, yangi bilimlar yaratish, eslab qolish va qarorlar chiqarish kabi aqliy faoliyatlarini ifodalovchi jarayonlar majmuasidir[1]. Psixologik va pedagogik ta'rifiga ko'ra esa kognitsiya - bu insonning bilim olish va ishlatishdagi faoliyatidir. U bilish, tafakkur, xotira, diqqat va tasavvur kabi jarayonlar orqali amalga oshadi. Pedagogik yondashuvda kognitsiya o'quvchi shaxsining intellektual va kreativ rivojlanishining asosiy mexanizmidir. Bundan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkinki, kognitiv jarayonlar - bu shaxs tomonidan axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash, eslab qolish va unga asoslangan ravishda qaror qabul qilish bilan bog'liq ongli psixik faoliyatlar majmuasidir. Ular insonning bilish faoliyatini tashkil etuvchi asosiy psixologik mexanizmlar bo'lib, o'rganish va muomala, fikrlash, muammoni hal qilish hamda yangi bilimlarni egallashda bevosita ishtirok etadi. Kognitiv jarayonlar o'zaro integratsiyalashgan holatda ishlaydi. Quyidagi jadvalda ularning o'zaro aloqasi ko'rsatilgan:

Kognitiv jarayon	O'quv jarayonidagi funksiyasi	Rivojlantiruvchi metodlar
Idrok	Materialni anglash	Vizual taqdimotlar, tajribalar, interfaol darslar
Diqqat	Muayyan faoliyatga e'tiborni jamlash	Fokus mashqlari, gamifikatsiya, tanaffuslar
Xotira	Bilimlarni eslab qolish va takrorlash	Assotsiatsiyalar, xaritalar, testlar
Tasavvur	Yangi g'oyalarni shakllantirish	Rol o'yinlari, rasm chizish, dramatisatsiya
Tafakkur	Muammolarni tahlil qilish, yechim topish	Muammoli savollar, "case study", debatlar
Nutq	Bilimni ifodalash, kommunikatsiya	Jamoaviy ishlash, prezentatsiyalar, esse yozish

Yuqoridagi kognitiv jarayonlarning har biri nafaqat mustaqil o'rganishni, balki o'quvchining shaxsiy fikrlash tarzi, tafakkur darajasi va ijtimoiy muloqotga tayyorligini shakllantiradi. Kognitiv jarayonlar zamonaviy ta'limning markaziy konstruksiyasi sifatida har bir fan va metodikada hisobga olinishi zarur.

Kognitiv kompetentlik tushunchasiga turli yondashuvlar

Kognitiv kompetentlik zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning muvaffaqiyatli o'quv faoliyatini ta'minlaydigan asosiy kompetensiyalardan biri sifatida qaralmoqda. Uning mazmuni psixologik, pedagogik, sotsiokultural va innovatsion nuqtai nazardan turlicha talqin etiladi. Psixologik yondashuvga ko'ra, kognitiv kompetentlik shaxsning bilish jarayonlari — idrok, tafakkur, xotira, diqqat, mulohaza yuritish qobiliyatlarining birligi sifatida qaraladi. Flavell (1979) bu kompetensiyani ongli bilish jarayonlarini boshqarish sifatida izohlaydi[2]. Vygotskiyning (1978) madaniy-tarixiy yondashuvi esa bilish faoliyati ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydi[3]. Pedagogik yondashuvga ko'ra, Anderson va Krathwohl (2001) tomonidan takomillashtirilgan Bloom taksonomiyasi asosida kognitiv kompetentlik quyidagi darajalarda namoyon bo'ladi: bilimni eslab qolish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratish. Ushbu yondashuvda o'quvchining bilish faoliyati natijaviy kompetensiya sifatida talqin qilinadi. Metakognitiv yondashuvda kognitiv kompetentlik shaxsning o'z bilish faoliyatini anglash, nazorat qilish va boshqarish salohiyati sifatida tushuniladi (Schraw & Dennison, 1994)[4]. Bu yondashuvda "o'ylash haqida o'ylash" (thinking about thinking) konsepsiyasi markaziy o'rin tutadi. O'quvchining o'zini o'zi baholashi, o'z bilimiga tanqidiy yondashishi kognitiv kompetensiyaning metakognitiv komponentidir. Vygotskiy (1978) tomonidan ilgari surilgan sotsiokultural yondashuv asosida, kognitiv kompetentlik shaxsning ijtimoiy muhitdagi o'zaro aloqalari orqali shakllanadi. OECD (2018) hisobotida keltirilishicha, bu kompetensiya shaxsning kommunikativ, madaniy va ijtimoiy kontekstlarda mustaqil qaror qabul qilish, axborotni tahlil qilish va faol ishtirok etish qobiliyatini o'z ichiga oladi[5]. Innovatsion yondashuv Trilling va Fadel (2009) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, 21-asr ko'nikmalari modeli doirasida kognitiv kompetentlik tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, axborotni tahlil qilish va raqamli savodxonlik kabi ko'nikmalarning uyg'unlashgan majmuasidir[6]. Ushbu yondashuvda zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash, axborotga asoslangan qaror qabul qilish kognitiv kompetentlikning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda kognitiv kompetentlikka integrativ yondashuv ko'proq e'tirof etilmoqda. Bu yondashuvga ko'ra, kognitiv kompetentlik - bu bilimni egallash, uni tushunish, baholash va yangi bilimlarni yaratish jarayonlarining psixologik, pedagogik, metakognitiv va sotsiomadaniy omillar asosida shakllangan integratsiyalashgan majmuasidir. Ushbu kompetensiya o'quvchidan mustaqil fikrlash, refleksiya va ijodiy yondashuvni talab qiladi. Zamonaviy ta'limda bu kompetensiya hayot davomida o'rganish (Lifelong learning) tamoyilining asosi sifatida qaraladi.

Kognitiv kompetentlik tarkibiy tuzilmasi bir nechta asosiy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi: bilish ko'nikmalari, metakognitiv ko'nikmalar, ijodiy fikrlash va tanqidiy fikrlash. Har bir ko'nikma o'zining alohida ahamiyatiga ega bo'lib, o'quvchilarning o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Bilish ko'nikmalari psixologik jihatdan aqliy faoliyat asoslari — idrok, tafakkur, diqqat, xotira va tasavvur bilan chambarchas bog'liq. Bu ko'nikmalar orqali shaxs o'rganilayotgan axborotni: aniqlaydi (idrok va diqqat), ma'nosini anglaydi (tushunish), tegishli bilimlar bilan bog'laydi (mantiqiy fikrlash), va uni eslab qoladi (xotira). Bu ko'nikmalar o'quvchining analitik fikrlash salohiyatini belgilab beradi. Masalan, Singapur ta'lim tizimi PISA reytingida yetakchi o'rinlardan birini egallagan bo'lsa, bu ularning kognitiv ko'nikmalarni dastlabki bosqichlardan rivojlantirishga qaratilgan yondashuvi bilan izohlanadi. Anderson va Krathwohlning (2001) revised Bloom's taxonomy ga ko'ra, bilimni eslab qolish va tushunishdan tortib, sintez va baholashgacha bo'lgan bosqichlar bilish ko'nikmalarining asosiy shakllaridir. Keyingi tarkibiy qismi metakognitiv ko'nikmalardir. Metakognitsiya — bu "o'ylash haqida o'ylash" degan ma'noni bildiradi. Flavell (1979) tomonidan asoslangan bu tushuncha o'quvchining: o'zining bilish jarayonini kuzatish, o'zlashtirish strategiyasini rejalashtirish, natijani baholash qobiliyatini bildiradi. Ta'limda zamonaviy o'quv platformalar (masalan, Edmodo, Khan Academy, Coursera) foydalanuvchining o'z bilim darajasini kuzatish, progressni baholash, o'quv strategiyasini tahlil qilish imkonini beradi. Koreya va Yaponiya maktablarida metakognitiv monitoring vositalari orqali o'quvchilarning o'z-o'zini anglash va refleksiya qilish salohiyatlari rivojlantirilmoqda. 2021-yilda Harvard Graduate School of Education tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, metakognitiv yondashuvni o'zlashtirgan o'quvchilar 23% yuqori akademik natijalarga erishgan[7]. Galdagi ko'nikma ijodiy fikrlash bo'lib bu mavjud bilimlar asosida yangi g'oyalarni ishlab chiqish, noodatiy yechimlar topish, innovatsion qarashlar ilgari surish qobiliyatidir. Ijodkorlik o'z navbatida divergent (har tomonlama) va konvergent (aniq yechimga yo'naltirilgan) fikrlash uslublarining uyg'unligiga tayanadi. Finlandiyada o'quvchilar har yili kamida 2 ta ijodiy loyiha asosida taqdimot o'tkazadilar. Bu yondashuv ijodiy tafakkurni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Guilford, Torrance, De Bono kabi tadqiqotchilar ijodiy fikrlashni asosiy kognitiv kompetensiya deb qarashgan[8]. Torrance testlari hozirda o'quvchilarning ijodiy salohiyatini baholashda eng ko'p ishlatiladigan vositalardan biridir. Kognitiv kompetentlikning yana bir muhim tarkibiy ko'nikmasi tanqidiy fikrlash hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash bu — ma'lumotni sinchkovlik bilan tahlil qilish, baholash, dalil va xulosalarni asoslash, qarorlar chiqarishda mantiqiy va mustaqil yondashishdir. Ta'lim amaliyotida Finlyandiya maktablarida har bir dars munozara elementlari bilan boyitilgan. O'quvchilar "Savol-javob" asosida o'z fikrlarini dalillar bilan himoya qilishga o'rgatiladi. OECD hisoboti (2023): Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim dasturlarida qatnashgan o'quvchilar 27% yuqori baholarga erishgan [9]. O'zbekiston tajribasiga ko'ra 2023-yilda O'zbekiston Respublikasi Ta'lim sifatini baholash milliy

markazi tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra: 40–50% tezroq va sifatliroq muammoli topshiriqlarni bajarganlar yuqori kognitiv kompetentlikka ega bo'lgan o'quvchilardir; 63% hollarda mustaqil ijodiy yondashuv ko'rsatilgan; O'z bilimni baholashda 2,1 baravar yuqori aniqlik kuzatilgan; Kognitiv kompetentligi rivojlangan o'quvchilar test sinovlarida 10–15% yuqori natija ko'rsatgan[10]. Bunday o'quvchilar topshiriqlarni bajarishda o'rtacha 25% kam vaqt sarflagan.

Natijalar va muhokama. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, kognitiv jarayonlarning har bir komponenti o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning samarali qo'llanilishi ta'lim sifati va o'quvchilarning kompetentlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. Xalqaro tajriba asosida metakognitiv strategiyalar va kreativ fikrlash usullarini qo'llash, shuningdek, O'zbekistonda ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar bilan uyg'unlashgan holda joriy etilishi yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. O'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda tez va aniq qaror qabul qilish, axborotni samarali tahlil qilish va reflektiv yondashuvlar kuchayadi.

Tahlil va tadqiqotlar asosida quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

Kognitiv jarayonlarning integratsiyasi o'quvchilarda bilimni chuqurroq anglash, uni real vaziyatlarda qo'llash, muammolarni hal qilish va reflektiv yondashuvni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Masalan, diqqat va idrok jarayonlarining uyg'unlashuvi o'quvchilarning darsga bo'lgan e'tiborini oshirib, samarali o'rganishga olib kelgan;

Metakognitiv strategiyalarning joriy etilishi o'quvchilarning o'z o'quv jarayonini boshqarish, baholash va qayta ko'rib chiqish ko'nikmalarini kuchaytirgan. Harvard GSE (2021) tadqiqotiga ko'ra, bu strategiyalarni qo'llagan o'quvchilar 23% yuqori natija ko'rsatgan;

Ijodiy va tanqidiy fikrlashning rivojlanishi orqali o'quvchilarda yangi g'oyalar ishlab chiqish, mustaqil qarorlar qabul qilish va dalil asosida fikr bildirish kompetensiyasi shakllanmoqda. Torrance (1974), De Bono (1991) va Guilford (1967) asarlarida bu jarayonlar kognitiv salohiyatning ajralmas qismi sifatida ko'rsatilgan;

O'zbekiston tajribasi: Milliy Baholash markazi (2023) hisobotiga ko'ra, yuqori kognitiv kompetentlikka ega bo'lgan o'quvchilar: test topshiriqlarini 10–15% yuqori natija bilan bajargan; topshiriqlarni bajarishda 25% kam vaqt sarflagan; 63% hollarda mustaqil ijodiy yondashuv ko'rsatgan; o'z bilimni baholashda 2,1 baravar yuqori aniqlik namoyon etgan;

Ushbu tadqiqot natijalari xalqaro va mahalliy tadqiqotlar bilan uzviy bog'liqdir. Anderson va Krathwohl (2001) tomonidan taklif etilgan bilim darajalari modeli - “eslab qolish–tushunish–qo'llash–tahlil–baholash–yaratish” - ta'limda kognitiv kompetensiyani aniqlashda universal yondashuv sifatida ishlatilmoqda;

Xulosa va takliflar. Kognitiv jarayonlar o'quvchilarning tafakkur, idrok, xotira, tasavvur va muloqot salohiyatini shakllantiradi. Ularni rivojlantirish orqali nafaqat intellektual o'sish, balki ijtimoiy moslashuvchanlik, kasbiy kompetensiyalar ham ta'minlanadi. Maqolada ilgari surilgan asoslar quyidagicha tavsiyalarni ilgari suradi:

Muammoli topshiriqlar, loyiha va tadqiqot metodlarini darslarda faol joriy etish;

O'quvchilarning metakognitiv strategiyalar bo'yicha malakasini oshirish;

O'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish, baholash imkonini beruvchi raqamli vositalarni joriy etish;

Xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirib eksperiment sifatida sinovdan o'tkazish.

ADABIYOTLAR

1. Piaget, J. (1970). *The Psychology of Intelligence*. Routledge & Kegan Paul. 1–210b.
2. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring. *American Psychologist*, 34(10). 906–911b.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society*. Harvard University Press. 56–72b.
4. Schraw, G., & Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary Educational Psychology*, 19(4), 460–475b.
5. OECD (2018). *The future of education and skills*. OECD Publishing. 12–30b.
6. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills*. Jossey-Bass. 64–88b.
7. Harvard Graduate School of Education (2021). *Impact of Metacognitive Approaches*. Research Report. 7–18b.
8. Torrance, E. P. (1974). *Torrance Tests of Creative Thinking*. Personnel Press. 5–22b.
9. OECD (2023). *Global Teaching Insights*. OECD Publications. 33–50b.
10. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim sifatini baholash milliy markazi (2023). *Hisobot natijalari*. Milliy nashriyot. 10–25b.

Farida FAYZULLAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: fayzullayevafarida6@gmail.com

Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b., PhD N.Kushakova taqrizi asosida

FORMATION OF DEVIANT BEHAVIOR AS A RESULT OF CHARACTER ACCENTUATION IN ADOLESCENTS

Annotation

The article recognizes the manifestation of character accentuation during adolescence as a primary task, as well as the emergence of negative behavior in students due to character accentuation and the organization of psycho-correctional work to address it. By studying character accentuation in adolescents, it is possible to investigate the causes and factors leading to negative behavior and negative character traits in young students. The study of the influence of family and social environments on the emergence of character accentuation is acknowledged as a key objective of the work. Suggestions and recommendations for eliminating negative behavior and positively changing students' attitudes towards the educational process through correction are included in this article.

Key words: Method, methodology, training, psychology, teenager, adolescence, character, character accentuation, behavior, education, upbringing.

ФОРМИРОВАНИЕ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ АКЦЕНТУАЦИИ ХАРАКТЕРА У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье признается проявление акцентуации характера в подростковом возрасте как основная задача, а также возникновение негативного поведения у учащихся в результате акцентуации характера и организация психокоррекционной работы по ее устранению. Изучая акцентуацию характера у подростков, можно исследовать причины и факторы, приводящие к негативному поведению и негативным чертам характера у молодых учащихся. Изучение влияния семейной и социальной среды на возникновение акцентуации характера признается основной целью работы. В статье представлены мнения и рекомендации по устранению негативного поведения и положительному изменению отношения учащихся к образовательному процессу через коррекцию.

Ключевые слова: Метод, методика, психология, тренинг, подросток подростковый период, характер, акцентуация характера, поведение, образование, воспитание.

O'SMIRLARDA XARAKTER AKSENTUATSIYASI NATIJASIDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHI

Annotatsiya

Maqolada o'smirlik davrida xarakter aksentuatsiyasining namoyon bo'lishi, xarakter aksentuatsiyasi natijasida o'quvchilarda salbiy xulq-atvor paydo bo'lishi va uni bartaraf qilish borasidagi psixokorreksion ishlar tashkil etish borasidagi fikrlar asosiy vazifa sifatida e'tirof etiladi. O'smirlarda xarakter aksentuatsiyasini o'rganish orqali o'quvchi yoshlarda mavjud salbiy xulq-atvor hamda salbiy xarakter xususiyatlarini paydo bo'lish sabab va omillarini o'rganish mumkin ular. Xarakter aksentuatsiyasi paydo bo'lishida oilaviy muhit, ijtimoiy muhitning ta'sirini o'rganish ishdan ko'zlangan asosiy maqsad sifatida e'tirof etiladi. Salbiy xulq-xulq atvorlarni bartaraf etish, korreksiya etish orqali o'quvchilarni ta'lim jarayonlariga bo'lgan munosabatlarni ijobiy tomonga o'zgartirish borasida fikr-mulohazalar va tavsiyalar ushbu maqoladan o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Metod, metodologiya, trening, psixologiya, o'smir, o'smirlik davri, xarakter, xarakter aksentuatsiyasi, xulq-atvor, ta'lim, tarbiya.

Kirish. O'quvchi yoshlarda salbiy xulq-atvorning mavjudligi oilada oilaviy munosabatlarda ota-onalar va farzandlar o'rtasida, ta'lim muassasalarida o'quvchi yoshlar va pedagog xodimlar o'rtasida nizoli vaziyatlarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ko'pincha salbiy xarakter xususiyatlar o'quvchi yoshlarning o'smirlik yosh davrida namoyon bo'la boshlaydi. O'smirlik davri shaxsning biologik, psixologik, ijtimoiy rivojlanishidagi muhim bosqichdir. Bu davrda o'smirlar ko'plab o'zgarishlarga duch keladilar: gormonal o'zgarishlar, mustaqil fikrlash jarayoni, ijtimoiy aloqalar. Ushbu o'zgarishlar o'smirlarda xarakter aksentuatsiyalarining ko'rinishini kuchaytirishi mumkin. O'smirlarda xarakter aksentuatsiyasi namoyon bo'lish sabab va omillarini o'rganish o'quvchilarda turli darajadagi xulqiy og'ishlarni, salbiy xarakter xususiyatlarini paydo bo'lish sabablarini o'rganishga yordam beradi. Statistik ma'lumotlarga e'tiborimizni qaratadigan bo'lsak bugungi kunda o'smirlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar ko'rsatkichi yuqori ekanligi guvohi

bo'lishimiz mumkin. Misol uchun, dunyoning rivojlangan mamlakatlarida sodir etilayotgan jinoyatlarda yoshlarning ulushi quyidagicha ko'rsatkichlarga ega. Rossiya federatsiyasida 33%, Germaniya hamda Angliyada 35%, Fransiya 23%, Ispaniyada 85%, AQShda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar 32% ni tashkil etadi. Afsuski o'smir yoshlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar soni ortganligini guvohi bo'lishimiz mumkin. Mamlakatimizda o'quvchi yoshlarning bilim olishlari uchun yaratib berilayotgan shart-sharoit va imkoniyatlarga qaramay o'quvchilar orasida salbiy xulq-atvorga ega o'quvchilar ham uchrab, bu holat ta'lim jarayonlarida bir muncha qiyinchiliklarga yuzaga keltirib chiqarmoqda, jinyatga qo'l urayotgan o'quvchi yoshlar ham uchrarmoqda. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev fevral oyida bo'lib o'tgan videoselektorda voyaga yetmagan o'quvchilar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni 3500 ekanligi va ularning 2280 nafari maktab o'quvchilari

ekanligini alohida e'tirof etib, o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash orqali ularda "huquqbuzarlikka qarshi immunitet" yaratish bo'yicha tizim qilish zarurligini ta'kidlaydi.

O'quvchi yoshlarda salbiy xulq-atvor shakllanishida o'smirlik davrida o'quvchilarda uchrovchi xarakter aksentuatsiyasi, o'smirlardagi anotomik, fiziologik o'zgarishlar asosiy sabablar sifatida e'tirof etiladi.

Xarakter aksentuatsiyasi o'rganish ishlari ko'plab olimlar tomonidan amalga oshirilgan. O'tgan asring 1968-yilida nemis psixiatri A.Leongard tomonidan "aksentuatsiya" tushunchasini fanga kiritdi. Ushbu atamani ma'nosini "meyordan chetga chiqish", individual xususiyatlarning haddan tashqari kuchayishi" deb ta'riflagan. Leongard tomonidan taklif etilgan aksentuatsiyalarning birinchi ilmiy tasnifi shaxsdagi xarakter tipologiyasidir. K.Leongard qarashicha bu shaxsning atrofdagilar bilan munosabat va muloqot uslublarini baholashga asoslangan. Olim fikricha odamlarning 20-30 % qismida xarakterning ayrim xususiyatlarini haddan tashqari kuchli namoyon bo'lishini aniqlaydi. Ba'zi bir xarakter tipidagi odamlarda xarakter xususiyatlarining bunday kuchli namoyon bo'lishi kuchli ziddiyatlar, hissiy portlashlar bilan namoyon bo'lishini ta'kidlab o'tadi[1]

O'tgan asring 1968-yilida nemis psixiatri A.Leongard tomonidan "aksentuatsiya" tushunchasini fanga kiritdi. Ushbu atamani ma'nosini "meyordan chetga chiqish", individual xususiyatlarining haddan tashqari kuchayishi" deb ta'riflagan. Leongard tomonidan taklif etilgan aksentuatsiyalarning birinchi ilmiy tasnifi shaxsdagi xarakter tipologiyasidir. K.Leongard qarashicha bu shaxsning atrofdagilar bilan munosabat va muloqot uslublarini baholashga asoslangan. Olim fikricha odamlarning 20-30% qismida xarakterning ayrim xususiyatlarini haddan tashqari kuchli namoyon bo'lishini aniqlaydi. Ba'zi bir xarakter tipidagi odamlarda xarakter xususiyatlarining bunday kuchli namoyon bo'lishi kuchli ziddiyatlar, hissiy portlashlar bilan namoyon bo'lishini ta'kidlab o'tadi. Olim fikricha xarakter aksentuatsiyasi tasnifini 3 guruhga, turlari jihatdan 12 turga ajratadi.

1-guruh temperament guruhi deb nomlaydi va tabiiy tarbiya tarkibiga kiruvchi xarakter turlarini kirgizadi: gipertimik, distimik, affektivlabil, affektiv-yuksak, xavotirli va hissiy turlar.

2-guruh namoyishkorona xarakter aksentuatsiyasi turlarini olim ijtimoiy-shartli ta'lim bilan bog'laydi va pedatik, hayajonli turlarni kirgizadi.

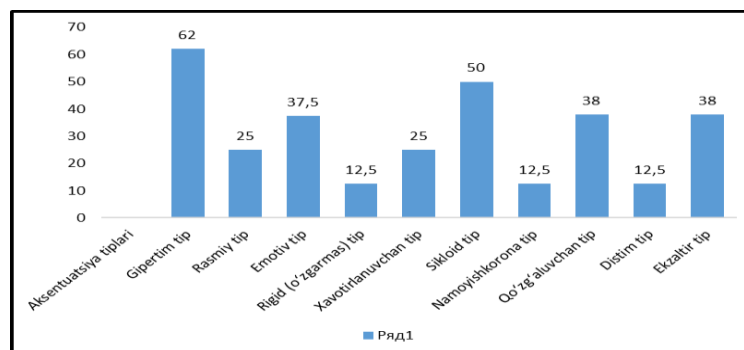
3-guruh shaxsiy darajadagi qo'shimcha va introvert turlar kiritilgan[3]

Oradan biroz vaqt o'tib rus olimi A.Lichko tomonidan ham xarakter xususiyatlari bilan bog'liq o'rganilish ishlari olib boriladi. Olimning ishlari asosida Leongard hamda sovet psixiatri P.B.Gannushkinning ishlari yotadi. Olim asosan tadqiqotlarida xarakter aksentuatsiyasi va deviant xulq-atvorni aniqlashda o'smirlar va yigitlarni kuzatish orqali xulosalar qiladi. Uning xarakter aksentuatsiyasi bilan bog'liq tadqiqotlari faqatgina o'smirlik yosh davri bilan chegaralanib qolmagan. Gannushkin ta'kidlashicha, xarakter aksentuatsiyasini tushunish psixoterapiya jarayonida muhim ahamiyatga ega. Olim shaxsning aksentuatsiyasini inobatga olish orqali shaxsga nisbatan individual yondashishni rivojlantirish zarurligini ta'kidlab o'tgan. Gannushkinning xarakter aksentuatsiyasi haqidagi nazariyalari ruhiy salomatlik, psixologiya, psixologik yordam ko'rsatish, ruhiy salomatlik kabi sohalarida hali-hanuzgacha muhim ahamiyatga ega bo'lib, bugungi kunda ham olimning fikrlari muhim ahamiyatga ega [4].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. O'smirlik davri bilan bog'liq bo'lgan psixologik xususiyatlar ko'plab olimlarda qiziqish uyg'otgan. Jumladan, yosh davrlari psixologiyasini o'rgangan (G.S.Abramova), o'smirlarda suidsidal xavf darajasini aniqlash (SH.T.Xalilova), (Z.Nishanova, D.Abdullayeva, G.Baykunusova) shular jumlasidandir. O'smirlarda xarakter aksentuatsiyasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Hans Eysenck o'zining "Personality and Individual Differences" asarida shaxsiyatning turli jihatlari, shu jumladan xarakter aksentuatsiyasi haqida fikr yuritadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Xarakter aksentuatsiyasi har bir insonga xos xususiyat bo'lib, individual xususiyatlarning keskinlashgan, o'tkirlashgan ko'rinishidir. O'smirlik davrida ko'pincha xarakter aksentuatsiyasi o'quvchilarning xulq-atvorida o'zgarishlar bilan namoyon bo'ladi. Tadqiqot uchun Shmishekning o'smirlarda xarakter aksentuatsiyasini aniqlash testi (negizida K.Leongardning shaxs aksentuatsiyasi kontsepsiyasi yotadi) asosiy metodika sifatida tanlab olindi. Test 10 shkala hamda ro'yxat shaklidagi 88 savoldan iborat.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi adabiyotlarni o'rganish va o'tkazilgan tadqiqot natijalarini tahlil qilish orqali xulosa qilishimiz mumkinki, xarakter aksentuatsiyasi o'smir yoshdagi o'quvchilar uchun xos xarakter xususiyatidir. Osmirlik davri-shaxsning xarakteri va psixologik xususiyatlari shakllanayotgan muhim davr bo'lib, bu jarayonda aksentuatsiyalar ko'pincha o'zini namoyon qiladi. Ko'p hollarda xarakter aksentuatsiyasi natijasida o'smir o'quvchilarda salbiy xulq-atvor shakllanadi. Tadqiqot uchun 60 nafar 7-sinf o'quvchilari tanlab olindi.

Olingan foizlarning 100 dan ortiqligi barcha holatlarda 2 yoki 3 tadan xarakter aksentuatsiyasi mavjudligi bilan tushuntiriladi. Bitta sinaluvchida aksentuatsiyaning distim tipi ustunlik qiladi. Xarakter aksentuatsiyasining distim tipi uchun xarakterli xususiyat g'amginlik bo'lib, ularda pessimistik kayfiyat ustunlik qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra sinaluvchilarning 37,5 foizida ekzaltir tip namoyon bo'ladi. Bu tipdagi insonlar xarakteriga xos bo'lgan ijobiy xislatlar xushchaqchaqlik, bag'rikenglik, hamdardlik qila olish bo'lsa, salbiy xislatlar qatoriga vahimachilik, kayfiyatning vaziyatga qarab tez o'zgaruvchanligi kabilarini kiritish mumkin. Biroq, sinaluvchilar bilan o'tkazilgan suhbat natijalarining dalolat

berishicha, ularning xushchaqchqligi va kulib turishi namoyishkorlik xususiyatiga ega.

Olingan ma'lumotlarga ko'ra yana 37.5 % sinaluvchilar uchun aksentuatsiyaning qo'zg'aluvchan tipi xos. Bu tipdagilar muloqotga kirisha olmasliklari, muloqotning verbal va noverbal turlari sust rivojlanganligi bilan xarakterlanadilar. Ko'pincha ular qovog'i soliq holda yuradilar, surbetlik va janjalkashlikka moyildirlar. Jamoada boshqalar bilan chiqisha olmaydilar. Emotsional qo'zg'aluvchanlik holatida serjahl, jizzaki, o'z xulq-atvorini boshqara olmaydilar.

Sinaluvchilarning 25 foizida xavotirlanuvchanlik aksentuatsiyasi kuzatiladi. Ular muloqotga kirishimsiz, bo'sh, o'ziga ishonmaydigan, mayus kayfiyat ustunlik qiluvchilardir. Juda kam hollarda atrofdagilar bilan kelishmovchilikka boradilar va ular ko'pincha hazil uchun manba bo'lib xizmat qiladilar.

Metodika natijalariga ko'ra 12.5 % sinaluvchilar namoyishkor tipga mansubdirlar. Bu tipdagi insonlar o'zlariga o'ta ishonuvchanligi va o'zlarini katta tutishlari bilan atrofdagilarning g'ashiga tegadilar. Muntazam ravishda o'zlari kelishmovchiliklar keltirib chiqaradilar. Ular xarakteridagi salbiy jihatlar sifatida xudbinlik, laganbardorlik, maqtanchog'lik, ishyoqmaslik, ikkiyuzlamachilik kabi xususiyatlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Demak, oilada otalarning farzandlariga bo'lgan munosabati aynan destruktiv bo'lgan o'smirlar xarakterida xavotirlanuvchanlik, distim tip, ko'zg'aluvchanlik tiplariga xos bo'lgan xususiyatlar namoyon bo'lishi kuzatiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, insondagi xarakter xususiyatlari insondagi

temperament xususiyatlaridan farqli ravishda tashqi muhit ta'sirida shakllanib boradi. Shu sababdan xarakter aksentuatsiyasi natijasida vujudga kelgan salbiy xususiyatlarni ham to'g'ri tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonlari yordamida bartaraf etish mumkin. Ko'p hollarda ota-onalarda o'smirlik yoshidagi xarakter aksentuatsiyasi haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lmaydilar, farzandlaridagi salbiy xarakter xususiyatlarini injiqlik, qaysarlik sifatida qabul qiladilar va ko'p hollarda notog'ri tarbiyaviy jarayonlarni qo'llash holatlari ham kuzatilinadi. O'smir farzand tarbiyasidagi ota-onalar farzandlari bilan ko'proq muloqot jarayonlarini amalga oshirishlari, ko'proq suhbatlashishlari maqsadga muvofiq. Chunki ko'p hollarda o'smirlar mustaqil bo'lishga intiladilar, lekin tolaqonli ravishda bunga qodir bo'lmaydilar. Ko'pincha ilk qadam tashlashga jur'at yetishmaydi. Shunday vaziyatlarda ota-onalarning farzandlari bilan birgalikda ko'proq vaqt o'tkazishlari, ma'lum bir faoliyatlarni birgalikda amalga oshirishlari, suhbat jarayonlarini tashkil etishlari o'smirlar uchun muhim ahamiyatga egadir.

Ta'lim jarayonlarida o'smir o'quvchilar bilan ishlovchi pedagog xodimlarni o'quvchilardagi yosh davriga xos xarakter xususiyatlarni bilishlari o'quvchilar bilan ishlash jarayonlarini osonlashtiradi. Bu o'z navbatida ta'lim sifatini oshirishda, o'quvchilarni fan predmetlarini o'zlashtirish jarayonlarini ham ijobiy natijalarga erishishga yordam beradi.

Pedagog xodimlarning bolalarning xarakter xususiyatlarini inobatga olgan holda, imkoniyat darajalarini inobatga olgan holda, psixologlar bilan hamkorlikda faoliyat yuritishlari salbiy xususiyatlarni bartaraf etishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. Toshkent. B-383
2. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., Mavlonov M., To'ychieva S., M. Djumabaeva. Yosh va pedagogik psixologiya.
3. E.G'oziyev. Ontogenez psixologiyasi. Toshkent. "Noshir" 2010. 178-179 b
4. Nishonova Z., D.Abdullayeva. G.Baykunosova "O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiya"
5. Zokirova A. "Xarakter aksentuatsiyasi va uning tiplari" Journal of new century innovations. 2024. February 19-23.
6. Xakimova I.M. "Deviant xulq-atvor psixologiyasi" O'quv qo'llanma. Toshkent-2014.
7. www.library-uni.uz
8. www.uzedu.uz
9. www.dislib.uz
10. www.e-library.namdu.uz

UDK:336.64

Madina XAMIDULLAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi
E-mail: khamidullaevamaria@gmail.com
Guzal ABDUJALILOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi, PhD

O'zMU professori B.Tagayev taqrizi asosida

JIZZAX VILOYATI YALPI HUDUDIIY MAHSULOTIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLARNING STATISTIK VA EKONOMETRIK TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada Jizzax viloyatining iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar - qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi hamda eksport hajmi – Yalpi hududiy mahsulot (YHM)ga bo'lgan ta'siri statistik va ekonometrik usullar yordamida chuqur tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Jizzax viloyati, yalpi hududiy mahsulot, qishloq xo'jaligi, eksport, statistika, regressiya modeli, iqtisodiy rivojlanish, prognoz, korrelatsion tahlil.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ И ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ВАЛОВОЙ РЕГИОНАЛЬНЫЙ ПРОДУКТ ДЖИЗАКСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В данной статье исследуются ключевые факторы, влияющие на экономическое развитие Джизакской области - в частности, объем продукции сельского, лесного и рыбного хозяйства, а также объем экспорта - и их воздействие на валовой региональный продукт (ВРП) с использованием статистических и эконометрических методов.

Ключевые слова: Джизакская область, валовой региональный продукт, сельское хозяйство, экспорт, статистика, регрессионная модель, экономическое развитие, прогноз, корреляционный анализ.

STATISTICAL AND ECONOMETRIC ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE GROSS REGIONAL PRODUCT OF THE JIZZAKH REGION

Annotation

This article investigates the key factors influencing the economic development of the Jizzakh region - specifically, the volume of agricultural, forestry, and fisheries production, as well as export volume - and their impact on the Gross Regional Product (GRP), using statistical and econometric methods.

Key words: Jizzakh region, gross regional product, agriculture, export, statistics, econometrics, regression model, economic development, forecast, correlation analysis.

Kirish. Hozirgi davrda iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi, hududlararo raqobatbardoshlikni oshirish, va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi hududlarining iqtisodiy rivojlanishini chuqur tahlil qilish dolzarb masalaga aylangan. Bu borada har bir viloyatning o'ziga xos tabiiy, mehnat va ishlab chiqarish resurslariga ega ekani, ularning iqtisodiy rivojlanishiga turlicha omillar ta'sir ko'rsatishi, hududlar kesimida tahlil olib borishni talab qiladi. Shu jihatdan, Jizzax viloyatining iqtisodiy rivojlanish sur'atlari, uning salohiyati va mavjud imkoniyatlarini aniqlash, iqtisodiyotning tarkibiy tarmoqlaridagi o'zgarishlarni o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi (X_1) hamda eksport hajmi (X_2)ning Yalpi hududiy mahsulotga ta'siri statistik va ekonometrik tahlil usullari yordamida o'rganildi, ularning o'zaro bog'liqliklari

aniqlandi va asoslangan iqtisodiy xulosalar hamda takliflar ishlab chiqildi. Tahlil natijalari asosida Jizzax viloyatining iqtisodiy siyosatini yanada takomillashtirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish, investitsion muhitni yaxshilash va eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Jizzax viloyatining Yalpi hududiy mahsulotiga ta'sir etuvchi omillar sifatida qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi (X_1) hamda eksport hajmi (X_2) ko'rsatkichlarini olib, ularni tahlil qilamiz.

Jizzax viloyati an'anaviy ravishda agrar yo'nalishga ega bo'lib, aholining katta qismi aynan qishloq xo'jaligi tarmoqlarida faoliyat ko'rsatadi. Viloyatda paxtachilik, g'allachilik, chorvachilik va bog'dorchilik asosiy yo'nalishlar hisoblanadi. Tadqiqot uchun quyidagi ma'lumotlardan foydalanamiz:

1-jadval. Jizzax viloyati Yalpi hududiy mahsuloti va unga ta'sir etuvchi omillarning 2010-2023-yillardagi ko'rsatkichlari

	Y	X_1	X_2
2010	1940.4	1785.2	85.3243
2011	2590.7	2764.2	81.7498
2012	3158.6	3355.1	20.3306
2013	3715.7	3881.3	90.3306
2014	4550.3	4917.6	33.0526
2015	5328.8	5879.5	37.6201
2016	6028	7044.2	74.3555
2017	8212.1	9146	88.2342
2018	10584	11794.5	68.7961
2019	13200	14044.5	80.674
2020	14503	16825.4	76.4229
2021	17962	20934.5	196.5
2022	20806	22829.2	98.3
2023	25064	25871.3	43.6

Yalpi hududiy mahsulot muntazam oshgan, 2018-yildan keyin o'sish keskin tezlashgan. 2018-yildan keyin qishloq xo'jaligi sektori ikki baravar oshgan.

Yalpi hududiy mahsulot va qishloq, o'rmon, baliq xo'jaligi birga o'sib borgan - bu qishloq xo'jaligi hudud

```
1 install.packages("readxl")
2 install.packages("corrplot")
3 install.packages("ggplot2")
4
5 library(readxl)
6 library(corrplot)
7 library(ggplot2)
8
9
```

1-rasm. Paketlarni o'rnatish.

Maqola uchun foydalanayotgan ma'lumotlardan mizning korrelatsion matritsasini R orqali topib uni tahlil qilamiz:

```
> cor(Jizzax)
      ...1      Y      X1      X2
...1 1.0000000 0.9562677 0.9659668 0.3218571
Y      0.9562677 1.0000000 0.9967461 0.3200966
X1      0.9659668 0.9967461 1.0000000 0.3677559
X2      0.3218571 0.3200966 0.3677559 1.0000000
> |
```

2-rasm. Jizzax viloyati Yalpi hududiy mahsuloti va unga ta'sir etuvchi omillarning korrelatsion matritsasi.

Y va X₁ (qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi) o'rtasidagi korrelatsiya juda yuqori (0.9967) - qishloq xo'jaligi sektorining oshishi Yalpi hududiy mahsulot hajmining oshishiga kuchli bog'liq.

Y va X₂ (eksport hajmi) o'rtasidagi korrelatsiya (0.3201) - Y va X₂ o'rtasidagi korrelatsiya 0.3201 bo'lsa-da, eksport hajmi modelda muhim o'zgaruvchi sifatida saqlanib qoladi. Sababi, ushbu o'zgaruvchilar umumiy modelning tushuntirish qobiliyatini oshiradi, boshqa o'zgaruvchilar ta'sirini aniqroq baholashga yordam beradi va iqtisodiy

jarayonlarning murakkab tabiati haqida kengroq tasavvur beradi.

X₁ (qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi) va X₂ (eksport hajmi) o'rtasidagi korrelatsiya past (0.3678) - bu ikki sektor bir-biridan deyarli mustaqil harakatlanmoqda.

Qishloq xo'jaligi sektori (X₁) asosiy drayver hisoblanadi, eksport hajmi esa, iqtisodiy barqarorlik va diversifikatsiyaning muhim ko'rsatkichidir. Eksport sohasida rivojlanish ichki ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sektorlarini bilvosita rag'batlantiradi. Shu sababli, eksport hajmini modelda qoldirish orqali biz iqtisodiy jarayonlarning murakkabligi va sektorlararo bog'liqlikni aniqroq tahlil qilamiz.

```
> str(Jizzax)
tibble [14 × 4] (S3: tbl_df/tbl/data.frame)
 $ ...1: num [1:14] 2010 2011 2012 2013 2014 ...
 $ Y : num [1:14] 1940 2591 3156 3716 4550 ...
 $ X1 : num [1:14] 1785 2764 3355 3881 4918 ...
 $ X2 : num [1:14] 85.3 81.7 20.3 90.3 33.1 ...
> |
```

3-rasm. str() funksiyasi.

Ushbu ma'lumotlardan 14 qator va 4 ustundan iborat:

- 1-ustun - yillar (2010–2023)
- Y - Yalpi hududiy mahsulot (YHM)
- X₁ - qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi
- X₂ - Eksport hajmi

```
> head(Jizzax)
# A tibble: 6 × 4
  ...1      Y      X1      X2
<dbl> <dbl> <dbl> <dbl>
1 2010 1940. 1785. 85.3
2 2011 2591. 2764. 81.7
3 2012 3156. 3355. 20.3
4 2013 3716. 3881. 90.3
5 2014 4550. 4918. 33.1
6 2015 5329. 5880. 37.6
> |
```

4-rasm. head() funksiyasi.

Jizzax viloyati bo'yicha 2010–2015 yillardagi Yalpi hududiy mahsulot (YHM), qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi (X₁) hamda eksport hajmi (X₂) ko'rsatkichlari tanlab olindi. Dastlabki yillarda YHM va

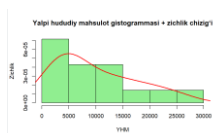
qishloq xo'jaligi sektori deyarli bir xil sur'atda o'sib borgan. Eksport hajmi esa yillarga qarab sezilarli o'zgaruvchanlikka ega bo'lib, ba'zida pasayishlar ham kuzatilgan.

```
> summary(Jizzax)
      ...1      Y      X1      X2
Min.   :2010 Min.   : 1940 Min.   : 1785 Min.   : 20.33
1st Qu.:2013 1st Qu.: 3924 1st Qu.: 4140 1st Qu.: 49.90
Median :2016 Median : 7120 Median : 8095 Median : 78.55
Mean   :2016 Mean   : 9831 Mean   :10791 Mean   : 76.81
3rd Qu.:2020 3rd Qu.:14177 3rd Qu.:16130 3rd Qu.: 87.51
Max.   :2023 Max.   :25064 Max.   :25871 Max.   :196.50
> |
```

5-rasm. summary() funksiyasi.

Yalpi hududiy mahsulot (Y) bo'yicha minimal qiymat 1940, maksimal qiymat esa 25064 ga teng bo'lib, o'rtacha qiymati 9831, medianasi esa 7120 ni tashkil etadi. Ushbu ko'rsatkich viloyat iqtisodiyoti jadal rivojlanayotganini, xususan, 2010–2023 yillarda YaHM qariyb 13 baravar oshganini ko'rsatadi.

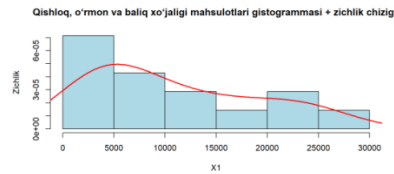
Eksport hajmi (X₂) esa ancha o'zgaruvchan bo'lib, minimal qiymati 20,33, maksimal qiymati esa 196,5 ni tashkil etdi. O'rtacha qiymati 76,81 va medianasi 78,55 bo'lib, eksport hajmi ichki iqtisodiyotga nisbatan kichikroq ulushni egallayotganini ko'rsatadi.

6-rasm. Yalpi hududiy mahsulot gistogramma va zichlik funksiyasi.

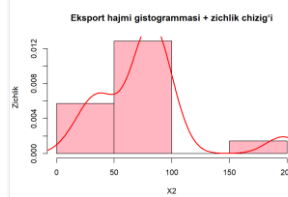
Ushbu grafikda YHM qiymatlarining taqsimlanish shakli, ularning zichligi va asosiy to'planish nuqtalari vizual tarzda aks ettirilgan. Grafikdan ko'rishimiz mumkinki, YaHM

qiymatlari pastki intervallarda ko'proq to'plangan bo'lib, yuqori intervallarda esa ularning zichligi kamayib boradi. Moda pastki oraliqlarda joylashgan.

7-rasm. Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi gistogramma va zichlik funksiyasi.

Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi (X_1) bo'yicha tuzilgan gistogramma va zichlik chizig'i grafikida pastki qiymatlar oralig'ida kuzatuvlar yuqori

zichlikka ega, bu esa sektorning boshlang'ich yillarda yoki past ishlab chiqarish bosqichlarida faol rivojlanganini ko'rsatadi.

8-rasm. Eksport hajmi gistogramma va zichlik funksiyasi.

Eksport hajmi (X_2) bo'yicha tuzilgan gistogramma va zichlik chizig'i eksport ko'p yillarda nisbatan kichik hajmlarda amalga oshirilganligini ko'rsatadi.

Shuningdek, grafik eksport hajmining o'zgaruvchanligi yuqori ekanini va ichki iqtisodiyotda bu

sektor hali to'liq barqarorlashmaganini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotdagi natijalar eksport faoliyatini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Keyingi bosqich, multikollinearlikni R dasturiy ta'minotidagi vif() funksiyasi yordamida hisoblaymiz:

```
> vif(model)
      X1      X2
1.156396 1.156396
> |
```

9-rasm. vif(model) funksiyasi yordamida modeldagi multikollinearlikni aniqlash.

Regressiya modelida X_1 (qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi) va X_2 (eksport hajmi) uchun VIF (Variance Inflation Factor) qiymatlari hisoblandi. Har ikkala o'zgaruvchida $VIF \approx 1.16$ bo'lib, bu past multikollinearlikni bildiradi. Demak, ushbu modelda X_1 va X_2 o'rtasida multikollinearlik muammosi yo'q deb xulosa qilish mumkin. Bu modeldan foydalanish ishonchli hisoblanadi va u ma'lumotlarning iqtisodiy tahlili uchun mos keladi.

Endi, Jizzax viloyati bo'yicha Yalpi hududiy mahsulot (Y) ga qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi (X_1) hamda eksport hajmi (X_2)ning ta'sirini o'rganish uchun ko'p omilli regressiya modelini quramiz. Bu uchun avval R dasturida quyidagi amallarni bajaramiz:

```
model <- lm(Y ~ X1 + X2, data = Jizzax)
summary(model)
```

```
> bptest(model)

studentized Breusch-Pagan test

data: model
BP = 2.9413, df = 2, p-value = 0.2298
> |
```

11-rasm. bptest(model) funksiyasi yordamida heteroskedastiklikni aniqlash.

Demak, p -value > 0.05 bo'lgani sababli, nol gipoteza (H_0) - ya'ni xatoliklarning barqaror dispersiyasini (homoskedastiklikni) rad eta olmaymiz. EKKU baholari ishonchli, qoldiqlar dispersiyasi barqaror.

```
> dwtest(model)

Durbin-Watson test

data: model
DW = 1.8197, p-value = 0.2436
alternative hypothesis: true autocorrelation is greater than 0
> |
```

12-rasm. dwtest(model) funksiyasi yordamida avtokorrelyatsiyani baholash.

p -value > 0.05 bo'lgani sababli, nol gipoteza (H_0) - ya'ni qoldiqlarda avtokorrelyatsiya yo'qligini rad eta olmaymiz. Bu degani:

Demak, Jizzax viloyati Yalpi hududiy mahsulot (Y) ini tushuntiruvchi ko'p omilli regressiya modeli quyidagicha:

$$Y = 486.47 + 0.933X_1 - 9.46X_2 + \epsilon,$$

bu yerda:

X_1 - qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmi,

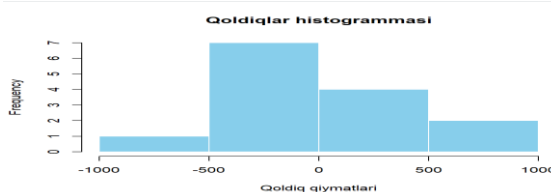
X_2 - eksport hajmi,

ϵ - tasodifiy xatolik.

X_1 koeffitsient 0.933, $p < 0.001$ statistik jihatdan ahamiyatli.

X_2 koeffitsient -9.46 , $p \approx 0.024$ statistik jihatdan ahamiyatli, lekin salbiy ta'sir ko'rsatadi. $R^2 = 0.996$, model ma'lumotlar dispersiyasining 99.6% ini tushuntiradi. F - statistika = 1369, p -value $\approx 6.48 \times 10^{-146.48}$: umumiy model ham ahamiyatli. Modeldagi heteroskedastiklikni tekshirish uchun Breusch-Pagan testini o'tkazamiz:

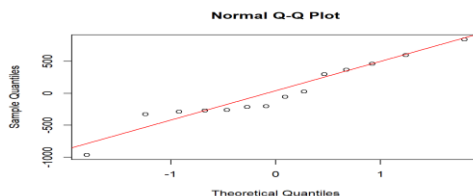
Model qoldiqlarida autokorrelyatsiya aniqlanmadi; Qoldiqlar mustaqil, EKKU shartlari bajarilgan; Model natijalari iqtisodiy jihatdan ishonchli.

13-rasm. Qoldiqlar gistogrammasi.

Yuqoridagi gistogramma model qoldiqlarining taqsimotini aks ettiradi. Qoldiqlarning asosiy qismi 0 atrofida joylashgan, bu qoldiqlarning normal taqsimotga yaqinligini ko'rsatadi. Keyingi bosqich, modelning kelgusi 2024, 2025, 2026 va 2027- yillar uchun prognozini tuzamiz. Bu uchun quyidagi kommandalardan foydalanamiz:

deyarli simmetrik ko'rinishda, katta og'ishlar yoki keskin notekisliklar yo'q. Juda katta yoki juda kichik qiymatlar (outlier) soni kam, bu modelda yirik xatoliklar yo'qligini bildiradi.

14-rasm. Qoldiqlar uchun Normal Q-Q Plot.

Yuqoridagi QQ-plot (Normal Q-Q Plot) qoldiqlarning normal taqsimotga mosligini vizual baholash uchun tuzildi. Qoldiqlar nuqtalari asosan qizil diagonal chiziq atrofida joylashgan, bu qoldiqlarning normal taqsimotga yaqinligini ko'rsatadi. Keyingi bosqich, modelning kelgusi 2024, 2025, 2026 va 2027- yillar uchun prognozini tuzamiz. Bu uchun quyidagi kommandalardan foydalanamiz:

```
Jizzax$index <- 1:nrow(Jizzax)
X1_model <- lm(X1 ~ index, data = Jizzax)
X2_model <- lm(X2 ~ index, data = Jizzax)
future_index <- max(Jizzax$index) + 1:4
future_X1 <- predict(X1_model, newdata =
data.frame(index = future_index))
future_X2 <- predict(X2_model, newdata =
data.frame(index = future_index))
```

```
new_data <- data.frame(X1 = future_X1, X2 =
future_X2)
predictions <- predict(model, newdata = new_data,
interval = "prediction")
years <- 2024:2027
forecast_table <- data.frame(
Year = years,
X1 = future_X1,
X2 = future_X2,
Predicted_Y = predictions[, "fit"],
Lower_Bound = predictions[, "lwr"],
Upper_Bound = predictions[, "upr"])
print(forecast_table)
Quyidagi natijalarga ega bo'lamiz:
```

```
> print(forecast_table)
  Year    X1    X2 Predicted_Y Lower_Bound Upper_Bound
1 2024 24771.20 101.0920  22650.40  21370.13  23930.67
2 2025 26635.25 104.3300  24359.59  23047.42  25671.76
3 2026 28499.29 107.5681  26068.78  24721.62  27415.93
4 2027 30363.33 110.8062  27777.96  26392.98  29162.95
```

15-rasm. 2024-2027-yillar uchun R dasturida prognoz.

Yalpi hududiy mahsulot 2024 yilda 22,650 birlikdan 2027 yilda 27,778 birlikgacha oshishi prognoz qilinmoqda.

Prognoz natijalari 2024-2027 yillarda YHMda barqaror o'sish tendensiyasini ko'rsatdi va bunda asosiy rol agrar sektor hissasiga to'g'ri keladi.

Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar:

- qishloq xo'jaligi sektoriga yo'naltirilgan investitsiyalarni oshirish va innovatsion texnologiyalar joriy etish;

- eksport hajmini oshirish uchun raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish va tashqi bozorlarni kengaytirish;

- iqtisodiy siyosatda resurslardan samarali foydalanish mexanizmlarini kuchaytirish;

- viloyat iqtisodiyotida statistik va ekonometrik monitoring tizimini takomillashtirish.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot Jizzax viloyatining iqtisodiy rivojlanishini kompleks baholash, iqtisodiy omillar o'rtasidagi bog'liqliklarni chuqur tahlil qilish va asosli strategik qarorlar qabul qilishda ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Gujarati, D. N., Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th Edition). McGraw-Hill/Irwin.
2. Wooldridge, J. M. (2015). *Introductory Econometrics: A Modern Approach* (6th Edition). Cengage Learning.
3. Stock, J. H., Watson, M. W. (2015). *Introduction to Econometrics* (3rd Edition). Pearson.
4. Maddala, G. S. (2001). *Introduction to Econometrics* (3rd Edition). Wiley.
5. Greene, W. H. (2018). *Econometric Analysis* (8th Edition). Pearson.
6. Joraev, B., Rustamov, Sh., Axmedov, A. (2016). *Ekonometriya* (O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi). Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
7. O'zbekiston Respublikasi Jizzax viloyati rasmiy statistika sayti - <http://jizzaxstat.uz/>.
8. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi - <https://www.mift.uz>.
9. Baltagi, B. H. (2011). *Econometrics* (5th Edition). Springer.
10. Verbeek, M. (2017). *A Guide to Modern Econometrics* (5th Edition). Wiley.

UDK:159.9(575.1)

Орзихон ХАТАМОВА,

Базовый докторант Наманганский государственный институт иностранных языков

E-mail: xatamova15@gmail.com,

На основе рецензии PhD, Доцента Абдурахманов М.Г из University of business and science.

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В данной статье исследуются основные проблемы развития профессиональной компетентности будущих преподавателей английского языка с учетом исторического контекста и современных требований. Особое внимание уделяется направлениям развития подготовки педагогов, включая обновление образовательных программ, цифровизацию и развитие межкультурной и личностной компетентности.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, будущие учителя, английский язык, педагогическое образование, цифровизация, языковая подготовка, методика преподавания, исторический контекст, soft skills, международное сотрудничество.

PROBLEMS IN IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS: HISTORY AND PROSPECTS

Annotation

This article explores the key issues related to the development of professional competence among future English language teachers, considering both historical context and modern educational demands. Special attention is given to the directions for improving teacher training, including curriculum renewal, digitalization, and the development of intercultural and personal competencies.

Key words: professional competence, future teachers, English language, teacher education, digitalization, language training, teaching methodology, historical context, soft skills, international cooperation.

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI: TARIXI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada kelajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy malakaliklarini rivojlantirishdagi asosiy muammolar tarixiy kontekst va zamonaviy talablar hisobga olingan holda o'rganilgan. Muhim e'tibor pedagoglarni tayyorlashni takomillashtirish yo'nalishlariga, jumladan ta'lim dasturlarini yangilash, raqamlashtirish hamda madaniyatlararo va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, kelajak o'qituvchilar, ingliz tili, pedagogika ta'limi, raqamlashtirish, til tayyorgarligi, o'qitish metodikasi, tarixiy kontekst, yumshoq ko'nikmalar (soft skills), xalqaro hamkorlik.

Введение. В условиях глобализации важной задачей педагогического образования становится развитие профессиональных навыков у будущих преподавателей английского языка, поскольку этот язык играет ключевую роль как универсальное средство международной коммуникации. В данной статье исследуются исторические проблемы подготовки учителей английского языка, современные вызовы и перспективы развития их профессиональных компетенций. Современная педагогическая наука, основанная на фундаментальных знаниях и современных технологиях, напрямую влияет на содержание, уровень и качество образования, поэтому высшее учебное заведение рассматривает ее как первое педагогическое условие формирования профессиональной квалификации учителя в образовательном процессе – это направление развития субъектности личности, обладающей способностью к самооценке и самосознанию. Исходя из того, что спецификой педагогических процессов в системе высшего образования является специфика студентов как субъектов образования, этот период их пребывания в высшем учебном заведении характеризуется овладением технологией осознанных действий. Эта фраза: «почему?» (цель) «что?» (содержание), «как?» (метод) поясняется на основе таких

вопросов, как: Постоянно происходит процесс взаимодействия субъекта образования с окружающим миром, результатом которого является изменение сознания.

Исторический анализ. Разработка системы подготовки учителей английского языка в России и в других странах имеет долгую историю, уходящую корнями в XIX столетие, когда изучение иностранных языков стало внедряться в образовательный процесс. В эпоху Российской империи обучение английскому языку происходило преимущественно в элитных учебных заведениях - гимназиях и лицеях, а будущие педагоги в основном осваивали профессию через самостоятельное обучение или зарубежные стажировки. В советское время приоритет сместился в сторону массового овладения иностранными языками, включая английский, что потребовало системного подхода к подготовке специалистов. В период с 1930-х по 1950-е годы начали функционировать специализированные факультеты иностранных языков при педагогических вузах, что стало значимым этапом в развитии профессиональной подготовки преподавателей. Однако в те годы обучение часто ограничивалось грамматико-переводным методом, который акцентировал внимание на чтении и переводе

текстов, а не на развитии коммуникативных навыков. Это создавало проблему несоответствия подготовки учителей реальным потребностям учащихся, особенно в условиях, когда английский язык начал приобретать статус глобального. После распада Советского Союза в 1990-е годы и открытия границ возрос спрос на преподавателей, умеющих обучать английскому языку как средству межкультурного взаимодействия. Это обстоятельство стало стимулом для преобразований в системе педагогического образования, среди которых - внедрение коммуникативной методики и активное использование современных технологий в учебном процессе.

При этом развитие личности и проявление потребности в деятельности связаны со стремлением личности к достижению чувства удовлетворения процессом и результатами деятельности, стремлением преодолевать трудности и успешно решать сложные задачи, стремлением продемонстрировать свои возможности в процессе деятельности. Таким образом, исторический путь подготовки учителей английского языка демонстрирует, как эволюционировали подходы к обучению: от элитарного и теоретически ориентированного к массовому и практико-ориентированному. Однако, несмотря на прогресс, и сегодня система педагогического образования сталкивается с новыми вызовами, требующими пересмотра традиционных стратегий и выработки инновационных решений.

Актуальные проблемы. Сегодня будущие учителя английского языка сталкиваются с рядом проблем, которые усложняют их профессиональную подготовку:

1. Несоответствие образовательных стандартов и реальных потребностей. Несмотря на реформы, многие программы подготовки учителей остаются теоретически перегруженными, уделяя недостаточно внимания практическим навыкам, таким как разработка интерактивных уроков или использование цифровых технологий. 2. Недостаточная языковая компетентность. Для эффективного преподавания английского языка учитель должен обладать высоким уровнем владения языком (не ниже C1 по общеевропейской шкале). Однако в некоторых институтах студенты не получают достаточной языковой практики, который снижает конкурентоспособность. 3. Недостаточный опыт к международному стажировку. Стажировки и обменные программы, которые позволяют будущим учителям погружаться в англоязычную среду, доступны не всем из-за финансовых и организационных барьеров. 4. Технологическая неподготовленность. Сегодняшнее обучение предлагает использования цифровых платформ, приложений и интерактивных инструментов, таких как Zoom, Kahoot или Quizlet. Но многие из программы подготовки не включают достаточного обучения в этой области. 5. Психолого-педагогические проблемы. Преподаватель английского языка не только должна владеть языком, но учителя должны уметь мотивировать своих студентов, а также иметь ввиду индивидуальные особенности своих учеников и создать насыщенную инклюзивную образовательную атмосферу. Но при недостатке разных образовательных тренингов по управлению классом и развитие эмоционального интеллекта усугубляет эту задачу.

Перспективы прогресса. Для отстранения обозначенных аспектов и совершенствования уровня профессиональной подготовки будущих учителей английского языка можно выделить следующие ключевые направления:

1. Актуализация образовательных программ. При таких условиях важно уметь каждый преподаватель сочетать теоретических и практико-ориентированных дисциплин. Каждый преподаватель должна уметь ввести курсы, которые направлены на современные методики обучения, например, CLIL- Content and Language Integrated Learning, а также использование подходы, таких как разные обучающие задания, выполнение упражнений, проектные работы, что способствует для развитие готовности студентов к профессиональной деятельности. 2. Использование цифровых технологий. Учебные заведения обязательно включить в учебный процесс разные международные курсы, которые посвящены использованию и применение разных цифровых инструментов, а также применение онлайн-платформы. 3. Развитие международного сотрудничества. Будущие преподаватели английского языка необходимо участвовать в программах академической мобильности, а также поехать в зарубежную стажировку и выступать в международных педагогических форумах который способствует не только развитие языковых навыки, но и межкультурных компетенций у будущих преподавателей. 4. Формирование soft skills. В процесс обучение должны включить курсы которые направлены на развитие психологической устойчивости, лидерских качеств, умение находить компромисс и решать конфликтные ситуации, которые будущим учителям позволит эффективное взаимодействие со студентами и родителями. 5. Увеличение количества практических занятий. Образовательные учреждение необходимо усилить практической направленности подготовки в школах, лицеях, а также гимназиях. Внедрение системы наставничества, при которой опытные наставники сопровождают своих студентов в процессе их практики, который помогает студентам способствовать более качественной адаптации выпускников к реальной профессиональной среде.

Методологическая основа. Данное исследование использует комплексный методологический подход, который включает историко-педагогический анализ, а также позволит следить эволюционные изменения в подготовке будущих учителей английского языка. Помимо-этого применен сравнительно-аналитический метод, который направлен на раскрытие актуальных проблем и перспектив развития. Элементы контент-анализа нормативной документации и образовательных программ стали основой для аргументированного обоснования необходимости реформ в системе педагогического образования. Анализ полученных данных показал, что эффективность подготовки будущих учителей английского языка напрямую зависит от степени интеграции инновационных подходов в учебный процесс, а также от гибкости образовательной среды, способной адаптироваться к вызовам времени. Сравнение отечественного и зарубежного опыта выявило ряд ключевых различий, касающихся как структуры образовательных программ, так и приоритетов в формировании профессиональных компетенций.

В частности, в ведущих зарубежных педагогических вузах значительно большее внимание уделяется практике: студенты с первых курсов вовлекаются в педагогическую деятельность, проходят стажировки за рубежом, активно работают с современными образовательными платформами и ресурсами. В то время как в ряде отечественных учебных заведений по-прежнему наблюдается отставание в этом направлении, акцент делается на теоретические аспекты, что тормозит развитие гибких педагогических навыков.

Выводы и проблемы. Современная система образования в области обучения иностранным языкам сталкивается с рядом педагогических проблем, особенно в контексте подготовки будущих учителей английского языка. В условиях стремительного развития процессов глобализации и цифровизации профессиональная подготовка педагогов требует особого внимания и усилий. контроль (требует умения оценивать успешность действий учащихся по организации и осуществлению межкультурной коммуникации в классе и за его пределами) Межкультурная компетентность преподавателя английского языка подразумевает знание и умение учитывать правила и традиции общения, принятые в культуре изучаемых языков, системные связи родного и изучаемого языков в трех аспектах. Будущий учитель должен обладать компетенциями в использовании цифровых технологий в образовательном процессе, владеть современными методиками преподавания, уметь эффективно решать конфликтные ситуации, а также налаживать продуктивное взаимодействие со студентами и их родителями. Однако на практике подготовка будущих учителей зачастую не соответствует этим требованиям.

Одними из ключевых проблем в системе образования, связанной с обучением иностранным языкам, являются чрезмерная теоретическая перегруженность учебных программ, а также ограниченность международного сотрудничества многих высших учебных заведений. Отсутствие партнерских отношений с зарубежными образовательными учреждениями препятствует участию студентов в международных стажировках, что существенно снижает уровень их профессиональной подготовки. Для преодоления указанных трудностей необходим комплексный подход к организации образовательного процесса. Он должен включать внедрение тренингов и курсов, направленных на развитие цифровых компетенций и их интеграцию в учебную деятельность, установление устойчивых международных связей для обеспечения академической мобильности, а также формирование у будущих педагогов коммуникативных навыков, способствующих личностному росту и повышению уровня стрессоустойчивости. Безусловно, реформирование системы подготовки будущих преподавателей английского языка требует системного и продуманного подхода, учитывающего современные вызовы и требования времени. Одним из приоритетных направлений становится создание образовательной среды, способствующей не только передаче знаний, но и формированию профессионально значимых личностных качеств у студентов педагогических направлений.

Особое внимание следует уделить формированию у будущих учителей навыков критического мышления, гибкости в принятии решений, а также способности адаптироваться к быстро меняющимся условиям образовательной среды. Это особенно актуально в эпоху цифровой трансформации, когда преподавателю необходимо не только владеть современными цифровыми инструментами, но и уметь грамотно интегрировать их в процесс обучения для достижения максимально эффективных результатов.

Кроме того, важно обеспечить доступ будущих педагогов к практике в реальных условиях многоязычного и мультикультурного образовательного пространства. Это может быть реализовано через участие в международных проектах, онлайн-обменах, совместных семинарах и вебинарах с зарубежными коллегами. Такие формы взаимодействия способствуют не только повышению уровня языковой подготовки, но и развитию

межкультурной толерантности и эмпатии - качеств, жизненно необходимых в работе современного учителя.

Одной из актуальных задач становится также пересмотр учебных программ с целью сбалансирования теоретического и практического компонентов. Программы подготовки должны включать больше интерактивных форм обучения: ролевых игр, моделирования педагогических ситуаций, кейс-методов, что позволит будущим учителям осознать специфику профессии и приобрести практический опыт ещё в ходе обучения.

Таким образом, модернизация педагогического образования в области преподавания иностранных языков предполагает создание гибкой, адаптивной и открытой системы, способной готовить конкурентоспособных специалистов, готовых к профессиональной деятельности в условиях глобального мира. Начало формы

Конец формы

Заключение и рекомендации. В условиях стремительно развивающегося мира подготовка учителей английского языка приобретает особую значимость и актуальность. Несмотря на богатую историю и значительный прогресс в сфере педагогического образования, обучение иностранных языков требует новых подходов, высоких стандартов и глубоких преобразований.

Хотя многие преподаватели обладают определённым опытом и профессиональными навыками, динамика глобализационных процессов и постоянное обновление цифровых технологий создают серьезные вызовы. Существенная часть педагогов испытывает трудности в освоении современных цифровых инструментов, а также недостаточно осведомлена о понятии и значении soft skills — гибких навыков, которые играют важную роль в современной образовательной среде. В связи с этим возникает необходимость в пересмотре содержания подготовки учителей, направленном на формирование не только предметных, но и цифровых, коммуникативных и личностных компетенций.

Для повышения профессиональной компетентности будущих учителей английского языка необходимо осуществить пересмотр существующих учебных планов с целью сокращения их теоретической перегруженности. Вместо этого следует интегрировать в образовательный процесс современные методики преподавания, активно использовать цифровые инструменты, а также акцентировать внимание на развитии межкультурной компетентности и психолого-педагогических умений.

Особое значение приобретает внедрение обязательных курсов, основанных на передовых подходах к обучению иностранным языкам, таких как CLIL (Content and Language Integrated Learning) и TBLT (Task-Based Language Teaching). Кроме того, важно устанавливать партнерские отношения с зарубежными высшими учебными заведениями, что способствует организации программ повышения квалификации и международных стажировок. Участие студентов в таких программах способствует не только развитию их профессиональных компетенций, но и расширению культурного кругозора, что, в свою очередь, положительно влияет на качество подготовки будущих педагогов.

Начало формы

Конец формы

Укрепление психолого-педагогической подготовки: ввести обязательные тренинги по развитию эмоционального интеллекта, управлению конфликтами и инклюзивному обучению. Расширение практико-ориентированного обучения: увеличение объемов

педагогической практики, внедрение наставничества и регулярная обратная связь со стороны школьных педагогов помогут сформировать у студентов реальные профессиональные навыки. Современный этап развития педагогического образования требует комплексного, гибкого и перспективного подхода к подготовке учителей

английского языка. Только при условии тесного взаимодействия теории и практики, традиций и инноваций, можно сформировать конкурентоспособного специалиста, способного эффективно работать в условиях многообразия культур, цифровой трансформации и постоянно меняющихся образовательных реалий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богин Г. И. Методика преподавания иностранных языков в средней школе. — М.: Просвещение, 2005. — 224 с.
2. Вербицкий А. А. Компетентностный подход в образовании: реализация через образовательные технологии. — М.: ИТиСО РАО, 2006. — 136 с.
3. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. — М.: Академия, 2004. — 336 с.
4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 40 с.
5. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 183 p.
6. Савинова Н. Н. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя иностранного языка. // Вестник ТГПУ. - 2018. - № 4 (195). - С. 118–123.
7. Современные подходы к обучению иностранным языкам: теория и практика: коллективная монография / под ред. Е. Н. Солововой. - М.: Флинта: Наука, 2010. - 312 с.
8. Чистякова С. Н. Компетентностный подход: теория и практика его реализации в образовании. — Ярославль: ЯГПУ, 2003. — 145 с.
9. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. — Cambridge: Cambridge University Press, 2014. — 288 p.
10. Махмурян К. С. Профессионально-педагогическая подготовка учителя иностранного языка в условиях модернизации образования. — М.: МГПУ, 2012. — 198 с.

UDK:37,015,3;378-057,86

Shahnoza SHERNAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail: Shernayevashahnoza@gmail.com

TDPU o'qituvchisi, PhD N.Nurmatov taqrizi asosida

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ISSUES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS

Annatsiya

Socio-psychological issues of professional development of future teachers abstract. Professional development of future teachers is an important stage in the formation of their pedagogical skills, personal and professional qualities. The specific features of this process are based on the following: In an individual approach, development is carried out taking into account the individual needs, abilities, orientations and characteristics of each student, an integrated approach ensures the harmony of pedagogical theory and practice. The use of innovative technologies The use of modern technologies, distance learning methods and interactive methods helps to increase the professional competence of the teacher.

Key words: Professional development, individual, development, competence, interest, teacher, motivation, attitude, teacher, communication, characteristic, ability.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

Профессиональное развитие будущих учителей является важным этапом в формировании их педагогического мастерства, личностных и профессиональных качеств. Особенности этого процесса основаны на следующем: При индивидуальном подходе, развитии с учетом индивидуальных потребностей, способностей, направленности и особенностей каждого обучающегося, комплексный подход обеспечивает гармонию педагогической теории и практики. Использование инновационных технологий, применение современных технологий, методов дистанционного обучения и интерактивных методов будет способствовать повышению профессиональной компетентности педагога.

Вводные слова. Профессиональное формирование, индивидуальное, формирование, компетенция, интересы, учитель, мотивация, мотивация, отношение, педагог, общение, особенность, способность.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY -PSIXOLOGIK MASALALARI

Annatsiya

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish ularning pedagogik mahoratini, shaxsiy hamda kasbiy sifatlarini shakllantirish muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu jarayonning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarga asoslanadi: Shaxsiy yondashuvda har bir talabani individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, yunalishlari hamda o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda rivojlantirish, integratsiyalashgan yondashuv pedagogik nazariya hamda amaliyotning uyg'unligi ta'minlanadi. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish zamonaviy texnologiyalar, masofaviy ta'lim usullari hamda interaktiv metodlardan foydalanish o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Kasbiy shakllanishni, individual, shakllanish, kompetensiy, qiziqishlar, o'qituvchi, motivatsiy, motivatsiy, munosabat, pedagog, muloqot, xususiyat, qobiliyat.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatning turli sohalarining jadal rivojlanishi, O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar ko'plab xodimlarning kasbiy funksiyalarini sezilarli darajada chuqurlashtirdi, ko'p yillar davomida ularning kasbiy mahorati hamda raqobatbardoshligini oshirishga bo'lgan ehtiyojning barqaror tendensiyasini yaratdi. Ushbu muhim muammoni hal qilish ko'p jihatdan mehnatini baholash qiyin bo'lgan umum ta'lim maktablari pedagoglariga bog'liq. Bundan tashqari, zamonaviy jamiyatning umumiy ta'lim hamda yosh avlodni tarbiyalashga bo'lgan sifat jihatidan ortib borayotgan talabi bo'lajak pedagoglardan nafaqat ta'limni, balki birinchi navbatda kasbiy yetuklikni, to'g'ri kasbiy hamda moslashuvchan salohiyatni, yuqori darajadagi pedagogik muloqotni, yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ishlash hamda doimiy rivojlanish qobiliyatini talab qiladi. Bunday talablar umum ta'lim maktablarining bo'lajak pedagoglarining kasbiy shakllanish muammosini sezilarli darajada dolzarblashtiradi hamda ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini ta'kidlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, turli olimlarning ko'plab asarlari o'quv jarayonini optimallashtirishni o'rganishga, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy muhim sifatlarini rivojlantirishga bag'ishlangan D.G. Muxamedova, R.B. Abduraxmanova, Yu.M. Asadov hamda, pedagog hamda ta'lim oluvchi o'zaro munosabatlarining psixologik xususiyatlari A.A. Beknazarov, A.A. Zakirov hamda pedagogik vaziyatlarga tayyorlik R.M. Fatixova, G.G. Petrochenko, A.P. Yershov hamda pedagogik faoliyatni takomillashtirish B.A. Belov, U.N. Osniskiy, U.A. Kondratev hamda kasbiy o'zini o'zi identifikatsiyalash rivojlanishning determinatsiyalovchi jihati sifatida. Freyd, E. Erikson, S. Rubinshteyn hamda boshqalar.

Shu bilan birga, umum ta'lim maktablarining bo'lajak pedagoglari kasbiy shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini ijtimoiy ahamiyatliligi, psixologik-pedagogik amaliyotning ehtiyojlari hamda o'rganilayotgan muammoning ilmiy jihatdan yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi ushbu maqolani mavzusini tanlashni belgilab berdi.

Zamonaviy oliy o'quv yurtining asosiy vazifalaridan biri, umum ta'lim maktabi bo'lajak pedagogining kasbiy shakllanish jarayonini optimallashtirish, uning ichki salohiyatini ochib berish hamda rivojlantirish, kasbiy muhim xususiyatlarni shakllantirishga imkon beradigan shart-sharoitlarni yaratishdir, ular orasida ijtimoiy-psixologik ulushi katta. Shuning uchun ham umum ta'lim maktablarining bo'lajak pedagoglari kasbiy shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish ushbu ilmiy tadqiqot uchun muhim dolzarb muammo hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy adabiyotlarda pedagogika mutaxassisliklari talabalarini samarali tayyorlash, qoida tariqasida, o'quv jarayonining tarkibiy mazmuni, shakl hamda usullarini ochib beruvchi asosiy qoidalar, tamoyillarni o'z ichiga olgan izchil tizim, tarkibiy qismlar majmui sifatida qaraladi.

Tahlil va natijalar. Dissertatsiya tadqiqoti natijalari asosida pedagogika mutaxassislik talabalarining kasbiy rivojlanishining zamonaviy kontsepsiyasi hamda mohiyati ochib berilgan, talabalik davrida shaxs rivojlanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, shuningdek, bu jarayonning mavjud qarama-qarshiliklari yoritilgan xamda bo'lajak o'qituvchilar yunalishlarga gumanitar, aniq hamda tabiiy fanlar yunalishida taxsil olayotgan talabalarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari urganilgan. Pedagogika ixtisosliklari talabalarining kasbiy malakasini oshirishga uslubiy yondashuv belgilandi.

Shunday qilib, hozirgi ilmiy qidiruv holatini hisobga olgan holda, o'rganilayotgan muammo bo'yicha olimlarning turli fikrlarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi talaba yoshidagi shaxs rivojlanishining psixologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Shu munosabat bilan turli olimlarning bu boradagi fikrlarini batafsil ko'rib chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. I.V. Shapovalenko, Yu.N. Akimov hamda boshqalarning fikriga ko'ra, shaxs hayot siklining boshqa har qanday bosqichi singari, talabalik davri ham o'ziga xos xususiyatlarga egadir. 17 yoshdan 24 yoshgacha bo'lgan davrni, qoida tariqasida, talabalik davriga kiritish mumkin. Bizning ilmiy ishimizda ham 21 yosh bilan 20 yoshdagi talabalar asosiy ishtirokchi xisoblanadi. Aynan shu vaqtda insonning fikrlash tarzi hamda xarakteri faol ravishda aniqlanadi. Qadriyat yo'nalishlari tizimini

shakllantirish, shuningdek, kasbning rivojlanishi bilan bog'liq holda maxsus qobiliyatlarning dinamik rivojlanishi ushbu yosh davrini xarakterologik xususiyatlarni o'zgartirishning muhim bosqichi sifatida tavsiflaydi. Bundan tashqari, mualliflar talabalik davrini shaxs shakllanishi hamda uning kognitiv, emotsional, motivatsion, irodaviy sifatleri, shuningdek fuqarolik pozitsiyasi hamda qadriyatlar tizimining yakunlovchi bosqichi sifatida ko'rib chiqadilar. Aynan shu yosh davrida insonning o'zini o'zi anglashi o'ziga xos yetuklikka erishadi, qadriyatlar ierarxiyasi yanada barqaror bo'ladi, xulq-atvor vaziyatli, reaktiv emas, balki aksincha, faolroq, ya'ni ko'proq anglangan mas'uliyatga tayanadi.

Pedagogning kasbiy shakllanishi muammosini o'rganish yo'nalishida olib borilgan mavjud tadqiqotlarni shartli ravishda faoliyatni tahlil qilish, tegishli mutaxassisning shaxsini, uning kasbiy muhim fazilatlarini o'rganish yo'nalishiga kiritish mumkin. Shu bilan birga, kasbiy shakllanishni shaxsni loyihalashning murakkab, uzluksiz jarayoni bilan bog'lash maqsadga muvofiqdir. Pedagog insonlarning o'z muammolarini mustaqil ravishda hal qilishga o'rgatish orqali jamoatchilik ongini yangi bosqichga ko'taradi, u o'zining kasbiy hamda shaxsiy imkoniyatlaridan foydalanib, ma'lum bir ta'lim oluvchi shaxsini o'zini o'zi anglashning o'sishiga ta'sir qiladi. Bu vazifani faqat ichki hamda professional darajada o'qitilgan shaxsiy yetuk mutaxassis bajarishi mumkin. Shaxsiy yetuklik o'zining individual xususiyatlarini, holati hamda yosh imkoniyatlarini, o'z tamoyillarini jamiyat talablariga hamda boshqalarga birlashtirish, o'zaro bog'lash qobiliyatida namoyon bo'ladi.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchining asosiy tayyorgarlik bosqichida kasbiy shakllanishi yaxshi muvofiqlashtirilgan tizim, qoida tariqasida zamonaviy oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonining tarkibiy mazmunini ochib beradigan asosiy qoidalar, tamoyillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan elementlar to'plami sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Shuning uchun tadqiqot ob'ekti sifatida ikkita oliy talim muassasasi talabalarini tanlab olindi. O'zbekiston Milliy universiteti hamda Nizomiy nomdagi Toshkent Davlat universiteti. Talabalar 210 ta ni tashkil etdi. O'zbekiston Milliy universiteti talabalar 206 tani tashkil qildi. Tadqiqotimizda 416 ta 4-3 kurs talabalar ishtirok etishdi shundan yoshlarni taqsimlab 3 guruhga bo'lindi 20 yoshgacha bo'lgan talabalar 37, 3 % ni tashkil qildi, 21 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan talabalar 60,6 % ni tashkil qildi, 109 ta talaba 20 yosh 2,2 % ni tashkil qildi.

Yoshi	Chastota	Foizi
20-yoshgacha	155	37,3
21-25 yoshgacha	252	60,6
25-kattalar	9	2,2
Jami	416	100,0

Tadqiqotimizda 416 ta 4-3 kurs talabalar ishtirok etishdi shundan yoshlarni taqsimlab 3 guruhga bo'lindi 20 yoshgacha bo'lgan talabalar 37, 3 % ni tashkil qildi 21 yoshdan 25

yoshgacha bo'lgan talabalar 60,6 % ni tashkil qildi, 109 ta talaba 20 yosh 2,2 % ni tashkil qildi.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy ruvojlantirish bo'yicha ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini samaradorligini o'rganishda maqsadida jinsiy tafavudlarni ham tadqiqot ishimizda aks etirilgan. Bunda oliy ta'lim muassasalarining 416 nafar talabalardan 281 nafar talaba qizlarni, 135 nafar talaba yigitlarni tashkil qildi. Bundan ko'rishimiz mumkinki,

umum ta'lim maktablari o'qituvchi kasbiga qiziqish hamda faoliyatini davom ettirish o'g'il bolalarga qaraganda qiz bolalar uchun ahamiyatli hamda boshqa kasblarga qaraganda qizlar uchun qulayligi oilaviy sharoitga mos bo'lganligi uchun shu kasbdagi qizlar ko'pchilikni tashkil qiladi.

Biz bilamizkiy har bir yunalishning o'ziga xos ijtimoiy o'qituvchilarning 3 ta yunalishini tanlab oldik .
psixologik xususiyatlari bor shunga binoan bo'lajak

Ta'lim yo'nalishlari	Chastota	Foizi
Aniq fanlar	157	37,7
Tabiiy fanlar	147	35,2
Gumanitar fanlar	112	26,9
Jami	416	100,0

Ularga aniq fanlar 157 ta talaba. Tabiiy fanlar 147 ta talaba. Gumanitar fanlar 112 ta talaba tanlab olindi.

Tabiiy, aniq hamda gumanitar fanlar bo'yicha o'qiydigan talabalarning psixologik xususiyatlari ularning qiziqishlari, tafakkur usullari hamda shaxsiy xususiyatlariga bog'liq.

1. Tabiiy fanlar (biologiya, kimyo, fizika) bo'yicha o'qiydigan talabalar:

Analitik tafakkur: Tabiiy fanlar talabalaridan mantiqiy hamda tizimli fikrlash talab qilinadi. Ular murakkab ilmiy jarayonlarni tahlil qilish hamda xulosalar chiqarishga moyil bo'ladilar.

Tadqiqotchilik qobiliyati: Tabiiy fanlarga qiziqqan talabalar eksperimentlar o'tkazish, kuzatish hamda yangi bilimlar izlashga moyil bo'ladilar.

Sabrlilik hamda sinchkovlik: Ilmiy tadqiqotlar davomida uzoq muddatli izlanishlar talab qilinishi sababli, tabiiy fanlarni o'rganadigan talabalarda sabrlilik hamda diqqat-e'tibor yuqori bo'lishi kerak.

Qiziqish hamda kashfiyotga moyillik: Yangi narsalarni kashf qilishga qiziqish hamda tajriba o'tkazishga ishtiyoq sezilarli darajada rivojlangan bo'ladi.

2. Aniq fanlar (matematika, informatika, texnika) bo'yicha o'qiydigan talabalar:

Mantiqiy fikrlash: Aniq fanlar talabalarida murakkab masalalarni yechishda aniq hamda tizimli mantiqqa asoslanadilar. Ular uchun faktlar hamda matematik formulalar bilan ishlash qulay.

Problemalarni hal qilish qobiliyati: Ushbu talabalar murakkab masalalarni yechishga hamda dasturlar yozishga qiziqishadi, bu esa ularning sabr-toqatli hamda hal qiluvchi xarakterini rivojlantiradi.

E'tibor hamda sinchkovlik: Ular detallarni e'tibordan chetda qoldirmaydigan, yuqori darajadagi e'tibor talab qiladigan masalalarni yechishga qodir bo'ladilar.

Abstrakt fikrlash qobiliyati: Ular ko'pincha abstrakt tushunchalar bilan ishlaydi, masalan, matematik formulalar, algoritmlar yoki texnologik loyihalar yaratishda.

3. Gumanitar fanlar (filologiya, tarix, falsafa, ijtimoiy fanlar) bo'yicha o'qiydigan talabalar:

Ijodkorlik hamda qiziqish: Gumanitar fanlar talabalarida ko'pincha ijodkorlikka ega bo'lib, adabiyotni, tarixiy voqealarni yoki insoniy xulq-atvorni tahlil qilishga qiziqadilar.

Emotsional sezgirlik: Ular inson his-tuyg'ulariga hamda jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga sezgir bo'lishadi, bu esa inson psixologiyasi hamda ijtimoiy munosabatlarni chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kommunikativ qobiliyatlar: Gumanitar fanlar bo'yicha o'qiydigan talabalar odatda yaxshi muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'ladi, chunki ularning o'quv jarayonida ko'p hollarda o'z fikrlarini ifodalash hamda yozish talab etiladi.

Refleksiya: Ular tez-tez o'zlarining his-tuyg'ulari hamda fikrlarini tahlil qilishadi, o'zlarining ichki dunyosi bilan ishlashadi, shuningdek, insoniyat tarixiy, falsafiy hamda ijtimoiy jarayonlarini chuqur o'rganadilar.

Bo'lajak o'qituvchilar umumiy qilib aytganda o'quv tarbiya jarayonlarini taxlil qilish, turli uslublarni qullash, ongli ravishda faol fikr yuritish, o'zi bajaradigan barcha ish jarayonlarini mustaqil ravishda amalga oshirish kabi tajriba hamda pedagogik maxoratga ega bo'lishi zarur. Buning uchun o'qituvchi o'z maqsadini amalga oshirishi, tashabbus ko'rsatishi, hamda ularni izchil sur'atda bajarishi, amalyot jarayonida yoki faoliyati davomida pedagogik staji katta hamda maxoratli ustozlarni darslariga kirib qunt bila ularni kuzatishi hamda o'z ustida ishlashi bu jarayonni bosqichma bosqich amalga oshirilishi kerak bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Bo'lajak o'qituvchilarni yunalish bo'yicha ijtimoiy psixologik xususiyatlari qo'yidagicha bolganligi kuzatildi. Tabiiy fanlar talabalarida analitik tafakkur, sabr-toqat, hamda ilmiy tadqiqotga moyillik ustun bo'lsa, aniq fanlar talabalarida mantiqiy fikrlash, abstrakt tushunchalar bilan ishlash, hamda muommolarni hal qilish qobiliyatlari rivojlangan. Gumanitar fanlar talabalarida esa inson ruhiyati, ijodkorlik hamda kommunikatsiya qobiliyatlari yetakchi psixologik xususiyatlar hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Дружилов С.А. Индивидуальный ресурс профессионального развития как необходимое условие становления профессионализма человека // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2010. - № 5. - С. 145-148.
2. Рожерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию. - М.: Институт
3. G'oziev Y. Oliy maktab psixologiyasi. Toshkent, 2006. - 164 b.
4. Давлетшин М.Г. Общая психология Т. 2002 г.
5. Шернаева.И.А. // Социально-психологическая характеристика будущих учителей // Вестник 2023. Впуск 30 част 1. 367.368. 369 с. //
6. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti "Psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi Shernaeva Shaxnoza Aqmirzaevnaning "Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirishning ijtimoiy -psixologik masalalari" mavzusidagi ilmiy maqolasiga psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Nurmatov Nurhayot Nurziyod o'g'li tomonidan

UDK:140-053.5:001.1(575.1)

Humoyun ERGASHEV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
Email:ergashevhumoyun@gmail.com

Buxoro davlat texnika universiteti dotsenti, PhD J.Shodiyev taqrizi asosida

YOSHLAR DUNYOQARASHI SHAKLLANISHIDA MA'NAVIY BILIMLARNI TARG'IB ETISH USULLARI MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada, Yoshlar dunyoqarashi shakllanishida ma'naviy bilimlarni targ'ib etish yo'llari hamda mavjud muammolar ularning hal etilish masalalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, dunyoqarash, ma'naviyat, ma'rifat, bilim, ilm-fan, ta'lim-tarbiya, a'nana, udum, urf-odat, odob-axloq, usullar.

METHODS OF PROMOTING SPIRITUAL KNOWLEDGE IN THE FORMATION OF YOUTH'S WORLDVIEW, EXISTING PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS

Annotation

This article discusses the ways of promoting spiritual knowledge in the formation of youth's worldview, existing problems and their solutions.

Keywords: Youth, worldview, spirituality, enlightenment, knowledge, science, education, tradition, custom, customs, manners, methods.

МЕТОДЫ ПРОДВИЖЕНИЯ ДУХОВНЫХ ЗНАНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ МОЛОДЕЖИ, СУЩЕСТВУЮЩИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются пути продвижения духовных знаний в формировании мировоззрения молодежи, а также существующие проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: Молодежь, мировоззрение, духовность, просвещение, знание, наука, образование, традиция, обычаи, нравы, методы.

Kirish. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev aytganidek: - "Ma'lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatdan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda"[1].

Bugungi kunda yurtimiz "Yangi O'zbekiston Uchinchi Renesans" sari shiori ostida rivojlanayotgan bir paytda ta'lim tarbiya va ma'naviy yuksalish, yoshlar ma'naviyatini oshirish borasida bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimlari, professor o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilar Uchinchi Renessansning to'rt tayanch ustuni bo'la olishi uchun tizimli ishlar amalga oshirmoqda.

Ona diyorimizni mustahkamlashning muhim shartlardan biri yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini boyitishdan iborat. Hozirgi kunda ma'naviy omillarning o'rni benihoya kattadir. Biroq, ilm-fan madaniy rivojlanish taraqqiyot kuchaygani sari insonni tarbiyalash, uni ma'naviyatini yangitdan o'zgartirish, qalbini davolash zaruriyati dolzarb bo'lib bormoqda. Ana shunday sharoitda faqatgina o'z fikri, tafakkuri, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi asosida rivojlantirishga harakat qilgan inson, xalqgina o'zini asrab qolishi mumkin. Chunki, biz yashayotgan XXI asrning mohiyati va qiyofasi xaqida turlicha qarashlar mavjuddir. Bu xaqda Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov shunday deydi: "Kimdir uni yuksak texnologiyalar zamoni desa, kimdir tafakkur asri, yana birov yalpi axborotlashuv davri sifatida izohlamogda... Ammo ko'pchilikning ongida bu davr globallashuv davri tariqasida taassurot uyg'otmogda"[2].

O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurishda yoshlar muhim strategik resurs hisoblanadi. Chunki jamiyat oldida turgan istiqbolli vazifalarni hal etishda yoshlar belgilovchi rol o'ynaydi. Shuning uchun ham har qanday jamiyat o'z taraqqiyotida yoshlarga nisbatan befarq bo'la olmaydi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston strategiyasi" nomli asarida "Bugungi murakkab zamonda yoshlarni jismoniy va ma'naviy barkamol insonlar etib tarbiyalash biz uchun g'oyat muhim vazifa bo'lib qolmoqda" deganlarida mamlakatimiz uchun yoshlar masalasining ahamiyatini ta'kidlab o'tdi. Yoshlar (yosh fuqarolar) — o'n to'rt yoshga to'lgan va o'ttiz yoshdan oshmagan shaxslar[3]. Yoshlar ijtimoiy guruhining yosh chegarasi xalqaro miqyosda ta'rifi mavjud emas. Biroq, statistik hisob yuritish maqsadida Birlashgan Millatlar Tashkiloti, a'zo davlatlar tomonidan berilgan ta'riflarga ziyor yetkazmasdan, «yoshlar» ni 15 yoshdan 24 yoshgacha bo'lgan shaxslar, deb ta'riflaydi. Xalqaro Yoshlar Yiliga tayyorgarlik (1985) sharoitida paydo bo'lgan ushbu ta'rif, Bosh Assambleya 1981- yil 36/28 qarorida ma'qullangan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining yoshlar to'g'risidagi barcha statistik ma'lumotlari ushbu ta'rifga asoslanadi, chunki bu BMT demografiya, ta'lim, bandlik va sog'liqni saqlash tizimi tomonidan nashr etilgan yillik statistik yilnomalarda aks etgan[4].

Mana shu shart sharoitlarning barchasi milliy g'oya, milliy mafkura, ma'naviyat borasidagi tarbiyaviy ishlarimizning dolzarbligini yanada oshiradi. Bu boradagi vazifalar ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalash bilan bog'liq bo'lmoqda. Ijtimoiy faol yoshlar tushunchasi "jamiyatning

ijtimoiy hayot sohalari fan, ta'lim va tarbiya, tibbiy xizmat, infrastruktura, ishlab chiqarish munosabatlarida, boshqaruv sohasida, xizmat ko'rsatishning turli sohalarida faol ishtirok etayotgan yoki ishtirok etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan va shunga intilayotgan, boshqa yoshlarning faollashiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatish resursiga ega bo'lgan yoshlar qatlamidir, deyish mumkin"[6].

Turli mafkuraviy vositalar orqali mintaqaviy va davlatlararo mojarolar keltirib chiqarishga qaratilgan harakatlar buni ayrim mamlakatlar hududida faoliyat ko'rsatayotgan ba'zi g'oyaviy-mafkuraviy markazlar o'zlariga maqsad qilib olgan. Ular muayyan mamlakat hududidan boshqa mamlakatga qarshi g'iyohvand moddalar ta'qilqangan adabiyotlar, turli qurol-yarog' kabi narsalarni g'iyohvand moddalar kabi narsalarni noqonuniy tarzda olib o'tishga intilmoqda, urinmoqda. Oldimizga qo'ygan olijanob maqsad muddaolarimizga yetish, eski mafkuraviy asoratlardan batamom xalos bulish, g'oyaviy bo'shliq paydo bulishga yo'l qo'ymaslik, begona va yot g'oyalarning xurijidan ximoyalanish, bunday tajovuzlarga qarshi tura oladigan xar tomonlama barkamol insonlarni voyaga yetkazish zarurati xalqimiz va jamiyatimiz manfaatlariga mos yangi mafkurani shakllantirishni taqozo etmoqda.

Odam ona diyori va jahon tarixini, milliy va umumbashariy qadriyatlarni yaxshi bilsa, o'z mamlakatida, dunyoda bo'layotgan o'zgarishlardan xabardor bo'lib borsa, mustaqil fikrga ega bo'lsa, uning qalbida, ongida hech qachon bo'shliq yuzuga kelmaydi. Binobarin, unday insonni hech qanday zararli g'oya ta'siriga ololmaydi. Insonning qalbida, ongida vujudga keladigan fikriy, hissiy va mafkuraviy vakuum — bo'shliq holatiga g'oyaviy bo'shliq deb aytiladi.

G'oyaviy bo'shliq o'z kuchiga, kelajakka ishonchsizlik, umidsizlik, loqaydlik va beparvolik, qat'iyatsizlik, irdasizlik tarzida namoyon bo'lishi mumkin. Bizning xalqimiz hamisha katta orzular, yaxshi niyatlar bilan yashagan. Ana shunday ulkan orzular bilan yashayotgan va o'z kuchi bilan ulug' ishlarni amalga oshirayotgan bunyodkor xalqning farzandlari sifatida biz qalbimiz va ongimizda zarracha bo'shliq bo'lishiga, bugungi tobora shiddatli tus olayotgan kurashlarda bo'sh kelishga aslo haqqimiz yo'q. Albatta, hozirgi globallashuv zamonida odamlar ongida g'oyaviy bo'shliq yaratishdan manfaatdor bo'lgan kuchlar ko'p. Ular terrorchi va ekstremistlar, aqidaparastlar, «ommaviy madaniyat» tarafdorlari kabi buzg'unchi kuchlardir. Bunday tahdidlar qatorida «demokratiya», «inson huquqlari» degan niqoblar ostida mustaqil davlatimizning ichki ishlariga aralashish, uning xalqaro maydondagi yutuqlariga zarar berishga, bizning o'zligimiz, boy tariximiz, maddiy-ma'naviy boyliklarimiz, dinimizni soxtalashtirishga qaratilgan axborot xurujlarini ham tushunamiz.

Umuman olganda, oxirgi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar va bunyodkorlik ishlari "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" tamoyiliga asoslanadi. Bu borada olib borilayotgan muhim ishlarga qaramasdan, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalardagi yangilanishlar jarayonida ma'naviy-ma'rifiy islohotlarning samaradorligiga to'siq bo'layotgan bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarni tashkil etishda yaxlit tizim mavjud emas, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarni ma'naviy tahdidlardan himoya qilish borasida yetarli darajada tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmayapti, ushbu yo'nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligi samarali yo'lga qo'yilmagan. Shu sababli mavjud muammolarni hal etish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarning samarasi va ta'sirchanligini oshirish, ko'lam va miqyosini yanada kengaytirish, mamlakat aholisi, avvalo, yoshlar qalbida amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini

kuchaytirish, sohadagi ishlarni muvofiqlashtirishning yagona tizimini yaratish zarur.

Bizga ayonki, G'arb madaniyatida har bir insonning shaxsiy erkinligi va huquqlari hamda o'zining qarashlarini hamma narsadan ustun qo'ysa, bizning madaniyatda birinchi navbatda inson qadri manfaatlarini hamda har bir inson oilasining va jamoaning obrusini birinchi o'ringa qo'yishi, ota-bobolari hamda urf-odatlariga alohida e'tibor beradi. Shuni alohida ta'kidlashimiz kerakki ayrim jarayonlarda yoshlarning tarbiyasini buzish va ona vatan ustidan hukmronlik o'rnatish kuchaymoqda. Bu haqda birinchi prezidentimiz Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch" asarida shunday yozadi: "Hozirgi vaqtda ko'z o'ngimizda dunyoning geopolitik, iqtisodiy va ijtimoiy, axborot-kommunikatsiya manzarasida chuqur o'zgarishlar ro'y berayotgan, turli mafkuralar tortishuvi keskin tus olayotgan bir vaziyatda, barchamizga ayonki, fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish har qachongidan ko'ra muhim ahamiyat kasb etmoqda".[2]

Bugungi kunga yoshlar dunyoqarashini ziyiflashtiradigan illatlardan qanday himoya qilish mumkin?

Bizning qarashimizcha qo'yidagi vazifalarga alohida e'tibor berish kerak deb o'ylaymiz.

Yoshlar qalbi va ongida millatparvarlik, vatanparvarlik ruhini mustahkamlab, jamiyatni yuksak taraqqiyot yo'liga boshlaydigan ma'naviy dunyoqarashini boyitish lozim.

Turli buzg'unchi, vayronkor g'oya va tahdidlar, vayronkor xatti-harakatlar va xurujlarning oldini olish, yoshlarning ularga nisbatan ma'naviy immunitetini shakllantirish kerak.

Ma'naviy-ma'rifiy tarbiya borasida o'quv va amaliy dasturlar ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish orqali.

Mamlakatimiz aholisining ma'naviy savodxonlik darajasini ko'tarish orqali.

Axborot-kommunikatsiya sohasida yangi texnologik imkoniyatlarni yaratish kerak.

Yosh avlodni ma'nan va jismonan yetuk shaxs sifatida shakllanishiga katta e'tibor qaratish orqali.

Yoshlarimizning ma'naviy-ma'rifiy saviyasini oshirishda davlat – jamiyat – mahalla – maktab – oila tizimini izchil ishlashini ta'minlash ustuvorligini anglash orqali.

Mamlakatimizda yuksak ma'naviy-ma'rifiy muhitni yaratishda, ta'lim-tarbiya sohasi va ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi barcha imkoniyatlarni safarbar etish orqali.

Yangi O'zbekistonni yuksak ma'naviyatli jamiyat, baxtli va erkin insonlar yashaydigan diyorga aylantirish orqali.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalar va tamoyillar mamlakat taraqqiyotining asosi bo'lib xizmat qiladi. Bu tamoyillar islohotlarning bugungi qizg'in jarayonida jamiyatimizdagi ma'naviy uyg'onishning bir ko'rinishi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu uyg'onishning sababi faqat bugunning jadallashuvi emas. Bu yillar silsilasidagi harakatlarning mantiqiy davomi desak mubolag'a bo'lmaydi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot startegiyasidagi ma'naviy rivojlanish tamoyillari va uning amaliyotining ustivor yo'nalishlari ro'yobini uzoq shonli tariximizda ham ko'rishimiz mumkin. "Yangi O'zbekiston – Uchinchi Renessans sari" degan shiorni mazmun-mohiyati ham ayni shunda.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlarga asosan quyidagi xulosaga kelindi:

Birinchi, yoshlarni turli zararli, xususan virtual olam orqali beriladigan tahdidlar va axborot xurujlaridan xabardor qilish va ushbu mavzu bilan bog'liq chora-tadbirlar soni va sifatini kengaytirish va bunga yoshlarni ko'proq jalb qilish, axborot xizmatidan foydalanuvchilar, avvalo, axborotga bo'lgan ehtiyojlarini mavjud manbalardan materiallarni tanlab

olishda ularga metodologik yordam ko'rsatishni yo'lga qo'yish.

Bunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng va samarali foydalanishga alohida e'tibor qaratish. Agar internet tarmog'idagi saytlarni varaqlagan fuqaroda Vatan tuyg'usi, o'z xalqiga nisbatan e'tiqodi mustahkam bo'lsa, har qanday bo'hton va to'qimalarga ishonmaydi. Ana shunday

mustahkam immunitetga ega, iymoni baquvvat, g'ururi baland, siyosiy madaniyati yetuk insonlarga yot g'oyalar ta'sir o'tkaza olmaydi;

Ikkinchidan, jamiyat a'zolarini yagona bosh mafkura asosida ijtimoiy safarbar etish va bu safarbarlikka erishishda Yangi O'zbekistonning ulug'vor maqsadlarini anglash bilan bog'liq ishlarni yo'lga qo'yish.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yoshlarga oid davlat siyosati va uning ustuvor yo'nalishlari haqida 2017 yil 30 iyunda "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi "Jismoniy va ma'naviyat barkamol yoshlar - bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchidir" nomli nutqidan.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.-T.: Ma'naviyat, 2008., B. 24.
3. <https://www.lex.uz/acts/3026246> "Yoshlarga oid davlat siyosati" qonuni.O'RQ – 406son. 2016y, 14 sentabr. 3-modda
4. [https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/youth-0/index.html#:~:text=\(murajaat sanasi: 01.12.2021\)](https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/youth-0/index.html#:~:text=(murajaat%20sanasi%3A01.12.2021))
5. Ergashev I., Xudaynazarov A., Po'latova N. O'zbekiston yoshlarining faolligini oshirish: omillari va istiqbollari. Ilm sarchashmalari. Urganch Davlat universitetining ilmiy-metodik jurnali. 2020. 4-son. 15-18-betlar.
6. Ergashev I., Xudaynazarov A., Po'latova N. O'zbekiston yoshlarining faolligini oshirish: omillari va istiqbollari. Ilm sarchashmalari. Urganch Davlat universitetining ilmiy-metodik jurnali. 2020. 4-son. 15-18-betlar.

UDK: 34.01: 342.7

Muxlisa ESHONOVA,
PhD student at the National University of Uzbekistan
E-mail: muxlisaeshonova@mail.ru

Based on the review of Professor V. Topildiyev of the National University of Uzbekistan

THE HAGUE CONVENTION AND ITS IMPACT ON REFORMING THE SYSTEM OF INTERNATIONAL ADOPTION IN THE CIS COUNTRIES

Annotation

This article examines the role of the Hague Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption in reforming the international adoption systems within the Commonwealth of Independent States (CIS) countries. It analyzes how the Convention's principles and regulations have influenced national legislation and administrative practices aimed at ensuring the protection of children's rights and preventing abuses in intercountry adoption processes. The study highlights challenges faced by CIS countries in implementing the Convention, including legal, social, and bureaucratic obstacles, as well as issues related to international cooperation. Furthermore, the article discusses prospects for further improvements in the adoption system, focusing on enhancing transparency, safeguarding the best interests of the child, and strengthening cross-border collaboration. The findings provide valuable insights for policymakers, legal practitioners, and child welfare professionals involved in international adoption in the CIS region.

Key words: Adoption, intercountry adoption, Hague Convention, reforms, CIS, child rights, international cooperation, adoption system.

ГААГСКАЯ КОНВЕНЦИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА РЕФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО УСЫНОВЛЕНИЯ В СТРАНАХ СНГ

Аннотация

В статье рассматривается роль Гаагской конвенции о защите детей и сотрудничестве в области международного усыновления в реформировании систем международного усыновления в странах Содружества Независимых Государств (СНГ). Анализируется влияние принципов и положений Конвенции на национальное законодательство и административные практики, направленные на обеспечение защиты прав детей и предотвращение злоупотреблений в процессе международного усыновления. В работе выделяются проблемы, с которыми сталкиваются страны СНГ при реализации Конвенции, включая юридические, социальные и бюрократические препятствия, а также вопросы международного сотрудничества. Кроме того, обсуждаются перспективы дальнейшего совершенствования системы усыновления с акцентом на повышение прозрачности, защиту наилучших интересов ребенка и укрепление трансграничного взаимодействия. Результаты исследования представляют интерес для законодателей, юристов и специалистов по защите детских прав, участвующих в международном усыновлении в регионе СНГ.

Ключевые слова: Усыновление, международное усыновление, Гаагская конвенция, реформы, СНГ, права ребенка, международное сотрудничество, система усыновления.

GAAGA KONVENSIYASI VA UNING MDH MAMLAKATLARI XALQARO FARZAND ASRAB OLISH TIZIMINI ISLOH QILISHGA TA'SIRI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Gaaga konvensiyasining bolalarni himoya qilish va xalqaro asrab olish sohasida hamkorlik qilish bo'yicha tartiblari Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida xalqaro asrash tizimlarini isloh qilishga ta'siri tahlil qilinadi. Konvensiyaning prinsiplari va qoidalari milliy qonunchilik va ma'muriy amaliyotlarga bolalarning huquqlarini muhofaza qilish hamda xalqaro asrash jarayonlaridagi muammolarni oldini olish maqsadida qanday ta'sir qilgani ko'rib chiqiladi. Shuningdek, MDH mamlakatlarida Konvensiyaning amalga oshirishda yuridik, ijtimoiy va byurokratik to'siqlar hamda xalqaro hamkorlik masalalariga to'xtalib o'tilgan. Maqolada asrab olish tizimini yanada takomillashtirish imkoniyatlari, shaffoflikni oshirish, bolaning eng yaxshi manfaatlarini himoya qilish va chegaralararo hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan choralar muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari MDH mintaqasida xalqaro asrab olish bilan shug'ullanuvchi qonun chiqaruvchilar, huquqshunoslar va bolalar huquqlarini himoya qiluvchi mutaxassislar uchun manfaatlidir.

Kalit so'zlar: Farzand asrab olish, xalqaro asrab olish, Gaaga konvensiyasi, islohotlar, MDH, bola huquqlari, xalqaro hamkorlik, asrab olish tizimi.

Introduction. International adoption is a complex legal and humanitarian institution designed to provide permanent family care for children who are deprived of it in their country of origin. In the context of globalization and increasing cross-border child placements, ensuring the rights and best interests of the child has become a priority on the international legal agenda. One of the key legal instruments in this area is the Hague Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption (1993).

This article analyzes the influence of the Hague Convention on the transformation of international adoption legislation in the CIS countries, focusing on legal reforms, challenges, and implementation mechanisms.

Main part.

1. International Legal Framework The Hague Convention of 29 May 1993 aims to establish safeguards to ensure that intercountry adoptions take place in the best interests of the child and with respect for their fundamental

rights. It also seeks to prevent the abduction, sale, or trafficking of children. The Convention introduced a cooperative framework between the sending and receiving states, based on mutual recognition of procedures and authorities.

The key principles of the Convention include:

- Subsidiarity principle (national adoption or foster care takes precedence);

- Central Authorities cooperation;

- Legal security and transparency of procedures;

- Prevention of illicit financial gain in adoption

2. The Hague Convention's Influence on the CIS Countries

Among CIS countries, only some have ratified the Hague Convention, including Russia, Ukraine, and Kazakhstan.

Uzbekistan signed the Convention in 2023 but is still in the process of implementation.

The Convention has stimulated legislative changes in several areas:

- Improvement of inter-agency cooperation and designation of Central Authorities;

- Establishment of child protection mechanisms during and after adoption;

- Greater regulation and accreditation of adoption agencies;

- Requirements for post-adoption reports and monitoring.

However, in many CIS countries, challenges remain:

- Inconsistent implementation due to lack of resources and trained professionals;

- Weak oversight and insufficient transparency in some adoption procedures;

- Limited public awareness and resistance to legal reforms.

In order to illustrate the concrete influence of the Hague Convention on the reform of international adoption systems in the CIS countries, it is essential to examine its core principles and how they translate into practice. The Convention establishes a comprehensive legal framework aimed at protecting the rights of children and preventing abuse in intercountry adoption processes. It emphasizes cooperation between states, the necessity of transparency, and strict regulation of all actors involved in adoption procedures. The following table provides a summary of the Convention's key provisions, their intended purpose, and the observed or expected impact these elements have had on adoption-related reforms within the CIS region. This structured overview helps clarify the specific mechanisms through which the Convention shapes national policies and promotes higher standards in the protection of children's rights.

Key Provisions of the Hague Convention	Description	Impact on Reforming the International Adoption System in the CIS Countries
Protection of the Child's Rights and Interests	Establishing the priority of the child's best interests in the adoption process	Strengthening child protection measures and raising standards of care
Ensuring Transparency and Accountability	Requirements for transparent adoption procedures and involvement of authorized bodies	Reducing cases of fraud and illegal adoptions
International Cooperation	Facilitating cooperation between participating countries to streamline procedures	Improving information exchange, speeding up and organizing adoption processes
Prohibition of Child Trafficking	Strict measures against commercialization of adoption	Combating illegal schemes and child trafficking
Regulation of Competent Authorities	Defining the powers of government bodies responsible for adoption	Centralizing and increasing the efficiency of guardianship authorities

As shown in the table above, the Hague Convention introduces several essential principles that directly contribute to improving the legal and institutional foundations of international adoption. These provisions help CIS countries move toward more transparent, regulated, and child-centered adoption systems. While implementation challenges still exist—such as bureaucratic complexity or limited intergovernmental cooperation—the Convention serves as a guiding framework that encourages reforms. By aligning national laws with international standards, member states can better protect children's rights, prevent illegal practices, and promote ethical, well-organized adoption procedures.

3. Case Study: Uzbekistan has taken significant steps towards aligning its legal system with international standards. Recent reforms include digital registration of children available for adoption, a national adoption database, and legislative updates to ensure greater procedural guarantees. Still, the effective implementation of the Hague Convention's principles requires:

- Improved training for judges and child welfare professionals;

- Integration of inter-ministerial databases;

- Institutional support for biological families to prevent unnecessary separation;

- Strengthened mechanisms for international cooperation and legal assistance.

Conclusion. The Hague Convention has played a critical role in shaping international adoption practices globally and influencing reforms in CIS countries. For states like Uzbekistan, the Convention represents both an opportunity and a challenge—to modernize adoption systems, ensure the protection of children's rights, and build transparent international cooperation. Continued support, capacity-building, and monitoring are essential for ensuring that intercountry adoption becomes a truly child-centered, ethical, and rights-based process.

LITERATURE

1. Hague Conference on Private International Law. Hague Convention of 29 May 1993.
2. United Nations Convention on the Rights of the Child, 1989.
3. UNICEF. International Adoption: Trends and Issues. New York, 2022.
4. Ministry of Justice of Uzbekistan. Draft Law on Intercountry Adoption, 2024.
5. Ivanova, E. Legal Mechanisms of Child Protection in CIS Intercountry Adoption Systems. Legal Review, 2023.
6. HCCH (Hague Conference) Country Profiles: <https://www.hcch.net/en>

UDK:372.8

Саодат ЮЛДАШЕВА,

Преподаватель межфакультетской кафедры русского языка СамГУ им. Ш.Рашидова

Гулбахор ХАДЖИКУРБАНОВА,

Преподаватель межфакультетской кафедры русского языка СамГУ им. Ш.Рашидова

Диёра ТИМУРОВА,

Заведующий кабинетом межфакультетской кафедры русского языка СамГУ им. Ш. Рашидова

По отзыву PhD, доцент И.Абдурахмановой

MILLIY GURUH TALABALARIGA RUS TILINI O'QITISH MUAMMOLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada rus tili ona tili bo'lmagan milliy guruh talabarlari uchun dars jarayonida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi. Metodik yondashuvlar, fonetik hamda grammatik qiyinchiliklar, motivatsiya va til muhiti yetarli bo'lmagan sharoitlarda o'qitishning turli strategiyalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, talabalarning madaniy xususiyatlarini inobatga olish, moslashuvchan uslublar qo'llash hamda zamonaviy texnologiyalar yordamida o'qitish metodikasi takomillashtirish yo'llari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Rus tili, milliy guruhlar, o'qitish muammolari, fonetika, motivatsiya.

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП

Аннотация

В статье рассматриваются особенности и трудности, возникающие при обучении русскому языку студентов, для которых он не является родным. Анализируются методические подходы, фонетические и грамматические препятствия, аспекты мотивации и вопросы создания языковой среды. Особое внимание уделяется учёту культурных особенностей обучаемых, применению гибких стратегий и интеграции современных технологий для повышения эффективности учебного процесса.

Ключевые слова: Русский язык, национальные группы, проблемы обучения, фонетика, мотивация.

CHALLENGES IN TEACHING RUSSIAN TO STUDENTS FROM NATIONAL GROUPS

Annotation

This article examines the specific issues and difficulties faced when teaching Russian to students for whom it is a non-native language. The discussion covers methodological approaches, phonetic and grammatical challenges, as well as motivation and the importance of creating a language-rich environment. Special attention is paid to incorporating cultural aspects, applying flexible teaching strategies, and utilizing modern technologies to enhance learning outcomes.

Key words: Russian language, national groups, teaching challenges, phonetics, motivation.

Обучение русскому языку студентов национальных групп представляет собой многоаспектную задачу, требующую учета разнообразных факторов лингвистического, культурного и психологического характера. В современных условиях русский язык продолжает играть важную роль в качестве языка межнационального общения, научного взаимодействия и международных контактов. Тем не менее, при обучении русскому языку студентов, для которых он не является родным, возникают определенные трудности, связанные с различиями в фонетической, грамматической и лексической системах, а также с отсутствием языковой среды и ограниченными возможностями непосредственного общения с носителями языка. Кроме того, актуальными остаются проблемы методической поддержки, разработки адекватных учебных материалов и привлечения квалифицированных преподавателей, способных создать эффективную модель обучения.

Одна из сложностей, с которой сталкиваются преподаватели, заключается в неоднородном уровне владения русским языком у студентов национальных групп. Далеко не все обучающиеся имеют равный стартовый багаж знаний и навыков, поэтому уроки должны учитывать индивидуальные потребности и темп усвоения материала. Некоторые студенты овладели

русским языком на коммуникативном уровне еще в школе, другие знакомы с ним лишь эпизодически. Преподаватель при этом оказывается перед выбором: выстраивать дифференцированный подход, позволяя сильным студентам продвигаться быстрее, а остальным усваивать материал поэтапно, либо стараться выровнять языковой уровень группы в целом. В обоих случаях требуется дополнительная поддержка, организационные решения и гибкий план занятий, предусматривающий варианты по повторению базовых знаний и углублению лингвистических компетенций.

Недостаток языковой среды также весьма ощутим. Если студенты приходят из регионов, где русский язык не имеет широкого распространения, им трудно практиковаться вне учебных занятий. Отсутствие живого общения, контактов с носителями языка и культурных мероприятий на русском языке приводит к тому, что пассивный словарный запас студентов остается небольшим, а их активные речевые навыки не получают должного развития. Задача преподавателя, таким образом, состоит в том, чтобы максимально восполнить этот пробел, используя на уроках аутентичные тексты, аудио- и видеоматериалы, фрагменты художественной литературы и новостные передачи. Важно также мотивировать студентов к самостоятельному изучению, к

просмотру фильмов на русском языке, к участию в онлайн-сообществах и языковых клубах. В цифровую эпоху появился широкий спектр интернет-ресурсов, позволяющих тренировать аудирование, чтение и произношение, однако необходимо научить студентов рационально их использовать, оценивая качество и достоверность контента.

Для преподавателя сложным моментом остается выбор методик и подходов, наиболее подходящих для студентов, говорящих на родном языке, существенно отличающемся от русского. В некоторых случаях трудности возникают в сфере фонетики: звуки русского языка могут отсутствовать в системе родного языка студентов, в результате чего нередко нарушаются произношение и интонация. Методическая поддержка, направленная на постоянное совершенствование фонетических навыков и слухо-произносительных умений, должна предусматривать регулярные тренировки, работу со специальными упражнениями и аудио-курсами. В других ситуациях возникает проблема освоения русской морфологии и синтаксиса, которые могут заметно отличаться от грамматических структур родного языка. Студенты, привыкшие к другим схемам словоизменения и порядка слов, сталкиваются с проблемами понимания и употребления русских падежей, видов глагола, системы притяжательных и указательных местоимений. Необходимо планомерно формировать у них грамматическую грамотность, способствовать осознанному применению правил, подкрепляя их многочисленными примерами и тренировочными заданиями.

Еще одно существенное препятствие связано с культурно-языковыми особенностями. Каждый национальный язык отражает неповторимую картину мира, специфические реалии, исторический контекст и обычаи. При освоении русского языка студенты могут испытывать затруднения в понимании фразеологических оборотов, устойчивых выражений, метафор, а также культурных отсылок. Для преодоления этих проблем преподаватель должен знакомить обучающихся с реалиями русской культуры, истории, литературы, давать пояснения к фоновым знаниям, которые носитель языка обычно усваивает в процессе социализации. Студенты, не владеющие этим контекстом, рискуют столкнуться с недопониманием, даже если грамматическую форму они осмыслили верно. Поэтому неотъемлемым элементом занятий становится культуроведческий комментарий, аутентичные тексты, работа с образцами художественного слова, народным творчеством, историческими документами.

Мотивация студентов национальных групп — еще один серьезный аспект, оказывающий влияние на результативность обучения. Если они не видят практического смысла в овладении русским языком, либо не связывают его изучение с конкретными профессиональными целями, их стремление к активной работе снижается. Преподаватели, стремясь повысить мотивацию, акцентируют внимание на будущих возможностях: продвижение в научной сфере, получение доступа к русскоязычным информационным ресурсам, укрепление коммуникативных компетенций, необходимых для сотрудничества с зарубежными партнерами. Практические кейсы, примеры успешных

выпускников, реальные проекты и стажировки с использованием русского языка усиливают заинтересованность студентов. Не стоит забывать и о том, что восприятие языка тесно связано с эмоциональным фоном, поэтому дружелюбная атмосфера, разнообразие заданий и игровая составляющая помогают снизить психологические барьеры и боязнь ошибок.

Важное направление развития — интеграция современных технологий и мультимедийных инструментов в процесс обучения. Компьютерные программы, онлайн-курсы, мобильные приложения и виртуальные платформы позволяют расширить возможности аудиторной и внеаудиторной работы. Технологические решения дают преподавателю удобные средства контроля, обратной связи и индивидуальных рекомендаций. При этом всегда стоит соотносить такие новации с традиционными методами, которые по-прежнему эффективно развивают коммуникативную культуру, навык чтения вслух и письменной речи. Гибкое сочетание инновационных и классических подходов может стать оптимальным при работе со студентами национальных групп, обеспечивая им разнообразные форматы восприятия информации и самостоятельного закрепления материала.

Серьезное значение имеет повышение квалификации преподавателей, работающих со студентами, для которых русский язык не является родным. Они должны обладать не только филологическими знаниями, но и методической компетенцией, а также способностью адаптировать педагогические стратегии к менталитету, традициям и специфическим нуждам конкретной аудитории. Обмен опытом с коллегами, участие в конференциях, методических семинарах и научно-исследовательской работе помогают совершенствовать преподавательские навыки и находить новые решения возникающих проблем. Эффективная обратная связь от студентов способствует тому, что педагог видит трудности и пробелы в понимании материала, корректирует учебную программу и формы контроля.

Таким образом, проблемы обучения русскому языку студентов национальных групп требуют комплексного подхода, который учитывает разнообразие языковых и культурных особенностей. Эти трудности касаются как методических нюансов (фонетика, грамматика, лексика), так и организационных вопросов (мотивация, индивидуализация обучения, использование технологий). Разработка качественных учебно-методических материалов с учетом национальных языковых реалий, корректировка программ по принципам дифференциации, регулярные формы мониторинга результатов и индивидуальные консультации — все это способствует повышению эффективности учебного процесса. Кроме того, культуроведческий компонент играет важную роль в формировании у студентов полной языковой компетентности, которая необходима для свободного общения, научной и профессиональной деятельности. Успешное решение перечисленных проблем является залогом того, что студенты национальных групп смогут уверенно пользоваться русским языком не только в вузовской среде, но и за ее пределами, приобретая дополнительные возможности для личного и профессионального роста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабайцева В.В. Теоретические основы методики преподавания русского языка. — М.: Академия, 2015. — 284 с.
2. Верещагина И.Н. Обучение русскому языку в национальной школе: методические аспекты // Педагогика. — 2020. — № 5. — С. 81–88.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. — М.: Изд-во ЛКИ, 2017. — 268 с.

4. Литневская Е.М. Актуальные проблемы обучения фонетике русского языка студентов-инофонов // Русский язык за рубежом. – 2019. – № 3. – С. 43-49.
5. Соловьёва А.С. Формирование коммуникативной компетенции у студентов национальных групп // Вестник высшей школы. – 2018. – № 2. – С. 56-62.
6. Никитина Т.Г. Лексические и культурологические трудности при обучении русскому языку в полиэтнической среде. – СПб.: Союз, 2021. – 192 с.
7. Тарасова В.Н. Дистанционные технологии в преподавании русского языка студентам из национальных регионов // Вестник современного образования. – 2022. – № 4. – С. 13-19.

UDK:101.1

Фароғат ЮЛДАШЕВА,

PhD, Ст.преп. Межфакультетской кафедры русского языка НУУз имени Мирзо Улугбека

E-mail: yuldashevafarogat@mail.ru

По отзыву PhD, доцент И.Абдурахмановой

AKTUAL MUAMMOLAR VA MAQSADLAR: RUS TILINI CHET TILI SIFATIDA O'QITISHDA LINGVODIDAKTIK YONDASHUV

Аннотация

Ushbu maqolada rus tilini chet tili sifatida o'qitish jarayonidagi zamonaviy lingvodidaktik muammolar tahlil qilinadi. Muallif rus tilining lingvostranovedik, kommunikativ hamda madaniy jihatlarini hisobga olgan holda, o'quv maqsadlari va vazifalarini belgilashning ahamiyatini ta'kidlaydi. Shuningdek, maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar, metodik yondashuvlar hamda baholash mezonlarini ishlab chiqish zarurligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Lingvodidaktika, chet tili sifatida rus tili, maqsad va vazifalar, kommunikativ kompetensiya, lingvostranovedenie, madaniy kompetensiya.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВОДИДАКТИКИ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЦЕЛЕЙ И ЗАДАЧ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Аннотация

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы лингводидактики, связанные с обучением русскому языку как иностранному. Автор уделяет особое внимание определению целей и задач обучения с учётом лингвострановедческих, коммуникативных и культурологических аспектов. Кроме того, подчёркивается важность внедрения современных педагогических технологий, методических подходов и систем оценки для повышения эффективности учебного процесса.

Ключевые слова: Лингводидактика, русский язык как иностранный, цели и задачи обучения, коммуникативная компетенция, лингвострановедение, культурная компетенция.

CURRENT ISSUES AND OBJECTIVES: A LINGUODIDACTIC APPROACH TO TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

This article discusses current issues in linguodidactics related to teaching Russian as a foreign language. The author emphasizes the importance of defining teaching goals and objectives in consideration of linguo-cultural, communicative, and cultural aspects. Additionally, the article highlights the necessity of incorporating modern pedagogical technologies, methodological approaches, and assessment systems to improve the effectiveness of the learning process.

Key words: Linguodidactics, Russian as a foreign language, teaching goals and objectives, communicative competence, country-specific studies, cultural competence.

Актуальные проблемы лингводидактики в контексте обучения русскому языку как иностранному во многом определяются динамическим характером современного мирового образовательного пространства. Методические подходы, формы организации занятий и способы мотивации постоянно совершенствуются, что диктует необходимость более глубокого исследования лингводидактических стратегий и принципов. В частности, определение целей и задач обучения русскому языку как иностранному становится ключевым фактором для эффективности учебного процесса. С одной стороны, сама природа русского языка, его морфологическая и синтаксическая сложность, специфические аспекты фонетики и лексические особенности, порождает ряд трудностей у студентов-иностранцев. С другой стороны, глобализация, увеличение миграционных процессов и распространение русскоязычного контента в мире выводят русский язык на особое место среди других языков международного общения.

При рассмотрении современных проблем лингводидактики важно учитывать, что цели обучения русскому языку как иностранному включают не только формирование коммуникативной компетенции, но и

развитие культурной компетенции, способствующей лучшей адаптации студентов к особенностям русской действительности. Причём коммуникативная компетенция подразумевает способность эффективно использовать язык в различных сферах общения, понимать и адекватно выражать мысли на русском языке, улавливать тонкости контекстуального и ситуативного употребления лексики. Культурная же компетенция связана с умением ориентироваться в традициях, нормах и ментальных характеристиках русскоязычного общества. В совокупности эти аспекты формируют комплексное представление о языке не как о наборе грамматических правил, а как о живом социокультурном феномене.

В лингводидактике существует представление о том, что процесс обучения языку предполагает формирование ряда видов речевой деятельности: говорения, аудирования, чтения и письма. К ним добавляется немаловажный компонент — лингвострановедческая подготовка, которая позволяет понимать специфику культуры, особенности русской жизни, обычаи и традиции, а также фоновую лексику. Достижение успеха в освоении языка возможно, когда обучение осуществляется на стыке собственно

лингвистических и культурологических дисциплин. В силу этого важно точно определить задачи, которые ставятся перед преподавателем и обучающимся. Например, одной из приоритетных задач лингводидактики является формирование у студентов устойчивой мотивации к изучению русского языка за счёт знакомства с русской литературой, кино, музыкой и другими культурными явлениями, которые делают язык живым и интересным.

Современная парадигма обучения русскому языку как иностранному характеризуется отходом от традиционных методов, ориентированных преимущественно на грамматико-переводной подход, в пользу коммуникативно-деятельностной методики. Этот сдвиг акцентирует необходимость создания учебных ситуаций, максимально приближенных к реальной жизни, в которых студенты могут отрабатывать речевые навыки естественным образом. Такой подход способствует развитию навыков спонтанной речи и формирует гибкость речевого поведения. Однако при внедрении коммуникативного подхода нередко возникает проблема недостатка учебно-методических материалов, адаптированных под конкретные языковые уровни и культурные особенности разных групп учащихся. В связи с этим одной из актуальных задач исследователей и преподавателей является разработка и апробация эффективных и современно ориентированных учебных пособий, которые учитывают межкультурные различия, уровневую дифференциацию и иные значимые факторы.

Помимо этого, прогресс в области информационных технологий предоставляет новые возможности для лингводидактики. В образовательный процесс внедряются онлайн-платформы, мобильные приложения, интерактивные упражнения и мультимедийные материалы, которые помогают расширять доступ к аутентичным источникам и стимулировать автономное обучение. Использование цифровых инструментов позволяет преподавателю разнообразить форматы занятий, отслеживать прогресс студентов, а также обеспечивать обратную связь практически в реальном времени. Однако такой технологический прорыв порождает и ряд вызовов. Например, необходимо обеспечить методическую обоснованность используемых электронных ресурсов, уделять внимание цифровой грамотности самих обучающихся и учитывать, что не все студенты имеют равный доступ к интернету и необходимым техническим средствам. Поэтому разработка и интеграция электронных курсов должны сопровождаться тщательным анализом методических задач, а также планированием взаимодействия онлайн- и офлайн-компонентов обучения.

Определение целей обучения русскому языку как иностранному в современной лингводидактике тесно связано с понятием компетентностного подхода, где ключевую роль играет формирование комплекса компетенций: лингвистической, речевой, социокультурной и стратегической. Каждая из этих компетенций должна последовательно развиваться, чтобы студент смог научиться эффективно общаться и понимать собеседника на русском языке в самых разнообразных ситуациях. Лингвистическая компетенция охватывает знание грамматических структур, лексической системы, фонетического строя языка. Речевая компетенция отражает умение использовать эти знания в реальных коммуникативных актах, учитывая стиль, регистр и контекст. Социокультурная компетенция требует от обучающегося осознания национально-культурной специфики, а стратегическая компетенция позволяет находить нужные языковые средства, компенсировать

пробелы в знании языка и приспосабливаться к изменяющимся условиям общения.

Формулирование чётких целей обучения русскому языку как иностранному необходимо как для долгосрочного, так и для краткосрочного планирования. Долгосрочные цели обычно включают в себя достижение студентами определённого уровня владения языком (A1, A2, B1, B2 и т.д. по международной шкале), а также формирование способности к самостоятельному совершенствованию языковых навыков. Краткосрочные цели формулируются в рамках отдельных учебных модулей, тем или занятий и направлены на постепенное овладение конкретными лексическими и грамматическими единицами, формирование коммуникативных умений в определённых ситуациях, а также на развитие социокультурной осведомлённости. В условиях глобализации важно не просто задавать ориентиры обучения, но и проводить регулярную оценку достижений, корректируя учебные планы с учётом динамики группы и индивидуальных потребностей учащихся.

Одной из сложностей, с которой сталкиваются преподаватели, является большое разнообразие исходных уровней владения русским языком и культурного фона студентов. В одной группе могут оказаться учащиеся, имеющие элементарные навыки речи, и студенты, которые обладают продвинутым словарным запасом, но при этом испытывают трудности в фонетике или восприятии на слух. Лингводидактика призвана ответить на этот вызов дифференцированным и личностно ориентированным подходом к обучению. Так, преподаватель должен уметь распознавать и учитывать индивидуальные особенности обучающихся, их мотивацию, темп обучения и интересы, подбирать материалы, соответствующие уровню языковой подготовки и спектру языковых целей, ставить реальные и достижимые задачи. Этот подход требует от педагога методической гибкости, готовности к постоянному обновлению знаний и интеграции инновационных методов.

Ещё одна актуальная проблема заключается в разработке критериев оценки и контроля качества обучения. Если раньше преимущественный акцент делался на проверке сформированности теоретических знаний (грамматических правил, орфографических норм, лексических значений), то ныне ключевым становится критерий коммуникативных навыков, умение использовать язык в контексте. Наблюдается тенденция к использованию формативного оценивания, при котором успеваемость и прогресс студента фиксируются на различных этапах обучения, а итоги могут корректироваться в зависимости от индивидуального развития. Такой подход стимулирует обучающихся к непрерывной работе над собой и даёт возможность преподавателю своевременно вносить изменения в учебный процесс, чтобы он соответствовал реальным потребностям группы.

Весьма значимым аспектом остаётся преодоление межкультурных барьеров и стереотипов. Задача современного преподавателя русского языка как иностранного заключается не только в том, чтобы научить студентов новым лексическим единицам или грамматическим формам, но и в том, чтобы раскрыть для них русский менталитет, исторические, литературные и философские основы русской культуры. Например, понимание подтекста, юмора или иронии часто затруднено без знания культурного контекста, а использование определённых языковых конструкций может быть напрямую связано с социальными нормами

или историческим фоном. Поэтому лингвострановедческий компонент обучения приобретает всё большее значение. Он обеспечивает глубокое погружение в языковую среду и помогает сформировать толерантное отношение к культурному многообразию.

Таким образом, определение целей и задач обучения русскому языку как иностранному в современной лингводидактике находится в поле пересечения многих факторов: социокультурных, методических, технологических и психологических. Преподаватели, исследователи и методисты разрабатывают многоуровневые модели обучения, где особое место занимает личностно ориентированный подход, опирающийся на мотивацию, интересы и

индивидуальные особенности студентов. Научно обоснованное определение целей помогает согласованно выстраивать учебный процесс и обеспечивает чёткие ориентиры для всех участников образовательной коммуникации. Задачи, поставленные в рамках этих целей, должны отражать как требования современных стандартов, так и реальные потребности учащихся, которым предстоит использовать русский язык в практической деятельности и международном общении. Актуальность проблем лингводидактики, связанных с постановкой целей и задач, не только подчёркивает непрерывное развитие методической мысли, но и стимулирует поиск инновационных решений, соответствующих реалиям глобализованного мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валуева, Н. А. Лингводидактика: исторические аспекты и современные тенденции. Москва: Изд-во Московского университета.2018.
2. Бим, И. Л. Теория и практика обучения русскому языку как иностранному. Санкт-Петербург: Златоуст.2016.
3. Кумарова, Т. Н. Инновационные методики в преподавании русского языка как иностранного. Учёные записки, 45(2), 56–64.2021.
4. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge: Cambridge University Press.2001.
5. Савин, Ю. В. Коммуникативно-деятельностный подход в обучении иностранным языкам. Вестник педагогических исследований, (3), 15–20.2017.
6. Зимняя, И. А. Педагогическая психология. Москва: МГУ.2000.
7. Халипаева, Н. Интерактивные методы формирования речевых навыков. Русский язык за рубежом, (2), 85–92.2020.